

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

EGYSZERSMIND

A MAGYAR AKADEMIA KÖZLÖNYE.

KIADJA

TOLDY FERENC.

..... peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit Claud.

HETEDIK FOLYAM.

ELSŐ KÖTET.

PEST.

EMICH GUSZTÁV NYOMTATÁSA.

KECSKEMÉTI TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VII. ÉV.

JANUÁR, 1857.

I. FÜZ.

GRÓF MIKÓ IMRE S AZ ERDÉLYI MUZEUM.

A SZERKESZTŐTŐL.

Erdély! mennyköveid forrnak bent : esküszöm, áldozz !
Berasz enyi.

Nincs jelenkori beltörténetünkben nevezetesebb és vigasztalóbb jelenség azon, a nemzeti értelmiség előbbvitelére célzó, mozgalomnál, mely néhány év óta a testvér kis hazában indult meg. Erdély már egyszer élén állt a magyar irodalomnak — a XVI. század második felében — ; újra érdemessé tette magát a múlt század közepén hatályos hozzájárulásával az elhanyaglott irodalom feltámasztásához, melynek eszközlőihez ő csatolta Bod Pétert s a francia iskola több jeleseit : Haller Lászlót, Báróczi Sándort, Teleki Ádámot és Józsefet, Barcsayt és Naláczyt ; lelkesen járult a magyarországi történelmi mozgalmak folytatásához Benkő, Éder és Batthyányi Ignáccal, s az úgy nevezett Kéziratok Társaságának megalapítása által, melynek fonalát az újabb időben a századok ismét felfogták. A nagyobbik haza 1790-ki törekvései a nemzeti színészet megalapításában s az irodalom egyesületi terén nem csak viszhangra leltek Erdélyben, hanem ott, vagy az erdélyi kedélyek mélyebbsege s tartósabb lelkesülése, vagy az

akkor kedvezőbb nemzeti viszonyok, hihetőbben a kettőnek együttlésénél fogva, gyümölcsöket is érleltek. Nálunk a színészet csakhamar elpusztult, míg Erdélyben semináriumot nevelt a következő időnek; s míg itt egy tudós társaságról írtak, ott alkottak azt, s bizony nem Erdély s nem az ottani mozgalom lelke, Aranka György, voltak okai hogy magát húzamosban fen nem tarthatta. Hogy szunyadó erők, melyeknek csak ébresztő és alkalom kell, nem hiányoztak soha, bizonyították Döbrentei mozgatásai 1812-ben, az unitáriusoké 1830—40 körül; s bizonyítja épen a jelenben azon magas állásu s még magasb hivatásu férfiú fellépése, kinek nevét hazafiúi tisztelettel tüztük e cikk homlokára.

Gróf Mikó Imre úrnak, hazája anyagi és szellemi fejlesztésére célzó működéseit mi itt a távolban csak töredékesen, s a mennyiben nyomtatott eszközlesekben jutottak el hozzánk Magyarországra, ismerhetjük: Erdély dolga lesz egykor mind azt, mit ő szóval és személyisége hatásával, írással és tettel, a magán-társas s az egyesületi téren, összeköttetéseivel, hivatalos utakon s a sajtó által tett, teszen és tenni fog, híven feljegyezni, hálaúll, tanuságúl, s tükörül mindazoknak, kik helyzetök kedvezése s lelkek jóratermettsége által őt követni hivatva vannak. Első, a nagyobb közönség elibe jutott, irodalmi tette Debreczeni Márton költői hagyatékának, chaoszából összealkotása és közzététele volt. A mód, melylyel ő e tudományos lángészt és kitünő eposzi költőt a nemzetnek bemutatta, a nemes kedély, ízlés, s áldozatkészség férfiúját ismertette meg velünk, kit tolla legott első fellépésével a legjobbak sorába állított. Következett az erdélyi kiadatlan magyar történetírók kiadása, eddig két kötetben. Ezeknek bevezetésében olvashatjuk azon pálya programját, melyet Erdélynek egykori tárnoka, visszavonult magánélete elibe tűzött. „Meg vagyok győződve — írja — hogy mostanság a magyar nemzetnek két legfőképen hasznos munkás-osztálya van: egyik, mely irodalmát, másik, mely földét műveli. Amazok által szellemileg, ezek által anyagilag erősödik és áll lábra ismét a megtántorodott nemzet. Létünk nyelvünktől, ez irodalmunktól függ. Irodalmunk legjövődűsabb, legtermékenyebb része a hazai történet. Tízser essünk el, s

míg történeteink állnak, újra felkelhetünk. Omoljanak össze a nemzet múltjának tisztos boltozati, s mi romjai alá temet-tetünk“. . . „Csak annak van egy jóra való nemzet életében jövője, mi múltjában gyökerezik“. . . „Hordjuk hát össze az anyagokat, építsük fel a múltnak templomát, hogy a jövő nemzedéknek legyen meg a hely, hol nagyait egy csoport-ban lássa, hova őseinek tiszteletére egybe seregелjen“. . . „E templomhoz kövek, mész- és fővényhordás napszámos-munkáját vevém én magamra, hogy mint székely, kedves nemzetem, s mint erdélyi, e közös kis haza történeteirez ada-tokat gyűjtögessek“. . . „Nem dicsőségre vágyom, használni akarok. Nem babér után kapkodok, lelkem örömet nemze-tem történeteiben keresem. Nem a jelentől fordulok el, a múlt-hoz vonszatom kegyeletos tisztelettel. Időmet kívánom bétölteni, *munkásságomat hasznossá tenni a hazának, melytől mindenemet vevém s melynek mindenemmel tartozom*.“

Sőt már e helyt jelentkezik azon nagy következésű esz-me, mely létesüléséhez most már oly közel áll. „Azt hiszem — írja az említett helyen — ha valakinek, bizonyára nekünk, erdélyi csekély számú magyaroknak, kötelességünk *a múltak-ról tanusító emlékeket, most inkább mint valaha, gondosan s egész szorgalommal összegyűjtögetnünk*. Erdély történetirodal-mát az utolsó négy század alatt négy nagy csapás érte: 1601. Bátori Zsigmond, Básta és Mihály vajda, 1603-ban Ráduly vajda, 1657—8-ban a tatárok miatt, és 1848-ban. Amennyi és minő kincsei fajunknak és főleg történetirodalmunknak ez években elvesztek, megbecsülni igazán, megsíratni méltán egyiránt nem lehet. Biztosítsuk hát ami még fenvan. Tegyük éghetlenné a tűznek, védetté a vandalismus ellenében. . . Nekünk tisztos múltunk van, és azt hagyományainkban bir-juk. . . *Minden ködarab, melynek durvább vagy művészebb vésetében őseink emléke él; minden régi pénz, mely fejedelmeink és hazánk egykori történeteiről szól; minden papírszelet, levél és okirat, mikben valamely korszak, harci tett, vagy békés pol-gári mű, nemzetünk nagy öröme vagy nagy szenvedése foglal-tatik; minden krónika, emlékirat, napló, a legegys-erűbb házi jegyzet a letűnt századokból: mind ezek a mielőttünk oly tisztos és szent múltnak egyes alkreszeit, arcán egyegy sötét*

vagy dicsőséges vonást, szemében egyegy tűzszikrát, az ősi jellem egyegy erős kinyomatát, szóval egyediségét, teszik. *Ne hagyjuk azokat elveszni!* Ám ez, elszórva parányiaknak látszó, adatkák teszik ezredéves múltunk nagy összegét. Utódink aként fognak áldani vagy átkozni, Európa aként becsülni vagy megvetni, olyannak tekinteni minket, hazánkat és nemzetünket, a világtörténet aként tartani fölöttünk felmentő vagy kárhoztató ítéletet, amily alakban ez adatok alapján múltunkat összeállítani bírjuk. Tegyük meg ezt hazámfiai! Hogy mikor már mi nem leszünk, legyen fen legalább emlékünknél, legyen meg nemzetünk életkönyve! (ennek története).

S ismét: „A magyarországiakat tekintve, úgy gondolkozom, hogy minden magyar irodalmi igyekezetnek és munkásságnak szíve, intézője, irányadója, központja lenni igen is a magyar akademia van hivatva. Azonban ez teljességgel nem föltételezi azt, hogy a vidékeken semmi kezdeményezés, semmi munkásság az irodalmi téren ne legyen. Sőt egy, bármily értelemben erős, számra tekintélyes, tevékenységben a központtal versenyző, de végeredményben magát amianak alárendelő kisdud irodalmi tűzhely, a mi, *Erdély ösbércei közé oly messze elszakadt magyarságunknak, annyi más elem közöttisége tekintetéből, egyenesen létföltétele.*“

A gyűjtés s a munkáló egyesület itt ugyan egyelőre s közvetlenül még a lelkes felszólaló személyéhez kötve jelenik meg: felszólítja a hazafiakat, hogy a náluk levő emlékeket vele díjért közöljék, ő pedig vállalkozik azok megmentésére a sajtó útján stb. De már csak egy lépés kellett, gróf Mikó Imre úr személyességénél fogva, egy muzeum s e mellett egy muzeumi egyesület gondolatjaig: mik közül amaz legyen azon biztos lerakóhely, hol minden, a múltakról tanúsító emlékek, minden ködarab, régi pénz, papírszelet s kézirat, gondosan s egész szorgalommal összegyűjtve sentartassanak; emez az az irodalmi tűzhely, mely azokat közhasznosítsa, hogy a gyűjtemény ne csak helyhez kötött érdekes ritkaságok tára legyen, hanem a hazának és világnak fenhangon szóljon, és netaláni saját elpusztulását is túlélje — mert fájdalom! mint-ha az ómári idők még le nem jártak volna végkép!

Alkalmul a létesítés megindítására egy örök érdemű férfiú, mindig korai és sajnálandó, halála szolgált. *Gróf Kemény József*, kit a két haza története, a polgári s az irodalmi, mint gyűjtőt s munkás mivelőt soha nem szűnik meg emlegetni, egész élte nemes és áldozó törekvései hódítmányait, miket egy kegyes sors megmentett a hajótörésből, még élteben egy leendő *erdélyi nemzeti muzeumnak* ajándékozta, s miután ennek létesülése iránt reménye elcsüggedt, vagy azt csak egy távol jövőben vélte beteljesülhetőnek, halála esetére a már fenálló s újabban a kormány védelme alá került magyar nemzeti muzeumban, mint hitbizományt, rendelte őriztetni.

A gondviselés, mindnyájunk szerencséjére, úgy akarta, hogy Erdélynek épen e percben egy oly férfira legyen, ki állása, készsége s magas szelleménél fogva a cselekvés terén fellépésre volt hivatva. E providentialis férfiú ki más, mint a kivel e cikkben foglalkodunk? Loyalis jelleme egyaránt nyújtott biztosságot a kormánynak minden hátsó gondolat ellen, s hazafiúi próbált érzülete, belátás és tudománnyal párosult tettereje, a nemzetnek, hogy midőn az egykor országosan foganatlanul mozgatott ügy élire ő álland, ez a hazafiúi érzéseknek csak üdvös irányt adand, s a kezdetet siker koronázandja. Az első áldozatot is, Kemény József halála után, ő tette le a haza oltárára. Azon szép kertet, épületestől, melyben lelki rokona s barátja gróf Teleki József szokta volt kipihenni fáradalmait, s mely ennél fogva kettősen historiai és szent földje Erdélynek, gróf Mikó Imre úr, mint újabb birtokosa, a leendő erdélyi muzeum részére ajánlotta fel. Meglön téve a szükséges lépés a hatalomnál is; s a biztató szó megnyerve. Következett a nemzet folszólíttatása m. évi november 16., melyet a Kolosvári Közlöny nov. 19-dikei (15.) számából egész kiterjedésében beiktatunk:

„Egy központosított erdélyi muzeum alapítását már az 1841¹/₄ évi országgyűlés szükségesnek látván s e célra hasznos úttörő lépéseket is tevén, idvezült gr. Kemény József véletlen halála s páratlan történeti gyűjteményének az országos muzeum számára véghagyományozása pedig az üdvös célnak — mi akkor nem sikerülhetett — eszközzését a mai kor cselekvő nemzedékének tevén sürgős kötelességévé, sőt a kér-

dés megoldását épen a közmunkásság és hazafiui teendőink előterére tolván: folyó évi aprilisben — az e tekintetben nyilvánult hirlapi nézetekkel egybefüggőleg — egy *erdélyi muzeum-egylet* alakítását indítványoztam vala, melynek ket-tős feladata lenne: 1) a fenforgó erdélyi muzeumot, 500 és 100 pft. örök alapítványi és tíz évig fizetendő 5 pft. részvé-nyek, úgy egy s más muzeumi tárgyak adományozása útján megalapítani és fentartani; 2) hazánk történeti, statistikai, terményrajzi stb. ismertetését, a felvilágosodás és műveltség terjedését eszközölni. Tán nem szerénytelenség kimondanom, hogy indítványom köz ohajtás volt, mert köz helyesléssel lön fogadva. Felsőbb engedély mellett több hazafiakkal együtt értekezletet tartottunk, a kérdéses egylet alapszabályait ösz-szeállítottuk, melyeknek ő felsége elé terjesztésével én bizat-tam meg. Hazafiui örömmel fogadtam el a kedves köteleessé-get. A pesti nemzeti muzeum igazgatóját — ki a gr. Kemény-féle gyűjteménynek ideiglenesen felszállítását sürgette — azon-nal egy kis várakozásra kértem fel, s késedelem nélkül siet-tem ötünk által aláírt kérvénynyel és szabálytervvel együtt apostoli urunk fejedelmünk színe elébe jutni. Ó Felsége ki-rályi kegygyel fogadni, a cél iránti legmagasb méltánylatát kijelenteni méltóztatott, s annak idejében iránta különös figye-lemmel lenni kegyelmesen ígérte. Az ügy a magas miniszte-rium által az erdélyi cs. k. helytartósághoz küldetett, innen kedvező ajánlás mellett vissza, s a tisztelt miniszterium e tárgyban f. e. october 22-ről $\frac{25,946}{2217}$ szám alatt kelt előleges le-iratának tartalmát velem cs. kir. kormányzó herceg Schwar-zenberg Károly ő magassága idei $\frac{10,617}{\text{prs. I.}}$ számu s általam a teg-napi napon tisztelt elnöki intézvényében közölte, minek szük-séges részét sietek az ügy által érdekelt közönségnek öntá-jékozása végett tudomására adni.

A helytartó herceg ő magassága t. i. tisztelt intézvényé-ben — kegyeskedvén engem ez ügy ideiglenes vezetésével megbízni — a fenebb idézett miniszteri leirat nyomán tu-datja velem s kérvényező alapító társaimmal azt „hogy a magas miniszterium az erdélyi muzeum alapítóinak, kérvé-nyőkben kifejezett nézetét osztja, annak létesítését a hazai közműveltségre nézve szükségesnek tartja, s kész az egylet

megerősítését annak idejében ő felségének ajánlani; kijelöl azonban némely módosításokat, miknek egy — az alapító tagokból alakítandó — comité által a szabályokba beillesztését s illetőleg azoknak ezen észrevételek szerinti módosítását ajánlja; végre — fentartva Ő Felsége megerősítését — felhatalmazza a folyamodókat, *hogy addig is előleges lépéseket tegyenek, az egyletnek alapítókat és részvényeseket gyűjtsenek és a módosítandó szabályok mellett mind a tagok, mind a gyűjtemények, mind végre az egylet egyéb tulajdonai iránt kimutatásokat küldjenek fel*, miknek annak idejében a szabályokkal együtt ő felsége elébe kell terjesztetniök.

A szabályok, mihelyt legfelsőbb megerősítést nyertek, a közönséggel egész terjedelmökben fognak közöltetni. Addig is örömmnek tartom annyit elmondhatni, hogy a kormányzó magas intézménynek, valamint a miniszteri leiratnak is egész tartalma és szelleme csupa jó akaratot lehel, az ügynek teljes rokonszenvvel pártolását mutatja; mihez képest onnan, mint a vég elhatározásban felséges urunktól, fejedelmi kegyes ígérete szerint, csak jót várhatunk.

Bizalomra kérem tehát fel hazámfiait, valamint gyors és erélyes munkára. Ime itt a tettek ideje!

Mit s miként tegyünk?

A miniszteri leirat azt mondja: az alapítók mutassák be, mennyi az alapítvány, mennyi s miféle gyűjteményeink vannak, mennyi és mi a leendő muzeum remélhető anyagi és tudományos vagyona? Más szóval, kérdeni látszik: ha vajon képesek vagyunk-e arra, a mit akarunk? Vajon nem lesz-e intézetünk valami idétlen szülött? Mutassuk meg hazámfiaink, hogy nem!

Az egyleti tagságra nézve szabályainkban ez az intézkedés van:

„9. §. Az egylet rendes tagjai vagy *igazgatók, vagy alapítók, vagy részvényesek.*“

„10. §. Igazgató tagok azok lehetnek, kik az egylet pénzalapjába legalább 500 pftot adományoznak, vagy a muzeumba felvehető annyi értékű gyűjteményt ajándékoznak. Az igazgató tagok az egyleti választmánynak holtokig rendes tagjai.“

„11. §. Alapító tagok azok, a kik akár az egylet pénz-alapját, akár a muzeum gyűjteményét 100 pfttal vagy annyi értékű ajándokkal gyarapítják. Az alapító ezen egyszerre lefizetett összeg által az egyletnek holtig rendes tagja, és évi részvényfizetésre nem köteles.“

„13. §. A részvényesek kötelezik magokat arra, hogy tiz évig évenként 5 pftot január végéig mulhatlanul befizetnek az egylet pénztárába. E kötelezettség azonban csak a magát kötelező egyénre szorítkozván, annak halálával örökösire teher gyanánt nem száll át. A tiz év lefolytával szabadságában álland a részvényesnek az egyletből kilépni.“

„14. §. A részvényesek az évenkénti fizetés helyett tiz évre eső részvénydíjakat egyszerre is lefizethetik 40 pfttal. A ki pedig húsz évre akarná részvényét előre lefizetni, azt 60 pfttal megteheti.“

Én szerencsés leszek pár nap alatt az ország minden részeiben ügyserető és erélyes hazafiakat fölkérni a végre: hogy az elősorolt szabálypontok értelmében szerkesztendő s elegendő számmal kiküldendő alapítványi levelekkel és részvényesi kötelezvényekkel nemzet- és valláskülönbség nélkül, mindazon honfiakat és honleányokat, kiknek a tudományos művelődés hazánkban terjedése szívökön fekszik, felszólítanak és az aláírások eredményét hozzám, még ez év vége előtt, beküldeni szíveskedjenek; hogy aztán a hírlapilag egybehivandó összes alapítók és részvényesek a fenebb érintett miniszteri leiratban a szabályok módosítása végett szükségesnek nyilvánított comitét mentől előbb megválasztván, az mind ezen feladatának megfelelőhessen, mind pedig a muzeumi tárgyak és az egylet vagyona iránti kimutatásokat elkészítvén, a kormányzó herceg ő magasságához feljebbterjesztés végett felküldhesse.

Kik lesznek az ügynökök felkérendő hazafiak, nem sokára hírlap útján tudatni fogom, úgy azoknak neveit is, kik már eddigélé nálam alapítványokat tettek, vagy az alapítandó muzeum részire egy s más ritkaságot béküldöttek.

Egy úttal a gróf Kemény-féle nagybecsű gyűjteménynek a muzeum tetteleges birtokába menése, sőt annak valószínűen nem sokára a rendeltetése helyére leendő beszállit-

tatása iránt, kormányzó hercegünk ő magassága kegyes intézkedése nyomán, az ügy által érdekelteknek biztos reményt nyújthatni szerencsés vagyok.

Ez — hazámiai — a muzeum-ügynek mai állása. Eből, úgy hiszem, teendői iránt mindenki magát tájékozhatja. Részemről nagyon sajnálnám, ha e nagy fontosságú ügynek is szóbeli buzdításokra kellene szorulnia.

Kolozsvárt, nov. 16-kán 1856.

Gróf Mikó Imre.“

A nemzet megértette az indítványozót. Előttünk fekszenek a Kolosvári Közlöny számai martius 22-dikeig (— 50. sz.), s az *alapítók, részvényesek* s másnemű adakozók már is EZER HUSZONHATra szaporodtak, mely tekintélyes szám, igen kevés kivétellel, az elpusztított, kimerített, kised Erdélyből került ki. A nemzet ez által mind az indítványozót becsülte meg, mind *magának állított emléket.*

Ott állanak a sorban *tíz-tíz ezer* forinttal b. Jósika Sámuel és gróf Kemény Sámuel; *öt-öt ezerrel*, még pedig legott kezdetben Bartakovics Adalbert egri érsek, ki sehol nem hiányzik, hol az emberi és nemzeti érdek áldozatot vár, gr. Eszterházy László, s ugyanannyi végintézeti hagyománynyal Újfalvi Sándor és neje; *két-két ezerrel* gr. Bánffy Miklós, gr. Bethlen Ádám, Erdély tudománypártoló püspöke Haynald Leopold, gr. Apponyi György, és b. Bánffy Albert; *ezer-ezerrel* csak a Bethlenek közül: ifj. gr. Ferenc, ifj. gr. Ferencné, gr. Károly, ifj. gr. Pál, ifj. gr. Sándor, id. gr. József, gr. Leopold, Mihály; továbbá gr. Gyulay Lajos, gr. Lázár Mór, Szabó Ferenc, b. Bornemisza Pál, Béldi Gergely, Béldi István, b. Bánffy Dániel, ifj. b. Kemény István, gr. Mikes Benedek, b. Szentkereszti Zsigmond, b. Wesselényi Farkas, ifj. b. Wesselényi Ferenc, Paget János; *hatszázával* Buda Imre; s hogy rövidek legyünk, *hatvanegyen ötszázával*; számosan 200—150—100 s kisebb összegekkel; kisebb — de vagyonukhoz képest nem kevesebbel — mintegy *nyolcszáz hazafi*; s nyolcvannál többen muzeumi több kevesebb *tárgyakkal*, sőt gyűjteményekkel, kik közt a koszorú ismét a nagylelkű gróf Kemény Sámuelé.

S az áldozás még folyton foly! — Ki mondhatja, hogy

az erdélyi magyar elemnek nincs jövője, miután az értelmiség érdekében áldozni tud?

A nemzetek felett egy úr az ész,
S egy éltetője a legyőzetettnek.

KORSZERŰ SZÓ AZ ÖNMŰVELÉS KÖRŰL.

SZONTAGH GUSZTÁVTÓL *).

Szeretett ifju hontársaim! Midőn tisztelt emlékezetű atyám 1809-ben Pestre küldött, hogy az egyetemen a philosophiát tanuljam, önvezetését pótlendő, kezembe adá *Campe Theophrontját*, mely munka, mint talán tudjátok, a tapasztalatlan ifjuság számára életszabályokat foglal magába **).

En e munkát adója szándékához képest használtam, s áldom még most is gondolatját, mert valóban vezérfonalul szolgált már korábban megindult önművelésemnek, s ez által öntudatosabb irányt nyert.

Később, önművelésem legmunkásabb szakában, midőn ennek sikerét tapasztaltam, s elutasíthatlan szükségéről mélyen meg valék győződve, magamnak is kedvem kerekedett egy ilyféle útmutatás írására, tudnivaló magyar ifjak számára és saját tapasztalásim után; azonban megkísértvén a dolgot, e vállalatra még akkor nagyon ifjunak, még meg nem értnek találtam magamat. Hogy tudniillik valaki mást tájékoztathasson az élet pályáján, elébb magának kell azt áthaladnia; ezt tehát csak az öreg teheti, ki az élet zajongó tengeréből révpartra szállván, nyugodt mosolygó pillantással tekinthet vissza bevégzett útjára.

És a férfi megöregszik, azt sem tudva, hogy, s az öregnek saját teendői vannak e világon; ő az idő által felszentelt

*) Figyelmeztető mutatóványul egy nagy fontosságú munkából, mely e cím alatt várja a sajtót: „Önművelés. Útmutatás testi lelki önképzésre. A magyar ifjuság számára írta Szontagh Gusztáv.“

A szerk.

**) A magyar irodalom e becses munkát Dapsy József fordításában bírja, Pozsony 1804. Célszerű volna azt egy a kornak megfelelő átdolgozásban újra forgásba hozni.

A szerk.

tanácsadó. Ez a dolgok rende. Ha Trója előtt a görög sereg megszorúl, Nestor szól, s kinek-kinek füle ajkain csügg.

Én magam műveltem magamat, nem azért mintha nevelést és oktatást nem nyertem volna, mint koromban bárki más; hanem mivel erre eleinte ösztönszerű hajlamom, később meggyőződésemmel s érzett kötelességem vezetett. A mellett katonai, írói és kertészeti pályáimon életemben sokat tapasztalván, embert és világot tanultam ismerni, s mindig gondolkodva öntudatosan haladva földi pályámon, most, öregségembem, egészséggel, nyugodt kedélylyel és szabad idővel megáldva, talán mások felett érezhetem magamat hivatottnak oly oktatás írására, mely fiatal hontársaimnak — kiket honszeretetem nemzetünk s az emberiség díszeré szeretne felnevelni — vezérfonalul szolgálhatna abban, mi ez élet teendőiben a legfőbb, t. i. az *önmagok tökéletesítésében*, hogy testileg lelkiileg ép, művelt, becsületes, önmagok s a haza javát előmozdító honpolgárokká válhassanak, kortársaiktól szeretve tisztelve, a maradéktól áldva, kiknek kétes jövőjét nem csak megszilárdíták, de haladási ösvényét is kiegyengették.

Tökéletesülés az emberiség rendeltetése, s arra minden épkeblű ifju hajlamot érez magában. Ez oknálfogva az ember tökéletesíti kerti veteményeit, gyümölcsfáit, házi állatait, hogy céljaiknak mind inkább s jobban megfelelhessenek; művelt nemzet tökéletesíti és szépíti még a természetet és hazáját is, melyben lakik; és a magyar ifju ne tökéletesítse önmagát, midőn ezt rendeltetése mint ember és honpolgáré, midőn ezt önmaga s nemzeti java kívánja?

Ezt én fel nem tehetem ifju hontársaimtól, sőt az ellenkezőt. Neumann, korunkban a keletnek egyik legnagyobb ismerője, nemzetünkről azt mondja, hogy „a legnemesebb keleti raj;” s e nemesség másban nem tűnhetik ki, mint művelődési képességben s haladási hajlamban. Reményilem tehát, hogy szavaim, ha jól intéztetnek, nem fognak siker nélkül elhangzani.

Az önművelés processusa sajátos. A növény, az állat, az öntudatra még fel nem serdült ember, a gyermek, tökéletesíthetők ugyan, de nem önmagok, hanem mások, más emberek által; az öntudatra megért ember ellenben önmagát

tökéletesítheti, s e tökéletesítésében amint egy oldalról nemünk felsőbbbsége gyökerezik a teremtés többi lényei felett, úgy más oldalról azon érdem is, mely mindegyikünk személyét illeti, mert helyes felfogás szerint csak az adhat valódi érdemet, a mit magának kiki szabad munkássága által elsajátít, nem véletlen születési helyzet, öröklött kincs, testi szépségsat. Az önművelés pedig abban különbözik a növények, állatok s gyermekek nevelésétől, hogy az önművelésnél a művelés tárgya nem különbözik, mint amazokénál, a művelés alanyától, hanem azzal szintaz: az önművelő önmagának a művelés tárgya és alanya is. A ki ennél fogva magát művelni akarja, annak nem csak önmagát észlelnie s mindig éber szemmel kell tartania, hanem vezérelnie is, s hogy ezt helyesen tehesse, az élet igazi céljait szintúgy mint annak eszközeit ismernie kell, mindenek felett pedig ura legyen magának, másképp autonómiaja oly kormányhoz hasonlít, mely rendeleteket ad ugyan, de melyeket senki nem teljesít.

Az ember végnélkül tökéletesíthető lény lévén, önművelése nem lehet bizonyos időtartamhoz kötött, hanem egész életére kiterjedő foglalkodás. Itt kitartás kívántatik, s hogy ki ne fáradjunk, arra soha meg nem szűnő lelkesedés szükséges. De mire is lelkesülhetne ép keblű ifju inkább és kitűrőbben mint önmaga és hazája javára?

Minden önművelés meggyőződésen, belátáson és akaraton alapúl. Az ember szabad lény, de korlátolt; az emberi akarat szabadsága sem lehet tehát végtelen. Minmagunkban urai vagyunk minmagunknak, tökéletesülésünk hatalmunkban áll, kívülünk ellenben cselekedeteink sikere nagyrészt a körülményektől s fenálló viszonyoktól határoztatik; azért belsőkünk örökké küzd a külsővel, személyünk a világgal. A kelet heves vérű fia e küzdésbe belé sem ereszkedik, ő rabja érzékiségének és a külbehátásoknak. Azért a kelet műveltségben és hatalomban nem is halad. A nyugot fiának ellenben életfeladatát helyesebben kell felfognia. Szeme előtt tisztán kell állni az emberi rendeltetés céljainak; neki nem szabad mint a növénynek és állatnak csak azzá válnia, mire természeti alkotás s a körülmények teszik, hanem az emberi élet örök eszméi létesüléseért kell küzdenie. E küzdésben erő-

sődnek lelkének minden tehetségei, általa emelkedik fel *emberi méltóságra*, s szerez magának *valódi érdemet*, melyet születési rang, öröklött vagyon, vagy a természettől nyert véletlen testi-lelki adományok nem adhatnak. És ez az önművelő feladata lényegben. Küzdés, mint látjuk, minmagunkkal és a külvilággal, melyben a szabad akarat felsőbbbségét ki kell tüntetnünk, s melynek dicső eredménye minmagunk, nemzetünk s az emberi nem haladása. E küzdés sokszor kétes sikerű, sokszor keserves áldozatokba kerül; de ha állhatatosan, lelkesedéssel s végdiadalommal folytatott; boldogító is mint a jó tett, mint a győzödelem érzete; ily küzdés képes a mindennapi élet prózaiságát hőskölteménynyé átváltoztatni, melynek koszorúzott bajnoka a küzdő maga.

Az önművelés az ember ez életbeni fő teen dőit foglalván magában, természetesnek találandó, ifju hontársam, hogy útmutatásomat ez ügyben komoly tekintettel s érett méltatásra felhívó hangon nyújtsam kezedbe. Hogy semmi kétséged ne lehessen, munkám folyamában még egyszer s részletesen megmagyarázom ez ügy *fontosságát*, azután a *célt*, mely felé kell törekedned, s végre az *eszközöket*, mik által e cél elérhető. Meg kell magyaráznom mindent világosan s meggyőződést előhozólag, mert az önművelés lényege abban áll, hogy minmagunkat *belátásunk szerint* határozzuk. Tanácsaimat pedig annál biztosabban bátorlakodom eléd terjeszteni, mivel, mint már érintém, nem pusztán elméletből eredtek, hanem öntapasztalásból is, sőt egy hosszú élet tanúsága által meg is erősítették.

Fontolj meg tehát mindent, a mit mondanok, éretten; s ha a mondottak igazságáról meggyőződted, foganatosítsd állhatatos, törhetlen lelkesedéssel, s légy meggyőződve, hogy az, ki az emberi rendeltetés magasztos céljait tüzte előnkbe, el nem hagyandja azt, ki őszinte becsületes akarattal e célok létesüléseért küzd.

1. Az önművelés fogalma.

Az ember észszel felruházott, öntudattal és szabad akarral bíró, s ezeknél fogva tökéletesülhető lény.

Míg esze s öntudata ki nem fejlenek, szabadon nem ha-

tározhatja — tehát nem is tökéletesítheti magát; minélfogva szükség, hogy természete ezen sajátos tulajdonainak követelését ideiglenesen mások tegyék kötelességeikül: a *család* és az *állodalom*; s valóban, korunkban a *magányos nevelés* és *nyilvános oktatás* fontossága már annyira el van ismerve, hogy ajánlásra nem szorúlnak.

A nevelés és oktatás azonban az ész követelésének, a tökéletesülés irányában, nem képesek teljesen megfelelni. Mindkettő csak *ideiglenes* hatású, s vezetés nélkül hagyják az ifjút a legveszélyesebb időben, épen akkor, midőn az iskolából a világba lép, s vezetésre leginkább szorúlna. Azonkívül a nevelés és oktatás némileg csak pótszerek, jártatók, míg saját lábunkon járni képesek leszünk, míg gyakorúságra felerősödülve minmagunk vezéreivé válhatunk. Öntudatos szabad lénynek pedig önmagát kell vezérelnie, s hogy ezt tehesse, önmagát tökéletesítnie, és pedig egész életén át. Csak ezen követelés felel meg lénye fogalmának s a tökéletesülés eszméjének. Önmunkásságunk nélkül a nevelés és oktatás sem képesek feladatuknak megfelelni; elégtelenek a kitűzött célra; mert a külső behatások foganata, a belsőnek fogékonysága s önmunkás hozzájárulása nélkül nem is gondolható. Mint a testet, csak azon étel táplálhatja, mely a gyomor által jól megemésztetik: úgy lelki táplálékunk vérré és hússá válása is önmunkás akaratumk hozzájárulásától függ. A nevelés és oktatás továbbá nem képes célját oly teljesen létesíteni, mint az önművelés. E cél t. i. *tökéletesedésünk egyéniségünk s hajlamaink sajátásaiban*. Arra, mire tehetségünk nincs, hiába nevelnének és oktatnának, s azt, mire hajlamot és kedvet magunkban nem érezünk, nehezen tukmálnák reánk. Mire pedig mindenkinek hajlama, kedve s tehetsége van, azt kiki legjobban maga érzi, és tudja, s így ennek kiki maga legképesebb megfelelni. Szóval: ésszel, szabad akarattal s öntudattal felruházott lény tökéletesülése kötelességének csak úgy felelhet meg, csak úgy töltheti be rendeltetését, ha önművelés által végnélkül tökéletesül, ha a nyert nevelést és oktatást pusztán *művelési alapnak* tekinti, melyet egész életén át folytatva szaporítani, kiegészíteni s kiigazítani törekszik. Önművelés nélkül,

az nem szenvedhet kétséget, még soha sem volt nem csak nagy, de még kitünő ember sem.

Az önművelés lehetősége, sikere s jól rendezett fogamatosítása, a cél öntudatát, és főelve és eszközei ismeretét feltételezi; szükség tehát hogy e tárgyakat is felvilágosítsam.

2. Az önművelés célja.

Úgy hiszem, senki sem lesz köztetek, ifju barátim, ki az iránt kételkednék, hogy minden dolognak e világban célja van. E célnak valósitása képezi rendeltetését. Az öntudat és szabad akarattal nem bíró lények rendeltetésüket kényszerűségtől, ösztöntől hajtva létesítik. Az embernek mint szabad erkölcsi lénynek ellenben szabadon, önmagát határozva, kell rendeltetésének megfelelni, tehát előbb rendeltetése céljait belátva, s utóbb azokat elhatározott akarattal valósitva.

Mik tehát azon célok, melyeknek létesítése rendeltetésünket képezi? Ezt kérde kiki; és ez, barátim, valóban a kérdések kérdése; oly kérdés, melynek felvilágosítása nélkül senki ez életben tájékozva nem lehet; mert senki sem határozhatja el magát helyesen, s nem válhatik önvezetőjévé e földi pályán, ki tudatlanságban létezik az iránt mit kelljen tennie, s merre indulnia. Felelni fogok e kérdésre, és itt a tárgy fontosságánál fogva különös figyelmet kérek.

Minden lény munkásságának szabályszerűsége természete *törvénye*ihez van kötve. E szabályszerű munkásságának *iránya* pedig *célját* képezi. A törvényszerű munkásság ez oknálfogva mindig egyszersmind célszerű, és megfordítva a célszerű törvényes is.

Ezen törvények és célok minden lény sajátyszerű természetének lényegét foglalván magokban, csak akkor élhet s működhetik természetével összeegyezőleg, *ha munkássága természete törvényeivel összhangzik*; ellenkező esetben öntermészete alapszabályaival ellentétbe és ellenmondásba jő, célját, rendeltetését nem valósíthatja, pusztúlnia kell.

Szabad akarattal nem bíró lények, tudivaló, törvényektől el sem távozhatnak; nekik annak kell lenniök s válniök, a miknek rendeltettek. Ellenkezőleg az ember; mint észszel, öntudattal s szabadsággal felruházott lény. Neki rendelteté-

sét, természete alaptörvényeit és céljait be kell látnia, s azután ezek szerint magát cselekedve határoznia, életét rendeznie. E feltételek nélkül, ez világos, nem volna képes rendeltetésének megfelelni.

Mik tehát az észszel felruházott ember érzéki és szellemi természetének törvényei és céljai?

Vizsgáljátok meg belsőtöket: mit mond eziránt kinek-kinek öntudata? Azt fogjátok találni: érzéki természetetek kívánja a kéjt s irtózik a fájdalomtól; jólét, boldogság után sovárogtok. Ellenben szellemi természetetek az igazság, a szép, jó és isteni után vágyódik; helyeslitek az igazat, megvetitek a hamisat, a szép tetszik, a rút nem tetszik, sőt, ha förtelmes, undorodást gerjeszt; a jó, tiszteletet, a rossz, megvetést okoz; az isteni, imádást, az istentelen, iszonyodást.

És jól vigyázzatok; mind ez nem tetszéstök szerint történik, nem szabad akaratotokra van bízva — hanem szükségkép. Tetszik nem tetszik, az mindegy: a fájdalom soha kíváнатássá nem válhatik elöttetek, a kéjtől nem irtózhattok, meg nem vethetitek az igazságot, nem helyeselhettek a hamisat, a szép undort nem okozhat bennetek, a rút nem tetszést; nem tisztelhetitek a rosszat, a jó, az erény, megvetést és utálatot nem gerjeszthet; az istentelenség nem imádást, az isteni nem iszonyodást. Az emberiség alaptörvényei nem lehetnek az ember önkényére bízva, máskép végnélkül tévelyegne, s az emberiség pusztúlna.

A mondottakból, úgy hiszem, kiki meggyőződhetik arról, hogy érzék-szellemi természetünk törvényei a jólét, az igaznak, szépnek, jónak és isteninek törvényei, s hogy ez eszmék képezik rendeltetésünk céljait, mely tökéletesülhető természetünkél fogva nem más, mint haladás e célok felé, és pedig folytonos, és soha meg nem szünő, tehát *végnélküli tökéletesülés*.

De vajon így van-e ez valóban? nem csalatkozunk-e? Tévedés életünk legfontosabb kérdésére nézve borzasztó következésű lehetne. Fontoljuk meg tehát e kérdést ismételve.

Az emberiség alapszabályai, mondám, önkényünkre nincsenek bízva. Valósítja-e tehát az emberiség, életében, e célokat? Kétségkívül. Az egész világ sovárog, törekedik

jólét után; az igazat létesítjük a tudományban, a szépet a művészetben, a jót valósítani törekszünk nevelés, oktatás, erkölcsök, szokások s törvények által; az istenit végre az egyház s isteni tisztelet segítségével.

És ha az ember természete ezen alaptörvényeivel és céljaival ellenkezőleg élne és működne; ha a helyett hogy tökéletesednék, folyvást tökéletlenkedne? pusztulna-e? Kétségkívül. Tedd fel, ifju barátom, hogy te és magyar nemzetünk, hogy mi mindnyáján mindent elkövetünk, sőt velünk karöltve a nevelés, oktatás, állodalom és egyház, hogy testünk, erejében egészségében mindinkább fogyatkozzék, szellemünk elbutuljon, erkölcsünk elrutuljanak, hogy jogtalanságba, bűnbe és istentelenségbe süllyedjünk: hiszed-e hogy ily viszonyok közt jól éreznők magunkat, s e haza paradicsom lehetne? Nem kell sokat gondolkodnod: ha egy kis tapasztalásod van, tisztán kell állnia előtted, hogy mindnyáján pusztulnánk.

Az embernek tehát — ez kétségtelen — tökéletesülni kell, hogy e földi pályán rendeltetését elérje, s ezen tökéletesülés létesítését nem csak a józan okosság mint jól értett érdekét terjeszti elébe, hanem esze s lelkiismerete *kötelességé* is teszi, mert az ember szabad erkölcsi lény lévén, azt betudás nélkül nem mulaszthatja el, mit rendeltetése megkíván.

És ime a mondottak által az önművelés célja ki van jelelve.

Kiskorúságunkban tökéletesbítésünket a nevelés és oktatás tüzik ki magoknak célul; de hatások csak ideig, t. i. addig tartó, míg az iskolából a világba lépünk. A tökéletesülés kötelessége ekkor igazán teljesen minvállainkra nehezedik. Ekkor már céljainkat, természetünk törvényeit képesek vagyunk belátni, minmagunkat azok szerint határozni, tehát magunkat igazban, szépben, jóban tökéletesíteni. E feladatnak pedig, mint már érintém, csak is minmagunk felelhetünk meg teljesen. Növényt, állatot szorgalmas művelés által tökéletesíthet a kertész és állattenyésztő; de észszel felruházott, erkölcsi szabad lény csak önmagát tökéletesítheti igazán, mert emberi tökély, erkölcsi lény tökélye, csak annyiban lehet tökély, a mennyiben szabadon s önállólag szereztetik.

És mivel vég nélkül tökéletesülhető természetünknel fogva a tökéletesülés kötelessége is végnélküli, azaz végét soha nem érő: végnélkülinek kell az önművelés kötelességének is lenni, mert az önművelés egyedüli eszköz e kötelesség teljesítésére. Azon ponttól kezdve tehát, melyben teljes öntudatra, nagykorúságra, felserdülünk, sirunk széléig e kötelezés meg nem szűnik; ha előregszünk s testünk ereje lejjebb száll, haladhatunk azért ismeretben, erkölcsiségben. Humboldt Vilmos és Bonpland nyolcvan éves aggastyánok, és még mindig roppant tervekkel vannak elfoglalva a természettudomány előbbvitelére, nemzetök, hazájok dicsősége öregbítésére.

3. Az önművelés fontossága és haszna.

Ha az önművelés rendeltetésünk valóstítására a legsikeresb, hogy ne mondjam egyedüli eszköz, s mint bebizonyítám bennünket sirunkig követő kötelesség: úgy fontossága s hasznáról talán felesleg is volna szólanom, legalább azon szándékkal, hogy a magyar ifjúságnak lelkiismeretes figyelmébe ajánljam; mert hisz kötelességmulasztás nélkül nem is hagyhatjuk azt tekintet nélkül. Azonban ha meggondolom, mily száraz, hideg, szomorú, sőt visszataszító alakban tüntetik előnkbe némely tanítók, sőt még bölcselkedők is, a kötelesség fogalmát, s mily kevéssé alkalmas ez ily alakban a máskép jóakaró embert is nemes tettekre buzditani: bizony már csak ez árnyék eloszlatására is szükségtelen munkát nem teszek, ha az önművelés iránti kötelességünket valóbb, derültebb s lelkesítőbb színben igyekszem előtűntetni.

A jót, mondják moralistáink, magáért a jóért kell teljesítenünk; ez iránti kötelezettségünk általános, s minden önhasznunkrai vonatkozás csökkenti a tett erkölcsiségét. Ez kétségbe hozhatatlan, s szellemi természetem — az angyal belsőmben — megnyugszik benne. Úgy de keblemben a szellem, az angyal mellett, bizonyos érzéki természet is létezik: az öreg Ádám; és ha munkás vagyok, szellemi és érzéki természetem összeségével hatok; minden általános kötelezésnek tehát az egész embert kell illetnie, szellemi és érzéki természetéhez egyaránt szólania, sőt e kötelezés csak

azért általános, mivel teljesítése szellemi szintűgy, mint érzéki természetünk javával van összekötve, bár egyébként nem tagadható, mikép a kötelességek összeütközésekor az erkölcsi cél mindig a legfelsőbb, tehát az eldöntő.

Vegyétek fontolóra : mi tartalma az önművelési kötelességnek? és miért teszik eszünk s lelkiismeretünk ezt kötelességünké? Mit akarunk önművelésünk által eszközteni? Testünket és lelkünket épségben fentartani, sőt mindkettőt tökéletesíteni; tehát egészségünket és testi erőnket szilárdítani, ismereteket szerezni, izlésünket kiművelni, becsületes istenfelő emberekké válni. Ez, mint látjátok, igen erkölcsös szándék; de nem egyszersmind érzéki természetünk javát előmozdító-e? Hiszen eszünk s lelkiismeretünk épen azért köteleznek tökéletesülésre önművelés által, és pedig általánosan, mivel érzéki, szellemi és erkölcsi természetünk összes érdekei, mivel a haza, sőt az emberiség java azt így kívánja. Kötelességed egészségedre vigyázni, másképp nyavalyogni fogsz; kötelességed magadat értelmileg kiművelni, mert ha buta és tudatlan maradsz, szándékaid ügyes kivitelére nem vagy alkalmas; okosabb ravasz emberek orrodnál fognak vezetni, sőt gazemberek martalékvá léssz; kötelességed izlésedet kiművelni, s becsületes embernek lenni; mert bárdatlan s erkölcstelen embernek senki sem barátja, felebarátaid távozni fognak tőled, sőt magadra ingerled őket, s végre még a büntető igazság körmére kerülhetsz. Szóval eszünk, lelkismeretünk mindenkit összes természetének tökéletesítésére, haladásra jólétben, igazban, szépben és jóban épen azért köteleznek, s ezen kötelezés szintűgy az egyes emberhez mint nemzethez, sőt az egész emberiséghez szól, mivel tökéletesülhető természetének követelése, s egyén, nemzet, sőt az emberiség csak ezen feltétel alatt mozdíthatja elő érzéki, szellemi és erkölcsi javát, s óvhatja meg magát a nyomortól, sőt pusztulástól, mi mellett magától érthető, mikép minden embernek csak annyi *érdem* tulajdonítható, a mennyit szabad munkássága által szerzett. Pénz és vagyon, melyekre örökségi úton tett szert, testi szépség, magas rang, historiai név, melyekhez születése által jutott: mind ezek véletlen tulajdonok, mik saját szerzett érdemét nem képezhetik.

És már most kérdezlek, ifju barátom : akarsz-e ép, erős testtel bírni, vagy nyavalyogni? Tudatlan szegény fickó lenni, vagy milliomos az ismeretek országában? Szeretetre s tiszteletre méltó ember, s hasznos tagja nemzetednek, vagy haszontalan járdatipró, hogy ne mondjam a törvényhatóságoktól üldözött gyalázatos gazember?

A kérdést úgy állítva, úgy hiszem, ifju barátom, a felelettel nem késhetel; rászánod magadat önművelésre szint-úgy jól értett érdek, mint kötelesség-érzésből; és nem hidegen, hanem magas lelkesüléssel; mert hogy nagyot vihesünk véghez; arra nagyra vívó szenvedelem kell. A jólét, az igazság, szépség, jóság s isteninek eszméi, mik felé, ifju barátom, ezentúl együtt karöltve haladunk, már magokban végtelenek, miket tehát csak megközelíteni lehet, de nem elérni. És ez is szerencse. Ha végesek volnának, ha azokat elérhetnők, végnélküli pályánkon megakadnánk.

Az ember törekvéseiben szándéka, célja alatt szokott maradni úgy is. Magasra kell tehát iparkodnia, hogy csak valamit elérhessen. Szükség a mellett, hogy őt minden becsületes és helyeselhető érzemény és szenvedelem lelkesítse, csak ne vesse le az ész fékét. Lelkesítsen tehát kitüntetés vágy, ne engedj és ne tüssd, hogy valaki igazban, szépben, jóban, nemesben és nagyban felülmúljon! Hiúság azonban ne vezéreljen, ez törpe, asszonyos szenvedély; hevítsen inkább a dicsőség vágya azon dicsőségre, mely nagy, közhasznú tettek által halhatatlanságot igyekszik kivívni. Ha ez lelkesít, nem fogsz kortársaiddal hiú versenyezni, hanem tudományban, művészetben és életben a historia hőseit tűzni ki magadnak mintádnak. Ez megovand képzelgő önhittségtől, mert azokhoz mérve kicsinységed ki fog tűnni, haladásod dacára szerény maradsz, s irígységet nem gerjesztess kortársaidban; eltűnnek, s ez több mint a mennyivel a hiú versenyző magát kecsegtetheti.

Fel tehát, magyar ifju; indulj meg velem elszánt akarral s nemes lelkesedéssel az önművelés dicső pályáján! Mi emberek véges lények vagyunk ugyan, s így akaratumk sem lehet végtelen; a legjobbat sem láthatjuk be mindig, sem azt körülményeinktől akadályozva nem létesíthetjük

minden esetben. Munkásságunk mindjárt kiindulási pontjánál *helyzetünk* által van korlátozva. A szegénységben született s nevelt nem bírhat a művelés elegendő eszközeivel, a nyavalygó gyöngye szüléktől származott, egészségben és erőben szűkölködik; a korlátolt eszű a tudomány és művészet pályáin magas fokra bajosan emelkedhetik. Nem is feladatunk az emberiség korlátain túlhágni; hanem az, hogy testi-lelki tehetségeink és a fenálló körülmények viszonyai szerint, azokká váljunk, a mikké becsületes elhatározott akarat-tal válnunk lehet. Többet sem eszünk, sem lelkiismeretünk nem kívánhat. Akaratunk szabadságunk legkorlátlanabb tere belsők; feltételeinkben szándékainkban mi sem akadályoz. Korlátoltabb külső szabadságnak: sikerülnek-e feltételeink és szándékaink? az nagyobbára a körülményektől, a *szerencsétől* függ. Minden ember valamire alkalmas, a természet egyet sem hagyott el egészen; azért vizsgálja meg kiki belsejét, tehetségeit, hajlamait, hogy munkássága legsikeresebb terét el ne vétse. Az erkölcsiség ellenben szándékaink s érzületünk nemességében állván, tehát teljesen belső tulajdon lévén, egészen szabad akaratunk hatalmában áll. Legkétesebb sikerűek ennél fogva külső körülményeink emelésére s jólétünk előmozdítására irányzott szándékaink. — Ha szegény vagy s milliomos akarsz lenni, vagy becsületkórságtól elragadva, herceg: az bizony, édes öcsém, igen kétes, s én jót nem állok érte: eléred-e; de hogy az ismeret valamely ágában jeleskedhetel, sőt ha tehetséged s elhatározott akaratod van, milliomos is lehetsz — a szellem országában, az valószínű; hogy pedig erkölcsiségben magas fokra emelkedjél, s e tekintetben grófokat és hercegeket is túlhaladj, ez egészen csak tőled függ. És ez úgy hiszem elég, legalább annyi, hogy vele megelégedhetel, kivált azért, mert kénytelen vagy vele. Végre azonkívül még egy kis útmutatással kedveskedem arra nézve, mikép kell magadat viselned, hogy kétségbe ne essél, vagy épen vízbe ne ugorjál, ha szerencsétlenségedre — a milliomoságot vagy hercegi rangot elérned nem sikerülne.

SZÉCHÉNYI GYÖRGY ESZTERGAMI ÉRSEK ÉLETE.

PODHRADCZYK JÓZSEFTŐL.

Ez a régiiek sanyarú erkölcsével bíró lelkes hazafi, a bőkezűség és adakozás csodája, Széchényi Lőrincnek Bajon Sárától Gyöngyösön 1596-ban született fia. Nevét Fényes Elek szerint Magyarországnak Statistikai és Geographiai Leirásában (I. k. Pest. 1836. 8. r. 283. l.) Sopron vármegyében fekvő Szécsény magyar falutól vette. Én Nógrád vármegyében találom mind származását, mind vezetéknevének eredetét; s azt tartom, hogy ez a virágzó nemzetség, melyet csak György szállított által Sopron vármegyébe, ama Zechen vagy Széchény nemzetségnek egyik ága, melyet Wágner Károly (Collectanea Genealogico-Historica illustrium Hungariae Familiarum, quae iam interciderunt. Dec. II. Poson. Pest. et Lipsiae, 1802. 8. p. 130. §. X.) még a XV. században kihaltának, s Aba nemzetségből valónak tartott; mert egy eredeti okiratban olvasám: „Anno 1591. per defectum Nicolai Széchény, Franciscus et Ludovicus Horvát e consorte Clara Széchény progeniti, mutato ab avo materno nomine, impetrant totalem Possessionem Alsó-Széchénke, nec non Portiones in Beczke, ac in Fölső-Széchénke pro se, ac haeredibus suis.“ — A Nemzeti Plutarch írója is (II. k. Pest, 1816. 8. r. 108. l.) nógrádi Széchényből származtatja, de abban téved, hogy őt azon vármegyében Szécsényben 1592-ben születettnek mondja; mert György a bécsi Pazmaneum jegyzőkönyvébe magát „Ungarus Gyöngyösiensis“nek írta s vallotta. „E primis huius Collegii Alumnus. Ingressus illud Anno 1625. die 26. Februarii. Ungarus Gyöngyösiensis, Rhetor, annorum 29. Strigoniensis Dioecesis, Ungaricam linguam novit et Latine.“ — Ezeket pedig saját kezével írta e jegyzőkönyvbe; s egy későbbi kéz: „Fundator talis, cui hactenus, excepto Sancto Rege Stephano I. non fuit par, et certissime vix erit. Nec id ex vano, cum certis Documentis constet, Vicies Quin-

quies Centena Rhenensium Florenorum Millia, Dei, Patriae-
que causa eum profudisse. Obiit Posonii Die XVIII. Februarii
Anno 1695.“ —

Annak helyes okát, miért költöztek szülői Nógrád vár-
megyéből Hevesbe Gyöngyösre? azon békételen kor történe-
téből nem nehéz kitalálni. 1550-ben october 2-kán írta volt
Veranchich Antal egri kanonok és szabolcsi esperes Nádasdi
Tamásnak Egerből: hogy september 6-kán Szécsény mező-
városába 400 ozman berohant, és 45 embert vitt el magával¹⁾,
1552-ben pedig julius 2-kán herélt Ali Passa budai kormányzó
Szécsényt várdástól elfoglalta, s e környék 41 évig nyögött
az ozmanok rabságában, míg e várat 1593-ban Tiefenbach és
Pálffy Miklós visszavették²⁾.

Széchényi György fiatal esztendeit a nagyszombati fő-
iskolában töltötte³⁾, onnan Bécsbe a Pázmány Péter által
alapított kispapok intézetébe küldetett. Az itt tett, s későbbi
előmeneteleit ismét ő jegyzé föl egy Pázmány Péter által
1629-ben kiadott zsinatos könyv födelére: „Anno 1625. 16.
Februarii Tyrnavia missus sum Viennam ad Studia, ubi gra-
dum primum Philosophiae, nempe Baccalaureatum obtinui
Anno 1627. 21. Aprilis. In eadem Philosophia supremum
gradum Magisterii adeptus sum Anno sequenti 1628. 17.
Augusti: promotus ad Theologiam eodem Anno; Ordine
Subdiaconatus initiatus sum Anno 1629. 14. Aprilis; Ordine
Diaconatus 9. Junii eodem Anno; Presbyteratus Anno 1631.
16. Martii. Primitias habui eodem Anno 20. Aprilis in templo
Academico Societatis Jesu Viennae noviter erecto. Baccalau-
reatum in Theologia adeptus sum 10. Augusti 1631. Eodem
Anno et Mense, die 20. Augusti (qui sacer est Divo Stephano
Regi Hungarorum) Theses ex universa Theologia publice
propugnavi. 25. eiusdem Mensis Vienna in Ungariam descendi,
venique recta Sellyam, cuius Ecclesiae ab Eminentissimo
Cardinali Pázmány constitutus sum Parochus 14. Septembris.

¹⁾ Katona Hist. Crit. Tom. XXI. p. 1087. 1101. 1147. Koller Epist.
50. Tom. V. p. 333.

²⁾ Istvánffy Miklós Hist. Lib. XIX. Forgách Ferenc Lib. IV. p.
125. Katona Tom. XX. p. 540.

³⁾ Nemzeti Plutark.

Anno subsequente, nempe 1632. 5. Februarii incepti possidere Canonicatum Strigoniensem, collatum ab eodem Eminentissimo Cardinali Pázmány.“ —

„Haec Széchényi manu sua addidit ad thecam Synodi Pazmanianae Posonii editae Anno 1629. quam die 29. Augusti 1766. cum P. Stephano Kaprinai Tyrnaviae communicavit Josephus Szent-Ilonai Episcopus.“ Ez néhai Kaprinai István szorgalmas gyűjtő jegyzéke MSS. C. in 4. Tomo XXX. p. 39—40. „Series Vitae maturioris Georgii Széchényi.“ fölrás alatt. — Leírták sok érdemeit Széchényi Györgynek más jezsuiták is: „Merita Georgii Széchényi in Societatem.“ cím alatt Hevenes Gábor kezírataiban Tomo XXXV. seu I. de a mely kötet elveszett. Dr. Lányi Károly pedig (Magyarföld Egyházi Története, Austria-házi korszak, II. k. Pest. 1844. 8. r. 286. l.) írja, hogy Széchényi György esztergami kanonokból később vág-újhelyi prépost; 1643-ban pedig csanádi püspök lett ¹⁾. Ez utolsó állításról Miller Jak. Ferdinánd (Epistolae Archiepiscoporum Georgii Strigoniensis, et Pauli Colocensis e Comitibus Széchényi, Pest. 1807. 8. r. p. 13—16.) mit sem tud, ő Excerptáiban e Tabulario secretiori Vaticano de Georgio et Paulo Széchényi Archiepiscopis Györgynek püspökségekre emeltetését e renden sorolja elő:

„Romae in monte Quirinali die Lunae 8. Aprilis Anno 1643. fuit Consistorium secretum, in quo SS. Dominus — providit Ecclesiam Quinque-Ecclesiensem — ad nominationem Caesaris tunc Regis Hungariae de persona R. D. Georgii Zechenii, ipsumque dictae Ecclesiae in Episcopum praefecit, et Pastorem.“

A pécsi püspökök sorában is (Conspectus Almae Dioecesis Quinque-Ecclesiensis pro Anno 1839. concinnatus p. XXX. nr. LVIII.) mondatik: „Georgius VIII. Széchényi ex Praepositura B. M. V. de Újhely, et M. E. Strigoniensis Canonicatu Cathedrae Quinque-Ecclesiensi ad finem anni 1644. est praefectus.“ Tehát nem volt csanádi püspök.

„Romae in Palatio apostolico montis Quirinalis Lunae

¹⁾ „Visszatérvén hazájába, sellyei plébános lett; alig telt el azonban három holnap, hogy az újvidéki apátságot elnyerte Vág vize mellett.“ Magyar Plutark.

IX. Junii 1653. fuit Consistorium secretum, in quo Sanctissimus Dominus noster — absolvit R. P. D. Georgium Szepehenum a vinculo, quo ecclesie Quinque-Ecclesiarum tenebatur, illumque ad nominationem Caesareae Maiestatis, uti Regis Hungariae transtulit ad Ecclesiam Vesprimiensem.“

Ezen püspökségében rakatta a sümegi szent-ferenciek monostorát eme kapu fölötti emleirás szerént: „Illustrissimus, ac Reverendissimus Dominus Georgius Széchényi Electus Episcopus Weszprimiensis Locique eiusdem, et Comitatus perpetuus Comes, S. C. Regiaeque Mattis Consiliarius. Monasterium hoc, et Templum sub titulo B. Mariae Visitantis e fundamento exstrui curavit Anno 1652.“

Megerősíté az ottani várat, mint a főkapu fölötti írás tartja: „Georgius Széchény Episcopus Wesprimiensis 1655.¹⁾ Mivel építéskor jobbágyait fölötté szorgalmazta, ezért e falak, beszélé egykor néhai Kopácsy József veszprémi püspök, most is vérfalaknak neveztetnek.

„Feria 2. die 7. Decembris anno 1665. Romae in Palatio apostolico montis Quirinalis habitum Consistorium fuerat secretum, in quo SS. D. N. — absolvit R. P. D. Georgium Szechenium a vinculo, quo tenebatur ecclesiae Vesprimiensis, transtulitque ad ecclesias Jaurinensem.

„Romae in Palatio apostolico, in Vaticano Fer. 2. die 18. mensis Aprilis an. 1668. fuit Consistorium secretum, in quo SS. Dominus noster — absolvit R. P. D. Georgium Szechenium a vinculo, quo tenebatur ecclesiae Jaurinensi, et ad nominationem Caesareae Maiestatis, uti Hungariae Regis, transtulit ad ecclesias Colocensem, et Bachiensem invicem unitas — ipsumque Georgium fidem professum in Archiepiscopum dictarum ecclesiarum Colocensis, et Bachiensis praefecit cum retentione dictae ecclesiae Jaurinensis in perpetuum administrationem ad suam vitam, iuxta Decretum Congregationis rerum consistorialium.“ —

Nevezetes az az ő levele, melyet 1671-ki aprilis 12-kén az ország ügyében I. Leopold császár és királyhoz írt:

¹⁾ Inscriptio in porta principali muri, quo plaga inferior Arci sümeghiensi contigua recincta fuit. — L. Kazyt is Hist. L. IX. p. 35.

Augustissime Imperator! Domine, Domine naturaliter
clementissime!

Precibus, quam possum demissis, Sacratissimam Maiestatem Vestram oro, atque obtestor, nuperum de tributis editum dignetur suspendere: dum in augustam Domum fide praestantium Consiliariorum sententias audiat, et aliorum deprecationes; ne quam vim obtineat. Alioqui in desolato hocce regno certo eertius insonabunt gemitus; tollentur ad astra manus; et voces innumerorum orphanorum, viduarum, caeterorumque cum lacrimis vindictam flagitantium de auctoribus tam funestorum mandatorum, quae satis norunt a maiestate vestra haud proficisci. Perspectissimam habeo augustissimae caesareae et regiae Maiestatis Vestrae erga Omnipotentem Deum mistam timore reverentiam, cuius iudicia sunt mirabilia. Scio, quam ab eodem, misericordi iuxta, ac iusto, benedictionem desideret sibi, dilectae Coniugi, Dominae nostrae, et posteris, in quibus, si Numen venerati fuerint, timuerintque, sperat immortalitatem. Iterum, iterumque per hanc divinae maiestatis reverentiam; et timorem mirabilium eius iudiciorum, per caritatem erga posteros, spemque posteritatis, rogo, vel modici temporis morulam impertiat, quin perfectum dari velit, quod edixit. Hungara gens de domo Austriaca haud male meruit. Palam est, quantum sanguinis pro eius incolunitate profuderit: Hodie quoque uruntur, sauciantur, et trucidantur Hungari, dum vicinae nationes, ab hostium impetu securae, pace fruuntur; quod ii, velut in prima acie dimicantes, pro reliquis invasiones barbarorum sustineant. Aetate quoque Ferdinandi I. et Maximiliani exstiterere facinorosi; exstiterere laesae maiestatis rei, atque rebelles. Pro merito castigati sunt. Castigentur etiam nunc qui commeruerunt. At quam aequum sit, ne universa natio paucorum iniquitatem portet; pro sua sapientia Maiestas Vestra Sacratissima secum reputet. Turca nunquam conquiescet. Magnus Vezirius, aetate florens, et gloriae avidus, curas intendet amplificandis finibus Ottomanici imperii. Quomodo inhibendi caussa fundent sanguinem, qui sub pace emungentur auro et argento, in quo parando sudor cum sanguine profundendus erit? Haeret lingua, dum loquor, atque calamus, dum scribo: tremunt ma-

nus ; perpluo lacrimis , dum haec in chartam conicio : praevideo namque , quot malorum iliades e vectigalibus hoc genus sequutur sint. Diligo augustissimum meum Caesarem et Regem. Ei cupio , quam quod maxime , hoc regnum esse perpetuum. Deus Maiestatem Vestram fortunet ! Ac inter haec votorum fastigia in homagiali subiectione emorior. Sacratissimae Maiestatis Vestrae Viennae die 12. Aprilis 1671. perpetuo fidelis Subditus et Capellanus Georgius Széchényi , m. p. Archiepiscopus Colocensis.

Miller közléséből. p. 22—24.

„Romae in Palatio apostolico in Quirinali Fer. 2. die 2. Septembris anno 1686.¹⁾ fuit Consistorium secretum, in quo Sanctissimus Dominus noster — ad nominationem Caesareae Maiestatis, tanquam Regis Hungariae providit ecclesiae Strigoniensi — de persona R. P. Domini Georgii Zecchenii, quem absolvit a vinculo , quo tenebatur, ecclesiarum Colocensis, et Bachiensis simul unitarum, et Ecclesiae Jauriensis, praeficiens eum in supradictae Ecclesiae Archiepiscopum, et Pastorem.“ —

Esztergami érsekségében viselt nevezetesebb dolgai ; mert feles alapítványait vele mondatjuk el : legérdekesebb a különös királyi jelenlét „Specialis Praesentia Regia“ végett folyt pere az akkori cancellárral Jaklin Balázsszal. Ez főcan cellárnak tartván magát, nem akarta az érsek felsőbbségét elismerni ; noha ő mint titkos főcancellár vala a Specialis Praesentia Regia in Judiciis, coram Regia Maiestate vertentibus, mint Fejér Györgynél némely 1380-dik évi oklevél igazolja : ²⁾ quod praefatus Dominus Demetrius Archiepiscopus ecclesiae Strigoniensis, Aulae Regiae Cancellarius, ratione sui Officii Cancellariatus , Judex universarum Causarum, in speciali Regiae Maiestatis Praesentia vertentium esse dignoscitur.“ S emez 1401-ben kelt elhalasztó perfolyta levél szerint :

„Nos Johannes dei et apostolice sedis gracia archiepiscopus Strigoniensis , locique eiusdem Comes perpetuus , ac

¹⁾ Épen az nap és esztendőben , mikor Buda 145 évi rabsága után az ozman igát lerázta. 1685-ki martius 21-kén nevezetett primássá ; unokája Széchényi Pál 1687-ben hozta neki Rómából az érseki palástot.

²⁾ Cod. Dipl. IX. 5. p. 436.

sacre Corone regni Hungarie Cancellarius nec non primas, eiusdem sedis apostolice legatus, damus pro memoria: Quod instrumentalem exhibicionem, quam dauid filius Nicolai, et Benedictus filius Benedicti de Zantho, contra Thomam filium Stephani de Sydo, iuxta continenciam literarum regalium prorogatoriarum, super factis, in quibusdam literis similiter regalibus Evocatoriis pariter et provocatoriis, ac Capituli vaciensis rescripcionalibus contentis, in octavas festi beati Georgii martiris facere tenebatur regia speciali in presencia, in quo eciam termino idem dauid Judicium trium marcarum Judici, et parti adverse persolvere tenebatur, ex deliberacione prelatorum, et Baronum regni, ad octavas festi beati Michaelis archangeli nunc venturas, simul cum dicto Judicio duximus prorogandam. Datum in vissegrad Tricesimo die termini prenotati, anno domini Millesimo, quadringentesimo primo.“

A gömbölyű pecsét fejr viaszra volt nyomva. Az esztergami érseknek ezen hatóságát az 1536-ki 15-k törvénycikk szinte elismeré; mely törvényhozásra Thurzó Elek országbirája, és 1533. óta egyszersmind királyi helytartó adott alkalmat, hogy az ország nyilván kimondaná: a fejedelem elébe vitt pereknek az esztergami érsek, mint fő s titokcancellár, azaz: különös királyi személyes jelenlét, volna bírāja; ennél fogva e hatóságára nézve ő is egyike az ország nagy bírái közül; következőleg a II. Ulászló alatt 1507, 4. és 1514, 55. hozott törvény értelmében, a törvényes királyi pecsétnek világi nemes rendből nevezett gondviselője, csak az ő különös királyi személyes jelenlétének (Specialis Praesentiae Regiae Maiestatis) helytartója volt, az 1492, 15, 1. §. világos tartalma szerint is: „Quod Iudices Ordinarii sunt: Palatinus in primis; deinde Iudex Curiae; et postmodum Secretarius Cancellarius, si praesens fuerit; sin minus, Locumtenens, hoc est: qui Sigillum Iudiciale Regiae Maiestatis pro tempore tenet.“ Mert a pecsét-átadás telhatalomnak, vagy is fölhatalmazásnak jelvé volt már az ősidőkben is I. M. 41, 42, 43. — E szokást követve, mondja I. Ferdinánd né-mely 1528-ki oklevelében: „Utque res nostrae commodius, ac maiori auctoritate possint administrari, Sigillum nostrum

Secretum penes praefatum Cancellarium nostrum reliquimus, Literaeque Nostro Nomine, et sub hoc ipso Sigillo perinde, ac si Praesentes essemus, scribentur. Quod nemini mirum, aut novum videri debet; Res enim, toto fere Orbe Christiano, est usitatissima, ut dum Principes necessitate aliqua, fines Regnorum suorum egrediuntur; sigilla domi, et in suis Regnis relinquunt; ut Personae duntaxat eorum abesse videantur: *Authoritas vero inter subditos praesens, et assidua maneat.*“

— Midőn tehát az apostoli magyar király birói pecsétét a fő s titokcancellár, s az ő képében helytartó, „*Specialis Praesentiae Regiae in Judiciis Locumtenens-ére*“ bizá, vele biráskodásra hatalmazá föl. Ezt igazolá azon folytonos szó-kás is, melynek erejénél fogva a primásnak, mint fő s titok-cancellárnak nem csak birái ültek a királyi törvényszéken, hanem e székeknek elnöke, leveleit is a fölség nevében adta, mert a fő s titokcancellár hatóságát gyakorolta. Megemlítendő ez is, hogy a királyi Személynök csak 1751, 6. óta viselt Magnificus, azaz: királyi tanács címet. Továbbá: a kettős pecsét is legközelebb időkig az ország primása gondviselésére bízott az országnak 1741-ki gyűlésén nyilvánított kívánságára: „*Ut, porro, Princeps Primas Regni, ad mentem etiam Maiestatis Vestrae Sacratissimae benignae Resolutionis, in plenam Authoritatem, atque Jurisdictionem reponatur, et virtute Articuli 15: 1536. tanquam Summus et Secretarius Cancellarius, et unus e Judicibus Regni Ordinariis, eandem plene exerceat, eidem Maiestas Vestra Sacratissima Duplex Sigillum suum Regium, quo iuxta antiquam Consuetudinem, ad recentiora usque tempora perductam, Nomine Regio, Privilegiis Personalibus, forma, stylo et methodo, antehac, continua temporum serie observatis, expediendis, de Rege, et Regno Benemeritis, in praemium et recognitionem testatae fidei, ac virtutis, ornare et condecorare valeat, stante adhuc praesenti Diaeta, consignare, et in omni avita Dignitate, Authoritate, Jurisdictione, ac Juribus, de benigna etiam Sua Resolutione Regia, eundem, et Successores suos Archiepiscopos Strigonienses conservare, neve per Fiscum Maiestatis Vestrae Sacratissimae Regium, aut Cameram in Perceptione Piseti, ullo modo, turbetur, elementer antevertere dignetur.*“ —

Tehát az esztergami érseket a bírósági pecsét úgy illeté, mint különös királyi személyes jelenlétet: a kettős pecséttel pedig mely szinte kezére bízott, nemesíthetett, adományozhatott; alatta keltek a főispánok kinevezései is, I. Ferdinándnak ezen oklevele szerint:

„Nos Ferdinandus, Divina favente Clementia, Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Rex, semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae etc. Memoriae commendamus per Praesentes: Quod, cum superioribus Annis perspecta integritate, fide singulari, et rerum gerendarum experientia, solertia, ac prudentia Reverendissimi in Christo Patris, Domini Pauli de Warda, Archiepiscopi Ecclesiae Strigoniensis, Primatis Hungariae, Legati nati, Summi et Secretarii Cancellarii nostri fidelis syncere dilecti, Sigillum Duplex nostrum et authenticum, cuius usum per certum tempus intermissum fuisse tempore Praedecessoris nostri quondam Sere-
nissimi Principis Domini Ladislai Regis Hungariae etc. intellexeramus, Eidem Domino Strigoniensi faciendum, et eo, more alias consveto, utendum concessimus; orta fuit quaedam Contentio coram Nobis, qualesnam Literae sub ipso Duplici Sigillo, et altero, quod Secretum vocamus, temporibus priorum Regum confici solitae fuissent. Consiliariis nostris tunc, ex utroque ordine, tam scilicet Praelatorum, quam Baronum, coram quibus Res ista mota fuerat, Nobiscum existentibus, comperimus, una cum ipsis Consiliariis nostris, omnes ferme Literas Confirmationis Armorum, ac Creationis Comitum perpetuorum, semper sub praedicto Sigillo Duplici emanatas fuisse; id quod ex Literis antiquis nostrorum Praedecessorum verum fuisse, didicimus. Volentes itaque praefatum Dominum Paulum Archiepiscopum, in antiquis Juribus, et Privilegiis suis conservare; decrevimus, et constituimus: ut idem, tamquam Summus Secretarius ac Cancellarius noster, Literas omnes praedictas Confirmationis Armorum, ac Creationis Comitum perpetuorum, et nemo alter, conficere, et expedire debeat. Idcirco, vobis fidelibus nostris, qui praedictum aliud Sigillum nostrum Secretum habent, et habuerint, Cancellariis videlicet Curiae nostrae, eorundemque Vices-gerentibus, harum serie firmiter committimus, et mandamus: ut a modo

imposterum, Literas Confirmationis Armorum, et Creationis Comitum perpetuorum nullo unquam tempore confectas alicui dare audeatis; sed praefato Domino Archiepiscopo, eiusque Successoribus, Sigillum praefatum Duplex habentibus, conficiendum relinquere debeatis. Secus ne feceritis. Praesentibus perlectis, Exhibenti restitutis. Datum Viennae, die Vigesimo Sexto Mensis Decembris, Anno Millesimo, Quingentesimo, Quadragesimo Secundo.“

Szomorú vallástétel ez az ország nagyainak akkori homályos tudományukról, hogy a primást egészen megkülönböztették az udvari cancellártól; helyesebb tudománya volt Széchényi Györgynek, midőn Jaklin Balázs nyitrai püspök felsőbbségét tagadá. A magyar püspökök Nestora e fölterjesztésével kelt ki ellene:

Sacratissima Caesarea, Regiaque Maiestas, Domine, Domine
Clementissime!

„Benigne recordari dignabitur Maiestas Vestra Sacratissima: Qualiter ante nonnullas hebdomadas, occasione competentiae quoad Praecedentiam inter Banum Croatiae, et Aulae Cancellarium exortae, idem Aulae, sive Vice Cancellarius certum Scriptum, rationes pro parte sua deservientes complectens, demisse introporrexerit; et in eodem, inter caetera, pariter aequitati dissona, se absolutum et independentem esse a Summo Secretario Cancellario, meque Vice Cancellarium censi debere, impertinenter allegaverit. Quae assertio, siquidem Juribus archiepiscopalibus nimium quantum praeiudiciosa foret; dabit clementer veniam Maiestas Vestra Sacratissima, si ad evertendam illam, et Archiepiscoporum Strigoniensium Immunitatem, et Praerogativam vindicandam, Paucula quaedam subiungam.

A primaeva Archiepiscopatus Strigoniensis fundacione, ea semper Divorum quondam Hungariae Regum, Maiestatis Vestrae Sacratissimae, gloriosae reminiscentiae Praedecessorum, erga Ecclesiam hanc enituit Pietas ac Benignitas, ut non solum amplissimis illam dotaverint Privilegiis, Juribus, et Bonis, verum Archiepiscopos pro Patribus semper reveriti

sint, ¹⁾ prout id ipsum legenti et accuratius Annales Hungaricos observanti patebit. Unde siquid Dignitatis statui ecclesiastico competentis, penes se habuerunt Reges, id praeprimis Archiepiscopo Strigoniensi, qua Metropolitano, et Hungariae Primati liberaliter dispensarunt. Et hinc est, quod in Synodo Pazmaniana folio 136. pariter etiam Articulo 15. Anni 1536. diaetaliter mentio fiat vetustissimorum Ecclesiae Strigoniensis Privilegiorum, Archiepiscopum, ex vi Officii Primatis Hungariae, Summum et Secretarium Cancellarium esse innuentium. Quae Privilegia in Archivo archiepiscopali in specie reperiuntur; si ita clementer visum fuerit Maiestati Vestrae Sacratissimae, facile resolvi poterunt, ut inde, luce meridiana clarius veritas palam innotescat.

Sed nec illud praeteriri potest, quod memoratus Dominus Aulae, sive Vice Cancellarius in praerecensito Scripto suo erronee supponat, dicatque: primo in Anno 1384. sub Maria Regina, Demetrium Cardinalem, Archiepiscopum Strigoniensem, Aulae Cancellarium nominari coepisse; cum contrarium pateat ex fine Articulorum Anni 1351. ubi Sigillum Secretum habens, et ex Consuetudine Articulos sub eodem expediens Cancellarius Nicolaus episcopus Zagrabiensis Vice Cancellarii Titulo nuncupatur, Anno Regiminis Ludovici Regis Decimo. Nec immerito, siquidem in Decreto Caroli Regis, Patris eiusdem Ludovici, Anno 1342. emanato, per expressum innueretur: ut solutio Vice Cancellarii (horum procul dubio, qui Sigillum secretum habebant, et ad latus Regis commorabantur) ab antiquo iisdem cedens, fideliter iisdem administratur. Unde apparet, ab antiquo Vice Cancellarios extitisse, et per consequens, Authoritatem Summi Cancellariatus, seu Expeditionis Privilegiorum sub Duplici Sigillo, ex vi vetustissimorum Jurium, semper penes Archiepiscopos Strigonienses mansisse. Quomodo clare testatur Privilegium Ecclesiae Nitriensis, super Donatione Civitatis Nitriensis, eidem Ecclesiae facta, in Anno 1364. sub Sigillo Duplici insertum (Corpori Juris) in haec verba sonans: Datum per

¹⁾ Olv. Fejér György Cod. Dipl. IV. 2. p. 142. és V. 1. p. 261.

manus eiusdem Domini Nicolai Archiepiscopi Strigoniensis, Cancellarii nostri. etc.

Quod autem non ubique in fine Articulorum addatur integer Archiepiscoporum Strigoniensium Titulus, id credibile, ex eo factum est, quod similis omnium Officiorum Declaratio supervacanea iudicata sit. Sufficit, quod in Expeditionibus sub Sigillo Duplici emanatis, Titulo Fidelis Cancellarii insigniantur. Et nemo hucusque in dubium revocare praesumpsit: utrum Archiepiscopus Strigoniensis, ex vi Officii non sit Summus Secretarius Cancellarius; et utrum Aulae Cancellarius, Secretum Sigillum prae manibus habens, non Vices eiusdem gerere dignoscatur.

Quin imo, omnes antehac existentes Aulae Cancellarii ab Archiepiscopis Strigoniensibus dependebant, et si quae occurrerunt ardua, eos consulebant, sineque ipsorum scitu et annuentia, non expediebant. Ubi vero praedictos Aulae, sive Vice Cancellarios emori contigit, confestim Archiepiscopi Strigonienses Viennam ascendere, et Functionem hanc, usque ad noviter factam alicui per eosdem praesentato Officii collationem, per omnia administrare debebant; prouti testabuntur integri Literarum Fasciculi, hic inter Acta et Protocolla archiepiscopalia reperiendi.

Sed, ut reliquos praeteream, Magnus etiam Joannes Maholány, vir longioris experientiae, desuper examinatus, fatebitur: Consuetudinem hanc taliter a memoria hominum practicari, et medio aliquot benignorum Maiestatis Vestrae Sacratissimae Decretorum, clementer stabilitam esse.

Benignam, insuper, dignabitur habere reflexionem Maiestas Vestra Sacratissima, clementissimae Suae Dispositionis, quam post obitum pie defuncti Domini Korompay Aulae Cancellarii gratiose instituit, me, qua Summum et Secretarium Cancellarium Viennam evocando, et benignam Intentionem Suam, circa Reformationem Cancellariae necessario subsequendam, mecum communicando, Subiectorum idoneorum Denominationem a me expetendo, Sigillum Secretum mihi assignando, et totius rei peractae seriem mihi committendo.¹⁾

¹⁾ A volt magyar kir. udv. cancellaria 1690-ben állott a volt lábra mint ezt más helyt oklevéllel megmutattuk.

Imo, tempore publicatae Reformationis, Jura mea, qua Archiepiscopi Strigoniensis, et Summi Secretarii Cancellarii, sarta tecta manere debere, tam augustali Ore suo, quam et medio Decreti, per Dominum quondam Strathmann, ex Intimo elargiti, prae manibusque meis habiti, clementer declarando.

Unde cessat omnis ulterior Domini Aulae, seu Vice-Cancellarii Praetensio, Se a Summo Cancellario independentem esse allegantis; cum ex Praemissis eliciatur manifesta et evidens eiusdem subiectio.

Neque suffragari potest factus ad Articulos 9, 1608. ante Coronationem editum, et 21. Anni 1609. Annorum Recursus; quia omnis illa, quae ibidem attingitur Rerum expediendarum Potestas, absente duntaxat Archiepiscopo Strigoniensi, ad Aulae Cancellarios restringitur: praesente vero, in eundem, qua Summum Secretarium Cancellarium redundat et derivatur. Et hinc fit, teste etiam Synodo Pazmaniana, quod ad adventum Archiepiscoporum Strigoniensium Viennam, Sigillum Secretum confestim iisdem praesentari, iuxta antiquitus observatam Consuetudinem, in Subiectionis et Dependendiae signum, soleat et debeat; ut vel per hoc, praesente Summo Cancellario, omnimodamque Officii sui Jurisdictionem exercente, Autoritas Vice Cancellarii cessare, et in suspenso manere intelligatur.

Humillime, itaque Maiestati Vestrae Sacratissimae supplico: quatenus, his omnibus benigne intellectis et pensis, ad tollendam ulteriorem eatenus ambiguitatem, dignetur clementissime decidere: quo Autoritas Summi Cancellariatus et Secretariatus imposterum quoque illaesa maneat, et Dominus Cancellarius Aulae, se Vices meas gerentem, adeoque a me dependentem agnoscere, neque in futurum similes, a mente et intentione Maiestatis Vestrae prorsus alienas Quaestiones, et Competentias, sub gravi animadversionis poena, movere praesumat. Quam Maiestatis Vestrae Sacratissimae Gratiā, et Clementiam, et benignam praestolaturus Resolutionem.

Maiestatis Vestrae Sacratissimae Perpetuo fidelis subditus, et humillimus Capellanus Georgius Széchény AEppus Strigon. m. p.

Jaklin ezután sem hagyván föl igyekezeteivel; Széchényi e tárgyban másod ízben is folyamodott I. Leopoldhoz :

„Clementissime Domine, Domine! Recenter, gravi cum doloris sensu, intelligo : qualiter Dominus Aulae, seu Vice-Cancellarius, eo iam temeritatis delapsus sit, ut ad firmandam in nuper exhibito Scripto comprehensam a me Independentiam, cum praeiudicio Sigilli Duplicis, seu Privilegialis, benigne mihi a Maiestate Vestra Sacratissima concediti, meque, ex vi Officii Archiepiscopatus Strigoniensis, qua Summum Secretarium Cancellarium, Lege, et a saeculis inperurbato usu practicata Consuetudine concernentis, ad cuius fidelem Conservationem, solitum etiam Juramentum praestare debui, aliud Sigillum novum Duplex confici curare, et hoc pacto, contra Statum publicum se erigere, Constitutionesque patrias palam violare praesumat.

Ad coercendam, itaque, inauditam hanc eiusdem petulantiam, iteratim humillime Maiestati Vestrae supplico, dignetur clementer :

Primo : Scriptum illud nuper Domini Aulae, seu Vice-Cancellarii exhibitum cassare, et invalidare, meque, et omnes Successores meos, pro Summis, Maiestatis Vestrae Sacratissimae Cancellariis et Secretariis Aulicis declarare.

Secundo : statuere, quatenus a modo imposterum, memoratus Dominus Aulae Cancellarius post Sacratissimam Maiestatem Vestram, a me dependeat, nihilque, praecipue in arduis, me inconsulto, expediat.

Tertio : Sigillum Duplex noviter cussum, aut erga sinistram nefors praedicti Domini Aulae, seu Vice-Cancellarii Informationem, per Maiestatem Vestram cudi permissum, ad se recipere, illudque mihi benigne assignare, aut nunquam valiturum abrogare.

Quam Maiestatis Vestrae Sacratissimae Gratiam et Clementiam, et benignam praestolaturus Resolutionem

Sacratissimae Maiestatis Vestrae Perpetuo fidelis Subditus, et humillimus Capellanus Georg-Széchény, Archiepus Strigonien. m. p.

E vetekedésnek e lett vége : „Commissum clementer est per altefatam Suam Maiestatem Sacratissimam; quate-

nus Cancellarius Aulae a confectione novi huiusmodi Sigilli, eo facto supersedeat. Commissum Secundo est : quatenus praetitulatus Aulae Cancellarius a tunc deinceps, nihil ardui facere, et decidere sine praescitu Archiepiscopi Strigonien-sis ausit, se seque ab eodem, qua Summo Cancellario, dependen-ter habere debeat. Ubi, praeter praemissas benignas De-cisiones, idem Aulae Cancellarius, ad Instantiam, et ob re-spectum laesi, modo praevio, toties fati Archiepiscopi, ab Of-ficio etiam Cancellariatus Aulici, per eandem Maiestatem Sa-cratissimam suspensus, neque prius restitutus fuerit, donec Posonium veniens, et ad genua ferme procidens, dictum Ar-chiepiscopum deprecatus sit.“

1681. apríl 20-ka Széchényi György áldorságának ötve-nedik esztendeje volt; megüllte ő ez örvendetes napot, s Bécs-ben, ugyanazon egyházban, melyben ötven év előtt legelőszer áldozott, I. Leopold császár, az apostoli hírnök s több egyházi és uri főrendek jelenlétében mutatta be háladó áldozatát.¹⁾

Leopold császár a királyi méltóság örökösségét beho-zandó, e végett, s az elégedetlenek kedélyei megnyugtatóására 1687-ki october 18-kán Pozsonyba országgyűlést hirdetett. Ezt megelőző Bécsben egy titkos tanács, melyet Leopold augustus 12-kén a ministerekkel, Széchényi György primás-sal, Eszterházy Pál nádorral, s több más magyar urakkal tar-tott. Ennek folyama nem tudatik ugyan, de hogy a lelkes ha-zafiak nemzetünk s hazánk szabadságát szerencsésen kivív-ták, nyilvános a királyi előadásokból, hol egyebek közt ezek írvák : „Adhatna ugyan ő fölsége ezen országnak, melyet részint a lázadók, részint az ozmán kezéből annyi munka, vér és költséggel foglalt vissza, jó igazsággal új törvényeket, s mit fegyverrel elfoglalt, azt hadi jusról fogva magának, s örököseinek önkénye szerint megtarthatná s illő szelíd törvényekkel kormányozhatná : ő fölsége mindazáltal vele született kegyelménél fogva a rendek régi jusait, és sza-badságait illetetlenül hagyja, s azokat I. Ferdinánd által, koronáztatásakor mondott, vagy most újonnan alkotandó es-kü szerint megkoronáztatandó fiával meg is erősített; a fegy-

¹⁾ Kazy Hist. Lib. XII. p. 247. ad an. 1681.

verrel elfoglalt részeket pedig bizonyos módon az országba kebelezi, s a régi törvények alá veti; de csak úgy, ha előbb az, mi I. Ferdinánd esküjében, II. Endre 1222-ki 31-dik törvénycikkének megtartásáról foglaltatik; meg fog igazíttatni, egyszersmind pedig a fölséges austriai ház székörködési jusa, mely ünnepélyes egyezések által szereztetett, s noha tetteleg az austriai ház első-született hercegeinek a királyi széken egymást szakadatlanul lett fölváltással megtartatott, azonban az idők mostohaságában a belmozgalmak közt e század elején a rosztakaratnak igazságtalan értelmezésével kétségbe vonatott, és színleg meggyöngíttetett — a rendek méltányos kijelentésével tökéletesen helyre állíttatik, s az e végre alkotandó és a fölavatási oklevélbe is irandó törvény-cikkel örök időkre megerősíttetik.“¹⁾

Ezek megtörténvén, Széchényi György I. József főherceget első örökös királylyá koronázta december 9-kén.

1692-ki januárius 22-kéig tett alapítványai, végrendelete szerint, ezek :

„Testamentum meum ego hactenus propria manu scripsi, sed quia iam non possum, nec legi potest mea scriptura, ideo cogor aliena manu uti.

Ante omnia, Animam meam Deo Creatori meo commendo, a quo tot et tanta beneficia accepi, vel ex hoc, quoties enim me ex apertissimis, illisque gravissimis periculis liberavit, custodivit, et in hanc usque diem conservavit.²⁾ Habeo multa per gratiam Illius, ex industria mea magis, quam ex proventibus, bonisque ecclesiasticis; de quibus sic dispono :

Viginti quinque Millia florenorum habeo apud modernum Dominum Palatinum Principem et Comitem Paulum Eszterházy, pro hypotheca assignatum oppidum Pordany in Comitatu Soproniensi prope Héfflán; disposui de ista pecunia

¹⁾ Horváth Mihály Magyarok Története. III. szakasz. Pápán 1844. 8. r. 344—345. l. Kovachich, és más kútfők után.

²⁾ Tehát szerencséje nem volt oly mosolygó mindvégig, mint a Magyar Plutark írója beszéli : „az Ég áldása is láthatólag hintette útját, oly két édességgel ajándékozván meg ötöt, mely állandóan együtt ritkán jár. Élete hosszas volt. Szerencséje mosolygó mind végig!“

in Diplomate superinde condito, ut videre est ibi, et dedi hanc Summam Seminario Jauriensi ¹⁾).

Apud eundem habeo octodecim Millia florenorum super oppidum Feyer-Egyház Comitatus Soproniensis; similiter disposui de hac quoque Summa, ut Literae Fundationales docent; legavi enim eidem Dioecesi Jaurinensi.

Apud eundem super oppida Felső László, et Kő-halom, habeo Florenos Triginta tria Millia; eodem modo disposui, ut Literae Fundationales docent; dedi enim similiter eidem Dioecesi Jaurinensi.

Super bona Kapuváriensia habeo Florenos Quinquaginta Mille, lego nepoti meo Georgio Széchényi ad sexum tantummodo masculinum; quo deficiente, transibunt ea bona ad filias fratris mei germani Laurentii Széchényi, Consortes nempe Francisci Nagy, alterius Francisci Vizkelety, Stephani Tallijan, et Georgii Imrikovich.

Super bona eiusdem Domini Palatini ultra lacum Fertő existentia habeo similiter Quinquaginta Millia Florenorum, ut Fassionες docent; lego Patribus Societatis Jesu, pro Collegio Strigoniensi: quod si ibi non possit fundari, fiat alibi in Hungaria, ubi commodum fuerit.

Bona Szép-lak relinquo nepoti meo Georgio Széchényi, quo sine prole mascula decedente, devolvantur ad universos filios et filias, nepotes nempe, et neptes fratris mei germani Laurentii Széchényi, scilicet proles utriusque sexus Francisci Nagy, Stephani Tallijan, Francisci Vizkelety, et Georgii Imrikovich.

Bona Vas Vár, prout et Győr-Vár in Comitatu Castri-Ferrei, una cum Domo per me extracta, lego Patribus Dominicanis, ut Diploma docet.

Bona Domini Francisci Kaldy Sabariae, in Comitatu Castri-Ferrei existentia lego Venerabili Capitulo Castri-Ferrei, ut Diploma docet.

¹⁾ Érdekes volna, ha valaki alapítványairól szóló okleveleit e szent, gazdag és tudós főpapnak, mint őt Lányi Károly idézett könyvében méltán nevezi, egybeszedné s kiadná. Mi megkezdettük gyűjtögetni, de foglalatosságaink miatt nem folytathatjuk; e spartát tehát kénytelenítettünk szabadabb ügyesebb kezekre bízni.

Patak, et Abdarocz, duos hos exiguos Pagos, vel eorum Interesse, in Comitatu Castri-Ferrei relinquo Patribus Franciscanis Provinciae B. Virginis, pro Monasterio Simegiensi a me fundato, et extructo in Episcopatu olim meo Wesprimiensi. Non possum aliter subvenire ipsi, adminimum pro vestitu aliquid per hoc accedit illi. ¹⁾

Kukmér, Velem, et Csak lego pauperibus Plebanis Dioecesis Jaurinensis, ut Fundatio in Diplomate docet.

Illa Decem Millia Florenorum super bona Kapuváriensia iam non manent apud Dominum Principem Palatinum, persolvit. Ac proinde, loco illius Summae relinquo Pagum Peczel dictum in Comitatu Castri Ferrei, quem habeo in Decem Millibus Florenorum in pignore. Quinque Millia ex ea Summa relinquo pro Alumnis Domini Matkovich, bonae memoriae, per Venerabile Capitulum Jaurinense Viennae intertenendis. Quinque alia Millia Hospitali Jaurinensi, per idem Venerabile Capitulum administrando.

Bona Köszeghiensia, quae prope in Centum Millibus possideo, relinquo pro Collegio Alumnorum, qui tenebuntur (Juramento prius deposito, cum suscipientur) servire Animabus in Partibus Turcicis antea existentibus, ad Budam, Agriam, Archiepiscopus Strigoniensis attendet. Hoc Collegium Budae erit, vel alibi, ubi commodius videbitur.

Bona Necideriensia, una cum tribus Domibus relinquo Patribus Societatis Jesu pro Academia, seu Universitate Budae, vel ubi commodum fuerit, fundanda. Ultra Centum Millia habeo super haec bona; videatur Diploma. ²⁾

Bona Nyulas, sive Jois oppidum, relinquo (habeo in Triginta Millibus) pro Convictu Budae, vel alibi fundando, ubi commodum fuerit. Recipiantur Hungari bonae indolis sive nobiles, sive ignobiles. Patres Societatis Jesu habebunt curam; obligo eorundem conscientias; et hic, et in Alumno-

¹⁾ Fundatio Eleemosynae 2,000 Florenorum, quos Episcopus Wesprimiensi Monasterio Simeghiensi P. P. Franciscanorum dare tenetur quot annis. Datum Sabariae 4. Augusti 1684.

²⁾ A budai alapítványokról szóló okleveleket kiadta a Topographia Magni Regni Hungariae. Vien. 1751. fol. névtelen szerzője e város történetében; tudom hol legyen az eredeti is.

rum, Collegio, eo numero alantur, quo poterunt; attendet Archiepiscopus Strigoniensis. Videatur Diploma.

Felső-Vidék bona mea lego praefato nepoti meo Georgio Széchényi conditionibus, ut supra; hoc superaddito: quod in illis bonis in Pago Peresztek portionem illam a Georgio Hamerla relutam, et a Domina Sennyeiana emptam, Florenis fere tribus Millibus, possidebit Sigismundus Jambrikovich.

Ráró Castellum quoque eidem Georgio Széchényi conditionibus ut supra.

Bona Eger-vár, Peleske, Szent-György-vár, Babolcsa lego eidem, conditionibus, ut supra.

Ex ista parte Danubii Kürth, item Galgocziensem Domum et Vineas; ¹⁾ prout et Pagum Jaszlo, simul et Domum Tyrnaviensem (donec vidua Martini Széchényi vixerit, et non mutaverit nomen mariti sui, relinquatur haec apud ipsam, ultra nullo modo) lego similiter Georgio Széchényi, sub iisdem quibus supra, conditionibus.

Belatincz habeo in Centum Millibus Florenorum, lego Suae Maiestati Sacratissimae pro Confiniis; et per hoc satisfacere me existimo Dispositioni Diplomatis Cleri Hungariae; licet plura ego do Eidem Suae Maiestati, nempe Szarv-kő sive Hornstein Bona in Centum Octvaginta Millibus. Cseijthe in Octvaginta Millibus; Vágh-Besztercze in Septvaginta Septem Millibus; Quae omnia dantur in Hospitalia pro Militibus aegrotis et sauciatis, ut Diploma docet. ²⁾

Pagum Págy vocatum versus Budam, relinquo prolibus affinis mei Georgii Jamrikovich.

Monialibus Clarissis Posonii lego Pagum Zwoncsin, una cum Molendino Szuhaensi.

Pagum Bogdanocz una cum Molendino ibidem, Monialibus Tyrnaviensibus.

¹⁾ Galgóe még a XVI-dik században magyar helység volt. Katona Hist. Crit. Tom XXV. p. 438.

²⁾ II. Károly e pénzből rakatta Pesten a rokkant katonák roppant palotáját. Olv. az 18 k Tudománytár II. köt. 89. l.

veritatem in me ipso expertus didici, qui cum multo mentis gaudio expectabam mortem pro fide Christi subire, et tamen, ut inferius declarabo, de igne semivivus extractus, et vitae redditus per successus temporis detentus in manibus eorum veneno erroris eorum quasi infectus, de fide christiana non modicum dubitavi, et nisi misericordia Dei mihi affuisset, et me custodisset, turpiter eam negassem.“

A „Prohemium“nak vége után: „Incipit Prologus“ melyben említvén a szerző, hogy a törökök 1438-ban Erdélyre rohantak, ott Szász-Sebest elfoglalták, ő maga pedig a ki egy esztendővel azelőtt, azaz 1437-ben tanulás végett az odavaló tanodához jött vala, az ostrom alkalmával török rabságba esett, s abban 1458-ig nyomorgott; mind ezeket így írja le: „Cum anno domini MCCCCXXXVI. in obitu imperatoris Romanorum Sigismundi magna inter Ungaros et Alemanos exorta fuisset dissensio de faciendo rege, eo, quod imperator legitimum (haeredem) sibi non reliquisset, Turcus magnus, qui vocabatur Morathbeg, pater illius, qui nunc regnat, videlicet Mechemetbeg, in gravi exercitus multitudine partes illas intravit, dicebatur enim habuisse tricentorum mille equitum, ea intentione, ut totam Ungariam vastaret, quod fecisset, nisi cujusdam fluvii inundatio, Deo sic disponente, sibi impedimento fuisset. Illa intentione frustratus direxit aciem ad provinciam ultramontanam, quae *septem castra* vocatur, et omnia sibi occurrentia crudeliter devastavit, et demolitus est nullo sibi impedimento dante. Ea tempestate *ego juvenis XV. vel XVI. annorum eiusdem provinciae*¹⁾ *anno praecedenti*²⁾ recesseram de loco civitatis meae, et veneram in quoddam castellum, seu civitatulam nomine *Schebesch* secundum Ungaros, in teutonico vero *Mulenbag*³⁾ *studendi gratia*,⁴⁾ quae quidem civitas tunc erat satis populosa, non multum tamen bene munita, ad quam cum Turcus venisset, et castris positus expugnare cepisset, dux Valachorum, qui cum Turco venerat, propter an-

¹⁾ Tehát a szerző erdélyi honfi volt.

²⁾ Azaz: 1437-ben.

³⁾ Szász-Sebes, Mülenbach, Erdélyben.

⁴⁾ Tehát 1437-ben Szász-Sebesben tanoda létezett.

tiquam, quam prius contraxerat cum civibus ipsius civitatis amicitiam, venit ad murum, et sedata pugna, vocatis civibus persvasit, ut suis consiliis consentirent, et cum Turco non pugnarent eo, quod nequaquam civitati munitio esset suficiens ad resistendum. Hoc igitur ejus fuit consilium, ut civitatem Turco cum pace darent, et ipse a Turco impetrare vellet, quod majores civitatis usque ad terram suam secum ipse duceret, et postea, quando placeret eis reddere, vel etiam stare possent, reliquum vero vulgus sine alicujus rerum vel personae detrimento Turcus in terram suam duceret, et ibi data ipsis terra ad possidendum, deinde ad placitum recedere, vel habitare in oportunitate temporis in pace possent. Quae omnia ut promiserat, impleta vidimus, impetrata cum bono pacto inducie (így!) usque in crastinum, ut unusquisque quo posset, se disponderet cum rebus, et familia cum pace exituri (exiturus). Quidam vir nobilis cum fratre suo eque strenuo viro, qui prius fuerat castellanus, et cum Turcis multum conflixerat, hujusmodi consilio, et pacto nequaquam acquiescens, dixit se prius centies velle mori, quam se, et uxorem, et filios in manus Turcorum tradere. Persvasit etiam quam pluribus aliis, et electa una de turribus, quam introivit, et per totam illam noctem arma, et victualia intulit, et fortiter munivit. Cum his igitur et ego turrinam intravi, et expectabam cum magno desiderio mortem, quam vitam. Facto itaque mane Turcus magnus in propria persona ad portam civitatis venit, et omnes exeuntes unumquemque cum familia sua jussit scribi, et deputatis custodibus in terram suam duci sine aliquo rerum vel personae nocumento, cives quoque, et majores duci Valachorum eodem modo ducendos in suam terram concessit. Cum igitur universus exercitus de hac praeda nullam partem habere potuisset, cum maximo impetu, et intollerabili furia unanimiter ad turrinam, in qua eramus, spe aliquid lucrandi cucurrerunt. Quanta autem, et qualis haec fuit tempestas, lingua nulla sufficeret exprimere. Tanta erat densitas sagittarum, et lapidum, quod densitatem pluviae, et grandinis excedere videretur. Tantus erat clamor pugnantium, et fragor armorum, et strepitus currentium, ut coelum et terra concuti viderentur in momento, et quia turris multum declivis erat, immediate

tectum sagittis, et lapidibus contriverunt, propter fortitudinem tamen murorum nequaquam poterant praevalere. Cum igitur tardior esset hora, utpote sol declinatus post meridiem, et nihil profecissent, inito consilio, aliis pugnantibus, alii ad deferendum ligna cucurrerunt, et struem lignorum quasi ipsi turri exaequarunt, submisso igitur igne nos quasi, sicut decoquantur panes in furno, decoxerunt, ut jam quasi omnibus mortuis, cum vidissent amplius neminem in turri moveri, distrahentes ignem incurrunt per ostium, et si forte aliquos semivivos invenissent, refocillatos extraxerunt, me quoque eodem modo extrahentes mercatoribus venditum tradiderunt, qui me cum ceteris captivis positum in catena, transito Danubio usque in Edrenopolim, ubi est sedes Turci magni, duxerunt. De anno autem domini praedicto ¹⁾ usque ad annum domini MCCCCLVIII. inclusive illius durissimae captivitatis gravissima onera, et intollerabiles angustias non sine corporis, et animae periculo sustinui. Tandem Deo auxiliante, ut infra, omnia liberatus superavi. ²⁾

¹⁾ Alább maga szerző mondja, hogy húsz esztendeig raboskodott, és mivel szabadságát csak 1458-ban nyerhette vissza, következőleg ezek 1438-ban történtek.

²⁾ Feljebb láttuk, hogy szerző 1438-ban esett török rabságba; — de két esztendővel azelőtt, u. m. 1436-ban egy más erdélyi honfi is török rabságba esvén, az is fogsága után a töröknek szokásairól egy munkát írt, mely azután 1530-ban ily cím alatt került sajtó alá:

„Türkei“ (ez alatt: tevéken utazó törökök képe, az alatt pedig:) „Chronica, Glaube, Gesetz, Sitten, Herkommen, Weiss, und alle Geberden der Türcken. Von einem Siebenbürger, so da in Türkei gefencklich bracht, und vil Jar nachmals darinnen gewonet. Im M.CCCC.XXXVI. Jar beschriben. Gar lustig zu lesen. Die Zehen Nationen, und Secten der Christenheit. Inhalts Register am folgenden blat.“ — A könyv végén: „Zu Strassburg bei Christian Egenolph. Im Jenner des M.DXXX Jahrs.“ — Negyedréiben, négy ívre nyomtatva, minden előljáró vagy ajánlólevél nélkül.

Ugyanezen könyvre hivatkozik 1538-ban Fabricius György azon előljáróbeszédében, mely mellett közre bocsátotta a következő című könyvet:

„Georgii Agricolae oratio de bello adversus Turcam suscipiendo, ad Ferdinandum Hungariae Bohemiaeque Regem, et Principes Germaniae. Basileae Anno M.DXXXVIII.“ Negyedréiben. — Az előljáróbeszédnek ide tartozó szavai ezek: „Turcarum mores, et disciplinam militarem planius noscere qui cupit — — — legat *Sibenburgii captivi*, et Pauli Jovii librum.“

Fogságának, s lelki szorongatásainak további történetét folytatja szerző e munkája XVI. cikkében e szavakkal : „Si autem aliquis mihi diceret, quid te movit, ut de fide Christi dubitares, et forte negasses, nisi misericordia Dei te conservasset. Breviter reveniendo ad historiam meae infelicitatis, quam in prologo narrare incepti, ea, quae huic congruere videntur, adjungam, nam a primis meis emptoribus me Dre-napolim emptum mercatores ultramarini in quadam civitate, quae Burgama vocatur, cuidam villano vendiderunt, ejus mihi crudelitas ad hoc profuit, ut celerius agerem pro libertate consequenda, horrorem illius sectae mihi inducens, et in fide Christi me consolidans. Licet longe me abductum conspicerem, nihilominus de Dei adjumento non desperans, fugam inire non distuli. Cum igitur proprietarius primam fugam mihi invento, et ad domum reducto, furorem conceptum reprimens pepercisset, minando, si secundo fugerem, duplicis vindictae me expectare rigorem, me, qui magis mori, quam vivere optabam, non solum non terruit, sed etiam ad secundam fugam citius agendam provocavit. De his autem, quibus mihi proprietarius fugam secundam fecerit, hoc solum dico, quod non solum ea, quae minatus fuerat, perfecit, sed omnia, quae citra mortem fieri poterant, sine aliqua misericordia peregit crudeliter, nec a vinculis absolvisset me, nisi duae sorores ejus carnales pro me intervenissent, fidemque jussissent me amplius non fugiturum. Haec omnia continens, nec jam dubius de crudelissima morte, si proprietarius post tertiam fugam me reperisset, non longe post cuidam de mercatoribus simulatim, de quibus mentionem feci superius, me sponte tradidi, qui me de ipso liberatum in spacio quatuor mensium de loco ad locum tribus vendidit vicibus, et tandem in locis remotissimis dimisit. Praeterea in isto medio quinque anni transierunt. Dum igitur omnes modos fugiendi cum maximis periculis, et immeusis laboribus probassem, post ultimam fugam, quae erat octava in ordine fugarum, quam feci in domo ultimi domini, quasi omni spe libertatis frustratus, et a Deo derelictus cepi intra me cogitare, et fatigatus, atque fractus quodam modo in animo hesitare, et dicere : vere si Deo placuisset illa religio, quam hactenus tenuisti, utique te

non dereliquisset, isto modo, scilicet auxilio tibi fuisset, ut liberatus ad eam reverli potuisses, sed quia omnes liberandi vias tibi obstruxerit, forte magis sibi placet, ut illa derelicta, illi sectae adhereas, et in ea salvus fias. Et extunc neglectis orationibus, et psalmis, quos mihi ibi scripseram, et frequentaveram, incepti addiscere orationes et ceremonias eorum, et frequentare diligenter, quantum potui, et quantum permisit onus servitutis, et hoc magis nocte, et occulte aequè de die, cepique inter caetera doctrinas religiosorum, de quibus superius mentionem feci, diligentius ruminare, quae cerimonias, et legis ritum ad sensum spiritualem trahunt. et quodammodo religionem Christi approbant, et confirmant. Frequens igitur illarum ruminatio tandem elapsis in hac mea fluctuatione sex vel septem mensibus, subito una dierum Deo auxiliante mentem meam mutavit ita, ut dimissis omnibus sectae illius ritibus incepti pristinas orationes meas resummere, et fidem catholicam — — — fortius amare, et constantius tenere et diligentius, quam prius feceram, custodire. Illos igitur XV annos, quos ibi postea transegi usque ad libertatem, ita firmatus permansi, ut nullum motivum sive interius, sive exterius me perturbare potuit, omnia enim, quae prius audiebam, vel videbam, nihil aliud, quam deliramenta, et illusiones diaboli interpretatus sum.“

Félbe szakasztván itt szerző fogsága történetét, azt e munkája XXIII. cikkje ¹⁾ után ily cím alatt folytatja :

¹⁾ Szerző e munkája áll a fenebb említett „Prohemium“on, és „Prologus“on kívül, huszonzárom cikkből, melyek ily renddel következnek :

„Capitulum primum. Quomodo Turci, terram, et regionem orientalem inceperunt possidere, et inhabitare.“

„Cap. II. Quomodo multiplicata est secta Turcorum, et quomodo hoc nomen Tureus accepit.“

„Cap. III. Quam terribilis, quam timenda est secta Turcorum.“

„Cap. IV. Quomodo differunt inter se persecutio corporum, et persecutio animarum.“

„Cap. V. De sollicitudine, quam habent Turci ad investigandum Christianos.“

„Oratio testimonialis eorum, quae dicta sunt. — Si rerum humanarum dubiis majori experientiae fides adhibetur potior, nulli minorem mihi de conditione, et ritu Turcorum loquenti fidem debere censeo, qui eorum truculentissimae captivitatis, et horrendae persecutionis *per integros viginti annos* terribiles tempestatum spiritualium turbines, et immensa pericula corporis, et animae pertuli. Et ut possem evadere praecipue periculum animae, et conservare fidem Christi, octo solemnes fugas peregi, quarum quaelibet hominem non solum in perturbationem mittere, verum etiam in desperationis foveam dejicere sufficiens materia existere potuisset. Quater quoque post fugam pretio redemptus, septies

„Cap. VI. Quomodo captivos conservant, emunt, et vendunt.“

„Cap. VII. De aviditate eorum possidendi servos, et ancillas, et de uga servorum, et liberatione.“

„Cap. VIII. De his, qui non invitati, nec coacti se sponte huic periculo se offerunt, vel ingerunt.“

„Cap. IX. De motivis persvadentibus istam sectam praeferebant fidei Christianae, et de multiplici genere eorum.“

„Cap. X. De motivis experientiae, et particularibus.“

„Cap. XI. De motivis, quae alios attrahunt, et etiam ipsos in suo errore multum confirmant.“

„Cap. XII. De honestate faeminarum Turcorum.“

„Cap. XIII. De motivis supernaturalibus, et spiritualibus, et primo de professione, et lege Turcorum.“

„Cap. XIV. De motivis supernaturalibus, et religiosis.“

„Cap. XV. De motivis supernaturalibus, prodigiis, signis, et mendacibus.“

„Cap. XVI. Utrum motiva aliqua sunt sufficientia ad auferendam Christiano fidem.“

„Cap. XVII. De interpretatione motivorum.“

„Cap. XVIII. De profectu magno futuro hujus sectae, qui ex fundamento ejus consideratur.“

„Cap. XIX. De reliquorum motivorum interpretatione.“

„Cap. XX. De motivis retrahentibus ab errore Turcorum.“

„Cap. XXI. De secundo, et tertio motivis retrahentibus ab errore Turcorum, quae sunt ignorantia, et obstinatio.“

„Cap. XXII. De quodam notabili facto, quod contigit in Turcia ad probationem supradictorum.“

„Cap. XXIII. De commendatione religionis Christianae.“ — Ezután következik a feljebb érintendő: „Oratio testimonialis eorum, quae supra dicta sunt.“

pro pecunia venditus, et totidem emptus fui. Praeterea in tantum conversationis eorum consortio astrictus fui, ut maternam linguam oblitus, eorum barbaricae ideomatis loquela ad plenum eruditus, nec non literaturae eorum tam extraneae, et perversae non mediocriter instructus, adeo, ut sacerdos eorum, unus de maioribus ad beneficium ecclesiae suae non modicis redditibus dotatum, quod ipsi mihi obtulit, me sufficientem, et idoneum aestimaret. Porro religiosorum eorum moribus, et ritui sic me conformavi, ut sermonum spiritualium, quibus ipsi in collationibus suis, et propositionibus populi utuntur, tantam haberem experientiam, et copiam tam in scriptis, quam in mente, ut non solum vicini nostri, qui me frequenter audiebant in congregationibus suis, verum etiam de aliis locis me proponentem audire desiderabant, ipsorum quoque religiosorum plurimi, quid proponerent populo, a me didicerent sermones. Denique domino meo ita charus eram, ut saepius in colloquutione plurimum, plusquam filium suum, quem unicum habebat, me diligere assereret, et propter hoc post adeptam libertatem promissionibus, et precibus me omnibus modis retinere attentabat, scilicet quia sciebat me valde avidum ad discendum literas, per excusationem, qua me finxi ad studium ire, et reverti, deceptus me dimisit, non tamen sine totius familiae suae desolatione, rogans per nomen Dei, et Mechometi me adjurans, ut quantotius redirem. Et forte adhuc reversurum a studio expectat, ut scilicet *de meo sacerdotio*, et sui desiderii implecione duplex sibi gaudium, quod multum optaverat, accrescat. Demum in fine, quod valde paucis ductis in eorum captivitatem contingere potest, cum litera imperiali auctoritate confecta, et autenticorum testium solemnium vallata testimonio, Deo mihi adiutorium praebente, et misericordiam, non solum illius durissimae captivitatis nexibus solutus, verum etiam illius crudelissimae sectae diabolica infectione absolutus liber exivi.“¹⁾

¹⁾ — Ezen „Oratio testimonialis“ után következik: „Isti sunt duo sermones in vulgari Turcorum“ török és latin nyelven. — Ez után: „Haec est opinio Abbatis Joachim de secta Mechometi.“ — Végre: „De decem nationibus Christianorum.“ — A legutolsó lapon: „Finiunt ritus, et mores Turcorum, una cum oratione testimoniali eorundem. Sermo in ideomate Turcorum cum interpretatione latina.“

CSURGÓI TERMÉSZETI NEVEZETESSÉGEK.

PADOS JÁNOSTÓL.

I. Kővületek.

Csurgó Fejér megyében, Fejérvártól éjszaknyugotnak egy órányi távolságra fekszik, a Bakony aljában; majdnem szemközt a vértesi hegylánccal, szelíden emelkedő dombokon, melyeket erdők és szőlők diszesítenek. Hajdanta, mint a hatalmas Nádasdy család birtoka, a csókakői urodalomhoz tartozott; innen az állodalomra szállott; míg végre azt a Hochburgok utolsó örökösétől, b. Perényi Lászlótól, jelenlegi tulajdonosa, gróf Károlyi György vette meg; ki itt magának igen szép, s az utazók által igen látogatott díszlakot épített. A helység 1,700 lakost számlál, kik mindnyájan magyarok. De ez tulajdonképen nem célja jelen leírásomnak. Én a csurgói határban előforduló kővületekre akarom különösen felhívni a természettudósok figyelmét; melyek cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy ezen egész vidék valamikor tengerfenék volt, s összehasonlítva a Bakony egyéb részeiben találató kővületekkel, a vízözön általánosságára mutatnak.

Szaktudósnak magamat nem mondhatom; ahhoz több kíváncsít; de mint a természet barátja, üres óráimban gyakorta kimenék a mezőre, és ilyenkor majd itt, majd amott bukkantam valamely nevezetességre; melyek mint egy elpusztult állatvilág maradványai, s a földünket ért katasztrófák tanúi, nagy érdeket és tudvágyat ébresztettek lelkemben. Bele képzeltem magamat azon időkbe, midőn a föld pusztasága és üres vála, és egyedül az isten lelke lengedezett a mély vizeken; s azalatt míg gondolataim a távol ködében tévedeztek, gyűjtöttem össze mindent, mit a szerencsés véletlen kezeimbe adott, vagy az áradmányból ásó és kapa segítségével napfényre hozhattam. Így némely igen becses, igen ritka példánynak jutottam birtokába, különösen azon rétegben, mely az úgynevezett Vaskapu keleti oldalán kezdődván, át-

megy a gúti szőlőhegyen, és azt számos csiga és kagylófajokkal borítja. Leginkább lenyomatok ezek, vagy a kagylóknak kemény töltelékei (Steinkern), melyek miután az állati részek mind letöredeeztek, megtarták a kiveszett állatok eredeti alakját, minők a *Helixek*, *Nummulitek*, *Turritellák*, *Terabellumok*, *Tritoniumok*, *Bulimusok*, *Cardiumok*, *Trochusok*. *Conus* akarmennyi a legnagyobb fajtákból. Annak a mely gyűjteményemben vagyon, külső kérgével együtt hossza $5\frac{3}{4}$ " , szélessége 5" , nehézsége $3\frac{3}{4}$ font. Az egyik *Bulimus* $5\frac{1}{2}$ hosszú, $3\frac{1}{2}$ " széles, $2\frac{3}{4}$ " magas. *Pectenek* is találhatunk különféle nagyságúak. Némelyeken az állati részek még láthatók, mint az *Echinusokon*; és ezek megegyeznek a tengerekben most is élő fajokkal; sőt olyant is találtam, mely mind külső alakjára, mind belső alkatára nézve fentartotta magát az állatot; például egy óriási *osztrega*, felső részében egészen megkövülve, alsó részében tiszta csont. Hosszusága 7" , szélessége $5\frac{1}{4}$ " , magassága $3\frac{3}{4}$ " , súlya $4\frac{1}{2}$ font. Ez legszébb minden eddig kezeimbe került példányok között.

Ha már most kissé tovább vizsgáljuk Bakony vidékét, és nem sajnálván fáradságunkat fölmegyünk Teesre, ott az épen oly szíves háziúr, mint tudományosan képzett gazdatiszt, Brunkala Manó tisztartó, mutatni fog a legmagasabb hegyek vízmosásaiban egész rétegeket mind csupa *osztregák*ból; Bakony-Beelben a tudós apát Sárkány Miklós kedveskedni fog az úgynevezett bakonyi lencse, vagy is *Nummulitek* nagy mennyiségével, melyek az apátság határában találhatunk; Bándon pedig Veszprém megyében Májer Mórirc zirc-cisterci rendű tanár és jeles természetbuvár tapasztalása szerint a burányok egy nemével (*Cladocora conferta*) találkozunk. Már most ha mindezt összevetjük, ki fog rajta kételkedni, hogy Csurgót és vidékét és az egész Bakonyságot valamikor víz borította; olyan víz, mely a legmagasabb hegyeket is meghaladta? melyben az ő történetírónak a legujabb földtani kutatások eredménye által ekképen igazolt előadása nyomán elveszett minden a földön mozgó test, minden madár, barom, vad, minden a földön levő csúszómászó állat, és minden ember (Mózsés I.k. VII. r.). Csurgón tengerben élő állatok maradványai találhatunk; tehát Csurgó valóban tengerfenék volt.

Szintoly gazdag az fakövéletekben. A papharaszti erdő alja, az isztiméri haraszt vízmozásai, a Gajavölgy, — melynek gyönyörű halmai a csurgói malomtól a balinkai határig, félórányi távolságban vonulnak, — ezen kövéleteknek mind meg annyi rakhelyei. Nagyságukra nézve különbözök. Néha egész hasábokban találtnak, 15 — 20 — 25 fontosak. Egy darab, mely gyűjteményemben vagyon, különösen arról nevezetes, hogy abban a fűrészelés nyomai láthatók, és két bal-tavágás, mely rajta még életműves állapotában ejtetett, tisztán, világosan kivehető; mi ismét oda mutat, hogy akkor midőn ez még zöldellett, éltek emberek. És ha fölteszszük, miszerint ezen kövéletek a fentebbiekkel egykorúak, — pedig azoknak kell lenniök, mert kövülésök ugyanazon ok szüleménye, akkor az egész földtekét elborított vízözönnek idejébe esnek, és nekünk a történelekről bizonytságot tesznek. Így ha az írás hallgatna is, magok a kövek beszélnek, és megerősítik azon igazságot, mely a népek hitében és hitregéiben él, a hinduk, — perzsák, — syrusok, — chaldaeusok és abyssinusoknál; Chinától kezdve Scandinaviáig, s innen az atlasi hegységig, vagy Cuba és Florida őslakói és az éjszakamerikai írókézekig. Mindenütt ugyanazon eseményről, — habár különböző nyelven, — szólanak, melynek Csurgó is tanúja volt.

II. Bolygószirtek.

Ki ne ismerné a bolygószirteket? azon roppant kódorabokat, melyek Lappóniától kezdve Németország közepeig, egyenként elszórva találtnak, s a természetbuvárok állítása szerint, leginkább a svéd hegyekhez tartozván, Moszkva városától a teutoburgi erdőig körvonalat képeznek. Ki ne ismerné Agassiznak ide vonatkozó hypothesisait a jéghegyekről, jégkorszakról; midőn a föld felületének legnagyobb része jég által borított, s a vándor jégtáblák iszonyú kötömegeket szakítottak le és vittek el magukkal, eredeti helyöktől több száz mérföldnyire? — Én ezen egy kissé merész, a természet által nem igazolt, s a tények magyarázatára egyáltalában nem szükséges hypothesisnek nagy fontosságot nem tulajdonítok, s azt szépnek tartom inkább mint valónak.

Avagy nem volt-e maga a víz ereje, mely egész hegyeket sepert el, s a legkeményebb sziklákat morzsolta össze, elegendő arra, hogy a bolygószirteket is magával ragadja? — Akarmint van a dolog, a tapasztalás bizonyítja, hogy ilyen bolygószirtek nem csak Németországban, hanem hazánkban is, különösen Csurgón találatnak.

A falun alul, alig egy negyedóránnyira, a fejérvári úttól jobbra, vagyon három halom, melyeket a köznép Tatárhegynek nevez. Ezen halmok felületét egyes elszórt, 70 — 80 — 100 mázsányi sziklák borítják; melyek az alattok fekvő homokba mélyen benyomódva, felszínökön a legkülönbözőbb alakban jelennek meg. A kik egy kissé élénkebb képzelődéssel bírnak, mindent látnak itt, embert, lovat, tábori eszközöket stb. A rege azt mondja, hogy ezek mind megkövült tatárok, kiket szent László a csata hevében megátkozott. Én nem akarom vizsgálni, vajon sz. László harcolt-e a tatárokkal, voltak-e Kapuleh király és Ákos vezér kúnjai között tatárok is? és vajon feljöttek-e ezek a király székvárosáig Fejérvárig? ez a történészek gondja; sem a nép hitét lovagias szent királyunk csodatevő hatalma iránt kétségbe vonni nem akarom: engem az érdekel, miként jöhettek ezen sziklák ide természetes uton, és honnan? midőn világosan kitetszik, hogy ezek nekiök nem eredeti fekhelyök, és hozzájuk hasonló minőségű kő sehol az egész vidéken nem találatnak. Én legalább, a hol jártam, a bakonyi és vértesi hegyekben, a Balaton mellékén, és a Duna mentében fölfele az almási bányáig, sehol ilyen követ nem láttam. A mi hegyeink mészkőből állanak; ez pedig szürke színű, nagyobb részint igen finom kovagszemecskékből álló, úgy hogy az acéllal erősen szikrázik, és oly iszonyú keménységű, hogy azt vágni vagy építésre használni teljességgel nem lehet: granitnak mondanám, ha benne a kovagon és csillán kívül még a mezőpatot is fölfedezhetném.

Ezen sziklák eredete felől különféle vélemények léteznek. Egy tudós barátom vulcanicus erő szüleményének tartja, mely a föld mélyében elrejtve működén, valamely belső forradalom alkalmával, kihányta azokat; mit azonban el nem fogadhatok; mert a vulcanicus tűneményeknek semmi nyoma nincs, s általában az egész vidéken tűzhányók sehol

sem léteznek. Ellenben a víz hatása minden nyomon látható. A halmok, melyeken ezen sziklák nyugosznak, a legfinomabb homokból állanak (Molasse); mit bizonyára a víz hordott össze. Ha ezen homokban gödröt ásunk, azt látjuk, hogy a homokföldnek rétegei vízszintes irányban fektisznek egymás fölött; mi így nem lehetne, ha itt valami vulcanicus erő működött volna. Továbbá a sziklák a halmoknak éjszaki részén legsűrűbben állanak, míg a déli oldalon alig találhatók; világos bizonyosságául annak, hogy a víz ereje által éjszokról hozatván, ezen halmokban megakadtak, és itt lerakodtak. Végre még azt is hozzá adhatjuk, hogy a sziklák mind lapokon fekszenek, amint tudnillik a vízben leszállottak; holtott ha tüzerő által emeltettek volna fel, nagyobbbrészt függélyesen, vagy legalább hárántosan állanának.

Mindezeket egybevetve azt következtetem, hogy a mondott nagy kődarabok csakugyan bolygószirtek, melyeket a földtekét elborító vizár hozott magával valahonnan a magas éjszokról. És ha a tért figyelemmel kísérjük, hamar meggyőződünk róla, hogy a csurgói völgy a bakonyi és vértesi hegyek közé szorítva, a nagy folyamnak ágya volt; melynek partjait balról a moori és csókakői, jobbról a bodajki és csurgói hegyek képezék; s ezeknek végső elágazásában találjuk a fennevezett halmokat. Egyébiránt bármint álljon is a dolog, én véleményemet senkire ráerőszakolni nem akarom; megelégedvén azzal, ha ezen igen érdekes földtani tűnény iránt figyelmet ébreszthettem. *)

*) Ha a tudós Horvát István Rajzolataiban mondván: „*Vagynak ugyan Fehérvármegyében Csurgó helysénél is három Kúnalmok, de ezekről már sok kő elhordatott,*“ a mi Tatárhegyünket értette, akkor a fentebbiek szerint alkalmasint csalódott. Vagyon Csurgó határában, igen is vagyon nem csak három, sőt több halom, melyekről azonban más helyt fogok szólni. P. J.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai időszaki sajtó 1857. kezdetén.

a) Magyar nyelven.

I. — Politikai lapok. — 1. *Budapesti Hirlap*. Szerkesztő Nádaskay Lajos. Hivatalos. Napi lap. Fol. Félévi ára 10 és 8 fr. Kezdődött 1849 végén.

2. *Pesti Napló*. Szerkesztő Pompéry János. Napi lap. Fol. Félévi ára 8 és 6 fr. Kezdődött 1850 martiusban.

3. *Magyar Sajtó*. Szerkesztő Hajnik Károly. Napi lap. Legnagyobb fol. Félévi ára 8 és 6 fr. Kezdődött 1855.

4. *Politikai Ujdonságok*. Szerkesztő Pákh Albert. Heti lap (szerdai). N4r. Félévi ára 2 ft. (a Vasárnapi Ujsággal együtt 3 frt). Kezdődött 1855.

5. *Magyar Néplap*. „Polit., ismeretterjesztő, szépirodalmi képes újság.“ Szerkesztő Szabó Alajos. Hetenként kétszer, szerdán és szombaton. N4r. Félévi ára 3 frt. Kezdődött 1856.

6. *Kolozvári Közlöny*. Szerkesztő Berde Aron. Hivatalos Erdélyre. Hetenként kétszer, vasár- és csütörtökön. Fol. Félévi ára 5 frt. Kezdődött 1856.

7. *Magyar Futár*. (Kolozvárárt). Szerkesztő Vida Károly. Hetenként kétszer, csütörtökön és vasárnap. Kisfol. Félévi ára 6 frt. Kezdődött 1856.

II. — Törvénylapok. — 8. Az ausztriai birodalmat illető *Közönséges Birodalmi Törvény- és Kormánylap*. Németül és magyarul. (Bécsben). Időhöz nem kötött számokban. Kezdődött 1849. nov. 1.

9. *Magyarországot illető Országos Kormánylap*. Németül és magyarul. (Budán). Időhöz nem kötött számokban. Kezdődött 1850. sept. 10.

10. *Erdélyt illető Országos Kormánylap*. Magy., ném. és oláhul. (Szebenb.) fol. Mint felj.

III. — Tudományos lapok. — 11. *Magyar Akadémiai Értesítő*. Szerkesztő Toldy Ferenc. Évenként 10 füzet. N8r. Évi ára 2 frt. Kezdődött 1841.

12. *Új Magyar Múzeum*. Szerkesztő Toldy Ferenc. Havilap 12 füzetb. (a M. Akad. Értesítővel együtt). Évi ára 6 és 7 frt 30 kr. Kezdődött 1850.

13. *Kelct népe*. „Magyar irodalmi csarnok és időszaki szemle.“ (Bécsben). Szerkesztő Török János. Évenként 8 füzet. N8r. Évi ára 8 frt. Kezdődött 1856. aug.

IV. — Könyvészetilap. — 14. *Magyar Könyvészet*. Szerkesztő Magyar Mihály. Évenként 12 szám 8r. Ára 1 fr. Kezdődött 1855.

V. — Tudományos szakilapok. — 15. *Religio* „Egyházi és irodalmi folyóirat.“ Szerk. Zalka János. Hetenként kétszer, szerdán és szombaton. 4r. Félévi ára 4 frt és 3 frt 40. Kezdődött 1849.

16. *Pázmán-Füzetek*. Kiadja a Sz. István-Társulat, Szerkesztő Róder Alajos. Időhöz nem kötött füzetekben. N8r. Kezdődött 1855. Eddig 0 füzet.

17. *Protestáns Lelkészi Tár*. Szerkesztő Török Pál és Székács József. Időhöz nem kötött füzetekben. N8r. Kezdődött 1854. 5 0 füzet.

18. *Magyar Nyelvészet* „a Magy. Akadémia pártolásával.” Szerkesztő Hunfalvy Pál. Évenként 6 füzet. 8r. Ára 5 frt. Kezdődött 1856.

19. *Magyar Történelmi Tár*. „A történeti kútfők ismeretének előmozdítására.” Kiadja a M. Akad. Történelmi Bizottmánya. Szerkesztő Toldy Ferenc. Időhöz nem kötött kötetekben. N8r. Kezdődött 1855. Eddig 3 kötet.

20. *Tanodai Lapok*. „Kath. heti közlöny.” Szerkesztő Lonkay Antal. N4r. Félévi ára 2 frt. Kezdődött 1856.

21. *Néptanítók Könyve*. (Gyulán). Szerkesztő Szeberényi Lajos. Évenként 6 füzet. 8r. Évi ára 2 frt 30 kr. Kezdődött 1855.

22. *Jogtudományi s Törvénykezési Tár*. Szerkesztő Tóth Lőrinc. Ez évi kijöveteli módja még nem hirdettetett ki. Kezdődött 1855.

23. *Magyarhoni Természetbarát*. Szerk. Dr. Nagy József és Láng Adolf Ferenc. (Nyitrán) Évi 6 füzet. Fol. Félévi ára 4 ft 30. Kezdődött 1856. november.

24. *Gazdasági Lapok*. Szerkesztő Korizmics László vezérlete mellett Mórocz István. Heti lap. 4r. Félévi ára 5 frt. Kezdődött 1849.

25. *Falusí Gazda*. „Vezérlapok a kisebb birtokokosok és földmivesek számára.” Szerkesztő Fényes Elek. Évenként 8 füzet. Évi ára 2 ft 30 kr. és 2 frt. Kezdődött 1856.

26. *Belgazdasági Kis Közlöny*. Szerkesztő Lukácsy Sándor. Évenként 10 füzet. 8r. Félévi ára 1 frt 20 kr. és 1 frt. Kezdődött 1857.

VI. — Ismeretterjesztő, részben szépirodalmi, lapok. — 27. *Családi Lapok*. „Tudományos és szépirodalmi folyóirat a vallás-erkölcsi műveltség s hitélet emelésére.” Kiadja a Sz. István-Társulat. Szerkesztő Klezso József. Hetilap, csütörtöki. Félévi ára 4 ft. és 3 ft. 30 kr. Kezdődött 1852.

28. *Család Könyve*. „Hasznos ismeretek és mulattató olvasmányok.” Szerkesztők Greguss Ágost és Hunfalvy János. Évenként 8 füzet. N. 8r. Évi ára 4 ft. 20 kr.

29. *Vasárnapi Ujság*. Szerkesztő Pákh Albert. Hetenként egyszer. N. 4r. Félévi ára 2 ft., a Polit. Ujdons.-kal 3 fr.

30. *Budapesti Viszhang*. „Ismeretterjesztő, szépirod. s társaséleti heti közlöny.” Szerkesztő Szilágyi Virgil. N. 4r. Félévi ára 2 ft. 30 és 2 ft. Kezdődött 1856. (f. évi január végén †).

31. *Napkelet*. „Budapesti képes ujság a hasznos ismeretek, társas élet, irodalom, művészet és divat érdekében.” Szerkesztő Valot Imre. Hetenként egyszer. Félévi ára 3 ft. Kezdődött 1857.

VII. — Szépirodalmi, s mulattató lapok. — 32. *Hölgyfűlár*. Szerkesztő Tót Kálmán. Napi lap. N. 4r. Félévi ára 9 és 7 ft. Kezdődött 1850.

33. *Divatcsarnok*. „Tudományos, szépirod., művészeti és divat-közlöny.” Szerkesztő *Császár Ferenc*. Havi lap, minden hó 15-dikén. N. 8r. Évi ára 5 ft. Kezdődött 1853.

34. *Déli-báb*. Szerkesztő *Friebeisz István*. Heti lap, vasárnapi. N. 4r. Félévi ára 6 ft. Kezdődött 1856.

35. *Nővilág*. Szerkesztő *Vajda János*. Heti lap, vasárnapi. N. 8r. Félévi ára 3 ft. és 2 ft. 30 kr. Kezdődött 1857.

36. *A Nagy Tükör*. Szerkesztő *Jókai Mór*. Évenként 10 füzet. Évi ára 2 ft. Kezdődött 1856. dec.

VIII. — Népszerű szakilapok. — 37. *Katholikus Néplap*. Kiadja a Sz.-István-Társulat. Szerkesztő *Sujánszky Antal*. Heti lap, vasárnapi. Félévi ára 1 ft 20 és 1 ft. Kezdődött 1850.

38. *Protestáns Népkönyvtár*. (Gyulán.) Szerkesztő *Szeberényi Lajos*. Évenként 6 füzet. Évi ára 2 ft. 30 és 2 ft. Hirdetve 1857-re.

39. *Kis Kert*. „Tanulságos és mulattató gyermeki olyasmányok.” Szerkesztő *Szeberényi Lajos*. Évenként 6 szám (egy-egy ív). Társa a Néptanítók Könyvének.

49. *Lapok a Lovászat és Vadászat köréből*. Szerkesztő *Béreczy Károly*. Havonként kétszer. N. 8r. Félévi ára 3 ft. 12 kr. és 3 ft.

IX. — Évhez kötött gyűjtelékes munkák. — 41. *Vasárnapi Könyvtár*. Szerkesztő *Hajnik Károly*. Évenként 10 kötet, egy jutalomkötettel. 16r. Évi ára 2 ft. Kezdődött 1856.

42. *Hétköznapi Könyvtár*. Szerkesztő *Hajnik Károly*. Évenként 10 kötet. 16r. Évi ára 2 ft. Hirdetve 1857-re.

X. — Közéleti lap. — 43. *Miskolci Értesítő*. Szerk. *Balajthy J.*

b) Német nyelven.

I. — Politikai lapok. — 1. *Pest-Ofner Zeitung*. Szerk. *Müller Ottó*. Hivatalos. Napi lap. Fol., félévi ára 8 és 6 ft. Kezdődött 1850.

2. *Pester Lloyd*. Szerk. *Weisskircher Károly*. Napi lap. Nagyfol. Félévi ára 8 és 7 ft. Kezdődött.

3. *Pressburger Zeitung*. Szerk. *Pablasek M.* Napi lap. Kisfol. Félévi ára 7 ft. 30 és 5 ft. Kezdődött 1764.

4. *Oedenburger Intelligenz- u. Anzeigblatt*. Szerk. *Reichard Adolf*. Hetiben háromszor, hétfőn, szerdán és pénteken. Kisfol. Félévi ára 2 ft. 30 és 2 ft. Kezdődött 1855.

5. *Arader Zeitung*. Szerk. *Goldseheider H.* Hetiben kétszer, vasárnap és csütörtökön. Fol. Félévi ára 4 ft. és 3 ft. Kezdődött 1855.

6. *Pest-Ofner Localblatt*. Szerk. *Birnbaum Gusztáv*. Napi lap. 4r. Félévi ára 7 és 5 ft. Kezdődött 1850.

II. — Törvénylapok. — 7. *Landes-Regierungsblatt für das Königreich Ungarn*. (Budán). Mint felebb.

8. *Landes-Regierungsblatt f. d. serb. Wojwodschafft u. das temeser Banat*. (Temesvároth). Mint felebb.

III. — Tudományos szakilapok — 9. Zeitschrift f. Gesetzkunde u. Rechtspflege. (Pozsonyb.) Szerk. *Petruska Ferenc*. Hetilap, csütörtöki. 4r. Félévi ára 2 ft. 30 és 2 ft. Kezdődött 1856.

10. *Protestantische Jahrbücher für Österreich*. Szerk. *Hornyánszky Victor*. Évenként 8 füzet. 8r. Évi ára 4 ft. Kezdődött 1854.

11. *Zeitschrift f. Natur- u. Heilkunde in Ungarn*. Szerk. Dr. *Wachtel Dávid*. (Sopronban). Hetilap, hétfői. 4r. Félévi ára 5 és 4 ft. Kezdődött 1850.

12. *Der Naturfreund U. garns*. Szerk. Dr. Nagy József és Láng Adolf. *Ferenc*. (Nyitrán). Évenként 6 füzet. Fol. félévi ára 4 ft. 30. Kezdődött 1856. nov.

13. *Mittheilungen des ungrischen Forstvereines*. Szerk. *Smetáček Ferenc*. (Pozsony). Évenként 4 füz. 8r. Évi ára ? Kezdődött 1854.

IV. — Népszerű lapok. — 14. *Der katholische Christ*. Szerk. *Kronperger Antal*, kiadja a Sz.-Istv.-Társulat. Hetilap. 4r. Félévi ára 1 ft. 20 és 1 ft. Kezdődött 1850.

15. *Sonntags-Zeitung*. „Illustriertes Volksblatt für Belehrung u. Unterhaltung, nebst polit. Nachrichten“. Szerk. Dr. *Saphir Zsigmond*. Hetilap, vasárnapi. Fol. Félévi ára 3 ft. 30 és 1 ft. 30 kr. Kezdődött 1855.

V. — Közéleti lapok. — 16. *Pest-Ofner Kundschafts- u. Auctionsblatt*. Szerk. *Lechner Vilmos*. Hetenként kétszer, kedden és csütörtökön. 4r. Félévi ára 3 ft. és 2 ft. 12 kr. Kezdődött 1789.

17. *Kassa-Eperjesi Értesítő*. *Kaschau-Eperieser Kundschaftsblatt*. Szerk. *Lengvárszky J.* Hetenként kétszer, szerdán és szomb. 4r. Évnyegyedi ára 1 ft. és 20 kr. Kezdődött 1840.

c) Szláv és oláh nyelveken.

I. — Törvénytlapok. — 1–3. *Magyarországot illető kormánylapok*. Tót-német, orosz-német és oláh-német kiadásokban. (Budán). — 4. *Erdélyt illető K. L. Magyar-német-oláh kiad.* (Szebenben).

II. — Vallásia k. — 5. *Katolický Noviny*. Szerk. *Radlinszky Endre*. Hetilap. 4r. Félévi ára 1 ft. 20 és 1 ft.

6. *Orosz kath. néplap*. Szerk. *Rakovszky János*. Hetilap. 4r. Félévi ára 1 ft. 20 és 1 ft. Kezdődött 1856. (Mindkettőt kiadja a Sz.-István-Társulat).

Új könyvek.

— Szépirodalom. — *A Rejtett Seb*. Regény az Eszther stb. szerzőjétől. 3 köt. Pest, 1857. kiadja Heckenast G. 206, 191 és 219 l. füzve 3 ft.

Jósika Miklós Regényei. 1, 2. köt. Új olcsó kiadás. *Abafi*. 2 köt. negyedik (helyesben ötödik) kiadás. Pest, 1857. Heckenast. K. 16r. 172 és 175 l. füzve 1 ft.

Tatár Péter Regekunyhója. 1, 2, 3. szám. Mindenik 10 képpel és 80 l. Pest, év nélkül. nyom. és kiadja Bucsánszky. K. 16r. Áruk egyenként 6 kr.

A két sziklavár Erdélyben, vagy Pál és Jolánka szomorú története 10 képpel. Irta *Tatár Péter*. Pest, 1857. Bucsánszky. 8r. 48 l. füzve 10 kr.

Tamás bátya, vagy egy szerezsen rabszolga története (versb.) Beecher Stowe után írta *Tatár Péter*. 22 képpel. Pest, 1857. Bucsánszky. 8r. 48 l. füzve 10 kr.

Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1857. évre. Kiadták Gönczi Samu és Novák György. Pest, Herz ny. 1856. K. 16r. 53 l. (A szokott tárgyakon kívül van benne: *Egyik a kettő közül*, eredeti vígj. 1 felv. Irta *Kövér Lajos*).

Dalok „Orosz házasság” című vígjátékából. Irta *Feleki Miklós*, zenéjét szerzette Bognár Ignác. Pest, 1857. nyom. Herz. 8r. 4 l.

Rímfüzér. Irta *Darvas László* 1846—50. Gyula, 1857. Réthy Lipót nyomd. 64r. 32 l. Ára 20 pkr.

— *Nyelvkönyvek*. — *Latin Szókötés* az alsó és felső tanodai ifjúság használatára. Több jeles német szerző után szerkeszté *Deák Sándor*, Zirc-ciszterci rendi tag s tanár. II. rész. Módtan. A 4-d. oszt. hasz. Pest, 1857. Heckenast. 8r. 157 l.

Új teljes Magyar és Német Szótár. Irta Dr. *Ballagi Móric*, tanár. Magyar-német rész, III. (zár)füzet, 29—44. iv. Pest, 1857. Széles 8r. VII. és 449—696. l.

Magyar és Német kis Szó- és Beszélytár a tanulni kezdők használatára. Ung. Altenburg, 1857. Czéh bet. 12 kr. 118 l.

— *Tan- és ifjús. könyvek*. — *Tankönyv* elem- s reáliskolák használatára a cs. kir. m. min. jóvá hagyásával. Irta *Grynaeus Alajos*. Hatodik kiadás. Pest, 1857. Müller Emil ny. és kiad. 8r. 146 l. füzve 20 kr.

Kis Hegedű, vagy magyar dalok kis gyermekek számára, készíté Horkai bácsi. Pest, 1857. kiadja Heckenast G. 16r. 63 l.

— *Történet és rokon*. — *Történelmi Tanulmányok Csen-gery Antaltól*. Első kötet. Pest, Lauffer és Stolp sajátja. 1857. N. 8r. öszv. 300 l. füzve 2 ft.

Magyarország Családai címekkel és leszármazási táblákkal. Nagy Ivántól. Szerk. és kiadja Friebeisz István. I. füzet: Aaron—Babulik. Pest, nyom. Kozma. 1857. N. 8r. 80 l. füzve 40 kr.

A Rügy-család serlege. Szombathely, Bertalanffy Imre nyomd. Év nélkül. N. 8r. 8 l.

Földrajzi Vezérfonal, Két tanfolyamban. A cs. k. oszt. algymn. és alreáliskolák számára írta Bellinger J., németb. ford. Fényes Elek. Harmadik kiad. Pest, 1857. Heckenast 8r. 80 l.

— *Törvény s közigazgatás*. — *A Romai Jog elvei*, tekintettel a történelmi fejlődésre. *Scheurl Adolf* erlangi tanár után Dr. *Récsi Emil* egyetemi jogtanár. Pest, Emich nyomd. 1847. N8r. XII. és 289. l. füzve 2 fr.

Új Törvénytár, utasító s felvilágosító jegyzetekkel. Szerk. több

pesti jogtudós. IX. kötet: Az új házassági törvény. Pest, 1857. Heckenast G. N8r. 138 l.

Községek Könyve. Irta *Friebeisz István*. Második kötet. Pest, 1857. Müller Emil nyomd. N8r. 140. l.

— Természeti tudományok. — Szemléleti Ásványtan, a cs. kir. algymn. számára írta *Stocker József*, magyar iskolák számára átdolgozta Dr. *Szabó József* cs. kir. tanár. 16 ábrával. Pest, 1857. Heckenast. 8r. 96 l.

Hasonszenvi Állatorvos..... Dr. Fr. Aug. *Günther* után írta s saját költségén kiadta *Náray Imre* ügyvéd. Arad, nyom. Goldscheider. 1857. N8r. VIII és 360 l. Ára 2 frt 40 kr.

A valódi Szakácsművészet. Szerző *Huppmann Antal*, m. gr. Károlyi Gy. úrnak volt belszakácsa. Második kiadás. Pest, 1857. Heckenast Gnál 8r. 264 l.

— Egély. — *Szent Olvasmányok, Leckék és Evangeliumok*, melyeket a kath. anyaszentegyház ünnep és vasárnap. olvastat, predikáció előtti és utáni énekekkel és imádságokkal. Pest, Bucsánszky. 1857. Kis 16r. 272 l. kötve 12 kr.

A mi Urunk Jézus Krisztus Élete és Csodatettei. Irta *Ács Benjámin* atya, sz. Ferenc rendi áldozár. Pest, 1857. Bucsánszky. 16r. 182 l. 54 fametsz. kötve 24 kr.

Lelki Kalauz. Elmélkedésre oktató imakönyv keresztyén katolikus hívek templomi és házi használatára. Szerkeszté *Peltzmann Gergely*, Sz. Ferenc-rendi áldozár. Harmadik javított kiadás. Pest, nyom. Landerer és Heckenast, 1857. k.8r. IV és 599 lap.

Szent Lant. Irta *Pajer Antal*. Kiadta *Sujánszky Antal*, Pest, 1857. Eggenberger F. bizománya 16r. 152 l. 1 ft.

Egyházi Énekek a fárabeli isteni szolgálat alatt. Második bővített kiad. Szombathely, Bertalanffy nyomd. k12r. 120 l.

Protestáns Theologiai Könyvtár. Kiadják a pesti ev. ref. Theologiai Intézet tanárai. Első kötet: *A theologiai tudományok Encyclopaediája és Methodologiája.* Irta Dr. *Hagenbach K. R.*, a theol. tanára Bázelen; a negyedik javított kiadás után magyarra fordította *Révész Imre*, a debreceni ref. egyház egyik predikátora. Pesten, nyom. Heckenastnál. 1857. N8r. X és 426 l. füzve 2 ft 30 kr.

Igénytelen Vélemények a két evangéliumi egyház ügyeinek igazgatását tárgyzó ministeri törvényjavaslat felett. Közli *Székács József*. Pest, nyomt. Heckenast. 1857, N8r. 80 l.

Keresztyén Tanítások és imádságok, a keresztyén embernek különböző környulállásai és szükségei szerint. Készítette *Szikszay György*, debreceni volt predikátor. Pest, nyom. Bucsánszky. 1857. 8r. 714 l.

Keresztyén Imák. A házi ajtatosság növelésére és a protestáns keresztyén felekezetek használatára. Irta *Dobos János*, ceglédi ref. lelkesz. Második bővített kiadás. Pest, kiadja Heckenast. 1857. k8r. 287 l.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VII. ÉV.

FEBRUÁR, 1857.

II. FÜZ.

NEVELÉSÜGYI SZAKASZOK.

HORVÁTH CYRILLTŐL.

I. NEMZETI SZÜKSÉGLET.

Hadd kezdjük meg a Nevelésügyi Szakaszokat egy oly mondattal, melynek előhozásában a sokféleséghez szító tapasztalás épen úgy részesült, mint az egység után törekedő gondolkodás. Hármat akarunk tehát itt mindjárt kiemelni: a tapasztalást, az őt megillető sokféleséggel; a gondolkodást, az előtte lebegő egységgel, és azon mondatot, mely e pillanatban eredmény is kezdetpont is. Eredmény, mert a már eddig is fölhasznált tapasztalás és gondolkodás által közösen hozatott elő; kezdetpont, mert épen őáltala kívánjuk az előadandó elmélkedéseket folyamlásba hozni. De hogyan?

Az ezen kérdés irányyszerűsége, meg a nevelésről szóló vélemények mostani állása miatt, ki kell még itt minden más előtt amaz ismerési útmódot is jelelnünk, melyet az előterjesztendő Szakaszokon keresztül alkalmazni szándékozunk. Ezen ismerési útmód sem nem csupán utólagos, sem nem csupán előleges, hanem a kettő egységében álló: minek következtében a segélyével előhozandó és okirányosan szövész-

tendő ismeretek is részint fölvilágosítók részint tágitók leendenek. Fölvilágosítók a nevelés azon oldalaira nézve, melyek fölött nálunk, a több irányban uralkodó elfogultság miatt, nagy tévhomály borong; tágitók ellenben azokra nézve, melyeket föl tudunk ugyan egyenként és egymás után mutatni, de, a köztük létező viszonyok mélyebb átértésének hiánya miatt, nem tudunk egy, biztosan fölhasználható, egészbe összeolvasztani. Ennyit előnyilatkoztatul.

Talán elérjük a nyilvánítottakkal, hogy Szakaszaink kezdetét és az alkalmazandó útmódot sem a tapasztalás sem a gondolkodás emberei nem fogják egyoldalúságról vádolni. Magában tekintve nem sok ezen ohajtás; a mai kényes világ ingadozásai közt nagyon könnyen válhatik még is ezen ohajtás botránykövé, mert némi színét viseli magán az önállóságnak. És ugyan mi lehetne most ennél boszantóbb? Hiszen akár erre akár amarra nézünk, mindenütt tapasztaljuk, miszerint csordultig van immár a nevelés ügyének ápolmányait elsatnyító előítéletek árja. És hol rögzöttebb a féltékenység, hol botlasztóbb a türelmetlenség, mint az előítéletek zavarosában halászhók között? Minden pártnak megvan a maga gyarlósága, és minden gyarlóságnak megvan a maga mozgásköre: sehol sem dúl azonban inkább az önállás elleni torzsalkodás, mint a nevelési pályán, hol a kártékony hiányok eltítkolhatása végett, megszokottabb szer az ámitó szélsínálás. *Videri non esse.*

Mi sem az elvont tapasztalás sem az elvont gondolkodás pártolói közé nem tartozunk: mert teljesen meg vagyunk arról győződve, hogy őket egyaránt terheli a pártosság eredeti bűne. A világért sem mernénk azonban e bűnnek kimondója gyanánt föllépni. A kiemelt elvontságok emberei örömezt lobbantják azt a velök nem tartónak szemére, de, köztünk legyen mondva, soha sem a nélkül, hogy a viszontagolást iszonyú megsértésnek nem tartanák. Előttük az a „hanc veniam petimusque damusque“ mindenkép ismeretlen dolog. Nem tanácsos tehát velök kikötni. Nincs is szándékunkban, mert ha volna, tartózkodás nélkül kimondanók: hogy az az eredeti bűn nem más, mint az egyoldalúság. Mi azonban ilyesmit épen nem mondunk. Minek is, hiszen a föld hátán úgy sem

tudná velök azt valaki elhitetni, hogy egyoldalúak. Sőt nem is érezzük magunkat ama bűn kimondására kötelezetteknek; mert mi nem akarjuk velök csak elhitetni, hogy egyoldalúak, hanem kézzel foghatólag akarjuk őket arról meggyőzni, hogy csakugyan ők az egyoldalúak. Ennyit beköszöntésül.

Nehogy azonban valaminek elhanyagolásáról vádoltasunk, még egypár szót a beköszöntés szükségességéről. Anyyra ment már napjainkban ama két párt embereinek tömjéngomolyos ügyszeretete, miszerint ők a nevelési dolgok körül sem szokták azt nézni, hogy mi és miféle oknál fogva mondatott valami, hanem azt, hogy ugyan ki mondotta? Nem világosabb-e a déli napvilágnál, hogy ők a beköszöntést kimondhatatlanul nagyra tartják? Miért ne csináltunk volna tehát nekik egy kis örömet? Most már a dologhoz.

Úgy látszik a széltében mutatkozó jelenségekből, mintha nálunk is szellemi szükségletté vált volna már a nevelés dolgában özszerü eligazodás. Hármát érint e mondat: 1) hogy mi még a nevelés dolgában özszerüleg el nem igazodtunk; 2) hogy az ily eligazodás most már nálunk is szellemi szükségletté vált; 3) hogy ezen szükséglet jelenségei széltében mutatkoznak.

E pontok hallása után fölhozhatnák ellenünk a tapasztalás emberei a nyilvános tanintézeteket, a magános növeldek, az ezekből kikerült és több oldalra nézve dicsőségesen működő egyének sorozatát, a kézzel fogható haladást, meg az ezen haladás következtében mutatkozott és jelenleg is mutatkozó lelkesedést a közjó irányában. Az elvontan gondolkodó is fölemlíthetné a tanintézetekben és növeldekben alkalmazott rendszereket, a realismus és humanismus ügyében támadt felszólalásokat, a külföldről behozott és itt buzgón forgatott paedagogiai könyveket, az eredeti munkákat ama kisebb nagyobb értekezésekkel együtt, melyek a folyóiratok hasábjait díszítették. És ezek fölhozása után saját kiindulási pontja és megszokott módja szerint mindenik fél vitathatná, hogy a magyar immár a nevelés dolgában is eléggé eligazodott.

Állítás, melyet főleg a tanodák legújabb rendszerének

behozásakor lehetett több ízben hallani. Általános volt ugyan már honunkban is a köznevelés átalakításának ohajtása; azt leheté még is a hallottakból kihozni: mintha mi a mostanítól egészen különböző szervezet után sovárogtunk volna. Nagyon el kellene térnünk a kitűzött föladattól, ha amaz egyéni okokat is elősorolnók, melyek miatt a nevelés dolgában eligazodás ügye ritkán hozatott föl megindulás nélkül. Ama tanulságot sem fogjuk elemezni, melyet ily alkalommal az emberi nyilatkozásokat psychologice vizsgáló bölcész mindig határozottan meríthet a tényekből. Eltekintve mindezekről itt az egész ügyfolyást inkább nemzeti, mint egyéni szempontból akarjuk tárgyalni.

Hogy a nevelés dolgában nálunk is többen jó leve már megindítva, sok irányszerű folyamatba is hozva, oly tény, melynek tagadása nehezen fog ezentúl valakinek eszébe jutni. Értsük azonban meg egymást jól. Az itt fölemlíthető jó, ha származása tekintetik, vagy külföldi vagy belföldi. A külföldi, a tőlünk sokban nem függő viszonyok elhatalmasodásánál fogva, kívülről hozatott be, melynek aztán mi, különösen a korszerű haladás tekintetéből, örömet engedtük át az elsőséget. A belföldi a nemzeti szellemnek léalapos szükségéből vette származását. Nehéz ugyan most már az élet szövevényes mozgásai között ama pontokat biztosan kimutatni, melyek miatt ez a külföldi amaz a belföldi jóhoz csatolandó; még sem lehet elmulasztanunk, ha nemzetünket igazán meg akarjuk önmagával ismertetni. Az önismerés diadalát sem üllhetni meg soha áldozat nélkül.

Valóban nem mást, hanem csak magunkat ámitánók, ha ama kétféle jónak egymástóli megkülönböztetését is azon szörszálhasogatások közé sorolnók, melyekkel ittott nagyon szeretik némelyek az életbe vágó dolgokat álszínbe öltöztetni. Hogy az ily ámitás műveltségi állásunk igaz fölfoghatásának nem csekély kárával történik, példákali fölvilágosítás nélkül is látható. Hiszen a valódi, nemzeti haladás öntudatos kezelhetésének föltételei közé az élet valamennyi oldalának termeszethű átértése is tartozik: nem fonákság-e tehát az oly nézetnek pártolása, mely a tán mihamarabb eltávolítandó vagy okszerűleg kifejtendő oldalakat is az ámitás ködfátyolával

borítja be? Ki mondhatná józanul kezeltnek az oltást, ha ez oly ágon vitetik véghez, melynek összefüggését a fatörzsökkel maga az oltó szakasztotta meg?

Vagy talán egyedül nálunk üdvös az egyoldalúságok özöne? Sajnos, fölötte sajnós, hogy annyi szomorú tapasztalás után sem tudunk a sekélyekből kigázolni! Lehet-e vajon az egész tökélyes, ha részei tökélyetlenek? A puszták siványa meg az erdők árnyékai közt nevelt gulyák, ménesek, nyájak és különféle falkákra különös gondot szeretünk fordítani; nyomozgatjuk azoknak mind tanyázási mind táplálási szükségzeit, és ha valamire találunk, a mi anyagi érdekeink valamelyik ágának csorbitására válhatnék, nem tágitunk a dolgon: valamíg a bekövetkező baj ellen alkalmas gátot nem emeltünk vagy nem emeltettünk. De téve van-e már ez által minden? Nincs-e más érdekfaj is az anyagin kívül? Ha van, miért nem fordítunk rá is hasonló gondosságot? Vagy talán azt véljük, hogy az a másik érdekfaj magától is megjő, mihelyt az anyagi biztosítva lesz? De mi az, a mi őt igazán biztosíthatná, ha nem a művelt és ennek következtében a mindent célirányosan intéző szellem? Ha igen, miért bontjuk föl a természet igazságos rendét? Vagy talán ama tehetség, melyet most az anyagi érdek gyarapítása és biztosítgatására fordítunk, nem bírja még meg azon kiterjedt gondosságot, mely az érdektörzsök valamennyi ágának irány szerű műveléséhez szükséges? De ki áll jót azért, hogy ezt vélve nem csalódunk? Nem gondolhatjuk pirulás nélkül, hogy az a „mások mondják“ itt is eldöntő tekintély legyen? Vagy örökök kiskorúak akarunk-e maradni?

És akár akarjuk akár nem akarjuk, azok maradandunk, ha a haladás ügyében szükségelt önértés, öntudatosság, önelhatározottság és ezeknek alapja, az önismerés, helyett szünet nélküli bizalmatlansággal viseltetünk saját magunk iránt. De honnan ez a bizalmatlanság? Ismerjük-e már valamennyi oldalról minmagunkat? Ha nem, félre bárminő visszarettenéssel ott, hol egyéb, tökélyalkalom mellett a szélteben méltányolt magyar őszinteségnek gyakorolhatására is fölötte kedvező pálya nyílik. Az „ismerd tenmagadat“ nem csak a

régi görögöknek szólt, hanem szól most is mindazoknak, kik előtt az emberi méltóság nem üres hang. Büszkék vagyunk ösapáinkra, és öntetszőleg mondogatjuk el magunkban Ver-segelynek e verseit :

Hun vérből eredett hajdani nemzetem !

Melynek törzsökiből zsenigeni fő dücsöm ;
és föllobbanunk, ha az ősi tettek nagyságának szemünk előtti lebegtetése után Horatius — Lib. IV. Od. 4. — e szavait halljuk :

Fortes creantur fortibus ; et bonis :

Est in juvenis, est in equis patrum

Virtus : nec imbellem feroces

Progenerant aquilae columbam.

És ez a föllobbanás igen dicsőn tanúskodik a még mindig tartó ősi tűz mellett ; ne feledjük azonban, hogy a mi korunk nem a régi kor többé. Minden kornak megvan a maga szelleme és az ezen szellemmel együtt járó készségek szükségelése. Készségek nélkül fogatlan bármily sohajtozás a korszellemnek iránya és minősége szerint eszközrendő haladás után. A szerint fognak tehát a szükségelt készségek változni, a hogyan változnak a különösen minőségelt korszellem irányai. Sem egyedül a régi sem egyedül az új nem üdvözteti a nemzetet, hanem az, a mi rá nézve valamely korban igazán szellemi szükséglet. Rajta tehát, vizsgáljuk meg őszintén az élet eddigi fejleményeit, és lássuk, vajon birunk-e már azon készségekkel, melyeket most a korszellem iránya és minősége szerint eszközrendő haladás szükségel vagy nem. Ha igen, alkalmazzuk őket minden-oldalúlag ; ha nem, iparkodjunk őket megszerezni, mert Horatius nem csak az imént hallott, hanem a következőket is mondotta :

Doctrina sed vim promovet insitam ;

Rectique cultus pectora roborant :

Utcunque defecere mores,

Indecorant bene nata culpae.

Ezek után pillantsunk még egykissé vissza. Azt állítottuk, hogy a birtokolt jó vagy külföldi, vagy belföldi származásu. Mi közöttük nagy különbséget látunk ; masok más véleményűek. Vannak, kik a köztük létező különbséget csak

azért nem tartják figyelemre méltónak; mert az élet maga készít ellene ovószert. Ez az elvegyítés. Véleményök szerint az élet viszonyai által titkon eszközlött elvegyítés a nemzet, a mi pedig a nemzetet tökélyesíti, sokkal nagyobb hatásu, hogysem annak az elemek idegen-szerűsége mindenkép ellenállhatna. Mások a dolgot más szempontból tekintik. Szerintök minden, a mi jó, tökélyesíti, avval, a mi hasonlót eszközöl, nem ellenkezik igazán. De hamindjárt az ily elemek ellenkeznének is egymással, a nemzet köziránya sem engedheti, hogy az ellenkezési állapot szünet nélkül tartson. A mi a kérdés alatti származást illeti, az ezek előtt esetlegesebb valami, hogysem aggodást érdemelne. Fő náluk az idő, mely mindent kiegyenlít. Így hangzanak ama védpontok, melyeket a külföld egyoldalú imádói a megtámadók ellen fölhozogatnak. Előttük mindegy, akár innen akár amonnan származzanak az elvegyítendő elemek, csak jók legyenek. Az elvegyítés módjaival még kevesebbet törődnek; mert azokat ők nem az emberi akaratnak, hanem a társadalmi viszonyokat előhozó és bontogató erők összeütközéseinek tulajdonítják. De hát az összeütközések honnan?

Az élő lények, akár a természeti akár a szellemi világhoz tartozzanak, sokfélét elsajátítanak egymástól. Így hozza ezt magával az egymást föltételező és meghatározó világi lények végessége. A kölcsönös kiegészítés oly elv, mely valamenynyin keresztülvonul. Ha nem mondanók is, kiki láthatná: hogy ezen elv érvényítése nélkül a szellemi világ valódi haladásának egyik föltétele hagyatnék teljesítetlenül. A kölcsönös kiegészítés törvényénél fogva a nemzetek is sokfélét elsajátítanak egymástól; de hamindjárt ezen elsajátítás szünetlenül gyakoroltatik is, mind gyökerére mind következményeire nézve bonyoltabb: hogysem annak okszerű átértését a fölszínességhez szokott elme megbírhathná. Azért, mivel most a nemzet javai közt nagyon nehéz azonnal kimutatni, vajon ez vagy amaz a kívülről behozott vagy az eredeti jóhoz csatolandó-e vagy nem, koránsem következik: mintha a kétféle jónak egymástóli különbözése létalapos nem volna. Azért mivel az elsajátítás módjai nem tűnnek azonnal a vizsgáló szemébe, nem mondhatjuk általában hogy kútfejeikig vissza nem vihetők.

Adjuk meg azonban mindenkinek a magáét. Nem helyeselhető ugyan mindenkép a külföld imadásának eljárása, nincs még is elfogadható oldal nélkül. Annyi bizonyos, hogy a külföldi jónak elfogadásában is van érdem; mert a ki a jót elfogadja, a jórai képességen fölül tökélyesedési szándékot is tanúsít. Nem is az általában vett elfogadás, hanem annak módja ellen intéztetik a kifogás; mert más a nemzetileg alapos és más a nemzetileg alaptalan elfogadás. Az alapos elfogadás a nemzet belszükségű életfejleményein nyugszik; az alaptalan ellenben ama fejleményeken kívül eső októl függően esetleges tulajdonú. Az alapos egyedül oly tartalmat fogad el, mely a belülről fejlődő nemzet eredeti tartalmával bensőleg levén egyesíthető, a nemzet sajátyszerű tökélyesülését nem csak nem akadályozza, hanem elő is segíti. A nemzetileg alaptalan elfogadás az élvezésnek, mint közvetlen céljának, elérése után a tartalmi elemek fókirányos egyesíthetésére nem gondol. A nemzetileg alapos elfogadás 1.) az elemek egyesítésekor a belszükségű fokozás természetes menetét soha sem téveszti el szem elől; 2.) a nemzetileg sajátyszerű elemnek mindig túlnyomóságot enged az idegen fölött. A nemzetileg alaptalan elfogadás mindezekkel nem törődik: miért ezt természetlennek, amazz ellenben természetesnek lehetne mondani. Nem csodálhatni ezek után, ha az egyik vagy másik elfogadás következtében megindított elem oly igen különböző hatással van a közéletre.

Hogy a nemzet, mint belülről fejlődő egész, csak olyan mű jónak örülhet igazán, mely az ő sajátyszerű hivatásával megegyező, alig fogja valaki kétségbe hozni. Cáfolhatatlanul be van immár a bölcsészet által bizonyítva: hogy az emberiség nagy egészletében önmagát fejlesztő nemzet épen oly organismus, a minő organismus a nemzet egészében önmagát fejlesztő egyén; továbbá hogy a nemzet épen úgy bír eredeti hivatással, mint az egyén. Ha pedig az így van, akkor csakugyan veszélynek indult az oly nemzet, mely saját, természeti adományainak hivatásszerű kifejlesztése, viszonyaihoz mért megszilárdítása és öntudatos szervezése helyett, önmagáról majdnem egészen lemond, és aztán a lemondás következtében a más nemzetek utáni vak rohanásnak mintegy áldozatul esik.

De hát ha már az ily vak rohanás elsatnyító eredményei csakugyan érezhetők volnának, mit akkor?

Vannak, kik a mostohaság ilyszerű csapásai között azt mondogatják: hogy bizony a hazafiúi szent kötelességnek is untig elég van téve, ha a nemzeti, mélyen érzett fogyatkozások és az ezekkel együttjáró elsatnyulás miatt olykor olykor fölajdulunk, a többit pedig a jóságos természetre bizzuk. Hiszen ez az isten-adta magyar föld úgy is mindent megte-rem, miért ne teremné tehát meg a ránk tornyosuló bajok elleni orvosságot is? Mire való az a sok csetlés, botlás, melyeket most némelyek erőnek erejével meg akarnak honosítani? Él magyar, áll Buda még!

Szép, nagyon szép dolog az a jóságos természethezi bízás; de miféle átok fogta a magyart, hogy ő azt a jóságos természetet mindig csak valahol magán kívül keresi? Nem volna-e inkább helyén, ha mi azt a természethezi tétovázó bizást minmagunkhozi öntudatos bizodalommá magasítanók? Vagy azon eredeti sajátosság, mely minket minden más nemzettől megkülönböztet, nem azonos-e a bennünk jóságosan megnyilatkozó természettel? Ha igen, adjunk minél előbb visszatérő irányt ama szellemi mozgásnak, mely a másoktól ellesetteknek mohó fölkapása és öntetszőleges divatoztatásával eléggé bebizonyította; hogy az igazán nemzeti, vagy is a minmagunkban lelt alapra építendő műveltség előhozását, megszilárdítását és hatékonyítását is megbirhatja. Győzd-jünk meg minden más előtt saját, fenéig mélyedő vizsgálódásunk által arról is: hogy a természet soha sem volt irántunk mostoha; de azt se hagyjuk megtudatolás nélkül: hogy mi a bennünk lakozó természet iránt csakugyan többször voltunk már mostohák. Szükséges-e még napjainkban is a mult idők fátyolának föllebbentése? Boldog isten! hányszor intette már önmaga iránti állandó figyelemre a sokféleképen meglátogatott nemzetet a jóságos természet; hányszor éreztette már vele annak a szappanbuborékok után kapdosó önmagánkívüli létnek gyökérőrlő csapásait; de mind hiába, mert a jóságos intések elhangzottak, az érzett csapások üdvös eredmény nélkül maradtak.

És miért mindez? Azért, mert a nemzet fiai a helyett,

hogy a jóságos természet adományait önmagukban őszintén méltányolták, a helyett, hogy azokat az általuk ösztönszerűleg hozott gyümölcsözetben igazán fölkarolták, okszerűleg megszilárdították és mindenkép hatályosan szervezték volna, csak az idegenbe, mindig csak az idegenbe, szerettek sovárogni. Az öncselekvőség idejét a gyúrható szenvedőség váltotta föl. Úgy látszott, mintha mi csakugyan arra volnánk kárhozattatva, hogy még azt is örökké másoktól koldulgassuk, a mi nek természetes alapját minmagunkban sokkal eredetibb, következőleg sokkal tisztább állapotban föltalálhatnók.

A kölcsönös kiégésztés elvénél fogva mondhatjuk ugyan, hogy a nemzetek egymással közlekedése nem csak hasznos, hanem szükséges is; de azért még sincs jogunk annak állításához, hogy amaz elvnek bár hol és bár miben vakon, azaz észszerű meggondolás nélkül hódolni tartozunk. Mindennek, tehát a más nemzetekkel közösülésnek is, megvan a maga határa, melyen túl a tilos következik. Valamint nem akármily elemtömeg való mindenik növénynek: úgy a közlekedési viszonyok által előhozottak sem valók mindnyájan mindenik nemzetnek. Igaz, hogy mindenik nemzet föl van ölelve az emberiség egészletébe; igaz továbbá az is, hogy az emberiség eszméje valamennyi nemzet közös tartalma: de másfelül az is igaz ám, hogy ez a tartalom, minden közössége mellett, mindenik nemzetben sajátyszerűleg van jelen. A mennyiben a nemzetek kiegészítő tagjai az emberiség egészletének, eszközök; a mennyiben pedig viszonylag önálló és egymástól sajátyszerűleg különböző egészek, öncélok. Lehet tehát valamely életfelfejlemény az egyik nemzetre nézve hivatásszerű biromány, azaz valódi jó, de nem a másakra nézve is. Innen van, hogy olykor épen az akasztja meg az egyik nemzetnek sajátyszerű kifejlését, a mi a másikat föltünőleg virágoztatja.

Ezen eset nálunk alig tapasztaltatott valahol inkább, mint a nevelési pályán. Tünt-e föl egyoldalúság, mely itt sátozt ne ütött volna? Ama ficamító badarságokat, melyekkel a magyar növendék szelleme kalodáztatott, csak azok ismerhetik igazán, kik nyilvános nevelők levén, közelebből vizsgálhatták a szemfényvesztés szélesapásait. Ha valahol,

itt uralkodott a videri, sed non esse. Főleg itt űzte kalandjait a külföld utáni vak rohanás!

Elfogadtunk mindenfélét, ápoltuk is gondosan és korszerű öntettséggel az elfogadottakat; de nem valódi meggyőződésből, nem igazán szellemi szükségből, nem azért, mert rendeltetésünk mély érzése vagy öntudatunk világos átértése által valánk kénytetve; hanem azért, mert az elfogadottak más nemzeteknél bizonyos osztálynak vagy életiránynak némi keletet, vagy fényt kölcsönöztek. Elfogadtunk tehát úgy elméletileg mint gyakorlatilag mindenfélét pusztá hiúságból, divatból. A korszerűség bírószeke legfőbb bírószékké lön. Az egély és erkölcsiség hatalmának hátrálnia kellett az elvont értelem szörszálhasogatásai elől. Rokonthatók voltak-e az elfogadottak a mi természetünk jótékony elemeihez, illetve-e társas viszonyaink, sajátyszerű szokásaink és ősi tulajdonaink közé, arról a különködésekben valami nagyszerűt látó ámultság miatt, még csak távolról sem gondolkodtunk. És mi lön az eredmény?

Tanúsítják a széltében mutatkozó jelenségek. Főlemlíthetnők a lefolyt évtizedeket, melyekben soha sem hiányoztak a nevelési fonákságok miatt hallható kifakadások; föl a nyakra főre készített indítványokat, melyek által néhányan rögtönözve kívántak a nemzeti bajon segíteni; de minek, hiszen napjaink is elég világosan tükrözik még vissza a legtarkább előítéletek nyomdokait. A hírlapok hasábjait sáskák gyanánt lepték meg a jobb nevelés utáni sovárgások. „Népnevelés, jöjön el a te országod; hol vagyon a te országod; Nevelés mindenek fölött, minden áron“ ezek és az ezekhez hasonlók szinte közmondatokká váltak.

Hát a felsőbb osztályok körei? Ha nem mondjuk is, könnyen gondolhatni.

A magas tornyok nehezebbet esnek.

Nem hangzanak ugyan most már oly igen Rousseau, Basedow, Pestalozzi, Jacotot és mások égisze alatt magasztott nevei, a realismus és humanismus szajkómódra betanúlt, de soha mindenkép át nem vizsgált, elvei sem zavarják most már oly fellengősen a nádhajlongásu fejeket; mind a mellett a nevelési módok több ízbeni változtatása, a tantárgyak körüli bi-

zonytalankodás, a tudomány, művészet és nyelvek közötti hányakodás, most a szellemi majd az anyagi nevelésiránynak hűledező megragadása, meg sok más bizony nem mutatnak oly eligazodottságra, melyet valódi megnyugvás díszesít.

Akár lefelé akár fölfelé pillantsunk, mindenütt, de mindenütt valami jobb utáni sovárgással találkozunk. Jelenség, melynek méltán lehet örvendenünk; mert az, ki a hiányt nem érezte, nem fog azon diadalmaskodni. A közös sovárgás közös meghattottságot tanúsít. De mi hatotta meg úgy a nemzetet? Egyfelül saját elhanyagoltságának mély érzése, másfelül saját természeti adományainak világosabb ismerése. Amaz nyomasztó levén, ingerli; ez fölemelő levén, önmagáhozi bizodalomra serkentgeti. A kiállott tűzpróbák nem vonulhattak el tanulságos nyomok nélkül. A nemzet, melyet előbb az egyoldalúságokból eredt szétmállás folyvást erőtlenített, ön ügye és állásának tisztább fölfogása után át kezdi látni: hogy az őt ernyesztő fogyatkozottságon egyedül saját tehetségeinek hivatásszerű kifejtése és az ily úton szerzendő készségek öntudatos alkalmazása által képes segíteni. Innen a köznevelés ügyének buzgó fölkarolása, a tanodák alapítása körül mutatkozó lelkesedés, meg a nevelés valamennyi oldalának saját magából kiinduló vizsgálata.

A nevelés dolgában szellemileg özszerű eligazodás nemzeti szükségletté vált!

MAGYAR IRODALMI BEREK.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL. *)

XI.

1480-beli jóslat Magyarország jövődjéről.

A jóslatok a középkorban nagy becsűek és hitelűek voltak főleg azért, mivel azok szülöttjei valának azon rejtélyes ábrándoknak, melyeknek tömött fátyolával nem csak a vallás, de minden bölcseségnek tudománya is be volt burkolva.

*) Közölve Vass József tanár és könyvtárnok úr által.

Nem csoda tehát, ha első Mátyás királyunk is minden férfias erélye mellett hódoló barátja volt a jóslóknak, s különös bizodalommal viseltetett a jóslatok iránt. Tudjuk, hogy nagy becsű volt előtte *Ilkus Márton*, ki 1456-ban a krakai egyetemen tanulását bevégezvén, később budai plébános lett. Mátyás király által nagyon kedveltetett, mivel, mint nagy csillagász, a csillagok viszonyaiból a jövőndőt jósolni tudta. — Midőn említett királyunk Bécsset ostromolná, s előre kívánta tudni: leszen-e ezen ostromnak sikeres eredménye? teljes bizodalommal folyamodott Szombathelyi Tamás (*Thomas de Sabaria*) paulinus barát jóslói tudásához, a mit Eggerer András: „Fragmen panis Corvi proto-eremitici. Viennae, 1663.“ a 643. lapon, hiteles, és egykorú kéziratok nyomán így említett: „A Matthia rege pro homine divinis illustrationibus faecundo habitus (Fratr Thomas de Sabaria), misso Chiliarcha suo Domino Pogan (*Pogány*), de dubio obsidionis Viennensis eventu, voce Prophetica certificari petiit; cui F. Thomas, consulto prius divino oraculo, prosperum occupandae urbis successum nunciari fecit.“

De Magyarország is Mátyás király idején Európa mérlegében nyomós levén, s a szomszéd nemzetek figyelmét magára vonván, nem maradhatott jövőndője az akkori nézetek, félelmek és remények között jóslat nélkül. Bizonyítja ezt a következő című könyv:

De maximis mutationibus regnorum Prognosticon D. Magistri *Antonii Torquati*, Artium et Medicinae Docto: Ferrariensis; Clarissimique Astrologi, ad *Serenissimum Matthiam Regem Ungarorum* Anno Christi M.CCCC.LXXX conscriptum, et ab eodem anno usque ad MD.XXXVIII durans.“ Ez alatt:

„Irrita, crede mihi, non sunt praesagia vatum,

Nec dubias fati cernimus esse minas.

Quare cum prosit casus praescire futuros,

Haec legito, et monitis afficiare Deum.

Qui capit, ille animum fortunae praeparat omni,

Praevisumque potest arte levare malum.“

Alább pedig, de csakugyan a címlapon: „M D. XXXIII.“

— Negyedrébten, két ívre nyomtatva.¹⁾

¹⁾ Ez tehát az 1480-beli jóslatnak 1534-beli kiadása. — Ugyanazon jóslat német nyelvre is fordíttatván, ily cím alatt bocsátatott közre:

Torquatusnak első Mátyás királyunkhoz 1480 ban intézett szavai, a mennyiben t. i. jóslatai Magyarországnak jövő sorsát illetik, így kezdődnek :

„Multa sunt Serenissime Rex, quae divinos homines efficiunt, virtutis primum excellentia — — — — — secundo Deitatis contemplatio, claraque substantiarum separatarum notitia — — — — — Sed inter caetera nihil tam similes Deo mortales reddit, quam contingentium praescientia futurorum, quam omnes Dei propriam esse confirmant, nec sine divinitatis participatione adipisci potest. — — — — — Quoniam majori ex parte huiusmodi eventus nostra apparebunt in Europa, dignum duxi eandem annotare, et tuae Majestati destinare, Quia vir divinus es, et non parvam ipsius Europae partem cum prudentia regis atque gubernas, Christianamque rempublicam ab infidelibus tueris, et defendis. Et id ad consolationem tuam addere non vereor, futurum esse, post nonnullas strages, et depopulationes Ungariae ab Othomannis factas, Othomannorum regem in manus cujusdam Ungariae regis, et Ungarorum, Imperiique Romani, et Germanorum, agentibus Hispanis casurum esse. Interficieturque ab eisdem antequam anni MD.XXXVIII finientur. Et Othomannorum domus, imperiumque Constantinopolitanum deficiet. Et Imperator Germanus unicus super duo regnabit imperia. *Et Ungariae gloria super sidera scandet.*¹⁾

„Prognosticon Anthonii Torquati von Ferrer, der Ertzney Doctor, und in der Astrology erfahren. Von Veränderung der gantzen Europe Dem Durchleuchtigisten Mathia König zu Hungern, In dem Jar Christi 1480 zugeschriben, Und von dem selben biss auff das 1538 Werend.“ Negyedrébten esztendőszám nélkül. — Egy más német fordítása e jóslatnak közrebocsáttatott fordítója Gottwurm Athesinus Gáspár által 1558-ban is Frankfurtban.

¹⁾ Magyar hazánknek e jóslat kelése utáni számtalan szerencsétlen eseményei meghazudolták ezen kecsgető jóslatot nem csak 1538-ig, de máig napiglan is.

Második Rákóczi Györgynek nyugtalan és nagyra vágyó elméje miatt Erdély és Magyarország a török által véres csaták s pusztítások színhelyévé tétetvén, a magyar nemzetnek akkori romlását megsiratta *Medgyesi Pál* ily című munkájában :

„Sok Jajjokban, s bánatos szível ejlett könyhullatásokban me-

Átmenvén alább a XVI. század elején történendőkre, Torquatus Magyarországra nézve a következőket jövendőli: Per haec fere tempora tumultus in Germania orientur, — — — ignobiles contra nobiles insurgent, sed prius haec labes in Ungaria nascetur, in qua viri ecclesiastici plurimorum causa malorum fient ¹⁾ — — — — — Per haec fere tempora, atque haec ob bella Christianorum, et ad nonnullorum forte Christianorum instantiam immanissimus Turcorum exercitus capiet Belgradum, munitissima Christianorum loca. In Ungariam trajicient. Et potius Ungarorum seditionibus, quam vi sua vincet. Ungariae Rex, qui tunc erit, nescio vi, aut dolo, aut causa (igy!) eo morietur in bello. ²⁾ Quamobrem non modica inter Ungaros de regno oriatur contentio, atque hi unum alii alium sibi deposcent in Regem. Turcarum gens Pannoniam pene totam depopulabitur, incendet, destruet, et praedam multam, viros ac mulieres, captivos absque numero ex ea abducet. Et duo Reges in Ungaria eligentur, unus per ambitionem, et contentionem, alius canonice atque mature, et forte ex antiqua regni Ungariae stirpe veniet. Hic ille erit Rex, in cujus manu Othomannorum Imperator interficietur, in ea siquidem re Ungarorum aderit non modica laus, et Germanorum. Sed astra etiam regem quendam magnum Hispanum, et Hispanorum ingenium affuturum pronunciant, et Imperatoris Romani auxiliares copias permittunt, et forte ipse quoque aderit Caesar. Sed Regis Ungariae prima laus, et singularis in hac erit opera. Nam et secretum tibi Serenissime Rex, et stellarum fata aperiam, inter annos MDXXXVI et MDXXXVII

rült, és feneklett szegény igaz Magyaroknak keserő siralmi, melyeket tétettec vele, ez utolban elmúlt nyolcz, kilencz, de mindenec felett tavalyi esztendőbeli, s attul fogva való megbecsülhetetlen kárvallási, s Romlási. *Megyesi Pál* írta. Nyomtatta S. Patakon 1658-ban Rosnyai János. Negyedréiben.

E könyvben a következők sohajt leljük: „Hungariae regnum orientis olim, occidentisque spoliis opulens, tot victoriis tumidum, tot regna complexum, heu quo recidit! De tanto imperio vix tot reliqua sunt oppidula, quot olim regna.“ —

¹⁾ Értetik Dózsa Györgynek 1514-beli pórzendülése.

²⁾ Értetik a mohácsi ütközet.

haec oculata fide cernent Christiani, antequam praefati finiantur anni, imperium constantinopolitanum dissolvetur, et debellabitur. — — — — — Sed prius Apuliam intrabit, et Siciliam, et Galliae, Hispaniaeque littora classe sua, nec non Italiam molestabit, et affliget, terrorem magnum Christianitati incutiet, sed Christus tandem suorum stragem diutius non feret. Furorem Germanorum, Ungarorumque militiam, et Hispanorum atque Italarum ingenia contra eum adducet, et tandem superatus interficietur, in quo praelio, ac negotio Regis Ungarorum laus erit prima, nam ut astra praedicunt, dicti Regis auspiciis, ingenio, industriaque ac ductu perficientur omnia.“

Végre e szavakkal rekeszti be Torquatus, jóslásait: „Haec dixisse, scripsisseque voluerim Serenissime Rex, et tibi direxisse, ut non nullam ex hoc caperes voluptatem, et in eo tamquam in speculo futura prospiciens, etiam quae ventura erunt post te, praenoscas, ut beneficiorum a te receptorum non immemor, dictum vaticinium gratiarum loco referendarum Majestati tuae mitterem. Qui obsecro non donum, sed mittentis cor aspiciens, benigne accipias, et Torquati tui semper in bonum sis memor.“

XII.

Laki Thúz Jánosnak velencei emléke 1486-ról.

Laki Thúz Jánosnak első Mátyás király alatti tettei, s végre Velencébe való átszökése alkalmasint ismeretes történetíróink előtt. Róla Bonfinius, kivel egy időben élt, így emlékszik: „Genere, opibusque praestans, inter potentissimos diu procures est habitus, multumque apud regem (Matthiam) consilio, autoritate, prudentia valuit, annis aliquot quaesturam, item varia munera cum laude gessit. Incidit autem in suspicionem, invidiamque principis. Causa nemini satis explorata. Multa huic oppida, castellaque in Slavonia, Pannoniaque fuere. Detrectato demum iudicio, ad declinandam inimicorum invidiam, cum liberis, et fortunis Venetias aufugit, sexaginta aureorum millia secum asportasse fertur. Ibi cognita viri dignitate, in patriciorum ordinem a Venetis admissus est, vitaeque tranquilla fruitur et beata.“

Életét leírta Budai Lexik. III. 415. Horányi „Memor.“ III. p. 405, s mások, de nem kimerítőleg, mert ugyan ezen Thúz János eredetére nézve keresztelt zsidó, birtokára nézve pedig Csáktornyanak, Kaproncának, Szent-Györgynek, Kaprinának, Strigónak stb. ura volt, és 1443. Hunyadi Mátyás királyunkat keresztvíz alá tartá (lásd Liszti Jánosnak Bonfinius Decásaira írott jegyzéseit Kovachichnál „Script. Rer. Hung. Min.“ I. 336. és 337. lapjain). — Hogy pedig Thúz János ugyan első Mátyás király idejében, melyről elleneink szeretik az akkori hazánkfiainak a tudományok iránti résztvétlenségét, sőt épen tudatlanságokat is szemünkre hányni, a tudományok kedvelője, s a tudósok pártolója is lett legyen, arról, mint egy eddigelé csaknem ismeretlen tényről tanubizonyságot teszen Juvenalis Satiráinak velencei akkori kiadása ily cím alatt:

„Juvenalis cum Tribus Commentariis, videlicet Ant. Mancinelli. Domitii Calderini. Georgii Vallae.“ — A könyv végén: „Venetiis Impressum est hoc Juvenalis opus cum tribus commentis (igy!) per Joannem de cereto de Tridino. M.CCCC.LXXXXII. die secundo Decembris.“ — Egész rétbén. ¹⁾

Tudós Valla György a címlapon említett commentáriusait e szavakkal ajánlotta Laki Thúz Jánosnak:

„Illustri viro Joanni Tucci²⁾ pannonico Georgius Valla

¹⁾ Figyelemre méltó itt azon körülmény, hogy Juvenalis satirái, és azoknak Calderinus és Valla általi fejtegetései 1492-ben kevés hónapok lefolyása alatt Velencében háromszor, és három különböző nyomtató által adattak sajtó alá. Az első kiadásnak ez a címe:

„Juvenalis cum duobus commentariis, videlicet Domicii Calderini, et Georgii Vallae.“ — A könyv végén: „Per Bonetum Locatellum. Jdus Martii. M.CCCCXCII“ egész rétbén. A második kiadás a 16-dik juniusi, melynek végén ez áll: „Impressum venetiis per magistrum Theodorum de regazonibus de asula: Regnante inclito principe Domino Augustino Barcadico duce Venetiarum. Anno domini MCCCCLXXXXII. de XVI. Junii.“ egész rétbén. — A harmadik pedig a 2-dik decemberi, mely itt feljebb említettük.

²⁾ Valla György ezen commentáriusainak 1492. junius 16-diki kiadásában (lásd feljebbi jegyzésemet) nem „Joanni Tucci pannonio“, hanem „Joanni Tuccio pannonio“ áll.

Új M. Műs. 18. 7. II. Füz.

salutem dicit plurimam. Perspecta pridem mihi tua Joannes Tucci vir illustris vita integerrima me tibi plurimum devinxit, et cum edendos censeremus tantopere afflagitados, quos in Juvenalem vitiorum acerrimum repraehensorem scripsimus commentarios, eos tibi emittendos, dicandosque existimavi, quo aliqua in parte affectissima tibi mens, tuique studiosissimus nominis animus meus inotesceret. Nec me sane fugit, quod haec tota tibi jucunda futura sit materies ¹⁾, qui res maximas cum prudentissime belli, domique gesseris, administraverisque, cavisti semper, ne quid unquam committeres, quod a quocunque carpi, atque damnari posse videretur. Quamobrem propter vitae tuae integritatem fortuna usus es, ut alii plerique solent, paulo iniquiore, talemque longe potiore arbitratu es, quam in magno honore minus recte vivere. Quamquam hujus te vitae non peniteat alacritas, hilaritasque, quae constantiam fortitudinemque concitari fere consueverunt, certissimae nobis sunt indices, et perinde optimi, justissimique viri tibi famam plane excitasti singularem, praecipue cum bonorum, justorumque hominum colas, et observes omne genus; animadverti equidem saepenumero cum insignes cujuspiam virtutes te audiente memorassem, quam totis mihi exultare videbare praecordiis. — — — — — Proin tuo illustri (így!) tuae justitiae, qua vir admirandus jure haberis, gratulor, cum a tam inclito coetu (érti a velencei nagyokat) cerno, quantus habere, nec latere perspicua jam virtus tua potest, quam in hac civitate (Velencében) in totius orbis terrarum conspectu esse, necesse est, quamquam mavis esse tu quidem, quam videri, ac quoniam sepultae pars est inertiae celata virtus, similisque vel lyrae, quae reticet, vel qui non tenditur arcus, non potes Venetiis, ubi conspicuae omnes sunt virtutes, assequi, ut tuae silentio obliterentur, tu enim Pannoniam, quam mirificis effers laudibus, et rerum ge-

1) Mivel Valla Györgynek ezen commentáriusai legelőbb nem 1492-ben, hanem 1486-ban jelentek meg (lásd: „Argelatis Bibl. Script. Mediol.“ T. II. P. 2. col. 2183, — és Tiraboschi: T. VI. P. 2. L. 3. pag. 313) kitetszik, hogy Valla György még első Mátyás király idejében érdemesnek tartotta Thúz Jánost arra, hogy commentáriusait neki, mint a tudományok buzgó barátjának ajánlja.

starum gloria, ad coelum tollis patriam tuam, tuis ipse moribus impensissime exornas bonitate, gravitate, justitia, pietate, humanitate, prudentia, virtutum denique omnium quasi acervo protendis, et facis, et omnibus spectandam praebes, ut injustus, malusque non injuria habeatur, quisquis te non amat, ac observat. Miror equidem saepe mecum tam pacatam esse mentem tuam posse, ut quibus plurimum profueris, ingratosque subinde erga te esse noveris, tu cum caeteri de ipsis obloquantur, defendas, aut orationem, quod defendere nequeas, aliorum detorqueas, tam ab omni maledicentia abhorres. At ne jam sim non utique nimius, id ego non vereor in tuis recensendis virtutibus, ubi me etiam parcissimum fuisse sentio. Sed ne inquam verbosior, quam tu ipse pati possis praesertim tua memorantem, qui justus et aequus observantissimus est custos, jam virtutis ipsius rigidissimum lege satellitem, quo deinceps *liberis tuis discipulis nostris* ¹⁾ quos innocentissimae esse vitae cupis, legendum atque adeo ediscendum exhibeas. Vale.“ — Így! de elég érthetetlenül.

XIII.

Első Mátyás király idejébeli egy magyar költőnek emlékezete.

A sebes, és pusztító árvíz gyanánt rohanó időnek rontó és döntő ereje igen is gyakran sok olyat enyésztetett már el, a minek hacsak legkisebb töredékei is jelenlegig fennmaradhattak volna, azok reánk nézve az aranyból is becsesebbek volnának. Ilyek volnának valójában azon első Mátyás királyunk idejébeli honi költőnk *magyar versei*, kinek emlékezetét „Gábor“ név alatt egy ily című munkácskában leljük: „Fr. Arnoldi de Bavaria, liber singularis de arte poetica, ejusque laudibus, et usu, delectamineque.“ — A második lapon kezdődik „Prologus,“ a melyben a többi között a következő olvasható: „Poesis est signum vitae, et hinc est, quod gens, quae sua caret poesi, ipsa quoque careat quasi vita nationali, et hinc

¹⁾ Tehát Valla Velencében 1486-ban Thúz János gyermekeinek tanítója volt.

est denique, quod celebriores quaequae gentes suos habuerint, et habeant poetas in signum vitae nationalis. Nemo est, qui ignoraverit poetarum graecorum, latinorumque elegantiam, quam imitari student omnes gentes nostrae aetatis cultiores, quin et ipsi quoque Pannonos, inter quos memorari meretur *Gabriel ille Ungarus, qui elegantissimas quasque cantilenas, versusque nativa sua lingua in delectamen concivium suorum adeo feliciter concinnavit, ut iis ipse quoque serenissimus D. D. Matthias Pannonum Rex eruditissimus semet saepius inter ocia recreasse feratur.* Idem, uti mihi ex ea regione per confratres meos relatum est, nititur nunc invictissimi dicti Domini Regis sui virtutes, bellaque suo, et latio sermone decantando, memoriam tanti Regis nunquam emorituram futuris transcribere seculis.“

Az egész munkácska áll negyedrétű 16 lapból, melynek utolsóján bérekesztőleg ez vagyon nyomtatva: „Impressum Colonie. M.CCCC.LXXXII.“ — Ezen ritka könyvnek azon példánya, melyből ezeket kiírtam, a nagyenyedi könyvtaré volt, s még előbb Pápai Páriz Ferencé (szül. 1649. † 1717), ki említett Gábor neve után a következő jegyzést tevő: „Bonfinius szerint szerette Mátyás király magát cántáltatni. — De ki volt ezen Gábor? hic labor, hoc opus.“

CLASSICA LITERATURA.

OVÍD HEROÍDJAI KÖZÖL.

EGYED ANTALTÓL.

I. Penelope Ulysses.

Pénélopéd küldé neked ezt késelmes Ulysses:

Mitse felelj, jöj csak vissza sietve magad.

Trója ledölt immár, a dānai némberek átka:

Ennyit ugyan Priamus s Pergama vára sem ért.

Óh bárcsak, mikor ő úszott lacedemoni gályán,

A habok elnyelték volna parázna fejét!

Elhagyatott ágyban nem hálnék most dideregve ;
 Rest menetű nap sem birna panaszra szegényt ;
 S hosszú éjjelimet hogy tudjam tenni rövide ,
 Nem törném lebegő vászonon árva kezem .
 Jött-e tavasz , mely új veszedelmekkel rám nem ijesztett ?
 A szerelem bajjal járni karöltve szokott .
 Trójaiak, képzem, mint fognak csapni reátok :
 Hectornak halavány pusztá nevére levék .
 Antilochust, ha beszélé egy, mint győzte le Hector ,
 Antilochus sorsán búra találtam okot .
 Szinte Menőtiadent lesből mikor átüti kardod ;
 Elvéthet, remegék, cselszövevényed irányt .
 Tlépolemus vérét Licyából jött dsida ontván ;
 Tlépolemus vesztén újra keserge szívem .
 Szóval, akárki lelé végét az achivai hadból ,
 Jégnél a szerető szív hidegebbre fagyott .
 De kegyesen nézett a hű szerelemre az Isten :
 Hitvesem él, miután Trója lerontva hever .
 Argoli hősök megtértek : füst körzi az oltárt :
 S a ház istenihez préda lerakva vagon .
 A jó nők ép férjeikért hálával adóznak ;
 S Trója ügyét zengik kedveseiknek ezek .
 A jámbor korosok bámulnak, s gyenge leányok :
 A hölgy férje nyakán csüggve szavára figyel
 Asztalon egy némely vérengző harcokat ir le ;
 S festi kevés borral Pergama várapörét ,
 Erre foly a Simóvis ; Sigéia földje az ottan :
 Agg Priamusnak imitt álla királyi laka .
 Itt vitt Aeacides, harcolt ott bajnok Ulysses :
 A neki jött lovakat Hector ijeszti meg ott .
 Nesztoltól ezeket hallá fiad, a ki keresni
 Indula téged, s ez mondta utána nekem .
 Említé Réhsust s Dolonát mint ölte meg a kard,
 Ezt mikor álomban van, hadi csellel amaszt .
 Óh te ki elfeledél minket nagyon is belopódnai
 Trax táborba merél éj földözése alatt ;
 S egy segedelmével számosznak vágod el éltét !
 Ámde vigyáztál, és rám vala gondod előbb .

Szörnyitél te, mikor mint győztes, párthiveidnek
Sátraí közt mentél ismari csődöriden.
Amde mi hasznom, hogy már általad Ilion eldült,
És fala rónává, a mi előbb vala, lett?
Ha maradok, milyen voltam, még Trója virágzott;
S mind örökön férjem tölem elesve leend?
Másoknak rom már, nekem áll csak Pergama még fenn,
S a győztes rab ünön szántogat ott ma gyöpöt.
Ott hol Trója feküdt, sarlóra megérve kalász ing,
Termővé ugarít Phrygia vére tevén.
Görbe ekék az alig betakart csontokba akadnak:
S a házak köveit fű födi a szem elől.
Tavol vagy bajnok; s miokért? nincs tudva előttem;
Nincs konok! a földnek mely szögeletje takar.
A ki csak e martot vándor tutajával eléré,
Sok kérdések után rólad iramlik odább.
Es ha kalandjában valahol rád fogna találni,
Altalam írt levelet, hogy neked adja, viszen.
Nélei Nestornak küldénk földére Pylonba:
És bizonyost rólad nem tudá szólni Pylon.
Spartában keresénk: s mitsem tudá Spárta felelni,
Merre mulatsz, vagy mely földszöge volna lakod.
Phoebus vára bizony jobb volna ha még ma is állna
Sok fogadalmimon én balga haragra kelék!
Merre csatázzsz tudnám, s csak kard rettentene engem;
S több velem érzökkel volna megosztva bajom.
Mindentől félek, de mitől? én bárgyu nem értem,
Tárva terült tér áll aggodalomra nekem.
Szárazon ammi veszély s vizeken van, gyöngye eszemmel
Elmaradásoknak képzelem annyi okát.
Gondolom azt is, hogy (mit tenni talán jöve kedved)
Tégedet egy kül hon lánya szerelme maraszt.
Tán neki, mily miveletlen nőd van, mondja is ajkad,
A ki gyapottat tud csak fonogatni napest.
Füllentsék s oszlassa el e bünt a levegő; hogy
Vissza szabad lévén, térti vonakszol ide.
Nemzöm Icarus, készit engem, hagyjamel özvegy
Agyomat, és hosszú elmaradásra morog.

Ám tegye ezt, tied én vagyok, és az lenni kívánok :
 Végig Ulyssesnek Pénélopéja leszek.
 Álhatalomosságom s kérésem győze azonba,
 Már kénytetni tovább engemet ő nem akar.
 Dulichiak, Samiak, s kiknek szülőföldre Zacynthos,
 Mint kezemet kérők rontanak egyre reám :
 S váltig uralkodnak, senkit nem félve, lakodban.
 Tenkre teszik békém, és kevesecske javad.
 Pésandrust, Polybust, Médontait Eurimachussal
 Én nem is emlitem, s Antino kapsi kezüt,
 És sok másokat : a kik még idegenben időzöl,
 Mind fölemésztik, mit gondosan össze rakál.
 A szűkös Irussal, marhák etetője Melanthi,
 Károd, utósó szenny-foltok, előre viszik.
 Három erőtelenek honn élünk ; én feleséged,
 Ősz fejű Lajertes, s Télemak a ki gyerek.
 Őt lesből minap én tölem majd elragadák volt,
 Nem, kedvükre midőn menni Pylonba akart.
 Adja az ég, kérem, hogy minden rendesen esvén,
 Nyomja be ő neked, ő nyomja szemembe nekem.
 Ezt kívánja gulyász, ezt hosszú életü dajkám :
 S harmadik, a sertés ólra ki gonddal ügyel.
 Laertes sem elég, mint fegyvert fogni erőtlen,
 Hogy rendnél maradást szabjon az ellen elé.
 Télemachus nagy kort érvén (éljen csak) erősb lesz :
 Támogatásért most atyja kezére szorúl.
 Én is gyöngé vagyok házunktól üzni el ellent :
 Védőnk s gondviselőnk jöszte sietve közénk !
 Van fiad, (és legyen) a kit gyermek korban atyának
 Mesterségeibe kell gyakorolni hiven.
 Láertest se feledd ; hogy foghasd két szemeit be,
 Ő közelit immár élete vége felé.
 Én pedig a ki valék, mikor elmégy karcsu menyecske,
 Vissza ha pontban térsz, látod anyóka levék.

II. *Areadne Theseushoz.*

Mint te vagy, úgy leltem, minden vad fajja szelidebb :
 Nem lehetett kívüled bizni gonoszbra ügyem.
 Arról a partról jöve, Theseus, a levelecském,
 Honnan nélkülem a szél elemelte hajód.
 Hol, valamint álman rosszul buktatta fejem meg,
 Úgy te gonoszmódon bánsz velem álman alatt
 Éppen azon tájban, mikor a hűs harmat esik le,
 S lombba takart tollnép csörje csicsergni nyilik,
 Félig felsörkent kezdék tapogatni körültem,
 Hogy tegyem én kedves Théseusomra kezem.
 S nem volt : visszahuzott karomat majd újra kinyújtám
 Szét viszem a nyoszolyán ; s nem vala senki azon.
 Rémület elhajtá álman ; felszöktem ijedten :
 S vissza-esett özvegy fekhelyeimre tagom.
 A mire elkezdem mellem döngetni ököllel
 És tépdelni kuszált üstököm álla kezem.
 Hold volt ; nézdelek, a partnál nem látok-e mást mit ;
 Part vala, és nem más, a mji szemembe akadt.
 Majd ide és oda majd rendet nem tartva futoztam :
 A por süppedezett némbéri lábam alatt.
 E közben Theseust kiabálván part-menetében
 A homoru köszirt vissza zönögte neved
 S hányszor tégedet én hilak, hitt annyiszor a hely :
 Búsnaak hozni segélyt már maga a hely akart,
 Hegy vala ; ritkáson látszott állongni fa ormán,
 Melyből lögga le egy víz nyalogatta tömeg
 Föllépdeltem, erőt a bátorság ada, honnan
 A kiterült vízárt messzire mérté szemem
 Innen (mert mérges vihar is háborgata) láttam
 Puffadt vásznidat a szél mi sietve üzé.
 Vagy láttam ; vagy csak képzeltem látni szememmel :
 S én jégnél hidegebb, és elalélva, leyék.
 Nem hagy csüggni soká a bánat, fölvere engem,
 Fölvere, és Théseust hangosan ajkra vevém.
 Ha futsz ? Oh te gonosz Théseus ! térj vissza, kiáltám :
 Fordítsd meg tatodat : rendesen az nem uszik.

Én ezeket, mit szóm nem győz, pótoltam ütéssel:
 És szavaimmal volt összevegyítve verés.
 Hogy ha nem is hallnál, legalább láss két szemeiddel,
 Jelt, terjesztve emelt két kezeimmal, adék.
 Szinte fehér kendőt hosszú póznára kötöttem,
 A feledékenyt hogy bírja figyelni reám.
 Eltűntél szem elől már; s ekkor sirva fakadtam:
 Fásulat ült gyöngéd arculatomra előbb.
 Mit tegyenek szemeim mást, mint sirassanak engem
 Már miután állott vásznad előlk odább?
 Majd egyedül szétszórt hajjal tébolytam alá s föl,
 Mint egy Bauha, kit a thébai Isten emel:
 Majd hűs szirten ülő szemem a tengerre meresztém;
 S mint vala székem kö, úgy kövesülve valék.
 Sokszor az ágyhoz, mely kettőnket tartá kerültem;
 Ámde de kik ott háltak, nem vala egy sem azon.
 Majd érted nyomodat, mint tölem telhetik, értem,
 S a nyugalom-helyt, mit megmelegíte tagod.
 Testemet a könyvtől nedvült nyoszorgára lehajtván,
 A két itt aluvót vissza, kiáltom, eresszd.
 Kettő jött ide, mért kettő elnem mene innen?
 Háléve jobb részem hittelen ágycsa felelj?
 Mit tegyek itt magam? e szigeten nincs semmi miveltség.
 Nem láthatni ökor s emberi munka nyomot.
 A földet környül veszi víz, nem lelmi hajósra;
 Menni ki sem készül biztalan utra hajó.
 Ámde tegyük, kapjak kompot, fűvalmakat, embert;
 Ha menjek? honomat tiltva van érni nekem.
 Bár vigye gályám a csendes vizen égi szerencse,
 S zárjon el Aeol szélt; számkivetésben ülök.
 Nem látandja szemem száz városu Créta határod;
 Mely földet Jupiter mint gyerek ismer igen.
 Mert nemzőm- s honomat, hol atyám kormányozza joggal,
 E kedves neveket, voltam eladni gonosz.
 A mikor én, netalán elveszsz a görbe alagban,
 Cérnagomolyt neked, az hogy kivezessen, adék.
 A mikor ekképen szólál, vészemre igérem,
 Mindenikünk míg él, fogsz te maradni enyim.

Élünk. S nem vagyok a tied én Théseus ; ha te még élsz ,
Hitlen férj nejedet gyász temetőbe lökéd.
Engemet is bátyámmal bár ölt volna meg egy tör !
Igy, mit adál, léndett volna feloldva hited.
Most nem csak miket én türtem már állnak előttem ,
Még az is aggaszt, rám elhagyatottira mi vár.
A veszedelmeknek sok száz neme ötlík eszembe :
Halni kevesb rosz, mint várni remegve halált.
Innen is, onnan is, én félek, rám farkasok ütnek ,
Melyeknek foga kész szét darabolni tagom,
Sárga oroszlánt is fog tán táplálni ez a föld.
Hátha leszen mérges tigris is itten elég ?
Tenger is, úgy mondják, rémes phókákat ereszt ki :
És ki tiloz kardot réknyomon ütni sebet ?
Csak rabnöt csörögő láncokra ne kössenek engem ;
S mint pórlány ne legyen hajtni szorítva guzsalyt.
Atyja kinek Mínos, s Phoebusnak lánya szülője :
Mit jól megjegyezék, hogy neked adva levék.
Néztem föld- tenger- s kiterült partokra szememmel ;
Számos félni való földön ijeszte s vízen.
Hátra az ég volt még, remegék magas isteneiktől.
Hagyva magamra vagyok, s a vadak étke leszek.
Itt ha találkoznék ember, nincs benne bizalmam :
Rettegek én sértett, külhoni férfi előtt.
Élne csak Androgeos, sirnod, rosz ténynyel előhitt
Sok temetésen, nem kellene cecropi föld !
Sem buzogányoddal Théseus, nem tördeli össze
Izmos erős karod a félbika-férfi csudát.
Sem fonalat nem adok, mely a kimenésre vezérel ;
A mi után sokszor lépsz, huzogatva feléd.
Nem csuda, hogy mindig veled a szép győzödelem jár ;
S a leütött állat créta porondba esett :
Vas szived a szarvak nem tudták szurni keresztül :
Biztos volt kebeled, bár nem is óvta pais.
Ottan tüzkövek, ott gyémántok rétegi fekszenek :
Tüzkövet ott Théseus, a mi legyőzze vagyon ;
Kegytelen álom ! mely engem lekötözve mulattál ;
Bár örök éjt hoztál volna szememre nekem !

És ti is rohanó szélvészek, s játszi fuvalmak!

Hozni nagyon készek bús könnyüimre borút.

Rettenetes jobb! mely engem meggyilkola s vérem:

S kérve könyörgőnek hitlen ígéket adál.

Ellenem esküdtek hit, szél és a puha álom.

Engemet egy lányzót, árula három ok el.

Haldokló, könyeit hát én nem látom anyámnak:

Nem leszen ujj, a mely nyomni befogja szemem!

A nyomorult szellem megy majd idegen levegőbe:

Jóakaró kéz sem ken tetemimre olajt?

Tengeri szárnyasok a temetetlen testre leszállnak!

Erdemimért szert én ily temetésre teszek?

Cecropi révbe ha futsz, s léndesz befogadva honodba;

És magasan várod termiben állani fogsz;

S renddel eléadván vesztét a férfi-bikának;

S mint vala a szirt-lak kétes utakra metélt;

Engem is emlits meg kit hagysz e néma magányban,

A te dücsödből nem kell kimaradni nekem.

Nem nemzett Aegeus, sem nem szült Pittheid Aethra

Származatod köszirt, s marcona tenger-özön.

Istenek adják, láss engem tatod ormozatáról:

Elkeserülne, ha nehéz bús alakomra, szemed.

És most is ne szemed, hanem elméd a hegyen állót

Nézzé, mit a vándor sós-habok árja locsol.

Nézzd képére lefolyt hajfürteit a zokogónak

S mint kit eső vert, köny nedvesítette mezét.

Mint szél dulta kalász testem rázkódik azonkép,

S görbék a remegő ujj vonalára betük.

Erdememért, mivel az rosszúl járt, én nem imádlak;

Tettemnek ne legyen jussa igénylni kegyet;

Ámde vezeklést sem. Javamat hanem eszközölém is,

Nem látszik, te miért légy lakolásom oka.

E kezeket hozzád búsongó mellem ütöket,

Nyujtom messzeterült tenger özönje fölött.

E hajakat mutatom, melyekkel bús birok én még:

Gyász könnyem, a mellyet zsarla kitetted, eseng:

Fordítsd meg talodat, Théseus! s hajtsd vissza vitorlád.

Bár haljak meg előbb, csontaim összeszeded.

A TERMÉSZETTANOK NEVELÉSI BECSE.

JANCsó LAJOSTól.

Keressük a valót! Ha megtaláljuk, nagy lesz nyereségünk, ha nem, legalább tudni fogjuk, hogy nem bírjuk, s ez is nyereség: Mert a baltettek oka nem a nemtudás, hanem a csak képzelte tudás.

A. Honnan ily nehéz gálában s szokatlan derült arccal?

B. K...i bárónétól.

A. Mi dolga lehetett veled?

B. Lánya számára tanórát kért.

A. Csak nem a himzés- vagy táncstanból?

B. Balga! — Állat- és növénytanból!

A. Hogyan? — Nőnek majorság és virág-veteménytannál több állat- és növény-tan? — Ez érdekes újság nálunk!

B. Nem lesz feltűnő jövőben. Lassanként ide is elhat a korszellem jóltevő melege, s nem lesz tehetős anya, ki lányát természettanokban is ne részeltetné.

A. Szép és rád nézve siros remény! De tudni szeretném, mi az a boldogító korszellem?

B. Hát csak az, mi pl. egy Humboldt Sándor irományainak ivét 5—600 tallérral kezdi fizetni; az, mi a tyukültetők philosophok s úgynevezett classicusok írka-firkáit örök feledés szuszékjába fogja rakni; az, mi a vallásnak nevezett babona- s bölcselemnek bérált agyhagymáz által félrevezetett, elnyomorékított embert már is meglehetősen visszavezette az oly hosszason félreismeret anyatermészet ölébe, mint paradicsomba, honnan hamis proféták kicsalták...

A. Úgy látszik, hallgatóságot képzel sz magad előtt. — Nem mondhatnád meg virág nélkül, hogy miben áll azon boldogító korszellem?

B. Ha úgy tetszik! Áll azon mind inkább átalánosodó meggyőződésben, hogy az ember csak is természettanok útján érheti elrendeltetését, boldogságát.

A. Erdekes meggyőződés! mely, nemde, benned is él, s oly alapokon nyugszik, hogy igaz volta felől meg tudnád győzni a kételkedőt? Nem vennéd irányomban a meggyőzés fáradságát? Jutalmul majd én is órákat veszek drága áron is az idevezítő tanokból, s ráadásul apostola leszek az új evangéliumnak.

B. Kinek mutogatni, bizonyítgatni kell a természettanok boldogító eredményét, az vagy vak, vagy nem akar látni. — Nyisd föl szemeidet! Vasútak hálózják Európát, miken, mint ereken a vér, mindenfelé elfolynak a jóllét tényezői; gőznyomdák gyorsan közbirtokká teszik a hajdan csigalábon mászó üdvös eszméket és találmányokat, — s hogy egyebet mellőzzek, Párisból Szebásztopol alá beszélünk! — Hasonlítsd össze korunkat a régivel, s tagadd, ha mered, a természettanok boldogító hatását; — mert a változás csakis azoknak köszönhető.

A. Mind szép és igaz! s engem is teljesen kielégítne dictiód, ha a kérdés ezen egyszerű lett volna: Valjon a természettanok üdvösek-e? — De miután a kérdés egyéb is, bonyoltabb is, t. i.: Valjon az ember kizáróan természettanok útján érheti-e elrendeltetését? — úgy hiszem, feleletödet magad sem tartod kielégítőnek, — én pedig ajánlom, hogy a kitűzött kérdést jól szem előtt tartsuk, két okból: egyszer, hogy tárgyra nem tartozó ide-oda beszéddel ne veszítsünk időt; másodsor, hogy győző okaid oly láncolatot képezzenek, hogy végül meggyőződésem kimaradhatlan legyen. — Tán legjobb lesz, ha kérdezz és én felelek. — Vagy tudsz rövidebb s biztosabb célravezető utat?

B. Én kinőttem az iskolás kérdés-felelgetésből! Egy folytában szoktam elésorolni győzőokaimat, tárgyhoz méltó lelkesedéssel, melynek melege hallgatóm keblét fölolvassza s meggyőződésre fogékonná tegye.

A. Hátha végül nem támasztasz meggyőződést, — mint-hogy az inkább az ész-, belátás, mint a kebel dolga?

B. Magának tulajdonítsa, ha ki üreskézzel távozik.

A. S föl sem teszed a lehetőséget, hogy rajtad, nem pedig hallgatódon mulik, hogy benne meggyőződés nem jöhet létre?

Ha pl. az, mi előtted győző ok, előtte nem az, s erre, lelkes és folytonos előadásod közben nem figyeltethet.

B. A győző okok körüli egyet-nem-értés könnyen meg-esik, s fájdalom, ez oka, hogy oly kevesekbe tudjuk áttenni meggyőződéseinket!

A. Mindennemű meggyőződésedre kiterjed e panasz? vagy vannak olyak is, miket mindenki elfogad? Pl. van ki kétkednék, ha állítanád, hogy a higany kevesebb meleg következtében melegszik 80°-ra, mint ugyanannyi térfogatu víz?

B. Ilyesekben nem találok kétkedőre, s ha találnék, kísérlet által hamar el tudnám oszlatni a kételyt. — De ha pl. állítom (minek ügyléte felől szintén kísérlet útján győződtem meg), hogy állat- és növénytan a nőnem képzésére is való, — ezt már kevesen hiszik!

A. Nem kerested okát, miért?

B. Többen, mert nem tetszik hinni; kevesen, mert ellenkező meggyőződésben lenni mondják magukat.

A. Különös! — A higany példánál nem lehetne valakinek téddel ellenkező meggyőződése?

B. nem, mert ugyanannyi higany, ugyanannyi melegtől ugyanannyi fokra melegszik Pálnak mint Péternek.

A. S ez nem minden dologgal van így!

B. Úgy látszik hogy nem; mert akadtam olyanra is, ki, velem ellenkezően, a természettanokat vallásos érzés támasztásra alkalmatlanoknak tartja, s szintúgy mint én, tapasztalatára hivatkozik. —

A. Pedig, nemde, világos, hogy ugyanazon tárgy nem lehet valamire alkalmas is, nem is, hanem, vagy alkalmas, vagy nem?

B. Ez, hogy kedvenc szavaiddal éljek, ellengondolhatlan igazság.

A. Melyből, nemde, következik, hogy kik két vagy több tárgyat s azoknak egymáshoz viszonyát igazán ismerik, ellenkezőt ama tárgyak felől nem állíthatnak?

B. Következik.

A. Valahányszor tehát egy tárgyról két ellenkező állítatik, azon állítások egyike mulhatlanul hamis.

B. Nem lehet máskép, — csakhogy ki dönti el, melyik? Azt sok esetben csak egy mindentudó, egy isten tehetné.

A. S embernek ne lenne út-módja az igazhoz jutni? — Mit gondolsz, két, ellenkezőt állító közül mindkettő be fogná bizonyítani tudni állítása valóságát oly igazságok nyomán, melyeket már, örömemre, te is ellengondolhatlanoknak nevezsz? Pl. ha egyik állítná, másik tagadná, hogy minden négyszögben a négy szög összes mértéke $= 360^\circ$; mindkettő befogná bizonyítani állítása valóságát?

B. Az lehetlen; csak az egyik fogná tehetni.

A. Melyik?

B. Az, melyiknek állítása a vonaltan törvényeivel egyezik; nem a másik.

A. S ez csak a például vett vonatlannal van így, — vagy általában, minden dolog változhatlan törvények nyomán van úgy, a mint van?

B. Annyit tudok, hogy a mennyiségtan, meg a kültermészeti tárgyak s tünemények szoros törvényszerűek. — — —

A. Hát a beltermészeti? ezek közt nincs másképnem-lehető egymásbóltság?

B. Úgy látszik, hogy nincs, s épen ez okozza, hogy itt Pál fehérnek mondja azt, mit Péter feketének állít.

A. Ám lássuk egy példán, hogy valyon nincs-e? — Ha Pál állítná: hogy isten, maga és embertársai iránti kötelességeit tudó s azoknak elegettevő ember élete nyugodt; Péter ellenben épen az ilynemű életet tartaná nyugtalannak, — mit gondolsz, lehet-e a mondottnemű élet nyugodt is, nyugtalan is?

B. Nem! az vagy nyugodt, vagy nem.

A. De melyik a kettő közül? amaz állítmányok közül melyiket fogod magadénak mondani.

B. Azt, melyiknek igaz volta máskép nemlehetőleg lenne megmutatva.

A. Miből, fordítva, nem következik-e, hogy ki állítása máskép nem lehetőségét meg tudja mutatni, annak állítása nem lehet hamis?

B. Következik.

A. S ebből záradékul az, hogy tehát embernek is van

út-mód az igazhoz jutnia, elismerve azonban, hogy ezen út sokszor igen meredek.

B. Ugy látszik, van. —

A. Örülök könnyűszerű egyetértésünknek! — S most a kapott eredményt szükség esetére zsebre téve, térjünk vissza magunkra. — Állítottad, hogy az ember, csakis természettanok útján érheti el idvességét. Én egyebet hiszek, de hitemet örömet fölcserélem alapos meggyőződéssel. Sziveskedjél tehát erőszakot tenni ékesszólásodon, s iskolás modoromban győzz meg állításod valóságáról, ily formán: *G.* gazdaságát marhatenyésztésre és bortermelésre alapította; — számviteléből azonban úgy jön ki, hogy a bortermelésre több a kiadás, mint belőle a bevétel; ebből foly, *G.* gazdaságának a bortermelés kárára van; tehát, ha gazdagodni akar, azt hamarabb eléri úgy, ha a szőlőmiveléssel fölhagy s csak marhát tenyészt. — Így mutasd meg állításod másképp nem lehetőségét, s előttem kiműveltebb agyvelő a tiednél nem lesz!

B. Ám legyen hát ohajtásod szerint! — Elismered, hogy azon tanok a becsesek, mívelésre méltók, melyekből jóllét foly az életre, — s fordítva, a melyek nemhogy hasznot, sőt kárt, vereséget eredményeznek, azok becs nélküliek; mívelésük által még távolabb esik az ember boldogságától, oly formán, mint például yett gazdád a szőlőmivelés által a gazdagulástól.

A. Elismerem.

B. Ámde ha ez áll, akkor jaj nem-természettanaidnak!

A. Még semmi veszélyben sem látom őket. Csak akkor jaj nekik, ha ki lesz mutatva, hogy általuk vereség, a természettanok által ellenben áldás foly az életre.

B. Kézzel foghatóan fogom kimutatni. — Elismered, hogy az ember hivatása cselekvés, nem pedig négy fal közti eszmehajhászás, s képzelt igazságok s törvények fölállítás, mely törvények az életre nem alkalmazhatók?

A. Hogyne ismerném el!

B. Ámde ez más szókkal azt teszi, hogy az úgynevezett bölcselkedés erőtelen, beteges állapota a léleknek; s a bölcsészet által senki semmi jóban sem részesül: az általa fölállított törvények nem lévén alkalmazhatók az életre. Sőt csak

iskolai életedre kell visszaemlékezned, s te is bévallod, hogy philosophia, metaphysica, logica stb nem tesznek egyebet, mint elnyomorékítják a különben ép lelket is. — Hát a valástan által felköltött s folyton életben tartott feleközetesség, nem mind oly tettekben nyilvánult-e, mik az emberiség csapásainak nézhetők? Dühös ellenévé változtatván a fiut apjának, egy haza gyermekeit egymásnak. — Mi egészen más a természettudós! mi egyéb a természettanok eredménye! A törvények segedelmével, miket egy Newton, Kepler fölfedezett, pontosan kiszámítjuk az égi testek járását, sőt hajóink is biztosan hasítják segedelmükkel az addig vészes tengert; nem félünk az üstökösök öldöklő hatalmától, sem a világenyészettől s egyéb rémektől, melyeket a tudatlan babona, önkinzására alkotott. — Így foly szét Liebig chemiai laboratoriumából a találmányok sok águ folyama a földművelés és mesteriségek ezernyi műhelyeibe, nem uszítva egymásra az embert, nem állítva inquisitiót, máglyát, — hanem egyetértést, jólétet árasztva a királytól le az utolsó iparkodóig. — —

A. Ha szabadna elvágnom a szép szavak még szebb folyását! Ugyan mit nevezsz te bölcselkedésnek? tanulmányoztad valamelyik bölcsészt?

B. Én és bölcsészet! Tudod, hogy szakember vagyok; tantárgyaim az állat- és növénytanok, — s mint ilyen, inkább vonnék gályát, hogysem bölcsészetet tanuljak. Sőt azt sem állhatom, ki ezen tanulmányra tékozolja jobbra fordítható idejét, — s megvallom, annyira megy ezen léleknyomorító iránti ellenszenvem, hogy nem szánám őket könyvekkel együtt — egyebök nincs is — mint belpoklosokat hajóra rakni, s embertől nem látogatandó szigetre kitenni: hadd szabadulna enerváló befolyásuktól a jobb rész.

A. Mind igen szép! de magad láthatod, hogy feleletnek nagyon is silány e kérdésre: „mit nevezsz te bölcselkedésnek?“ — Erre felelj, ha tudsz! különben lépést sem tehetünk tovább. — — De honnan felelj, úgy-e, midőn bévallod, hogy soha egyik bölcsészt sem tanulmányoztad! — — Eleinten megörültem következetességeden, s hinni kezdtem, hogy meggyőződésre segítesz. De már látom, hogy, nem birva a kitzűött cél felé közeledni, e miatt epécskéd felfortyant, s gye-

rekes haragodban azon nevetséges elégtételt veszed, hogy legalább szódoronggal elpáholod a philosophokat, csak azért, mert nem tudod kik s mik ők. — Ám legyen tehetséged szerint! Ezennel hát én is lemondok meggyőzetési szép reményemről, s beérem azzal, mi tőled telik. S ez nem több, mint hogy nekem nagyon érdekes látnom, hogy van olyan is, ki tudományosnak vélt élete derekán túl is, ily nézpontról látja a dolgokat. S nézponrod ellen semmi szóm nem lenne, (mert hogy így látsz, arról nem tehetsz), ha beérnéd ennyivel: „én ezt és így látok.“ — Ámde tovább mész, s kihívólag tagadsz mindent, mi zugnézpontból láthatlan; sőt, ha rajtad állana, deportálnád a mást- és másként látókat. S ez már kissé komolyabb hangulatot ad értekezésünknek, — mert lám félok, hogy valami véletlen meghozza neked amaz ohajtott hatalmat, s akkor, csupa félreértésből, én is elevezek ama philosoph-deportáló gályán.

B. Ha miket mondtam, meg nem győznek a felől, hogy a természettanok által közeledik az ember idvessége felé, a nemtermészettanok által ellenben távozik attól: úgy javíthatlanul meg vagy csontosodva balhitedben. — A mi pedig nézpontomat illeti, annak helyes vagy nem helyes voltának vitatását — úgyis hasztalan lenne — mellőzve, csak ezen észrevételkém van: ha neked érdekes, az enyém, nekem még érdekesebb az, hogy vannak olyanok, kik világ-nézpont-választásukban folyton ingadoznak; ma ezt, holnap az ellenkezőt tartják helyesnek. — Egy tíz év előtti leveled került kezem közé, mit egyik természet-nemkedvelő barátodhoz írtál volt, lévén magad akkor természetimádó. Elődbe tartom e levél néhány sorát, tán eszedre térít, vagy legalább befogja szájadot.

„Ki megalázza magát, fölmagasztaltatik“ — mondja a Szentkönyv. „Én e szavakat valódi értelmökben veszem, s nem szorítkozva az emberiség szűk körére, kiterjesztem azt az egész természetre, s így értelmezem: csak az magasztaltatik föl, ki a legcsekélyebbnek látszó természeti jeleneteket sem nézi le, hanem ihletettséggel azok labirinthjába bocsátkozik, s ott igyekszik az istenségnek, ha nem is arcát, mit halandó meg nem láthat, legalább a mindenség csodagépeze-

tét örök tevékenységben tartó ujjait kikémlelni. — Ki elégnek tartja tudni, hogy a fecske is, mint más madár, tojik, költ, s abban nem talál észrevenni valót, hogy a ma egész napját repeséssel töltő, holnap már fészken marad, s egy fül által nem hallható sugallat következtében egészen lemond tegnapi mozgékonyaságáról; — ki, ha a szél földre kapta kalapját, bosszankodva siet utána, s nem vizsgálván, nem tudja, hogy éppen azon szél, mely magasnak vélt feje takaróját oly személyválogatás nélkül sárba keverte, egyszersmind a mezők millió virágainak koronácskáit is megrázogatta, hogy, a biblia szerint, lenne bőv termés: az, mondom, nem alázza meg magát, s tehát ne várja fölmagasztaltatását.“ — Egy más helyen:

„Majd ez a szótalán, otromba föld, melyet emberi hitványságoktól elmaszlagosított fövel tapodsz, az örök-változatos fellegek, eső, hó, szél, miket képzelt fensőbbség érzetében durva elemeknek nevezgetsz, legmeghittebb barátaid lesznek, s oly hangon, minek meghallására csak ezután nyílik füled, susogni fogják a természet végetlen bölcsességét, s azt, hogy testvérei vagytok egymásnak.“ Egy más helyen:

„Mióta a természet csodaműhelyébe látni kezdek, isten felőli gyermekies képzetem, vallásos hitem, elenyészett. Ez egy maradt fen: Istennek lenni kell! Életszükségemmé vált őt keresni s megtalálni, — de keresési utam nem a kijelentés mohos és minden lépten roskadó lajtorjája, hanem a természetvizsgálás élő lépesőzete.“

Ezek saját szavaid, drága madár! miket csak elemezni kell, s tisztán kisül, hogy te már a harmadik világnézponthon állasz. S mi a dolgot inkább nevetséges-, mint érdekessé teszi az, hogy harmadik nézponthoz ugyanaz, mi az első volt, hogy t. i. az ember egészen fensőbb valami, mint állat rokonai. — Tudod mi történt veled? külsőleg jól férfikort sem értél, s lelked már leélte az élet három szakát, a gyerek-férfi-és agg-kort, — mely utolsó, mint tudod, nagyon hasonlít a gyerekkorhoz: másodszor lettél gyerek! Ezt hát eszedre kellene venned, s gyerek-öreg módjára pucékba ülve, elismered az erősek nézeteinek tiednél derekabbságát!

A. Kemény dorgament! Lássuk, ép oly kemény alapon nyugszik-e? — Mondjad, nálad nem történtek hasonló világnézpont-változások?

B. Nem ám! Én a mily nézet- s érzettel voltam a természettanok iránt első ifjuságomban, olyannal vagyok ma, s ezen állandóságomra, megvallom, büszke vagyok.

A. Az állandóság szép tulajdon! Pl. az élet minden vihára közt is barát, honfi sat. maradni, legszebb éke a férfinak. De van olynemű állandóság is, mi éppen nem válik díszére az embernek.

B. Nem értelek.

A. Mindjárt megértesz. — Mondjad, kedvenc állat- és növénytanaidból nem vetted-e azon tapasztalatot, hogy a kifejlett egyed, nem ismét kifejlettet hoz létre, hanem olyant, mely hosszabb, rövidebb fejlődés után jut oda, hogy ismét új egyedet előállítani képes legyen?

B. De vettem!

A. Mondhatni tehát, hogy a növény- és állatélet lényegben nem egyéb, körben forgó fejlődésnél, ilyképen: az organismus magból, tojásból fejlteni kezd, s midőn fejlődésében tetőfokot ért, új magot, tojást hoz létre, s azzal lassanként szétbomlásnak indul, végre megszűnik élni, s alkatrészei visszazállnak az elemek országába, az életerő új rendelkezése alá?

B. Mondhatni.

A. S ezen törvény alól az ember testrésze sincs kivéve?

B. Nincs.

A. Nézzük szellemi részét. — Mondjad, csecsemőnél a fejletlen testben fejlett lélek van-e, vagy szintén fejletlen, mint maga a test?

B. Mindkettő fejletlen.

A. Tehát mondhatjuk, — hogy a csecsemőnél kétnemű fejlődés indul meg: a testi és szellemi?

B. Mondhatjuk.

A. Tudjuk-e, hogy a kétnemű fejlődésnek mi célja? — Gondolj utána kissé!

B. Egyiknek embertest-, másiknak emberlélek lenni!

A. Feleleted túlhaladja várakozásomat! — Még egy hasonlót erre! A kifejlett léleknek mi a lényege?

B. Nem tudok felelni; más alakban tedd kérdésedet.

A. Örömet! kifejlett léleknek az-e lényege, karaktere, hogy a kültermészet és egyetemes emberélet jelenségeit ne értse, — azoknak ne valódi, hanem tetszése szerinti becset adjon?

B. Sőt éppen az ellenkező!

A. Tehát, hogy lehetőségig mindent értsen, helyesen becseljen, s e kettőből származó érzetből fakadjanak tettei és szavai?

B. Úgy kell.

A. Tehát oly tett, szó, mely a dolgok nem-értéséből, helytelen becseléséből származik, nem lehet fejlett lélek nyilvánulata.

B. Nem.

A. S nemde, az oly tett, szó, nem lehet más, mint bal, mi kevesebb a semminél, mi rossz? Az úgy tevő, beszélő ép úgy vétkezik, mint ki rágalmaz, vagy nem ismert jónak ellene dolgozik. Innen, fejlett lélek e cselekvési törvényt szabja magának: csak azt teszem, arról beszélek, mihez értek.

B. Mind úgy van; de mire most ilyenről? — Unom!

A. Egy kis türelem! Felelj még erre: Egy a kültermészet rejtélyes szövegébe, a társadalmi élet fokozatosan fejlett intézményeibe csak úgy belécseppenő lélek, képes-e előkészület nélkül mindent érteni, helyesen becselni?

B. Világért sem; csak észlelés és tanulás útján juthat tudásra, helyes becselésre.

A. Arany felelet! — Hát ezen tanulási útjában nincs kitéve csalódásoknak?

B. Sőt nagyon is ki van! kiáltó példákkal szolgálnak főleg a természettanok.

A. S ezen út oly rövid és lejtős-e, hogy hamar és kényelmesen eljuthatni oda, honnan a dolgok a magok valóságában látszanak?

B. Ellenkezően; az élet nagyon rövid a meredek út megmászhatására.

A. Jelesen! — S annak, nemde, kétszer rövid, ki az

első dombon letelepszik, a többi megmászandó domboknak, honnan a látkör nagyobbnak s másnak fogna mutatkozni, hátat fordít, s öntetszéssel kiáltja a fensőbbeknek, kik folyton emelkedve, folyton új kilátásról beszélnek: „ti sajnálatos ingatag — világnézők!” — Nemde, fordítva, ő a sajnálatos, és éppen nem változásaért?

B. Úgy látszik, ő.

A. Tehát az ilynemű állandóság, nem-változás, nem válik diszére a léleknek, melynek, mint látók, rendeltetése: meg nem nyugodni addig, míg oly nézpontra nem emelkedett, honnan a dolgokat, legalább fővonásaikban, láthatja s helyesen becselheti.

B. Nem válik.

A. Becsülöm önfeláldozásodat! Mert fel sem teszem, hogy ne látnád, mily veszélyes visszaható ereje van az elfogadtad igazságoknak fennebbi nagy szavaidra.

B. Hogyhogy?! S ne lenne igaz, mit a nem-természettanok részint haszontalan, részint káros voltáról mondtam?

A. Nem ám, mihelyt nem részletes, hanem általános haszonról van szó, mint a jelen esetben! — Mert, nemde, kinevetnéd, ki a gözszekerezést károsnak mondaná azért, mert voltak s lesznek áldozatai?

B. Ez egészen más! Itt tisztán ki lehet mutatni, hogy a kár szót sem érdemel a nagy haszonnal szemben. Nem így a philosophia- s főleg a vallással!

A. Bizonyynyal úgy fognál találni ezeknél is, — csak hogy ezek körül neked nincsenek szemeid egyebet látni a részletes, jobban szólva, a tetsző károcskákánál. — S miért nincsenek? Megmondta egy valaki e szavakban: „minden új tan, új érzéket nyit s fejleszt lelkünkben.” Nálad sok érzék maradt fejletlenül; mert bévallod, hogy, szakember léve, nem tanulmányoztad a nem-természettanokat, hanem a természetieknek is csak két ágára függesztetted szemeidet. — Következik, hogy ezeknek életrei hatását — de ezt is csak egyoldaluan — látod, amazokét nem láthatod. Nem iparkodtál oly nézfokra emelkedni, honnan minden irány felé elláthass. Ebből foly, hogy az egyetemes emberélet jelenségeinek, in-

tézményeinek nagy részét nem értheted, helyesen nem becselheted; tehát azokra vonatkozó tetteid, szavaid olyanok, milyekre fenebb magad mondtad ki a „rosz“, a „vétkes“ ítéletet. — Én világismerkedési utamban többször csalódtam, nézpontomat változtattam. Becselésemben most az ember, majd a kültermészet nyerte a fensőbbbségi helyet, míg végre, többé meg nem inghatóan áll lelkemben az ember fensőbbbsége a természet fölött. Más szókkal: én fejlődtem; te nem. — Hajdani lélekállapotomból teljesen értem a tiédet. Te a természetet nagyszerűnek, mindenben következetesnek, sat. látod, s ezen nagyszerű látmány, folyton csak külsőségekre irányzott érzékeidre oly eleven, oly nagy, hogy következtében bálványimádónak kell lenned. Templomod az égbolt, oltáraid a szirtek, oltárgyertyáid a csillagok, tömjéned a növényzet illatárja, orgonád a szelek, harangod a dörgeések, megváltód Newton, mártirjaid Galilei, Kepler sat. Neked a lélek nem egyéb szemnél, csak arravaló, hogy a kültermészet szövegébe bélásson. Nálad a belélet hiányzik, s így igen a kulcs, melylyel bényithatná a társadalmi élet titokkamarájába. Ezért neked mindazon emberi intézmények, melyek a természetből sehogy ki nem magyarázhatók, boszszantók. Te itt sötétben tapogatódzol, mindenbe belébotlól, s bosszankodva mondod: itt semmi nincs a maga helyén! Képzelt világosságodban nem győződ csodálni embertársaid vakságát, kik fontosságot tulajdonítanak oly dolgoknak, miknek életrei hatástalansága, sőt káros volta, nézpontodból oly szembe szökő. Nem téssz magadnak soha ily kérdéseket: Mi és hol azon erő, mi a természettanok eredményétegy és kívánatos célra irányozza? mi azon magasztosnak hirdetett érzet, melynek a keblekbeni felköltésére s fentartására építészet, festészet, szobrászat, hangászat, költészet, ékesszólás sat. az egyház körül eleitől fogva öszpontosították erejüket? — Szánalmas mosolylyal népsz azon szerinted sötét korra, midőn a Jézus-eszme érdekében milliók, készakarva lökték oda vagyonukat és életüket. Neked a lélek ilynemű nyilvánulatai nem egyebek sajnálatos rajongásnál, babonánál, mikből természettanok által képzeled s reméled kiábrándítani az elnyomorékított embernemet. — Így állnak ezek szived, veséd rejtekeiben?

B. Nagyon sok mondani valóm volna a mily hosszú, oly homályos lefejtésed ellen, mely által oly szépen kihúzó alólam a lepedőt. De, minthogy unni kezdem a haszontalan eszmeférfelést, szorítkozom csak egy megjegyzésre és egy kérdésre. Megjegyzésem ez : Okoskodásodba, tudva nem tudva, hamisságnak kellett bécsusznia, s csakis ez okozza, hogy én látszom tévedésben lenni, nem pedig te. Én sehogy nem tévedhetek ; mellettem szól a mivelt világ. — Kérdésem pedig ez : Ha természettudósnak nincs joga bíraskodni a nem-tervezettanok fölött, mert nem tanulmányozta azokat, — fordítva, nem következik-e, hogy a philosophnak sincs joga hasonlót tenni a nem tanulmányozott természettanok irányában.

A. Gondoltam, hogy nem kerüli ki figyelmedet e képzett menekvés ajtó. — De elébb végezzünk megjegyzéseddel.

B. Ezt ne bántsod ; csak vedd tudomásul. Kérdésemre fordítsd ettől megkímélt erődet.

A. Ne bántsam !? — Ám legyen ez is ohajtásod szerint ! Hisz úgy is tudom, hogy állított meggyőződéseid, nem önálló termékei lelkednek, hanem csak kívülről jól-roszul elfogadott ilyesmik ; „ezt mondják, hiszik mások.“ — Hogy mondanál le tehát rólok, mikor saját erőden, másokhoz jutni nem birsch ? — Tehát kérdésedre ! Itt első, mit már ideje tudatnom az, hogy a philosophnak édeskevéssé dolga van természettanaidal. Az ő mezeje nem részlet, hanem e három, mindent felölelő képzet : ember, világ, isten. Magas hivatása : e háromnak lényegét s egymáshoz viszonyát kiismerni. Nagy vállalatára nem egyéb, hanem annak tudatos érzete ösztönzi, hogy a lélek hivatva van tisztára jutni maga, a külvilág és a fölény felől, de jól értsd, nem az egyed, hanem az Ádám óta végig egy egészet képező, folyton fejlődő emberlélek. — Világos, hogy a philosophia e nagy vállalatot csak úgy érheti el, ha minden emberi tudásnak és érzésnek lényegét, mint feldolgozandó anyagot, bírja. Ezért nevezik tudományok-tudományának is. — Ebből azt is láthatnád, hogy a philosoph éppen nem rosszalja a teféle szakember egyoldalú törekvését, sőt bévallja, hogy segedelme nélkül lehetlen tisztára jutnia a külvilággal. Tehát éppen nincs okod a philosophra agyar-

kodni, ki így kiált hozzátok s ama más mezők munkásaihoz : „rajta, lélek- és természettanok szakértői! hozzátok napfényre bányáitokból mindazon anyagokat, mikből én aztán fölépítem a lélek egyetemes tudományhajlékát.“

B. S ez így volna! hogy a philosoph a mi törekvéseinket nem rosszalja? Kik hát azon dominusok, kik minket lenézőleg becsmérelnék, s törekvéseinket még károsaknak is szeretik hirdetni?

A. Mindaddig, míg a philosoph által kimutatott korlátok közt maradtok, hidd el, senki! Sőt még akkor sem, ha az ember anyagi boldogítását is önműveteknek mondjátok, noha ez csak félig-meddig a tiétek. De ha ezen fölül azt is igénylitek, hogy a lélekképzéshez és belboldogításhoz is jobban értetek, mint azok, kiknek mezeje a lélektan : mondjad, akkor ezek nem méltán tiltakoznak-e avatatlan beléavatkozástok ellen? Ha tudni akarod e tiltakozókat, azok a nevelők és lelkészek.

B. Hisz ezek szintén nem biráskodhatnak a természettanok nevelési- és vallásos hatása fölött, minthogy nem tanulmányozzák ama tanokat.

A. Lássuk, nem biráskodhatnak-e? — Mondjad, miután anyagi szükségidet ismered, s tudod, hogy melyiknek melyik mesterség áll készen kielégítésére : anélkül hogy ezen mesterségekhez értenél, nem tudsz-e mindeniknek termékéről annyit, hogy az való-e vagy nem ez vagy ama szükség kielégítésére? Pl : fő szükséged a táplálkozás, minek kielégítésére szolgáló mesterség a szakácsság. Kérdem, miután tudod, mely étkek egészségesek, melyek egészség-rontók : nem lehetsz-e méltó bírāja szakácsodnak, nem az ételkészítésben, mihez nem értesz, hanem abban, hogy ez vagy amaz éték egészséges-e vagy nem?

B. De lehetek.

A. S nemde, ha tudnád, hogy szakácsod nem tudja, melyik éték egészséges, melyik nem : épen nem biznád szabad tetszésére a főzést, hanem csak azt, hogy az általad ki-rendeltet műértése szerint készítse?

B. Úgy tennék.

A. Hátha sem te, sem szakácsod nem tudnátok, hogy

melyik éték mily hatással van az egészségre: nemde megkérnél vagy fizetnél valaki ahoz-értőt, ki szakácsodnak kirendelje a készítendő étkeket?

B. Úgy tennék.

A. Ezen ahozértőt egészséges állapotunkban, nemde, fölöslegessé teszi az étkek felőli közmegegyezés, — de betegségünkben rá vagyunk szorulva?

B. Olyankor orvoshoz folyamodunk.

A. Vagy vegyük a kis gyereket, ki nem tudja, hogy melyik éték mily hatással van egészségére; engedjük-e neki, hogy azt s annyit egyék, mit s mennyit ohajt?

B. Nem, hanem orvos szerepet véve magunknak, mi rendelkezünk étkezése fölött.

A. S úgy-e, sem nem az ő ínye, sem nem a szakács főzési műértése dönti el, hogy mit engedjünk meg neki, mit ne, hanem kettős tudományunk? T. i.: ismerjük az étkek minőségét s a táplálkozási processust (vagy ezek helyett a közmegegyezést), s e kettő nyomában azt, hogy mi jó neki, mi nem; s a mi javára nem válnék, bármint ohajtaná, megtagadnók tőle.

B. Úgy teszünk.

A. E példából vett világgal térjünk vissza ama kérdés eldöntésére: vajon a nevelő bíraskodhatik-e, nem csak a természet- hanem mindazon tanok fölött, melyek a nevendékre fejlesztőleg akarnak hatni? — Úgy hiszem, szükségtelen mondanom, hogy a nevendék nem más, mint példánkban az éték-megválasztásra képtelen gyerek; a hatások és tanok az eledelek; a szakácsok a tanítóféle szakértők, milyen te is vagy; a táplálkozási felügyelő pedig a nevelő. Ő az, ki ismerve a lélek fejlődési törvényeit s a különböző tanok hatását, így szól a szaktanítókhoz: „Urak, a fejleszteni célzó tan- és olvasmánytárgyak megrendelése az én tisztem! Ezt, meg ezt, ekkor, így, és ily mértékben kell tanítani, ha ép, egészséges lelket akarunk képezni. Ki önök közül a lélekfejlést is tanulmányozta, ahoz semmi szóm, mivel mindent úgy fog tenni, mint én rendelném. De ki ama tant mellőzte, maradjon meg a mezőn, melyhez ért, s ha tudományával a nevendékre fejlesztőleg akar hatni, adja magát az ahoz értő rendelkezése alá: mert itt nem állat- vagy ásvány-sat tudóst, ha-

nem embert akarunk képezni.“ — Úgy hiszem, megértettél, s ennek következtében reméllem, hogy jövőben még a gáncsoskodó paedagógok sem félhetnek a deportációtól, ha mindjárt a véletlen megadná is neked arra a hatalmat.

B. Az mégis kiállhatlan benned, hogy semmit nem állíthatok, mit csalokoskodással helytelenné ne tégy!

A. Hátha még meggondolod, hogy minden helytelenné tehető állításod egy-egy vétek : bizonynyal nyugtalanságot kell érezned értekezésünk következtében. — De ez a dolog természetéből foly, s rám neheztelni éppen nincs okod.

Eddigelé tehát csak anyit tudunk, hogy a kitüzött kérdést nem tudtuk eldönteni. Kevés, de mégis nyereség, ha nálad azt eszközli, hogy jövőben kiméletesebb léssz a tanok fölötti pálcatorésben. — S ezzel be lenne fejezve értekezésünk, ha eszünkbe nem jutna, hogy tulajdonkép nem a meg nem fejthetett kérdésre, hanem arra indultunk ki: vajon állat- és növénytan alkalmasak-e nőképzésre?

B. Mentsen isten, hogy új vállalatba kezdjek. Jó hogy ennek, úgy-ahogy, vége van.

A. Sajnálom, mert számítottam rá, hogy ez alkalommal megtudom, nem csak azt, hogy az állat- és növénytanok, egyéb becsők mellett, nőképzésre valók-e, hanem azt is, hogy a nevezett tanok általában mi nevelési beccsel bírnak? Mert én, megvallom, még nem vagyok tisztában e tárgygyal, neked ellenben tisztában kell lenned, mert úgy tudom, hogy az említett tanokból tankönyvet szándékszol készíteni növendékek számára, — s az ilynemű vállalat nem megy csak úgy: „Hübele Balázs; lovat ad az isten!“ módjára. — Vagy úgy?

B. Én nem szoktam oly nagy feneket kerekíteni tetteimnek. Teszek azt és úgy, ami és ahogy jó!

A. Ha így, akkor füstbe lenne menve értekezésünk, melynek lényege ez egy akart lenni: „ne azt tégy és szólj, a mi jó, hanem azt, minek, tárgyismeret s tisztázott érzet nyomán jönie kell.“ — Na de ez nálad sem úgy van s lesz, mint képezed. Ismerem én a belátás ellenállhatlan hatalmát. Bármint vickándoazzunk is ellene, változtató hatása alól ki nem vonhatjuk magunkat, hacsak e Medeaféle fokra nem vagyunk süllyedve: Video meliora, proboque, deteriora sequor.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XLII. — *A győri káptalan bizonyítja 1435. jun. 25., hogy Aszonfalvai Ispán Péter neje és gyermekei nevében barátságosan megegyezett Forgács Balázs győri polgár és a szentmártoni apátság ügyvédével olyképen, hogy a peres összesen 41 hold földet az apátság Ispán Péter birtokába bocsátja, ez pedig peres okmányait megsemmisíti.* — Nos Capitulum Ecclesie Jaurinensis memorie commendamus, quod Petrus dictus Ispán de Aszonfalwa et nobilis domina Elisabeth vocata consors sua, filia videlicet condam Petri filij Joannis de eadem Asonfalwa onus et gravamen Gregorij, Emerici et Joannis filiorum ac puelle Dorothee filie neenon aliorum quorumlibet fratrum et proximorum ipsorum, qui in infrascriptis persistere nollent, superse assummendo ab una, parte vero ex alia Blasius dictus Forgach civis noster Jaurinensis pro venerabili et religioso viro domino fratre Nicolao Abbate Monasterij S. Martini sacri montis Pannonie et Conventu loci ejusdem cum procuratorijs litteris ipsius Conventus coram nobis constituti per prenomatos Petrum dictum Ispan et dominam Elisabetham consortem suam confessum exstitit viva voce in hunc modum: Quod licet ipsi predictum dominum Nicolaum Abbatem et Conventum S. Martini Sacri montis Pannonie ratione occupationis ac usus et conservationis cujusdam curie sive sessionis Benedicti dicti Bede de Unyan in eadem possessione Asonfalwa a parte possessionis Told vocate, ipsorum Abbatibus et Conventus existentem ac sedecim jugerum terrarum arabilium ad ipsam sessionem spectantium, nec non quorundam aliorum viginti-quinque Jugerum terrarum arabilium inter metas dicte possessionis Asonfalwa, a parte possessionis Peterd in uno ordine prope locum Nadastow vocatum adjacentium et existentium in curiam regiam in causam attraxissent, cum ipsisque diutius litigassent, tandem quia predictus dominus Abbas et Conventus ac in eorum personis prefatus Blasius Forgach procurator ipsorum visis et perlectis continencijs litterarum ipsorum, dictam Curiam ipsius condam Benedicti Bede, cum predictis 16 jugeribus terrarum arabilium nec non alia predicta 25 jugera terrarum arabilium ipsis et eorum heredibus in perpetuum tenenda et habenda remisissent et resignassent se de dominio eorundem penitus excipiens, ideo ipse se Petrus et domina Elisabeth consors sua memoratos dominum Abbatem et Conventum super occupatione ac usu et conservatione predictorum curie et terrarum arabilium ac Judiciorum oneribus in quibus hactenus predicti dominus Abbas et Conventus in causa premissa contra ipsos fuissent convicti et agravati

mutuis expensis in eadem causa per ipsos factis reddidissent et quietassent, quietos et expeditos ac modis omnibus absolutos universas litteras ipsorum causales contra eosdem dominum Abbatem et Conventum, super premissis duntaxat emanatas, vanas, cassas et frivolas ac exhibitoribus earum nocituras relinquentes ymo quietos commiserunt et dictas litteras vanas reliquerunt coram nobis harum litterarum nostrarum testimonio et vigore mediante. Datum sabbatho proximo ante festum beatorum Petri et Pauli Apostolorum anno domini 1435.

Alább a szegletbe más kézzel: „Lecta et correcta in Capitulo.“

Több helyen szakadozott, minden viznyomat nélküli 21 és $\frac{1}{2}$ sorból álló eredeti papírról. Pecsetén még olvashatni: „Sigill. Capituli nsis.“

Told nevű hely már most nem létezik Aszonyfa határában, de igen Péterd, mely Aszonfától délre eső falu Veszprém megyében. A Nádasztól 1853. évben száradt ki, elromolván a mellette álló Hollósy János volt megyei perceptor malmának gátja, s azóta az egyetlen aszonfai malom, nádas és tó pusztulásnak indul. Péterd Mátyás király idejében magyar lakosokkal bírt, mi ezen királynak egy 1474. évi nov. 6. kiadott vizsgálatot parancsoló leveléből tűnik ki, melyben a jobbágyok nevei így hangzanak: „Gregorius Thankó, Blasius Kanthor, Benedictus Symon, Johannes Parlag, Thomas Baranijai, Michael Varga, Andreas Chokon, Paulus Eke, ac Gregorius Tharchij et Paulus filius ejusdem Jobbagiones Conventus Ecclesie Sancti Martini stb. Most ezen helységnek Németországból bevándorolt lakosai vannak. Magyar lakosaitól mikor fosztatott meg? hihető az ezen vidéken so-kaig pusztító török uralma alatt.

XLIII. — 1452. jul. 29. a győri káptalan Garai László nádornak megírja, hogy ő a Magyarországot kormányzó tanácsnak Demesen jun. 24. kiadott parancsa következtében Debrenthei Tamás szentmártoni apáturat és conventjét Ispán Pétertől zálogba bírt aszonfai javakba bevezetni akarván, annak Miklós (Villicus) — Felpéczi Domonkos — és Alapi Miklós — Ispán Péter Gergely és Mihály fiai nevében — ellenmondottak, és hogy ő azokat Debrenthei Tamás és conventje ellen jövő Sz. Mihály nyolcadára nádori ítélőszéke elébe idézte. — Magnifico viro domino Ladislao de Gara Regni Hungarie Palatino et Judici Comanorum domino et amico nostro honorando Capitulum ecclesie Jauriensis amicie et honoris continuum incrementum litteras Introductorias dominorum prelatorum, Baronum, nobilium et procerum Regni Hungarie universorum noviter nos honorifice recepissee in hec verba:

Prelati, Barones, Nobiles et Proceres Regni Hungarie universi honorabili Capitulo ecclesie Jauriensis, dicit nobis in personis reverendi in christo patris domini Thome de Debrenthe Gubernatoris Abbatie sancti Martini in sacro monte Pannonie ac Conventu sloci ejusdem Quod ipse in dominium ejusdem portionis possessionarie Petri Ispan in possessione Assonfalwa vocata in Comitatu Jauriensis existente habite,

cui Petrus Ispan prefuisset, ipsos titulo pignoris concernente legitime vellent introire super quo requirimus vos, vobisque firmiter precipiendo committimus quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fide dignum, quo presente Nicolaus Literatus de Besenijw vel Gregorius similiter Literatus de Keresztur, sive Lucas de Samson, sive Stephanus de Kysrawazd, sive Benedictus de Baboth, alys absentibus homo regius dictus Quia ad idem specialiter transmissi ad faciem prefate porcionis possessionarie in dicta Assonfalwa habite vicinis et commetaneis ejusdem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedens introducat prefatum Dominum Thomam et suum Conventum in dominium ejusdem statuatque eundem ipsum cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis, premissis pignoris titulo possidendam, si non fuerit contradictum, contradictores vero si qui fuerint evocet ipsos contra annotatum dominum Thomam et suum Conventum ad palatinalem presenciam ad terminum competentem pacem premissorum reddituum et posthec hujusmodi introductionis et statucionis seriem cum contradictorum et evocatorum, siqui fuerint vicinorumque et commetaneorum, qui premissis statucioni intererant nominibus terminoque assignato eidem domino Palatino suomodo rescribatis. Datum Demesij in festo Nativitatis beati Johannis Baptiste. Anno domini 1452.

Unde nos commissionis prefatorum dominorum prelatorum, Baronum, Nobilium et procerum Regni Hungarie universorum satisfacere volentes ut tenemur, una cum prefato Nicolao Literato de Besenijw homine regio de curia Regia transmissio nostrum hominem virum videlicet dominum Johannem Rectorem altaris beate Anne siti in dicta ecclesia nostra Jauriensi ad premissa peragenda nostro pro testimonio fide dignum duximus transmittendum. Qui tandem ad nos exinde reversi nobis concorditer retulerunt quod prefatus homo regius presente dicto nostro testimonio in vigilia festi beati Jacobi apostoli proxime preteriti ad faciem prefate porcionis possessionarie in dicta Assonfalwa habite vicinis et commetaneis ejusdem inibi legitime convocatis et presentibus accessisset, et dum prefatus Dominus Thomas de Debrenthe et Conventus Monastery S. Martini de sacro monte Pannonie in dominium ejusdem introducere voluisset, tunc Nicolaus Villicus de dicta Assonfalwa nomine et in persona Dominici filij Marci de Felpech, item Nicolaus Komárom dictus, familiares Nicolai de Alap in personis Gregory et Michaelis filiorum prefati Petri Ispan de dicta Assonfalwa hujusmodi statucioni contradixissent, quos die et loco ejusdem, contra memoratos dominum Thomam de Debrenthe et suum Conventum ad octavas festi beati Michaelis Archangeli proxime venturum in vestram evocassent presenciam pacemque premissorum reddituum. Datum sexto die diei evocacionis premissis Anno domini supradicto.

Az eredeti csak vonalos víznyomatu, már szakadozott, papíron van, melynek hossza $1\frac{1}{2}$, szélessége pedig $\frac{3}{4}$ arasz s 25 rendből áll

meglehetősen nagy betűkkel írva; pecsége, mely egy nagyobbféle váltógarasnyi nagyságú, romban áll hátulsó felén. Az oklevélén, mely jobbról balra, balról jobbra hajtva van, e címet olvashatni: „Domino Palatino. Pro Gregorio et Michaeli filiis Petri Ispán de Assonfalwa, contra Reverendum Patrem Dnum Thomam de Debrenthe, Gubernatorem Abbatie monasterii s. Martini de Sacro Monte Pannonie et Conventum loci ejusdem ad octavas festi beati Michaelis Archangeli Evocatorie par.“ Alább: „Lecta in Capitulo.“

Ezen nevezetes oklevélből kitűnik, hogy a Magyarországot kormányzó tanács nem mindig Budán gyűlésezett, hanem, íme a példa, Demesen is június 24. adott ki bevezető parancsot a győri káptalanhoz. Vajon Hunyadi János kormányzó jelen volt-e akkor Demesen a kormányzó-tanácsnál? nem állíthatni bizonyosan. Annyi bizonyos, hogy Szécsényben (Nógrád vármegyében) volt jún. 13., és Esztergamban aug. 6. (Chmelnél), később pedig, aug. 24. Körmöc alatt (Teleki szerint).

De nevezetes ezen oklevél még a Győr vármegyei nemes nemzetségek ismertetésére nézve is; ugyanis említetik itt *Bessenyői* Miklós deák, *Kereszturi* Gergely deák, *Sámsoni* Lukács, *Kisravaszi* István, *Komáromi* Miklós, *Alapi* Miklós, *Babóthi* Miklós, *Felpécsi* Domonkos. Alap már itt nem Olupnak, mint az általam más ízben felhozott 1362-iki oklevélben (Új M. Muz. 1856. VI. 342. l.) hanem *Alapnak* iratik.

Ezen oklevelek eredetiei *Sárosfalvai Bittó Gyula* úr gyűjteményében vannak, ki azokat velem közleni sziveskedett. *Ráth Károly.*

XLIV. — Sopronvárosi vámjövedelem 1593-ban.

Anno Domini 1593.

Az it való Soproni Vám Ivedelemnek száma Uram Eő Nagysága számára mi jutott.

		Ultima Martii		
		flor.	rhen.	denar.
1.	Kéz pénz		10	
	Só	12		
		Ultima Aprilis		
2.	Kéz pénz		10	30
	Só	5		
		Ultima May		
3.	Kéz pénz		30	70
	Só	22		
		Ultima Juny		
4.	Kéz pénz		25	20
	Só	10		
		Ultima July		
5.	Kéz pénz		19	30
	Só	16		

		flor.	rhén	denar.
Ultima Augusti				
6.	Kéz pénz		6	20
	Só	9		
Ultima Septembris				
7.	Kéz pénz		11	70
	Só	20		
Ultima Octobr.				
8.	Kéz pénz		11	
	Só	26		
Ultima Novembr.				
9.	Kéz pénz		19	30
	Só	29		
Ultima Decembr.				
10.	Kéz pénz		8	40
	Só	43		
Summa				

Teloniator S. et Mag. Domini Domini Comitiss Francisci de
Nadasd Kálman Deak m. p.

Gamauf gyűjteményéből közli Gorády

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

VII. EV.

MARTIUS, 1857.

III. FÜZ.

EGY GÖRÖG SZÉKELY KRÓNICA.

JELENTVE

A SZERKESZTŐ ÁLTAL.

Emlékezni fognak figyelmes olvasóink, miszerint néhai gróf Kemény József e folyóirat 1854-dik folyamának V. füzetében az 1533-ki úgy nevezett Székely Krónika hitelességét kétségbe vonván, Szabó Károly úr azt (azon évi X. XI. XII füz.) elfogulatlanul, tudományyal és éles elmével védelmezte úgy, hogy Kemény József a védelem olvasása után igazságszerető őszinteséggel így kiáltott fel: *Victas do manus*. Emlékezni fognak, miszerint Szabó Károly úr azt állította „hogy e krónika szerkesztői előtt az általok használt latin irományok közt *görög kéziratok* vagy legalább ezek kivonatai feküdtek“ (II. köt. 384. l.), miket „X. és XI. századbeli székelyföldi görög papok szerkesztettek“ (388. l.); nem tartva egyébiránt lehetetlennek „hogy magok e krónika szerkesztői 1533-ban már nem használták az eredeti görög forrásokat közvetlenül, hanem ezekből készült latin fordítások vagy kivonatokban, melyekben a (Székely Krónikában elszórva fenmaradt) egyes görög szavak át voltak másolva“ (389. l.); sőt, mint ugyanő megjegyzi, a nemzet bírái közül

többen elősoroltatván, maga az 1533-ki compiláció mondja: „hic plures enūmerantur *Litteris Graecis inserti*.”

A túlkétkelő — hisz vannak olyak is, kik 1856-ban is meseköltőnek tartják Anonymust, magyar történetészetünk valódi Mózsesét — folyvást kétkednek a Székely Krónika valóságában; az irodalom terén azonban még senki sem kísérelte meg a cáfolatot: maga Jerney János, kinek minden-kép érdekében feküdt a Székely Krónikát gyártmánynak hitetni el velünk, mint a melyből Szabó Károly úr oly súlyos okokat merített bizonyos állításai ellen; miután nagy hangon hirdette az akademiában annak álságát, adósunk maradt tagadása megalapításával, mert ex notis internis, melyek pedig nem csalhatnak, nem boldogulván, és Szabó úr belvédveit le nem ronthatván, külső okok után járt, míg őt a tudomány kárára elvesztettük *). A kétkedők, mondom, a krónika védőjének görög forrásokról állítását hol hypothesisnek nevezték, ami pedig lenni megszűnt a görög iratok nyílt megemlítése által; hol magát e helyet célzatos álságnak mondogatták — a társas téren, t. i. — miután ily *hazai görög forrásoknak* semmi nyomuk. De hát volt-e nyoma századokon keresztül Anonymusnak, Kézainak? s többi krónikaszerkesztőink régi forrásai nem vesztek-e el szinte nyom nélkül? *Görögül írt Székely Krónika! mely hajnál fogva eléront föltevénny!*

E jelentő rövid cikknek nem tárgya sem egy új védelem; sem a Sz. Krónika görög forrásainak kimutatása. De egy barátom által azon helyzetbe vagyok téve, egy, úgy hiszem minden magyar történelembarátra nézve amily váratlan, oly kedves hírt közölhetni, mely szerint nem csak 1796-ban, mely évbéli másolatból közöltetett az; nem is 1695-ben, mely évbéli másolat szinte említettik e krónika történetében, de még 1666-ban is létezett egy

GÖRÖGÜL ÍRT „CHRONICON SICULUM”!

T. i. Balássy Ferenc úr, ki tavali Muzeumunk II. füzetében adott jeles értekezésével „A rabonbánok áldo-

*) „Történelmi Tanulmányai” *hirdetésében* előfordul ugyan egy külön cikk a Székely Krónikáról, de kézíratai közt ilyen nem találtatott.

zatai s a székelyek nemzeti gyűléseiről“ nem csak a Székely Krónika s a székely nemzet erkölcstörténete mellett szerzett magának érdemet, hanem ujabban egy bővebb „Védelmet“ is dolgozott; nálam e napokban személyesen megfordulván, szíves volt engem Horn György egykori leydeni tanár „*Arca Noae*“ („sive Historia Imperiorum et Regnorum a condito orbe ad nostra tempora“) című világtörténetében, mely Lugduni Batavorum et Roterodami 1666. jelent meg, a húnokról fejezetben a 236-dik lapon a következő helyre figyelmeztetni, melyet itt szóról szóra irok ki:

„Primus Hunnorum Rex ... Balamber vocatur — — Ei successit Mundzuch, qui et Bendeguz, et *Prisco Rhetori* Ro^{va}, appellatur. Cuius filius Attila et Bleda. *Chronicon Siculum*: Ἀττίλας ὁ ἐκ γένους τῶν Τηπαίδων (javítsd: Τηπαίδων) Οὐννων, et *ibidem* frater eius Βλίδας appellatur.“

Nem lesz ez után, ki kételkedjék, hogy Horn előtt egy görögül írt „*Chronicon Siculum*“ feküdt, melyet ő, a húnokról írván, szinte úgy átforgatott, mint *Priscus Rhetor*, s alább a kazaro^{kn}ál *Abul Pharagit*, a palócoknál *Dlugosst* stb stb, nem gyanítva, mely becses forrás emlékeztétét tartja fen, idézetével, számunkra!

Még azt is könnyű sejtteni, mikép jutott ezen emléknek, talán már akkor egyetlen, példánya Hollandba. Tudjuk hogy reform., és főleg erdélyi, atyámfiai különösen a XVII. században csoportosan látogatták a hollandi egyetemeket. Nem egy ily magyar vagy székely tanulóé volt-e e görög codex? vajon nem ilyentől jutott-e vagy Horn, vagy a leydeni egyetemi könyvtár, birtokába? Az utóbbi (legszerencsésb) esetben vajon nincs-e az még most is ott? Ugyanazért írtam az illető helyre; s akár igenlő, akár tagadó lesz a válasz, melyet veendek: kétségbe vehetlenül áll, hogy még a XVII. század közepén egy görögül írt munka létezett, melynek címe „*Chronicon Siculum*“ volt; s minél hihetlenebb, hogy a mi deák Székely Krónikánk compilátorainak — vagy legyen tehát: gyártóinak — eszökbe jutott volna görög forrásokra hivatkozni, ha ilyeket v. ilyet nem ismertek; annál bizonyosb, hogy ilyeket ismerve, s mint állítják, használva: azon értesítések, melyek ránk nézvési újságukkal bámulást vagy kétke^dést

támasztottak, a legrosszabb esetben legalább *nem mind*, koholmányok; s így a Székely Krónika igen is megérdemli, hogy értesítései a legszorosb és gondosabb összehasonlító kritika tárgya maradjanak.

Végül kedves dolog lesz talán forrástudományunk barátira nézve azon hír is, miszerint az erdélyi muzeum részére gr. Mikó Imre úr által megszerzett Aranka-gyűjteményben egy egész nyalábja van a Székely Krónikára tartozó irományoknak, s ennek több példányai, melyeket a magyar akadémia az illetőtől használatra már is kikért. Lehet, hogy ez úton nem sokára mind correctebb szövegre teszünk szert, mind pedig hitelessége *külső* védveire is, mikre a világ rendszerint oly sokat ad!

MAGYAR ÉS ERDÉLYI NYOMDÁSZOK KÜLFÖLDÖN

1472—94., S A BUDAI KÖNYVTÁRUSOK 1484—1525.

GRÓF KEMÉNY JÓZSEFTŐL*).

Alig foghatom fel annak okát, hogy hazánkban, *Hess Andrásnak* ¹⁾ Budán 1473-ban működő könyvnyomtató mű-

^{*)} Közölve *V a s s J ó z s e f* kolosvári tanár és könyvtárnok úr által.

¹⁾ *Hess Andrásról* csak annyit tudunk, hogy ötlet I. Mátyás királyunk Velencéből budai prépost Geréb László által hívatta honunkba, s hogy Budán csak is az úgy nevezett *Chronicon Budensét* nyomtatta ki 1473-ban**). — Azutáni emléke a feledékenységnak örvényébe merült; nem is említetik ő a velencei nyomtatók között; hihető tehát, hogy ő Velencében a könyvnyomdai mesterséget tanulta akkor, midőn Mátyás király parancsára honunkba hívatott. — Családi neve mutatja, hogy nem olasz, hanem német honfi volt. — Lehetett talán fia azon *Hess Jánosnak*, a kiről *Locher*: „*Speculum Acad. Viennen. 1773*“ 91. lapon, 1423-ra ezeket írta: „1423 Johannes Hess Decretorum Licentiatius, et in Universitate Viennensi Decanus facultatis iuridicae.“ — Lásd alábbi jegyzésemet is.

***) Sőt többet; I. Irod. Történetem II. köt. 31. l. *Toldy*.

helyét kivéve, 1534-ig, (mely évben t. i. Honter János Brassóban könyvnyomdáját felállította), más könyvsajtó nem létezett, holott Panzer György „Annales Typographici ab artis inventae origine ad annum MD. — Norimbergae 1794 — 1796” bizonyítása szerint 1472-től 1494-ig több honfiaink a külföldön tulajdon könyvnyomdáknak birtokosai valának. — De azt sem érthetem, hogy ezen, saját könyvsajtóknak birtokában lévő honfiaink hazájokat bár minemüleg érdeklő munkáknak kiadását miért mulasztották el?

Nem leszen talán érdektelen a csak most érintett honfiainkat és könyvnyomdái munkáikat itt említeni:

a) *Septemcastrensis (Siebenbürger) Tamás 1472—1481.*

I. „Conciliator Differentiarum Philosophorum. Et precipue Medicorum Clarissimi Viri Petri de Abano Patavini.” — a könyv végén: „Opus hoc Ere Imprimi Jussit Mantue Per Thomam Septem Castrensem de Civitate Hermanni (Hermannstadt, Szeben Erdélyben), et Joannem Burster De Campidona socios. Anno Verbi Incarnati M.CCCC.LXXII” — egészrétben. — Lásd Panzer e. h. Vol. 11. 3. lapon.

II. „Tractatus Magistri Arnaldi de Villa Nova de arte cognoscendi venena. Item Tractatus de Venenis a magistro Petro De Abano editus” — a könyv végén „Finitum Mantuae Anno Domini M.CCCCLXXIII. Char. (Characteribus) Thomae Septem Castr. et Joh. Wurster.” — negyedréten. — Lásd Panzer e. h. Vol. II. 4. lapon.

III. „Eustachii de Villa Franca Regule Grammatices Usui Juvenum Per quam utiles” — a könyv végén „Laus Deo. impresserunt Thomas Septem Castrensis de Villa Hermanni, et Johannes Franciscus socij Mantue. Anno Salutis M.CCCC.LXXX.” — negyedréten, 14 ivre. — Panzer e. h. nem említi ezen könyvet, de megvolt a nagy-enyedi könyvtárban 877. szám alatt.

IV. „Aesopi Fabulae,” — a végén: „Finit Esopus Mutine (Mantua) impressus impensa et opera Dominici Rochociola: per Thomam Septemcastrensem et Joannem Franciscum socios: compositus per me Nicolaum Jenson. Anno Millesimo: quadringentesimo: octuagesimo primo: die decima nona Maii” — negyedréten. — Lásd Panzer e. h. Vol. II. 147. lapon.

b) *Barcavidéki Zeideni Corvus (Raab) András 1476—1486.*

I. „Alberti De Padua Expositio Evangeliorum dominicalium et festivalium“ — a végén „*Venetis impressus per magistros: Adam de Rotuul (Rotwil) et Andream de Corona finit. anno 1476.*“ — egészrétben. — Lásd: Panzer. e. h. Vol. III. 121. lapon.

II. „Breviarium Olomucense“ — a könyv végén: „*Impressum Venetiis per Andream Corvum (Raab) Burciensem (Burzenland, — Barcia, — Barcaság) de Czeidino (Zeiden, — Köhalom Brassóvidéken), et Conradum Stachel de Blaubeurn socios: sub anno incarnat. dominice MCCCCLXXXIII. die XXVIII. mensis Septembris, laus deo.*“ — egészrétben. Lásd Panzer e. h. Vol. III. 212. lapon. — Ezen breviáriumnak példányát láttam Prágában a Strahofi könyvtárban. Ezen Raab nevű brassai családból élt még csakugyan Brassóban mint posztógyáros 1705-ben Raab György, a ki ugyanazon évben az éhség miatt Oláhországba akart menekülni, de fogva visszatartóztaták, brassai Simon Kristófnak ily című érdekes kézírata szerint: „*Kurutzen Geschichte.*“ 35. lapon. Ezen kéziratnak eredeti példánya találtatik könyvtáramban.

c) *Bernardus de Dacia (Erdélyi, — Siebenbürger.) 1478.*

„*Como per virtu de sante oratione se unisce la anima con dio, et como questa anima de la quale se parla qui essendo elevata in contemplacione a domandava quattro petecione al summo dio,*“ a végén: „*anno MCCCCLXXVIII. die vero vicesima octava mensis Aprilis impressum per discretum virum Bernardum de Dacia,*“ — egészrétben, nyomtatási hely nélkül. — Lásd Panzer e. h. Vol. IV. 18. lapon.

Ezen Bernardus de Dacia paduai könyvnyomtató lehetett, mert az ily című könyvben: „*Itinerarium literale Salviani de Ferrara lectu jucundissimum, utilissimumque*“ — a végén: „*Argentorati in Aedibus Matthiae Schurerij, Mense Aprili. Anno Dni M.D.XIII. Henrico Ingoldo. II. dictatore Argentoratensium.*“ — negyedréten. LXVII. lapokra, (megvagyon könyvtáramban), — a XIII. lapon a következő említettik: „*1490 — qua in urbe (Paduae) plurimum mihi arrisit vir humanissimus, eruditus, et solertissimus librarius Bernardus de Dacia* (tehát több könyveknek is nyomtatója

vala), extraregnanus licet, lingvae tamen nostrae peritissimus, cujus consors Itala, prolesque magnae nobis erant jucunditatis.“ — Melyek légyenek pedig egyéb sajtói művei? — azt ki nem jellelhetem. Azonban említenem kell, hogy ugyanezen *Bernardus de Dacia*, vagy is *Siebenbürger Bernát* azon erdélyi szász családbeli volt, a mely Bécsbe áttelepedvén, a XV. század végével, és XVI-diknak elején birtokos, s hatalmas bécsi polgári nemzetség leve, és a melyről lásd bővebben: „Hormayr Geschichte Wiens“ X. Heft. 47. és 156. lapon, — és „Denkwürdigkeiten Wiens“ I. Band. 2. Heft 44. 45 lapon, — és „Urkundenbuch“ Nro 179.

d) *Petrus Ungarus. 1482.*

I. „Gvarini Veronensis Ars diphthongandi, punctandi, et accentuandi cum vocabulario brevilquo“ — a végén: „Impressus *Lugduni* (Lyon Franciaországban) per mgrm. (*Magistrum*) *Petrum Ungarum*. Anno Domini 1482“ — kisdéd egészrétben. — Lásd Panzer e. h. Vol. I. 534. lapon.

II. „Tractatus de proprietatibus rerum editus a Bartholomeo Anglico ordinis fratr. minor. (*Lugduni*) per *Petrum Ungarum* 1482. Nov. XXI.“ — egészrétben. — Lásd: Panzer e. h. Vol. I. 534. lapon. — Ezen *Petrus Hungarus* alig lehetett ugyan azonegy személy azon *Magister Petrus*“-sal, a ki kalocsai érsek Frangepán Ferencnek 1543-beli végrendeletében (Praynál, Hierar. II. 79. lapon) így említettik: „Item Magistro Petro Medico Regio lego calcar meum aureum.“

e) *Garai Simon. 1491.*

„Biblia latina. *Venetiis* per *Simonem de Gara. MCCCC-LXXXXI*“ — egészrétben. — Lásd Panzer e. h. Vol. III. 308. lapon. — Vajon ezen „*Simon de Gara*“ azon nagy birtokú *Gara* családból vette-e eredetét, mely hazánkban nádori hivatalt viselt? — vagy pedig a *Garai* családból származott-e? — azt el nem határozhatom, habár gyanítom is, hogy az utóbbi családnak tagja volt.

f) *Basay.*

„*Joannis Jacobi Cornali Epigramma et Dialogus notabilis ad Bartholom. Mar. de Fornicibus. Cremonae per Basaynum Ungarorum* (így) et *Caesarem Parmensem socios. 1494.*“ negyedrében. Lásd: Panzer e. h. Vol. I. 351. lapon.

Lehettek több honfiaink is, a kik a XV. században a külföldön könyvnyomdát bírtak, de azokat csakis a nagyobb-szerű könyvtáraknak szorgalmatos kutatása által lehetne ki-nyomozni.¹⁾

Habár azonban hazánk 1473-tól 1534-ig saját könyv-nyomda nélkül maradt is, de voltanak mégis azon időben a mohácsi vérnapi (1526) honunk fővárosának Budának szá-mos könyvtárai; méltán mondhatta tehát Metz Frigyes „Ge-schichte des Buchhandels und der Buchdruckerkunst. Darm-stadt. 1836“ a 255. lapon: „Unter den Oesterreichischen Erb-landen war Ungarn das Erste, wohin sich die Buchdrucker-kunst verbreitete. Im Jahr 1473 druckte Andreas Hess, von König Matthias aus Italien berufen, zu Ofen eine lateinische Kronik der Ungarischen Nation.“²⁾ Doch schien in Ungarn der

¹⁾ Gyakran bosszankodtam azon, hogy a könyvtári lajstromokban elősorolt egyes könyveknek nyomtatói, s nyomtatási helyök fel nem jegyeztettek, holott, ha azok is feljegyeztettek volna, könnyebbek le-hetnének a bibliographiai kutatások.

²⁾ Ez az úgynevezett „Chronicon Budense,“ — melynek valódi címje: „Chronica Hungarorum,“ s a melynek utolsó lapján ez áll: „Finita Bude Anno Domini M.CCCC.LXXIII. in vigilia Pentecostes per Andream Hess;“ — kisebb egészrétben. — Említenem kell itt Denis Mihálynak: „Einleitung in die Bücherkunde. Wien. 1777“ 121-dik lapon lévő ezen szavait: „Ein Freund hat mich versichert: Hess habe dieser Chronik 1482 noch eine nachgeschickt, die einen wiene-rischen Doctor Med. Mich. Manerstorffer, den Freund und Sorbait zwischen 1473 und 1782 als Decan der Facultät und Rector Magnif. ansetzen, zum Verfasser habe. Aber ich finde sonst nirgend eine Spur davon.“ — Ha igaz lenne az, hogy Hess András által 1482-ben Ma-nerstorffer Mihálynak magyarországi krónikája kinyomatott volna úgy ez két új nevezetességet valószínű, u. m. 1. hogy Hess Andrásnak, budai sajtója 1482-ben még létezett, s működött, — és 2. hogy Manerstorffer Mihály is írt egy magyar krónikát. — De mindakettő eddig elé csak monda s mese, mert ezeknek seholt hírók, vagy nyomok. — Azon-ban ezen tárgyak még is némi figyelemre méltók, mert a szorgalma-tos bibliographiai kutatások, habár nem jelenleg is, de talán későbbre némi felvilágosítást, s helyreigazítást nyújthatnak honfiainknak. — Á mi pedig Manerstorffer Mihályt illeti, megjegyzendő, hogy ő 1474-ben a bécsi orvosi karnak Dékánja, 1476-ban a bécsi egyetemnek Re-ctor Magnificusa, és 1481-ben újra az odavaló orvosi karnak Dékánja

Buchhandel früher als die Buchdruckerkunst in Flor zu kommen. Denn in dem ganzen letzten Viertel dieses Jahrhunderts und selbst dem grössten Theil des folgenden geschieht von keiner neuen Druckerei in diesem Lande mehr Erwähnung, während die Ofner Buchhändler in Venedig, Augsburg, und Strassburg drucken liessen.“

Elősorozom tehát itt az azon időbeli budai könyvárusokat, s nem különben azon, saját költségeiken nyomtatott könyveknek címlapjait is, melyek bizonyosságul szolgálnak arra, hogy amazok valódilag budai könyvárusok valának. — Ugyan ezen címlapokból kimerül az is, hogy említett hajdani könyvárusink mennyire törekedhettek hazánkban a literatúrát akkoron előmozdítani, a miben azonban, a széptudományokra nézve (némely iskolai könyveknek kiadását kivéve) lényegesen nem igen fáradoztak, habár némely csekély értékű iskolai könyveknek kiadására némi figyelmet, s azt is csak ritkán, fordítottak.

Habár azonban egyes években néha több egyén tűnik is fel mint budai könyvárus, mindazonáltal egyenként sorozom őket itt elé, hogy egy tekintetre könnyebben láthassuk külön mindegyikének hazánk akkori szükségére s hasznára törekedő kiadási buzgalmukat, de a mely (Turóci János krónikájának kiadását kivéve), mostani nézeteink szerint, csak csekély hasznu lehetett.

I. *Feger Tibold. 1484. 1488. 1491. és 1494-ben.*

A budai könyvárusok közt legrégibb, köztudat szerint, *Feger Tibold*, kinek kiadási művei ezek:

a) 1484. „*Breviarium Strigoniense*,“ — a könyv végén: „Finit breviarium de tempore, et sanctis: etiam commune sanctorum per anni circulum juxta consuetudinem et ritum Sacrae Ecclesiae Strigoniensis. Anno Dni MCCCCLXXXIII“ egészrétben, — gót betűkkel. — Lásd: Panzer e. h. Vol. IV. 34. lapon. — De találtatik, ha nem csalatom, a pesti egyetemi könyvtárban is. ¹⁾ (Igen. *Toldy*).

vala. — Lásd Locher e. h. 6. 121. és 122. lapokon. — Lehetett azonban ezen Manerstorffer Mihály Sopron megyei Mannersdorfi magyar fi.

¹⁾ Mutatta nekem 1840-ben tudós Fejér György Pesten saját szállásán ezen breviáriumot: — tehettem volna akkor tövebb jegyzéseket

Ezen breviáriumnak címlapján, és végén nem jelentetik ugyan, hogy az hol, és kinek költségén nyomtatott? azonban Feger Tiboldnak ugyanezen évi második, s itt alább említendő művéből bizonyos, hogy ezen breviáriumot Feger Velenében Ratdolt Erhárd könyvnyomdájában nyomatta. — A mi pedig Feger Tiboldnak, az említett breviáriumnak címlapján, s végén kihagyott nevét illeti, megjegyzendő, hogy Mihály, milkói püspök, előljáró beszédében, mely ezen breviáriumnak elején olvasható, ezeket említette: „Recepi-mus in mandatis a serenissimo principe Matthia, quatenus circumspecto *Theobaldo Feger de Kirchhem librario ad imprimendum plura breviana traderemus*. — Bizonyos tehát, hogy Feger Tibold, a ki hihetőleg 1484-ben Mátyás királynak különösen ajánlva vala, ugyan 1484-ben már könyvárus (librarius) volt, és talán ugyanakkor is telepedett Magyarországra, s nevezetesen Budára; továbbá: hogy Mátyás király rendeletének következtében Feger Tiboldra 1484-ben nem csak az esztergami, de egyéb püspökségi breviáriumoknak is sajtó alá való adása bízott, — és hogy Feger Tibold, a ki Kirchhemről, azaz: Kirchheimről (Württembergában) írta magát, németországi fi volt. — Csalatott tehát Bél, midőn „Praefat. ad Script. Rer. Hung.“ Tom. I. n. 19. Fegert magyarnak tartja, és családi nevét *Fejérnek* állítja.

a) 1484. — „*Breviarium secundum usum Ecclesiae Zagrabien-sis*.“ — A breviárium végén: „Explicit breviarium secundum usum ecclesie Zagrabien. magna cum diligentia revisum et fideli studio emendatum per venerabilem Dnum Blasium Decretorum Doctorem Archidiaconum de Kemleck et Canonicum ecclesie Zagrabien. Impressum *Venetiis per Erhardum ratdolt de augusta*: Anno salutifere incarnationis *MCCCCLXXXIII*. V. idus decembris.“ — S ezután: „Sequitur: Registrum Cartarum,“ és ennek vége után újra: „*Impressum jussu et sumtibus Osvaldi Episc. Zagrab. opera atque dili-*

ezen ritka könyv iránt, mert kész vala Fejér György engemet ezen breviáriumnak kiadása alkalmáról, szokása szerint, alaposan felvilágosítani, de nem vala még akkor célom egy bibliographiai munkát idővel készíteni.

gentia Georgii de Bexin, et Blasii de Kemlek Archidiaconum et Canonic. Zagrabiensium. — Nagyobb nyolcadrétben, gót betűkkel. — Taláztatik a magyar nemzeti muzeum könyvtárában.

Ujra emlitenem kell itt a fennebb érintett esztergami breviáriumnak előljáró beszédében olvasható szavakat: „Recepimus in mandatis a serenissimo principe Domino Mathia quatenus circumspecto *Theobaldo Feger de Kirchem librario ad imprimendum plura Breviaria traderemus*,“ — mert innen ered azon véleményem, hogy ezen zágrábi breviáriumnak kiadása is Feger Tiboldra, a kinek a zágrábi püspök Osváld a kiadásra kellett költséget nyújtotta, bizatott, s következőleg ezen zágrábi breviáriumnak kiadása is Feger Tiboldnak műve.¹⁾ És mivel ugyanezen zágrábi breviárium 1484-ben Velencében Ratdolt Erhárd könyvnyomdájában jött sajtó alá, — innen bizonyos tehát, hogy a fennebb említett esztergami breviárium (mely ugyan 1484-ben, s ugyan Ratdolt Erhárd által nyomtatott), habár nyomtatási helye nem emlittetik is, mégis csakugyan Velencében jött nyomtatás alá.²⁾

¹⁾ Bővebben írt a tárgyról néhai Fejér György ily című kézirati értekezésében: „De Legendis Sanctorum, Missalibus, et Breviariis in almis Hungariae ecclesiis ab olim usque ad Concilium Tridentinum usuatis.“ — Fejér György ezen, mintegy 5 vagy 6 tömötten írott ívekből álló negyedréti kézirátát mutatta nekem Pesten 1840-ben. — Ezen értekezése Fejér Györgynek, a ki azt akkor a primásnak benyújtandó vala, sajtó alá, tudtomra, nem jött.

²⁾ Ugyanezen 1484-dik évben, az esztergami káptalan engedelméből, vagy talán költségén is, sajtó alá jött Norimbergában: „*Missale divinarum officiorum ecclesie Strigoniensis*.“ Weszprémi István szerint: „Biogr. Medic. Cent.“ I. 112 lapon, a hol azt is jelentette, hogy az ő idejében (1776) ezen Missale megvolt a kassai anyatemplomban. — Ugyanezt említette Kaprinai István is: „Hungaria Diplom.“ I. 126. lapon, hozzá adván, hogy ezen Missalénak végén ez állana: „*Finis Missale divinarum officiorum tam de tempore, quam de sanctis cum certis officiis annexis, ut puta: de Transfiguratione Domini, de pestilentia etc. secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis correctum et emendatum, de consensu et favore Reverendissimi in Christo Patris ac Domini Michaelis Episcopi Milkoviensis, ac in Pontificalibus Vicarii Generalis prenominate ecclesie Strigoniensis, aliorumque Dominorum de Capitulo, regnante feliciter Serenissimo ac Invictissimo Mathia Hun-*

c) — 1488-ban folytatta Budán Feger Tibold könyvárusságát, s ugyanazon évben nyomtatta *Turóci Jánosnak krónikáját*, melynek első (a. 1. jegy alatti) lapján ez áll:

„Ad egregiū dūm Thomā de drag personalis presentie serenissimi principis dñi Mathie: hūgarie: bohemie etc. regis Austriq ducis cācellariū. Prefatio magistri Johānis de Thwroc in primū librū *Chronice hungaror.* foeliciter incipit.“ — A könyv végén: „Serenissimorū hungarie regū chronica bene revisa ac fideli studio emendata finit feliciter Impressa erhardi ratdolt viri solertissimi eximia industria et mira imprimendi arte: qua nuper venetijs nūc Auguste excellet nominatissimus. *Impensis siquidem Theobaldi feger concivis Budensis Anno salutifere incarnationis millesimo qdringentesimo octogesimo octavo tertio nonas Junij.*“ — Negyedrében, gót betűkkel, — a lapok, melyek öszvesen 172, nincsenek számsorozva. A krónika szövegében láthatók hajdani királyainknak xilograph képek. — Találtatik a pesti egyetemi könyvtárban (Lásd „Pray Index libr. rar.“ II. 402. l.) nem különben a magy. nemzeti muzeumnak könyvtárában is, s még pedig kettős példányban, melynek egyikében találtatik Turóci Jánosnak Mátyás királyhoz intézett azon ajánló levele is, a melyet Bel „De vetere Literatura Hunno-Scythica“ 41. lapon már említett.

Turóci krónikájának valódi címe „*Chronica Hungarorum*,” amint ezt fenebb láttuk, — nem pedig „*Chronicon Rerum Hungaricarum*,” amint ezt állította Voss Gerhard János „Hist. Lat.“ Libr. III. cap. VI. — és Stubel András „Hungaria Zeileriana. Francofurti 1690“ a 4-dik lapon, — de nem is „*De Regibus Hungaricis*“ Czwittinger szerint. — Csalatott Timon Sámuel is, midőn „*Epitom. chronolog. rer. hung. Cas-*

garie Rege, Domino nostro gratiosissimo Anno incarnate Deitatis MCCCCXXXIV. die ultima mensis Augusti, in Imperiali Civitate Germanie Nurenberge per Antonium Koburger incolam prefate Civitatis, ad laudem Dei, ejusque Genitricis perpetue Virginis, cui gloria, et honor in evum. Amen.“ — Ugyan ezen Missaléban találtatik egy „*Calendarium*“ is, a mely Pray Györgynek munkájában: „*Syntagma hist. de Sigillis 1805*,” 136—148. lapig ily cím alatt: „*Calendarium anni M.CCCC.LXXXIV. in usum ecclesiae Strigoniensis*“ újra kiadatott.

soviae, 1736.“ 86. lapon Turócinak említett kiadását 1483-dikra tette.

d) 1491. „*Missale Strigoniense*.“ — A könyv végén: Finit foeliciter Missale secundum veram rubricam sacre ecclesie Strigoniensis, fidelissime revisum per nonnullos dominos capituli prefate Ecclesie. *Impressum Brunne* (Brünn Morvaországban) *impensis Theobaldi feger concivis budensis librarij*. Per ingeniosos ac magnarum industriarum viros Conradum stabel: et Matheum preinlin impressores venetos. Regnante felicissime Illustrissimo Principe ac domino: domino Wladislao hungarie: bohemie: dalmatie: croatieque etc rege Marchione Moravie: Lucemburgense: et slesie duce: ac lusatie marchione etc. domino nostro gratiosissimo Regnorum suorum hungarie secundo. Bohemie vero vigesimo primo. Anno verbigene *Millesimo quadringentesimo nonagesimo primo*: die vero novembris vicesima prima.“ — Egészrétben, — gót betűkkel. — Találtatik a magyar nemzeti muzeum könyvtárában. — De említi Panzer is e. h. Vol. I. 263. lapon.

Találtatik a pesti egyetemi könyvtárban egy ennél régiebb, u. m. 1480-beli veronai kiadása ezen missalénak ily cím alatt: „*Missale secundum chorum alme Ecclesie Strigoniensis*,“ — de annak kiadója nem Feger Tibold. — Lásd: „*Pray Index Libr. Rar.*“ II. 116. l.

e) 1494. — Péterfi Károly: „*Concilia eccles. Hung. Pars I. Posonii. 1741*“ ¹⁾ 216. laptól 233. lapig részletes tar-

¹⁾ Péterfi Károly fen említett munkájának: „*Sacra Concilia ecclesiae R. C. in Regno Hungariae*,“ első része kétszer jött sajtó alá, u. m. „*Posonii Typis Haeredum Royerianorum. Anno 1741.*“ 362 lapokon, egészrétben, gróf Erdődi János költségén. — Másodszor pedig: „*Vindobonae Austriae. Typis Kaliwodianis Anno 1742. Prostant Posonii apud Michaellem Kochberger Bibliop.*“ 338 lapokon, — egészrétben, pozsonyi könyvtáros Kochberger Mihály költségén. — Ezen munkának második része pedig csak is egyszer jött sajtó alá, u. m. „*Posonii Typis Haeredum Royerianorum. Anno 1742. Prostant ibidem apud Michaellem Kochberger Bibliopolam.*“ egészrétben 488 lapokon; — a minek az az oka, hogy, minekutána ezen könyvnek 1741-ben nyomtatott első része, gróf Erdődi János által ugyanazon évben Bécsben számos példányokban elosztogatott volna, és minekutána pozsonyi könyvtáros Kochberger Mihály ezen munka második részének kiadási

talmát közölte egy, negyedréteg nyomtatott könyvnek, melynek címlapja elveszett. Beltartalmának szövegéből egész lapok hiányzanak, — és némely lapjainak csak rongyolt töredékei maradtak, — és a melynek, a címlap utáni első hasonlólag csak töredékben meglévő, lapján ez áll:

„Incipiunt — — — — —
 nes novae — — — — —
 sis Strig. — — — — —

a könyv végén pedig: „Finiunt *Constitutiones, feliciter, synodales, Ecclesiae Cathedralis Strigoniensis Dioecesis, Viennae impressae, per Joannem Vinterburg, cura, et expensis Theobaldi Feger Librarii, et Con-civis Budensis. Anno salutis 1494. die quarta decima mensis Aprilis.*“

Emlékszik ugyan ezen könyvről Panzer is e. h. Vol. III. 524. l. — De hol létezhetik ezen 1494-beli könyvnek vagy csak egy példánya is jelenleg? — erre bajos felelni.

Méltán sajnálhatnók ezen könyvnek tartalmát tekintve, hogy ezen esztergami zsinatnak, mely 1450-ben tartott, végzései csak töredékben maradt meg, ha a bécsi császári könyvtárban (J. H. 183 könyvtári jegy alatt) nem léteznék ugyanezen zsinat végzéseinek egy régiebb, és hihetőleg eredeti kiadása ily cím alatt „constitutiones synodales alme ecclesie Strigoniensis,“ negyedrétegben, — gót betűkkel, — minden kiadási hely s esztendő nélkül. — Ugyanezen végzéseket erdélyi püspök gróf Batthyányi Ignác, az említett bécsi példányt híven követve, újra napfényre hozta ily című munkájában: „*Leges Ecclesiasticae regni Hungariae.*“ III. 466—496-dik lapokon.

A mi pedig Feger Tiboldot illeti, annak legérdemesebb műve: Turóci krónikájának 1488-beli kiadása. — A többi fen említett kiadási fáradozásai merőben csak egyházi tárgyak, és a széptudományokat nem érdeklik.

költségét magára vállalta, — szükségesnek vélte 1742-ben az első résznek újabb kiadását eszközölni. S innen nagyon, hogy ezen könyvnek 1741-ben nyomtatott első része ritka. — Tudom ezt erdélyi püspök gr. Batthyányi Ignácnak (a ki anyámtóli nagyapámnak édes testvére vala) kézirati jegyzéséből.

II. *Ruem György. 1490. és 1493-ban.*

Nem csak Feger Tibold, hanem némethoni *Ruem*, vagy a mostani írás szerint *Rüm György* is gyakorolta 1490. és 1493-ban Budán a könyvárusságot, amint ezt a következő című akkori könyvek bizonyítják:

a) 1490. — „De officio misse liber perquam utilis Nicolai de alsentia ¹⁾ incipit feliciter cum prefatione *G. Ruemii*,“ A könyv végén: „Impressū — venetijs per mgtrm (magistrum) Theodorum de legazonibus de asula *impensis autem georgii ruem librarij budensis*. Regnante Wladislao hūgarie et bohemie rege, ac inclyto principe domino Augustino barbadico duce Uenetiarum. Anno dni M.CCCC.LXXXX. die X. Sept.“ — negyedrében, — gót betűkkel, — 27 ívre, s egy lapra. A címlapnak tulsó oldalán ez áll:

„Reverendissimo ac magnifico dno dno *Benedicto cornis episcopo drivestensi et canonico waradiensi georgius ruem librarius budensis* S. et F. precatur. Quum tuo preprimis monitu, auxilio et favore has in terras patrie tue ex alemania me transulerim, gratitudinis obsequiique signum aliquod fecisse puto, dum utilissimum *hunc librum impensis meis ob raritatem illius recusum* tibi humiliter commendo. Suscipe ergo quod pio voto feci, tu quoque, uti semper soles, pio animo, meque porro quoque ut foveas suplex iterum iterumque humiliter oro, ut plura quoque in honorem dei nominisque tui laudem tentare valeam. Bude anno dni M.CCCC.XC. calend. febr.“

Ezen előljáró beszédben említett *Cornis* azon *Kornis Benedek*, a kiről „Pray Hierar.“ I. 35. l. mint 1500-beli leleszi prépostról, ezeket említette: „1500. *Benedictus Kornis Episcopus Drivaszensis, Suffraganeus Episcopi Varadiensis*.“ — Ennek tanácsára s pártfogására jött tehát Némethonból *Ruem György* még I. Mátyás király idejében, (mert *Ruem* a most közlött előljáró beszédét 1490. februáriusban írta) Budára, a könyvárusságot gyakorlandó.

Ezen ritka könyvet, melynek nyomát Panzernél e. h.,

¹⁾ Ezen könyvnek hajdani birtokosa ezt jegyezte *Alsentiai Miklós* neve után: „Vixit circa 1401. vide Thritthemium. Illustr. Vir. German. ad ann. 1401.“

de egyebükt sem lelhettem, találtam 1834. erdélyi kincstári tanácsnok gróf *Kornis Mihály* néhai barátomnak könyvei között, a ki azt családi ritkaságnak s kincsnek tartotta. — Ugyanezen könyvnek egy sokkal hajdanibb birtokosa, a *Ruem György* neve után tintával ezeket jegyezte fel: „*Mortuus an. 1498 in aula Philippi Gyulani (Moré Fülep) infelici questure sue cursu pauper factus, licet prius sat opulentus fuerit.*“

Ruem Györgynek kiadási második műve ily című:

b) 1493. „*Missale secundum chorum sancte ecclesie Strigoniensis,*“ — a könyv végén: „*Missale secundum chorum sancte ecclesie Strigoniensis fideliter est explicitum. Impressum Venetijs per Johannem hamman de landoia Anno Salutis MCCCCXCIII. Kal. Februarij,*“ — és a könyvnyomtatónak bélyege alatt ez áll: „*Georgius Rüm,*“ — egészrétben, — gót betűkkel.

Igy írta le latinul erdélyi püspök gróf Batthyányi Ignác ezen könyvet azon jegyzéseinek töredékeiben, melyek szerint 1784-ben kívánta könyvtárának lajstromát készíttetni mások által, hozzá tévén későbbre ezen könyvnek leírása után: *Dono dedimus Missale hoc pergamenae superimpressum eximiae raritatis Eminentissimo Principi Primati Hungariae affini nostro (értsed herceg Batthyányi Józsefet), continuis ejusdem sollicitationibus non adeo permoti, quam potius defatigati.* — S egy chez függesztett cédulán: „*Georgius iste Rüm, rectius Ruem dictus, suis impensis non omnia hujus Missalis exemplaria imprimi curaverat, sed solummodo illa paucissima super pergamenam excusa, recte monente Daniele Cornides in literis nuper ad me humanissime exaratis. Quod et ego facile crediderim, cum in exemplari chartaceo ejusdem Missalis, quod in sacristia Claustro Neuburgensi asservatum conspexeram olim, in fine dicti Missalis nomen Georgii Ruem impressum haud reperierim.*“

Kiadattak-e Ruem György költségén egyéb könyvek is? — előttem tudva nincsen.

III. *Paep, vagy Pap János. 1498. 1499. 1507. 1509, és 1515-ben.*

Elhalálozván 1498-ban, a mint feljebb láttuk, Ruem György, — ugyanazon évben leljük legelőbb *Paep, vagy*

Pap Jánost mint budai könyvárust, a ki könyvárulása számára, saját költségén idegen könyvnyomdákban a következők könyveket bocsátotta mások által sajtó alá :

a) 1498. „*Missale sm chorum alme ecclesie Strigoniensis*,“ a könyv végén : „Finit feliciter Missale divinar. officior. tam de tpe — q3 d' sanctis cū ceteris officiis — anexis : Utpota transfigurationis — dni — de pestilentia etc. — sm chor. alme ecclesie Strigonien. bn revisus ac fideli studio emēdatū. Impressū *Venetijs impēsis Johannis Paep librarij Buden* — p. Joh. emerico — d' Spira. Anno salutifere incarnationis dni nri iesu christi *MCCCCLXXXVIIj.* iiij Kaln. — Martij. Laus Deo,“ — egészrétben, — gót betűkkel. — Találtatik a magyar nemzeti muzeum könyvtárában. — Panzernél e. h. nem lelem.

b) 1498. „*Legende sanctorum hungarie, que in hystoria lombardica non continentur*,“ — a könyv végén : „Legende quorundam sanctorum regni Hungarie : que in hystoria lombardica non continentur felici numine expliciunt. Impresse *Venetijs anno nativitatis xpi post millesimum quaterque centesimum nonagesimo octavo Idibus Januarii. Impressum impensis Joannis Paep librarij Budensis.*“ — negyedrétben, — gót betűkkel. — Találtatik, erdélyi püspök gróf Batthyány Ignác jegyzései szerint, Romában a vaticanumi könyvtárban.

Ugyanezen könyvet, melynek példánya, tudtom szerint, hazánkban nem létezik többé, említik : Denis Mihály „*Einleitung in die Bücherkunde. 1777.*“ I. 121 l. — és Panzer e. h. Vol. III. 430 l.

c) 1499. „*Missale secundum morem alme ecclesie quinqueecclesiensis*“ — a könyv végén : „Finit Missale secundum chorū alme ecclesie Quinqueecclesiensis. Impressum *Venetijs impensis Johannis Paep librarij budensis Anno MCCCC.XCIX.* VIII. Kal. Maijii“ — egészrétben, — gót betűkkel. — A címlap után következik egy „*Calendarium*,“ — s azután a „Missale.“

Megvolt ezen Missale 1767-ben a kassai anyateplomban, mert Kaprinai István „*Hungaria Diplomatica*“ I. 128. l. ezen Missalét említve, ezeket jegyezte fel róla : „*Visitur. hoc Missale apud ecclesiam principem liberae ac regiae civitatis Cassoviensis, divae Elisabeth viduae, Andreae II Hungarorum*

regis filiae honoribus consecratam.“ — Ugyanezt említi Weszp-rémi István is „Biogr. Medic.“ Centuria I. 112., aki azonban hibázott, midőn ezen Missalét Budán nyomtatottnak véli. — Panzer e. h. ezen Missaléről nem szól.

d) 1507. „*Missale secundum chorum Alme Ecclesie Strigoniensis cum quotationibus introituum psalmorum in ipso contentorum*,“ — s alább: „*Johannis Paep librarij budensis*,“ — a könyvnek utolsó lapján: „*Venetijs accuratissime impressum arte Luce antonii de giunta florentini: Impensis vero Johannis Paep librarij Budensis. Anno domini M.CCCC.VII. — XIV. Kal. decembris.*“ nagy nyolcadrétben, — gót betűkkel.

Panzer e. h. nem említi ezen Missalét. — Találtatik a magy. nemzeti muzeum könyvtárában, — és egy nagyon csonka, s elrongyolt példányban Erdélyben a tövisi templomban, a melynek egyik tábláján ez áll: „*Ex munificentia Reverendiss. thesaurarii fratris Georgii monachi.*“ (azaz: Martinusij).

e) 1509. „*Ordinarius Strigoniensis*,“ veres gót betűkkel, — alább fekete rajzolatban szent Adalbert fára metszett képe püspöki süveggel és pálcával, s feje körül ily írással „*S. Adalbertus*“ — a kép alatt a következő bélyeg I[†]P. egy kerek karikában, — ezen bélyegnek bal oldalán „*Johannis Pap*“ s a másikon „*Librarij Buden* —.“ s ez is mind fekete szokott nyomdai tintával. — A könyv végén veresen nyomtatva: „*Ordinari us Strigonien. — accuratissime revisus feliciter explicit. Venetijs per Luccantoniuꝝ de giunta florentinum. Impensis Johannis pap librarij buden̄ impressus. Anno dni MCCCCC.IX. qnto nonas Martij.*“ — s alatta Giuntának bélyege veresen nyomtatva. — nyolcadrétben, — gót betűkkel — 15 ivre, — jó, tömött, s szép papírra, — az osztályoknak, s egyes részeinek első szavai veresen vagynak nyomtatva. ¹⁾

¹⁾ Ugyan ezen 1509. évben jelent meg Krakóban „*Ordinarius sive rubricella ad veram notulam alme Agrien. ecclesie. Regia in Civitate Cracoviensi. Impensis spectabilis viri Domini Johannes Haller impressa. Anno salutis nostre millesimo. CCCCC. IX. ultima marci. In vigilia sanctorum apostolorum Philippi et Jacobi sortita est feliciter finem — Laus Deo glorioso.*“

Ezen, valóban ritka könyv, melynek nyomát sem Panzernél e. h. — sem egyéb bibliographiai munkákban, — sőt hazánkkivüli könyvtárakban sem lelhettem, találtatik saját könyvtáramban.

Meg kell itt azt is jegyezni, hogy ez az első, de nem is utolsó könyv, melyben *Paep János* magát családlilag „*Pap*”-nak nevezi, ¹⁾ s ugyan ezen körülmény vitt engemet azon véleményre, hogy az itt rögtön említendő könyvnek kiadását is 1509-re tegyem :

f) (1509.) „*Epistola de miseria Curatorum seu Plebanorum*,“ — ez alatt a könyvtárus bélyege, — s alatta „*Johannis Pap* (igy) *librarij budensis*.“ Panzer e. h. Vol IV. 416. l. ezen könyvnek csak is címlapját ismertette olvasóival, de annak végén mi legyen nyomtatva? — azt nem közlé, s így ezen könyvnek ismertetése, kiadási helyének, és esztendejének tudomása nélkül marada eddig. — Azonban, vélekedésem szerint, kiadási helye : *Velence*, — és esztendeje : 1509.

g) 1511. „*Missale Strigoniense novissime impressum*,“ — ez alatt a könyvtárusnak szokott bélyege, — s alatta : „*Johannis Paep librarij Bulensis*,“ — a könyv végén : „*Auxiliante deo et domino nostro iesu christo cui est nostre bone operationis et laboris semper honor et gloria. Missale secundum chorum archiepiscopatus Strigoniensis ecclesie cum omnibus requisitis : et aliis multis superadditis studiosissime revisum correctum et emendatum : Alma Uenetiarum in Urbe quibus imprimendis : Maxima diligentia ac sollicitudine Nicolai de Franckfordia germani. Serenissimo Ladislao Rege ungarie atque Bohemie faustissime regnante. Divini cultus*

— Negyedréiben, — 132 lapokon. — Lásd : „*Janozki : Nachrichten von denen in der Hochgräflichen Zaluskyschen Bibliothek sich befindenden raren Büchern*. 1753.“ IV. 154. lapon.

¹⁾ „*Pap*“ mint családi név, hazánkban csak is a reformatio után keletkezhett, mert csak is a reformatio után lehetett a papoknak magok után családöt hagyni ; — innen ered azon véleményem, hogy *Paep János*nak valódi családi neve csak is *Paep*, nem pedig *Pap*, s ha még is magát 1509-ben magyarosan *Papnak* nevezte, azt talám mint budai polgár azért tette, hogy családi neve magyar hangzásu legyen, s a magyarok előtt több kedvességet nyerhessen.

Antistites Reverendissimus dominus. dominus. Thomas sancte Romane ecclesie episcopus. Cardinalis atque Archiepiscopus Strigoniensis. patriarche Constantinopolitani iussu *et impensis Spectabilis viri Joannis Paep Librarij Budensis* Anno Domini MCCCCCXI. Kl. Augus.“ — nagyobb negyedréiben, — gót betűkkel.

Ezen Missale, melynek nem csak vége, de beltartalma is tömve nyomtatási hibákkal, megvolt a brassai szász tanodának hajdani tudós elnöke Roth Pál idejében († 1793. 2. oct.) a brassai szász nagy templomban; — találtatik jelenleg a nemzeti muzeum könyvtárában.

Ha Paep Jánosnak említett könyvkiadási műveit áttekintjük, úgy kitűnik, hogy azok csak is papi érdekűek valának ugyan, de a szép tudományokat elő nem mozdították.

Mikor halt meg Paep János? — nem tudatik.

IV. *Kaim Orbán. 1503. 1515. 1517. 1518. és 1519-ben.*

Paep Jánosnak a budai könyvárusságban vetélkedő társa leve 1503-ban *Kaym Orbán*, és 1511-ben Várdiai István, de mind a kettő kevés sikerrel. — *Kaym Orbán* mind Paep János, és Várdai István miatt; mind pedig az 1512-ben felmerülő Henkel István, és Schaller Jakab, — s az 1514-ben megjelenő Milcher Mátyás vetélkedő társai miatt (kikről majd alább leszen szó) csak is 1515-ben mutathatta magát újra, s jobb sikerrel honunkban mint budai könyvárus.

Könyvkiadói művei ezek :

a) 1503. „*Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis*“, — alább „*Vrbani Kaim*“ könyvárusi saját bélyege alatt, — a könyv végén : „*Finit missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis. Impressum Venetijs Impensis Vrbani Kaim librarij Budensis. Anno domini MCCCCCV. Kal. XIII. Augusti.*“ — Nagyobb negyedréiben, — gót betűkkel. — Találtatik a nemzeti muzeum könyvtárában.

b) 1515. „*Breviarium secundum ordinem alme ecclesie Strigoniensis*“ — alább „*Vrbani Kaym*“ ugyan ennek könyvárusi bélyege alatt, melynek formája ez : V[†]K. — A könyv végén : „*Finit breviarium alme ecclesie Strigoniensis. Impressum Venetijs per Nobilem virum Lucantonium de giunta florentinum. Impensis Vrbani Kaym librarij Budensis. Anno*

Domini MCCCCCXV. die 4. Aprilis.“ — Negyedréiben, — gót betűkkel. — Ép, s szép példánya megvolt károlyfejtéri prépost Tamási Józsefnél († 1847.).

c) 1515. *In minorem magistri donati de octo partibus orationis librum compendiosa interpretatio*,“ alább Kaym Orbánnak könyvárusi bélyege, s alatta „*Vrbani Kaym*,“ — a könyv végén : „Finit feliciter in minorem mgtri donati de octo partibus orationis librum compendiosa interpretatio per mgtrum Joannem Glogouiensem in florigera craccoviensi universitate breviter in unum recollecta, nuperque denuo revisa: et accurata diligentia fideliter emendata, abjectis ex priori exemplari nonnullis superfluis, necessariis vero additis pro juniorum aptiori institutione. Impressum Argentine per honestum virum Joannem Knoblauch (Knoblauch) civem argentinensem: impensis Vrbani Kaym librarij budensis. Anno Domini M. D. XV. in vigilia Symonis et jude apostolorum.“ — Negyedréiben, — gót betűkkel, — 21 ívek. — Találtatt a nagy enyedi ref. iskola könyvtárában.

A címlap után következik : „Proemium Ego magister Johannes Glogouiensis alme florentissimeque universitatis studii Craccoviensis maioris collegii artistarum Collegiatus pro laude dei gloria famaue universitatis nostre in communem novitiorum studentium profectum questiones compendiosas in libellum magistri Donati de octo partibus orationis recolligere institui: ut sic juniorum ingenia artis grammaticae principiis valeante doceri.“

Ugyanezen tanuló könyvnek 1504-beli krakkai kiadásáról, — és fen említett Glogau Jánosnak életéről, és tudomány érdemeiről lásd : „Janozki. Nachricht von denen in der Hochgräflich-Zaluskischen Bibliothek sich befindenden raren polnischen Büchern. IV. Theil. Bresslau. 1753,“ — 109 — 112. lapig.

d) 1515. „*Introductorium Dialectice: quod Congestum Logicum appellatur: nuper denuo reuisum et accurata diligentia fideliter emendatum*“ — a könyv végén : „Congestum per magistrum Michachaelem de Vratislavia: Collegii maioris artistarum studii Cracoviensis Collegiatum finit. Impressum Argentine per honestum virum Joannem Knoblauch ci-

vem argentinén. *impensis Urbani Kaym bibliopole budensis.* Anno Domini M. D. XV. die XIX. mensis Novembris.“ — Negyedréiben, — gót betűkkel, — 64 lapra.

Ezen könyv legelőbb jött sajtó alá Krakkóban 1509-ben *Haller János* ¹⁾ nyomdájában, s ezen kiadást lapról lapra híven másoltatta Kaym Orbán 1515-ben Knoblauch János által. — A címlap után következik : „*Michael Vratislavien-sis* ²⁾ Bonarum Artium Magister Majoris Collegii artistarum studii Craccoviensis Collegiatus Spectabili viro *Joanni Haller* civi ac consuli Craco. Non possum adduci humanissime Joannes quin tibi gratificer plurimum, qui summam profecto hac nostra tempestate curam adhibuisti : ut tua opera, tua diligentia reipublice fructum adferres amplissimum. Quid enim commodius, quid utilius et urbi, et Gymnasio cracoviensi accidere possit quam eam habere artis impressoriae officinam per te studiosissime ac sumptuose erectam : qua utriusque fama celebrior apud exteros reddatur. Qua denique *adolescentes litteris traditi ad studia capessenda vehementius incitentur.* — — — hoc opusculum — — tuae iterum humanitati offerre institui : ut illud *ad communem studiosorum utilitatem imprimas : et in publicum ex tua officina prodire sinas.* — — — Ex aedibus nostris undecimo Kalendas Septembris. Anno salutis nostrae M. CCCCC. IX.“ Lásd : Janozkit e. h. 135. 136. lapokan, — s Panzert e. h. Vol. IV. 72. lapon.

A nagy-enyedi iskola könyvtárának régibb lajstroma szerint, mely 1694-ben készült vala, láttam, hogy ezen könyv akkoron még megvolt ott.

e) 1518. „*Missale scdm chorum alme ecclesie Strigoniensis Cum novis additionibus s. quottationibus 7 plerisque i melius multarum missarum reformationibus, ac omnibus q̄ ad perfectione missalis pertinent suppletionibus,*“ alább szent Mária-

¹⁾ Ezen *Haller János* ugyanazon nürnbergi családból való, melynek más ága a XVI. századnak első éveiben Erdélybe átszármazván, későbbre bárói, és grófi címzetet nyert, és amelynek törzsöke szebeni polgármester, s Erdélynek kincstárnoka *Haller Péter* († 1570) nejével *Kemény Katával* vala.

²⁾ Ezen tudós és híres férfúrói lásd bővebben Janozkit e. h. 126—138 lapig.

nak fára metszett képe, — alatta Kaym Orbánnak szokott bélyege, s „*Vrbani Kaym Librari, Buden̄* —“ — A könyv végén „*Venetis accuratissime impressum. In edibus Lucantonii de Giunta florentini. Impensis vero Vrbani Kaym Librarii Budensis. Anno Virginei partus 1518. die 23 Mensis Augusti.*“ — negyedrébten, — gót betűkkel, — 301 lapokra — Taláztatik a nemzeti muzeum könyvtárában.

Ez ugyanazon Missale, melynek kiadási évét Wallaszky „*Consp. Reipubl. Litter. Hung. 1808*“ 186. lapon hibásan 1517-re tette, mert alig hihető, hogy ezen Missalénak kiadási egymás után oly rögtön keletkezhettek volna.

f) 1518. „*Exercitium secunde partis Alexandri per Magistrum Joannem Glogoviensem in florigera Cracoviensi universitate breviter in unum recollectum nuperque denuo revisum et accurata diligentia fideliter emendatum : abjectis ex priori exemplari nonnullis superfluis necessariis vero additis pro Juniorum institutione*“ — a könyv végén : „*Impressum Vienne Austrie per Joannem Singrenium : expensis vero Vrbani Keym biblopole Budensis. Anno 1.5.18.*“ — Negyedrébten, — gót betűkkel.

A címlap után következik : „*Sintaxis commendatio*“, melynek vége felé ez áll : „*ut itaque incipientium et juniorum animi in diasintetice preceptis et regulis et exercitari edoceri que possint Ego Magister Joannes Glogoviensis alme florentissimeque Vniversitatis Studii Cracoviensis majoris Collegii artistarum Collegiatus pro laude dei : gloria : fama que universitatis nostre, et pro juniorum studentium institutione questiones cum argumentationibus in secundam partem Alexandri Gallici breviter recolligere institui.*“

Ugyanezen könyvnek, mely Panzernél is e. h. Vol. IX. 39. l. említettik, első kiadása jelent meg Krakkóban 1504-ben. Lásd : Janozki. e. h. IV. 110. lap.

g) 1519. „*Parvulus Philosophiae naturalis : Juvenilibus Ingeniis Phisicen desiderantibus oppido quā neccessarius*“, — alább Kaym Orbán bélyege, és alatta : „*Vrbani Kaym librarij buden̄*.“ — a könyv végén : „*Venetijs accuratissime impressum ac recorrectum. In edibus Lucantonij de Giunta florentini. Impensis vero Vrbani Kaym librarij Budensis. Anno sa-*

lutis nostre 1. 5. 19.“ Kal. Jan.“ — Negyedréthben, — gót betűkkel. — Taláztatott, de nagyon rongyolt példányban a nagy-enyedi iskola könyvtárában 778. szám alatt.

Ezen könyvnek első kiadása 1499-ben jött sajtó alá, mert Leichnál: „De origine Typographiae Lipsiensis.“ 75. lapon ezeket olvashatni: „Parvulus Philosophiae naturalis in Erffurdensi Gymnasio per Barthol. de Usingen liberalium studiorum interpretem ¹⁾ concinnata Lipsiae per Wolfgangum Stoeckel 1499“ (editus).

Ezek tehát budai könyvtáros Kaym Orbánnak könyvkiadási művei, melyekből látható, hogy ő volt a budai könyvtárosok közt az első, aki nem csak papi érdekű könyveknek, hanem hazánk hasznára iskolai munkáknak kiadására is figyelmet s költséget fordított; — és ezek lehettek azon időben honi iskoláinkban használt tanítási s tanulási könyveink.

Meghalt Kaym Orbán 1519 és 1520 között, mert 1520-ban budai könyvtárosságát már örökösei folytatták, de igen rövid ideig, amint ezt alább látni fogjuk.

SAJNOVICS JÁNOS KÉT ISMERETLEN

LEVELE.

KÖZLI

VASS JÓZSEF,

kegyes szerz. áldor, tanár s lyc. könyvtárnok Kolosváratt.

Hazánk tudományos fiai kétségkívül jól emlékeznek még *Hell Miksára*, a maga korában tudós magyar csillagász jezsuitára, kit VII. Keresztely dán király, a csillagászatban Európa-szerte elhírhedt jártasságaért, csillagászati észleletre, névszerint a *nap látközének* (parallaxis solis) meghatározására, 1769-ben Bécsből *Wardoehusba*, Norvégia legéjszakiabb csúcsára hívott meg, s Mária Terézia engedélyével azon

¹⁾ *Usingen Bertalan* (Bartholomaeus Arnoldi de Usingen) Luther Mártonnak szerzetes társa, azután pedig vallásbeli kemény ellensége, halt meg 1532-ben. — Életéről s munkáiról lásd: „Bal. Andreae Bibliotheca Belgica.“ 110. lapon.

küldöttség fejévé tett, mely Európa külön országainak oda sereglett szakfőriaiból alakult. *Hell* társaságában volt magyar rendtársa, a szenvedélyes csillagász, *Sajnovics János*, ki a lappok közé jutván — *Hell* figyelmeztetése következtében — bizonyosságra kívánta hozni: van-e rokonság a lapp és magyar nyelv között. S 1770-ben kiadta Kopenhágában: *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. 4r. Ugyanazon alakban legott a következő (1771.) évben Nagyszombatban is megjelent *).

Napjainkban, midőn a finn-magyar nyelvkérdést oly sok oldalú s alapos előkészülettel, s annyi hivatottsággal látjuk a derék *Hunfalvy Pál* által a magyar nyelvészet mezején előtérbe hozatni: nem lesz érdektelen már csak e tekintetből is egykori hazánkfiának, a tudós *Sajnovicsnak*, azon levelébe pillantanunk, melyben ő sejtelmét a finn-lapp-magyar nyelvrokonságról, bár akkor még csak eltakartan, de a hazafi kebel nagyszerű fellángolásának el nem titkolható jelével, s oly tiszta örömmel hozza egyik kedvelt barátjának tudomására.

Eltekintve attól, hogy hazai irodalmunk munkás embe-reinek kézirati öröklyéi a tudomány érdekében kiváló beccsrel birnak: jelen levelei *Sajnovicsunknak* a természettudomány, különösen az égvizsgálói akkori működés körülményeinek előhozásából, s a népisme szempontjából is oly érdekgerjesztők, hogy közzétételök a tudományos ismeretek terjére nézve kétségbe vonhatlan nyereség.

Még néhány szót példányom szövegéről.

Az első levél homlokának jobb szögében a másolóétól különböző kéz vonásai ezek: „Budaë, 1769. die 5. Sept.“ Az utolsó levél végére pedig ugyanazon kéz ezeket írta: „Epistola haec Patri *Splényi* fuit scripta, Tyrnaviamque expedita. Cum autem ea contineantur nova scitu dignissima, magistrum *Ambrus* requisivi, ut eam describeret; qui laborem hunc vel hoc nomine lubenti suscepit animo, quod Reverendo Patri Rectori, cui multum se debere agnoscit, mittendam a me intelligeret. Episcopus *Kornis* die 27. Aug. Pestini per Archi-

*) L. Uj M. Muzeum. 1855. III. „A török, magyar és finn szók egybehasonlítása.“ *Hunfalvy Páltól* 102. l.

Episcopum, *Zbisko* (?) ac *Szalbeck* consecratus, ad nos biduo ab hinc invisit. Dominus *Magner* advenit 3-a Sept. sub vesperam; tabacam omnem accepi, pro qua rursus summas dico grates; saccum alterum ei deferam, cui inscriptus est Patri Molnár proxime rescribam. Saluto Reverendos Patres, et me gratiis commendo, maneoque addictissimus *Nicolaus Benkő* m. p.“ — E sorok egyenes érteményéből világos, miszerint *Benkő Miklós* kérésére *Ambrus* tanár vette az eredetiekről a birtokomban lévő, s alább most itt először közlendő másolatokat. Az is kivehető e toldaléksorokból, hogy *Sajnovics* e két levelét külföldről Budára küldötte; az elsőt ugyan hihetőleg *Benkő Miklósnak*, ki akkor a jezsuiták budai társodájának kormányzója (Rector Collegii) lehetett; a másodikat is nyílt levélképen ugyanannak a végett, hogy azt Nagyszombatba küldje Pater *Splényinek*, melyet — érdekes tartalmánál fogva — az elsővel együtt lemásoltatott a kolosvári jezsuita házkormányzó (Rector) számára. Ezen *Ambrus*féle másolati példány jutott birtokomba, melyet — minthogy az eredetiek lappangnak vagy elvesztek, — célszerűnek tartottam egyetlen tudományos haviiratunk jelen füzetében közleni.

Ennyi az, mit a szövegre vonatkozólag elmondanom kellett.

Szólnom kellene még világosan a fent közlött sorokban eléforduló személyekről, s különösen a jezsuita atyákról: ki volt a kolosvári rector, kinek *Ambrus* másoló pennájából *Benkő* kezein által a nevezett két rendbeli tudósító levél ment? A magister *Ambrus* és P. *Splényi* minő állomást foglaltak amaz Budán, ez Nagyszombatban? Ezek és egyebek mind oly kérdések, melyekre határozott feleletet csak azért nem adhatok, mert hosszas utánjárásom után sem sikerült sem *Pray* „Hierarchia“-ját, sem a jezsuitarendnek 1769-d. évre szóló névkönyvét kezemhez keríteni. De eféle másod vagy harmadrendű dolgokat — különben sem érintkezvén a tárgy lényegével — a t. olvasó könnyen nélkülözhet.

Ennyit előismertetésül előrebocsátva, adhatom már most a két levél másolati szövegét azon előleges figyelmeztetéssel, miszerint némely szavait felvilágosító jegyzetekkel kísérni célirányosnak láttam.

I. Levél.

Mitto binas literas, quas eodem cursore, eoque postremo a P. *Sajnovics* Vardhousio accepimus. Prima sic habet :*)

„Reverende in Christo Pater! — Mense Novembri superioris anni de profectione nostra, atque adventu in *Wardoe***) literas ad te dedi***). Nunc de commoratione, de victu, de laboribus, de coeli tempestate paucis te edocebo. Postquam 20. Novembris solem in meridie oriri, et paulo post in eodem occumbere vidimus, longum a nobis vale accepit. Lucis loco tenebrae ingruebant. Nubes, quae coelum involvebant, nigerimae sunt et densissimae. Vix hora una alterave candelae lumen extingvere licuit. Sed pejus erat quod eaedem nubes omnia sidera conspectui constanter eripuerint. Unde observationes ad elevationem poli determinandam in melius tempus differendae erant. Haec inter venti incessanter furebant, tanta quidem vehementia, ut saepe domum nostram ligneam in vicinum mare provolvendam merito timuerimus. Nunquam minus, quam in longa hac nocte a me, et R. P. Hell dormitum fuit. Etsi enim circa undecimam lectos peteremus, non tamen ante tertiam se Morpheus insinuabat ullus: quae incommoditas omnibus hujus loci incolis communis est. Quare ipsi noctu aequae ad se invicem invisere, et potu caffee et thee recreare solent, atque alias de die fit. De frigore queri non possum. Unica vice in Reaumuriano mercurius ad gradum 15. infra zerum descendit. In patientia ergo et longanimitate tempora praestolabamur meliora, et solem reducem. Tandem sedentibus in tenebris lux orta est 19. Januarii, ubi iterum solem in meridie orientem, et ibidem occumbentem vidimus. Iste jam interdum discutit nubes, et dies noctesque sereneiores reducit. Quinque certe claras, et sine omni nube habebamus, quibus egregie usi elevationem poli ex observationibus 70 aliquot stellarum deductam habemus. Noctibus his

*) Eddig hihetőleg *Benkő Miklósnak* bevezető szavai. — **) *Wardoe*, *Vardhous*, *Wardoehus* = *Vardhousium* ugyanazon egy városnak különbözőleg irott neve. — ***) Érdekes volna ezt is olvasgatnunk.

in acceptis referimus, quod tandem eruditus orbis veram ac genuinam causam aurorae borealis expectandam habeat. R. P. Hell philosophico et astronomico oculo detexit, lucas has nec ab electricitate, nec a particulis sulphureis, et salinis, nec a glacie, nec ab atmosphaera solis esse repetendas. Proponet, Deo juvante, R. P. Hell in Austriam redux observationes suas pulcherrimas, et demonstrationes firmissimas typis exscriptas orbi proponet, qui sane mirabitur, genuinam lucis borealis causam tamdiu latuisse. Unicum addo: risisse nos sapidissime, dum in novellis Viennensibus observatam auro-ram borealem legeremus, et ubi additum fuit, eam *ab oriente luna* extinctam fuisse. Sereni hi dies rarissimi sunt. Haec de temperie aeris. Nunc de victu pauca accipe. Nosti quod ad regia mandata omni supellectile domestica large instructi simus, cocusque additus. Iste nobis prandia et coenas parat, pro more suo omnia abundanter. Septem quidem tantum de eadem penu vivimus; interim dimidium Wardoë saturatur de culina nostra. Sed et ab aliis quoque non raro dona accipimus, puta: lac, ova, pisces, agninas carnes, bubulam. Scriptum quidem fuerat ad vicinum locum Vaczoë, ut nobis per-dices, lepores, *rangiferos* *) mitterent; sed frustra haec expectavimus usque in Januarium, cum tandem ex Vaczoë aderant Lappones in suis *Pulyke* seu trahulis, *rhenonibus* **) vecti, qui praeter lepores etiam 200 perdices attulerunt, genus avium candidissimum, uti et lepores erant pulcherrimi et albis-simi. Quia vero prandium nostrum, uti et coena de ordinario quatuor ferculis constant, accidit interdum, ut secundum fer-culum esset perdix aine Rippen (talán: *ein Rebhuhn* ?), tertium aine Rippen, quartum aine Nachrippen. Quando hos-pites habemus, non sic; sed omnia pro hoc loco quidem ma-gnifice. Pro haustu adest aqua, vinum album, et rubrum Fran-cicum, cerevisia duplex. Caffeo, herba thee, saccharo abunde provisi sumus. Chocolatta tamen vehementer deficit Dies esuriales et quadragesima erat valde difficilis. Neque

*) **) *Rhangiferi*, *rhenones*, természetudományi műszóval je-lenleg: *cercus tarandus* = nyargalóc v. iramszarvas. — Honnan ve-hette *Sajnovics* azon idegen származékú szókat, ki nem nyomozhat-tam.

enim piscis recens propter saevitiam tempestatis haberi potuit. Ergo celebratissimus *salpa* hic quoque famem sedare consuevit. — Jam pauca de Lapponibus adjiciam.

Lappones sunt collectio hominum, in montibus et silvis habitantium. Aestate habitant sub tentoriis, hyeme ad gazas fere subterraneas sese recipiunt. Oeconomia in rangiferis consistit; quo plures quis numerat, eo habetur ditior. Ubi muscum crescentem pecora depasta sunt, collectis vasis cum tota familia ad alios montes migrat hospes: adeoque gens haec est vaga. Ex rangiferis habent lac, butyrum, caseum, carnes, quibus victitant; e pellibus eorum vestes sibi parant. Pars portat perones, diceres *bocskor*; pars cothurnos, diceres *csi-ma*. Perizomata seu *gatyas* habent singuli, et supra has caligas pedibus adstrictas, uti caligae Ungaricae sunt. Praeter indusium breve et subuculam, tunica vestiuntur. Nulli hic sacci; funiculo, aut cultiori zona supra tunicam praecinguntur. Collipendii fines, qui ad pectus propendent, sunt sacculi instar, in quorum uno silicem cum chalybe, in altero pecuniam, et si quid pretiosi habent, reponunt. Capilli intonsi, pileus rude *kalpag* refert. Faeminae eodem vestitus genere utuntur, quo viri. Rhenones suos seu rangiferos, dum adhuc juvenes sunt, nolunt vendere, sed solum adultos: unde pelles rangiferorum pulchrae et delicatae rarissime videntur in chlamydis Norvegorum. — Sed vecturae genus est lepidissimum. Naviculae (neque enim ipsorum *Pulyke* aliter vocare possum) rangiferum praejungunt, ipsi sedent in naviculam, et funem cornibus cervi alligatum manu tenent. Impulsu pecus currere incipit *), et per saxa, montes et valles eodem

*) E hasznos állatnak iramsebességét Sajnovics itt szándékosan elhallgatja. Sokan mesésen gyorsnak festik. Első tekintélyű természetbúvárok nyomán a valót leghívebben látszik adni *Brücke*, ki az említett állatra vonatkozólag ekként nyilatkozik: „Das *Renntier* hat keine so grosse Schnelligkeit, wie man nach den übertriebenen Erzählungen mancher Reisenden glauben sollte. In einen leichten Schlitten gespannt, bewegte sich das schnellste unter denen, welche der Genfer Astronom *Pictet* prüfte, mit $25\frac{3}{4}$ französischen oder $27\frac{1}{2}$ englischen Fuss in der Secunde, also nur mit einem Drittheil von der Geschwindigkeit des besten Rennpferdes, aber durch seine Ausdauer leistet es Bedeutsames. Es kommt nach *Brooke* nicht selten vor, dass es 19

impetu fertur, navicula pro ratione viae jam huc, jam illuc inclinante. Si nives recentes, et altae sint, res pergit commodissime; at ubi lapides aut trunci lapidum obstant, magna cautela est opus, ut aequilibrium servetur; hoc semel amisso, navicula evertitur, et male in nivibus volutatur peregrinus, qui funiculis ita naviculae alligatur, ut se in cunis jacere credat. Hanc recreationem etiam ego, et R. P. Hell nuper habuimus, tametsi uterque gratiosissime eversi simus; bene, quod naviculae illigati non fuerimus, rangifero cum navicula duces itineris Lapponem eodem modo vectum insequente. Ceterum sedemus domi, et lectione librorum, indagatione algarum marinarum, concharum etc tempus impendimus, ut insignem e solitudine nostra fructum et eum multiplicem et publicum sperare possimus. Lumen marinum, quo totum pelagus ignis instar coruscat noctu, qua de causa proveniat, evidentissime demonstratum habemus. Quodsi Deus tertiam Junii diem nobis faventem praestiterit, pleni gaudio, miseriarum obliiti omnium in patriam revertemur, magnalia Dei praedicantes, qui gratis suis plurimis pretiosum etiam valetudinis constantis donum adjunxit — Multi hic scorbutico morbo laborant, licet aurae jam et climati adsveti. Quatuor eorum fatis functi, alios R. P. Hell, porrectis ex apotheca sua medicinis, restituit; deficiente eos hoc tempore nasturcio et herba cochleari, quae praesens sunt contra id genus morbi remedium. Sed et animabus, qua licet, mediori satagit idem R. P. Hell. Primores, qui antea odiis scindebantur, ita mutati sunt, ut se jam inuisant mutuo, eidemque mensae accumbant. Boni hi viri nos primum sui similes putabant. Itaque initio statim dies in hebdomadam edictus, quo apud Commendantem baal (táncvicalom) celebraretur. Piaculum erat ulli e

Stunden lang läuft, in einer solchen Tagereise 150 englische Meilen macht, und dabei einen Schlitten von 240 Pfund zieht. Dies macht eine Transportgrösse von 25200 englischen Pfundmeilen. Ein Rennthier ist somit im Stande, so viel wie vier Eskimohunde zu leisten.“ — L. Almanach der kais. Akademie der Wissenschaften. Fünfter Jahrgang. 1855. 8-o. Wien. Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. „Die Arbeitsthier. Eine Rede gehalten bei der feierlichen Sitzung der kais. Akademie der Wissenschaften am XXX. Mai. 1854. Von E. Brücke.“

nobilioribus emanere, nihil dubitantes, nos quoque eorum vitam victuros, ubi primis diebus res necessarias composuerimus. Sed enim e sermonibus nostris, et conversatione atque moribus brevi adverterunt, quae sit Romani Sacerdotii dignitas. Solitudinem nostram, moderationem, sobrietatem, et praesertim ipsorum etiam oculorum a sequiori sexu abstinentiam magnopere, et nunquam satis mirabantur. Erubere sua baal, quae nos abstinentia nostra damnabamus, eaque missa fecerunt. Magna observantiae et honoris significatione nobiscum versantur, dum apud eos prandemus, aut ipsos officii causa invisimus, uxores filiasque suas ne in conspectum quidem admittunt, ea potissimum credo ex ratione, quod nos dum ipsos aliquoties prandio lautiori exciperemus, sequiorem sexum penitus excluserimus. Filiae nobilium sine ulla mariti aquirendi spe hic misere vivunt, uti in plerisque Norvegiae locis. Nempe boni viri dum contra nostra monialium monasteria debacchantur, ipsi in domibus suis moniales nutrire coguntur: quamquam et istae Studia et labores nostri ad naturalem tantum historiam potissimum pertinent, quando coelum constanter nubilum, ventosum, nivisum, vix astronomiam nos exercere patitur. In algis marinis, et herbis ad littus maris ejectis, aut crescentibus pulcherrimas res jam deteximus. Putaresne corallia, aliasque herbas nihil esse, nisi mera animalia, qui ea videt, quae nos, dubitare non potest. De stellis marinis, conchis, cancris etc multa essent referenda, quae reipsa etiam incolae terrarum hactenus ignorarunt. Praeter talia duas alias summi momenti res deprehendimus, quarum utilitate et consequentiis deducendis considerata R. P. Hell existimat, jam nunc omnes itineris expensas a rege factas abunde esse compensatas, neque ab expeditione nostra majorem fructum sperari potuisse, atque isti insperati sunt. Eorum unum est, quod decrescentiam maris observatam, calculatamque habeamus: augentur nempe et magnis incrementis terrae in nostro globo terraqueo deficientibus aquis; hinc quaestiones enascuntur pulcherrimae per sese, et utiles non minus, quo haec tanta aqua deveniat, an viscera terrae petat, et quas itidem mutationes in cavernis, terrae motibus, ignibus subterraneis faciat? an

in athmosphaera pendeat aëris, eamque quotidie augeat? quid gravitate sua in tempestates, morbos, humana corpora possit? an dum regnorum maritimarum terrae crescunt, crescat quoque oeconomia; et quia evidenter demonstratur oeconomiam decrescere, regnisque integris interitum imminere, habebunt politici, quod consulant, quibus mediis interitum avertere possint. Plura similia regum quoque mentes advertent. Alterum inventum nostrum longe isto pulchrius, et quod ad maximam Europae partem spectat, *patriamque nostram Ungariam mire attinet*, tantae magnitudinis existimamus, ut *inventionem adhuc velimus celatum*, et nemini ante, quam ipsi potentissimo Daniarum regi oretenus velimus communicatam. De qua quidem re quoties nobis est sermo, est autem frequentissime, liquido semper gaudio exultamus benedicentes Deum, qui expeditioni sui causa susceptae tam prosperos successus largitur, et nos in vastissimi sui aedificii, quod moliri videtur, fundamenta primos injecerit. Oretis Deum, ut omnia porro fiant ad laudem et gloriam Nominis Sui, et exaltationem S. Matris Ecclesiae. — Tuas literas diebus mensis Augusti scriptas in Martio nobis posta attulit cum plurimis aliis Vienneisibus, Parisinis, Hafniensibus. Magno nobis solatio fuit, quod in P. Heller confessarii caesarei literis legerimus, magnam Caesaris, et Augustissimae Theresiae solitudinem de prosperitate R. P. Hell, et speciale Augustorum desiderium frequentissimas de Hellio suo relationes audiendi. Eadem posta Romanas reddidit a Generali nostro literas, tam pulchre, tam paterne, tam solatiose scriptas, ut nihil supra. Ego in iisdem dispositionem meam, et officium his conceptum verbis legi: „Spero P. Socium (*Sajnovics értetik*) Reverentiae vestrae solatio, et ubi operam ab eo aliquam requisierit, adjumento quoque futurum, quod suo tempore, quando plus otii nacta ad me perscripserit, magno cum gaudio inter alia intelligam. Erit sane quaevis ipsius epistola mihi multo acceptissima. Superest, ut gratiis pro notitia ad me data actis Reverentiae vestrae et P. Socio favores coelestes et faustissima quaeque apprecer.“ Vale cum omnibus tuis, et nostri constanter ad aras memento. Vardoë, 5. Aprilis, 1769. Tuus in Christo *Joannes Sajnovics.*“

II. Levél.

Nunc alteram subjicio *).

„Reverende Pater! — *Te Deum Laudamus!* Sincerissimo affectu una nobiscum ut depromatis, Te ceterosque Reverendos Patres perhumaniter invito. Placuit enim Clementissimo Numini expeditionem nostram benedicere, et observationem per solem transeuntis Veneris plenam, atque omni ex parte perfectam indulgere. Impleta sunt jam potentissimi Daniae regis vota, impleta totius regni desideria, satisfactum expectationi eruditi orbis! Quis dilectae Matri nostrae Societati honor inde accedat, hoc praesertim calamitoso tempore, vos ipsi videtis. Proh! quam amaris insultationibus vexata et proscissa fuisset item a malevolis, si tanta expeditio a tali rege, viro de Societate nostra tam invidiose oblato, non fuisset assecuta primum finem! Haec dum animo reputo, prae gaudio mihi lachrimae fluunt; facileque intelligo, hanc singularem Numinis benevolentiam vestris precibus et sacrificiis, quae illi hunc in finem obtulistis, deberi. Agite ergo amplissimas Deo ter optimo gratias, quod supplicantium vota benigne exaudire dignatus sit, eoque ampliores, quo certius est, beneficium istud non ordinarium et vulgare, sed singulare prorsus, et cum manifesto miraculo fuisse conjunctum. A die 27. Maji usque ad tertiam Junii solem non vidimus ob perpetuas nubes. Hac die postquam correspondentes accepimus, item sol nubes ingressus disparuit: circa nonam vespertinam stabamus ad tubos: ego, R. P. Hell, et studiosus Nidrosiensis **) spem inter et metum praestolantes, si forte paululum emergente sole ingredientem Venerem observare liceret. Paulo post apertura in nubibus facta, et solem quasi per fenestram conspeximus, et utrumque contactum ingredientis Veneris eleganter vidimus. Nondum quinque minuta effluxerant, cum iterum densis nubibus involutus sol non amplius integer prodiiit. Euntem comitabantur atrae nubes per horas omnino quinque pertinaciter: de egressu videndo plane fuit conclamatum. Stabant hospites nostri juxta nobiscum tristes, et moesto ob-

*) Ezek is hihetőleg a másoltató Benkő Miklósnak szavai.

**) Nidrosia = Drontheim, város Norvégiában.

tutu, altoque silentio dolorem et commiserationem loquebantur. Nobis quid animi fuerit, facilius est conjectare, quam scribere. Spes unica in Deo, et quidem, si voluerit, miraculose succursuro. Interim tempus imminabat, quo Venerem egredi oporteret, cum radii solis oppositam sibi densissimam nubem dissolvere sensim, et tandem plene disjicere ceperunt. Apparuit luce plena sol, et uterque Veneris exeuntis contactus ad amussim observatus est. Quanto cum gaudio, quantis Divinae Clementiae laudibus, non possum dicere. Hospites nostri, quibus miraculi nomen inusitatum, et fortasse etiam ridiculum est, uno tamen ore fatebantur, non humanis aut naturalibus causis, sed singulari prorsus et incredibili Numinis favori esse referendum, quod haec coeli facies ita apte atque congrue mutabatur. Ego miraculi magnitudinem, dum vixero, gratus venerabor. Ibat dein per sudissimam coeli regionem sol, accuratissime ecclipsis ejus observata est, idem in linea meridiana acceptus. Post prandium mundissimo coelo correspondentes altitudines iterum acceptae, quarum ultimam dum adscribo, eodem momento turbo e septemtrione oritur, teterrimis nebulis coelum, terras, et maria involvens, neque solem ab illo tempore videre licuit, licet jam dies sexta Junii agatur. Quam sortem astronomi nobis vicini habuerint, ignoramus. Duo mense Aprili ex Anglia advenerunt, ad Cap Nord *) observatoria sua figentes; alia navis Anglica alterum astronomum Spitzbergam devexit. Deus ipsis sit propitius in furioso hoc pelago, et iniquissima tempestate hujus climatis. Plura scribere non possum properante bajulo, quem R. P. Hell Hafniam **) expedit, ut Suae Majestati Regiae de felici observationis termino nuncium laetissimum ferat. Nos Deo dante circa 22. hujus hinc movere cogitamus. Dabit idem, ut vobis Trondheimio ***) scribere bre vi possim. Valet interim omnes ac singuli, et nostri in vestris sacrificiis mementote. Vardoë, 6-ta Junii, 1769. Tuus in Christo *Joannes Sajnovics.*"

*) *Cap Nord*, hegyfok Finnhonban, Noorkin.

**) *Hafnia*, Kopenhága, Dánia fővárosa.

***) *Trondheimium*, Drontheim = Nidrosia.

IRODALMI NAPLÓ.

— *Encyclopædiai munka.* — Hétköznapi Könyvtár, 1. szám: *Ismerettár.* Népszerűen előadva s képekkel ellátva. Többek közremunkálásával szerkeszti *Tóth Lőrinc*, m. akad. tag. Első kötet, első füzet, A — Allodium. Pest, 1857. kiadja Heckenast G. közép 8r. 192 hasáb. Évenként 10 ily füzet 2 ft., postán 2 ft. 30 kr.

— *Irodalomtörténet.* — Magyar Írók arcképei és életrajzai, I. füzet (gr. Széchenyi István, Kazinczy Ferenc, b. Wesselényi Miklós, Kisfaludy Sándor, gr. Desseffy Aurél, Fáy András, Dugonics András, Jókai Mór). Pest, Heckenast kiad. 1857. 4r. 32 lap. Tíz füzet ára 1 ft. 40 kr.

— *Szépirodalom.* — *Bajza Versei.* Negyedik, teljesb. kiadás, a költő életrajzával, Toldy Ferenc által. Pest, kiadja Heckenast G. 1857. 16r. XXXII és 296 l. Diszkiadás. Ára 1 ft. 40 kr.

Hegyháti Dalok. Irta *Csermelyi Sándor.* Pesten, nyom. Kozma Vazul 1857. 16r. 95 l.

A Balaton szerelme. Rege. Irta *Roboz István.* Pest, Miller nyomd. 8r. 37 l.

Jókai Mór Munkái. Népszerű kiadás. I. *A Varchoniták.* Második kiadás. Pest, 1837. kiadja Heckenast G. 16r. 111 l. Egy-egy kötet ára 20 kr.

Harmadik szomszéd. Népies regény. Irta *Szegfi Mór M.* két rész. Pest, kiadja Heckenast G. 1857. K. 8r. 284 és 228 l. Ára 2 ft.

Népvilág. Elbeszélések. Irta *Jókai Mór.* Két köt. Pest, kiadja Heckenast G. 1857. 8r. 188 és 215 l.

Beszélyek. Irta *Vadnai Károly.* Két köt. Pest, Lauffer és Stolp bizománya. 1857. 16r. 170 és 163 l. Egy-egy köt. ára 40 kr.

A Vidék. Társaséleti szín- és árnyrajzok *Laukától.* Két kötet. N.-Váradon, Tichy nyomt. Hollósy Lajos tulajdona. 1857. 16r. 224 és 218 l.

Külföldi Regények és Beszélyek gyűjteménye. I. füzet. *A normandi halász.* Pályadíjazott beszély Deslys Károlytól, franciából ford. *Huszár Imre.* Pest, 1857. Müller Gyula sajátja. 16r. 47 l. 12 kr.

Ifjuság Hajnala. Tanodai emlékkönyv. Szerk. és kiadá ifj. *Ungváry Gedeon.* Pest, nyomt. Gyurián J. 1857. 16r. 93 l.

Erdélyi Museum. Almanach 1857-re. Szerkesztették *Szabó Richárd* és *Balázs Sándor.* Pest, Pfeifer Ferd. bizománya. K. 8r. 447 l. füzve 4 ft.

Vasárnapi Könyvtár. Szerkeszti *Hajnik Károly.* 1. 2. füzet. *Mesék,* francia után *Lovásztól.* 2. rész. Pest, Heckenast G. 1857. Kis 16r. 111 és 128 l. sok képpel. A tíz kötetes folyam ára 2 ft.

— *Szép művészet.* — *A zene tankönyve* mesterképezdék számára. Irta *Schmidt Péter.* Pest, Treichlingernél. 1857. nyomt. Budán. 4r. 76 l.

— Nevelés, ifjúsági iratok. — *Néptanítók Könyve.* Szerk. és kiadja *Szeberényi Lajos.* Harmadik kötet (folyam), első füzet. Gyulán, Réthy Lipót nyom. 1857. 8r. 72 l.

A magyar-német Gyermekbarát. Gyűjté *Samarjay Károly.* Második javított kiadás. Pest, 1857. Heckenast. 8r. 324 l. egy acélmetszettel.

— Nyelvtudomány, nyelvkönyvek. — *Curtius görög nyelvtana.* Ford. *Kiss Lajos.* Pest, Kilián tulajdona. 1857. 8r. 97—256 l.

Latin Nyelvtan. Második kötet, Mondattan. Gyakorlókönyvvvel és szótárral együtt. A III. és IV. gymn. osztály számára Dr. *Schulz Ferd.* nyomán készítette *Warga János*, a nagykerösi kath. főgymn. igazg. tanára. Pest, 1847. Kilián tulajdon 8r. 216 lap.

A magyar nyelv eredetisége s önkifejlése. Irta *Vári-Szabó Sámuel*, helv. hitv. lelkész. Első füzet. („Az I. füzetben Kolmár József eszperes kézírattöredékei használtattak fel“). Kecskeméten nyomt. Szilády Károly. 1857. 8r. 112 l. füzve 1 ft.

Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der ungarischen Sprache. Nach Dr. Ahns Lehrmethode bearbeitet von *J. L. Dallos.* Zweite Auflage. Erster Theil. Pest, 1857. Lampel. 8r. 128 l.

Új teljes Magyar és Német Szótár, tekintettel az egyes szavak helyes kiejtésére, rokonságára, valamint azoknak hajlítása, füzete és különböző értelmeinek körülírás által meghatározott szabatos előadása, különös figyelemmel levén a természettudomány, az új törvényhozásban, a kereskedelemben stb. szokásos szak- és műszavakra. Irta Dr. *Ballagi Mór*ic tanár. Magyar-német rész. Pest, 1857. Kiadja Heckenast G. 8r. VIII és 695 l.

Iskolai és Utazási magyar és német Zsebszótár. Magyar-német rész. Tömnymatu kiadás. Pest, 1857. Heckenast. 16r. 408 l.

— Történet és rokon. — *Magyarország Családai* címerekkel és leszármazási táblákkal. Irta *Nagy Iván.* Szerk. és kiadja *Friebeisz István.* II. füzet. Bacchó-Bánffy. Pest, 1857. Kozma bet. N8r. 81—160. l. Ára füzve 40 kr.

A testvérhaza történetkincsei. Közli *Vereby Soma.* Második füzet. Pest, 1857. Kozma nyomd. 4r. 28 l. képekkel.

Az Ausztriai Birodalom Statistikája és földrajzi leírása. Kidolgozta *Fényes Elek.* Két rész egy kötetben. Pest, 1857. kiadja Heckenast G. N8r. 303 és 366 l.

Az Ausztriai közbiradalom honisméje, különös tekintettel Magyar-és Erdélyországra. A tanuló ifjúság használatára szerkeszté *Matusik János*, kolosvári tanár. Egy színézett térképpel. Kiadta *Majer István*, Pestvárosi fő, elemi s vasárnapi iskolák igazgatója. Pest, 1857. Eggenberger bizománya. 8r. 120 lap, füzve 36 kr.

— Törvénytudomány. — *Elméleti s gyakorlati Útmutató* urbéri ügyekben. Irta *Tóth Lőrinc*, h. ügyv. m. akad. tag. Negyedik s utolsó füzet, 193—354 l. Pest, kiadta Heckenast G. 1857. N. 8r.

A Váltójog, főleg keresked. és ipartanodák számára. Irta *Karvasy Ágoston* tanár. Második bővített kiadás. (M. és németül). Pest, kiadja Heckenast G. 8r. 247 l.

Magyar Öngyűjtemény, írta Oláh László. Második újból átdolgozott kiadás. Pest, 1857, kiadja Heckenast G. N. 8r. 447 l.

A mezsei rendőrség. Az 1840-ki országgyűlés IX. törvénycikkelye (M. és németül). Kassán, 1857. Werfer K. gyorssajtóján. 8r. 25 l.

— *Alkalm. természeti tud. — Hasonsszenvi Állatorvos.* Dr. Günther után *Náray Imre* ügyvéd. Arad, 1857. Goldschneider nyom. 8r. 360 l. Ára 2 ft. 40 kr.

Csudarecipe, vagy biztos óvszer az élet hosszabbítására, az egészség föntartására. . . Találtatott Dr. *Sernest* irományai közt. Második kiadás. Pest, 1857. Kiadja Lampel R. 32r. 15 l.

Szólószeti és borászati közlemények. Első folyam hat füzetben. Szerk. és kiadja *Gyürky Antal.* I. II. füz. Pest, 1857. 1—124 l. rajzokkal.

— *Egyház. Egély.* — *Vélemény a magyar protestáns Egyházalkotmány fő pontjai felett, különös tekintettel a jövődö törvényhozásra.* Irta *Révész Imre*, a debreceni ref. egyház egyik predikátora. Debrecen, Telegdi bizománya 1857. N. 8r. 90 l. füzve 40 kr.

Eszmetöredékek a magyarhoni protestantismus jelen stádiumára. Irta ifj. *Szeberényi János*, ev. lelkész. Pest, kiadja Laufer és Stolp. 1857. N. 8r. 83 l.

Az összpontosító föle a prot. egyház kormányzatában s a világiak elnöksége a magyarhoni egyházban, történelmi adatokkal megvilágítva. *Bauhofer György* budai lelkész által. Pest, 1857. nyom. Kozma. N. 8r. 20 l. 20 kr.

Papi Dolgozatok gyászestekre. Halotti predikációk, gyászbeszéddek és imák egyházban, gyászudvaron és sírnál. Szerkesztő *Fördös Lajos* kecskeméti ref. lelkész. Hatodik füzet. Kecskem. nyomtató tulajd. Szilády R. 1857. 8r. 189 l. *Hozzá járulnak:*

Magyar protestáns egyház-irodalmi Ismertetések és bírálatok. Első füzet 8-d. íve, 109—122. l. és:

Konkordancia. 17—20. ív v. I. köt. 257—320. l. utolsó cikkszö: „Egyedül.”

Néhai Dr. *Szeberényi János* bányakerületi superint. *Vezérfonala a konfirmálandók oktatásában.* A szerző hivatalkodása 1857. mart. 11. tartandott, de azon évi febr. 10. közbejött halála miatt elmaradt félésszázados emlékünnepeére tisztelete jeleül sajtó alá rendezte *Szeberényi Lajos.* Gyula, Réthy bet. 1857. 8r. 39 l.

Szent Lant. Irta *Pájer Antal*, kiadta *Sujánszky Antal.* Pesten, 1857. Eggenberger bizománya. 16r. 152 l. Díszes kiad. 1 ft.

A sz. hajdankor énekei Dávid után írta *Baksai Dániel.* Második javított kiadás. Debrecen, kiadja Telegdi K. Lajos. 1857. 8r. 127 l.

Élő Rózsa. Imáds. és Énekeskönyv az „Élő sz. olvasóról” ne-

vezett Mária-társulatnak használatára . . . kiadja a sz. István-társulat. Negyedik kiadás. Pest, 1857. Herz bet. 8r. 110 l.

— V e g y e s. — *Szellemi Omnibus* kéjutazásra az élet utain. Irta *Aszalay József*. Harmadik kötet. Pest, Geibel bizománya, 1857. N. 8r. 368 l. Mind a 3 kötet ára 6 ft.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

„LÁB“ A PROSODIÁBAN.

Jeles kis „Magyar Verstan“unk *Greguss Ágosttól* (Pest 1854) a képletileg összeállított lábak magyar elnevezéseit nagyobb részt Fogarasi után a 27-d. l. adja. Ezeket Hunfalvy Pál úr (M. Nyelvészeti I. 201. l.) idézvé, *vad de jó* szóknak nevezi, megjegyezvé, hogy „a görög elnevezések szokottabbak ugyan a deák poeta előtt, de nem kevésbé vadak, és így nem árt inkább *magyar vadakhoz* szokni, mint az idegen vadakat ott is, hol mellőzhetjük, megszeretni.“ Teljesen osztván e hazafias itéletet, a közösen tisztelt ösvénytörő és fölhasználó urak engedelmeivel, s pártolásukat kérve, közlöm e memorialis sorokat, költészeti tanítóságom idejéből datáltakat, már csak azon rokonszenyből is, mert Greguss úr egyéb műszavai is, mint péld. *hangtorlat* (=positio) az én egykori műszavaimmal gyakran találkoznak.

„*Kéttagu* lábak ezek : rengő, dali, tünde, kelővel.

Harsona és riadó, három szótagra telendők,

Andalgó, szapora, rátarti, poroszka, toborzó,
S mely két szélsőjét dobantva (dobbanó) kirína sorunkból.

Négyes ütésű negédelgőt szép tárogatóval

Népdalaink végett szükség ismerni magyarnak.

Többi nevét magad összetehetd a kéttaguakból.“

Példa : *kelődali* és *rengődali* és *dalitünde*.

Látnivaló, hogy ezek mind inkább egyedül tánc, zene, és lovagéletünkhöz szorítkoznak. Ha csak egy pár akad is köztök, mely a vadszépnek szépségét illetetlen hagyván, vadságát kissé szelidítette, céloml van érve.

Lugossy József.

TÖRÖK AKADEMIA.

1267-évben (1851) a *Dzszeridei Havadis* (Újdonságo klajstroma) című lapban megjelent Hairah Effendi akadémiai másod elnök az akadémia üléseit a következő szónoklattal nyitotta meg :

„A világban aligha lehet oly szép és nemes dolog, mint a tudo-

mány és tudás. Az ember személyes kívánatainak betöltésére csak művészet és tudás vezethet; bármi körül forogjon a dolog, bármi-ben létezzen az, a tehetség és tudomány értéke és becsé tagadhatatlan. A szemünk előtt levő rendezett népállapatok, a felsők és alsók szép együttélése: mind ez nem a tudomány eredménye-e? Annyi szép rendelkezés, a béke és nyugalom megalapítása; ha azt tiszta szemmel nézzük, s az igazság elismerő mérlegén mérjük: mi annak oka, ha nem a tudomány és műveltség? — Ezért tehát nem lehet kétség benne, hogy a tudomány és bölcsészet kapujának megnyitása, a művészet és műveltség öregbitése, és ezeknek a nép közti elterjesztésére szentelt működés által az ország léte valóban édesbítettik, és az alattvalók csendes életének örök és maradandó léte meg alapíttatik. Az embert mint okos állatot, két részről tekintvén, először éltének védelmezésére, testi szükségének fedezésére, másodszor, társas indulatú lévén, társadalmi vágya teljesítésére; valamint a gyakorlati, úgy az elméleti tudományokra szorúlni látandjuk; elmebeli oldalát tekintve, t. i. mindent felfogó tehetségét, természeténél fogva a legnehezebb és legmagasabb kérdések megfajtására törekszik, s az elme táplálását szaporító költői és folyó beszéd meghallgatásában élvét talál.

A bölcsészetről tehát sok könyv iratott, és az erkölcesztan számára töménytelen kötet készült az irányról; általában a szócífrázásra több gond fordítottatott mint más tudományokra. Ne is mondjuk, hogy a szó fölött annyit fáradozni hasztalan; mert nem a szó-e az, mi az ember lelkére leginkább hat? Ezen okból történik, hogy a harc- és csatatéren a fej és lélek sokszor vesztében lévén, egy szó által ezer ember lelkesülvén, létüket feláldozva, az ezelőtt oly kecs és bájjal bíró éltet könnyen odaadták. Továbbá az is bizonyos, hogy egy szó által, az ember eszének felfoghatatlan, a világ minden örömével felérő gyönyör és mulatság készült.

Ki tagadhatná tehát a szó magasztos becsét. Az embert más esztelen állatoktól megkülönböztető tulajdona mi egyéb, mint a szó használata? és nem ez-e a szív tolmácsa, és az érzékűli világba vezetőnk?

Továbbá a világban minek lehet állandó és biztosabb nyoma mint a szónak? Azon derék hősökről, kiket hazájok elfelejtett már: idők múltával is ki tesz említést? a számtalan tudósok lajstromát ki ismétli nekünk más, mint a szó?

A vízőzönben elveszett népek emlékezete, annyi ritka művészetek és csoda dolgok feledékenységbé jöttek volna, de az azon időkben élt költők szava nem; a szó az időnek annyi hullámaintól sodortatva mégis hozzánk érkezett.

A szó nagysága bebizonyítására ennél nagyobb indok szükséges-e? Csak hogy a szó értéke és becsé a szóló elméjétől és tudományától függ.

A szó elménk szövőszékén szőtt csillámló szövet; fénye, cif-

rasága és kelő ára csak az élmethetség azon ügyességétől függ, melylyel a csürlő vettetik.

Hogy a szó ilykép szívfuró, bátorító és a végső napig állandó, az is a tudománynak és tökélynek köszönhető. Mi nemesíti inkább a nyelvet, mint a benne szoló tudomány és tudás? Egy a tudománynyal nem foglalkozó nyelv, bármily tökélyes és rendarányos legyen, csak egy, jó ugyan, de ugar földhöz hasonló. Mert mint oly ország, melynek határai ki nem jelölve, melyben szorgos kéz által építmények nem emeltettek, kellemes és lakott nem lesz; szintúgy a nyelv, míg határa nincsen, míg azon az ész, munkájával nem dolgozott, költemények és tudományos könyvek nem irattak, elterjesztett és híres soha sem lesz.

E végett csupán a nyelv nemesítésére és a szócifrázásra számtalan nyelven szerkesztetett számtalan könyv.

Röviden szólva, az ember, valamint lelki, szintúgy testi követelményei kielégítésében csak a tudományra és tudásra szorúl. E fontos ügy elősegítésére, a jelenkor sok javainak nevelésére, nekünk azon kegyes engedély adatott, hogy mi szegény tehetetlenek, *tudós társaság* nevezete alatt összegyűlhessünk, és üléseinket megnyithassuk. Istennek sok hála, hogy oly irgalmas és nagylelkű Padisah szolgálivá tett, ki hogy alattvalóit miveltekké tegye, őket mint esecsemő gyermekeket irgalma bölcséjében ringatja, kegyét és jóságát egész tökélyében mutatván.

Mi bennünket illet, minthogy gyengeségünk mindenben tökélyes, mi csak örömünket és gyarlóságunkat mutatjuk. Ez utolsó ügy is ismeretes levén, csekély ereink szerint működni fogunk.

De ő, ki minden kaput megnyit (azaz minden nehézséget elhárít), és minden okoknak okozója, dicső magassága, minden kétségtől távol van: éltesse sokáig ő ragyogó felségét, a rend- és üdvadót, irgalmast, igazságost, jeles parancsolót, a tudomány és szultánság oszlopát, nagykegyű császár urunkat! éltét és méltóságát öregbítse, királyi és világnak használó testét testi és lelki bajtól mentve és őrizve Ámin. A próféták urának tiszteletében"

— Szolgáljon e beszéd mutatványúl a jelenkori török gondolkodás és kifejezésmód némi ismertetésére. Készítette azt, tán kissé nagyon szóhoz tapadva, csallóközi (szerdahelyi) születésű derék lingvistánk *Vamberger Armán* úr, ki e napokban Törökországba indul azon végre, hogy a keleti nyelvek és tudományban, melyeknek önfeláldozással szentelte ifjúsága több éveit, magát tökéletesítse. Lesz módunk olyasóinkat koronként ottani haladásairól tudósítani.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VII. ÉV. APRILIS, MÁJUS, 1857. IV. V. FÜZ.

A GÖRÖG ANTHOLOGIA.

SZÉKÁCS JÓZSEFTŐL.

A helleneknél inkább mint bármely egyéb nemzetnél szokás volt a sírokat, az isteneknek szentelt s nyilvános helyeken, kivált templomokban, felfüggesztett ajándékokat s egyéb oszlopokat és szobrokat, kiválólág pedig történelmi emlékeket s nyilvános épületeket, felírásokkal ékesíteni. Természetes, hogy a kegyelet a porló sírkőnek, a történelem az omladozó épületnek, a tudomány és ízlés az ajándékoknak legalább feliratait szerette az idő vagy a barbárok rontó kezei közül kimenteni. Így keletkezhetett a legelső *Anthologia* vagy is Virággyűjtemény, mely alatt a philologiai irodalom a régi hellen epigrammok és kisebb versezetek összeszedett gyűjteményét szokta érteni.

A történelem hűségesen feljegyezte azok neveit, kik az ily feliratok első gyűjtői valának. Athenaeus dicsérettel említi a Periegetes melléknevű *Polemót*, ki mintegy 200 évvel Kr. előtt, különféle városokban gyűjtött, és *περὶ τῶν κατὰ πόλεις ἐπιγραμμάτων* cím alatt készített ily feliratokat. Ugyanezen *Polemo* az Akropolisban találtató ajándékokról négy könyvet írt össze, Lakedaemont és Delphost hasonló cél-

ból utazta be, s minthogy minden felírás előtt ácsorgott, gúny-névvel *Stelokopas* = oszlopböngésznek neveztetett. Polemonyomán jártak Alketas, Menestor, Apellas Ponticus, Aristodemos, Philochoros, Parosi Neoptolemos és Ecchemeros, kiről Lactantius azt jegyzi meg, hogy az istenek történelmét templomok és ajándékok felírataiból állította össze.

Az itt nevezett anthológok minden gyűjteményei elvesztek.

A költők nem érték be azzal, hogy csak valóságos, leg-szorosabb értelemben vett feliratokat készítsenek, hanem elkezdtek a pusztá feliratokat az eszményi világ körébe bevonni, s képzelt esetekre úgy, mint a történelem múltjából felmerülő vagy a jelenben mutatkozó valóságos eseményekre, oly epigrammokat írtak, melyek azoknak sajátságait meglepőleg jellemezték. Így keletkezett az elvont értelemben vett magasabb epigramm. Ezzel nem azt akarjuk mondani, mintha a pusztá feliratok közt nem találtattak volna olyanok, melyek a magasabb epigramm mértékét megütötték; hanem ellenkezőleg azt, hogy a feliratokban volt épen kifejezve a magasabb epigramm azon theoriája, mely szabály gyanánt lebegett a későbbi epigrammirók lelke előtt.

Gadarai *Meleager* volt a legelső ki nem többé merő feliratokat, hanem az előtte úgy mint a vele együtt élő költőknek magasabb értelemben vett epigrammjait összegyűjtötte, s azokat mintegy szellemi virágokból összefűzött egészket Koszorúnak (*σεφανος*) nevezte. Meleagert nevezhetjük az Anthologia apjának. Ő Koszorúját egy szép verssel vezette be, melyben virágokkal összehasonlított 46 költőnek neve fordul elő, kiknek műveiből kötötte koszorúját. Legelső s legméltóbb követője Thessalonikai Philipp volt, ki gyűjteményét, melyet *ῥηλοτεροι* azaz kétségen kívül Meleager után élt 13 újabb költő műveiből állított össze, szinte Koszorúnak nevezte. Mindeniknél betűrend szerint következnek az epigrammok.

Fájdalom e két Koszorú sem szállott reánk, noha bizonyos, hogy szétbontott virágait a későbbi gyűjtők felszededettek s azok töredékeit egyéb gyűjteményekben öröklöttük.

Meleager a Kr. előtti utolsó században élt s utána Phi-

lippen kívül még két Diogenes említettik mint gyűjtő, a herakleai és a laerti, de ezeknek munkái is elveszték.

Hadrián alatt Strátó Sardianus *Μούσα παιδική* cím alatt, részint már az előbbi anthologiákból, részint újabb költőkből, részint maga munkáiból merő szerelmi epigrammokat gyűjtött össze, milyenek készítésével Plátó óta, mint látszik, nagyon örömet foglalkoztak a poéták. E gyűjteményből Strátónak 76, egyéb költőknek 165 epigrammja szállott reánk, köztök 13 meleageri, 2 philippi és 10 új költő neve fordul elő.

Ezen idők után az epigrammok gyűjtése közel öt századig teljesen megszűnt, és csak akkor ébredt újra fel, midőn Byzanc a keleti birodalom székhelyévé lett. Nem mondhatnók ugyan, hogy ezen felébredés a régi dicsőség szebb korát költötte volna fel álmaiból, de annyit még is, hogy a császárok alatt keletkezett epigrammok özönében halászhatók voltak gyöngyök is, melyek a classicusabb századok füzérébe méltán beilleszthetők valának. Nagy volt ekkor a költőknek száma, oly nagy, hogy mint a vargák és a bábsütők külön szabadalmazott céhet képeztenek, s az udvari és nyilvános élet minden vig vagy szomorú eseteire, a császár és császári család, a ministerek minden kitünőbb tetteire verseket készítettek. Voltak olyak is, kik a gazdagabbak név- és születés-ünnepéyeiket bérben tartották s a vendégek előtt a házi úr vagy asszony tiszteletére faragott verseiket szavalták is énekelték is, s kiket, ha irodalmunknak úgy volna szokása, mint a régieknek, a mellékneveket osztogatni, legigazabban tányérnyaló poetáknak nevezhetnénk. Nazianzi Gergely püspök, Agathias, Paulus Silentarius és Macedo s még tán egy-néhány — sok semmi esetre — tesznek dicséretes kivételt, mint akik a legremekebb költőket szerencsésen utánózták s epigrammaikról — legalább részben — elmondható, hogy szomszédságuk ellen Meleager költői sem fognának tiltakozni.

Ezen költők egyike, Myrinai *Agathias*, ki, mivel jogtudós vala, mindenütt *Scholastikos* melléknévvel említettik, a hatodik század végén, *Kyklos* cím alatt, kora költőinek epigrammait összegyűjtötte és versekbe foglalt előszóval vezette be. Ezen előszó végén Agathias az általa gyűjtött epi-

grammokat, tartalmuk szerint két szakra osztja fel, s így ő az első, ki elődeinek nyomát elhagyva, nem betürend, hanem — mi sokkal célirányosabb — foglalatjuk szerint osztályozza az anthológiát.

Még ketten vannak, kik kiemelendők, t. i. Constantinus Cephalas és Maximus Planudes.

Constantinus Cephalas a tizedik század elején élt, s minden előtte eddig élt költők már meglevő gyűjteményeit, valamint a még össze nem gyűjtött s könyvbe nem foglalt egyéb epigrammokat is úgy állította össze, hogy neki a legkimerítőbb anthológiát köszöni a tudós világ.

Maximus Planudes az idősb Andronicus és ennek onokája alatt — tehát a most nevezetnél később élt. Ennek Anthológiája volt az, melyet Planudes név alatt a XV. század óta ismert a világ, melyhez az jóval előbb jutott mint a Constantin-féléhez.

De jaj volt Planudesnek, miután Constantinus Cephalas anthológiáját Salmasius Heidelbergben felfedezte és mint *Anthologia Palatina inedita* a tudósokkal megismertette. Planudes ugyanis szerzetes levén, a maga anthológiájából sok, a szemérmet sértő epigrammot kihagyott; a classicusabb költők műveit kiküszöbölte s helyöket újabb költők silány darabjaival pótolta; sőt annyira ment, hogy a botrányosabb epigrammokat megváltoztatta, egész sorokat kihagyott belőlök, vagy saját tetszése szerint másokat írt helyökbe. Ha Constantinus Cephalas anthológiája valahogy elvesz, Planudes dicsősége előtt mindenki meghajolt volna, mert többet tartalmaz anthológiája, mint Cephalasét kivéve minden előbbieik. De napfényre jutván a pfalzi codex, s kisülvén, hogy Planudesé alig egyéb mint annak elég kontárul kezelt kivonata, nagy lett a kritikusok boszúsága, melyet Brunck így tolmácsol: *Nonne satius fuisset, ubi minus castum occurrebat carmen, illud omnino praeterire, quam ultimum assumere distichon a praecedentibus seclusum et interpolatum, ita ut nullum in eo lumen fulgeat, nihilque praeter inanem sonitum remanserit.*

Minthogy már Planudesnél vagyunk, elősoroljuk azon kiadásokat is, melyek az ő anthológiáját közzé tették. Legelőször áll közöttök:

Janus Laskaris, a Byzanc bevétele után Itáliába menekült jeles hellen tudósok egyike, ki 1494-ben adta ki Planudes Anthológiáját s mely minden utána következőknél jobbnak tartatik. „Lascariana editio“ — mond Reimarus — praestantior est et vicem praestat optimi Msti Codicis.“

1503-ban ugyancsak Planudest az *idősb Aldus* adta ki ily cím alatt: Florilegium diversorum epigrammatum in septem libros... Venetiis, in aedibus Aldi, mense novembri 1503.

Ezt aztán több kiadás követte, u. m.

1519-ben *Junta Philippé* Florenchen

1521-ben Aldus második kiadása

1531-ben Badius Ascensius Jodocusé, mely általában Ascensiónak neveztetik.

1550-ben Aldinus harmadik kiadása.

1566-ben Stephanus Henriké

1600-ban Wechel Andráse Frankfurtban, melylyel aztán Salmásius a Palatinát vetette össze.

Hogy 1494 és 1600 között mindenféle chrestomathiák is jelentek meg, magától értetik.

De térjünk át Constantinus Cephalas Anthológiájára. A híres Salmásius 1606 végén Heidelbergbe jöven, itt kintünő szorgalommal buvárkodott a pfalzi választók nevezetes könyvtárában. Buvárkodásai közben a hellen epigrammok egy code-xére bukkant, mely mint tapasztalá, sokkal több epigrammot tartalmazott, mint az 1600ban Frankfurtban megjelent, Wechel által közrebocsátott planudesi Anthologia. Salmásius tehát azon epigrammokat, melyek a Wechel-féle kiadásban megvoltak, szorgalmasan kijegyezgette, azokat pedig, melyek abban hiányoztak, külön kiírta. Ezen idő óta, mint már mondtuk, az úgy nevezett Anthologia Palatina inedita a legnagyobb jelentőségre vergődött a philologiai irodalomban. E jelentőséget két körülmény nevelte: a codex sorsa és Salmásius eljárása. A codex ugyanis 1623-ban, miután Tilly Heidelberget bevette, az egész könyvtárral együtt, melyet bajor Maximilián a pápának ajándékozott, Rómába vándorolt, s eddigi neve helyett Codex Vaticanus nevet öltött. Itt nyugodott mind addig, míg a francia köztársasági Directoire executif a becses dolgok sorába jegyezte fel, melyek a torentinói béke értelmé-

ben kiadandók és Párizsba szállítandók voltak. A pápa a codexet Terracinába vitette, hogy a franciák meg ne találják, de (Chardon Larochette *Melanges*-jaiban ezen eseményt körülményesen írja le) a kiadás csakugyan megtörtént. 18 évig volt a codex Párizsban, hol legalább a tudós világ hozzá juthatott. Később visszavándorlott Romába, honnan 1816-ban a pápa bele egyezésével Heidelbergbe, közel két százados távollét után ismét megérkezett.

A mi pedig Salmasius eljárását illeti, az alig menthető. A tudomány emberei lázas feszültséggel várták, hogy Salmasius majd mielőbb ki fogja nyomtatni a heidelbergi codexet. De Salmasius nehezen magyarázható okokból, napról napra, évről évre halogatta a kiadást, míg nem 1653-ban meghalt a nélkül hogy ünnepélyes ígéretét beváltotta volna. Kinek kedve telnék bővebben kutatni akarni a tudósok gyanuját, Salmasius késedelmezésének okai felett, olvassa meg Jacobs *Prolegomenait*, melyekkel *Animadversiones in Epigrammata* stb című alább megnevezendő munkájában békőszönt, s fel fogja találni mind azt, mit e részben kívánni lehet. Schöll azt hiszi, hogy Salmasius azért eresztette oly hosszú pórázra a közrebocsátást, mert a szerelmieket kiadni restellte, kihagyni pedig — a kritikátóli félelmében — nem merte. A tudósok könnyen segítenek vala magukon, ha a várakozás ideje alatt a codex Rómába nem vándorolt volna; de most már a vaticáni codexhez hozzá jutniok, reájok nézve nagyon költséges s tán még kérdésesebb vállalat vala.

De az akadály csak neveli a törekvő erőt. Voss Izsák Langermann Lukácsot csakugyan elutaztatta Rómába, ki ott épen akkor, midőn célja felől kétségbeesendő vala, megelé a kulcsot, mely a codexhez ajtót nyitott neki és lemásolta azt, s e másolat lett az, mely Voss nevét viseli.

Azalatt sokán hozzá fértek Salmasius másolatához is, s e szerint készültek *Guetsé* mely Párizsban van, *Bouhier* elnöké Dijonban, *Holstenius* Lukácsé, mely *Codex Barberini* nevet visel, *Scaligeré*, *Ruhnkené* és *de Pauwé*.

A Voss-féle codex után készültek *Bernerdé*, *Spanheimé*, *La Croze-é*, *Gruter Izsáké*, *Van Lennep Dánielé*.

De amely másolat a codexet legjobban pótolja, az

Spalletti Józsefé, vagy mint ma nevezik a *góthai* másolat. Ennek történelme érdekes is, tanulságos is egyiránt. *Spalletti* apát a vaticáni könyvtár jegyzője a Rómába jutott heidelbergi codexet a legnagyobb hűséggel és szorgalommal úgy írta le, hogy még az eredetinek vonásait is utánozá. Elkészült munkáját az eredetivel 1776-ban és ismét 1791-ben, és így két különböző s mint az évek köze mutatja, tartós munkássággal töltött időben hasonlította össze. A *góthai* *Jacobs*, ki már ekkor az *Anthologia* ügyébe lelke teljes világával, szíve teljes szeretetével beavatkozott, átlátván hogy a tudománynak mind addig csak patakok sekélyes és zavaros vizén kell szomjárt oltania, míg nem a kútöblből, a vaticáni codexből meríthet, ostrom alá vette kora legnevesebb embereit, hogy valamikép a másolatot Rómában eszközöljék. *Heine* és *Heeren* *Uhdentre*, a porosz király Rómában lakó követére („negotiorum gestor“) tették *Jacobs*ot figyelmetessé. A felkért *Uhdentre* megindította kerekeit s azon örvendetes tudósítással lepte meg *Jacobs*ot — ki eddig erről semmit nem tudott — hogy *Spalletti* apát készített egy hű másolatot, hogy ez most *Spalletti* örökösénél van, s ezek hajlandók áruba bocsátani azt, de hogy az ár melyet szabnak, szertelen. Öröm és bánat egy mértékben ragadták el *Jacobs*ot, amaz a kedvező hír, emez a zsebéhez nem mért ár felett. Ez, ellenkező érzelmek által ébresztett belharcával *Schlichtegroll* tisztársához siet, s azzal csillapítja küzdelmeit, hogy a dolgok helyzetébe barátját beavatja. *Schlichtegroll* pedig *Ernö* *góthai* fejedelemmel közli az ügyet, ez *Uhdentre* megbizsa, hogy a másolatot szerezzze meg minden áron. Meglett, s az ovatos és gondos *Uhdentre* még egyszer összehasonlította a másolatot a codexxal, és csak azután szállította *Góthába*. Én 1835-ben láttam azt, s ha az örömet meggondolom, melylyel azt az öreg *Jacobs* akkor mutogatta, elképzelhetem mi kibeszélhetetlen lehetett akkori öröme, midőn azt legelőször szorította karjai közé s *Apographum Gothanum* névvel keresztelhetette-meg.

Szakaszszuk félbe itt az előadás fonalát, s előbb hogysen újra felvennök, emlékezzünk meg még azokról is, kik más körökben mozogva, szerettek érdemet az *Anthologia* körül. És itt *Dorvillet* kell megemlítenünk, ki hosszú évek során át,

méhszorgalommal, különféle könyvtárakból hordta össze a hel-
len epigrammokat, s Rómában saját kezével írta ki a codex-
ből az előtte még ismeretlen darabokat. Fájdalom ő is csak-
nem úgy járt mint Salmasius, addig gyűjtött, javított, igazi-
tott, míg maga is „apáihoz gyűjtetett.“ Szerelmes fia pedig
semmiképen sem tudta megfogni mi becse lehet ily holt-
nyelvű kéziratnak, s így azt martalékul engedé a molyoknak.

Chardon-Larochette pedig azalatt, míg a heidelbergi
codex Párizsban volt, lemásolta azt, de hova jutott legyen ezen
másolat, nem tudatik.

Most már azon ponthoz érkeztünk, hol az annyi ideig
várt Constantinus Cephalas Anthologiájának kiadásait kellene
elősorolnunk. De még előbb közlendőnek véltem ezen neve-
zetes codex tartalmát, hogy azok kik ilyesekben gyönyör-
ködnek, érezzék mi nagy kincset örököltünk általa.

Constantinus Cephalas tartalmuk szerint a következő
15 szakaszban adja epigrammjait:

1) 123 keresztyénepigramm, *Τὰ Τῶν Χριστιανῶν ἐπιγράμ-
ματα*, templomokon, keresztyén ajándékokon, szentek képein
talált feliratok. Szerzőik közt csak kevesen neveztetnek meg.

2) *Christodoros* 416 hexameterből álló költeménye.

3) 19 felírás Apollonisnak templomában találtató 19
basreliefről levéve, mely templomot Cyzikumban Apollonis
anyjoknak, Attalus és Eumenes fiai építettek. Ezen Apollonis
és fiai felől bővebb tudósítás meríthető Plutarchból VII. köt.
875. lap Reiske kiadása.

4) Az előbbi három Anthologia előszavai, név szerint
Meleager előszava Koszorújához 29 distichon; Philippé 7 dis-
tichon; és Agathiásé 46 jambus, 87 hexameter és öt más
distichon ugyanattól.

5) 309 *ἐρώτικα*, szerelmi epigrammok különféle szer-
zőktől. A kéziratban ezen jegyzet áll előttök: *Φευγετε, νέοι,
παῖδα Κυθήρης, τοξοβόλον Ερωτα.*

6) 358 *ἀναθηματικά*, ajándoki epigrammok.

7) 748 *ἐπιτύμβια*, sirokról gyűjtött epigrammok.

8) Nazianzi Sz. Gergely 153 epigrammja.

9) 857 *ἐπιδείκτικα*, azaz oly epigrammok, melyekben
bölcészeti gondolat vagy éleces ötlet van kifejezve,

10) 126 *προτρεπτικά*, azaz intő, erkölcsi epigrammok.

11) 442 *συμποτικά και σκωπτικά* borozási és gúnyos epigrammok.

12) 258 oly epigramm, melyek Strató *Μοῦσα παιδική* című gyűjteményét képezik.

13) 31 *διαφόρων μέτρων*, különféle versnemben írt epigrammok.

14) 150 *ἀριθμητικά καὶ γρήφα σύμμικτα*, számvetési feladatok, rejtvények és jóslatokra vonatkozó epigrammok.

15) *Σύμμικτὰ τινα*, azaz vegyes epigrammok.

Cephalas anthologiája tehát ennyiből áll.

A mi már Cephalas kiadásait illeti, Dorville nagy bosszúságára, miután ez munkája egy részét majd Wolffal, majd Reiziussal, majd másokkal is közlőtte, *Jensius János* a roterodámi iskolák volt rectora, nem bizonyos mily kútfőkből merítve, könnyelműen neki rugtatott a kiadásnak s 1742-ben *Epigrammata vetera pro anecdotis prodeuntia* cím alatt Rotterdamban 154 epigrammot bocsátott közre, melyekről csak annyi bizonyos, hogy Cephalas gyűjteményéből valók voltak. „Non mirandum” jegyzi-meg Jacobs „ejusmodi editionem displicuisse Dorvillio, qui jamdudum Anthologiam quasi regnum quoddam suum tuebatur, pro hostibus habens, si qui ad ejus regni fines accederent.” És még is már ezen csonka kiadás is új mozgalmakat költött a philologia mezején, melyekben Schwarz koburgi rector ügyetlenül, Heringa András és Ruhnkenius Dávid nagy avatottsággal, szerepeltek.

Majdnem hasonlóan járt el Leich is, ki a lipcei másolatból 22 epigrammot adott ki.

A legelső kiadó, ki elismerésre méltó, a híres s roppant munkásságu Reiske volt. Ez a lipcei tanács könyvtárában egyebekkel foglalkozván, véletlenül az anthologia egy másolatára akadt, s minthogy e közben Dorville meghalt s vele az általa gyűjtött anthologia kiadásának reménye is teljesen elenyészett, azt hívé, hogy üdvösen cselekszik, ha közre bocsátja azokat. Legelőször is a Miscell. Lips. IX-dik évi folyamában (1752) a szerelmieket nyomatta ki. Később pedig így című munka jelent meg tőle: *Anthologiae graecae a Constantina*

Cephala conditae libri tres. Duo nunc primum, tertius post Jen-sium iterum editi, cum latina interpretatione, commentario et notitia poetarum. Lipsiae in Bibliop. Gleditsch. 1754. 8. Jacobs véleménye szerint Reiske kútfejei a lipcsei másolaton kívül Lacroz, és nem levén alkalmasabb neve, Dorville jegyzeteit használta. Reiske ezen munkáját Jacobs Prolegomenáiban úgy dicséri meg, hogy, mint mondani szoktuk, nincs köszönet benne.

Jelentek meg még a lipcsei és Voss-féle másolat után kiadott munkák is, Klotztól, ki a lipcsei másolatból azt bocsátotta közre, mit Reiske benne hagyott és *Schneider Ján. Gottlob*, kiről azonnal bővebben emlékezendünk.

Ugyanis ezen fiatal és korán elhalt Schneider: *Periculum criticum in Anthologiam Const. Cephalae cum editam, tum ineditam* cím alatt Lipcsében 1772-ben oly munkát adott ki, mely az Anthologia kiadásával éppen nagyban foglalkozó Bruncknak teljes figyelmét vonta magára. Brunck tehát Schneidert Strassburgba hívta, hogy őt a kiadásban gyámolítaná. Így jelent meg aztán négy év múlva Bruncknak munkája, mely az előtte megjelenteket minden tekintetben túlhaladta, ily cím alatt: *Analecta veterum poetarum graecorum editore R. F. Ph. Brunck. Argentor. 1776. 3 kötet. 8.* Brunck, Guet és Bouhier másolatait, Bernard de la Monnoye et de Fonce-magne kéziratban levő jegyzeteit használta. Célja nem az volt, hogy csak Cephalas Anthológiáját adja ki, hanem hogy az ó korból reánk maradt epigrammokkal együtt a Meleager Koszorújában említett költők minden töredékeit, valamint azokat mik Archilochos, Sappho, Nossis, Anyte, Theokrit, Bion, Moschos, Kallimachos, Solón, Tyrtaios, Anakreon és másoktól maradtak reánk, egy gyűjteménybe öszveszedve bocsássa közre. Ellenben Diogenes Laërtius, szent Gergely tartalmatlan epigrammjait, valamint a *keresztényieknek* cím-zetteket is, gyűjteményéből kizárta. Felbontotta az Anthologiák eredeti rendét is s az epigrammokat nem tartalmuk hanem íróik szerint osztályozá, miből aztán sok bajkövetkezett, minthogy egy és ugyanazon epigramm gyakran több írónak tulajdonítva vagy éppen névtelenül szállott reánk, míg ismét némelyek hasonló nevű de különböző szerzők művei gyanánt fordulnak elő.

Brunck minden szerelmi epigrammokat, valamint Strató gyűjteményét is teljesen felvette munkájába, s a Planudes által megcsonkítottakat újra kijavította. E javításai ellen az illetékes bírák azon kis kifogást teszik, hogy bennök itt-ott kelletinél merészebb volt, néhutt pedig a későbbi költők szájába oly szókat adott, melyek csak a hellen irodalom legclassicusabb korában voltak divatosak.

De Brunck érdemét s a philológiának tett nagy szolgálataát hálásan ismerte meg a tudós világ s e mezőn új mozgalmat ébresztett, mert francia, angol, hollandi és német tudósok kötetei jelentek meg, melyekben itészeti, javítási, magyarázati adatokkal bíralták, tisztázták és derítették az Anthológiát.

Brunck *Analectái* elfogyván, új kiadásra volt szükség, de erre Brunckot többé rávenni nem lehetett. Ennek lélektanilag igen érdekes oka van. Brunck a francia forradalom első korában élt, nagy előszeretettel üdvözölte annak tanait s egyenes lélekkel csatlakozott hozzájuk. De később látván, hogy a legtisztább eszme is szennyessé leszen, ha a földdel vegyül s az elvontan szépre mocsok ragad, ha a tapasztalat porát érik lábai, vagy kép nélkül szólva, hogy nincs oly egyetemesen tiszta emberi tan, melyet az önzés maga javára s az egyetem kárára ki ne zsákmányolna: Brunck az újabb eszmék árnyékoldalát, kinövéseit férfias nyíltsággal s tudományos alapossággal derítette fel mámoros kortársai előtt. Jutalma fogság lett és pedig annyira hosszas, hogy börtöne zárai csak Robespierre halálával nyíltak meg. A kiállott szenvedés s a rajta elkövetett méltatlanság teljesen kiforgatták sarkából lelkét, mely most szenvedelmesen gyűlölte a társadalmat és azokat kik annak tagjai. Azt még megfoghatónak tartjuk, hogy az ember hideg lesz kora, jelene ellen, mely sebeit okozta; de hogy elátkozza a multat is s el a classicus kor századait is, melyek a jelen gyarlóságain megbotránkozó lelkeknek mindig menedéket, enyhét és felvidulást nyújtottanak, ezt nem bírjuk érteni. Brunck egész eddig jutott, mert nem csak hogy áldozatokkal szerzett könyvtárát az utolsó kötetig eladta, — mely tettét sorsa javításának meggondolása némileg menthetővé teszi — hanem tilos vala őt környezetének és barátai-

nak, a régiekre — kiknek művei által érdemet és nevet, tanulmányozásuk által élte szebb részében szellemi élvezetet szerzett — még csak emlékeztetni is. Elhalt fia özvegyénél vonta meg magát, míg innen a halál jobb világba szólította át.

Bruncktól tehát az *Analecták* második kiadását várni haszontalan volt. Ily körülmények közt a tudományos férfiak szemei várakozva csügöttek Jacobson, ki e várakozásnak méltóan meg is felelt.

Jacobs a kiadásban úgy járt el, hogy Brunck *Analectáiból* kihagyta Theokrit, Moschos, Bion sat. főnebb említett műveit, melyek az epigrammai Anthológiával semmi összeköttetésben nem állanak. 1794-től 1814-ig egymás után jelent meg tőle az *Anthologia* ily cím alatt: *Anthologia graeca, sive Poetarum graecorum Lusus, ex recensione Brunckii. 13 kötet Lipcse, 8rét.* E nagy, igazán bámulatra méltó munkának első négy kötete a szöveget tartalmazza. Az ötödikben hét, merő név- és tárgy-mutató találtatik, s köztök nevezetes az mely minden eddig kiadott epigrammokat, betürendben, kezdő szavaik szerint mutatja fel s mindeniknél kiteszi, hogy az *Analectákban*, valamint egyéb eddigi kiadásokban, hol és melyik lapon található. Ha már ezen öt kötet hálára kötelez Jacobs iránt minden tudományos embert, a még következő nyolc vastag kötetet megbecsülhetlennek kell tartania, melyekben ő e cím alatt: *Frider. Jacobs Animadversiones in epigrammata Anthologiae graecae, secundum ordinem Analectorum Brunckii, tudományosság, itészet és izlés tekintetében valóban remekelt.*

De ime midőn az öt első kötet már kinyomtatva volt, megérkezik Spallettinek főnebb említett másolata, és kiderül, hogy a vaticáni codexben 213 oly epigramm áll, melyek Brunck kiadásában hiányzanak, egyszersmind Jacobs, ki minden oldalról gyámolítva volt, más 73 epigrammot kapott, melyeket az eddigi Anthológiák egyike sem említ, hanem más könyvekből és feliratokból merítették. Igaz, hogy ezeket, aztán Jacobs egy tizenharmadik kötetben kiadta, de épen ezek tették kívánatossá, hogy valaha már oly *Anthologia* állíttatnék össze, mely tökéletes, s az ő időkből fenmaradt epigram-

mok teljes és kimerítő tárháza legyen. Ezt ismét senki más jobban nem tehetette mint épen Jacobs, s csakugyan készített is egy új kiadást, melyben híven a góthai (Spalletti) másolathoz szabta magát, de gazdagította is azt:

1) három száz nyolcvan nyolc Planudesből vett epigrammal és

2) háromszáz kilencvennégy oly epigrammal, melyek mind a két Anthologiában hiányzanak, s a régi írók műveiben és köveken fordultak elő.

Miután a szöveg két kötetben Lipcse, 1813 és 1815-ben megjelent, ekkor érkezett meg, csaknem két százados távollét után az eredeti codex Rómából Heidelbergbe, melyet, noha Spalletti másolata csakugyan hűnek mutatkozott, mellőzni nem volt szabad. *Paulsen Ant. Jakab* fiatal tudós azonnal neki is esett, s a góthai másolat és az eredeti közötti variánsokat kijegyzette, palaeographi s egyéb itészeti commentárral látta el. Így jelent meg aztán Jacobs munkájának harmadik kötete is 1817-ben Paulsen dolgozataival együtt.

Ezen munka címe ez: *Anthologia Graeca ad fidem codicis olim Palatini nunc Parisini, ex apographo Gothano edita. Curavit, epigrammata in codice Palatino desiderata et annotationem criticam adjecit Fridericus Jacobs. Lipsiae 1813—1817. 3 vol. 8.* A harmadik kötet címén még ez áll: *Accesserunt supplementa variarum lectionum ex ipso codice Palatino summa denuo diligentia collata ab Ant. Jac. Paulsen ph. D.*

Ez azon munka melyről Passow, Jacobs méltó tanítványa így nyilatkozik: „A görög Anthologia első kiadójának kétségtelenül azt kell tartanunk, ki azt legelőször adta ki *oly teljesen*, mint azt annak viszontagságai megengedik, és *eredeti alakjához annyiban* híven, mennyiben az itészeti segédeszközeinkkel helyre állítható vala. Jacobs „Anthologia Palatina“-ja ezen igények mindenikének megfelel. Ezen kiadás, melyhez mérve minden előbbi kiadások, nem vevén ki Brunck *Analectáit* sem, csak mint vékonyabb vagy vastagabb Chrestomathiák vagy kivonatok jelennek meg, a sajátképeni *editio princeps*, egyszersmind alapja a görög anthologia feletti minden kritikának.“ (Passow *Verm. Schriften*. Lipcse 1843. 195. l).

Ennyi kimerítő és a tudomány csaknem minden igényeinek megfelelő munka után, Jacobs verejtékkal szerzett koszorúin megnyugodhatik vala, ha tevékeny lelke még egy célt nem tűzött volna ki, melyet minden áron elérendőnek vélt. Az *Anthologia Palatina* kiválólag csak a tudósok kezében forgott, az ifjuságnak hozzá jutnia nem könnyű vala, azoknak pedig kik magok szerettek volna buvárkodni benne, csak tévelygés és tapogatózás után lehetett az epigrammok özönében eligazodniok. Jacobs tehát ily cím alatt: *Delectus Epigrammatum graecorum, quem novo ordine concinnavit et commentariis in usum scholarum instruxit Frid. Jacobs. Gotha és Erfurt. Hennings Vil. 1826. XXXVIII és 510 l. 8.* kiválogatta a minden tekintetben legjelesebb epigrammokat (1053 darab), azokhoz rövid de kimerítő commentárt készített, s az elrendezésben is művelt izlését tanusítva mindenütt.

Igaz, hogy három évvel előbb egy másik ilyenmű munka is jelent meg: *Anthologia Graeca sive collectio epigrammatum ex Anthologia Graeca Palatina. In usum scholarum curavit M. August. Weichert. Meissen, Gödsche. 1823. XVI és 312 l. 8.* De jól jegyzi meg Passow, hogy míg Weichert kiadása szorosan iskolai könyv, melyben a magyarázatot az oktató pótolja, Jacobsé az öntanulás kézikönyve, melyben a nyomozó a célirányos commentár segédelmével maga igazodhatik el.

Nem lehet az *Anthologia* kiadásait elősoroló ezen értekezésemet befejeznem anélkül, hogy meg ne említsem még azon stereotyp kiadást is, mely Lipcsében 1829. Tauchnitznál jelent meg: *Anthologia Graeca ad Palatini Codicis fidem edita, 3 köt. 12rét.* Nem azért emlitem meg ezt, mintha nagyon megérdemlené a kitüntetést, hanem hálából teszem ezt, minthogy ezen minden legkisebb commentár nélküli kiadás volt az, melyből minden apparatus hiányában, nagy ügygyel bajjal fordítgattam, míg Jacobs főnebb említett *Delectusa* mind a szerencsésebb választást könnyíté, mind pedig a philologiai csomók megoldásában tetemes segédmemre volt.

Most már az *anthologiai* epigrammok fordítására megyek át.

Előfutár gyanánt nevezhető itt *Opsopaeus* Vince, ki 1540-ben Baselben adott ki latin epigrammokat, és *Brodaeus*

Jánost, ki ugyanott kilenc évvel később ugyancsak hasonló fordításokat bocsátott közre. Opsopaeust Jacobs nagyon meg-
rója, ellenben Brodaeust nagy dicsérettel halmozza el, a
kiben az izlés, fordítási ügyesség és a hibákat helyesen
sejtő tapintat nagy mértékben voltak meg.

De a páratlan érdem e mezőn *Grotius Hugóé*, ki Sto-
baeus és a görög Tragikusok és Komikusok körül fényesen tan-
nusított ügyességét, a görög anthologia fordításában újra és
bámulatra méltóan bizonyítja, munkásságban gazdag életének
vége felé, a vénség komolyságát a görög epigrammok mes-
teri fordítgatása által vidámítván fel. Munkáját, — mely csak
Planudes anthológiája nyomán készülhetett, — szerencsésen
befejezte, de ki nem adhatta, mert a halál (1645. aug. 28)
meggátolta benne. Szándéka volt a latin fordítás mellé egyen-
közűleg a görög eredetit is kinyomtatni, s így két munkát
végezni, t. i. a kiadandó görög eredetinek szövegét itészeti-
leg kijavítani és ezeket latinra lefordítani. Az általa készített
textus, fájdalom elveszett; de szerencsére a nyomtatás alá
szánt fordítás teljes épségében megmaradt. Ezen fordítás —
melynek Chardon de la Rochette egész történelmét leírja
(*Mélanges de crit. et de philol.* 1. Rész 372. lap.) előbb ifj-
abb Burmann Péter, ennek halála után Jeronymo van Bosch
hollandi gyógyszerész, később amsterdami városi titoknak,
végre a leideni egyetem gondnoka birtokába jutott, ki a
classicaí ókor nagy barátja, a két nyelvben jártas és a 18 és
19 századbeli latin költők egyik legjelesbike volt. Lön tehát,
hogy Bosch 1795 óta három negyedrért kötetben, külsőleg is
csinosan kezdte kiadni Planudes Anthológiáját, az eredetit
szemközt mindenütt a hűség és költői értékben gazdag Groot-
féle fordítással kísérve. Van Lennep „*Laudatio Hieronymi
de Bosch*“ című értekezésében e munkáról így nyilatkozik:
„ex hoc opere vel maxime divina Grotiani ingenii vis eluces-
cit: cujus enim hoc ingenii vel mentis est, inter infinitas oc-
cupationes, animi causa ac ludentem aliquot millia Graeco-
rum Epigrammatum ita Latinis versibus reddere, ut non modo
nihil de gratia decedat, sed saepe elegantiora etiam Latina
Graecis reperiantur: lusus adeo verborum pro Graecis La-
tini exstent!“

Jóval később ezen munka megjelenése után Bosch 1810-ben egy negyedik kötetet adott ki, mely Sylburg, Salmasius és saját jegyzeteit és észrevételeit tartalmazta a Plautudea két első könyvéhez. Mivel pedig 1811-ben meghalt, a hátralevő commentárt és mutatókat van Lennep Dávid Jakab amsterdami professor adta ki 1822-ben.

A németeknél annyian foglalkoztak az anthologia fordításával, hogy műveiket elősorolni csaknem lehetetlen. Legkitünőbb közöttök Herder, ki minden népek dalokban nyilatkozó szózataiból közlött nemzetével példányokat, s ki a görög életnek az anthologiai epigrammokban nyilvánuló sajátosságait is örömet tanulmányozá. Az ő fordításai inkább utánzások, melyekben az eredetinek gondolata rendszerint igen remekül van kifejezve, de a kifejezési sajátosság visszaadására — mint látszik szándékosan — nincs elég gond fordítva. Azt akarom mondani, hogy ha valakinek eszébe jutna, a görög eredeti mellé oda nyomatni Herder fordítását, kétségtelen, hogy epigrammjai igen jól hangzanának, de bizonyos hogy a szemközt álló eredetitől sok helyen oly nagy eltérést mutatnának, mely a két mű azonossága felett a legnagyobb vitát idézhethetné elő. Ilyen munka csakugyan jelent is meg névtelenül 1801-ben Chemnitzben 4rét ily cím alatt: *Hellas Veilchen von Herder gepflückt, in einen Kranz gewunden von einem Freunde der griechischen Muse*. Tessék a hasonlítást megkísérteni.

Említést érdemel Tafel G. S. F. is, ki *Polyhymnia* cím alatt 1808-ban Zürichben adott ki anthologiai fordításokat, hívebben mint Herder, de sem annyi fenséggel, sem annyi külső correctséggel.

A koszorú itt is Jacobsé. Ő korán közlött egyes fordításokat, s már 1803-ban *Tempe* cím alatt, Lipcsében két kötetkében bocsátotta közre azokat. De valamint minden munkái a classicitás bélyegét viselik homlokukon, úgy kívánta e részben is fordításait az elérhető tökéletesség fokára emelni. Tempéjét tehát addig javítgatta, gyarapította, csinosítgatta, míg húsz évi köszörülgetés után ily cím alatt: *Leben und Kunst der Alten* két kötetet adott ki *Gothában* 1824, mely előtt tisztelettel emelt kalapot a philologia.

Bennem Herder fordításai költötték fel legelőször — még 1831-ben — azon vágyat, vajha e virágokat eredeti földükben láthatnám és élvezhetném. Egy évvel előbb jelent meg Tauchnitznál Lipcsében az Anthologia Palatina stereotyp lenyomata, melyről még akkor nem tudtam hogy az „ein von Fehlern verunstalteter Abdruck“ (Schöll III, 49), s nekem sok ideig ezen kiadás volt örömöm is kínom is. 1833-ban jelentek meg az Aurorában Budapesti Sz. J. aláírással legelső kísérleteim, melyek aztán különféle folyóiratokban folytatva lettek. Ime az Új M. Muzeum szerkesztőjének kívánságára a már e folyóiratban közlöttekhez ismét egy fogás, még pedig a *gúnyosak és vegyesekek* közül.

1. *A festett arc¹⁾.*

A tükör hallgat, de nem én, sőt ellene mondok,
 Álnok szépséggel hogy fened arcaidat.
 Pindaros ily képet gondolván zengte hogy „a víz
 Legjobb“, merthogy legjobban utálja a mázt.

Makedonios.

2. *Az ügyvéd.*

Diodor ügyvédhez ment egy pár kérni tanácsot,
 És így adta elő nékie kétes ügyét:
 „Megszöke jó régen szolgálóm, ráakadott más,
 S jól tudván hogy más a szökevénynek ura,
 Szolgájának adá nőül, s vele magzatokat szült,
 Vajjon a törvénynél fogva kiéi ezek?
 Hosszasan eszmélt a szónok, s könyvekbe keresgélt,
 Sanda szemöldökkel szólt valahára imígy:
 „Akikről kérdesz, a magzatok, avvagy azéi
 Aki a szolgálót csente, vagy a tieid.
 Menj jó indulatú bíróhoz, s mint hiszem, ettől
 Jó végzést várhatsz, hogyha beszéded igaz.“

Agathias.

3. *A nő.*

Minden nő keserű; csak két órája van édes:
 A nászágynban is egy, és a halálban is egy.

Palladas.

¹⁾ Pindaros egyik legszebb költeménye az Olimpionikák elseje, e szókkal kezdődik: *ἀριστον μὴν ὕδως*: Legjobb a víz.

4. *Az eger és a fösvény.*

A fösvény Adrast egeret látott vala otthon,
 S szólt: Mit akarsz te, gyanús állat, az én lakomon?
 És mosolyogva felelt az egerke: Ne félj, uram! úgy mond,
 Nem tartást kérek tőled, hanem maradást.

Lukillos.

5. *Rosz bor.*

Sokszor küldtél bort azelőtt, s valahányszor az édes
 Nektárt ízleltem, áldtalak érte. De most
 Hadd el a borküldést: nincsen szükségem ecetre:
 Mert a salátaevés tiltva van orvosilag.

Lukillos.

6. *A bölcs orcos.*

Alkimenes lázban fekszik, mely rázza pogányul,
 Míg a bédagadott gége rekedten hörög.
 Mintha merő törrel szúrnák, bordái nyilalnak,
 Lélekezése kehes, gyöttri a fuldokolás.
 Ekkor Kallignotos bétoppan, a bőszevu orvos,
 Paian tanjaival teljes a csordulatig.
 Jártas a kórokban s képes megjósolni mindent
 A mi úgy is meglesz már vagy előbb vagy utóbb.
 Alkimenest is hát szemlélgeti, arculatából
 Szólva, szakértőként megtapogatva nyakát,
 Aztán a kritikus napokat magyarán kivetette,
 S ujra vetette megint, mint maga Hippokrates.
 Végre a kór lefolyása szerét hirdette kevélyen,
 Arca jelentéssel telve, míg ajka beszél:
 Bordád hogyha nyilalni szünend és hörgeni géged,
 S könnyül a lélekezés, melyet a láz nehezít,
 Nem halsz meg szögezésben. Mert ez nálam örökké
 A felgyógyulás legbizonyosb jele volt.
 Bizzál! s ügyvédért futtass, és tedd meg utolsó
 Rendeleted, hagyd itt ezt a siralmas hazát.
 S hagyd meg hogy nékem hű jóslatomért kiadassék
 Minden jószágod harmada mint jutalom.

Agathias.

7. *A grammatikus és az orcos.*

Elküldötte fiát hozzám minapában egy orvos
 S kért hogy hallgatná nálam a grammatikát.
 S amint „Zengd haragát“ és azt hogy „szerze ezer bajt“
 Már jól tudta, miként tudta betéve tovább:

„És sok erőseknek lelkét küldötte Hadesbe“
 Többé hozzám nem adta tanulni fiát.
 Meglát később s megköszöné s mond : a mibe nálad
 Vett leckét, nálam jobban előre mehet :
 Mert hiszen én magam is sok lelket küldök Adesbe,
 S nem kellett hozzá még soha grammatika.

Lukillos.

8. *A festett vén arc.*

Fürteidet fested, de derét nem fested el azzal,
 És nem tünteted a ráncokat arcodon el.
 S hogyha bekendőznéd mindkét orcádat egészen,
 Újdonat új álarc lenne, új orca soha.
 Hasztalan ez ! Hagyd el ! Mert festék nem terem olyan,
 Mely Ilonává át-fesse a vén Hekabét.

Lukillos.

9. *Láis.*

Hellast fitymáló Láis, kinek annyi szerelmes
 Ifju rajongva vevé ajtait ostrom alá,
 Kyprinek e tükröt ! melyben nem láthatom, ami
 Voltam, látni pedig gyűlölöm, ami vagyok.

Platon.

10. *Kallirhoé.*

Kyprisnek koszorút, Pallasnak fürtöket áldoz,
 Artémisnek övét szenteli Kallirhoé ;
 Az lett férje a kit szeretett : fiatalkora szűz volt,
 Gyakran szült, mindig boldogul, és fiakat.

Agathias.

11. *Az ikret szülő.*

Nincs oda mint hittük, Timokleia, világa szemednek,
 Amiután kettős gyermekek anyja levél :
 Most — mit nem tehetél hajdanta leányi korodban —
 Mint anya több szemmel nézed a nap sugarát.

Apollonidas.

12. *A sisak.*

Harci sisak vagyok és kettős értékű, barátim
 Dísze, de elleneim rémje ; Pylaemen előbb,
 Mostan Peison, uram : mert másoknál nem is illett
 A sisak a fejhez és a sisakhoz a fej.

Thessal. Antipater.

MAGYARHONI HUMANISMUS ÉS REALISMUS*)

BOLEMAN ISTVÁN

pozsonyi ev. lyceumi tanártól.

E szók : *humanismus* és *realismus* a tudományok bizonyos felosztását jelentik. A természeti dolgok számtalanságának felosztása gyarlóságunknál fogva felette szükséges. Csak végetlen erő képes végetlen dolgokat felfogni és megtartani, gyarló ember ellenben csak osztás által győződelmeskedik rajtok — divide et vices. Az olyan felosztásnak azonban *helyesnek* vagyis a dolgok természetében megalapultnak kell lenni: különben a zavar nem csak nem szűnik meg, hanem még nagyobbodik is. A logika mondja, hogy csak *azon felosztás helyes, hol a részek kirekesztik egymást*, mint p. o. az ember testi és okoslelki részre osztatik fel; ellenben hibás felosztás egyről mint többről szól, két jegy, egy megjegyzett, p. o. a tudományok vagy természetiek vagy emberiek; itt kettőre véltem figyelmeztetni, holott csak egyre megy ki a dolog, tudniillik a természet fogalmára, minthogy az ember, része lévén a természetnek, már belé van foglalva.

Kérdés tehát már, mit kelljen humanismus és realismus alatt érteni, s jelentik-e a tudományok felosztásának *egymást kirekesztő* részeit? Sokan mondják, hogy a humanismus és realismus közti különbség *időszériinti*, miszerint a *humanismus* alatt az ó-világi, s kiválólag csak görög és római, a *realismus* alatt pedig a mostani világ tudalmait értik. Ezen nevezetek eredete igen régi. Kétséget sem szenved, hogy a rómaiak, leginkább pedig a görögök, az emberiségnek csaknem kezdetétüli tudalmakat tevék sajátukká, hozák rendes összegbe, s ezt életökben is kitüntették. Azon műveltséget későbbben a

*) E kérdéssel az Új M. Muzeum egyidőben bőven foglalkodott. Azóta az úgynevezett realismus az életben nagy tért foglalt el; s mi a jelen kiegyenlítő szózatot azért közöljük, hogy annak fonalán, a kérdés tettelegess állására való tekintettel, valamely következő füzetben saját véleményünket is elmondjuk. Szerk.

barbár népek vándorlásai romokba döntötték, sötétség és tudatlanság szállott azon helyekre, hol azelőtt világosság és tudományosság tündökölt. Ami maradt, nem az életben, hanem a holt betűkben, a könyvekben, maradt meg. Azon tökély, melyre az ember akkorig felvergődött, és így a nemesebb emberi jellem, a görög és római literatúrában rejtett. S minthogy a nemes és dicső másként, latin nyelven, *classica*-nak is neveztetett, innen a görög és római literatúra és classicitás *azonosaknak* tartattak; azt a gondolkodó férfiak, az emberiség valódi nemtői, mintegy horgonyként karolták fel, melytől az emberi nem jövő jobb sorsa egyedül függene. Tehát a humanismus és realismusnak *akkoriban* volt értelme, volt *foki* különbség az ó- vagyis classicai literatúra és az akkori barbár tudalmak között, t. i. olyan, minő a haladás és kezdet, finomság és durvaság között. De mit akar ezen foki különbség a *jelenkorban*? Ama sötét barbárságból szerencsésen vergődtek ki a *mostani* népek. Hálásan ismerjük el, hogy ez valóban az ó-literatúra felhasználásával történt, minthogy életünkbe átszivárgott, s műveltségünk alapja. Azonban elismerendő az is, hogy azóta különösen az európai népek sokkal tovább is jutottak, s az ó-literatúrai alapokra a nem megvetendő új épületet is rakták, s azt folyvást bővítik, szilárdítják, csinosítják. Zavar van tehát a humanismus és realismus *időszerinti* felfogásában, minthogy a részek ki nem rekesztők, hanem inkább váltakozók, *összeesvén a régi humanismus a jelenkori műveltséggel*.

Jobban igazolhatná talán a humanismus és realismus közti különbséget a *jogász*i szokás. A *személyről*i fogalmat t. i. a jogászok és színészek ekként szokták megkülönböztetni, hogy amazok azt a *dolognak*, ezek pedig az *igaznak* ellenébe teszik. Annálfogva a *jogászok* szerint *személy* annyi, mint ember test- és lelkestül, *dolog* pedig mind az, mi emberen kívüli. A *színészeti személy*, annyi, mint, szerep, látszat. Ama jogász felosztást a tudalmakra alkalmazva, a tudományokat és részint *személyieknek* részint *dologiaknak* lehetne mondani, s látszanék, mintha a személyiek a humanismusra, a dologiak a realismusra igen jól illenének. Világos azonban, hogy ezen megkülönböztetés sem ment meg a zavartól. Mert, ha humanis-

mus alatt görög és római literatúrát értünk, szembe ötlő, hogy abban nem csak az emberről, hanem egyéb dolgokról ismeretek is tárgyaltatnak, mint pl. a Homérból kiemelt s összeállított reáliák. De a tudalmak személyiekre és dologiakra felosztása logikai hibától sem ment, minthogy az illető részek tökéletesen ki nem rekesztik egymást. Az ember ugyanis test és lélekből állván, teste szerint a többi világi dolgokkal vegyül. És így a humanismus és realismus személyi és dologi tudalmak általi jellemzése ki nem elégíti a szoros tudományt.

Nem maradt tehát egyéb hátra, mint, hogy a humanismus szokott régi fogalmával egészen felhagyjunk, és a reálnak fogalmát a *philosophiából* vegyük. Ugyanis a *philosophia* a boncolt ember részeit alkalmaztatja az egész természetre; s valamint az emberben tagadhatlanul más a *test* és más a *lélek*, úgy az egész természet részint *anyagi*, részint *szellemi* természetű: s ez a *realismus* és *idealismus* fogalma a *philosophiában*. Való ugyan, hogy a *monismusra* törekvő bölcsészek az anyagot és lelket *azonosítják*, majd az anyagból a lelkeket, majd a testekből az anyagot eredeztetve. Ez hiábavaló törekvés, s legfőlebb is az értelem functiója, mely *nemeket* alkot, valamint a vegytanos higany és kénköből cinóbert: holott örökké kettő az elem. A mi végsőleg vagyis eredetileg különböző, az soha azonos nem lehet. Az anyag és szellem közti különbség tehát eredeti: s épen ezen különbségnél fogva oszlanak az emberi *tudalmak anyagiakra* és *szellemiekre*: s épen ezen különbség jelölésére egyedül használhatók e szók: *humanismus*, *realismus*, azon korlátozással azonban, hogy a *humanismuson* csak *szellemi*, a *realismuson* pedig csak *anyagi tudalmakat értsünk*; vagy is, hogy az embert (*homo*, *humanus*, *humanismus*) *κατ' ἐξοχήν*, kirekesztve a testet, csak az ő okos lelke szerint fogjuk fel. Azt pedig teheti a tudományoság, minthogy épen a különbözők megkülönböztetése az ő hivatása.

Tagadhatatlan t.i. az emberi ész azon tehetsége, miszerint úgy *ön maga*, mint *ön magán kívüliekre* is ügyelhet. Az emberi ész mint a kétábrázatu Janusfej, s más, midőn másikkal *ön magában* mereng. *A mit magán kívül észre vesz s felfog*

az okos lélek, abból keletkeznek a realisticai tudalmak: a humanismus tárgya ellenben, a mit ön szellemében felaknászott.

Már tehát mi az, mit a dolgokon vagyis a külső világban, s mi, a mit önmagában, vagyis belső világában lelt és lelhet az ész? Szóljon ő maga. Én, úgy mond, egyik ábrázattal a külső világhoz fordulva, megmérhetlen, megszámlálhatlan, kimondhatlan sokságon uralkodom, a földi porszemtől fogva földet és napot, s azon és a Siriuson túl karolom fel az egész véghetetlen mindenséget. De hogy e temérdek mennyiségű és minőségű birtokomat a gyarló emberi észnek némileg megfoghatóbbá tegyem, tehát azt is tartalmi és alakira osztom fel. Enyém a láthatók, hallhatók, szaglalhatók, izlelhetők és tapinthatók, elemi és vegyes anyagúak soksága. Én azoknak alakját vagyis egymáshozzi állását s egymásbai hatását s azoknak szabályait és törvényeit fogom fel és magyarázom. Naponként fogynak előttem a földi titkok, és az égi seregek az általam kikutatott ösvényeken szabályosan haladva forognak. Ezek az én *külbuvárkodásom* eredményei, nyerevényei, reményei; — azok teszik a realismus tartalmát; azokon alapszik a physika és mathesis dicsősége. De nem csekélyebb érdekű a *másik ábrázatom* birodalma is. Más és csodateljes *belső világ*! Mert ugyan én, ha magamra ügyelek, egy is, hármas is vagyok, ami hallatlan a külső világban. Mert miután észrevevém, hogy a külső világi tárgyak természeteket állandóan megtartják, én — ellenkezőleg — azt mondom, hogy *alany, tárgy és eszköz vagyok együtt*. *Alany*, a mennyiben a külvilágban is már tulajdonképen én valék a kutató s buvárkodó, s belvilágomban is ugyanaz vagyok. *Tárgy*, a mennyiben enmagamat kutatom, enmagamat mint képet a tükörben látom s annak vonásait, mozgásait, hatályait számítom, szabályozom, rendezgetem. *Eszköz*, a mennyiben saját mértékemmel méregetem, saját erőmmel karolom fel magamat s mindeneket. Az sem elegendő, minthogy továbbá magamban oly erőt találok, mely minden csodáknál csodásabb. Mert midőn a külvilágban az ok az okozattal együtt jár, elválhatlanul, nem úgy esik az mindenkor a belvilágban is. Azon erő t. i., mely a *szabadság* neve alatt ismeretes, ok ugyan, de okozatához nincs *szükségkép*, hanem *tetszőleg* vagyis sza-

badon kötve. Ezen kényes erő jellemének *egyesekben és társaságokban* kikutatása mindenek felett *nehéz*, de *űdvhozó* is. *Nehéz*, mert már természeténél fogva mindentől ment, tiszta, azaz szabad akar maradni. *űdvhozó*, mert a társadalmi boldogság egyedül ezen erő ügyes ápolása és kezelésétől függ. Az égi társulatok, vagyis a mennyei testek viszonyait s törvényeit kinyomozni s meghatározni nehéz volt: sikerült mégis, s most már kitárva előttünk az égi gépezet mintája. Az emberi társulatok mintáján az emberi nem kezdetétől fogva enapiglan faragnak, elmélkednek s merengnek a legmélyebb eszű, a legkitartóbban faradozó és gondolkozó férfiak. És mégis a társaságban kell élnie az embernek, ha fenséges célját el akarja érni. S íme ez a *humanismus* munkásságának nagyszerű tere és feladata; itt a szépnek és jónak bűbajos hona, itt tenyésznek az ethika, aesthetika és politika malasztos virágai.

Az eddig mondottak nyomán már könnyebb lesz némely *gyakorlati kérdésekre* felelni. Ismeretesek a *humanisták és realisták vitatkozásai*, kiki a magáét túldicsérvén, túljajánván, túlpártolván. A kérdés ez: *vajjon mi előkelőbb, a humanismus-e, vagy pedig a realismus?* Mert vannak, kik vagy csak az egyiktől, vagy csak a másiktól egyedül várják az űdvet. Feleletünk ez: a mit az isten egyesített, azt az ember ne válassza el. Mindkettőt t. i. elválasztja a tudomány könnyebb felfogás, de nem az egyik vagy másik elnyomatása végett; az életben a realismus annyira elegyes a humanismussal, mint gyöngy és kagyló, gondolat és szó. Azért Goethénél Mephistopheles helyesen mondja:

Verachte nur Natur und Wissenschaft,
Des Menschen allerhöchste Zier und Kraft,
Dann bist du unbedingt schon mein.

Hasonlóképen Humboldt Sándor is Kosmosának első kötetében: „Nur die Staaten schreiten in erneuerter Jugendkraft vorwärts, in denen Wissenschaft, industrielle Künste in regem Wechselverkehr mit einander stehen.“

Azonban hogy e kérdést is felvilágosítsuk, tehát az jegyezzük meg, hogy a tudomány feladata nem *létet*, hanem *jobbletet* eszközölni. Az első emberek tudomány nélkül él-

tek. A tudományok csak lassan keletkeztek s szaporodtak : lassan gyarapodnak e napiglan is. A *jobb élet* részint anyagi, részint *szellemi*, és ha mind a kettőt szükség ápolni, akkor egyaránt szükséges mind humanismus, mind realismus. Any-nyi pedig bizonyos, hogy, ha előlépni akarunk, mindkét lábunkat használjuk, *mivelhogy az egy láboni ugrádozás sem nem biztos, sem nem folytonos*. Egyes tanulmányok mindazáltal különféle okoknál fogva kiváló pártolásra találhatnak. Csupa *szeszélyből* s *utánzási vágyból* ápoltak s ápolnak sokan majd humanismust, majd realismust. *Külső körülmények* is majd ezt, majd ama tudományt ajánlják különösb kezelésre. A Nilus áradozásai s az azok által tova sodrott telki határkövek az egyiptomiakat a geometriáraszoríták, a végetlen puszták a babyloniakat az astronomiára; egyes nemzetek véralaknál fogva majd inkább aesthetikusok mint a franciák, majd elmélkedők mint a németek, majd művészesek mint az olaszok. Mindazáltal a *felbomlott tudományi arány mindenkor meg szokta magát boszúlni*.

Tiszta humanismus nem embereknek, hanem angyaloknak való, s annak kirekesztő uralma veszély, mert hiába, az ember nem angyal, hanem épen csak ember. Valamint a mágnesűti a vas hiányában veszteg áll, és csak ennek közeledésére rezeg : azonképen az emberi lélek is testéveli érintkezésében ocsúdik fel legelőbb s éled szellemileg. Ha pedig úgy mint emberek, vagyis mint test és lélekkel bíró lények, tulságosan ápolnók csak a humanismust, akkor, ha kipuhatoznak is a rejtélyes szabadságot, s részesülnénk annak eredményeiben, t. i. az *egyéb emberek irántunk hajlamában, bizodalalmában, szeretetében* : de az elhanyagolt anyagi világ bosszút állana rajtunk, megsujtana a mennykő, elrutitana a himlő, vizáradások s egyéb elemi pusztítások tönkre tennének, miknek ellentállani s düheit elhárítani épen a realismus taníta.

Ellenben *puszta realismus* sem való az embernek Mert, ha megnyernők is az anyagi világot, a társadalmi malasztok mégis messze maradnának tőlünk. Az *anyagi jellem* önző, azért is, kivetközvéen a humanitási kegyeletékből, szemtele-nekké válnánk mint a kutyák, ravaszokká mint a rókák, kegyetlenekké mint a hyaenák, álnokká mint a kígyók. Ez nem

mese, hanem — fájdalom! — most is még nem épen ritka tény; nem épen ritka példa, a kikenél a fő elv (Horat. Ep. I, 1.):

— — — — rem facias, rem,

Si possis recte; si non, quocunque modo rem.

Már pedig a történetek átkot kiáltanak az ilyen elvre. Önzés és kapzsiság a híres Karthagót, egyenetlenség a dicső Görögországot rontá meg: ellenben a *dolog természete és a köz tapasztalás a humanismus és realismus arányos ápolására mint a közboldogság csálhatatlan forrására utal.*

Hadd szóljak még a magyarhoni humanismus és realismusról. Vezéreljen az igazság: mert minden túlság átok.

Általán tehát miként áll a tudományosság Magyarokban? A népek tudományossági fokát meghatározni nehéz. Saját tapasztalásom arról győzött meg, hogy az európai állodalmi *köznép*ek alig különböznek egymástól e tekintetben, kivéven, hogy a körülmények szerint egyik nép egyben, másik másban ügyesebb. Ha pedig a literatura állapotát fontolóra vesszük, akkor igaz, hogy a magyarhoni literatura csekély. De e hiány oka, mint látszik, nem annyira a népben, mint a körülményekben rejlik. Mert a literaturát gyarapítani, nem a *köz*, hanem a *tudományos nép* vagyis a tudományok felkentjeinek feladata. S vajon miért nem írnak a magyarhoni tudósok? Vagy nem tudnak, vagy nem akarnak. Dehogy, dehogy! Sok a mi sok! Hát ha tudnak, akarnak is? De ha még másutt rejlik annak oka. Én legalább a kiadók és kezelők nyereszkeskedő telhetetlenségének tulajdonítom e szomorító tüneményt. Annyi áll, hogy *e részben sok a tennivaló.*

S mint vagyunk különösen a *realismussal*? A legujabb, legüdvösb, leghasznosb gazdasági, vegytani, gépészeti s egyéb találmányok átmentek-e a nép életébe? A dologhoz értők mondják, hogy sok rész nem mindeneknek való. Általán mindazáltal el kell ismernünk, hogy sok hibázik, a minek hibáznia már nem kellene. Reáliskolák, polytechnikumok, erdészeti s egyéb a gyakorlati életre tartozó intézetek felállítását várva várja a haza. Bizony *itt is sok a tennivaló!*

De a humanismusnak csaknem minden tennivalója van még hátra. Mert a humanismust a régi classiciai nyelvekkel azonosítván, sem a *nyelv*, sem a *classicitás* értelmében, sem

a classicitás *kiaknászásában* tisztában még nem vagyunk. A classicaí nyelven nem csak a nyelvet, hanem a nyelv tartalmát vagyis benne rejlő classicitást is értjük; a *classicitást* minden alapok nélkül csak a görög és latin nyelvnek tulajdonítjuk; a classicitás felhasználásában pedig a tárgyat vagyis a classicitást az eszközzel v. nyelvvel zavarjuk össze. Derítsük fel e tételeket részletesen.

Gyakran igenis classicaí *nyelvet* zavarunk össze classicitással vagyis nem csak nyelvet értünk classicaí nyelv alatt, hanem azt is a mit tartalmaz; nem értjük a nyelvet csak mint eszközt, hanem azt is, amit a nyelv magába von. Mert, *mi a classicitás* s mi különösen a görög *classicitás*? A görög classicitás *annyi, mint jelesség*. Görög jelesség tehát mind az, amiben a régi görögök, mint okos lények, tüntették ki magokat. Ész vezeti s kormányozza a testet; egyedül az ész képes a jelességre; ész eredményezte a görög classicitást vagyis ész nyilatkozott a régi görögök által. S valóban miben nyilatkozott jelesen? Csak *részletes* tehetségeiben. Az ész nyilatkozik az *értelem* által, melynek tiszte a világ jellemét felkeresni, s azt az igaz ismeretekben nyilvánosságra hozni. Az értelem az igazakkal foglalkozik; s nincs kétség, miszerint a régi görögök mélyen hatottak be a természet titkaiba, s ezen buvárkodás dús eredményeit a görög philosophiában tanusították: s mi hálásan valljuk meg, hogy e tekintetben nagy érdemekre méltókká tevék magokat. — Az ész továbbá *alkalmazólag* is nyilatkozik, s e tekintetben is meg kell vallani, hogy a régi görögök nagyszerű igazakat részint *nagyszerű tettekben* bizonyítottak be, részint *remekművekben* állítottak ki: szóval a *történetek* és *remekművek* nagyszerűen vagyis classicaílag tanusítanak a régi görögök *alkalmazó eszéről*. Utóljára az ész ecsetelheti magát a *nyelv mesteriségében*. A nyelv az ész műve. S vajon miért alkotott az ész nyelvet? Azért, hogy okos észrevételeit más eszes lényekkel közölhesse. A nyelv tehát legsajátibb okossági eszköz. S minthogy a nyelv ész műve, tehát benne nem annyira a külsőre, a *jegyre*, mint inkább a belsőre, a *megjegyzettre* kell ügyelni. S valóban e tekintetben is remekül járt el tisztében a régi görög nép. Fiai a működő ész szerencsésen lepték

meg munkálkodásain; az ész bensőbb nyilatkozatait jellemezték, bizonyos képleményekbe foglalták s tudományilag retorikai és aesthetikai szabályokba vevék fel. A görög classicitás részei tehát *philosophiai, történeti, művészeti és nyelvészeti természetűek*; s mind ezen részeket *nyelvileg* vagyis *írásban* is lehet tárgyalni. De akkor mégis más a nyelv mint eszköz és egyszersmind tartalom; s megint más, mint csupán csak észbeli eszköz; s kiváltképen más, ha talán a nyelv alatt annak csak *külső* vagyis *hangzó* s *gépszerű* oldalát értjük. S most már kérdezzük, nemde sokan bolyongnak-e ezen homályban, kik görög szokat értelmezvén már is görög classicitást vélnek birni?

Hasonló zavarban vagynak a *classicitás fogalmával*. Avagy classicus nyelvek alatt *közönségesen* nem-e csak a görög és latin nyelvek értetnek? Holott ezen felfogás csalfa, akár *classica* *tartalomra*, akár *classica* *nyelvre* vitetik. A tartalomra nézve csak azt mondjuk, hogy *ahol az ész, ott classicai képesség is van*. Avagy csak a görögök és rómaiak istennek azon választottai, kik kizárólag voltak volna rendelve a nagyszerű igazságok, tettek, művek, és nyelvek kiállítására? Sőt azt mondjuk, hogy e részben azelőtt is már több népek tündököltek, s Horác szerint: *Vixere fortes ante Agamemnona*; sőt azt mondjuk, vannak most is, kik a classicai érdemre épen nem méltatlanok; sőt azt állítjuk továbbá, hogy *épen a görögség és rómaiság bálványozása sok tekintetben átok a jelenre*. Mert lehet-e állítani, hogy a görögök és rómaiak a classicitás forrásait már kimerítették volna? Ó nem, és százszor is nem! Mi hálátlan unokáik vagyunk, minthogy kötelességünk volt volna az öröklött jószágot nem csak fentartani, hanem nagyobbítani is. Azt pedig nem tettük, s nem tehetjük vak hódolás miatt a classicitás iránt, s azon tévedésből, mintha *egyéb nyelvek* örök barbárságra volnának kárhoztatva. Hát, nemde azok is alapúlnak az ész törvényein, miszerint azok is képesek az észbeli főszüleményeket, fogalmakat, ítéleteket, következményeket egyaránt jellemezni? Nemde mintegy különféle kövek a nyelvnek egyes szavai, melyekből különböző mozaikképeket kiállíthatni? Legyen csak eszképed vagyis gondolatod, s legyen hatalmadban valamely nyelv

is, akkor annak szavaiból bizonyosan kiállítod amaz eszképedet is! Már hogy gondolatod *classica*-e, az más kérdés. Hogy lehet, semmi kétséget nem szenved, mivelhogy észszel bírsz. Hogy pedig a régi görögökön és rómaiakon kívül más népek is vergődtek fel a *classicitás*ra, azt csakugyan nem tagadhatni többé: és így *ámitás, mintha csak a görög és római volna méltó classicai nyelvek nevére.*

Már most a *classicitás felhasználására* mi a józan szabály? Az, hogy a *classicitás*ra minden tanuló, de a régi nyelvre, mint eszközre csak a buvár köteles. *Görög és római classicitást jelenleg már a görög és latin nyelv tudása nélkül is lehet felfogni: mert az átment a mostani népek életébe; az igazságok t. i. a philosophia, a nagy tettek és remekművek a historia, a nyelvi képlemények a rhetorikai és aesthetikai szabályok által.* Hátra marad a görög és latin nyelv *külső* vagyis *phonetikai, gépszerű* oldala. Hát azzal ki foglalkodjék? Bizonyosan nem a *gymnásiumi* növendék, akire inkább élő nyelvek tartanak igényt, hanem a régiség buvárai az *egyetemen*. Úgy látszik tehát, hogy a humanismus kezelése a jelenkorban új báciai Organonra vár, mely mintegy szövétnekül szolgáljon az iskolaszervezési kérdés homályában.

✓KÖSZEG KRÓNIKÁJA.

KÖZLI GARÁDY.

Gamauf gyűjteményében megvannak Köszeg emlékezetesb eseményei, melyeket *Györry János*, egykoron köszegi plebános, egyszersmind alesperes, a városi levéltárból, a jezsuiták és parochiális egyház jegyzőkönyveiből (s ezekre az egyes cikkeknel én is hivatkozandom) 1836-ig írt össze. Érdekesbek közölök, itt-ott saját jegyzeteimmel is megszaportva, imezek:

A várost, I. *Károly* 1328-ki kiváltságlevele szerint, *Henrik* bán és fia *János* nádor, telepítette meg, kik a város fölötti erdőben volt, de most már egészen összeomlott vár birtokosai valának. E, „régi ház“-nak nevezett, vár mikor építetett? meghatározni nem lehet; *Lazius* avar ring-nek tartja.

A város levéltárában megvan egy, a vasvári káptalan előtt 1279-ben költ s ugyanazon káptalan által 1328-ban átírt osztálylevél, mely szerint *Miklós* bán és *János* mester, a fön-
tebb említett *Henrik* bán fiai, *Pernstain*, *Leuca*, *Küszeg* és
Sz. Vid várakkal s az azokhoz tartozókkal barátságosan meg-
osztottak, *Küszeg János* mesternek jutván. Az osztályle-
vél ez :

Nos Capitulum Ecclesie S. Michaelis de Castroferreo notum
facimus tenore presencium universis , quod Magister Nicolaus dictus
Kokas, filius Nicolai quondam Palatini, ad nos personaliter accedendo
exhibuit nobis literas nostras privilegiales, in nulla parte maculatas,
sub antiquo sigillo nostro confectas, petens nos cum Instancia, ut eas-
dem literas de verbo ad verbum rescribi faceremus , et juxta regium
preceptum et mandatum novo nostro sigillo dignaremur consignare.
Quarum quidem litterarum Tenor talis est : Nos Capitulum Ecclesie
S. Michaelis de Castroferreo omnibus Christi fidelibus presens scrip-
tum inspecturis significamus presencium per vigorem : quod Magister
Johannes, filius quondam *Henrici Bani* ab una parte, *Nicolaus Banus*
frater ejusdem *Magistri Joannis*, ab altera coram nobis personaliter
constituti in castris suis, in possessionibus tam empticiis, quam he-
reditariis, et eorum pertinentiis universis, per formam et modum ami-
cabilis compositionis talem inter se divisionem fore factam oraculo
vive vocis recitarunt : Quod videlicet castrum *Pernstain* appellatum,
cum illis villis, que ad ipsum spectant, et villis castrorum, prout
Henricus Banus felicitis recordacionis possederat ab inicio, *Magistro*
Joanni est devolutum. Castrum vero *Leuka* vocatum similiter cum
omnibus villis, et tributis ad idem pertinentibus, sicut *Ohak Banus*
possederat, in jus et proprietatem *Nicolai Bani* est devolutum. Cas-
trum autem *Kuzig* appellatum cum villa *Duruszlan*, et cum aliis uti-
litatibus suis preter vinearum cibriones *Magistro Joanni*, et e contra
Castrum S. Viti cum villis *Bosuk*, *Zerudahel*, *Welem*, *Chák Niklus*
et *Kosztony* vocatis eidem *Nicolao Bano* sunt assignata. Item dimi-
diatas ville *Guor*, quae est e parte aque *Rapcha*, cum duobus mo-
lendinis, que molunt in ipsa, uno empto ab eodem *Nicolao Bano*, et
alio jure hereditario cum altera parte ville *Ablanch* pro dicto *Ma-*
gistro Joanne est collata, altera parte ipsarum villarum ipsi *Nicolao*
Bano remanente et cedente. Item Villa *Peresztegh*, *Thuskand* et
Cuneche *Magistro Joanni*, villa vero *Etwid Karata* et *Stryplek* sepe
dicto *Nicolao Bano* sunt devoluta. Item villa *Pulad* preter porcionem
Magistri Henche bone memorie que Ecclesie *Jaurinensi* per eun-
dem legata dicitur, sepe fató *Magistro Joanni* in cambium ville
Thunre que cessit *Nicolao Bano*, data exstitit coram nobis. Pre-
terea universas Possessiones suas, quas *Posonii* et *Mosonii* se habere
dicebant, cum cibrionibus vinearum, que jacent in facie omnium pre-

scriptorum prediorum, exceptis illis vineis, quas Henricus Banus pro usu Cellarii sui exemptas habebat et unius vinee empte, per ipsum Magistrum Joannem habendas, divisas, percipiendas et usu capiendas jure communi pretulerunt. Silva autem eorum sic dividitur: Incipit super majori Welikam, et ascendit ad montem directe versus meridiem, ad locum Lesony Comitis Nicolai nuncupatum, et inde super verticem ejusdem montis in montem de Reuch et ab hinc in montem de Greeche, unde redit in dictam aquam Welika et ibi terminatur, que tamen tangere dignoscitur ipsius Magistri Joannis porcionem. Porcio vero prescripti Nicolai Bani in silva incipit super magnam viam, quae de Languvijs vadit in Capurnak ad partem meridiem. Hoc interposito, quod nullius temporis prescripti Magnifici Viri presentem divisionem poterunt retractare, imo pacifice, et quiete parcium quelibet gaudebit porcione. Quod ut ratum sit volumus sigillo nostro communitum. Magistro Thoma preposito Ecclesie nostre, Gulce Cantore, Andrea custode, Cosma Decano existentibus. Anno ab incarnatione Domini Millesimo ducentesimo septuagesimo nono. Nos etiam petitionem ipsius Magistri Nicolai fore justam considerantes, et congruam, easdem Literas de verbo ad verbum rescribendo, juxta regie Majestatis preceptum et mandatum novo sigillo nostro fecimus consignari. Datum in octavis S. Georgii Martyris anno Domini Millesimo trecentesimo vigesimo octavo. Domino Joanne Preposito. Michaelae Cantore. Dominico custode. Josepho Decano Ecclesie nostre existentibus.

Ezen osztálylevél szélén e jegyzet áll: Castrum Kusig preter villam Duruslan aliam pertinenciam non habuisse.

A város kiváltságairól itt általában csak azt jegyzem meg, hogy az 1588-ig kelt kiváltságleveleinek másolatai a városi levéltárban nyilvánosan őriztetnek; az eredetiek pedig, régiek úgy mint az újabbak, zár alatt tartatnak. Legrégibb köztők I. *Károlyé* (az előbbeni királyok kiváltságlevelei a hazában dült zavarok közt valószínűleg elvesztek) 1328. évről, melyben a kőszegieket, közvetlen kir. uralma alá vévén, városukat, a soproniak szabadalmaival ajándékozta meg s egy másik, ugyanazon évben kelt kiváltságlevelével a közönségesen „ruga“-nak nevezett kir. adó alól mentette föl őket ¹⁾. Ugyanazon királytól 1337-ben is kaptak kiváltságlevelet, mely szerint: „Volumus, quod nullus terras, vel aliquas utilitates possessionum, quas actenus tenuerunt, et quas nos apud ipsos invenimus, ab eis auferre audent, et super eis-

¹⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. Tom. VIII. vol. III. p. 279. és 288.

dem terris, et utilitatibus terrarum ad presenciam alicujus Judicis, seu Justiciarii citare presumat eosdem.“ ¹⁾ Ugyanazon király még 1336-ban megparancsolá a lakosoknak, hogy a várost köffalal kerítsék körül s ezért nem 16., miként *Fényesnél* olvassuk ²⁾, hanem, miként alább említendjük, csak 10 évre minden adótól felszabadítá őket. 1341-ben pedig Sopron és Pozsony városainak, a közszegek panasza folytán, meghagyá „quatenus dictos fideles Cives et hospites nostros de Kewszegek cum vinis et aliis rebus eorum per Civitatem, seu Civitates et viam eorum libere ire et procedere permittatis et molestare, et perturbare non audeatis.“ ³⁾

I. Lajos is több kiváltságlevél- s kedvezménynyel ajándékozá meg a közszegeket. 1343-ban megerősíté atyja-, I. *Károlynak* főntebb említett 1336-ki levelét, „graciam per eundem Dominum Carolum Regem Patrem nostrum ipsis Civibus de Kewszegek, auditis eorundem inopiis et necessitatibus factam, continentis (t. i. literas), ut a die datarum earundem per decem annorum spacia nullum censum, Regalis collectae nomine solvere teneantur, sed muros dicte Civitatis nostre Kewszegek construere et munimentis bonis solidare deberent et tenerentur.“ Miben ha hanyagok volnának, általa mondanó büntetés alá fognak esni. ⁴⁾ E levélben említés tételik az eddig kinyomozhatott első községi „Yppolitus Plebanus“-ról, ki a bíró- s más polgárokkal személyesen esedezett *Károly* levele megerősítéseért.

1347-ben bizonyos földrészt, mely Rewth (ma Röth) és Köszeg közt fekszik s melyet *Lack István*, Sopron- és Vas megyei főispán, utóbb erdélyi vajda, a közszegektől elvett, I. Lajos nekik visszaadatni rendeli. ⁵⁾

1348-ban *Lőrinc* mester, Vas- és Sopron megyei főispán, megerősíti a közszegek által személyesen eleibe terjesztett kiváltságleveleket, melyek szerint „nullus inter predictas

¹⁾ U. a. u. o. Tom. VIII. vol. IV. p. 214. — ²⁾ Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben, I. köt. Pesten, 1843. 343. l. — és : Magyarország geographiai Szótára. II. köt. Pesten, 1851. 268. l. — ³⁾ *Fejér* : Cod. Dipl. Tom. VIII. vol. IV. p. 481. — ⁴⁾ U. a. u. o. Tom. IX. vol. I. p. 109. — ⁵⁾ U. a. U. o. 495. l.

civitates Kewszegh, Chepreg et Rohoncz vina ad partes Theutonie contra privilegiam libertatem dicte civitatis Kewszegh et in prejudicium ejusdem deferre, et deferri facere presumat.“¹⁾

1353-ban I. *Lajos* király megparancsolja leukai várna-gyának, hogy bizonyos föld- és erdőrészt, mely Rewth és Kőszeg közt fekszik s melyet bizonyos „Comes Wolfhardus“ elfoglalt, adassa a kőszegieknak vissza. Ugyanazon évben „Magistro Petro Litterato, Exactori Lucri Camere sue“ megparancsolta, „quatenus predictos Cives et hospites nos-tros de Kewzegrh racione lucri Camere non debeas molestare, sed eosdem in facto ipsius lucri Camere omittas expeditos.“²⁾ Mit 1366-ban is ismételt, parancslevelét „Petro dicto de Chymle Comiti Camere nostre Budensis“ irván.³⁾

1366-ban olyan oltalomlevelet kaptak a kőszegiektől, mely-ben minden rendbelieknek és hatósággal bírónak megpa-rancsolta I. *Lajos*, hogy Kőszegnek nálok dolgaikban meg-forduló lakosait ítélni s lakostársaiknak vagy előljáróiknak vétke vagy adóssága miatt letartóztatni ne merészeljék, ha-nem ha ellenök valamely keresetök volna, őket tulajdon bi-ráik és esküttjeik előtt vonják perbe, és ha ezek igazság-szolgáltatási köteleességeket nem teljesítenék, ezeket idézzék a kir. felség vagy tárnokmester elébe.⁴⁾

1367-ben I. *Lajos* megparancsolja a soproniaknak, hogy a kőszegi boroknak városukon keresztül bárhova vagy Né-metország felé vitelét akadályozni ne merészeljék, kivéve azon esetet, ha azon borokat Sopronban akarnák letenni a kőszegiektől.⁵⁾

1374-ben *Erzsébet* királyné „Magistro Frankoni, filio quondam Konye Bani, Comiti Soproniensi et Castellano de Kewzegrh vel vice Castellano suo de eadem“ a király nevében azt parancsolja, hogy a kőszegiektől régi szabadságait tartsák fen, és szokatlan újításokat közükbe ne hozzanak be.⁶⁾

1382-ben (?) *Zsigmond* király a borsmonostori apátnak

¹⁾ U. a. u. o. 636. l. — ²⁾ U. a. u. o. Tom. IX. vol. II. p. 223. és 224. — ³⁾ A városi levéltárban. — ⁴⁾ A magy. tud. társ. Évköny-vei. VII. köt. Budán, 1846. II. osztály, 229. l. — ⁵⁾ A városi levél-tárban. — ⁶⁾ U. o.

megparancsolta, hogy a köszegiekre kimondott egyházi tilalmat szüntesse meg. ¹⁾

1385-ben *Erzsébet* királyné megengedte a köszegieknek, hogy épületfát, szenet, szőlőkarót, deszkát, s más ilyenmű készítményt vám nélkül vihessenek. ²⁾ Ugyanezen királyné ugyanazon évben a kamaranyeremény fizetése alól is feloldá őket. ³⁾

Zsigmond király a köszegieknek az előbbeni királyok által adott szabadalmakat 1387-ben megerősítette; 1388-ban a vám alól őket fölmentette; 1404-ben pedig ugyanazt öt évre tette. ⁴⁾

Ugyanazon 1404-ik évben *Garai Miklós* nádor is a köszegiek szabadalmait megerősítette. ⁵⁾

1407-ben *Zsigmond* király megparancsolta a soproniaknak, hogy a köszegi borokat városukon keresztül bárhova vagy Németország felé szabadon ereszték át. Ugyanazon évben az I. *Lajos* 1366-kéhez hasonló oltalomlevelet adott nekik. Továbbá vám alól menté fel őket. ⁶⁾

1414-ben *Borbála* királyné rendelé, hogy tetszése tartamáig a köszegiek úgy, mint a soproniak, fizessék a harmincadot. ⁷⁾

1441-ben *Palóczy Simon* kir. főlovászmester és *Ország Mihály* kir. főkincstárnok a köszegieknek *Garai Miklós* nádor által 1407-ben adott szabadalmakat megerősítették. ⁸⁾

A *László* kiskorúsága alatt *Fridrikkel* folyt viták közben változatosság jött Kőszeg történeteibe. *Fridrik* ugyanis oly szín alatt, hogy a köszegiek több rabló beütést tettek tartományába, 1445-ki júliusban körülvette a várost, mely rövid ellentállás után kénytelen volt magát megadni és az állítólagos rablók közül nyolcvanatot tüstént minden további vizsgálat nélkül felakasztatott és serege egy részét Kőszeg oltalmára hátrahagyá ⁹⁾, s mindjárt a következő 1446-ban a ma-

¹⁾ U. o. — ²⁾ U. o. — ³⁾ U. o. — ⁴⁾ U. o. — ⁵⁾ U. o. — ⁶⁾ U. o. — ⁷⁾ U. o. — ⁸⁾ U. o. — ⁹⁾ Hunyadiak kora Magyarországon. I. köt. Pest, 1852. 481. és 482. l.

gyar királyoktól nyert szabadalmait megerősítette. ¹⁾ Kitérvén közte s hazánk közt a háború, több körülmény annyira hajlandóvá tette a német királyt a magyarokkali kedvetlenségeinek legalább egy időre véget vetni, hogy a magyarokat alkudozásokra hitta fel. Követeink tehát megjelenve Rakersburgban 1447-ki jun. 1-jén fegyverszünetet jun. 8-kától számítva két esztendőre kötöttek, mely szerint *Fridrik* adósságai fejében egyéb városok közt Köszeget is zálogul megtartotta. ²⁾ Mi történt azután, megmondani nem tudom, csak azt olvasom *Telekinél*, hogy *Fridrik* 1449-ben Köszege ellen is táboroztatott. ³⁾ 1452-ben újra folytak Bécsben alkudozások *Fridrikkel*, a föltételek is megállapíttattak, melyek szerint *Fridrik* vissza volt Köszeget adandó, de a békelevelél aláírását *Cillei Ulrik* megtagadta s végre is a békealkudozásokból csak fegyverszünet lön. ⁴⁾ 1463-ban *Fridrikkel* új alkudozást indítottak meg Sopronból a magyar követek, s a megállapított pontok szerint Köszege ismét birtokában maradt ⁵⁾, s lakosait 1478-ban a be- vagy kivitt bor- s gabonától fizetendő vám alól, tetszése tartamáig, fölmentette. ⁶⁾ A város, birtokában maradt 1482-ig, a midőn azt *Mátyás*, a közte s *Fridrik* közt kiütött háború folytán, ostrommal visszafoglalta ⁷⁾, s mivel azon alkalommal nem csak a város falai, hanem több ház is tetemesen megsérült, sőt le is égett, 1483-ban öt évre az I. f. adó s minden más rendes és rendkívüli fizetés alól a lakosokat fölmentette, s egy más, ugyanazon évben németül írt levelében kiváltságaikat megerősítette, ⁸⁾ a következő évben pedig boraikat túl az ország határain kivinni, egy más levele szerint belsükségeikre ökröket s más marhát szabadon behajtani megengedte. ⁹⁾

Mátyásunk halála után a királyválasztó országgyűlésre egybe seregelt magyarok közül 33 egyházi s világi úr 1490-ki jun. 17-kén többi közt úgy szerződött *Corvin Jánossal*, hogy ez valamennyi város-, erősség-, urodalomnak, melyeket atyja

¹⁾ A városi levéltárban. — ²⁾ Hunyadiak kora Magyarországon. II. köt. Pest, 1852. 46. és 47. l. — ³⁾ U. o. 131. l. — ⁴⁾ U. o. 266. és 267. l. — ⁵⁾ U. o. 335. l. — ⁶⁾ A városi levéltárban. — ⁷⁾ Magyarország története *Szalay László* által. III. köt. Lipcse, 1853. 311. l. — ⁸⁾ A városi levéltárban. — ⁹⁾ U. o.

a magyar birodalom területében, úgy Morva- és Ausztriában neki adományozott, örökös birtoklásában maradjon. Az oklevélben névszerint előszámlált városok közt Kőszeg is volt.¹⁾ De Miksa római király Sopront és Vast hadaival elborítván Kőszeget is ostromolta, ez azonban akkori ellenállása dacára²⁾ az 1491-ben *Ulászló* és *Miksa* közt nov. 7-kén kötött egyezkedési oklevélnél fogva az utóbbinál maradt.³⁾ Azon idő óta Kőszeg 1647-ig Ausztriába volt bekebelezve.

1514-ben *Kyrchmüller György*, *Miksa* titoknoka, *Maraxi Péter* kőszegi kapitányt arról tudósította, hogy a kir. felség a kőszegiei szabadalmait megerősítette.⁴⁾

Az 1532-ki híres ostrom ismeretesebb, hogysen azt részletezni célszerűnek tartanám. Azonban érdekel fog, úgy hiszem, bírní azon, valószínűleg egykorú, kézirat, mely a város levéltárában őriztetik s a nevezetes eseményt így írja le:

Dürkische Belegung vor Günsz im Monat Augusti des 1532. Jars.

Der ewig Gott erhelte die Glaubigen Im Namen Gottes Amen. Am fünften Tag Augusti, de ist am Tag Marie Nivis (Maria Schnee) so dazemal an ainem Montag gewest de 1532. Jars hat sich angefangen ain mechtig Zug von Dürken, so allhie bei der Statt Günsz für einzogen. Sollich fürziehen hat gewehrt von demselben Montag an bis am Pfingstag. In sollichen fürziehen sein alle Tag die Günszer hinaus für die hungerisch Vorstatt auf den Anger bis an die Güns gegen den Dürken geruckt, als oft ain Scharmützel mit ihm gethan.

Nichts destoweniger ain neuer seydenner Stattfaan neben Trümer und Pfeiffen auf der Statt mauer geflogen, unnd auf treffentlichts auff die feynd geschossen worden. Aber darnach am freytag fru sein in feld bein Stein Hör Hütten (Gezelte) aufgeschlagen worden. Der Statt also Kundschaft khomen, der Dürkisch khayser mit allen seinen Hör (Kriegsheer) sich selbst fürschiagen werd. Inn der beyd Vorstett sich eylund in die Stadt gethan unnd beyd Vorstett auf Beuelch des Herrn Hauptmann (Jurischits) die Hewser zenechts am Stattgraben mit feuer angesteckt, und verprent worden, des sich der dürkisch Kayser verwundert und besichtigen lassen, von wem sollich Prunst ausgee.

Am Samstag fru sein aber hundert tausend dürkische Hör Hütten geseib (ringsumher) umb die Stadt in aller Hoch des obern Haws auch in allen Ebnen unnd Winkeln gesehen worden. Von Stunden an ain selben Tag der Dürk sein Geschütz in die hohen Wein-

¹⁾ *Szalay* u. o. 358. l. — ²⁾ U. a. u. o. 370. l. — ³⁾ U. a. u. o. 379. l. — ⁴⁾ A városi levéltárban.

garten und umb die Statt in der Ebne auf Schlos, und statt allenthalben gericht, und anfangen zu schuessen. Auch am Sonntag darnach, das ist gewest der XI Tag Augusti den ganzen Tag ein sollich grausamlich schuessen. Durch die Dürken, auch durch Slos und Statt gegeneinander gewest, als wollt Hymel und Erden zusammen prechen.

Sollich schuessen am Montag (dem 12.) darnach auch gegen ainander gewert. Aber nachmals am Erichitag (d. 13) der Dürk sich an anlauffen aines Sturm gewendet, und nichts weniger für und für geschossen Tag und Nacht. Also XVIII Sturm, doch darunten nur VIII gewaltig Sturm gethan, aber (Gott hab Lob) khainer gerathen.

Der Dürk sich nochmals an das Graben undter die Stadtmauer, dieselb mit Pulfer zersprengen gethan. Auch also dreymal an drey Orten mit Graben unter die Stadtmauer gebracht. Aber wo der Dürk graben als oft die Gunser entgegen graben, und zu Zeiten in den Gruben auf die Dürken khemen, sie von den Gruben hinaus geschossen und der Dürken Grab Zeug in die Stadt genommen worden.

Doch den Dürken nur ain zersprengen gerathen dadurch die Mawr bey zehen Klafter lang zu ebner Erd gefallen. Die Dürken also mit Hawfen angeloffen und einfallen wollen. Aber Gott die Günsers gesterkt, das sie mit schiessen die Dürken zuruckh getrieben haben, auch eylund Pam fürgesetzt, fässer mit Erdrich angeschütt. Dieser Sturm bey anderthalb Stund gewehrt.

In diesem Sturm, unnd Mawr Zerfelling ist der dürkisch Kayser selbs, sampt Ibraym Wascha und unsers Khinigs Potschafft in die Höch der Weingebürg zogen, sehen wollen wie dre Mawer fallen, seine Leut einlauffen, und mit den armen Criszten umgeen werden; aber Gott die Günsers behuet.

Nochmals haben die Dürken den Stattgraben mit Peysch und Puschen zusammen gebunden wollen ausfüllen, aber nichts können schaffen, sonndern von Schlos und Statt aus hart erschossen worden.

Verner haben die Dürken drey gros Perg mit Scheitern Holz an die Stadtmawer mit Kamelthüern, Rossen und Wagen geführt und die Statt mawr mit Holz überhöcht. Aber die Günsers endlich fässel mit Schyebel, Pech und Inslich angefüllt bei der Nacht Löcher durch die Stadtmauer hinaus prochen, die fässel in die Hawffen Holz gestossen, die angezinnt, und oben über die Mawr onausgetroschen Garben und Stroh also prünneendt hinnachgeworffen, damit das Holz angangen und prünnen.

Als die Dürken solches ersehen, sein sy hart erschrocken, und mit den Bergen Holz auch nichts mögen ausrichten. Sein also verzagt worden, und also zulezt am XXVII Tag Augusti Nachmittag ain starken Sturm und am XXVIII Tag gar frü sampt den Tag, aufs dürkischen Kaysers höchsten Bevelh den aller sterkisten und gewaltigsten Sturm bis auf ain Ur nach Mitag gethan, auch etlich Dürken mit ihren faan auf die Mawr khomen, aber aus Gottes Sterckh sein durch die Christen

vier Faan der Dürken auf der Mawr abgenommen, und die Dürken ober die Mawr abgestochen, geschlagen und erstochen worden.

Als der Dürkh sollich der Cristen schreckh und mannlich Hertz ersehen, ist er gar in Verzagnus gekommen, wann er sampt seinen ganzen Hör XXV Tag vor Güns gelegen, sein Vich und Leut gros Hunger und Khumber gelitten auch nicht länger beleiben mugen, sonder erst wie er mit kern möcht abziehen, Huldigung und Fryd gemacht worden, ist also nochmals zwen Tag nach einander bis an den dritten mit Fryd abgezogen. Des sich die Günser auss grosser Gnad Gottes mit den hochsten erfrewet und Gott Lob und Dank gesagt haben.

Vermerkt den Nahmen des Gl. Herrn ze Hoff, auch Pfarrer, Richter, Rathsgeschwornen und Hauptleut, so dazemahl als der Dürkh Guns belegt, verhanden, Virtermaister und Bevelchsleut gewesen, nämlich:

Herr ze Hoff Herr Niclas Jurisitz, Ritter, Ro. K. M. Rat, Hauptmann zu sanct Veit am Phlaum unnd Güns. Dieser Herr nachmachs durch sein redlich und eerlich Handlung auf Güns zu freyherrn gefreyt worden ist.

Pfarrer Herr Michael Aeltz, nichts beschehen.

Stadtrichter, Steffan Rempel, in ain Arm geschossen.

Die zwölf Rathsgeschworn.

Viertelmeister.

Erdewsch (Erdös) Paul,

Hanns Kerszner,

Wedötsch (Bedöcs) Niklosch

Mathes Lederer

} die all vier auf der Maur erschossen.

Schlaher Andre, auf der Maur krank, in seinen Haws Todts verschieden.

Pankratz Schwankler

Markhó Walent

Plickenofen Mathes

Ulrich Günser

} die alle vier auf der Maur Beleidigung erlitten.

Ischu (Csó) Michál

Drakner Steffan

Werösch (Vörös) Benedict

} den dreyen nichts beschehen.

Vier Hauptleut, so durch gemaine Stadt erwöhlt worden:

Wedötsch (Bedöcs) Andrasch

Mathes Lederer steht vor

Mert Schneider

Hanns Kramer

} die all vier erschossen worden.

Wachtmaister Georg Khromoser nichts beschehen.

Fenndrich Hanns Ygl beschedigt worden.

Drey Waybl (Feldwebel):

Hermann Schwankler

Peter Schmid

} den baid nichts beschehen.

Erhard Schuschter erschossen worden.

Fewrmaister Ferintisch (Forintos) Matthias nichts beschehen.

Thrumenslager, erschossen worden.

Pfeyffer beschedigt worden.

Sein also auch in solcher Belegerung in der Stadt Güns allenthalben umbkomen, und erschossen worden bei vierhundert achtzehnen Menschen.

So hat der dürkisch Kayser seine redlich und ritterlich Dürkhen, so vor Güns erschossen und umbkomen seyn, seer beclagt; aber wie viel derselben tod belieben, ist den Gunsern unwissennt.

Gott sey allain Eer. Amen. Im dritten Jar nach des Dürkischen Khaysers Belegerung vor Güns, da man zalt hat nach unsers Erlösers des Herrn Jhesu Christi Gepurt thawsend, unnd im funff und dreyssigsten Jar sein ir zween von gemainer Statt Güns hinauf in das hailig Römisch Raich zu ettlichen Stennden der Fürsten, unnd Stett umb cristliche Hilf zum Paw geschickt worden, wann der Dürkh an Stattmawrn, Thor, und Thürnen der massen so gar verwüest, zerschossen, zersprengt, untergraben unnd an der Stattmawr nach des Dürkhen Abzug des dritten Jars im Monat Nouember ain gros Jach bey 26 Klaffter lang zu ebener Erd nidergefallen, hat sollichs alles die Gemain zu Güns wider zu erheben unnd zu erpawen nit vermügt, unnd umb das in der Statt alles Pulffer in der Belegnus gegen den Dürkhen verpraucht, und ettlichs klain Geschütz zertrümet worden. Ist den Gesandten durch ettlich eelich, mild, guetig cristlich Fürsten, und Stett, Gellt Pulfer, und klaine Geschütz mitgetailt worden, wie sy dann mit Namen aufgemerkt sein. Der allmechtig Vater woll inen ir getrew Darstrecken wider ergötzen.

Die Zween, so in das Raych gezogen sein mit Namen: Georg Moszer, und Herr Paul Khowatsch (Kovács) des Stifts sannt Katherein allhie Beneficiat.

Die Gesandten sein von Güns ausgezogen an freytag vor Reminiscere in der fasten des 1535. Jars, und sein ausgewesen XI Wochen. Haben mit zween Rossen, auch auff Pulffer, und Geschütz bis sie es herab auf Wasser unnd Land gen Güns furlon und Meythalben pracht haben, verzert und ausgegeben benanntlich C (100) Reinisch Gulden, XVIII d.

Nun volgt hernach der fürsten und stett Begabung.

Hertzog Wilhelm zu Münnichen hat dargereicht	hundert Khron	
in Golda Reinisch Gulden		CXL.
Statt Augsburg hat geben	Reinisch Gulden	CC.
Ulm hat dargereicht	Pulffer VI Centen.	
Statt Memmyngen hat geben	Rheinisch Guld.	XL.
Statt Eszlingen geben	Reinisch Guld.	X.
Statt Straspurkh dargeben	Rein. Guld.	C.
Phaltzgraf zu Heidelberg churfürst dargeben	R. Guld.	L.

Statt Frankfurt dargereicht Rein. Guld. XX.
 Statt Haylprun dargeben Rein. Guld. XX.
 Statt Nördlingen dargeben Rein. Guld. XX.
 Statt Neuermperg hat geben Pulffer VIII. Centen unnd
 XX doppelt gegossen Messing Häcken ain doppelte Hacken
 geschetzt p. IIII. Rein. fl.

Bischof zu Regenspurg dargestreckt R. Guld. X.

Statt Passau dargeben Rein. Guld. X.

Summarisch.

Gellt DCXX Reinisch Gulden.

Pulffer XIII. Centen.

Geschütz XX dopelt Häcken.

Kőszeg hős védőjéről kútfőm ezeket írja: *Juristics Miklós* zengi származatú dalmata nemes volt. *I. Ferdinánd* uralkodása alatt Konstantinápolyban követként járt s ott *Ibrahímmal*, utóbb az egész török hadsereg fővezérével, ismerkedett meg. Innen magyarázandó az, hogy ismervén *Juristics* hősi lelkületét *Ibrahim*, őt Kőszeg védelmezésétől ellátásra mindenkép törekvék reábirni, s arra fektette a legnagyobb súlyt, hogy őt fejdelve, *Soliman*, ügyének nyerje meg. A következő mény mutatta, hogy e törekvés dugába dőlt. Katonái közönségesen „*Nicolízzá*“nak nevezték, *Jovius* is akként nevezi. Kőszeg ostromakor a római sz. birodalom nemese, cs. tanácsos, Pflaum melletti Sz. Vid, vára (Fiume) kapitánya, Kőszegnek kapitánya és hűbérnöke volt. A város hős védelme szabad bárói címet szerzett s magasb és fényesb méltóságokra utat nyitott neki, s már 1538-ban őt alsó-ausztriai és vend tartománynak főkapitánya, sőt Karantánnak is kormányzója (Landhauptmann) volt. Babérkoszorúját azon érdemmel is növelé, hogy Kőszegen kórházat alapított¹⁾. Kőszegen, Sz. Jakab templomában *Juristics* fia- s leányának siremléke látható e szavakkal: „Ich Adam Jurisitz Freyherr zu Ginz lig in diesem Grab, mit sambt meinen Schwester Anna, welches mir mein Vater Niclasz Jurisitz Freyherr zu Ginsz, Röm. Kr. Mt. Rat, Camer, Obrister Veldhauptmann der fünf niederösterreichischen und Windischen Land und Landhauptmann in Chrain, pauen hat lassen himit wel uns der gütige Got gene dig und barmherzig seyn. 1538.“

A kőszegieiek ostromkori jeles magokviseletét is azzal jutalmazta *Ferdinánd* király, hogy 1533-ban „eosdem universos cives modernos scilicet, et futuros ab omni solutione tricesimarum, tributorum, et teloniorum ubi vis in Regno nostro Hungariae tam in terris, quam super aquis exigi solitorum, in perpetuum eximendos, ac supportandos, ac liberos esse duximus stb²⁾. Azon fölül még ugyanazon évben kelt kiváltságlevelében megparancsolta, „dass sij (t. i. kőszegieiek) nun hin für von all und jede Guetter und Waaren, so sij zu ihr Hausznoth-

¹⁾ Magyar Sajtó 1855. 16. sz. — ²⁾ A városi levéltárban.

durft führen, allenthalben auf Wasser und Lande in unsern *nieder-österreichischen* Erbländern und Gebiethen zwanzig Jahr nach dato diess unsers Briefs an zu raitten, und fürter bis auf unser, oder unser Erben ferner gnedigs Wolgefallen aller unser Meuth und Zoll, Aufschleg, und ander dergleichen Raichungen frey durch khemen, durchpringen, und passiren sollen, und mügen on unser und menigliches Irrung und widersprechen; doch dass sie diess unser Gnade und Frayhait durch Fürkheuf Oberhelfung der Fremden unter ihrem Namen und dergleichen Contraband nit missbrauchen sollen¹⁾. Ugyanazon évben még az előbbeni királyoktól nyert szabadalmaik újra megerősítették²⁾. Mindezen kedvezmény aligha volt kívánt foganatú, mert *Ferdinánd* 1535-ben a magyar megyék- s városokhoz, 1545-ben pedig az alsó-ausztriai tartományokhoz parancsot intézett, hogy a községiekkel szárazon vagy vizen vámot ne fizettessenek³⁾.

A reformatio 1550-ben Kőszegen már elterjedett⁴⁾. Kút-főm írja, hogy az utolsó plébános, nem tudni mi okból, 1554-ben távozott el; aztán 6 évig hely. vall. lelkész volt a városban, de aki 1560-ban, számosabbak levén az ág. vall. németek, ezen vallású lelkésznek volt helyet adni kénytelen.

1564-ben *Miksa* több kedvezményben részesíté a községeket, 1565-ben pedig szabadalmaikat megerősítette; 1571-ben a megyék- s városoknak megparancsolta, hogy lakostársaiknak vétke miatt a községeket letartóztatni ne merészeljék⁵⁾. *Rudolftól* is 1578-ban kaptak szabadalmaikat megerősítő levelet⁶⁾.

1605-ben *Némethy, Bocskay* hadnagya, ennek hatalmába ejtette a várost⁷⁾.

Batthyány Ferenc 1620. végén *Bethlen* részére elfoglalta, de *Collalto* rövid idő múlva, 1621-ben visszaszerezte *Ferdinándnak* az erősséget⁸⁾.

1647-ben hazánkba visszakebleztetett.

1671-ben egyházi zavarok színhelye lön a város. Ekkor foglaltatott el a protestánsoktól Sz. Jakab temploma, melyet, közvélemény szerint, a XV-dik század elején ifjabb *Garai Miklós* nádor s Kőszeg ura építtetett. Magát az elfoglalást, a

1) U. o. — 2) U. o. — 3) U. o. — 4) A magyarhoni ág. hitv. evangy. egyház egyetemes névtára. Kiadja *Székács József*. Pesten, 1848. 134. l. — 5) A városi levéltárban. — 6) U. o. — 7) *Szalay* i. m. IV. köt. 441. l. — 8) U. o. 358. lap. és *Toldy: Eszterházy Miklós Élete*, XX. szelet (Munkáiban, 4rétkiad. 1852).

jezsuiták jegyzőkönyve szerint, így írja le egy, hivatalosan jelen volt tanú:

„Die 12. Maii vespere circa horam 7-mam Kőszeghinum pervenimus excepti a Civibus a prima porta Civitatis usque ad alteram utrinque ordine cum armis adstantibus et Senatu occurrente, qui paucis verbis expeditus est; eadem hora sue Majestatis mandatum Senatui traditum est, ut quamprimum eo perlecto die sequenti cathedricum possint dare responsum.

Die igitur 13. Maii totus Senatus interior (ut vocant) et exterior, et plebs tota in curia congregati sunt, pariter et nobis e regione curiae in quapiam domo simul congregatis, et consultantibus, quo meliore scilicet modo, et sine tumultu receptio templi fieri possit.

Nondum Senatus responsum dederat, quando 25 Musquetarii cum suo officiali ante portam hospitii Illustrissimi Domini Cancellarii comparuerunt, quorum ut Illustrissimus Dominus Cancellarius praesentiam conspexit, statim advocato eorum officiali demandat, ut ad Senatum accedat, et nomine Suae Majestatis statim pro trecentis militibus, qui propediem adfuturi sunt, quarteria assignet. Fecit ille et responsum tulit hoc, omnino Suae Majestatis militi quam primum quarteria se assignaturos.

Interim ablegatis (ab Illustrissimis Dominis) duobus Juratis Comitatus Judicibus ad Senatum, urgentur de responso, et consensu dando ad mandatum Suae Majestatis de templo, cui et paruerunt, submittent ex Senatu interiore et exteriori, et plebe ternos, quaternos: qui ubi in medio nostrum constiterunt, acrioribus Verbis excepti sunt ab Illustrissimo Domino Archi-Episcopo Colocensi, plura illis objiciente, quam sperarint, tam de inobedientia, quam speciem infidelitatis vocabat, quam de eruto corpore cujusdam Catholici, et plura similia, ob quae illos adhortari cepit, ut Suae Majestatis fideles atque prudentes et circumspecti (uti titulus mandato inscriptus fuerat) essent, neve futura non considerantes, si non parerent, fallerent opinionem Suae Majestatis, de illis bene conceptam.

Datum est responsum cum omni humilitate, se omnino in omnibus parituros Suae Majestati, sed hic et nunc obtestari unicum, ut aliquod respirium concedatur, donec Sua Majestas humiliter semel adhuc requiratur. Vix haec dixerat, et subito impatiens morae Illustrissimus Dominus Archi-Episcopus in eos vehementer invehi cepit, arguens eos inhumanitatis, quod sibi ad credentiales penes habitas nondum viderentur fidem habere velle, cui et Illustrissimus Dominus Cancellarius nihil benignioribus verbis auxilio fuit dicens: frustra vos respirium petitis, quia petiistis jam, et non obtinuistis, imo super haec omnia iterato expediti sumus a Sua Maestate, ut vos benigne moneamus, et serio adhortaremur de restituendo templo Catholicorum, atque adeo idem et plebi inculcantes (quae absque eo quod novas expensas, et inutiles faciat pauper est) quanta damna sint secutura ex

secunda hac resistantia; consensum arripite, et delatis ad nos clavibus, obtemperate. Addidit: nec amplius ablegati ad nos veniant, sed Judex et Senatores ferant resolutionem.

Abierunt illi, et tamdiu consultaverunt, ut moneri deberent de abruptione altercationis, et de maturando consensu. Quare iterum a communitate ablegati veniunt Judex, Senatores, Cives, et plebei unum illud rogantes, ut per amorem unici Dei, saltem hac die respirium concedant, se omnes extemplo ad Suam Maiestatem accessuros, et quod tandem volet, ipsi essent facturi. Sed longe durioribus, quam antea repressi sunt verbis, dicens Illustrissimus Dominus Cancellarius: Jam video, quia durae cervicis estis, et inobedientes, neque satis circumspecti, licet non omnes, scimus enim, quia non omnes sed pauci e vobis, et forte tu talis, et tu talis (primos nomine recensuit), cum quibus quid sit faciendum, brevi ostendemus. Ite ergo et redite ad vestros et si ultimum excidium non exspectatis, cum meliore veniatis resolutione. Sic iteratis, missis, remissis ablegationibus ultimate retulerunt populi et universi senatus clamorem se nullo modo templum daturus; quodsi tamen Illustrissimi Domini velint aperire, et occupare, se nullo modo resistituros.

Ad hanc dimissis illis e medio nostro consultatio fiebat, quid facto opus esset? Illustrissimi Domini Cancellarii fuit consilium ut singillatim uno post alterum citato, et nomine Suae Majestatis examinato, utrum velit huic determinato mandato obtemperare vel non, continuo juxta factum de eo utrum nominatim inscriberentur, ita tamen, ut qui examinatus esset ad cubiculum separatim deberet recedere, ne quidquam aliis referre possit, quid illi dictum sit, aut quid ipse responderit. Quod et factum est. Ubi autem unus post alterum deperderetur, nescientes, quo capita eorum devenissent, magno tumultu reliqui in curiam redierunt, portam ejusdem obserantes, cum vero major diei pars jam elapsa fuisset, unanimi consensu optimum fore judicavimus: si Illustrissimus Dominus Cancellarius ad Curiam progredere, populo rei seriem inculcaturus, ibidemque breviter quemlibet ad examen tracturus. Placuit consilium, assurgit Illustrissimus Dominus et magno Nobilium comitatu et militum praesidio, curiam versus progreditur; quod e curia populus intuens invalescere cepit clamore, portamque obfirmantes ad arma clamant, nec mora, concurritur, clamatur, utrinque jam jam conflicturis, stante milite germanico ad aciem disposito. Ne tamen ob imprudentiam populi malum eveniret, publice in foro protestatus est Illustrissimus Dominus Cancellarius se nihil hostile velle, sed tantum Suae Majestatis exponere clementissimum mandatum, protestatus praeterea: hoc esse insurgere in Regem, cujus personam ex mandato hic et nunc ageret, atque ita re infecta ad hospitium rediit. Ut autem seditio componeretur, missi sunt senatores, qui segregati fuerunt, licet et hi jam exire reluctantes, clamarent, se esse arestatos. Ubi autem capaces redditi sunt de falsitate opinionis,

et indignitate seditionis, atque in Regem insurrectionis, exiverunt illi, et plebem composuerunt. Quarta hora jam a meridie fluxerat, cum sedato tumultu ad arcem pransuri venimus ad Illustrissimum Dominum Comitem Petrum Szécsi. Interim ipsimet intelligentiores hujus insurrectionis finem pessimum considerantes ad pedes proruerunt Illustrissimorum Dominorum, unice rogantes veniam populo ob imprudentiam, et simplicitatem peccanti, qui quo humiliores, eo Illustrissimi Domini duriores videbantur ad ignoscendum. Rogati tamen et nos interposuimus humillime rogando Illustrissimum Dominum Cancellarium, ut ad sequentem diem permaneret, qui licet difficulter potuerit detineri, mansit tamen meliora expectans die sequenti. Quod et factum est; ubi enim indignitate rei visa tota nocte cives consularent, unanimi sensu concluserunt, melius fore, ut claves templi ipsimet tradant, quam et ipsi pereant, et templum perdant, et libertatem civitatis, et jura quae habent.

14-ta Die igitur summo mane supplices veniunt, deprecantur, et id unum rogant, ut paululum moremur, donec plebis consensu habito, quidquid petimus obtineamus. Quod et fecimus, ad eundem locum, quo pridie, congregati actumque est a mane usque ad 11. horam, qua Judex et Senatus comparentes claves Illustrissimo Domino Archi-Episcopo tradidere, iterum supplicantes, ut in amnistiam error eorum abeat, adpromittentes se praeterea Parochiam et quidquid pertinentiarum est, fideliter restitutos. Quorum humilitate comperta interponens se Illustrissimus Dominus Archi-Episcopus ab Illustrissimo Domino Cancellario obtinuit, ut omnia oblitterarentur, qui zelo Dei plenus ajebat: sed et si percussus fuisset, jam pro incremento Ecclesiae Catholicae maximo ad ipsum mihi honori ducens, parcerem, et parco, imo, inquebat, omnem favorem, faciam, ut Suae Majestatis experiamini.

Tum demum assurgentes omnes, ad receptionem Templi perreximus, praeunte Senatu, demandatum enim erat, ut Judex in praesentia ejus manibus propriis portam reseraret, et induceret Illustrissimos Dominos, qui licet diu tergiversaretur dicens: se non audere facere propter populi futurum in se odium, compulsus tamen parere debuit, portam aperuit, et nos induxit ad Templum, sacristiam, inde ad Parochiam, quam actualiter Praedicans incoluit et hic statim Parochus clericus pro interim, donec habilior adinveniretur, relictus est, ea conditione, ut intra quatuor dies, quibus Praedicans cum rebus suis exesse jussus est, ipse cum eodem in eadem domo commoraretur. Quo relicto ibidem Parocho interea substituto, ad Templum rediimus, ex quo Illustrissimus Dominus Cancellarius Episcopalibus apparamentis reconciliationem inchoavit sat longis caeremoniis, quibus peractis Te Deum laudamus decantatum est inter tubas et explosiones musquetarum, quae explosiones iteratae sub Cantato sacro ad Gloria (*igy*), Evangelium, elevationem, et finem sacri, magno Catholicorum gaudio, et moerore Lutheranorum, flebant utrinque, illi prae dolore, nostri prae

consolatione, qui omnes ferventissima oratione gratias agentes Deo pro tanto beneficio, ad prandium Illustrissimi Domini Domini Archiepiscopi Colocensis progressi fuimus, ibidem inter tubas et explosiones tam musquetarum, quam tormentulorum ex arce laetissimi, ac deum qua quisque venerat, retro domum in pace abiit, 1671.

Interfuerunt sequentes, praeter praedictos Illustrissimos Dominos Praelatos:

Illustrissimus Dominus Comes Petrus Szécsy.

Magnificus D. Moses Cziráky.

Generosus D. Andreas Falusy V. Comes Cottus Castr.

G. D. Georgius Rátky V. Comes Cottus Soproniensis.

G. D. Várdinyei olim Capitaneus Episcopalis Domini de Nádasd.

G. D. Pásztory Notarius Cottus Soproniensis.

G. D. Joannes Horváth, Judex Cottus.

G. D. Casparus Niczky.

G. D. Stephanus Pernész, et plures alii Cottum Judices et Assessores.

A. R. P. Emericus Nagy ord. S. Pauli 1-mi Eremitae.

R. P. Joannes Fissinger Soc. Jesu.

P. Stephanus Landovics Soc. Jesu.

R. P. M. Kováts, ord. S. Francisci strict. observationis.

E Clero

R-mus Dnus Georgius Zicsi Abbas Diakiensis ¹⁾.

Reverendus Dnus Nagy Mihályi, Canonicus Nitrien. et plures alii Parochi et Capellani.

Auxerunt autem numerum trium Illustrissimorum Dominorum aulae plenae et ornatae.

A másik ev. templom, melyet 1620. körül ág. vall. magyarok építettek ²⁾, az anyakönyv szerint 1673-ki nov. 5-kén vétetett el. Az említett anyakönyvben ugyanis ez olvasható: „Hucusque Lutherana haeretica pravitas in aeternum damnationis barathrum misere, et impie seducebat animas. Postmodum anno 1671. in vigilia Pentecostes Deus ter optimus maximus dedit nobis ad manus nostras a Patribus nostris aedificatum templum S. Jacobi, pro quo benedictum sit nomen ejus in aeternum. Iterum anno 1673. 5. Novbris ex speciali sua misericordia dedit nobis et aliud templum Hungaricum,

¹⁾ Kútfőm más helyén: Abbas S. Georgii de Ják. — ²⁾ Az egyház levéltárában megvan egy emlékirat ily cím alatt: „Anno 1615. 17. May. A Magyar Szentegyháznak épületére a kik a Kőszeghi Hostatban költséget attanak, azoknak jegyzése következik.“

et expulsi seductores populi, sit nomen Domini benedictum in secula.“ A következő lapon pedig: „Millesimo sexcentesimo septuagesimo tertio die 5. Nov. recepimus templa iterato Kőszögini; pro quo laudetur sanctissima et Individua Trinitas, Beatissima et gloriosissima Virgo Maria totaque curia coelestis. Ego Petrus Kuzmits sat.“

A templomok elvétele után *Széchényi György* kalocsai érsek saját káplánját hagyta ideiglen a hívek öreül, kit két hét múlva az imént említett *Kuzmits Péter* komáromi esperes és kanonok váltott fel mint plébános, káplánokul sz. Ferenc-rendűeket azon céllal választva, hogy ott utóbb e szerzet klastromot építhessen. A körülmények úgy hozták később magokkal, hogy helyettök jan. 12-kén 1675-ben jezsuiták állítottak be, miért felingerült ugyan a város, hogy tudta s beleegyezte nélkül hozattak be a nevezett atyák, de a felingerültek utóbb lecsendesedtek. *Kuzmits* 1675-ben Sopronba költözvén át, a plébánia jezsuitáknak lön átadva három házzal együtt, melyek helyén collegiumot voltak építendő, minek könnyebb eszközésére *Széchényi György* Karácsfalva, Wiszfleck, Jauchen, Klingebach és Luipersdorf vagy Luipersbach falukkal és 120 kapás szőlővel ajándékozta meg 1677-ben őket, s legott olyan karba valának helyezve, hogy még azon évben *Orselini Péter* leukai lakossal és több építményéről akkoron híres építésszel szerződvényt kötöttek a collegium fölépítése iránt, melynek alapja jun. 5-kén le is tétetett. A nevezett atyák pedig, kiknek száma egygyel szaporodott, még azon évi őszkor 4 osztályban, szókötésig bezárólag, hozzá fogtak a tanításhoz, levén 180. nevendékek, ezek közt a 10 éves gr. *Draskovics Pál*. Birtokába a templomok- s telkeknek, melyeken a collegium volt építendő, 1679-ki apr. 8-kán lőnek törvényesen beiktatva, mi ellen egy részről gr. *Széchy Péter* és *Gáspár*, másról a város tiltakoztak, de utóbb mind a két fél tiltakozását visszavonta ¹⁾.

1681-ben *Tököli* hatalmába jutván Kőszeg, biztosa *Nagy Mihály Ferenc*, mintegy 20 lovas kíséretében, a jezsuitákat elűzte, kincseiket, alapítványait lefoglalta, s két prot. lel-

¹⁾ A jezsuiták jegyzőkönyvében.

készt állított be, r. kath. istentiszteletet pedig vidéki plébános a várban tartott. De két hétre Bécsnek az ostrom alól fölmentése után a nádor visszahelyezte a jezsuitákat, minek folytán a prot. lelkészek állomásaikat újra elhagyni voltak kénytelenek ¹⁾).

1684-ben tűzvész 242 házat hamvasztott el.

1697-ben a jezsuiták önkényt lemondtak 22 évi lelkész-kedésökről s a plébánia *Taródy János* azelőtt pozsonyi plébánosnak adatott át ²⁾).

1703 ismét zavarokat hozott a városra. A tényállást kütfőm nem adja részletesen elő, de ki lehet azt némileg azon kérdőpontokból venni, melyek szerint *Berkes Simon*, vasyári káptalan tagja, és *Talián*, mint kir. ember, *I. Leopold* által kiküldetve, vizsgálatot tőnek. A kérdőpontok ezek valának:

1) Tudja e a tanu, hogy ez el mult hetekben, nevezet szerint Martius 23 és 26-dik napjain egynéhány merész, vakmerő zöndülési és lázszasztásból álló fel támadási lévén közönségessen az itt lévő Lutheránosságnak ugyan az itt való n. magistratus ellen, azon rendetlen merész zendülésnek, és vakmerő világos rebelliót mutató fel támadásoknak ő felsége kegyelmes parancsolatja ellen, melyet egynéhány részben bíró uram nekik producált, elolvasott és megmagyarázott? kik voltak nevezet szerint az auctori, készetői, biztatói, tanácsadói? kik portálták akkor őket azolta és most is, kik portálták, biztatják, animálják azon gyülevész Lutheranos népet ez nyilván való rebelliót indító, nevelő és tartó Conspirációkban.

2) Kicsodák azok, kik tellyes törökkel azon Lutheranos gyülevész nép előtt azt kiáltották: rontója a magistratus a községnek, azért nincs bírójok, és nem is ösmérik a mostani bírót bírójoknak lenni, úgy a magistratust nem ösmerik magistratusoknak lenni, és hogy nagyobb avagy többet téssen a község (úgymint a gyülevész lutheránosság) a magistrátusnál.

3) Megértvén a Lutheranos község, hogy Bíró uram Inspector Uraimék által ő felsége kegyelmes parancsolattjából az exequalt szőlők borait Herpius és a több Templom adossai pintzéből kiakarja vonatni, azontul felzendülvén, lázzatván és támadván a fellyül megjelentett napokban az egész gyülevész Lutheranos község, noha prae-vie Bíró Uram kegyelmes Urunk ő felsége parancsolatját egynéhány ízben felolvasván, megmagyarázta és attyai szeretettel megintette, hogy engednének a parancsolatoknak, mindazonáltal ő felsége parancsolatjának megvető contemptussával, erővel, hatalommal resistálták,

¹⁾ U. o. — ²⁾ U. o. és az egyház anyakönyvében.

s a borokat semmi uttal se nem hagyták kivonni, sem onnan, sem másunnan, sőt Inspector Urainékat némelyeket illetlen szokkal is illették, sőt Plébános Urammal Herpius pintzéjébe kimenvén Bíró Uram, és elpecsételvén Bíró Uram Herpius pintzéjében két hordót, melyre bérohanván Cseke a pintzébe a sok gyülevész néppel, ott sok betstelen szokkal illették és szidalmazták Plébanos Uramat, sőt némelyek személyéhez is nyultak, és talán agyon is verték volna, ha Bíró uram a kamárassal meg nem oltalmazták volna. Kik nyultak személyéhez Plébanos uramnak, kik ragatták meg ő kegyelmét? és kik illették motskos és szidalmas szókkal, sőt azomban az elpecsételt két hordorol nagy vakmerően leszaggatták a pecséteket, nevezet szerint, kik voltak a kik a pecsétet leszaggatták?

4) Inhaereálván Plébanos Uram a Tumbale végett tett Statutumjának, Commissarius Uramnak, nem akarván engedni addig harangoztatni Fábri testének, míg arra nem ajánlanák magokat, hogy a Templom Tumbaléját vennék koporsójára, melyre ujjonnan fellázadott die 3. Aprilis a Lutherana község, és a tanácsházra rohant, ott disputálván a dolgot, kik voltak fellázasztói ezaránt a községnek, és kik fogták pártokat publice a Tanácsházon is ebben az eretnégnek, mondván: meg esik benne, ha a Commissarius Statutumjait megtartjuk, régi Privilegiuma ez a Lutheranos céheknek, azért nem kell engedni elrontani, az előtt is eleget statuáltak a Commissariusok, de ugyan meg nem tartottuk, s ebben sem kell engednünk; ugy is hijában költünk annyit a Commissariusra, csak eszik, iszik, azomban semmit sem végez, a mit statuál is, nem ő felsége akarhatja, hanem ő maga inventuma, sőt jöjjen el bár az idén, és próbálja meg, hogy rekeszsze ki a Lutheranos községet, utat mutatunk néki, azt tesszük Bírónak, a kit akarunk, reformáljuk a Tanácsot is, nekünk bizony semmit sem parancsol a Commissarius. Az ily nyelveskedésekben, kik voltak pártfogóik, mit montanak, és mikép erősítettik melyettek a dolgot, és nevezet szerint, kik voltak a?'

A vallomások eredményét kütfőm röviden ezekbe foglalja össze: Ad 1-mum a Lutheranosok mindenkor unus pro omnibus, et omnes pro uno kiállottak. Item hol *Hérics Mihályhoz*, hol *Stomphoz*, hol *Függőhöz* jártak össze a Lutheranosok. Ad 2-dum a Lutheranosok közönségessen azt mondták a Tanácsházon, hogy a Lutheranosoknak nincs Birájok, hanem csak a Pápistáknak. Ad 3-um. Igen is megmagyarázta Bíró Uram a parancsolatot, de ők resistáltak. Plébanos Urammal való illetlen bánás valóban meg történt, de nem tudják, ki nyult légyen személyéhez, de nagy szóval az hallatott, hogy fogják Plébanos Uramat s midőn más pintzébe akarnának menni a szent egyházhoz való borokat lepecsételni, az egész Lutheránosság mindeütt utánnak járván azt mondták: ha még egy pintzében megyen Plébanos uram mingyarást be rekesztik, s meg fogja látni, mi találja.¹⁾

¹⁾ A városi levéltárban.

A Rákóczy-féle mozgalom mit hozott 1705-ben Kőszegre, a város levéltárában így van leírva :

„Anno 1705. Die 8. Mensis Decembris circa horam 10-mam matutinam lévén nagy láрма a Kuruczok miatt, a mint hogy az emberek a Templomokból is ki szalattanak ; mert Comendans Ur ő Nagysága itt a belső városban a strázsa előtt egy orgona formára való puskát, vagy is seregbontot arra a végre az árokra fel vitette, lévén régi tötés benne, hogy ki löjjék, a minthogy egy része ki is sült egy része pedig a rosda miatt nem sült. Ki sülvén azért ugy lett a láрма, hogy az emberek a templomokból kiszalattanak, nem ugyan azért, hogy a toronyban lévő strázsa valamit látott volna, hanem csak azért, hogy a kis orgonát kilövette. Medio tempore pedig csak ki a strázsa a toronyban kiáltván, hogy a Rohonczy ut felé a Kuruczoknak a sokasága jön, a minthogy ugy vala, hogy elsőben ott látszattanak, és sok százsz lóval azon az uton a hegyen mind lovassa mind gyalogja meg állapodott ; azután a Csói ut felé is jöttek, el annyira meg szaporodott, hogy az egész nemes várost körülfogták minekelőtte pedig valamihez akartak volna kezdeni, tehát irtak Commendáns Uramnak, hogy a várost adja fel ; azon levélre azt adta válaszul, hogy ő papirosra a várost fel nem adja, harmadnap előtt pedig a nemes városnak írott levelére, melyet ő Nagysága intercipiált és a Nemes Tanácsal nem comunicálta, azt adta válaszsul, hogy ő még Törököt, Tatárt, Árnoldot nem látott, azért ő a várost fel nem adja. Ezen alkalmatossággal izentek be Tiszt Uraimék, ugymind *Kisfaludy György* (kié a Comando vala), *Balogh Ádám*, *Bezerédy Imre*, *Rhéthey*, *Kiss Gergely*, *Sándor László* Uraimék, hogy két Tanácsbéli mennyen ki hozzájuk parolára hadd beszélgessenek vélek, de Comandáns Uram semmiképp nem engedte, sőt a sáncról, a kik a parolára a Kuruczok közül oda akartak jönni, tüzet adatott rájuk, és a városi embereket a kik vele szollani akartak fejben akarta lönni, miglen pedig a molnár legény, a kitől izzentek, bejött a követséggel, tehát Biró Uram ő kegyelme malmánál lévő kertben *Bezerédy* Uramnál lévő, s oda rendelt kis Taraczkból szinte a Nemes Város Plébánia Templomira belőtt, a mint a golyóbis Comandans Uram kezéhez adatott, látván pedig *Dobsa Ferencs* a Magyar Hóstadban lévő Fő Strázsa Mester, cum suo vice gerente *Georgio Pelz* a Kuruczoknak sokaságát és lehetetlenségét, hogy a Magyar Hóstad vagy is az első külső Város magát megoltalmazhassa, mert kevés a nép a városban, tehát jelentette Biró Uramnak és mellette lévő Tanácsbéli Uraiméknak, hogy valami módot találjanak fel és szóljanak Comendáns Uramnak, mert mindnyájan oda vesznek a külső várossal ; szóllott mind maga Biró Uram, mind maga Strázsa Mester Uram, de semmit sem használt, csak azt monda Comendáns Uram, kiki magát oltalmazza, hanem maga lü fejhen, a minthogy a Comandérozott Németeknek is erőssen meghagyta, ha látják, hogy a városi ember nem akarja magát oltalmazni, és a sáncról elszaladna, azonnal löjjék fejbe. Ezen a napon

látván a Kuruczoknak sokaságát, úgy az előtt is eléggéppen demonstráltatott Comendáns Uramnak, hogy a külső Várost nem lehet oltalmazni, mert küfala nincsen, a köröskörül való sövények pedig rosszszak, mindenütt az ellenség bejöhethet, a nép is kevés, sed omnia frustra erant. Még azt is monda Comendáns Uram, ha a külső város magát megadja, ő a maga népét mind a belső városba viszszi, és onnant lövet ki reájok, és fel égeti a házakat. Ezen szavára senki sem mert felelni. Azonban, hogy a Molnár legényt által tett izenetre senki ki nem ment, másképpen a Molnár legényt sem várták, tehát azonnal, hogy az óra délután hármot ütött, tehát egyszersmind felkiáltottak nagy szóval háromszor: *Uram Jézus és ostromnak mentenek a mint pedig constál, az ó Temetőnél a Hiduság (hajdúság?) kétszer vissza verettetett, de azután gyalog szalván a lovasoknak egy része, praevaléalt a Kuruczság, a külső városba bejött, mind a Hostádban mind a Szigethben sok szegény concivis és lakosok veszedelmével, kiknek a specificatiója fog következni*¹⁾, bejöveteleknek alkalmatosságával pedig nem úgy bántak az emberekkel, mint igaz Keresztények, és Magyarok, hanem mint Pogányok, a házakat azonnal gyujtogatni kezdtették; az embereket levetkőztették, mezítelenül hagyták, sine discrimine personarum — az Aszszonyoknak szemérmes testekben kotorásván pénzt kerestek; mely rút és hallhatatlan történet miatt egy harmad napik ágyban fekvő Aszszony meg is hala, szegény koldusokat, és másokat, kik soha fegyvert nem fogtak, és már magokat megadták, csak levágták, martzangolták, és még a szemérmes testeket is kimetgették, a szemeiket kivágták, és orrokat elmetgették; portékát egyszóval valamit kaphattak, magokkal és ugyan szekerekkel elvitték; az Ispitályokban lévő koldusokat is megfosztották: ezeket pedig, hogy midőn elkövették, tehát sok felé a házakat mind kívül, mind belül gyujtogatni kezdtették. Ezen rettenetes tüzet az egész lovasság a mezzőről nézte, és addig el nem ment, míglen nagyobb részent az egész külső város tűzben nem volt; a gyalokság pedig a házakat járta, és a mit kaphatott, elvitt, kik miatt az emberek a belső városból ki nem mertek jönni az oltásra; a ki pedig oda ki elbujt vala, elő nem mert jönni, sőt a ki elő jött, azt megfosztották, és mezítelen hagyván bejött a városba; sokan pedig megmenteni akarván magokat a szőlő hegyre szállattak, ott is a férfiakat levágták, az Aszszonyokat és gyermekeket pedig minden ruháiból megfosztották; a belső város is már sok helyen kezdett égni, de Isten segítségéből és vigyázó embereknek industriájokból, a bejövő tüzes zsendeleket azonnal eloltották, és így az Istennek nagy kegyelme által a város mégis megmaradott, mely ha meggyúladdott volna az embereknek sokasága, a füst miatt megfulladott volna; úgy is a külső városnak füsttye miatt alig maradhattak meg az emberek, vala az nagy szerencse a belső városnak, hogy a minémű kitsiny szél vala, az meg állott,

¹⁾ Ez kútfőmben nincsen meg.

látván ezen nagy veszedelmét, és tartván attól, hogy a belső várost is valamiképpen megrontsák tüzzel, tehát itt való Plébános *Ujváry Gergely* Uram ex consensu Domini Comendantis ki küldetett Tiszt Uraimékhoz, hogy ha parolára kiküldhetne a N. város, tehát e medio sui két emberséges embert kiküldene, ki midőn a szigetben maga mellé vévén egy deákot és *Grobnel Jánost*, *Einfalt György* kertyén tehát a Kuruczok reájok támodtak, non obstante, hogy ő kegyelme eleget állította, hogy ő követ a Tiszt Uraimékhoz, a Deákot legelsőben egy ümögben hagyták, magát kegyetlenül szitták, le is akarták egynéhányszor vágni, de sok peroratiói után életét magánál megengedték, hanem mentéjét elvonták, és a Kovácsot, nem használván semmi kérés, és mentség, mellette levágták, ki ugyan 150 forintokat ígért, hogy le ne vágják; csak nem használt, melyet a Pogány elnem követett volna, prouti etiam est contra jus Gentium, hogy valami követet valaki ag-grediálja, magát megfoszsza, és melette lévő emberét levágja. Levágván pedig az említett kovácsot, magát Plébános Uramat azután a mezzőn fel s alá a lovak mellett hurcolták, tandem azután sokára éjjel Salamonfára *Beszeredy Imre* urhoz vitték; ezt akkor éjjel a N. Város nem tudta, hogy hová lett legyen Plébános uram, mert híre vala, hogy levágták; tehát küldött a N. Tanács, cum consensu Domini Comendantis *Reöthreis* (Röthre is), ha ott valami Tiszt volna, mondaná meg, hol légyen *Beszeredy* uram, örömet a N. Város parolára hozzá küldőne. Lévéen ott azért bizonyos *Horváth* nevű hadnagy, azt adta válaszul bizvást el mehetnek ő kegyelméhez, senki sem fogja bántani. Ezen assecuratióra sem mert a N. Város küldeni, hanem differálta, reményvén, mennél előbb Plébános uram ő kegyelme megjövetelét, de ő kegyelmét az emberek nem győzték várni, lámentálódván ki ura ki gyermeke, ki egyéb atyafia, és jó akarója eránt, hová lett, és Isten tudja, hol vagyon, talán ezt amazt is levágták. Hogy azért nagyobb veszedelem a N. Városra ne jöjjön és a belső város cum universis hominibus et substantiis, ne periclitáltassék, reménkedtek a benn lévő emberek, hogy a N. Tanács ujjabban a város pecsétje alatt írjon a tiszteknek, hogy parolára innét mehessenek két emberséges ember ki hozzájuk bizonyos beszélgetésre nézve. Ezt is a N. Tanács a sok lamentatióra megselekedte et cum consensu Domini Comendantis, melyet ugyan nehezen engedett, állítván: Plébános urat meg kell várni; irt a tiszteknek és kiküldött Salamonfára, a honnét válosz nem jövéen, és gondolgodván az ittben lévő nép-ség, hogy talán se Plébános se a levél nem jutott tiszt uraimékhoz, arra nézve ujjonnan vala nagy sívás és rivás és lamentatio, hogy ha csak Comendáns ur magát másra nem resolválja mindnyájon oda lesznek; mert mihelyt egy kitsinyt világosodni fog, a Talpaság os-tromnak mégyen (lévéen vele sok lajtorja) a belső várost is megveszi, és az embereket lefogják vágni. Azért ennek eltávozására jobb, ha a belső várost feladja, hogy sem az embereket levágottassa és a vá-

rost felprédaltassa, nem lévén azon kívül elegendő emberei a kik a várost és a várat oltalmazhassák. Ezen lámentációkra és rátiókra *Toppelstein* névű comendáns uram resolválta magát die 9-a reggvel é, a várost feladta, kimenvén akkor itt lévő *Kiss Gergely* névű kapitány urhoz ex parte Civitatis N. *Benők István*, ex parte vero Nobilitatis in Civitate existentis nemzetes és vitézlő *Horváth József* uraimék jelentették, hogy a nemes várost commendáns uram felakarja adni, azért a katonaság az embereket ne bántsa, mert ki akarnak menni házokhoz, és ha mit még lehetne conserválni, a tüztől conserválni akarják. Ezeket *Kiss Gergely* uram értvén, monda: igen jól gondolkodott a N. város, másképpen a talpaság készen volt, vagyon is, hogy ostrommal megyen, azonban pro majori securitate, míglen *Bezerédy* uram eljön, kívánt ki két kezust, ő kegyelme is ellenben kettőt befogadni, a mint-hogy ez ex utraque parte meg lett, kellett a német részről is egynek ugymint a fendrichnek ki menni. Assecuráltattak ugyan az emberek hogy ha kimennek bántások nem leszen, még is némelyeket csak megfosztottak, eljövén pedig *Bezerédy* uram, *Kisfaludy György*, és *Balogh Ádám* uraimék circa prandium, estvéltre pedig méltóságos gróf *Csáky Mihály* uram, Generalis ő nagysága, azon este az accordata punctumait feltették, hanem más nap miképpen és hogy kellett a garnizonnal elmenni; vala pedig inter reliqua puncta az: hogy csak a tiszteknek engedtetett meg a fegyverrel való elmenetel, a közönségeseknek nem. Azomban hogy már el akartak menni, és a Confue Körösláb felé kész vala, tehát hetvenkettőig lett kuruczá, a többivel csak ugyan elmene Commendans ur, maga bagázsiájával együtt, kit is maga méltóságos Generalis *Csáky Mihály* ur ő nagysága kíséri vala el. — Ő nagysága, midőn bejött vala, szállott *Losy* uram házánál, azután a belső városba jött és szállott *Lada* uramnál, a hol ő nagysága cum reliquis Dominis vígan vala, az egész város pedig nagy szomorúságban, és Consternatioban, melyet minden ember könnyen elhitethet magával. Ur Jézus vigasztald ezen városnak lakosit és mentsed meg szegényeket az illetén veszedelmektől, és rettenetes károktól. ¹⁾

1705-ben ev. lelkész és tanító a külvárosban megtelepedett ugyan, de azon nap, melyen *Rákóczy* hívei bevették a várost, az ev. iskolák is leégtek, a lelkészt pedig egy golyó megölte, a szándok tehát, újra megszilárdítani az ev. egyházat, dugába dőlt. ²⁾ Az evangélikusoknak azután a nemesesői lelkészek szolgáltak, míg 1716-ban attól eltiltattak. ³⁾

1724-ben a dunántuli kerületi tábla ápril 29-kén ünne-

¹⁾ Az ostrom alatt, *Fényes* szerint, 120 lakos veszett el. Idézett munkái 341. és 268. l. — ²⁾ A jezsuiták jegyzőkönyvében. — ³⁾ A városi levéltárban.

pélyesen lőn beiktatva. Ugyanazon évben *Pálffy Miklós* nádor krumpachi várában bor adatott fel, mely 1517-ben, *Luther* elszakadása évében, a kőszegi szőlőhegyen szüretett s a nevezett várban emlékezetül tartatott. ¹⁾

1738-ki nov. 14-kén *Fischer Mária*, mint boszorkány, hóhér általi elevenen megégettetésre lőn elítélve. A közvetlenül következett éjjel megöletett s reggel a hajdú kitekert nyakkal s hátra fordított fejjel találta őt. Hulláját azután hóhér vitte ki s égette meg. ²⁾

1773-ban *Ásbóth János* nemes-csói ev. lelkésznek megengedte az előljáróság, hogy egészsége helyreállítása végett két hónapig mulathasson a városban, de következő föltételek alatt: 1) hogy eljötté napját a helybeli plebánosnak s a város birájának jelentse be; 2) hogy városi hajdú adassék mellette s ez 3) oldalától soha ne távozzék; 4) *Ásbóth* őt élelmezze; 5) megengedetett napszállatig a városba ki-, de semmi szín alatt hitfelekezete tagjaihoz mennie; 6) ne legyen szabad bárminő vallásgyakorlatot tartania, nehogy 7) kénytelen legyen az előljáróság őt gyűlöletes eszközökkel a városból kiparancsolni. ³⁾

1777-ki jun. 9-kén 290 házat hamvasztott el a tűz, köztök gr. *Zsigray Károlynak* 30,000 ftra becsült könyvtárát is. ⁴⁾ A következett évben, mart. 27-kén, ismét 363 ház, 29 bolt, 17 pajta égett le. ⁵⁾

1783-ban magán vallásgyakorlat engedtetett meg az evangélikusoknak, a nyilvános istentisztelet azután is Nemes-Csón tartatván. ⁶⁾

1809-ben maj. 30-kától nov. 20-kaig nem kis terhére a lakosoknak franciák állomásoztak a városban.

1815-ben a gymnásiumot benedekiek vették át.

1824-ben a kerületi tábla százados fenállása évfordulátát ünnepelte.

Kőszegen született tudósaink közül említendők *Fuchshoffer*, *Gamauf*, *Fabchich*, *Rájinis*, *Purgstaller*.

¹⁾ A jezsuiták jegyzőkönyvében. — ²⁾ A városi levéltárban. —

³⁾ A város és egyház levéltáraiban. — ⁴⁾ Az egyház anyakönyvében.

— ⁵⁾ U. o. — ⁶⁾ U. o.

BUDAI KÖNYVÁRUSOK 1484—1525.

GRÓF KEMÉNY JÓZSEFTŐL.

II. *).

V. Wardiai István. 1511-ben.

Magyarhoni Wardiai István, Paep Jánosnak, és Kaym Orbánnak 1511-ben a budai könyvárusságban vetélkedő társa, csekély sikerrel alapíthatta Budán könyvárusságát, s gyakorolhatta könyvkiadási igyekezetét, mert nevét csak is a következendő című könyvben lelhettem :

(1511) „*Fratris Arnoldi de Bryennio oratoris elegantissimi sermones de tēpore (de tempore) summa diligētia recogniti*,” — alább a szent szüz képe, — alatta ilyen bélyeg : „W[†]I (hihetőleg Wardiai István bélyege) s ez alatt „*Laus Deo sēper*“ (azaz : semper) — a könyv végén : „*Fratris Arnoldi de Bryennio oratoris elegantissimi sermones de tēpore summa diligētia recogniti finiunt feliciter. impressi Parisiis (így!) in edibus Ascensionis, et joanis Peticij. Anno partus virginei M. D. XI. impensis vero honesti viri Stephani de Wardia, librarij budensis in Ongria*,” — negyedréiben, — gót formájú betűkkel, — 41 ivekre tömötten, s két osztályban nyomtatva.

Példánya, fatáblákba, s rézkapcsokkal békötve tálatatott a nagy-enyedi iskola könyvtárában „B. 309” könyvtári szám alatt. — Hajdani tulajdonosa a címlap tetejére ezt írta : „*Sum Joannis D. Keseruini 1628.*” — Ez erdélyi reform. püspök volt. († 1633-ban). Élete leírását lásd Bod Péternél : „Smirnai Szent Polikárpus” 62—71 lapig. — Egy más, de csak ugyan régi kéz ezen példánynak végére ezeket írta : „*Multa loquitur elegantissime, sed plura dicit ineptissime.*” — S utánna egy más kéz : „*Quid non peperit Monachorum superstitio! — quis tot miracula credat!*”

De volt ugyan ezen 1511-dik évben Zágrábnak is könyvárusa, u. m. Műer János, akit azonban egyszersmind budai könyvárusnak is nem tartok, mivel ötöt, mint azt, sehott em-

*) L. a III. füzetben 116—136. ll. — Közli Vass József tanár.

litve nem lelem. — Mürer György emlékét fentartotta a következendő című könyv :

(1511) „*Missale secundum chorum et Rubricam Almi episcopatus Zagrabiensis. Ecclesie : roboratum et approbatum in sacra synodo et generali capitulo sub Reverendissimo domino. Domino Luca episcopo etc. Venetijs autem Anno christi 1509. inceptum cum Cantu et Figuris omnium festivitatum ac Evangeliorum quam diligentissime absolutum est Anno 1511. Die 20 Junij,*“ — a könyv végén : „*Accipite optimi reverendique patres Missale secundum chorum almi episcopatus Zagrabiensis. ecclesie cum figuris et optimis characteribus quam pulcherrime perlustratum Jussu et impensis ac sumptibus providi atque egregy viri Johannis Mürer civis Zagrabiensis qui oriundus est germanus de Koppfstain ex patre autem Georgio Mürer Schoto : ibidem concivis dum in humanis erat. Venetijs pervigili cura excussum. Anno virginiei partus 1511. Die 20 Junij in officina Petri Liechtenstein,*“ — egész rétben, — gót betűkkel. — Találtatik a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

VI. Nagybányai Heckel István, 1512. 1513. és 1514-ben.

Wardiai Istvánt a budai könyvtárusságban 1512-ben rögtön követték nagybányai Heckel István, és Schaller Jakab (a kiről alább leszen szó), s így ketten egyszerre, s ugyanazon egy évben lettek fenn említett Paep Jánosnak, és Kaym Orbánnak versengő társai, de az első csak is három, a második pedig csak is négy évig.

Heckel Istvánnak, mint budai könyvtárusnak emlékét leljük a következő könyvkiadási műveiben :

a) 1512. „*Missale secundum chorum chorum alme ecclesie Strigoniensis,*“ — alább szent Istvánnak fára metszett képe, — s alatta : „*Stephanus Heckel Librarius Budensis.*“ — A könyv végén „*Venetijs accuratissime impressum. In edibus Petri Lichtenstein Coloniensis Germani. Impensis vero Stephani Heckel de Riulo (azaz : Rivulo) dominarum Library Budensis. Anno virginiei partus 1512. Die 3. Augusti,*“ — egész rétben, — gót betűkkel. — Találtatik Erdélyben a csíki barátok klostromában, de nagyon rongyolt állapotban.

b) 1512. — Egy címlap nélküli könyvnek utolsó fele,

melynek végén ez áll: „De sanctorum invocatione liber salutaris finit foeliciter. *Venetijs accuratissime reimpressus, ac diligenter correctus. In edibus Petri Liechtenstein Coloniensis Germani. Impensis vero Stephani Heckel de Rivlo Dominarum Librarii Budensis.* Anno virginei partus 1. 5. 12. die 2 Decembris,“ — legalól pedig Heckel István bélyege: „H[†]S“ — negyedrébten, — gót betűkkel, — 13 ívre, — de az 5 első hiányzik. — Találtatik szebeni könyvnyomtató néhai Hochmeister Márton azon saját könyvei közt, melyek kevés számmal apja halála után reá szállottak.

c) 1515. „Missale secundum chorum Alme Ecclesie Strigoniensis“ — azután a könyvtárának bélyege, s alatta: „*Stephanus Heckel Librarius Budensis.*“ A könyv végén: „*Venetijs accuratissime impressum in Edibus Petri Liechtenstein Coloniensis Germani. Impensis vero Stephani Heckel de Rivlo Dominarum Librarii Budensis.* Anno virginei Partus 1513. die 4. Januarii.“ Egészrébten, — gót betűkkel.

Így irta le ezen könyvet Panzer e. h. VII. 415. lapon.

d) 1514. „*Missale fratrum heremitar. Ordinis divi Pauli primi heremite. Sub regulu beati Augustini doctoris eximii sumo Deo militantium,*“ ez alatt a könyvtár bélyege, s alatta: „*Stephanus Heckel.*“ A címlap után következik: „*Carmina in B. Virginem,*“ — „*in D. Paulum,*“ — „*Correctoris ad Lectores,*“ — „*Calendarium,*“ — „*Exorcisoni,*“ — s ezek után: „*Incipit Missale Fratrum heremitarum*“ sat. — A könyv végén: „*accipite optimi Reverendique patres Opus Missalis quam luculentissime excussum Venetijs in edibus Petri Liechtenstein Coloniensis Germani. Nomine autem Stephani Heckel library Budensis.* Anno virginei partus 1514. die July 20.“ — Nagy negyedrébten, — gót betűkkel, — 307 lapokra. — Találtatik a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

VII. Schaller Jakab. 1512. 1514. és 1515-ben.

Svéd eredetű Schaller Jakab (kinek utódjai jelenleg is Erdélyben virágoznak) ¹⁾ budai könyvtárosok Paep Jánosnak,

¹⁾ Budai könyvtár Schaller Jakabnak unokája későbbre Basta György vezérlete alatt katonáskodván Erdélyben; s végre Beszterce vidékén birtokot szerezvén magának, törzsöke lett azon Schaller nevet viselt családnak, a mely Mária Theresia idejében bébizonítván,

Kaym Orbánnak, és Heckel Istvánnak 1512-től 1515-tig tartó vetélkedő társa, fentartotta emlékét a következő című könyvkiadási műveiben :

a) 1512. „Postilla Guillermi super Epistolas et Evangelia : per totius anni circulum : De tempore : Sanctis : et pro defunctis ere et arte nova impressa : solerti diligentia : cuiusdam viri religiosi *pro scholasticis exarata*,“ alább a könyvárus bélyege, és körülötte : „*Jacobus Schaller librarius Budensis*.“ — A könyv végén : „Explicit concordantia quatuor Evangelistarum : in passionem domini nostri Jesu Christi cum diligentia revisa : ac *Impensis domini Jacobi schaller library Budensis*. per magistrum Petrum de quarendus : In florentissima *Venetiarum* Vrbe Impressa sum annis (így!) Domini MDXII. Kal. July. Regnante Inclito Principe Leonardo Laurendano.“ — nyolcadrétben, — gót betűkkel. — Találtatik feljegyezve erdélyi püspök gróf Batthányi Ignác kézirati jegyzéseiben, de könyvtárában nem találtatik. — Egy más példányt láttam Pesten 1840-ben tudós néhai Fejér Györgynél. — Ugyan ezen könyvnek 1516-beli basileai kiadását lásd Praynál : „Index libror.“ I. 469. lapon.

b) 1514. „*Ordinarius secundum veram notulam sive rubricam alme ecclesie Agriensis de observatione dinorum officiorum et horarum canonicarum*,“ — alább a könyvárusi bélyeg, s a körül „*Jacobi Schaller librari Budensis*.“ — A könyv végén : „*Ordinarius sive rubricella ad veram (így!) notulas almae Agriensis. ecclesie. Impressum Venetijs per nicolaum de Frankfordie germanum jussu tamen et impensis Spectabilis viris (így!) Jacobi Schaller Library Budensis. Anno MCCCCCXIII. Die quinto Augusti.*“ — Nyolcadrétben, — gót betűkkel. — Láttam 1840-ben néhai barátom Jankowich Miklósnál, — s találtatik mostan (hihetőleg) a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

c) 1515. „*Inripit psalterium secundum ritum alme eccle-*

hogy legrégibb eredetét a hajdani híres svéd Schaller nemzetségből vette, *Löwenhalti* báró Schaller címmel ékesítettett (Lásd „Seivert, Nachrichten von den Siebenb. Gelehrten.“ 513 lapon) s amelyből jelenleg életben vagynak a következő három testvérek : 1. Károly, — 2. Sámuel, és 3. Zsófia, szebeni senator Hutter Mihály neje.

sie Strigoniensis.“ — A könyv végén „*Psalterium cum antiphonis simul et letania ac hymnis de tempore et sanctis per anni circulum cum vesteris et vigiliis mortuorum secundum ritum et consuetudinem alme Strigoniensis ecclesie novissime summa cum diligentia emendatum — et expensis providi viri Jacobi Schaller library budensis. Venetijs quam diligentissime Impressum per Lucantonium de giunta Florentinum finit feliciter. Anno Salutis MCCCCC. XV. die XXI. mensis augusti.*“ — Negyedréiben, — gót betűkkel. — Találatik a Nemzeti Múzeum könyvtárában, — de, gyanításom szerint, címlap nélkül.

d) 1515. Egy elrongyolt, — moly-ette, — csonka, — címlap, és az első ívek nélküli könyvet, melynek utolsó lapjának töredékeiből (a sok moly általi rágások miatt) csak is a következő szavakat vehettem ki „— — — — — *eviarium* (*Breviarium*?) *secum* (*secundum*) — — — — — *griensis* (*Agriensis*) *eccl* — — — (*ecclesie*) — — — — *liter* (*feliciter*) — — — — — *pensis* (*impensis*) *ve* (*vero*) — — — — — *Schaller libr. (librarii Budensis)* — — — — — *no* (*Anno*) *dñi 1515.* — — — — — nyolcadréiben, — gót betűkkel; láttam 1845-ben a nagy-enyedi könyvtárnak lajstromzatlan, s félretett könyvei között. — Én tettem az akkori könyvtárnokot ezen könyvnek ritkaságára figyelemetessé.

VIII. *Murarius (Maurer?) Antal. 1513-ban.*

Fen említett Paep Jánosnak, és Kaym Orbánnak 1512-től 1514-ig nagybányai Heckel István nevű versengő társán, s ugyan 1512-től 1515-ig Schaller Jakabon kívül volt még *Murarius (Maurer) Antal* is az, a ki 1513-ban merte megkezdeni Budán a könyvárusságot, de ezen árusságát, gyaníthatólag, továbbra is nem folytatta, — mi okból? — nem tudatik. — Emlékét találhatni a következő könyvnek címlapján.

(1513) — „*Matthie Paulini Pludentini Rheti De scientias discendi Arte omnibus quidem sed preprimis studiose juventuti summe necessaria Accessit Cunradi Grebelii tygurini prologus,*“ — alább ilyen bélyeg „*M[†]A*“ s alatta „*Antonius Murarius bibliopola budensis.*“ A könyv végén : „*Impressum*

ex archetypo Nurenberge per excusorie artis opificem Fridericum peypus. impensis vero honesti viri Antonii Murarii bibliopole budensis. Anno M. D. XIII. Kal. Sept.“ — Nyolcadrétben, — gót betűkkel, 17 ivre tömötten nyomtatva. — Az „Aii“ lap elején ez áll :

„Suscipite promptim studium letum literarum.

Discite recte scire ordine justo suo.“

Néhai tudós kolosvári ref. tanár Szathmári Pap Mihály († 1812. majus 30.) könyveinek Kolosvárt 1816-ban történt árverése alkalmával egy pár garasért megvette felső-szállás-pataki Kenderesi Ferenc barátom, aki azt velem szívesen közölte. — Megvagyon jelenleg is könyvei között.

IX. Milcher Mátyás. 1514-ben.

A csak most említett budai könyvtárak vetélkedő társa lett 1514-ben Milcher Mátyás is, de csak azon évig tartólag, mert nyoma azon túl nem találtatik. — Emlékét fen tartotta a következő könyv :

(1514) — „*Missale Strigoniense cum multis additionibus ac Missis summa cum diligentia castigatum. Sunt preterea quedam misse de novo superaddite, que in missalibus hactenus impressis nunquam habentur. Sunt etiam quedam misse signate ubi stationes Rome observantur etc.*“ — Alább „*Mathias Milcher Bibliopola Budensis.*“ — A könyv végén : „*Hoc presens opus secundum chorum Strigoniensem cum omnibus requisitis et alijs multis superadditis studiosissime revisum correctum et emendatum in clarissima urbe superioris Pannonie que olim Flaviana nunc Vienna dicta Joannes Vinterburger Anno salutis etc. 1514. quartas (így !) idus novembris finem optatum vendicans. Missale impressum explicit. Deo gratias.*“ — Nagy nyolcadrétben, — gót betűkkel. — Találtatik Fejér György tudósítása szerint a jászói monostorban.

X. Kaym Orbán örökösei 1520-ban.

Kaym Orbán, minekutána minden eddigi versenyző társaitól 1515 után megmenekedett volna, 1519 és 1520 között elhalálozván, örökösei 1520-ban a könyvtárusságot folytatták Budán, de, amint látszik, nagyon rövid ideig. — Költségeiken a következő című könyv jött ugyan 1520-ban sajtó alá :

(1520) „*Ordinarium Strigoniensis*,“ — a könyv végén : „*Ordinarium Strigoniense accuratissime revisum Venetijs per dominum Lucam antonium de Giunta florentinum. Expensis heredum. quondam Urbani Kaym library Budensis. Feliciter explicit. Anno domini MCCCCCX. Juny XXVII.*“ — nyolcadréiben, — gót betűkkel — Megvagyon a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

X. *Sessardiai (Szegszárdi?) Lénárd. 1523-ban.*

A budai könyvtárak lajstromát 1520-tól 1523-ig nem folytathatjuk ugyan a szükséges adatok hiánya miatt, de hogy 1523-ban Sessardiai (Szegszárd?) Lénárd Budán a könyvtárosságot gyakorolta, az bizonyos a kövekezendő című könyvnek utolsó lapjából :

(1523) „*Index geographicus locupletiss : veterum authorum latiorum summa industria Georgii Sabini congestus cum provocatione ad singulum authorem.*“ A könyv végén : „*Impensis Leonardi de Sessardia bibliop : Budensis solertissime impressum Taurini per Antonium Ronotum. Anno dñi. M. D. XXij. Mense Junio.*“ — Negyedréiben, — latin betűkkel, — 13 ívre. — Találtatott a nagy-enyedi könyvtárban „G. 27“ könyvtári jegy alatt.

XI. *Gryneus György. 1524-ben.*

Hogy a Luther vallását illető s terjesztő könyvek a XVI. század elején a szomszéd német honból könyvtárlás útján is átjutottak Magyarországra, — az szintoly bizonyos, mint az is, hogy honunkban 1523-ban ezen új vallásnak már számos követői voltak, — s ez bizonyos az 1523-ban Budán szent György napján tartatott országgyűlésnek 54-dik törvénycikkéből, melynek szavai ezek : „*omnes Lutheranos, et illorum fautores, ac factioni ipsi adhaerentes, tamquam publicos haereticos, hostesque sanctissimae virginis Mariae, poena capitis, et ablatione omnium bonorum suorum majestas regia, veluti catholicus princeps punire dignetur.*“

Tagadja ugyan Timon : „*Epitom. Claudiopoli 1714*“ 221. lapon, — de még Budai Ézsajás is : „*Magyarország történelméje*“ II. 62. lapon, hogy azon időben honunkban valaki a Luther vallása követéséért, vagy terjesztéséért elégetett legyen, holott még is az említett törvénycikknek áldozatja lön

Budán 1524-ben *György* nevű odavaló könyvtáros, könyveivel együtt, mert Luther a Brementiekhez intézett, ugyan 1524-beli levelében ezt írta : „Joannes et Henricus Bruxellae interfecti — — — Deo oblati sunt in holocaustum, et odorem bonae fragrantiae, in quorum album et catalogum merito referendus est etiam *Caspar Tauberus Viennae Pannoniae igne absumtus* ¹⁾, *item Georgius bibliopola, quem vita spoliavit Ungaria.*“ Luthernek ezen levelére hivatkozik Seckendorf is, midőn „Histor. Luther. 1688.“ 463. lapon ezeket említi : „*Budae in Hungaria bibliopolam quemdam una cum libris exustum refert Lutherus Libro II. Epistolarum pag. 243.*“

Luther most említett levelében ezen szerencsétlen budai könyvtárust egyszerűleg csak *Györgynek* nevezte, de családi nevét lelem Hermány Dávidnak († 1682) ily című kéziratára : „*Annales ecclesiastici ab 1520 usque 1659,*“ Soterius György által († 1723) írott jegyzéseiben, ahol ez áll : „*Anus 1524 nostratibus in Hungaria, uti ex vetustis actis coavis constat, crudelis erat, nameodem anno quidam Georgius Gryneus germanus, qui obtenta prius regis licentia, civis et bibliopola Budensis factus erat, una cum libris suis sat copiosis, haudque exigui valoris, venum expositis, Budae in foro publico flammis injectus misere perit incusatus a Monachis, quod Magistri nostri Lutheri libellos dispergeret.*“

¹⁾ Érdekesek a következő című s a bécsi egyetemi könyvtárban meglévő könyvnek : „*Ursach, warumb der Widerteuffer Patron unnd erster Anfenger Doctor Balthasar Hubmayr zu Wienn auff den zehenden tag Martij Anno 1528 verbrennet sey.*“ (Negyedrétben) következő szavai : *Als vor Jarn (1524) zu Wienn der Tauber (Caspar) von dem glauben gefallen, ain aufrur gedacht, und im selber aus einer bezweiflung an gott, und seinem heiligen glauben etlich wunden und stich gegeben, und zu dem Fewr verurthailt, habent in denest (így!) die Lutherischen mit roten buchstaben in ainen Kalender, als ob er heilig sey, gesetzt.*“

Ezt azért említem itt, mivel érdekes lenne egy ilyes 1524 vagy helyesebben 1525-beli kalendárium után puhatolni, mert talán abban nem csak Tauber Gáspárnak, hanem akkori budai könyvtáros Gryneus Györgynek is, a ki hasonlólag vallásáért csakugyan 1524-ben Budán megégettetett, valódi családi nevét lelhetnők ; s ez által minden kétségen kívüli lenne ezen szerencsétlen budai könyvtárusnak családi neve.

Gyanítható, hogy Gryneus György, akinek csak keresztnevét tudta Wallaszky „Conspect. Reip. Lit. Hung. Budae. 1808.“ 186. lapon említi, — mint budai könyvtár saját költségén könyvtárulása számára könyveket is, (s talán épen Luther vallásának terjesztésére célzókat) nyomtattatott, — de azoknak nyomára eddig elé még nem juthatott a tudós világ.

XII. Prischwicz Mihály 1524, és 1525-ben.

Most említett Gryneus Györggyel együtt 1524-ben budai könyvtár volt Prischwicz Mihály, ki azonban Gryneusnál szerencsésebb vala, mivel könyvtárusságát Budán 1525-ben is folytathatta. — Bizonyítják ezt a következő könyvek:

a) — 1524. „*Breviarium secundum usum alme Ecclesie Strigoniensis. Anno 1524. Venetijs in edibus Petri Lichtenstein: Michael Prischwiz Librarius Budensis excudi mandavit.*“ — Nyolcadrétben, gót betűkkel. Megvolt Jankowich Miklós könyvtárában, — találtatik jelenleg a Nemzeti Múzeumban.

b) 1524. — Wallaszkynak: „*Consp. Reip. Liter. Hung. 1808*“ 186. l. bizonyítása szerint egy *Pelschnicz Mihály* nevű budai könyvtár Velencén 1524-ben újra nyomtatta azon „*Missale secundum chorum alme Ecclesie Strigoniensis*“ című könyvet, amelyet még 1517-ben budai könyvtár Kaym Orbán Velencében bocsátott vala sajtó alá. — Ezen 1524-beli Missalénak jelenlegi hollétét nem tudom ugyan, gyanítom azonban, hogy Wallaszky csalódott *Pelschnicz* nevében, s hogy ezen név alatt Prischwicz Mihályt kellett értenünk.

c) 1525. „*Obsequiale seu baptismale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis,*“ — alább: „*Michael Prischwicz Librarius Budensis.*“ — A könyv végén: „*Anno salutis 1525. Venetijs Excussum in edibus Petri Liechtenstein Mandato Michaelis Prischwicz librarij Budensis.*“ — Nyolcadrétben, — gót betűkkel. — Találtatik a magyar egyetemi könyvtárban Pesten.

Az 1526-beli mohácsi gyásznapiak Budát is lángba, s a török birtokába ejtven, az odavaló könyvtárusság lehetlenné vált.

MAGYAR PHILOSOPHIA.

VISZONZÁS ERDÉLYI JÁNOS MUNKÁJÁRA : „A HAZAI BÖLCSE-
SZET JELENE.“

SZONTAGH GUSZTÁVTÓL.

Sie haben meine Gedanken verdorben,
Und sagen, sie hätten mich widerlegt.

Goethe.

I. Erdélyi János úr szíves volt feljebb címzett munkájával megajándékozni, kétségkívül azon okból, hogy olvasam. Megfeleltem e kívánságnak lelkismeretes figyelemmel átnézvén s átgondolván foglalatját, bár természetesen a keserű pohár üritése egy kis resignatiómba került; mert szerzője marcona képpel és sok keserőséggel ült le írásához, s mogorva hangulata csak a munka vége felé derül fel egy kissé.

Viszonzásra határoztam magamat, nem polemiai visketegtől indítva, hanem hogy jelenkori bölcsészetünk ügyére több világosságot árasztssak, s a köz figyelem e tárgyra ismételve reá forduljon. A bölcselkedési viszonzásokban Németországban is túl vannak már a Schelling, Hegel és Herbart-féle megvető goromba modoron, s illedelmesben beszélnek egymással; s mi, úgy hiszem, elmaradnánk a haladás színvonalától, ha e jó példát nem követnők.

II. Az első, mit Erdélyi úr szóba hoz, az *anyagi és szellemi érdekek* kérdése. E folyóirat olvasói emlékezni fognak azon vitára, mely e tárgyra nézve köztem s az akadémia némely tagjai közt folyt. Indító okaimat nem akarom itt ismételni, elég az hozzá: nem csak jónak, hanem szükségesnek is véltem a gyakorlati tudományok fontosságát hazánkfiak előtt kitüntetni, amiért többektől megrovattam, és sokan azt vélték, hogy mint philosophus tulajdonkép enmagam ellen beszélek. A gyakorlati tudományok felsőbbsege az elméletiek felett nem új állítás, s nevezetes, hogy philosophustól veszi származását, sőt a philosophia atyjától, Sokratestől. Erdélyi úr mindamellett mint valami hallatlan merénylettől visszaborzad tőle, s megkülönböztetésemet productiv s in-productiv ismeret közt egyenesen „barbárnak“ nevezi.

Mentségemül' legyen mondva, hogy én ebbeli nézetem előadásában magasabb, államgazdászati szempontból indultam ki. Az ismeret igen is egy oldalról tekintve *cél magában*, de másról viszont csak *eszköz* a gyakorlati élet érdekei előmozdítására. Az államgazdászati a *munkát* tartván a nemzeti jólét egyik legjelentékenyebb tényezőjéül, az *anyagi* munkát, szintúgy mint a *szellemi*t, tehát annak eredményét az ismeretet is, különbséget tesz productív s inproductív, anyagi és szellemi munka közt. Bocsánatot kérek e barbárságért, de a bűn nem enyim, hanem az államgazdászati, mely Erdélyi úr előtt és előttem szólt már így, s így fog alkalmasint szólni utánunk is. Hogy felszólalásom korszerű volt, mutatja figyelembe vétele hazánkban, mert azóta reáliskolák, gépekkel földművelés, vaspályák stb egymás után lépnek életbe, kétséggel nem felszólalásom következtében, hanem a dolog helyességének világszerte való elismeréseül, minél fogva kár is e miatt, Erdélyi úrként, könnyeket hullasztani: mert ha anyagi jólétben gyarapodunk, eszközöket nyerünk a szellemnek is kiművelésére, s a műveltség általa elébb utóbb nyerni fog.

E kérdés tulajdonkép a *viszonyos fogalmak* (conceptus correlati) körébe vág, mikről utóbb bővebben fogok szólni, s a teljes igazság, úgy hiszem, ez: Az anyagi és szellemi érdekek, következésképen az elméleti és gyakorlati ismeretek nem csak nem állnak egymással ellenmondásban, hanem inkább *egymást feltételezik*. Mint az egyes embert csak úgy tökéletesíthetjük, ha testét szintúgy mint lelkét műveljük: úgy a nemzet előhaladását is csak úgy mozdíthatjuk elő, ha anyagi jólétével együtt szellemi művelését is előmozdítjuk, s viszont. Haladás földművelésben, iparban, kereskedésben egyedül haladó ismeret által eszközölhető, s hogy ismeretben haladhassunk, arra viszont az anyagi érdekek előmozdítása által nyert vagyonosság szükséges, mert csak ez által nyerjük a szellemi művelés eszközeit.

Úgy hiszem e nyilatkozatom elég lesz arra, hogy az anyagi érdekek s a gyakorlati tudományok egyoldalú szószólójának ne tekintessem. Dixi et salvavi animam!

III. Összeköttetésben az elméleti ismeretek felsőbbbségi

vel áll Erdélyi úr nézete a philosophia *elméleti természetéről*. Erdélyi úr, mint a közönség tudja, az azonsági rendszer szószólója, különösen Hegel követője. E philosophiának, már keletkezése óta, szemére lobbantatott, hogy az életet tekintetre nem méltatja, a valóságtól elvonul, a szemlélődés (*speculatio*) elméleti körébe belébéüvöli magát, mely oknál fogva köztünk kivált Hetényi emelte ki a philosophia gyakorlati irányát, s én követelése igazságát elismerve, állandóan pártolám nézeteit.

És ezen *gyakorlati irány*, s mind az mi vele összefügg, a philosophia *életrealósága, nemzeti színe, józansága stb*: ez az, mi ellen Erdélyi úr, röpiratában, leghevesebben nyilatkozik. Ő költő, s valóban mind ezen nézeteiben több költői jelességet is mutat, mint philosophiait, Hetényinek, s kivált nekem, igen plausibilis alakban, oly állításokat tulajdonítván, miknek együgyűsége felett okos embernek mosolyognia kell. Nem csodálnám ha az, ki Hetényi s az én irataimat nem ismeri, végre még azon véleményre is tévedne, hogy a philosophiát csizmatisztításra akarjuk használni.

Nem, tisztelt olvasók, ily borzasztó profanációra, mi már philosophiánk elvénél fogva sem lehetünk képesek. Az egyezmény lelke *arány*, mely kizár minden *túltságot*. Hogy sok szót ne tegyek, ahol nem kell és nem szükséges, ime előadom röviden e tárgyról véleményemet.

A philosophia szükségkép keletkezik a teljes öntudatra kifejezett gondolkodó ember azon vágyából, minélfogva magát mint szabad erkölcsi lény önmaga s a világ eredete, okai, törvényei és céljai felett tájékozni kell, hogy gondolkodva és cselekedve önmagát határozhassa; mert ezt követeli szabad erkölcsi természete. Az ebbeli gondolkodás, mely által *tudását* meg akarja határozni, mint látni *elméleti* természetű, az igazság kinyomozása itt *célja*, e tekintetben tehát a philosophia *cél magában*; de a bölcselkedő nem gondolkodik pusztán hogy gondolkodjék, sőt inkább az ember gondolkodik és keresi az igazságot, hogy helyesen cselekedhessék, hogy az igazság mellett a jót is valósíthassa, minélfogva minden józan philosophiának célja egyszersmind *gyakorlati* is, sőt tulajdonképen ez a *vég cél*, mely minket a szóba hozott

philosophiai tájékozásra kényszerít, mi mellett igyekezetünk főleg az, hogy természetünk törvényeit és céljait megismerve, magunkat cselekedve, rendeltetésünkhöz illően, elhatárolhassuk. E szándékunkban az elméleti philosophia *csak eszköz, a gyakorlati, cél*; de eszköz és cél ismét *viszonyos fogalmak* (c. correlati), mik egymást ki nem zárják, hanem *feltételezik*; a célt nem lehet elérni eszköz nélkül, s eszköz nem létezik cél nélkül. Az elméleti philosophia köre belé nyúlik a gyakorlatiba, mert mi erkölcsi és jogos, azt elébb mint *igazságot* be kell látnunk; viszont pedig, hogy minmagunk s a világ törvényei és céljai felett szemlélődünk, hogy metaphysikát alapítunk, ennek indító oka *gyakorlati*, s gyakorlati tehetségünkől eredő is, *akaratból*, mert akarat nélkül nincs öntudatos gondolkodás.

Ezen *viszonyos* természete a gondolkodásnak és cselekvésnek, s ennél fogva az elméleti és gyakorlati philosophia szükségképeni *összefüggése* egymással, mely az egyezményes philosophia lényeges tulajdona, a hegelismusban egészen egyoldalú elméletre fajul. Erdélyi úr ezen egész röpiratában nincs egy szó, mely a bölcsészet gyakorlati oldalát érintené; szerinte az elméleti philosophia csak önmagáért van, a bölcsész elzárkozva a gondolatban, mint a Dálai Lába hlászai fénypalotájában, nem tekint a valóságra s életre, még arra sem: elismertetik-e bölcselkedése s terjed-e? ő túl van e világ semmiségén, s az igazságnak önmagában örül.

Ez mind részint igen szép és jó: higye el még is bölcselkedő társunk, hogy mi is, bár hlászai fénypalotában el nem zárkozunk, tudunk örülni az igazságnak; de a mellett engedje meg kinyilatkoztatnunk azt is, mikép a philosophiától *kis és többet várunk*; mi e tudományban szövétneket akarunk nyerni, kalauzt földi pályánkoni eligazodásra, mert e kalauzra, akármit mond, minden nap van szükségünk, mi-nekutána, másról nem is szólván, társaságban élünk, s e szerint folytonosan arra kell ügyelnünk, hogy kötelességeinket teljesítsük, és mások jogát ne sértsük: e tekintetben pedig csak helyes philosophia igazíthat el.

IV. A német szemlélődő (speculatív) philosophia tisztán előleges (a priori) úton szerkesztvén a mindenséget —

embert és világot — tekintetre nem méltatta a valóságot (die Wirklichkeit) s az életet, e mellett a Schelling-Hegel-féle a gondolkodás és tárgy azonságából mint fő elvéből indulván ki, minekutána ezen képzelt azonság öntudatunk tanúságával ellenkezik, s az emberi észről nem gondolható: annyira belébévölte magát érthetetlen szóba és terminológiába, hogy a magyar philosophiának végre ki kellett e ferde irány ellen kelnie, s a *tárgyilagosságot*, *józan eszt és érthető beszédet* ajánlania.

Ez mindannyi szalka Erdélyi úr szemében.

Az ember énje öntudatához csak a tárgyas világ szemlélete által jut. Amit belső vagy külső érzékei által észre nem vesz, az iránt nem lehet tudása; *nincs ennélfogva tárgyas* gondolkodás és tartalmas ismeret tárgy-észrevevés nélkül, nincs tiszta a priori, mint nincs tiszta a posteriori ismeret. Ezt én irataimban már annyiszor bizonyítottam be, s annyiszor tévők már mások is, hogy ez állítás ismétlése most szinte ellenszenvet gerjeszt bennem. A Hegelféle philosophia ezen alapfeltételének belátott s elismert hamissága, oka legújabb bukásának szülőföldjén is, s aki mind ezt tudja, el fog csodálkozni Erdélyi úr nyilatkozatán (p. 130), mikép „bebizonyította, hogy a világon minden, hypothesis annak, aki be nem látja.“ Ezt pedig — így szól tovább — „az egyezményes bölcsészet szószólóira bebizonyítottam, hitelüket a Schelling-Hegel fölötti bíráskodásban lerontottam. Ők ez ügyben többé nem illetékesek.“ Tehát bebizonyította Erdélyi úr, hogy tárgy-észrevevés nélkül, tisztán a priori, tárgyas ismeretet lehet képezni? Hisz ez lehetetlen, s ez oknál fogva ember fiának nem sikerülhet. Ha azonban ellenünk ezt mindemellett hiszi, csak azt bizonyítja vele, hogy erős képzelődése van, hogy, mit mindnyájan tudunk, költő.

És ez kitünik azon előadásából is, melylyel a Hetényitől és tölem követelt *tárgyilagosságot* nevetségessé iparkodik tenni. Mi azt követeljük, hogy a gondolkodó „tárgyból induljon ki.“ Ezt ő mint előtte már egy más kritikus, oda magyarázza, hogy hát a bölcsésznek is, mint a természetvizsgálónak, a tárgyakat egyenként kell észlelnie. Erre valóban alig szükséges a felelet, mert kiki tudja, hogy a philosoph ott

kezdi munkáját, ahol a természetbuvár a magáét bevégez. Ez a tünemények legközelebbi okainak magyarázatát tüzi ki vizsgálódása tárgyaúl, amaz az utólsókat; a természetbuvár való (reális) körben forog, a bölcseledő eszményiben (ideálisban).

A gondolat és tárgy azonságának képzelete *lehetetlen lévén*, minekutána a tárgy mindig gondolkodásunkon kívül van, mint való, s gondolkodásunktól független, azaz létező, akár tőlünk gondoltassék, akár nem: igen kézzel fogható, mikép mind azon gondolkodók esze, kik az azonsági rendszer hlasszai tündérpalotájából kizárvák, azaz igazán szólva mindnyájan, kik embereknek nevezzük magunkat, ezen követelt azonságot *nem gondolhatja*, s a szemlélődő bölcseledők beszédére elhül, s teljes sötétségben érzi magát. Ez azután, tudnivaló, bosszantó, s a szemlélődő bölcsészek ennek következtében nem késnek e triviális gondolkodásmód ellen kikelni, s a józan ész, mint alacsony fokú ismeretmódot, lealacsonyítani. Erdélyi úr röpirata e tekintetben teli van cifra s elmés phrasisokkal. Az azonsági bölcseledők gondolkodásmódja a józan észszel vagy inkább az észszel általában ellenkezvén, természetes, hogy a józan ész ellen előszeretettel nem viseltetnek, ez oknál fogva azonban viszont az is igen megfogható, mikép a józan ész is a maga részéről az azonsági rendszer követői észjárásától visszaborzad.

Valóban szinte mulatságos olvasni, mily színben tünneti fel e röpirat a józan ész: „Édes józan eszem, mondja a 41. lap, beh felvitte isten dolgodat! De mindamellett nem terem-e meg igen könnyen a józan észszel babona, tudatlanság, tespedés, minden erkölcsi és anyagi rosza a dögahalál? És a 73. lap: „De midőn a tudós, mert több esze van mint másnak, szándékosan üldöztetik mint vallás és erkölcs rontója: ez oly kegyetlenség és igaztalanság, mely csak a józan észszel telhetik ki.“ Nem, uraim, a tudatlan, babonahittű, erkölcsi roszindulat által megromlott ész, nem egy a Hetényitől és tölem ajánlott józan észszel. Nekünk a józan ész a *helyes ész*. Szerintünk az ész az egyénekben *mennyi- és minőségileg* különbözhetik. Mit ér, ha mennyiségileg erélyes, élénk, magasba s mélybe ható, de minőségileg *nem ép*, s elméletileg

és gyakorlatilag *nem jár isten igazában?* Minden tökéletesülésnek az épség alapja, s hatalmas, de ferde ész, már Kant intése szerint, azt ki követi, csak annál mélyebben viszi be a csávéba, mit többek közt a szemlélődő bölcselkedők példája legszembeszökőbben mutat.

Összeköttetésben a mondottakkal áll Erdélyi úr polemikája a világos, vagy, mint ő szereti magát kifejezni, *a népszerű előadás* ellen. Az azonsági bölcselkedők, mint már megjegyzém, oly egyesítéseket követelnek, miket eszünk nem tehet. Öntudatunk egyáltalában megkülönbözteti a *tárgy* gondolatát a *gondolkodástól*, és ezt a *gondolkodótól* (énünk-től). Énünk *közte van* a gondolkodásnak és tárgynak, s nem engedi, hogy e dualismus megsemmisíttessék, a gondolkodás és tárgya közti különbség elenyészszék, s mindkettő *általános egységgé*, azonsággá váljanak. Aki azt realiter véghezvinné, az Ulrici szerint (*Spekulative Grundlegung des Systems der Philosophie*) megsemmisítené az emberi gondolkodás eredeti szervezetét s meg kellene tébolyodnia. Az azonsági rendszer követői mindamellett gondolkodási módjokban feltevén ezen azonságot, természetesen nem fejezhetik ki magokat felfoghatólag. Ha p. o. *fogalom* vagy *eszméről* szólnak, minden ember csak *gondolkodási alakokat* ért e szók alatt, de ők a fogalom alatt egyszersmind a *tárgyat*, az eszme alatt egyszersmind a *lényeket*, értik, megsemmisítvén amellet minden különbséget közöttök. Ez gondolhatatlan, minél fogva az egyezményes philosophia e gondolkodási módot visszautasítja, gondolhatóbb fogalomképzést kíván, s mivel ezt az azonsági rendszer követői elvök szerint nem nyújthatnak, elleneivé válnak a világos beszédnek s megvetéssel szólnak a népszerű előadásról, *sekelységet* vetvén szemére. „Nem volt más céloom, így szól a röpirat, 43. l. mióta íróvá lettem, mint, ha isten engedi, legalább egy vonallal tenni mélyebbé a hazai gondolkodást. Ez adja minden munkásságom erényét, hibáját. Ez legyen óvásom az úgynevezett józan ész bölcsészei ellenében.“ A szándék, mint látni jó, de kérdezzük: mily eszközöket választ létesítésére? Mélységbe akar vezetni, hogy ott az igazságot színről színre lássuk, s egyiptomi sötétségbe vezet, hol semmit nem láthatunk.

Hogy ez nem nagyítás, tanúsága ennek az egész röpirat. Erdélyi úr száz másnál jobban bírja a magyar nyelvet, és szabatosan tudja magát kifejezni. Ily szabatos a beszéde e munkájában is mindenütt, hol hegeli módon nem bölcselkedik; de amint ehhez hozzá fog, azonnal sötétség borítja el beszédét, mint Rosenkranzét is, a máskép legszellemdúsabb német hegelistáét, s ez iránt egyenesen a t. olvasókat hívom fel tanubizonyságul: méltóztassanak munkájába pillantani. És ha azután ilyféle okoskodással az egyezményes philosophiát leronthatni véli — — őszintén megvallom, szándéka nem gerjeszthet sem aggodalmat, sem keserűséget.

De nem is követel előadásra nézve az egyezményes philosophia oly túlságokat, mint azt a röpirat el akarná olvasóival hitetni. A tudomány nem szólhat a köznép nyelvén, ám-bár tőle is azt követeljük, hogy nyelve érthető legyen, mert a megértés az előadás általános célja. „Minden problémának megfejtése, mond Ulrici, már egyszer idézett munkája előszavában, lényegesen a homály szétosztatásától függ, mely körülveszi, vagy azon szálak feloldásától, melyek benne csomóba fűzetvék. Ha a tárgy verőfényben tűnik ki, megismerése magától következik. Ellenben nem adtunk feleletet a kérdésre, ha ennek érthetlensége azt ujonnan kérdésbe hozza.“

Világosság tehát az író általános szabálya, tudnivaló azé, ki teljesítheti; mert hogy író, kinek, főelve követelésének következtében, egyáltalában világos fogalmai nem lehetnek, e szabálynak megfelelhessen, ezt nem lehet kívánni; mi mellett azonban azon észrevételemet nem titkolhatom el, mikép azután ilyféle író a közönség iránt kevés tekintetét tanúsít, ha érthetetlen előadása okát nem magának, hanem az olvasók tompa eszének tulajdonítja.

Népszerű előadást egyébiránt az egyezményes bölcselkedők is csak oly munkáktól követelnek, melyek nem a tudomány elébbre vitelét, hanem *terjesztését szélesebb körben* tűzik ki feladatokul.

V. Viszonzásom, most veszem észre, hosszúra terjed, s még azt sem érintettem, mi tulajdonkép indító oka, tudniillik felvilágosítása hazai bölcsészettünk mostani állapotának. Ősz-

szébb kell tehát húznom előadásom vitorláit. Azokban, miket e folyóirat s az Akadémiai Értesítő lapjain legujabban s már több ízben nyilvánítottam, úgy is eléggé meg van az e röpiratban ellenem felhozott ellenvetésekre felelve, és így sok szóra nincs szükségem.

„Visszatekintve röviden a mondottakra, mond Erdélyi úr a 68. lapon, úgy hiszem, hogy érvényre vívtam fel azon állítást, hogy bölcészettünk mai emelkedésének *akadályai* sem a múltban nem keresendők, sem valami rendföltött dolgok, hanem különösen *három előítélet*, úgymint életrevalóság, népszerű köznyelv és *nemzetiség* követelése. Balogh Pál és Hetényi János koszorúzott pályairataikban bölcészeti háttérmaradásunkat más okoknak tulajdoníták, de ezeket Erdélyi úr elveti, s most a közönség tudja, hol a hiba. A *nemzetiség* isszerinte szinte oly nagy előítélet mint a tárgyilagosság; népszerűség s életre valóság tévutakra vezeti a, magyar gyakorlatilag s ítéletben is, p. o. hogy higgye mikép Zrínyi Magyarorszáért halt meg.“ „És Zrínyi — felel erre a 66. lapon — még sem hazáért halt meg, hanem kötelesség-érzetből. E nélkül senki sem hal meg szabadon Magyarorszáért, s ez nincs kizárólag a magyar szellemhez kötve. Az magasabb fogalom, és Magyarországon kívül is vannak hősei a feláldozásnak.“ Valóban igen magas fogalmakba kell annak bonyolódni, ki nem látja, hogy Zrínyi, ha kötelességérzetből halt is meg, e kötelesség a hazát, tehát Magyarországot illette. Ilyenféle ellenvetése az is, melyet a 47—48 lapokon nyilvánít: „A gondolat és eszme fokozatai másképp fejlődnek-e egyik vagy másik oldalán a földnek, azaz más volna az allomány és járulék (substantia és accidens), a fő és melléknév, egyiknek mint másiknak?“ Nem, de hát ki vitatta ezt? A lényeges emberi természet egy és ugyanaz az egész emberiségben, tehát a *gondolkodás alaptörvényei is*; de ezen egy s ugyanazon természet különböző egyéneknél, korban, éghajlat alatt s műveltségi fokon, egymástól eltérőleg fejlődik ki, s oly sajátosságokat mutat, mik a *historia bizonyítása* szerint, ha nem lényegre nézve, de *alakilag*, különböző *vallási, költészeti és philosophiai világszemléleteket hoznak létre*. Ez elvitázhatlan tény, melyet azonban, mivel már annyiszor szoltam róla, itt tovább

magyarázni annál inkább restellek és feleslegesnek tartok, mivel azok, kik előadott okaimat nyugdtan tekintetbe vették, ez ügy iránt úgy is tisztában lesznek már.

A tárgyilagosság, népszerűség, józan ész, életrevalóság és nemzetiség lévén Erdélyi úr szerint philosophiai fejlődésünk akadályai, tehát okai hátramaradásunknak: mivel e rossz fát mi — t. i. Hetényi és az én szegény fejem — raktuk a tüzre, ez oknálfogva Erdélyi úr, méltó bosszankodása egész súlyával nehezedik bűnös fejünkre. Legelőbb Hetényit veszi elé, szemére vetvén előadási predikátori modorát, ismeretlenségét az eszmei (ideális) bölcsészettel, melyet mindamellett cáfolni bátorodik, gyarló logikáját, s zavart fogalmát a harmóniától. Én, ki Hetényiben a legkitűnőbb philosophiai főt tisztetem, mely e nemzetben eddig felmerült, e megrovást nem hagyhatom egészen szó nélkül.

A mi philosophiai előadását illeti, Hetényi magyar volt, és pap, tehát született s felavatott szónok, a szónoklati hang ennél fogva — nem akarom titkolni — sokszor ott is mutatkozik, ahol bizonyosan nincs helyén; de ha Hetényi előadását illően akarjuk méltatni, hasonlísjuk össze elődeiével, ha tetszik a legkitűnőbbekével, Köteles Sámuel és Imre Jánoséval, s látni fogjuk hogy ő egy nemzedékkel előbbre vitte philosophiai nyelvünket. Tisztább, némileg megállapított philosophiai előadásunk még csak Balogh Pál s Hetényi koszorúzott philosophiai pályairataikkal lépett életbe, s van-e még ma is író, ki Hetényit e tekintetben minden olykori szónoklati túlaradása mellett, túlhaladta volna? Én legalább nem ismerek olyat *).

Hogy a német szemlélődő philosophiát Hetényi nem ismerte volna elveire s eredményeire nézve teljesen, ez oly széles ismeretű tudósra nézve, ki irodalmunk virágzó korában annyi pályadíjt nyert, helytelen gyanúsítás. „Részemről, így szól Erdélyi úr a 92. lapon — odajárulok meggyőződés-

*) Engedje meg tisztelt barátom, hogy *Sárváry Pálra*, a Morális Philosophiáról írt classicai munka szerzőjére emlékez tessenem, kinek nem csak idejét megelőző, de mindenkép példányszerű előadása ily helyt méltánytalanság nélkül nem ignorálthatatik. T. F.

semmel, hogy Hetényi hallott az általános eszmeiségről s talán rémlett is előtte valami annak természete felől, de az igazságnak végére járni elmulatta, s megnyugvák az ellenézetű bölcsesek vádjai, kifogásai, ellenvetéseiben.“ Sőt inkább, mivel Hetényi *végire szokott járni az igazságnak*, alkalmasint úgy járt mint én, kit Erdélyi úr hasonló váddal terhel; egyszeri de feszült figyelmű átolvasása után a német szemlélődő philosophok fő munkáinak, tekintetbe véve elveiket és azoknak következményeit, már elébb azon meggyőződésre jutott, melyre a németek később, épen csak e napokban, hogy tudniillik „a hol nincs, ne keress.“ Lásd Gruppe: *Geschichte der neuesten deutschen Philosophie*. Egyébiránt most már annak szemrehányása, hogy ez vagy amaz nem tudja, mit tanít Hegel! midőn azt már a verebek is csiripelik a házfedeleken s Propylaeumaimban nyilvánított jóslatom teljesült, mikép e tan bukásnak indul, mihelyest róla a homály fátyola levonatik, nagyon lejárta idejét. Tüzetes tanulmány tárggyául kiki jó lelkiismerettel csak azon munkákat teheti, mikből valamit tanulhatni remél. Mindent senki nem olvashat, olvassa tehát a kapható legjobbat, s azt tegye tanulmánya tárggyául.

Hetényi logikáját így tünteti fel Erdélyi úr: „Különös metaphysikára lehet következtetni — így szól a 98. l. — né-mely tösgyökeres igazságaiból; ilyen már ez: „ha reál dolgok léteznek-e világon, kell létezni ezek reál okának is, és ha van reál világ, kell lenni reál istennek is (Magyar Akad. Értesítő 333. l.). Egyet jelent-e itt a reál szó, ha világra és istenre is vitetik egyszersmind? Mert nem lehet oly könnyen megengedni, hogy a „reál“ mindkét esetben helyén álljon. Különben az okoskodás igen gyermeteg ájtattal folytatható ilyformán: Ha van testi világ, kell lenni testi istennek is, mert ha van testi világ, van testi oka sat.“ — — „A reál szó e tételben — így folytatja okoskodását — hamis játékot játszott Hetényivel; s ő a reált bölcsezetben használta, de bizonyosan nem vette ki jól értelmét.“ Szerintem Hetényi ez okoskodásában a reál szót a lét (Seyn) értelemben vette. Ha van létező, létezni kell okának is. Ha létezik feltételes világ, létezni kell feltetlen okának is, istennek. Itt csak létről létre tétetik

következtetés, anélkül, hogy meghatározatnék : anyagi vagy szellemi legyen-e ezen lét, s azért Erdélyi úr további következtetése sem állhat, és mint együgyűség Hetényinek nem tulajdonítható, mert abból, ha mondom : van asztal, tehát van asztalos is, nem lehet következtetni, hogy mivel az asztal fából van, az asztalosnak is fából kell lenni.

De ezek mind mellékes dolgok; a fő Erdélyi úr ítélete Hetényi harmóniájáról: „Hetényi alaptételét — így szól a 96. l. — mely így hangzik : csak az lehet igaz, mi egyezik, a mi pedig ellenmondásban van, nem való (217. l.) így kell módosítani : csak az lehet igaz, miben az *ellenmondások* kiegyeztetvék. *E tétel körül forog a philosophia sorsa*, s felöle, úgy látszik, Hetényinek is voltak sejtelmei, mert különben hogyan szólhatott volna „szellem és anyag egyesítéséről“, melyek az *igazi ellenmondások*; de nem voltak bölcsészti meggyőződésai, hanem szívesen járt egyezményével a változatosság, ellentétek körül — — míg az *ellenmondásoknak egységre vívése valódiilag metaphysikai eljárás*, melyre illik aztán az *általános* címzet.“

Itt viszonzásom középpontján állok, azon tárgynál, melynek felvilágosítását tulajdonkép célba vettem. Az idézett hely tünteti ki legjobban az egyezmény és az azonság különbségét, tehát az eltérést Erdélyi s Hetényi közt. Erdélyi úrnak abban teljesen igaza van, hogy a *philosophia sorsa* az ellentételek *miképeni* kiegyenlítésétől függ, attól, egységbe akarja-e foglalni csupán a *különfélélt és ellentételest*, vagy ezekkel együtt az *ellenmondásokat* is; az *anyagot és szellemet, is-tent és világot, viszonyos* (nem általános) *ellentétbe* helyezi e egymással, vagy *általánosba, ellenmondásba*. Az első eljárás az egyezményes *philosophia* eljárása, a másik Erdélyi úré. Úgy hiszem, e jellemzés ellen nincs kifogása, mert nem csak ezen, hanem számtalan más helyeken is azt mondja, hogy „az *ellenmondásoknak kiegyenlítése az igazi metaphysikai eljárás*,“ s az *anyag és szellem* „az *igazi ellenmondások*.“

Erdélyi úr engem Kant követőjének tart, s abban igaza van, hogy Kant tana alapom, melyből kiindultam; továbbá azt hirdeti felölem, hogy Propylaeumaimban még a ki nem egyenlített dualismus álláspontján állottam, s ez tulajdonkép

„eredendő bűnöm”: a miben megint annyiban igaza van, hogy előbb a magyar philosophiának *előcsarnokait* akarván felépíteni, a templomot nem építettem fel, s még kevésbbé végezhettem be. Azóta, úgy hiszi, mind inkább közeledtem az azon-sághoz, s akarva nem akarva hegelista lettem, vagy inkább eszmei (ideális) bölcselkedő, szerinte Saulusból Paulussá változtam, s így bátran reám alkalmazá munkája homlokán álló jeligéjét: „*Aliusque et idem.*” Hibám szerinte csak az, hogy fél úton megállapodva egyezményre törekszem, midőn *teljes egyiséget* kellene keresnem: ekkor és csak ekkor látnám magamat a célnál.

A szóba hozott kérdés teljes felvilágosítása tisztába hozhatja az egyezményes philosophia ügyét, miért is külön fejezetbeni tüzetes tárgyalását nem kerülhetem ki.

VI. A hegelisták s mások azt hiszik, hogy *csak egy philosophia van s lehető*, s ez, tudnivaló, a tőlök kikiáltott. Erdélyi úr ezt e röpiratában ugyan sehol sem mondja ki, de egész munkáján elterül azon véleménye: az eszmei bölcsészet az egyedül igazi, a többi „tárgy-avatatlan dilettantismus.” Az egyezményes bölcselkedők ezt *historiai kérdésnek* tartják, s belé pillantván a philosophia historiájába, úgy találják, hogy egy s ugyan azon philosophia soha sem létezett, hanem *különböző rendszerek*, mik *különböző szemlélődési álláspontokból* keletkeznén, vagy az *idealismus* és *realismus* végletein állapodtak meg, vagy *dualistikai* természetűek, s az idealismust a realismussal egyesíteni törekszenek. *Eszme szerint* kétségkívül csak *egy* igaz philosophia lehet, de ezen eszme úgy látszik még nem valósult egészen, s így az egy igazi philosophia eddig elé még nem állapodhatott meg; úgy, hogy e tudományt még mindig *ellenkező rendszerek fejlődése által* látjuk képviselve, ellenkezőleg az exact tudományokkal, a természettannal, mathesissal sat., mik mindenütt szintazon alapon fejlődnek.

Mi ennek oka? kérdezzük. Az, hogy az exact tudományok *elveiket készen kapják*, általok oly szilárd alapot nyervén, melytől el nem távozhatnak. A philosophia ellenben mint a *tudás tudománya*, kénytelen elveit *maga megállapítani*, mi által szükségkép kivált két *ellentételes irányban* távozik el

középpontjától. Minden ismereteinket tudniillik a posteriori tapasztalásból, a priori gondolkodás által nyervén, a tudás alapját ismeretünk vagy egyik, vagy másik, vagy mind a két tényezőjébe helyezhetjük, tárgyba, gondolkodásba, vagy mindkettőbe, s így bölcsészettünk szükségkép vagy realisticai, vagy idealisticai, vagy dualisticai természetűvé válik.

A realismus, mely az egész emberi ismeret alapját pusztán tárgyba helyezi, állandóan helybehagyható philosophiát nem képezhetett, mert bár a tárgy ismeretünk egyik elemét képezi, a tárgy maga, azaz érzéki felfogása, önmunkás gondolkodás nélkül, ismeretet nem képezhet. De azt a gondolkodás sem képezheti tárgy nélkül, bár az idealismus erre törekszik, mert tárgy nélkül nincs a gondolkodásnak miről nyújthasson ismeretet; s így a bölcsészet végre kénytelenült a dualismushoz folyamodni, mely az ismeretet mind a két tényezőjéből — tárgy és gondolkodásból — állítja össze. De a tárgy és gondolata nem csak különbözvén egymástól, hanem ellentétben is állván egymással, mivel a tárgy külső, gondolaton kívüli, sőt attól független, azaz létező, akár tőlünk gondoltassék, akár nem; a gondolat pedig belső, a tárgyat csak magyarázó, s annyiban a tárgytól függő, mennyiben ismeret-tehetségünk eredeti alkotása szerint tárgy-észrebevés nélkül, létezéséről tudásunk sem lehet, tehát róla tárgyas ismeretünk sem: mind ezekből látható, mikép a ki nem egyenlített dualismus a philosophia alapproblémáját: micsoda viszonyban van az eszményi (ideale) a valóval (realéval), a gondolat a tárggyal, s hogy egyezhetnek gondolataink a tárgyakkal akkép, hogy biztosak lehessünk ismeretünk tárgyas érvényessége felől? fel nem oldja; de egyszersmind az is, hogy annak feloldása az *igazi philosophiának alapfeltétele*, s tulajdonkép azon pont, mely körül azon tudomány, mely Erdélyi úr meggyőződése szerint napjainkban férfikorát érte el, mostanság forog. Valóban a philosophia érettségi korát az által tünteti ki, hogy fő kérdése a kor kérdése lett; bizonyítja ezt honunkban is szintűgy Erdélyi úr eszmei bölcsészete, mint az egyezményes philosophia; mert mindkettő a gondolatot és tárgyat össze akarja egyeztetni, s a kérdés most itt csak az: hogyan jár el e törekvésben mindkettő, s melyik az igazi eljárás?

Erdélyi úr, mint Hegel követője, röviden az által dönti el a kérdést : a gondolat és tárgy ugyanaz. Ő általános idealista, pusztán gondolatból akarja szerkeszteni a tárgyas tudást, sőt neki a philosophia tárgya (52. l.) pusztán a *gondolat*, ebből ő soha sembú ki a tárgyas világba, s mivel én azt mondom : a magyar philosophia tárgyra nézve nem különbözik más philosophiától, hanem csak a tárgy magyarázati módjában, mivel tárgyra nézve minden philosophia ember, világ és isten magyarázatával foglalkodik : rám fogja, hogy philosophiámnak, vagy inkább a magyar egyezményes philosophiának, *nincs tárgya* : holott nyilatkozatából épen ellenkezőleg az következik, hogy az eszmei philosophiának nincs tárgya (azaz tárgyas ismerete), mert tárgy-észrevevés nélkül nem lehetvén gondolkodásunk a tárgyról, ha az eszmei philosophiának tárgya pusztán a gondolat előjáró tárgy-észrevevés nélkül, e gondolatnak tárgya nem lehetvén, a belőle s általa eredő philosophiának sem lehet tárgya, concret tartalma, hanem foglalatja tartalomüres fogalomjáték. Összefüggésben áll ezzel azon állításó melleni gáncsa, miszerint : „a gondolatnak nincs teremtő ereje.“ Ismétlem, ha az eszmei bölcsészet tisztán a priori akar tárgyas ismeretet alkotni, akkor a gondolatnak teremtő erőt tulajdonít, mert a tárgyat előjáró észrevevés és észlelés nélkül tudja alkotni, s meghatározni. Kitételem egyébiránt már az azonsági elv megállapítójától, Schellingtől, használtatott, ki többek közt így fejezi ki magát : „Über die Natur zu philosophiren heisst nichts weiter als sie *schaffen*, d. h. ihre Selbstschöpfung im nachconstruiren den Gedankenprozesse zu wiederholen.“ Hogy Schellinget félre nem értem, s magam is ezen teremtést eszmei, nem való (realis) értelemben veszem, az iránt Erdélyi urat megnyugtathatom, csak hogy, mint mondám, részemről ezen egész processust előjáró észrevevés nélkül lehetetlennek tartom, s ha mindamellett létesül, eredményét mint mondám tartalom nélküli üres fogalomjátéknak.

Mulatságos észjárásnak találom azért, midőn Erdélyi úr a 120. lapon így akarja megállapítani eszmei philosophiáját : „Ha van tudó, kell lenni olyannak is, a mi tudassék, különben a tudat üres álmi játék (kétségkívül tárgy-észrevevés

nélkül.) Tehát a tudat szükségkép *magával hordja a tudot-tat vagy létet.*“ Dehogyan hordja! sőt érzéki eszünk eredeti szervezete éppen az, hogy nem hordhatja; hogy a vakon szü-
löttnek a szín- és festészetről, a süketen szü-
löttnek a hangok-
ról és zenéről soha ismeretök nem lehet, mert ismerethe-
ségünk érzékeink munkássága által nyervén az ismeret anya-
gát, azt pusztán eszünk benmaradó (immanens) önmunkás-
sága által nem alkothatja. Szintolyféle az, mit a 114. l.
mond: „Tehát a gondolat nem az, hogy kívül volna a tár-
gyon, sőt inkább a gondolatban él a tárgy vagy benne van
létele a tárgynak stb.“ Már kérem, ha élőfát látok s gondo-
lok, a fában van-e gondolatom, vagy fejemben? s ezen élőfa
a gondolatban él-e azaz fejemben, vagy azon kívül, a termé-
szetben, és pedig gondolatomtól függetlenül? Ezen kérdések
ellen Erdélyi úrnak, tudom, az a kifogása lesz, hogy az egész
processusnak eszményi értelme van, nem reális, s ezt tudom;
de álláspontomról ítélve tagadom, hogy ily értelme lehessen.

Ezeket egyébiránt csak azért hoztam szóba, hogy ki-
mutassam mikép Erdélyi úr szemlélődési dialektikája a valót
(realét) tisztán gondolkodási úton hiszi megalkothatni, s
szembe tűnjék, mikép módszerre nézve annyira eltérünk
egymástól, hogy végeredményben soha sem egyezhetünk, bár
egyenlő célra törekszünk is, t. i. a gondolat és tárgy egyesí-
tésére, mi látszólagos közelítésre s kézfogásra mutat. Azon-
ban ezen látszatnak is el kell enyészni, mihelyest azon utat,
módot s eszközöket vesszük tekintetbe, mely és mik által
ezen egyesítést, egymástól eltérőleg, létesíteni törekszünk.

Erdélyi, mint az előbbi fejezet idézetéből látható, nem
csak a különfélét s ellentételeket akarja egyesíteni, hanem az
ellenmondásokat is, és szerinte ezen ellenmondásban állanak
egymással az anyag és szellem is, s e mellett rosszalja He-
tényi eljárását s az enyémet, nem csak azért hogy ellenmon-
dásoktól óvakodunk, mi szerinte az igazi metaphysikai eljá-
rás ellen van, hanem különösen azon oknál fogva is, mivel
nem az ellenmondásokat, hanem csak a különfélét és ellenté-
telest igyekszünk egyzeménybe hozni, mi már annál fogva is
helytelen, mert egyzemény helyett voltaképp *egységre* kellene
törekednünk.

Nevezetes, hogy a Hegel és Herbart által a német philosophiában támadt harc az ellenmondások ügyében, mely hitem szerint Németországban már befejeztetett, hazánkban Szalai István és Erdélyi János által éppen most költetik fel.

Nézetem szerint ellenmondásokat nem lehet egyeztetni, mert azok egymást megsemmisítik, ellenmondások gondolhatlanok s amit gondolni nem lehet, azt gondolva nem is lehet egyesíteni. Ellenmondással tehát semmire sem mehetünk, azt kerülni kell. Ilyen ellenmondás p. o. fából készült vaskarika. Lehetetlen gondolni, hogy azon karika, mely fából van, egyszersmind vasból is legyen; lehetetlen tehát ezen ellenmondást egyesíteni, s belőle valami igaz ismeretet kihozni. De kérdezi itt Erdélyi úr: hogy egyeztetni az egyezményes philosoph az anyagot és szellemet, mik igazi ellenmondások? Ezt az egyezményes philosoph tagadja, mert ha ellenmondások volnának, az ember nem lehetne egység, hanem volna ellenmondás magában, mely esetben létezése feltételeit nélkülözné. Anyag és szellem nem ellenmondások, hanem viszonyos fogalmak (*conceptus correlati*), mik egymást feltételezik, s egymást kiegészítik, mint viszonyos fogalmak a gondolat és tárgy is.

És ime a csomó feloldása küszöbén állunk. Sokszor tettem magamnak azon kérdést: hogy lehet az, hogy a bölcselkedők oly túlságokra vetemedtek, mint az általános idealismus és realismus? Mi tévesztette őket? Végre hitem szerint feltaláltam az okot, s ez nem egyéb mint a *szertelen elvonás*, mely által az ellentétet nem gondolták *viszonyban* egymással, hanem *absolut elvonással elkülönítve egymástól*, és pedig mint egymással kiegyenlíthetlen *absolut ellentételeket*, s így szerencsésen széttépték a mindenség szellemi és anyagi egységét.

A gondolat különbözik a tárgytól, mert belső, a tárgy pedig azon kívül van, tehát külső; a gondolat eszményi, a tárgy való természetű; de gondolat és tárgy nincsenek ellenmondásban egymással, hanem viszonyos ellentétben, mert egymást nem csak feltételezik, hanem ki is egészítik; mert tárgy észrevevés nélkül nem létezik gondolat a tárgyról, s gondolkodás nélkül nem létezik tárgyismeret. Csak e két ellen-

tét egyesülve adja a kívánt eredményt : a tárgyas ismeretet. Szintűgy az anyag és szellem. Kizárja s megsemmisíti-e az anyag a szellemet? Sőt inkább ; anyag és szellem mindig együtt vannak , és nincs anyag szellem — és szellem anyag nélkül, mind kettő pedig együtt képezi a létező minden tulajdonainak összeségét ; mert az anyagi természetben is van szellem, gondolat, az isten gondolata, melyből eredett , s mely bizonyos cél szerint minden fejlődéseit határozza, ám-bár ezen gondolat a természetben még öntudatlan, az emberben pedig öntudatos. Anyag és szellem tehát oly kevesse ellenmondók , hogy inkább szintazon tárgynak , a létezőnek csak különböző szemléletmódjait képezik. A létező, külső érzékekkel tekintve térben és időben, mint anyag szemléltetik : enmagam gondolkodási, érzési és akarati jelenéseit öntudatomban, csupán időben, mint szellemieket veszem észre. Ellenben másnak , ki külső érzékeivel pillant reám, mint anyag jelenek meg , midőn viszont az magát belsőleg mint szellem veszi észre.

Miért nem igyekszik az egyezményes philosophia a viszonyos fogalmakat *egységre*, hanem *egyezménybe* hozni ? ezt most már megmondhatom. Az egyezményes bölcselekedő a viszonyos fogalmakat *külön* és *együtt is* gondolja. Külön, mert p. o. a gondolatot és tárgyat öntudatunk megkülönbözteti, külön az anyagot és szellemet is, mert tüneményeik megkülönböztett külső és belső szemléletünk tárgyai, de együtt is, mert csak tárgy és gondolat együtt adja az igaz, a tárgyas ismeretet, anyag és szellem együtt képezi a létezőnek összes tulajdonait.

De hát miért nem hozzuk e viszonyos fogalmakat *egységbe*, hanem *egyezménybe*, kérdezi Erdélyi úr ? Mert az abszolút elvonás ellenmondásba kever. Ime : az elemzés (analysis) feltételezi az összesítést (synthesist), mint ez viszont az elemzést. A különfélét tehát mint külön, de egyszersmind egységben is kell gondolnunk, de nem az egyet és másikat *egyedül külön*, mintha együvé nem tartoznának. Spinoza, Hegel, az egyetemesből, egységből indulnak ki, s abszolút elvonásuk ellenmondásba keveredik a különnel ; Spinoza abszolút állománya szintűgy megsemmisíti a világot, mint Hegel

közvetetlen Vanja, s a materialismus, midőn abszolút ellentétbe helyezi az anyagot a szellemmel, mint Erdélyi úr is, az anyag által szükségkép megsemmisíti a szellemet : míg az egyezményes philosophia, a különfélét és egységet, anyagot és szellemet külön is együtt is gondolván, mindkettőt egyezményre hozhatja.

De hogyan? Megmagyarázom. A philosophia tudásunkat meg akarja alapítani, tökéletesülhető természetünknel fogva haladó irányban, ha lehet a dolgok lényegét megismerve, minek tudásával azonban eddigelé csak az abszolút tudás philosophiája kecsegtette magát, a többi úgy vélekedvén, mikép ez inkább iránypontul van kitűzve, az emberi nem véget nem érő haladásának. Eddigelé tehát azzal kellett megelégednünk, ha a dolgok *törvényeit és céljait* megismerhetni sikerült. Ez eddigi ismeretünk foglalhatja minmagunkról és a világról. És mit mond ezen eddigi ismeretünk a létezőről? Azt, hogy a mindenség kosmos, azaz minden végtelen különfélesége mellett *egység*, mely fejlődésében *teljes egyezményt* mutat az okok és okozatok, törvények és célok közt, s mely ezen egyezmény enyészetével megszűnnék. És mikor birhatunk a tárgyas létezőről *igaz ismeretet*? Ha ismeretünk hű tükörképe e létezőnek. *Azonos* ismeretünk a létezővel nem lehet, mivel eszményi, a lét pedig való, de hű képmása igen, mint a tükörkép hű képmása a tárgynak, mint a szabatos szó a gondolatnak. Az ember is mint része a mindenségnek, annak egységébe belé van foglalva, s bár egyéniségében önálló különfélét képez, ezen különféle amint egy oldalról csak része az egésznek, úgy másról magában önálló egész, egységet képez. Ámbár tehát az ember mint különemű lény saját külön törvényeknek hódol, mint a mindenség léte részének, a mindenség legegységesebb törvényének is alávetve kell lennie, az egyezménynek, és pedig nem csak létre, hanem *gondolkodásra* nézve is.

Mert mi tulajdonkép a gondolat? *Létünk eszményi munkássága, gondolkodó lét.* Mik a természet tárgyai? Az általános ész *teremtő gondolata által valósult lét*, tehát *gondolt lét*. In principio erat verbum, et verbum erat deus. A szó, tudnivaló, a gondolat kifejezése. Lehet-e hát, kérdem, gondola-

tünk, midőn létünk munkássága, azon létnek, mely része az egyetemes létnek, más egyetemi törvénynek alá vetve mint a lét általában? Én eddigelé akadémiai előadásaimban ismételve kimutattam, mikép *gondolkodásunk sarkalatos törvényei az egyezménynek kifejezései, s ez legfőbb gondolkodási törvényünk*. Láthatni ezt minden tételben, fogalomban, ítéletben, tudományos rendszerben; gondolkodásunk mindezen alakjaiban az egyezmény határozza igazságukat: az egyezménytelenség, az ellenmondás, hamisságukat. Ha tehát Ballagi és Erdélyi urak az egyezményt tautologianak, Kirchenparádénak nevezik, annak kell nevezniök minden más az érzéki és erkölcsi világban fölfedezett és kimutatott törvényt, különösen öntudatunk s a gondolkodás alaptörvényeit, s midőn gondolkodásunk törvényei minden emberben szintazok, és senki gondolkodva más törvények szerint az ismeret igazságát meg nem határozhatja; ha ezen törvények tautologia és Kirchenparádé: nem csupán én vagyok az, ki tarka sapkával díszlegyek e téren, társaságom végtelenül számos, s ha szemeim nem csálnak, Ballagi és Erdélyi tudós társaimat is látom a tömegek közt.

Visszatérve elébbi gondolatfonalomhoz, mi a gondolat? kérdem még egyszer? A létnek *gondolattá átváltozása*. Sikerülhet-e ez úgy, hogy a gondolt lét a való léttel egyezhessék? Igen, sőt ha a gondolat törvényszerűen működik, ennek szükségképp egyeznie kell tárgyával, mert gondolkodásunk gondolkodó lét, a tárgy gondolt lét, a lét pedig egyáltalában az egyezmény egyetemi törvényének alá van vetve, eszményi és való működésében, tehát egymástól el nem térhet. Gondolkodásunk ennél fogva törvényszerű működésében szükségképp hű tükröképe a tárgy létének és munkásságának. Sőt nem csak a létet változtathatjuk gondolattá, hanem viszont a gondolatot létté is, azaz tetté; ilyenemű minden cselekvésünk, mert hisz általa a gondolatot teszszük valóvá.

Így oldja meg az egyezményes philosophia e tudomány gordiusi csomóját, az *igazság kérdését*, t. i. gondolkodásunk egyezését a tárgyakkal. Erdélyi úr ezen rövid magyarázattól láthatja, hogy a 104. lapon nyilvánított ellenvetése nem áll, mikép „az egyezményes bölcsészet Hetényinél (a lét és

tudás egyezése kimutatásáról) tudni sem akar, s azt megfeketlenül hagyja, s ez Szontaghnál is csak törekvésbe oszlik fel, kívánt eredmény nélkül. "Jobban oldja-e meg a csomót eszmei philosophiája? vagy a materialismus? Erdélyi úr azt mondja: a gondolatnak tárgyával egyezni kell, mert mindkettő ugyanaz; a materialismus pedig így szól: a gondolat a szellem munkássága eredményének tartatik, de a szellem anyag, tehát az egyik anyag működésének a másik anyag működésével egyeznie kell. Igen, de a bökkenő itt csak az, hogy öntudatunk, minden bizonyosságunk alapja, a gondolatot tárgytól, a szellemet az anyagtól megkülönbözteti, minél fogva gondolat és tárgy, szellem és anyag szintazok nem lehetnek, hanem különfélék, de egy s ugyanazon egységhez tartozók, tehát ugyanazon főtörvénynek alá is vetvék, s törvényszerű munkásságukban egymással egyezményben állók.

Legyen ez elég a szóba hozott tárgyról, minekutána tüzetes tárgyalása legközelebbi akadémiai előadásomnak lesz feladata, s e dolgozatom az Akad. Értesítő által e folyóirat olvasóival is közöltetni fog. Itt csak felelni akartam Erdélyi úr ellenvetéseire, s vele tudatni, hogy az egyezményes philosophia még be nem végezte fejlődését, s nevét sem érdemlené, ha a gondolat és tárgy közti egyezményt ki nem tudná mutatni.

VII. Viszonzásom hosszúra nyúlván, elhagyom Erdélyi úr egyéb okoskodásait, miket még szóba lehetne hoznom, sőt talán kellene is, feleletemet még csak pár pontra szorítva össze.

Az egyezményes philosophia meg akarván határozni munkásságunk törvényszerűségét az igazra, szépre, jóra s istenire nézve, *öntudatunk közvetlen igazságaira* állapodik. Erdélyi úr, ki minden bölcseséget a priori akar lehozni (deducálni), közvetlen igazságokat, tényeket nem ismer, s azzal áll elő, hogy ez úton *csak alaki* törvényszerűséget határozhat meg. Kétséggkívül; de hisz minden törvényszerűség alaki természetű gondolkodásunk, érzésünk, akaratunk törvényszerűsége; de, ha megengedi, épen ezen alaki törvényszerűségnek meghatározása fő feladata a philosophiának, legalább az volt Erdélyi úr eszmei philosophiájaig, mert minden

philosophia eddig az igaz, szép, jó és isteninek meghatározásával foglalkodott. Erdélyi úr ezekre l. 129. ezt feleli: „Nem ugyanaz tartatik erénynek mindig, s az istenit ha imádjuk is, de amit imádunk, nem mindig isteni; mutatja minden nép vallás- és erkölcstörténete.“ Ezen ellenvetést tette már előbb egy más kritikus is, s én nem foghatom meg, hogy vethették ezt csak oly könnyeden oda, anélkül, hogy meggondolnák, mi minden következik belőle. Az emberi világszemlélet, mint már érintém, kor, nemzetiség, műveltségi fok stb szerint változik; de változnak-e emberi természetünknek az igazat, szépet, jót és istenit illető *alaptörvényei*? Ha ezek is kor és műveltségi fok szerint változók, akkor egyáltalában nincsenek az emberi természetnek állandó törvényei, nem csak jóban és isteniben, hanem igazban sem, s oly philosophiát, mely ezt hirdetné, nem csak negatív, hanem antiphilosophiának kellene neveznünk, mert épen azt tagadná, amit megállapítani a philosophiának célja; s az ilyennel azután szót sem lehetne váltani, mert ha bevallja, hogy az igaznak nincsenek változhatlan törvényei, általában vallja, hogy nincs igazság, s ekkor megszűnik vele minden vita.

Erdélyi úr engemet, mint látni furcsa állásba helyez; előbb a nemzetiség kérdésében bizonyítanom kellett ellene, hogy az emberiség képzeletmódja kor, nemzetiség és műveltségi fok szerint változó, most, hogy alaptörvényeire nézve állandó; mert, mint mondtam, ha ez erkölcsi és vallási tekintetben nem áll, ismereti tekintetben sem állhat, s így még az előbb ellenem felhozott állomány (substantia) kategóriája sem marad megrendülés nélkül. A lényeg, uraim, állandó, külső tüneménye ellenben viszonyok szerint változik.

Erdélyi úr polemiájában az egyezményes philosophia ellen, munkája egy bizonyos helyén, melyet idézni nem akarok, kiugrik az elméleti vitatkozás kerekvágásából, s gyanúsításokra vetemedik. Ez irányban őt nem követhetem, s feleletem a mondottakra csak röviden ez: én mint bölcsész és protestáns az autonómiának híve vagyok, gondolkodásban s egyházi tekintetben. Midőn valamely philosophiai rendszert akarok bírálni, megvizsgálom előbb *elveit*, azután ez *elvek következményeit*. Erre más útmód nincs, s ezen utat követte

— mert kellett -- már előtttem minden bölcselekedő, s követni fogja alkalmasint ezentúl is. Az analysis felteszi a synthesist, a synthesis az analysist. Hogy az egyes és különböző megfoghatóvá váljék, egyetemes törvényeit ki kell nyomoznunk; de viszont, ha bizonyosságot akarunk nyerni, helyesen magyaráztuk-e az egyest és különfélét? meg kell vizsgálnunk: igazolást nyer-e magyarázatunk az egyes, a tárgy s valóság által. Ez próbája. Erdélyi úr Galileiről, inquisitióról beszél; kérdem, nagyinquisitor akar-e lenni, hogy e térről le akar riasztani, melyet el nem hagyhatok, ha a bölcselekedés szabadságát fel nem akarom áldozni? Én szorosan a vita elméleti teréhez ragaszkodom. Mit tesz a mellett gyakorlati téren, teszem, valamely iskola curátorsága? az engemet nem illethet, az nem az én dolgom, hanem az övé.

Bevégzem viszonzásomat. Erdélyi János Hetényi és énellenem egy egész munkát írt, melynek lényeges tartalma azon vádban pontosul össze, hogy egyezményünk a gondolatot és tárgyát, tehát az eszményt és valót, nem egyesíti, s e szerint a dualismust kiegyenlítőnül hagyja. És miért? Mivel az *ellenmondásokat nem tudja közvetíteni*. Mert Erdélyi úr a magyar nyelvet is azon okból tartja a bölcselekedésre kiválólag alkalmasnak, mivel *sok kifejezései ellenmondásokat foglalnak magokban*. Az ellenmondás, ezt már megjegyzém, egyáltalában gondolhatatlan, s gondolhatlanból helyes gondolatot kifejteni lehetetlenség; ha tehát nyelvünk gondolhatlan kifejezésekben bővelkednék, nem csak philosophiára, hanem általában gondolatközlésre sem lehetne alkalmas.

Erdélyi úr az eszmei philosophiát nem csak egyedül igaznak tartja, hanem *legújabbnak* is, melynek napjainkban hazánkban is számos hívei és hirdetői vannak, s mely végre a Duna és Tisza partjain is reménye szerint terjedni és virulni fog. A mi újdonságát illeti, ezen állítás még azon hagyományhoz tartozik, mely szerint a közvetetlen VAN Hegelben nyilatkoztatta ki utolsó philosophiai bölcsességét. Ezen hagyomány hihetőségét azonban az emberiség öntudatának újabb fejlődései koránt sem erősítik meg. Hegel philosophiája nem csak nem a legújabb, hanem igazán a legrégebb, Thales előtti *keleti philosophia*, mely Plotin által második, s Hegel által

harmadik kiadását nyerte, s ez most, ha jól tudom, kiadóra nem akad többé, mert a tiszta gondolat véglete felkölté az ellenkező végletet, a természetbuvárok tárgyból kiinduló materialismusát. Azonban a német philosophia legújabb fejlődésében, amint ezt Ritter Henrik s Apelt Fridrik csak e napokban megjelent fontos metaphysikáik mutatják, e percben koránt sem mozog többé e végletekben, hanem, mint az egyezményes philosophia, a gondolat és tárgy dualismusát kiegyeztetni igyekeznek, Ulrici és Ritter szemlélődő uton ugyan, de Apelt *tisztán lélektanin*; az eszmei philosophia tehát lehet új Sárospatakon, mint a nagy városban már eltűnt divat a tartományokban még egy ideig mint „legújabb“ fentartja magát, de Németországban bizony elavult már. Azt már ott „át-haladott álláspontnak“ tekintik. A mondottak igazolásául bátor vagyok *Schleidennek* az ágostai Allg. Ztung ez évi folyama 124-d. számában Apelt Friörík Metaphysikája ismertetése alkalmával nyilvánított szavait ide iktatni: „Die Philosophie ist, wie jede andere Wissenschaft, eine solche, die, wie weit sie sich auch im Fortgang darüber erheben mag, doch auf *positiven Thatsachen der Erfahrung*, die sich beobachten lassen und unmittelbar gewiss sind, fusst. Jede andere sogenannte Wissenschaft sind wir überhaupt gern bereit mit den extremsten Materialisten für alberne in der Luft schwebende Phantasterei zu erklären.“ Hogy itt Erdélyi eszmei philosophiája van értve Schleiden IV. cikke bizonyítja, hol (Beilage Nr. 125) így szól: „Es wird kaum einer nach Kant noch philosophisch mitarbeiten können, der nicht mit mathematischer Vorbildung an die Sache herantritt, wie das die Phantasmagorien Schellings und das confuse Geschwätz in Hegels Naturphilosophie bewiesen haben, die dem allgemeinen Widerwillen der exacten Naturforscher gegen Philosophie vollkommen rechtfertigen würden, wenn diess Philosophie wäre.“

Hogy pedig a Hetényitől úgynevezett berlinismus, magyar fordításában, hazánkban sárospatakismussá válhassék, az, uraim, nehezen fér fejembe. Erdélyi úr elég számos követőit nevezi ugyan meg hazánkban, többek közt Csengerit és Szalay Lászlót is, de nem csalódik e? erről oly kevésbé akarnék jót állani, mint azon állításáért, hogy a boeotiak Epa-

minondast kicserepelték (135. l.) Philosophia, mely az ellenmondások kiegyenlítésével foglalkozik, s minden tétéleiben a gondolat és tárgya azonságának fogalmát feltételezi, elkerülhetlenül gondolhatlanságokba sülyedt úgy, hogy annak terjedése s állandó fenmaradása lehetetlen. Erdélyi úrnak szerencséje, hogy az igazságnak mint igazságnak magában örülni tud, ha ez nem nyeri is el a tömegek tapsát; szerencséje mondom, mert ez öröm aligha nem leend előbb-utóbb vigasztalója.

Egyébiránt ezen az eszmei és egyezményes philosophia közt megpendített kérdés nem csak a philosophiát, hanem a magyar irodalmat is érdeklő kérdés. A műveltség napjainkban hagyományos úton terjed. Mikor valamely tudomány háromezer éves, nem lehet azt többé feltalálni, hanem csak tovább fejleszteni és szélesebb körben terjeszteni. Minden keletkező irodalom azért *utánzó*; áthelyezi a művelt nemzeteknél már meglevő tudományt honába. Ez helyes, de nem elég. Nemzet, mely örökké csak ismétli amit mások mondtak, nem bir *szellemi alkotó erővel*, benne *kiapadt azon forrás, mely a haladó műveltség alapja*, azon műveltségé, mely nélkül nemzet nem képes magát a haladó világ tolongásában fentartani. A philosophia, mint a tudás tudománya, minden tudományok csúcsa, vagy helyesebben alapja, s azon nemzet, melynek irodalma saját kebléből keletkezett philosophiával nem bir, szigorúan véve eredeti irodalommal sem bírhat. Én nem akarom e kérdést itt tovább feszegetni, aki teszi, még oly nézetre is juthat, hogy azon, napjainkban sokat pengett, kérdéssel az ári és mongol, fenmaradó s enyésző népfajokról is összefügg.

És elvégre, bucsút veszek ellenemtől. Valamint egy az erény, úgy csak egy a helyes gondolkodásmód is. Erdélyi úr észjárását *gondolkodásának az azonságba való beeröltetése* annyira elferdítette, hogy munkájában csak *egy* teljesen igaz állítást találhatok, azt, midőn mondja: hogy bölcsészettünk történelmét meg kellene írunk. Ily körülmény mellett, s tekintetbe véve azon sűrű hégeli borút, mely annak minden sorait fedi, az ítéletet bátran bízhatom a tisztelt közönségre. Ami engemet illet, úgy hiszem, e munka egy kis zajt üthet

s ez jó lesz arra, hogy a szemek az egyezményes philosophiára forduljanak, minekutána ügyét Köteles, Berzsenyi és Hetényi siket füleknek predikálták; de ártani neki aligha fog, s így minden keserűség nélkül szép bucsubókkal válhatom el írójától ártatlan fáradságaért.

IRODALMI NAPLÓ.

— *Encyclopaediai munkák. Kelet Népe.* Magyar irodalmi Csarnok, és időszaki Szemle. Kiadja Török János. Első évi folyam. II. kötet második fele. Bécs, Keck Jozéfa bet. 1856. n8r. 195 — 376. l.

Család Könyve. Hasznos ismeretek és mulattató olvasmányok. Szerk. Greguss Ágost és Hunfalvy János. Harmadik évfolyam. I—III. füzet. Pest, kiadja Lauffer és Stolp. 1857. n8r. képekkel, 1—272 l. Az egész folyam (8 füzet) ára helyben és postán 5 ft.

— *Szép irodalom.* — Gaal György Magyar Népmese-Gyűjteménye. Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc. Első kötet. Pest, 1857. Pfeifer Ferdinánd sajátja n12r. VII és 233 l. füzve 1 ft.

— *Nyelvtudomány.* — Magyar Nyelvészlet. Szerkeszti Hunfalvy Pál. II. évfolyam. I—V. füzet. 1856-7. 1—402 l. Az egész folyam ára postán is 5 ft.

Nádor-Codex A pesti egyetemi könyvtár eredetiéből, bevezetéssel és szótárral. Azon csász. egyetem megbízásából kiadta Toldy Ferenc, a pesti egyetemi könyvtár igazgatója. Budán, az egyet. bet. és költs. 1857. n8r. öszvesen 273 l. Ára füzve 3 ft.

Gyakorlati Irályisme gymnásiumok s reáltanodák, magán és nyilvános használatára. Irta Sáróváry Béla kegyesrendi tanár. Második, teljesen átdolgozott, kiadás. Pest Pferfer Ferdinánd sajátja, 1857. n8r. VI és 220 l. 40 kr.

Görög-Magyar Szótár. Bakó Dániel, Finkey József, Kálnicky Benedek, Molnár István, Somossi István, Somossi János tisztársak közremunkálásával szerkeszték Soltész Ferenc és Zsarnay Lajos, sárospataki tanárok Sárospatak, 1857. n8r. 608 l. füzve 4 ft 30 kr.

Latin-Magyar Szótár. Dolgozta néhány kolosvári tanár, szerkesztik Régeni István és Finály Henrik. Első füzet; A — cistella. Kolosv. kiadja Stein János, a ref. tanoda bet. 1857. n8r. 160 l. Az egész (50 íves) munka ára 5 ft.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VII. ÉV.

JUNIUS, 1857.

VI. FÜZ.

HAZAI TUDÓSAINK A XV. SZÁZAD VÉGÉN S A XVI-NAK ELEJÉN.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

Első Mátyás királyunknak a tudományok iránti vonzalma s kedve, azoknak gyarapítására tett számtalan költiségei, és az innen eredt s a külföldre is áthatott nagy híre s neve kezdette akkori honfiainkat királyuk példája követésére oly annyira buzdítani, hogy közölök többen a tudományokat erősebben kedvelleni kezdték, s a külföldre utazni, ott a tudósokat felkeresni, és azoktól tanulni törekedtek.

Ezen tudományok iránti mozgalmak következtetésében alakult *Budán* a XV. század végén tudós *Celtes Konrádnak*, aki 1508-ben életének 49 esztendejében elhalt, befolyása által, s *Budán* való személyes jelenléte alkalmával egy tudós egyesület „*Sodalitas litteraria danubiana Ungarorum*“ név alatt, aminek emlékét *Schlechta János* II. Ulászló király titoknoka ugyanakkor e versekben kívánta fentartani:

„*Pannoniae regis nuper dum viseret aulam*
Celtsi, et a trijugis vectus equabus erat,

*) Közli Vass József kolosvári lyceumi tanár és könyvtárnok.

Omnia tunc secum sinuosum vexit ad Histrum,
Quae Graji, et Latii concinuere viri.“¹⁾

Ugyanezen alkalommal választatott ezen tudós társulatnak elnökévé a *veszprémi püspök*, akinek ily megtiszteltetésére a következő versek irattak:

„Danubiana cohors phebeis digna triumphis

Quam decorat clariis Celtica musa sonis.

Principe te gaudet, concordique eligit ore

Patronum, et nutu statque, caditque tuo.“²⁾

Nem lehet tehát csodálni azt, hogy tudós Celtes Konrád: „Ad Sodalitatem litterariam Ungarorum“ írt ódájában akkori honfiainkat a tudományok iránti buzgalmokért dicsérte, említett ódáját így kezdvén:

„Ultimo nobis *celebrandi amici*“³⁾

Pannones, claris studiis faventes.“

¹⁾ — Lásd bővebben: „Abhandlungen der kurfürstlich bayerischen Akademie der Wissenschaften.“ I. 36.

²⁾ Lásd ugyan ott I. 38.

³⁾ Celtes Konrádnak említett ódája található a következő című igen is ritka könyvben:

„*Conradi Celtis* Protucij, primi in Germania poetae coronati, libri Odarum quatuor, cum Epodo, et saeculari carmine, diligenter et accurate impraessi, (igy!) et hoc primum typis in studiosorum emolumentum editi.“ — A könyv végén: „Argentorati, ex officina Schüreriana, ductu Leonhardi, et Lucae Alantsee fratrum, Ann. M.D.XIII. Mense Maio. Regnante Imperatore Caes. Maximiliano P. F. Aug.“ — Negyedrébén. — Az ajánló levélnek szavai ezek: „Generoso, Amplissimoque viro, Laibacensis, et Secoviae ecclesiarum Antistiti, reverendissimo Dno *Christophoro Rauber* (a Rauber család a legújabb időben erdélyi hazafiúsítást nyert) sacratissimae majestatis Caesareo Consiliario — — — — M. Thomas Velocianus Austriacus theologus, et poeta, cathedralis ecclesiae Viennensis canonicus se plurimum commendat. — — — — Odas scilicet Celticas chalcographorum manibus emissi (igy), tuaeque gratiae, tuoque splendidi nominis — — — — potissimum dedicare percensui, qui omnium illustrium litterarum patronus, amator, decusque amplissimum existis.“ — A negyedik ívnek utolsó lapján található Celtesnek fenn említett ódája, melyet, mivel a csak most említett könyv szerfelett ritka, egész terjedelmében itt átírtunk:

„*Ad Sodalitatem litterariam Ungarorum* de situ *Budae*, et monstris, quae praecesserant mortem divi *Mathiae* Pannoniae Regis, *Penthice*.“

Olaszhon vala akkor időben a tudományok kedvesebb

„Ultimo nobis celebrandi amici
Pannones, claris studiis faventes,
Quique sub coelo mitiori nati
Sole propingvo,
Auream terram colitis beati,
Quam rigat pulcher Savus, et sonanti
Defluens cursu Dravus, et remoti
Nominis Ister
Alluit mitem citus ille collem,
Februos Austros, Boream, et videntem
Qui gerit pulchram resupinus urbem
Regis, et arcem.
Mathiae magni monumenta Regis
Vidimus, priscis ibi multa saeculis
Aequa, seu Martis studium sequere, aut
Palladis artes.
Solut hic vastas tumidi procellas
Armaque Eoi potuit tyranni
Ferre, dum late dederat ruinas
Perfidus hostis.
Dum premit victor refugas catervas,
Et truces enses animi ferocis
Sternit, et saevam rabiem cruentis
Stragibus arceat.
Saepius mecum repetitis alta
Mente, quae rerum fuerint latentes
Inferum causae, superumque quis sit
Lucidus ordo.
Unde sublatum mare fluctuosis
Turgeat ventis, nebulosus aer
Unde, vel vultus triplices coloret
Nubibus Iris.
Igneus Phoebi globus unde tanto
Impetu currat, rapido rotatus
Turbine, et lentam roseis reducat
Solibus umbram.
Et modo celsas properans ad ursas,
Evocet flores, iterum rotatus
Orbe declivi pluvium recurrens
Pronus in Austrum.
Sepius mecum rigido sub axe
Frigus Arctoum populistas altis
Noctibus, blando mea dum calebant
Tempora Baccho.

lakhelye, ott élt az akkori világnak egyik híresebb tudósa

Qui modo vultus posuit serenos,
Arma fraternis animis perosus,
Et gemit raris habitata maestus

Arva colonis.

Martios longum queritur furores,
Et truces enses, galeas micantes,
Stridulos arcus, et abacta lento

Spicula cornu.

Non habet secum Satyros procaces,
Nec leves Faunos calamis sonantes,
Maeret, et nullis comitata pratis

Gracia Nymphis.

Quam gravem cladem superi scientes
Noscere, humanum voluere pectus,
Dum fuit magnis patefacta monstros

Ira Deorum.

Visus ardenti rubicundus igne,
Crinibus sparsis rutilus Cometes;
Et stetit Mavors facie minaci

Herculis astro.

Phoebus et tantos fugiens tumultus,
Maestus abscondit rosei micantem
Verticis vultum, soror ut decora

Lumina texit.

Quin et infausto genitrix labore
Tristis immanem peperit draconem,
Ille funesto furiale sparsit

Ore venenum.

Hinc graves mundo venient ruinae, et
Bella per multas sacienda caedes,
Quas parit fulcum stolidis petitem

Regibus aurum.

Quale nobiscum Deus ipse fatum
Tentat, aut qualem superis dedere
Legibus sortem teneamus aequam, et

Tempore mentem.

Et brevis nobis abeunt beati
Temporis soles, statuatur altis
Cymbys Bacchus, fugiant necantes

Pectora curae.

Increpet nervos citharae canoros
Mobilis pollex, veniat solutis
Crinibus curas relevans edaces

Mollior aetas.

idősb *Beroáld Fülöp*¹⁾ bononiai tanár, és a classicus tudományok ujdónítója, s oda húzódtak a tudományokat kedvelni kezdő akkori ifjaink is a legjobb sikerrel.

Jeles adatokat nyujtanak ennek bebizonyítására említett Beroáldnak azon ajánlólevelei, melyeknek kíséretében az alább említendő három munkáját a világ eleibe bocsátotta. Ugyan ezeknek tartalmából látjuk, hogy Gyulai vagyis More Fülöp, aki mint pécsi püspök Mohácsnál 1526. elesett, a XV. század végén Bononiába ment tanulás végett, és hogy Bakacs Tamás esztergami érsek nem csak János, és Pál nevű atyjafiait Bononiában neveltette, hanem más magyar ifjakat is, csakhogy tanulni Oloszthonba mehessenek, pénzbeli költséggel segédmezett, s hogy kalocsai érsek Várdai Péter is ugyanazon időben több magyar ifjakat, s név szerint Keserű Mihályt is, a ki azután bosznai püspök lett, és Isokrates beszédeit görögből

Cum data est nobis brevis hora vitae,
Et cito rugae properant seniles,
Hic erat felix, sua qui fugavit
Tristia laetis.“

A 14-dik iv második lapjának utolsó felén következnak Celtesnek versei ily felírás alatt: „Septennaria Sodalitas litteraria Germaniae.“ — Mivel pedig ezen hét vidékű „Sodalitás“nak egyik osztálya „Septemcastrensis Danubianus“nak nevezetett, ennél fogva sokan azon tévedésbe estek, mintha ezen most említett vidéki tudós osztály alatt Erdélyt, mely régenten „Septemcastrensis regio“nak is nevezetett, kellene érteni (Lásd: „Kurz. Magazin für Gesch. Siebenb.“ I. 385), de okát annak, hogy az érintett vidéki tudós osztály mi okból nevezetett „Septemcastrensis“nek? — maga Celtes ugyan ott a következő verseiben jelenti:

„Septemcastrensis Danubianus.“
„Si clara Graeciae recenseo lumina,
Erraticos septem globos vincentia,
Vicinitatis rite munus exequor.
Servant Eoas Graius, et Getae plagas,
Qua pontico septem ostiis Ister mari
Illabitur, septemplici haud Nilo minor,
Hinc nomen esse septem datum castrensisibus.“

¹⁾ — *Beroáld Fülöp* született 1443. † 1505. — Tudományos érdemeiről lásd: „Ersch und Gruber. Allg. Encyclop. IX. Theil. Leipzig 1822.“ lap 222. — és „Meyer-Convers. Lexic. I. Abth. IV Band. Hildburghausen. 1845.“ lap 654.

latinra fordította, alapos tanulás végett Bononiába Beroáldhoz küldötte. — De lássuk már a forrást is, a honnan ezeket tudjuk, ú. m. Beroáldnak fennebb érintett három munkáját, melynek *elsője* következő című:

„Commentarii quaestionum tusculanarum editi a *Philippo Beroaldo*.“ — A könyv végén: „Impressum Venetiis per Bartholomeum de Zarmis de Portesio. 1499. die XVII. mensis Julii,“ — egészrétben, 114 lap. — A címlap tulsó oldalára nyomtatot ajánlólevélnek igenérdekes szavaígy következik:

„*Philippi Beroaldi* Bononiensis ad nobilem *Philippum Gyulanum*¹⁾ Pannonium discipulum suum epistola. — Socrates ille summus disciplinae rhetoricae professor, ex cujus ludo litterario, tamquam ex equo trojano innumeri principes exilierunt, super discipulis duobus theopompo atque ephoro ita dijudicabat, ut alteri frenis, alteri calcaribus opus esse dictitaret. Tu vero mi Philippe theopompo quam ephoro similior, non tam stimulo eges ad studia excolenda, quam freno, cum Tuapte sponte propensus adeo sis ad litteras sicienter hauriendas, ut ardore quodam inflammatus rapi videaris. Et cum doctoris officium sit, ut docere, discipuli, ut velit praebere se docilem: ego quidem operam do, ut ex promptuario meo poenora neque mucida, neque putida Tibi expromantur. Tu autem tanta ingenii docilitate existis, ut dociliores Te oppido quam paucos cognoverim. *Jam sexquiannum in meo contubernio mecum degis*, quo toto tempore nulla per incuriam dies transmissa est, quin aut ipse Tecum aliquid musitaveris, aut ex me quidpiam audiveris dignum auditu, dignumque memoratu. Ex hac vigilantia, ex hoc pertinaci studio, ex hac quotidiana exercitatione tantum profecisti, ut linguae vitiligines repurgaveris, ut salebras barbarismorum, qui transmontanis fere genuini, ac peculiare sunt, latinitatis dolatrio levigaveris, *ut jam prosa, et versu periclitaberis ingenium*. Et cum in eo sis adolescentiae lubrico, in quo fere aut cadere, aut titubare contingat, Te nullus vitiorum turbo jactavit, non deliciae nostra-

¹⁾ Ez volt azon *Gyulai Fülöp*, kit másképen *More Fülöp*nek is neveztek, előbb egri prépost, azután pedig pécsi püspök — Mohácsnál 1526-ban a törökök ellen életét hagyta. Lásd: „Budai Hist. Lexik.“ II. 713.

tes, non condiscipulorum sodalitates, non illicibiles voluptates transvorsum ducere potuerunt a cultura litterarum, sine quibus cultus omnis est incultus, et vita vix vitalis. Non fecisti, quod condiscipuli: scholasticorum, qui ad nos prout barbari veniunt, ita barbari in patriam revertuntur, rigidi prorsus et indolatiles, quos nulla scobina elimare, nulla ascia possis expolire. Caeperunt tamen haud pridem, quod mihi magnae voluptati est, plerique omnes transmontanorum me potissimum auspice, et doctore barbariem exuere, elegantiam induere, nitorem linguae detersa rubigine ostentare, nec tam verbosas leges, quam eloquentiam latialem assectari, quibus non tam cordi est Bartolus, et Baldus, quam Plautus et Plinius. Tu autem impensam operam das, ut in Pannoniam nitidior redeas, atque elegantior, neque ulla ex parte sis Gyulanæ familiae dehonestamento, quæ clara, honorataque apud Pannonios est, ex qua non pauci longo abhinc seculo exstiterunt nobilitate monstrabiles, et in praesentia *tres fratres Tui, Ladislaus* ¹⁾, *Georgius, Nicolaus* praefecturis militaribus decorati, inter quos *Georgius, quem Morem* ²⁾ nominant, cumprimis

¹⁾ *Gyulai More* László, fen említett Fülöpnek testvére, sok vitéz tettei után török rabságba esvén, két fiaival török vallásra állott. — Lásd: „Budai Hist. Lex.“ II. 710.

²⁾ *Gyulai More* György szörényi bán volt 1492-ben, és 1505-ben belgrádi bán. — Lásd: „Budai Hist. Lexik.“ II. 710. — Mivel ennek testvére Fülöp „Philippus Gyulanus“nak nevezetik Beroáld által, — Györgyről pedig ugyanazon Beroáld ezt írja: „quem Morem nominant,“ — és mivel történetíróink az említett testvéreket nem Gyulaiaknak többé, hanem Moreknak nevezik, innen gyanítható, hogy a *More család* eredetére nézve a Gyulai családnak XVI-dik századbéli sarjadéka. — Ami pedig a *Gyulai család* eredetét illeti, arról Istváni Miklós, kinek anyja *Gyulai Hedvig* vala, írja, hogy ezen család Ottotól, Salamon magyar király nádorától vette származását. — De virágzott honunkban még egy más *Gyulai család is*, mely eredetét vette Gyulától, a magyarok hajdani vezérétől. A heidelbergi egyetemi könyvtárban találatik egy, első Mátyás király idejében német nyelven írott, s eddig elé egészen még ki nem adott krónika ily cím alatt: „Historia regum Hungariae,“ s ennek XXdik cikkelyében ez íratik: „Der dritt Hauptmann (der Ungarn) ist gewesen *Gyula*, von welchem kommt der Sohn *Ladislai Gyula*.“ E szerint tehát ezen Gyulai László maradéka volt az említett Gyula vezérnek, és ezen Lászlónak fia élt első Mátyás idejében, t. i. akkor, mikor az említett krónika íratott. —

enitescit, comitate affabilis, liberalitate munificus, bellica virtute praepollens, et ob id maximo Pannoniarum regi perjucundus, qui cum bellum continenter gerat adversus Turcas

Ezen családból volt azon *Gyulai Farkas*, kit Istvánfi „*Lupus Giulanus*“ -nak nevez, s aki maga is Olaszthonban tanulván, 1549-ben zágrábi püspök lett a következő című könyv szerint:

„Oratio in Introductione, ac Installatione Reverendissimi, ac Amplissimi Domini D. *Wolfgangi Gyuulay* Episcopi almae Ecclesiae Zagradiensis dignissimi. Ibidem in templo Cathedrali per Reverendiss: ac eximium D. Paulum D. D. Lectorem, Canonicum, ac Vicarium ejusdem ecclesiae zagrabien: e. c. t. in maxima doctissimorum virorum, ac optimatum Regni Sclavoniae corona, populique frequentia habita. An. salutis nostrae 1549 die 24 Februarii.“ — Alább;

„*Georgii Petrovinay* Submontani Hexacticon.“

„Qui cupis eximii, Lector, pernoscere munus
Pastoris sacrum, pagina lecta dabit.

Contemplare lubens veneranda Praesulis acta,
Et mores dignos posteritate lege.

Hunc canit Orator praecellens divite lingua
Paulus, cum studiis, tum pietate valens.“

Ez alatt pedig, de csakugyan a címlapon: Viennae Austriae Joannes Carbo, et Egidius Aquila exudebat. Anno. 1549.“ Negyed-rétben, 5 lap. — Ezen beszédben *Gyulai Farkas* dicséretére mondatik: „Natus es nobili eademque generosa, et inclita prosapia, jam a puero nobilissimis ad omnem pietatem, et virtutem doctrinis institutus, non te luxui, non inertiae, non intempestivis conviviis, aut potationibus, non aleae, non denique aliis hujusmodi voluptatibus, et illecebris dedisti corripendum, sed ut primum ex ephebis atque ex his studiis, quibus illa aetas ad humanitatem informari solet, excessisti, mox generosi animi ductu ad majora aspirans, in celeberrima Patavinae urbis academia ita liberalium artium studiis animum tuum excoluisti, ut jam tum omnes aequales tuos, sicut scientiarum gloria, ita etiam candida animi dexteritate, erudita pietate, incomparabili modestia, et fortitudine plurimum antecellueris. Religionem deinde spiritu sancto suggerente amplexus, quantum in negotio evangelico profeceris, quam solidis verae, et divinae sapientiae doctrinis animum tuum imbueris, mirari profecto potius valeo, quam eloqui. Multum igitur tibi debet, debebitque perpetuo universa Gyuulaynae familiae posteritas. — — — Tu illi sidus praefulgens, tu decor, et gloria non immerito appellabere, conscendisti enim, quo nemo unquam ex Gyuulayna domo conscendisse legitur (Tehát zágrábi püspök Gyulai Farkas nem volt egy családból való a fenemlített Gyulai Fülöppel, a ki 1505-ben pécsi püspök vala) Multum etiam tibi debet natale illud tuum solum, quo primum in lucem editus es, cui plurimum decoris de tua

truculentos, eum ducatu bellico exornatum, veluti obicem opposuit procellae efferatarum gentium suffrenandae, atque ferociae retundendae. Tu vero militiae hujusce nostrae litterariae sacramentis initiatus, et eloquentiae candidatus, nihil omittis earum rerum, quae familiae esse possint ornamento, quod mihi hortamentum sane fuit et incitabulum, ut Tibi nuncupatim dedicarem commentarios tusculanarum quaestionum, quos nuperrime excudi, quibus spero me dedisse tale temperamentum, ut neque immodice extuberarent, neque anguste astringerentur, quorum doctrina neque promiscua est, neque protrita, utpote ex philosophiae deprompta sacrario, intercisim flosculi intexuntur spirantes svaviolentiam magis, quam graveolentiam. De tota re Tu, et caeteri sinceri lectores bene, opinor, judicabunt. Virulentorum linguas et oblatratorum morsus nihil moror. Quod superest, Deum rogo, ut mihi tantisper vitam proroget, dum ero ad hanc commentandi facul-

stirpe, ac origine est accessurum.“ — Ezen beszéd után következik : „Cum doctrina, tum virtute praestantissimo viro, Magistro *Joanni Krautzits* Capituli almae ecclesiae zagrabien: Ludimoderatori e. e. t. *Georgius Petrovynay* Submontanus salutem, et sui commendationem.... Zagrabia certe inclita Slavoniae metropolis, eximio *D. Paulo* (értetik az említett beszédnek szerzője *Zondi Pál* (D. D. viro, me hercle, omnibus verae sapientiae dotibus cumulatissimo non solum gratulari, verum etiam ad sidera se extollere jure et potest, et debet, cui tantus, et talis vir jam patriae pene oppressae, fato quodam divino caelitus contigit, qui eam hactenus obscuram, neque adeo apud exterarum nationes clarum (érti Slavóniát) sua excellenti doctrina, virtuteque admirabili in tantum illustravit, ut jam nomen suum non ignobile, sed magnificum.... in aethera usque feratur. Petis, ne oratio, cujus paulo ante memini (értetik a Gyulai *Markas* dicséretére, és igtatására mondott beszéd) diutius in tenebris lateret, quin potius eam sub praelum typographis mitterem, tibi lubens parui, idque eo feci animosius et hilarius ob praesentiam dignissimi praeceptoris mei Magistri *Sebastiani Solidi*, poetices apud Viennenses professoris non paenitendi, hic siquidem casu intervenit, cum in officinam typographicam eam orationem tulissem, quam et ipse diligenter perlegit dignamque ut imprimeretur, judicavit, hosce subscriptos versiculos in eadem officina ex tempore edidit Vale. Datum Viennae Austriae ex musaeolo nostro Contubernii Heidenhaim. die 18. Martii, A. D. 1549.“ — Bérekesztőleg következnek az ezen levélben említett latin versek.

tatem idoneus. In manibus sunt *commentarii Apuleiani*, ¹⁾ quos intervallo brevi intermissos ad officinam revocare contendendo, ut litteratoria incude formati, usui esse possint mercis nostrae negotiatoribus, et condimentorum nostrorum alimenta sectantibus. Vale, et dilige doctorem.“

Beroáld Fülöp fen érintett *második* munkájának címje e lehetne (mert címlap nélkül jelent meg 1503-ban) Philippi Beroaldi opusculum de symbolis Pythagorae,“ amint ezt nem csak a könyv tartalma, de annak végére nyomtatott következő szavak is bizonyítják: Opusculum Philippi Beroaldi de Symbolis Pythagorae Impressum Bononiae a Benedicto Hectoris. Anno salutis M. D. Tertio. Pridie Dominicum (így!) Natalem. — Negyedréiben. ²⁾ — Az ajánlólevélnek érdekesebb sorai ezek:

„Ad Maximum Antistitem D. Thomam ³⁾ Cardinalem, et

¹⁾ — Lásd Beroáldnak majd alább említendő harmadik munkáját.

²⁾ — Beroáldnak ezen munkája jelent meg 1509-ben is a többi munkáival együtt ily cím alatt:

„Varia Philippi Beroaldi opuscula in hoc codice contenta. Orationes, Praelectiones, et Praefationes, et quaedam mythicae Historiae Philippi Beroaldi. Item Plusculae Angeli Politiani, Hermolai Barbari, atque una Jassonis Maini ad serenissimum Maximilianum, invictissimum Romanorum imperatorem Oratio. Epigrammata, ac ludicra quaedam facilioris musae carmina eruditissimi viri Philippi Beroaldi ab Ascensio nuper elucidata: nunc demum coimpressa: et eo ordine disposita, ut maxime moralia sint omnium prima. L. Coelii Lactantii Firmiani pia Nenia verbis Christi domini crucifixi, sua in nos beneficia commemorantis. Item P. Beroaldi de septem sapientium sententiis Libellus. Ejusdem Symbola Pythagorae moraliter explicata. De optimo statu, et de foelicitate. Declamatio Philosophi medici, et oratoris. Declamatio ebriosi scortatoris, et aleatoris. Oratio autem proverbialis caeteris apposita est.“ — A könyv végén: Excussa (így!) sunt haec aurea opuscula aerographico characterismo in officina Industrij Gregorij Bartholomei, scitissimaque (qua licuit) castigatione emendata. Basileae. Sumptibus vero multi nominis viri Wolfgangi Lachneri Anno salutis christianae M. DIX. Ad Idus Martias.“ Negyedréiben. 153 lap.

³⁾ — *Bakacs Tamás* bibornok, és esztergami érsek, akiről az itt következő jegyzésben bővebb említés tétetik, s nem különben alább is 1514-re.

Archiepiscopum Strigoniensem, Philippi Beroaldi Bononiensis epistola Tu prudentia, consilio, auctoritate tanta prae-cellis, ut inter principes Pannoniae refulgeas velut inter minores stellas luna splendet, ut sacratissimus, et omni cum honore mihi nominandus Wladislaus tibi una habenas pannonici regni moderandas crediderit, ut sine te nihil altum suscipiat, ac meditetur. Tu vero instar optimi gubernatoris clavum rectum tenens id agis, id curas, eamque operam das, ut cimba tutelae tuae credita, in vado salutis, portuque justissimo consistat Et cum summo viro, rerumque magnarum administratori turpe sit noctem totam somno consummere, tu somni parcissimus, brevissimum tempus quieti das, vigilasque de nocte, religiosum pensum, peragis, tributumque quotidianum, quod quisque religiosus Deo debet, diligenter, libenterque persolvis, interdum librorum pabulo, quo nullum est svavius, animum pascis, et refoves, et ita vigilando, lucubrandoque pluribus horis vivis, vita nam vigilia est, ut sapientes dixerunt. *Tu litteratorum es salutare praesidium, studiosorum adminiculator*, atque futura, qui non paucos candidatos doctrinarum in Italiam ad capiendum ingenii cultum proficiscentes viatico instruis, pecuniam, alimenta, et cuncta ad culturam studiorum conducentia benigne suppeditas. ¹⁾ Tu nunc

¹⁾ — Hogy *Bakacs Tamás* tanulni vágyó honfiainkat nem csak Olaszthonban, amint Beroáld említ, hanem Krakkóban, s Bécsben is saját segédmezzésével taníttatta, annak tanubizonyságát leljük a következő című könyvben:

„*Orationes Viennae Austriae ad divum Maximilianum Caes. Aug. aliosque illustrissimos Principes habitae. In celeberrimo trium Regum ad Caes. conventu. Anno. M.D.XV.*“ — A könyv végén: „*Impressum Viennae Pannoniae per Hieronymum Vietorem. Expensis vero Leonardi. et Lucae Alantsee fratrum. Mense Januari. Anno M.D.XVI.*“ Negyedréten. — Ezen beszédek között találhatik: „*Ad Reverendissimum in Christo patrem et D. Dnum Thomam tituli Sancti Martini in montibus. S. S. Romanae ecclesiae presbiterum Cardinalem Strigoniensem, Patriarcham Constantinopolitanum, ac Apostolicae Sedis a Latere Legatum. Ludovici Restionis Vordingani oratio, in gratulatione adventus sui Viennae nomine florentiss: universitatis habitae.*“ — Ezen beszédben mondatik Bakacs Tamásról: „*Cujus tantae tuae benevolentiae, et munificentiae non solum in doctos omnes, verum etiam in litterarum cupidos testes sunt tot praestan-*

Bononiam ad me tamquam ad mercatum ingenuarum disciplinarum duos *nepotes tuos, Joannem, et Paulum*, juvenes probos, modestos, studiosos destinasti, eosque in contubernio meo esse voluisti, ut doctrinae nostrae pigmentis colorarentur, nec non dolatorio eloquentiae levigarentur, et sane ambo sunt dotibus ingenii, egregiaque indole praediti, quamquam in *Joanne* jam non tam indoles virtutis, quam ipsa virtus elucescit, quia jam sublimius evolat, et fastigia altiora conscendit. Ego vero, quod bonum praeceptorem decet, pro virili parte curabo, ut suffarinati nostris mercibus in Pannoniam ad genitales terras revertantur, ut sub magistro Beroaldo stipendia litteratoria haud quaquam fecisse peniteat, et contubernium meum dicant bonorum morum, bonarumque doctrinarum fuisse diversorium, in quo *Michael quoque Cheserius*¹⁾ *boscinensis Episcopus* jam pridem degit consecratus, condiscipulusque nepotum tuorum, *adolescentulus apprimè eruditus*, qui jam ad bonam frugem pervenit, fitque in dies doctior, atque elegantior. Ego vero, cum amicitias principales expectam, simque tui nominis, atque adeo numinis reverentissimus, observantissimusque, tibi nominatim dedico Antistes maxime libellum hunc.“

Beroáld Fülöp fen említett *harmadik munkájának* címlapja pedig ez:

tissimi viri et virtute, et omni eruditionis genere, quos in tua tam magnifica familia et amplis et honestis conditionibus habes, testes sunt tot egregii adolescentes, qui vel domi, vel Cracoviae, vel hic, vel in Italia tuis auspiciis, tuoque ductu omnifariam studiis operam navant.“ — Hogy egyébiránt Bakacs Tamás nem születése, hanem érdemei által emelkedett nagy hivatalaira, bizonyos az ugyan e beszédnek következő soraiból: „Desinant itaque jam indignari, qui hominum sortes scrupulosius pervestigant, te illustrissime princeps sibi tanto dignitatis intervallo praeferri, quum tam longe sit generosius *ab humili loco per virtutis gradus*, cui nihil praeclusum est, *ignobilitatis nube discussa* ad summum nobilitatis culmen tendere, seque virtute, veluti face praelata universo orbi ostendere, quam praeclare nasci, et ab atavis etiam stemmata deducere, ac re ipsa scelere, et ignavia obfuscare.“

¹⁾ — Cheserius, vagy is Keserű Mihályról leszen bővebb emlékezet Beroáldnak mindjárt említendő harmadik munkájában, és egy alább következő jegyzésben.

„Commentarii a Philippo Beroaldo conditi in Asinum aureum Lucii Apuleij. — A könyv végén: „Impressum Venetiis per Bartholomeum de Zanis de portesio. Anno domini M.CCCC.III. die XI. mensis novem.“¹⁾ Egészrétben, 237 l.

Ajánlotta Beroáld e munkáját kalocsai érsek Várdai Péternek, aki még gyermekkorában árvaságra jutván, tudós váradi püspök Vitéz János által neveltetett, és bővebb tanulás végett Olaszországba Bononiába küldetett²⁾. E volt az, a kit, ámbár ő már érsek és kancellár volt, szabad szájáért, melyért dühös Péternek is neveztetett, első Mátyás király fogságba tetetett, amelyben a király halálaig tartatott.³⁾

Az említett ajánlólevélnek érdekesebb szavai pedig ezek:

„Ad maximum Antistitem D. Petrum Archiepiscopum Colocensem Philippi Beroaldi epistola Tu perinde pythagorici dogmatis observandissimus cultor, ita religione praecellis, ita doctrina praepolles, ut nulli antistitem clarissimorum sis secundus, agisque Archiepiscopum ex omni prorsus parte absolutissimum, in quo consortus episcopalium virtutum chorus splendet, et sacerdotalia ornamenta collucent Tu sobrius, tu prudens, tu moribus defecatis ornatus, tu castitate vitae sanctissimus, frugalissimusque, doctrina vero tanta peculiariter excellis, ut non minus sis eruditione, quam archiepiscopatu memorandus Quae vero ad tuum sacerdotium pertinent divina misteria, ea tam diligenter, tam sancte, tam solemniter celebrantur, ut omnia in his maxime casta solemnia religiosa sint, ut sacerdotes alii ex institutis tuis religionis colendae formulam mutuentur. Ad haec cum hospitalitas, quae praecipua virtus est, episcopum cum primis exornet, domus tua patet illustribus, humilibusque indiscri-

¹⁾ — Mivel Apulejusnak ezen kiadása 1504-beli, más részről pedig Beroáld Apulejusát kalocsai érsek Várdai Péternek ajánlotta, ez pedig 1501-ben már meg volt halva, ennél fogva Beroáld Apulejusának ezen kiadása nem az első, mert az Bononiában jelent meg. — A második kiadása 1501-beli velencei „per Sim: Papiens: dictum Bevilaquam.“ A harmadik az, amely itt említettik. — A negyedik 1521-beli. Lásd: „Clement.“ III. 219. — „Bauer.“ 73.

²⁾ — Lásd: „Budai. Hist. Lexik.“ III. 684.

³⁾ — Lásd „Bonfin. Decad.“ IV. — „Bel. Not. Hung. Nov.“ III. — „Pray. Annal.“ IV.

minatim; pauperes ad te perinde ac in asilum salutis confugiunt, tuis erogationibus sustentantur Quantum vero illud est, quo preconio, qua laude memorandum? quod militibus regis annonam omnifariam, calceos, pilea, vestimenta large suppeditas, qui oppositi sunt veluti obices Turcis coercendis, et sane decet episcopum orthodoxum nulli impendio parcere ad cohibendos hostes christianae fidei semipernos, qui sanguinis nostri sicientes, christianique nominis delendi cupiditate flagrant faciant continenter in regionibus pannonicis incursiones, omnibusque vicibus expugnare contendunt propugnaculum in confinio Pannoniae munitissimum, cui *Belgrado* nomen. Verum illic paesidium regum in prociectu expeditum semper est ad illorum impetum retundendum, et ferociam suffrenandam. Hi autem bellatores limitanei tuis incitamentis excitantur, tua largitate fiunt in arma promptissimi, te opitulatorem, te parentem consono ore appellitantes; inde fit, ut te non minus auxilio pollentem, quam consilio experiantur. Cum autem summus honos sit, notum esse tantummodo amplissimis principibus, tu apud maximum Pontificem Alexandrum es impetrabilis, tu maximo regum regi Matthiae, cujus laudes nulla aetas conticescet, qui Alexandro magno caesari, dictatori Hannibali Poeno virtute imperatoria est comparandus, tam carus, tam jucundus olim fuisti, ut apud maximum regum honoratior fueris, quam apud Scipionem Panetius, apud Alexandrum Aristander; nec immerito, ille enim maximas complusculas tuo consilio, auctoritate, prudentia gloriose confecerat. Quamobrem maximis, sicut par erat, ornamentis te ornavit, et archiepiscopatus apice merittissimo condecoravit, quem tu tamen ante merueras, quam acciperes Denique nulla tranquillitas potest esse diuturna, nec ulla fere est tam solida felicitas, quam non fortunae turbo concuciat, quae semper virtuti adversatrix est, et contumax, cujus spicula aculeata cum alibi, tum in aula principali maxime perforant, ubi invidi calumniatores, atque malevoli criminatores dominantur Horum itaque fictae criminationes te regi Matthiae fecerunt suspectum Tu sicuti in prosperis modestus, ita in adversis constans procellam illam impetu vehementiore prosilentem patienter per-

tulisti virtutis adminiculo fultus, et conscientia immaculabili subnixus, qui ad unicum calamitatis levamentum, studia confugiens, id temporis maxime expertus es litteras sicut felicibus in rebus sunt maximo ornamēto, ita in calamitosis esse maximo solatio, singularique perfugio, ex quo uberrimus est fructus, jucunditasque sapienti. Verum cum maximum hominis propugnaculum innocentia sit, cumque virtus concuti possit, excindi funditus non queat, tu pristino mox fastigio restitutus, clarior, illustriorque emersisti instar solis, quem nubecula obumbraverit, qua mox dispulsa, purior, nitidior, flagrantior emicare consuevit. Impresensiarum in maxima es, sicut merito esse debes, existimatione, atque auctoritate apud sacratissimum, et omni cum honore mihi nominandum *regem Vladislavum*, quem religiosissimum, sanctissimum, indulgentissimum regum omnium sciunt omnes, qui noverunt, *quem mihi in animo est aliquando reverenter salutare, sed non sine munere carthacio*. Tu apud summates, et proceres aulicos omnes es amabilis, atque pro ea, qua plurimum polles virtute, es venerabilis, te omnes uti parentem colunt, Quid memorem, quam probus, quam splendidus, quam inculpatus existas in vita interiore, atque domestica Et cum in familia numerosa plures habeas egregie fideles, inter caeteros probissimus est *Martinus Arthandius*, quo in negotiis domesticis obeundis nihil fidelius, diligentius, vigilantius novi, quem tu ex omnibus unum, utpote solertiores, maxime idoneum delegisti, cui arcana committeres, et negotia permagna concederes, quem ad Pontificem maximum nuncium, renunciūque impetrabilem es expertus. Tu somni parcissimus vigilias de nocte, bonasque horas bonarum artium studiis impendens, ita vitam producis Tu eruditorum benevolentiam studiose expetis, muneribusque concilias. Nullus in Italia, litterarum litteratorumque altrice ac parente, est studiorum claritate paulo celebrior, qui non tibi sit glutinio amicitiae copulatus. Tu me perinde ac in studiis humanitatis neque postremum, neque imi subsellii professorem muneribus es prosecutus. Tu ad me crebras litteras dedisti, quo, Dii bone, lepore! qua verborum atque sententiarum amenitate refertissimas prorsus ut perfectus orator. *Tu ad me veluti*

ad praeceptorem neque moribus, neque doctrina penitendum destinasti necessarios discipulos, ut doctrinis expolirentur, et dotalitrio eloquentiae levigarentur, inter quos eminet Michael Cheserius ¹⁾, quo in puero mirifica indoles virtutis apparet, et ingenii lumen elucescit, qui ad comendam linguam, et capiendum facundiae cultum esse oppido quam docilis, haud quam degenerans a parente *Stephano Cheserio* viro clarissimo, qui ob probitatem, atque virtutem agit istic *Vicepalatinum*, quod nomen est praefecturae in Pannonia honoratissimae, tertiasque a rege dignitatis partes gerit. Magnum ego hoc duco, quod archiepiscopo maximo, elequentissimo nostra, quantulumcumque est doctrina, non sordet. Hujusce autem inter nos florentis in dies amicitiae conciliator, et quasi conglutinator fuit discipulus meus *Philippus Gyulanus* ²⁾, juvenis apprimè nobilis, et impense doctus, qui auro pannonico merces latias, hoc est litterariam supellectilem, qua nihil preciosius, com-

¹⁾ — Ha a „Ch“ betűk annyit tennének, mint „Cs“ úgy Cheserius Csaseriusnak kellene olvasni, mely név alatt nem ösmérünk mindazáltal magyar családot, — de ha „C“ betű, „K“ helyett vétetik, úgy *Keserius*, vagy is *Keserü* válik az említett családi névből. — Hogy pedig régente az akkori magyar írásmód szerint „C“ igen is gyakran „K“ helyett használtatott, az literatúránkban ismértes dolog. — De hogy Cheserius Mihályt valósággal is nem Csaserinek, hanem Keserűnek hívták, az a következőkből bővebben fog kitetszeni.

Cheserius Mihálynak apját *Istvánnak* nevezi Beroáld s róla azt jegyzi meg, hogy magyarországi alnádor volt, — már pedig nem Cseseri, hanem Gibárti *Keserü István* volt ugyanazon időben alnádor, és nevezetesen 1507-ben, mikor a bányavárosok kiváltságai megerősítettek, és 1514-ben is, amikor ugyanő másokkal együtt Verbőci István törvénykönyvének megvizsgálására volt kirendelve. — Ennek fia volt tehát *Keserü Mihály*, ki Bononiában tanulván, tanítója Beroáld Fülöp által „Cheserius“ név alatt dicsértetik. Ötöt nevezte IV. Sándor pápa 1502-ben május 30-dikán bosznai püspöknek, mely papi hivatalát még 1524-ben is viselte. Lásd : „Pray. Hier.“ II. 437. — Tud. Gyűjt. 1836.“ X. 106. — Ő fordította görögből latinra Isokratesnek két beszédét, melynek elsőjét II. Ulászló királynak, a másodikat pedig olaszthoni volt tanulótlársának, pécsi püspök *More Fülöpnek*, kit Beroáld, a mint felebb láttuk „Philippus Gyulanus“nak nevez, ajánlotta, s a melyek Bolonyában 1524-ben azon cím alatt nyomtattak ki, melyet Horányi „Nova Mem. Hung.“ I. 645. 646. közlött.

²⁾ — Lásd itt felebb a 246. lapi jegyzést.

paravit, et hac politiori eruditione suffragatus (?), pigmentisque oratoriis bene coloratus, in patriam ad suos nuperrime remeavit. Et sane me plurimum juvat cum ex gymnasio nostro litterario scholasticos conspicio non solum cismontanos, verum etiam transmontanos nobiles complusculos bene litteratos prodiisse, quotidieque prodire repurgata lingvarum vitilagine, omniique deteresa barbarie.“ —

Bakacs Tamás, és Vardai Péter, az ifjainknak tudós külföldön való taníttatása iránti példáját követte ugyanazon időben kalocsai érsek *Frangepán Gergely* is, bizonyítja pedig ezt bécsi tanár *Coturninus* (*Schuster*) *Lénárdnak* azon beszéde, melylyel 1515-ben Frangepán Gergelyt a bécsi egyetem nevében megtisztelte; — ezen beszéd találtatik a következő című könyvben:

„Orationes Viennae Austriae ad Divum Maximilianum Caes. Aug. aliosque illustrissimos Principes habitae. In celeberrimo trium Regum ad Caes. conventu. Anno M.D.XV.“ — A könyv végén: „Impressum Viennae Pannoniae per Hieronymum Vietorem, Expensis vero Leonardi, et Lucae Alantsee fratrum. Mense Januari. Anno. M.D.XVI.“ Negyedréttben. — Az említett beszédnek címe és ide tartozó töredéke így következik:

„Oratio in exceptione Reverendiss: D.D. *Gregorii de Frangepanibus* archiepiscopi Colocen: in conventu Caesareae Majestatis cum tribus Regibus nomine Academiae Viennensis, per Magistrum Leonhardum Coturninum habita.“ — Ebben Frangepán Gergely ifjúságáról, életéről, tudományosságáról, és ifjainknak a külföldön való taníttatásáról ezek említettnek: „Nullis in tua juvenili aetate laboribus pepercisti, nulla vitae pericula timuisti, nullas calamitates, quae continue tibi imminabant, fugisti, sed audaci animo singula, praemium sperans, quod magnifice tibi contigit, aggressus fuisti; rei illius testimonium veridicum videtur vultus tui majestas praeseferre excellentissimum, namque scientiarum thesauri in te absconditi indicium pariter facie comparere solet, non hic nimirum abest doctissima litterarum cognitio, non veri a falso discretio, nec sermonis elegantia ornatissima Munificentia pecuniarum copiis minime parcis qua domi-

num *Georgium* consobrinum tibi inclite dilectum *Comitem de Frangepanibus* nobilissimum Viennae nobiscum in gymnasio florentissimo artibus ingenuis edoceri cupis, quod procul dubio omni opera, et diligentia adhibita exequi videtur adolescens pulcherrimus.“ A Frangepán családnak Magyarországra való átszármazásáról, és említett Frangepán Gergely elébbi hivatali működéséről ezeket tanuljuk e beszédnek folytatásában: „Beda rege Ungariae potentissimo (IV Bela) a Tartaris, ut ferunt, devicto, et a Romanis auxilio potitores (igy!) sibi viros fortes ordinis senatorii cum magna hominum multitudine in auxilium delegerunt (igy!) quorum unus tuae vetustissimae stirpis primus parens fuisse creditur, qui tanta contra infestissimos hostes bella habuit, ut propter rei bellicae peritiam, Croatiam, tuae revendiss. dignitatis patriam dudum pacifico gubernamine rexerit, etiam alii nobilissimi Comites post eum gubernatores facti, felicissime moderavere, hi armis, tu vero ex ea antiquissima familia, sapientia, prudentiaque cunctos excedis, et superas, facundia tua clarissima opitulante, atque Dei gratia in te agente, dignitates, officiaque magnifica non immerito adeptus es, qui enim Praepositus in Albaregali, civitate nimirum Hungariae non minima factus, ac serenissimi regis Hungariae legatus ad fratrem suum Poloniae regem Sigismundum gloriosum, et victoriosum missus ita utrinque causam gessisti, ut et archiepiscopus, et archigrammateus summus et excellens factus sis, insuper ditissimi regni Hungariae sigilli majoris lator ac custos acceptus habearis. Haec cuncta tuae vetustissimae prosapiae a Romanis ortae adjecisti munera. Nec reverendissime Princeps Gregori, tuum patrum dominum *Christophorum Comitem a Frangepanibus* eminentissimum aliquam infelicitatem perpessum opineris qui fortitudine sua cuncta vitae pericula respuit, caesareae Majestati strenuissime militans a Venetis ipsis captus sit. Grata superveniet quae non sperabitur hora. Maximus enim honor est, vel mortem, vel ingentes calamitates pro reipublicae, patriaeque salute subire, quem honorem is absque dubio consecutus est, qui omnes humanas adversitates postponens, ab ipsis hostibus cum captus sit, ab eisdem tamen honorifice tractatus dicitur. Quantum e regione honoris et gloriae

ex patruo tuo domino *Michaelae Comite* famigeratissimo, crudelissimi belli contra Turcas duce, et capitaneo fortissimo in dies consequeris, nemo est, qui ignorat, cum is stragibus undeviginti truculentissimis Turcis felicissime reluctatus sit, eosque profligaverit.“

A XV. századnak vége, és a XVI-diknak eleje azon időpont amely honfiainkban a tudományok iránti vonzalmat, s vágyat annyira nevelte, hogy nem csak akkori ifjaink, de meglett férfiaiink is tanulás végett a külföldre utaztak, amiről a többi között bizonyosságot tészén a következő című könyvnek ajánlólevele:

„M. T. Ciceronis Oratio luculentissima, quam pro Aulo Licinio poeta habuit, unde et magna Poeticae laus in hac ipsa continetur coloribus Rhetoricis in margine suo loco eleganter appositis.“ A könyv végén: „Viennae Pannoniae impressum per Joannem Singrenium. Anno M.D.XVIII.“ Negyedréttben. — A második lapon: „Egregio viro, *bonarumque artium studioso Georgio Sereed Agriensi Canonico*. Udalricus Fabri S. exoptat. — Recte, nec minus prudenter facis mi Georgi, quod ea potissimum studia tantopere, et quae vel maxima sunt, amplectendo simul conjungis, horasque ipsis impartiri studes, ac collocare tanta temporis parsimonia, ut ne minimum ejus punctum citra singularem aliquam frugem tibi elabi incassum aut effluere queat. Studia inquam tum eloquentiae, tum juris ipsius. Haec duo si juncta fuerint, vix dici potest, quantum verae laudis, et gloriae homini afferant Tu igitur Georgi, quo cepisti, ingredere proposito, perseveraque in bonis studiis Accipe jam jam hanc, quam tantopere efflagitasti, Ciceronis orationem luculentam pro A. Licinio poeta, quae quam elegans sit, facile, ea attentius lecta, dijudicare poteris. Ex aedibus nostris. Viennae Austriae. XII. Kalen. Augusti. Anno M.D.XVIII.“ — Innen kitetszik tehát, hogy *Serédi György*, bár 1518-ban már egri kanonok volt, még is ugyanakkor Bécsben a szónoklást, és törvényt tanulni nem tartotta disztelennek.

(Vége következik).

MIHELYES JÁNOS NAPLÓJA.

KÖZLI

SZILÁGYI SÁNDOR.

A „*Történeti Emlékek a Magyar Nép községi és magán Életéből*” című vállalatnak ez évben két kötete kerül ki sajtó alól. A másodikat Lugossy József és Szilágyi István urak, a harmadikat viszont Szabó Károly úr és fen írt bocsátják közre. A vállalat I. kötete mellett szépen nyilatkoztaka közönség és szakemberek, az első pártfogolás, az utóbbiak csatlakozás által. Jelesül Dr. Ötvös Agoston, Rosty Zsigmond és Vass József urak tetteges részvételt ígértek.

A III. kötet teljesen ismeretlen s nagy becsű memoírok, diáriumok s más történeti emlékeket hozand. Magában foglalja a Szakál Ferenc naplóját, melyet fen írt, eredetiből másolt le, megbecsülhetlen adatokat tartalmaz; egy névtelen diáriumot a Tököly mozgalmas korából, melynek eredetie hasonlólag fen írt birtokában van, Péro sententiáját (mintegy adalékul az I. kötethez, eredetie Lugossy úré), protestáns anyakönyvi följegyzéseket, kivonatot egy 1732-iki határperből, és Mihelyes János Naplóját (1784—94), melyet Dr. Ötvös Ágoston úr szíveskedett fen írttal közölni. E napló nevezetes adatokat tartalmaz a József császár korából. Terjedelmes és sok helyt mügonddal van dolgozva. Stilusa könnyű és folyékony. A kornak nem csak polgári történetét, hanem a török háború részletes leírását is adja. Mind kettőből közlök mutatványt. A munka átdolgozása nekem tanulságos és gyönyörködtető volt s nagy köszönettel tartozom tisztelt barátomnak dr. Ötvös Agoston úrnak annak megszerzéséért az író fiától.

A mutatvány itt következik:

I.

1786.

Deákságomnak 3-dik esztendejében u. m. 1786. Philologiae Professor Nemegyei János uram az első Philosophu-

soknak Oratio dolgozásra materiákat osztogatván ki, én is oraltam az ó Collegyom Auditoriumába ezen materiáról: *Virtutis Comes est invidia*.

Mely esztendőben voltam legelőször Patronusnál Alamoron Gróf Székely Lászlónénál, togatus deák thordai fi Mezei István kedves barátommal. Másodszor Szász Vessződen a felebb is tisztelt Mlgs Türi László úr Patronusom patrociniúmán. Harmadszor Bányán, mely alkalmatossággal egyedül hetet prédikállattam; innét a Collegyomba visszámenvén tétettem a Rhetorikába Kántornak.

Ebben az esztendőben ismét 1. Julii német nyelv tanulás végett kedves barátom Mezei Istránnal Szebenbe menvén Mlgs Patronusom Türi László úr két atyjafiait u. m. Bartsai László úrfit rhetorikára, Bartsai Rákhel kisasszonyt pedig vallásra, arithmetikára és írásra tanítottam lévén egyszerűmind szabad kosztom. Itt létemben Flgs II. József 16-ik Julii dél után 4 és 5 óra között a Szeben mezejére gyült Loger megnézésére béérkezhvén, volt szerencsém ő Felségit két hetek alatt majd minden nap látni. Ugy hozzá szoktunk volt már ő Felségihez, hogy kalapot is ritkán emelintettünk nékie.

Szebenből 7berbe Enyedre vissza menvén lettem Theologussá, amidőn Prokurator Goro Miklós úr togatus deák nagyobb fiát Goro Sámuelet tanítványnak kezem alá adta, lévén azelőtt is tanítványaim Abrud Bányai ifjabb Gottzmány Ferenc, Hunyad vármegyei Thot nevű és két katolikus fiú Kudera nevezetűek, Tsuka nevezetű szolgámmal.

Ezen folyó sok változások alá rekesztett esztendőben 1. May. az erdélyi törvényes felsőbb és alsóbb székek ugyan Flgs urunk parancsolatjából más rendbe állittattak, úgymint a Thesaurarius a Guberniummal egyesítettvén *Politicum és Judiciale Gubernium* nevezet alatt két Classisokra osztott; a Politicum és Camerale Dicasteriumnak Ordinarius Praesesse volt maga a Gubernator 14 ezer forint esztendei fizetéssel. Vice Praesesse pedig ekkor a Thesaurarius hat ezer for. fizetéssel. Voltak benne 12 referens consiliariusok, külön külön két ezer két száz forint fizetéssel, akik között az Ecclesiasticumokba a referens volt egy katolikus pap, kiesvén ez által a pápista püspök a Guberniumból. 15 Secretariusok az

első classisba ezer két száz, a másodikba ezer, a harmadikba 800 rforint fizetéssel. 10 Concipisták 600 rforinttal; 3 registratorok, 2 vice registratorok, 5 regestransok, 16 cancellistákkal; expeditor, két adjunctus expeditor, 18 Cancellistákkal; igen sok 30 krajcáros diurnistákkal és honorariusokkal, egy Taxator, egy contrarotularius egy cancellistával. Ezeken kívül a Gubernator szállásán volt egy praesidialis cancellaria is, mely állott egy secretariusból, egy concipistából, két cancellistából. Folytattak az úgy nevezett Politicum és Camerale Guberniumban a Politicum és Camerale objectumok, a bányászi Thesaurariusatus továbbra is a maga aktivitásába megmaradván.

A „*Judiciale Guberniumban*, melynek v. praesessévé tétetett Mlgs Principális uram báró Bánffy Farkas úr ő Excelentiája 6000 rforint fizetéssel, folytattak a törvényes fő dolgok az ordo Judiciarius szerint, melybe a pereknek szaporában való lefolyhatásokra nézve sok jó találatik. Neveztetett supremum Revisorium Tribunál vagy Forumnak in M. hocce Tranniae Pptu. Állott 8 referens consiliariusokból és 3 secretariusokból, mindnyájan hasonló characterrel és fizetéssel a Politicum Guberniumbeliekkel; a subalternuma egy volt a királyi tábláéval.

A *Méltóságos királyi Tábla* is pedig, a törvényes jobban és szaporábban való dolgoknak folytatásokra nézve a K. Judiciale Guberniummal nagy egybekötötése lévén, Forum universale appellatorium nevezet alatt Marus-Vásárhelyről Szebenbe által tétetett, amely állott egy ordinarius és vice praesesekből, ez Gubernialis consiliariusi ranggal és fizetéssel, a más pedig nagyobb ranggal és fizetéssel; 14 actualis assessorokból referens Consiliariusi titulussal és külön külön 1500 rforint fizetéssel, akik közül egyik valamint a Guberniumba úgy itt is a bányászi dolgokba volt a referens, 4 secretariusokból, egy registrator és regestransból három cancellistával, és egy pauperum és subditorum Advocatusból mind nyájan hasonló ranggal és fizetéssel a Guberniumbeliekkel; eltöröltetvén ezek által az ítélő mesteri vagy protonotariusi hivatalok az supernumerarius assessorokkal.

A *Fő provincialis Commissariatus* is elbomolván az itt előfordult folytatása által adattatott a Guberniumnak melynek

ismét a következő 1788 eredett török háború alkalmatos-
ságával valami részben helyre kellett állani.

A bányászi causákba a Zalathnai *Primarium Judicium Montanum* tétettetett *Primae instantiae Forum*má, az honnan a causák appellatio mellett mentek a királyi táblára, innét pedig, hanemha a két Forum sententiái megegyeztek, a *Judiciale Gubernium* revisiójára, mely oztán a következő 1787-ben jobban is reguláztattatván a *Personalis* és *Sallari-
alis* statussa állott e következőkből: egy bányászi fő bi-
róból vagy praesemből 800 rforint esztendei fizetéssel, 4 re-
ferens assessorokból külön külön 600 rfr. esztendei fizetéssel,
akik között volt a *Montanus Geometra* is hasonló ranggal és
fizetéssel. Egy *primarius secretarius*ből 500 rfor. fizetéssel,
ki a sessióba a *protocollum*at vitte. Más *secretarius*ből 400
rfr. fizetéssel, a ki egyszersmind *exhibitorum protocollista* is
volt, egy *registrator* és *Taxator*ből 400 rforinttal, egy *prima-
rius cancellista*ből 300 rforinttal, akinek gondja volt az *expe-
ditiókra*, és a *registrator contralloriáját* is vitte in *Taxali-
bus*; más *cancellista* 250-tal, 3-ik 200 rforinttal, egy *cancel-
lariae servus*ből 156 rforinttal; két *Gornik*ből külön külön
72 rforinttal; egy *mediastinus*ből 60 rforinttal; ezeken kívül
a szállások mindeniknek ingyen volt.

Továbbá a főispányok a titulusok meghagyásán kívül
tolláltatván, a vármegyék Erdélybe 3 kerület vagy *districtu-
sokra* osztattattak. Az 1-ső u. m. *Szebeni districtushoz* adat-
tattak Hunyad, Küküllő, és Szeben vármegyék, királyi *Com-
missariussa* volt *Mlgs gróf Kemény Farkas* úr ő *Excellen-
tiája*, Szeben vármegyének *actualis főispánya*, a több ehez a
districtushoz tartozó vármegyéknek pedig fő *administratora*,
az *officium* helye volt Nagy Szebenben. A 2-ik u. m. *Fagara-
si districtushoz* tartoztak: felső Fehér részeivel, Kőhalom,
Segesvár, Nagy Sink és Újgyház szász székekkel egye-
sítettett Fagaras, a *Barcasági districtussal* egyesítettett Há-
romszék, Csik, Gyergyó és Kászon székely székekkel egye-
sítettett Udvarhely; vármegyék fő k. *Commissariussa* volt *Mlgs
Gubernialis consiliarius Bruckenthal Mihály* úr ő *Excellen-
tiája*; Fagaras vármegyének *actualis főispánya*, Hunyad vár-
megyének pedig *administratora*; az *officium* helye volt Fa-

garas. A 3-ik u. m. *Kolosi* districtushoz tartoztak: felső Kolos, felső Thorda és közép Szolnok vármegyék; k. Commissariussa volt Mlgs Consiliarius Gróf Széki Teleki Ádám úr ő Excellentiája, felső Dobokával egyesítettett belső Szolnok vármegye actualis főispánya; ezen regia Commissio residentiája volt Kolosvár. Ezen előszámlált 3 districtusoknak Personalis és Sallarialis statussa állott e következőkép:

1 Királyi fő Commissariusból	4000 rfr. esztendei fizetéssel.
1 Secretariusból	800 " " "
1 Procollistából	500 " " "
1 Regestransból	400 " " "
1 Cancellistából	300 " " "
Más Cancellistából	200 " " "
Scripturisticumokra volt	500 " " "

Volt Janitora is mindenik officiumnak külön külön.

Ugyan ezen folyó 1786-ban 1-ső Májusban Erdélyben a földnek felmérése ily manipulációval elkezdődik: Erdély, mint ez előtt is 3 districtusokra osztatódván; mindenik districtus volt külön külön ezen mérégetésnek királyi Commissiója is, a királyi Commissarius egyszersmind volt ezen Commissionak fő praesese, akinek is 4000 rforint fizetése mellett mikor útazott a dimensionis munkában, mint fő Commissionis praesesnek minden napra volt 6 rforint fizetése, és szabad Forspan két szekér eleibe; ezen kívül tagjai a fő commissionak voltak: 1 districtualis aconomus cum diurno f. 3, két aecomussa cum diurno 3 for. NB. ezek küldettek Csehországból, mint akik közelebből vigyáztak a dimensio igazságos végbenvitelére, 1 fő commissio ingenitura cum diurno f. 3, egy más aconomus cum diurno in loco officii f. 1. extra locum officii rf. 2; egy rationum ductor cum diurno f. 2. Ezen fő Commissio igazgatása alatt mindenik vármegyében volt egy egy az az 11 al commissio. Tagjai:

1 alcommissarius vagy praeses cum diurno	rf. 3
1 alaeconomus	2
1 alcommissio ingenitura	2
1 Calculator	2
1 Erdő becslő Csehországból	2
1 actuarius	1 x. 30.

Míg az havasok és erdők felmérétek geometrice volt ingénieur 10, 12 s még több is a f. 2.

Ezen alcommissiotól függtek a dirigensek, kiknek 8 vagy 10 falu is volt igazgatások alatt, fizetések volt mindennap. 1.

Ezen dirigenseknek minden faluban volt egy scribájok vagy manipulansok cum diurno. xr. 50.

Ezek a manipulansok állottak mindenféle gyülevész emberekből u. m. deák, katona, kovács, kalapos, csizmadia s több effélékből; mely abból esett, hogy ha ezek fel nem vették volna ezen munkára, tehát Csehországból küldöttek volna efféle derék manipulansokat cum diurno rf. 1 kr. 30.

Ezen manipulansok 6 falusi esküdtek segítségével a földet mérték láncokkal, a mérést az arra készített tabellákba hosszúságok, szélességek szerint beírták, és jugerumokra reducálták akik értették.

A dirigensek kötelessége volt ezen manipulansokra vigyázni és utánnak gyakran próbát tenni, hogy a föld jól mérettessék, jól beíratassék, és jól reducáltassék, s minden hibákat megigazítson, annakutánna a föld termését amaga igazgatása alatt levő falukban fateáltassa, és a faluknak summariumot készítsen; továbbá minden holnapban a földmérés progressussáról, az alcommissiónak az ahhoz készített tabella szerint referáljon.

Az alcommissio kötelessége s nevezetesebben az ingénieuré a volt: hogy a dirigensre vigyázzon, gyakran ottan tégyen próbát, ahol a dirigens is igazítást tett, és a reductiot a Calculanssal együtt positióról positióra revideálják.

Az erdő becsüllője: hogy az ingénieur által felmért erdőkben lévő fák fateáltassanak mint p. o. ezen erdőben ennyi jugerum ad ennyi öl tűzifát, nyolcvan vagy száz esztendőben, és ezt a locale pretium szerint pénzze tegye.

Az alaeconomus kötelessége: hogy a dirigens által tett fassiojára a föld termésinek szorgalmatosan vigyázzon, nehogy egy vagy másik gazda ember netalán a jó termésű földjéről igen keveset, más pedig ahhoz képest rosszabb földről igen sokat fateáljon.

Az alcommissariusé: mindenekben dispositiót tenni, mind-

ezeknek munkájok után, mind mérésben, mind reductióban, mind fassióban, mind erdő becsüllésiben gyakran próbát tenni, és minden hibákat igazítani vagy igazíttatni, és mindenkben utasítást adni; az aconomussal és actuariussal faluról falura circulálván. Továbbá a számadást együtt vinni, a dirigensek által készített summariumokat tökéletesen revideálni, és a vármegyében lévő faluk summariumaiból egy vármegye summariumát készíteni, minden holnap végivel a formulare szerént a méréshez tartozó munka folyásának minden ágairól hiteles relatiót és protocollumat az actuariussal készíteni, úgy a Commissio mindennapi foglalatosságáról diariumat vinni s a fő Commissiónak beadni.

A fő Commissio ezeket megtekintvén az udvari fő Commissionak mindenekről referált és közelebbről vigyázott az alcommissio munkájára, azokban próbát tett és az alcommissiónak difficultássaira, ha tudott, felelt, ha nem tudta solválni, az udvari fő Commissionak az iránt kérdést tett; a számadást, summariumokat revideálta, és utoljára mind a három fő Commissio külön külön a maga alatta vagy directiója alatt levő vármegyéknek summariumiból egyet egyet készítvén az udvari fő Commissionak pro Suprema revisione felküldötte.

A dirigenseket fizették a dominus terrestrisek, a manipulansokat pedig a szegény faluk, a dolog mennyiségének mivoltához képest, mindnyájan ezek a szegény adózó népet sok indebita extorsiókkal vexálták.

Ha ő felsége a méregetés által arra nem célozott volna, hogy az által a nemesi rendet is adó alá vesse, a Contribuens nép földjei után adózása között lévő proportióra nézve, ha ez a munka tökéletességre ment volna, talán jó lett volna, de úgy is erre nem öt de húsz sőt harminc esztendőök sem lehetek volna elégségesek, melynek veszedelmes következéseitől tartván a statusok, a következő 1790-dik esztendőben a vármegyék közönséges megegyezésből rész szerént elégették, rész szerént pedig a sárba tapodták.

Ezen méregetés alkalmatosságával a jó reménységű ifjak is a Collegiumokból a haszon reménysége alatt kijöven a hiuság piacán a korhelység és bujaság gyakorlása által, melynek ezen időben, minden szemérem nélkül, a jó és

ártatlan erkölcsök megvesztegettetések mellett, szabados gyakorlása volt, nagyon elmulattak.

Ártatlan mulatságra hajlandó még kevés számból álló ifjú indulatimból ösztönöztetvén, ezen folyó 1786 esztendőben, üres óráim között, a muzsika némely neme u. m. a Fleutraveur (így) és Clavikordium tanulásához adtam magamat; melyekben a természet s a magam ezekre vonzó hajlandóságom vezérlések által alkalmas előmenetelt tettem.

II.

BELGRÁD MEGVÉTELINEK HISTORIÁJA.

Az egyik győzelem hírét nyomban követi a másik. A seregek ura vala a mi Gedeonunkkal, mint vala Josuéval. (A Laudon keresztnéve Gedeon, Koburgé Josue) Ez megrontá Kudtsuk fővezér hatalmát, amaz kiszorítá Belgrád vagy Nándorfejérvára erős kőfalai közül Osmán basát. Nem hitte ugyan Osmán, hogy a Laudon előbbi barátságos ajánlásának megvetése után oly hamar könyörgésre szorúljon; de meg kellett volna gondolni, hogy most Laudonnal van a dolog, nem Vallis fővezérrel, és Gen. Gróf Neuperggel, akik 1739-ben oly csúfosan általengedték a törököknek Belgrádot.

Ötven esztendők elfolytával támasztott az isteni gondviselés e mi időnkben II. József császárnak egy győzedelmes Laudont, a ki Nándorfejérvárat az Austriai birodalommal kevés idő alatt s vesztességgel újra egyesítette. Amit egész Europa várt, meg is történt.

Megértvén ugyan is Laudon fővezér a törököknek egész Bánátból Clerfe haditármester által szerencsésen lett kiveretetését: megindítá Fejértemplomtól a nagy Armádiát Szerimbe, ahova most ujlag darab időtől fogva szakadatlanul szálították Péterváráról és Eszékről az ostromhoz megkívántató sok ezer meg ezer egyetmást, és ahová rakodott volt Berbir alól a horvátországi seregnek is nagyobb része, és Septembernek 13-ikán és 14-ikén a Száva és Duna vizein négy hidakon által költözött a roppant sereg Serviába, Belgrád alá. Ott a Dédina hegyét, Cigány szigetet, Besaniai töltést s az Eugenius sáncait elfoglalván s az ostromhoz levő roppant

készületeket megtevén, mely ostrommunkában 20 ezer foglalatoskodó földnépe vala, hozzá fogtak ezen híres ostromhoz.

Laudon fővezér meghallván Princ Koburnak Oláhországban tett győzedelmét, megkettőztette az ostrom erejét, és elsőben is a külső városok ellen intéztette az ágyúzást, és minekutánna egynehány nagy nyílásokat üttetett volna a külső sáncokon és palánkokon, Septembernek 30-dikán vitézeink négy csapatokban azokon bérohantak, az ellentálló musulmánokat rész szerént levágták, rész szerént elűzték, és így kevés idő alatt az egész külső város kezekre bírt 11 hosszú ágyúkkal, s egy mozsárral, és sok zászlókkal, 9000 juhval s egynehány száz darab marhával együtt.

Más nap a diadalmas bajvívás után értésére adatta a Belgrádi basának Laudon Kutsuk fővezérjeknek H. Koburg által lett megverettetését, s egyszersmind jelentette, hogy ha önként feladnák a várat, tehát a benvalókat minden vagyonokkal együtt maga el fogná tisztességesen költöztetni; ha nem, mind egy szálíg kardra hányatja őket. De a basa az ajánlást el nem fogadta; sok volna azt mind előhordani, amit a győzedelmesek a külső városnak elfoglalásától fogva a várnak feladásáig míveltek; elég legyen azt jelenteni, hogy minekutánna a vár és külső város közt fekvő mezőségen a futó sáncak, batteriák és más ostromhoz szükséges készülétek tökéletességre mentek volna, Oktobernek 2-ik napjától fogva annak hetedik napjáig szüntelen dörgöttek az ágyúk, szüntelen repültek a tüzes golyóbisok és szurkos koszorúk a várba, melyek mind az épületekben, mind a szegény lakosokban nagy kárt tettek, kiknek keserves jajgatása éjjel nappal hasogatta az égnek kárpitját.

Osmán basa Nándorfejérvárnak kormányozója képzelvén végső veszedelmének közelgetését, reszkető félelmei között nem tudta mit míveljen, egyfelől az uralkodó Sultánnak és Dívánnak boszúállása, másfelől Laudonnak emésztő tüzet okádó haragja rettentette őtet. Végére midőn az alatta való Tisztektől bizonyáglevelet vett volna arról, hogy ő minden pontban bételjesítette kötelességét, az említett Oktobernek 6-dik napján követeket küldvén Laudonhoz azon esedezett, hogy nekie 15 napi fegyverszünetet engedne, és hogy,

ha az alatt semmi segítséget nem kaphatna, bizonyosan feladná a várat. Ez a fegyverben megöszült szerencsés austriai hadi vezér jól tudván azt, hogy addig kell a vasat kalapálni, míg meleg, hat óránál több gondolkodásra való időt nem engedett, az alatt pedig szüntelen készíttette az ágyuzó szerszámokat. Kénytelen volt Osmán basa a győzedelmes vezérnek engedelmeskedni, és a nyert hat óráig tartó fegyverszűnésnek elmulása után három nevezetes török tisztet küldött ki az Austriai táborba, akik következő cikkelyekben egyeztek meg Laudonnal a várnak feladásában:

1. Cikkely. Mivel Belgrád várának általadása öröktől fogva meg volt egyszer az isteni végezés által határozva: tehát midőn azon eleség s hadfolytatáshoz megkívántató készületek által fognak adódni, melyek a nagyúr (török császár) részéről a listának ereje szerint találatnak a várban, a Cs. és Királyi sergek közül senki se elegyítse magát a mieink közé, s azoknak fegyvereiket ne kívánja, s valakit nagyot vagy kicsinyt azzal a kívánsággal, hogy az maga fegyverét adja oda, ne terheljen.

2-dik. A selyem portékák, szőnyegek, vagy más holmik és vagyonok szabadon engedtessenek, s nem kell elvenni senkitől csak legkisebbet is erőszakosan.

3-dik. Hogy egész s tökéletes bátorságban lehessünk becsületünkre, életünkre, feleségeinkre, s gyermekeinkre nézve: elegendő számú őrizetet kell rendelni Nisszáig, amely meg ne engedje, hogy az úton bennünket valaki megbántson, s hogy magunk marháinkkal együtt víz, fa, riskása vagy széna dolgából s más megkívántató dolgokra nézve meg ne szűküljünk, és amely azt, amit mondottunk, hiba nélkül beteljesítvén minket bátorságban és sérelem nélkül a rendelt menedékhelyre elvigyen.

4-dik. A portékák s ingó bingó jószágok alá, nem különben az olyan familiák, gyermekek, árvák, asszonyok, sebesek stb számára, akiknek semmi marhájok nincs, elegendő szekereket, s lovakat kell előállítani.

5-dik. Az enni és inni valót, ami magános kalmárok-nak vagy polgároknak sajátja volt, s el nem lehet vinni és más afféléket szabad legyen illendő áron eladni.

6-dik. A zsidó és serviai keresztyén jobbágyokat nem kell legkisebbnyire is alattomban, vagy nyilván, általában vagy különösen valamelyiket közülök az úton vagy elindulásunk idején megbántani.

7-dik. Ha valaki holmi törvényes kívánságait, s ügyes bajos dolgait akarná felfedezni, nem kell meghallgatni.

8-dik. Az olyan serviai keresztyén jobbágyokat, akik már a Mohamed hitre állottak, nem kell visszakívánni.

9-dik. A mindkét részről elfogottakat cserébe vissza kell adni.

10-dik. Ha isten segedelmével az indulás megesik, nem kell egy nap többet menni 4, 5 óránál, és oly helyeken kell kifogni, a hol víz és széna vagyon.

11-dik. Ha az említett cikkelyek meg fognak állíttatni, a megkívántató szekereket s lovakat által kell adni, és hány nap eshetne a meg, és az alatt az idő alatt micsoda helyen fognának tartózkodni a császári s királyi seregek, mind pedig a miénk, meg kell mondani.

12-dik. A mivelünk levő és velünk elmenni kívánó keresztyén jobbágyokat nem kell teljességgel megakadályoztatni.

13-dik. Nagyméltóságú Excellentiád részéről egy kemény és világos parancsolatnak kell kiadódni, mely által az iránt bátorságban lehessünk, hogy sem a cs. és királyi seregek, sem másfélék oda nem fognak menni, ahol a török aszszonyok fognak lenni.

Ezen feltételre a Basának így felelt cikkelyenként Laudon fővezér october. 8-dik napján.

Az 1-sőre. Jóllehet a várbeli nép, mivel a város megvétele után az én első ajánlásomra magát megkeményítette, nem érdemlette volna meg a tisztességes és szabad elmenetel megengedését, mindazáltal csupán az indít engemet erre, mivel ismeretes előttem ő felségének a császárnak, az én nagy kegyelmességű uramnak azon kegyelemre hajlandó volta, s emberisége, melyet ellenségei ellen is kíván megmutatni. A várbeli nép azért, familiástól és vagyonostól együtt elmehet, de valami csak a nagyúr részéről találtatik, legyen az ágyú, vagy töltés, akár más hadi készület, csajkák, s másféle hadi-

hajók, vagy eleség, széna, abrak, azt által kell igazán szolgáltatni, nem különben mind azt, valami a várhoz tartozik, s a föld színén vagy a föld alatt vagyon, azt is rendszerint által kell adni. Mihelyt az egyesség megkésztül, a vár felső része felől a konstantinápolyi kaput, az alsó felől pedig a két vízi kapukat fel kell nyitni, amelyeken a fegyvert fogható nép kitakarodik, és a városnak Duna felől levő részére fog költözni. Az asszonyok és gyermekek vagyonaikkal együtt benmaradhatnak az elköltözés idejeig a várban, és megengedődik, hogy a reájok való vigyázásra s oltalmokra megkívántató férfiak is benmaradhassanak.

A 2-dikra Meglesz a kívánság.

A 3-dikra. A várbeli nép hozzátartozóival, s vagyonával együtt vízen küldődik Orsováig, e végre elegendő hajók fognak rendeltetni, és a helyek is ki lesznek csinálva, ahol naponként ki lehet szállani. Ezen helyekig, amelyek közel a Dunához fognak kiválasztódni, gyalog vagy lóháton mennek azok, akik egészségesek, a szárazon, és így mindennap össze fognak a hajókkal érkezni. Elegendő katonaság is fog mindenkor a szárazon lenni oltalmokra. Kenyerek s fájok lesz, ellenben ami késérőbe menendő katonáinkért, azoknak bátorságos visszajöveletekig itt kell hagyni 4 fő török tisztet kezességben.

A 4-dikre már megvan a felelet az előbbeni által, és csak késedelem nélkül a lelkek számát kell megmondani, hogy ki lehessen csinálni, mennyi hajó kívántatik.

Az 5dikre. Meglesz a kívánság, és ha akarják török kommissáriusokat hagyhatnak, azoknak eladása végett.

A 6-dikra. A kísérő nép, minden tekintetben bátorságot fog szerezni, s rendet tartani.

A 7-dikre. Meglesz a kívánság.

A 8-dikra. A keresztyén jobbágyok, akik önként el akarnak velek menni, nem fognak megakadályoztatni, az olyan keresztyének is, akik a mohamedána vallásra állottak, elmaradhatnak, minthogy az olyan rossz portékában semmi haszon.

A 9-dikre. Minden általszökötteket és elfogottakat vissza kell jó lélekkel adni, és cserének helye nem lehet.

A 10-dikre. A helyek, melyeknél kellessék megállapodni, úgy lesznek kicsinálva, hogy e seregeknek nagy megfárasztása nélkül el lehessen oda jutni.

A 11-dikre. Mihelyt tudva lesz, mennyi hajók kívántatnak, meg fog az idő határozódni, mikorra állanak azok elöl, és ugyanakkor az elköltözésnek napja is.

A 12-dikre. Megvan a felelet a 8-dik által.

A 13-dikra. Igen is, és semmi erősebb parancsolat s ajánlás részéről nem lehet, mint nevemnek az egyesség cikkelyei alá való írása. Egyébaránt azt megkívánom nyilván, hogy a Belgrádi nép tartozik az orsovai basának azt kidolgozni, hogy minekutánna Orsova körül hajóink kiürülnek, azokat Ó-Orsovánál vagy feljül rajta kiköthessük, ott tartassuk, és mi azoknak most, vagy ennekutánna leendő visszavontatásában csak legkisebb részben is a török csajkák által, vagy más módon meg nem akadályoztassunk.

Ezen feleletei a fővezérnek leiródtak, egyesség megerősítése végett, az Osman basa kívánságai cikkelyeivel ugyanazon papirosra; ezek a bal, amazok pedig a jobb oldalára a papirosnak, úgy hogy, a feltételekkel épen általellemben estek az azokra adott feleletek. Ezek alá írta Laudon fővezér maga nevét, amazok alá pedig Osmán basa, a katonai s polgári renden lévő főbb török tisztekkel, előljárókkal együtt.

A megegyezésnek mindkét részről való megerősítése után harmad nappal mind az örző katonák, mind a musulmánok a várból kiköltöztek, kiknek száma mindössze 25 ezerre ment, akiket két batallion gyalogság és három osztály magyar huszárok kísérték Ó-Orsováig, azalatt is pedig, míg ezek innét visszatértek volna, öt fő török tisztek maradtak zálogba; úgymint Achmet Effendi defterdár, azaz a nagyúr kincstartója; Jussuf aga, előbbi Arabagi basa, vagy a pattantyúsok egyik része generálja, Ibrahim aga, egy jancsár ortának regementnek oberstere; Abdi aga, a vár alsó része igazgatója; Osmán Ceribasi egy más generál.

A várban hagyatott többi eszköz 457 ágyúkból, 6 ezer mázsa puskaporból, 2500 mázsa ónból és sok ezer nagy és apró golyóbisokból állott. Mindezek ő felsége II. József számára letartóztattak 20 török csajkákkal és 45 kisebb hajókkal

együtt. A több nyereség nincs a főtanáctól közrebocsátva. Az egész ostrom alatt 289 emberünk halt meg, és 732 esett sebbe, az elveszett törököknek számát meghatározni nem lehet, mivel az osmánok mindjárt eltemették a megöletetteket, a meghalt keresztyén lakosoknak testit pedig a föld színén hagyták, melyeknek megbűzhödött szaga egészen eltöltötte a várat.

Belgrád ostroma csak maga a vár körül több emberünket hozta mozgásba 120 ezernél. A főigazgatást vitte Laudon. Voltak feles számmal más nagyobb s kisebb méltóságú generális urak is jelen, u. m. Pellegrini fővezéren kívül ezen 3 hadi tármester urak: gr. Clerfe, gr. Colorado József az egész armádiában lévő pattantyúsok igazgatója; herceg Deliny a zimonyi tábor feje és báró Ruvroa. Továbbá Kinszky József úr a lovasság generálja. Hét feld marchal L. urak, generálisok: báró Alvinczi, Blankenstein, G. Browné, G. Colorado V. G. Mitrovszky, Tizs, Herceg Valdeck. 17 generál-majór urak: gr. D'Alton, Brentano, Kavanagh, Klebek, Kolonics József, Magdeburg, Melas, Mikovinyi, Ottó Smakers. Sztáray, Thurn, Türkheim, Venkheim, herceg Vittemberg, herceg d'Ursel, Zehentner.

Voltak e nagy ritka történetnek nézői főherceg Ferenc, az Anhalt-Göthi herceg, s más külső országi s hazánkbeli fő rangú uraságok.

MIKÉP ISMERTÉK FEL ŐSEINK AZ ÁL OK- IRATOKAT.

KNAUZ NÁNDORTÓL.

Valamint külföldön, úgy nálunk is találkoztak a lefolyt századok hosszú során át oly egyének, kik az igazság szemét önkészített hamis okiratokkal el akarták homályosítani, vagy kik hamis pénzverés által akartak ezrek kárára meggazdagodni. Így már 1253. évről ismerünk egy *Lörinc* nevű *bessenyői lakost* Dömötör fiával, és egy *János* nevűt, kik hamis pénzverésen kapatván, eszközeik a király, IV. Béla, elé vitet-

tek; ők magok pedig jószáguk elvételével bűnhődtek¹⁾. Többen voltak azonban az oklevélhamisítók. Így Verbőci 1448-ról említi *Zömlyn Gábort*, ki egymaga 46 hamis okiratot készített!²⁾ Hogy mily módot követtek ősünk ily ál okiratok fölfedezésében, még tudtomra sehol sincs megemlítve; mert az említetem 1486-ki országgyűlésnek XI. fejezete csak ily okirathamisításnak további lehetőségét akadályozza; de mint ismerték fel a már elkészített ál okiratokat? erről ím felvilágosítást ad a most közlendő okirat, mely 1399. évről kelve, mutatja, hogy ősünk már az előbb felhoztam évek előtt is értettek az okirattanhoz; szövege pedig mutatja ama figyelmet s lelkismeretességet, melylyel azt kezelték.

De szóljon maga az okirat.

Nos *Johannes de Marach* (igy) *Banus Machouiensis* *Memorie commendamus* Quod cum *ladislaus dictus Pychere de Bekatorok* sabbato proximo post festum bb. Petri et Pauli apost. proxime preteritum ad nostram veniendo presenciam, magistro *Nicolao dicto Berzethe de Berzethemonostora* similiter personaliter coram nobis adherente, per formam querimonie proposuerat in hunc modum. Quod idem magr. Nicolaus dictus Berzethe vniuersa Blada seu fruges, in facie possessionis sue, *daroch* vocate, procreata et existentes, per homines vice Comitum nostrorum *Comitatus de Baranya* auferri fecisset; cuius rationem scire vellet ab eodem. Quo percepto idem magr. Nicolaus dictus Berzethe in huius contrarium responderat ex aduerso, quod hoc verum esset, vt ipse eadem Blada et fruges premissio modo auferri fecisset, et, quod intra metas possessionis sue *Kopach* nominate per Jobagiones ipsius *ladislai* seminati exitissent (igy), et hoc litteris suis med iantibus in termino vltiori, per nos sibi dando, efficaciter posset conprobare. Et quia idem *ladislaus* predicta Blada seu fruges intra veras metas dicte possessionis sue *daroch* vocate

¹⁾ *Pray* Hierarch. II. 62. s innen *Fejér* Cod. Dipl. IV. T. II vol. 171. l. ²⁾ Lásd a magyar törvénykönyvnek nagyszombati 1696. évi kiadása 82. l. — Hasonlóról értesít az 1486. országgyűlésnek XI. fejezete. Több példát hoz fel *Schwartner* Diplom. Pest. 1790. 20. l. és különösen *Fejér* Prodróm. XLII. l., hol többi közt *Schwartner* ellen is kikel. És ismét *Fejér* Authent. et vis prob. Dipl. 10. l.

seminatas et procreata existere, et hoc modo simili literis suis mediantibus efficacibus declarare posse referebat, pro eo Judicantes commiseramus eo modo, vt tam prefatus ladislaus dictus Pychere, quam annotatus magr. Nicolaus, vniuersa eorum literalia Instrumenta metalia, si qua (igy) super premisis haberent confecta, quintodecimo die predicti sabbati diei contra sese coram nobis exhibere teneantur, quibus visis Iudicium et Justiciam facere valeremus inter partes in premisis. Ipso itaque quintodecimo die occurrente prenominati ladislaus dictus Pychere personaliter coram nobis adherendo presente prefato magro Nicolao dicto Berzethe quasdam litteras priuilegiales, a domino *Bela* rege *quarto* loquentes, nobis presentauit Hunc tenorem continentes: *Bela* dei gracia Hung. dal. Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lod omerie, Comanieque rex omnibus presens scriptum inspecturis salutem in omnium saluatore. ad vniuersorum noticiam, tam presencium, quam futurorum tenore presencium volumus peruenire, quod *dyonisius* et *Stephanus* ad nostram accedentes presenciam nobis humiliter supplicarunt petentes, vt quandam terram *Castri de Barana, dranch* vocatam, habitatoribus destitutam, eis ob merita seruiciorum suorum conferre dignaremur, verum, quia de eo quod eadem terra esset vacua et habitatoribus destituta, nobis plena veritas non constabat, fidei nostro *Beato abbati Waradiensi*, vt ad illam terram accederet et eam, si vacuam et ad dictum Castrum pertinentem inueniret, eisdem dyonisio et Stephano assignaret, nostris dedimus litteris (igy) in mandatis. Idem itaque B. abbas warad., regio obtemperans mandato, vt decebat, super illam terram personaliter accessit et sicut nobis rescripsit, inuenit eam esse vacuam et ad predictum Castrum pertinentem, quam conuocatis conmetaneis et vicinis, nullo contradictore existente, *sicut nobis mandauit*, (e szavak csak tollhibából jöhettek ide*), de nostro mandato statuit dyonisio et Stephano supradictis. Nos igitur considerantes meritoria seruicia dyonisi (igy) et

*) Ha a *mandauit* itt annyit teszen mint egypár sorral feljebb a *rescripsit*, úgy e szóknak itt lehet helyök. *Fejéernél* is megvannak T. IV. Vol. III. 188. l. Szerk.

Stephani predictorum nobis fideliter impensa, volentes eis regio occurrere cum fauore, dictam terram dranch vocatam eisdem, et per ipsos heredibus ipsorum, heredumque suorum successoribus, dedimus, donauimus irreuocabiliter iure perpetuo possidendam, auctoritate presencium duximus confirmandam. Cuius mete, prout dictus B. abbas warad., cui eandem terram reambulandam et metis distingendam (igy) commiseramus in suis literis nobis rescripsit, hoc ordine distinguuntur. Prima meta incipit a parte occidentali super terram hereditariam ipsius predicti dyonisy et Stephani, que separat ipsam terram a terra ecclesie *Saxariensis* (igy) *Lastho* vocata, deinde proceditur versus partem orientalem, vbi sunt due mete que separat (igy) ipsam terram a terra predictae ecclesie, deinde procedendo peruenit ad quemdam monticulum, vbi sunt due mete, deinde peruenit ad quoddam pratum, deinde peruenit ad quemdam locum *dranchfok* vocatum pertinentem ad ipsam terram dranch vocatam, deinde peruenit ad danubium, deinde peruenit ad quemdam locum *lechfok* vocatum, vbi sunt duo loca molendinorum, pertinentem ad ipsam terram dranch vocatam, deinde peruenit ad quemdam lacum *Michotha* vocatum cum danobio pertinentem ad predictam terram, deinde peruenit ad inferiorem drancham pertinentem ad predictam terram, deinde peruenit ad quemdam lacum *vidra* vocatum pertinentem ad antedictam terram, que separat ipsam terram a terra Castri de Barana *Kopach* nuncupata, deinde peruenit ad vnum lacum *Ethekud* vocatum pertinentem ad predictam terram, que separat ipsam terram a terra kopach, deinde peruenit ad unum lacum *let* vocatum pertinentem ad ipsam terram dranch vocatam, que separat a terra kopach, deinde peruenit ad locum *lechfoka* vocatum, qui ad terram predictam pertinet, cuius finis iacet ad partem meridionalem ad (következik egy szónyi üres hely ¹⁾ cuiusdam lacus, que separat a terra kopach, deinde peruenit ad quemdam lacum *abba* vocatum pertinentem ad terram antedictam, qui separat a terra kopach, deinde peruenit ad quatuor metas capitales, que separat a terra kopach, deinde peruenit ad vnum vallem, vbi sunt due

¹⁾ Kell : introitum.

mete, que separat a terra kopach, deinde tendit ad aquilonem (igy) partem et peruenit ad vnum lacum *kengelus* vocatum pertinentem ad terram dranch vbi sunt in arbore poni (igy) tres mete, que separat a terra kopach, deinde peruenit versus partem occidentem (igy) vbi iungitur terre ipsius *dyanch* hereditarie vbi sunt quatuor mete, que separant inter terram kopach, *Chama*, et ipsam terram dranch nuncupatam vt autem hec nostra donacio, seu collacio terre, robor (igy) perpetue firmitatis obtineat, presentes literas duplicis sigilli nostri munimine eisdem dyonisio et Stephano concessimus roboratas datum per manus magri. *Farkasij electi albensis, aule nostre vicecancellari* (igy) dilecti et fidelis nostri anno domini MCCLX quarto Regni autem nostri vicesimo Nono. In quarum contrarium prefatus magr. Nicolaus dictus Berzethe, literas domini nostri *Sigismundi regis Bude* feria tertia proxima post dominicam Ramispalmarum a. d. MCCC Nonagesimo septimo patenter emanatas continentes in se de uerbo ad uerbum tenorem literarum domini *andree olijm similiter regis Hungarie patris dicti domini Bele regis* anno ab incarnatione domini *M. ducentesimo duodecimo* regni autem sui anno septimo confectarum, coram eodem domino nostro rege in causa inter *Mychaelem* filium *Nicolai de Gyula*, ab vna, et prefatum Nicolaum dictum Berzethe, in facto possessionis kopach habita, in Iudicio exhibitarum, in se continentes, nobis demonstraui in quibus collacio et metarum dicte possessionis kopach cursus et ereccio per *Poth olijm Palatinum* facte seriose continebantur. Ipsarum itaque literarum exhibitionibus factis discussionem ipsius cause, tum propter suspicium prescriptarum literarum priuilegialium a dicto domino Bela rege loquencium, tum etiam partibus predictis volentibus *ad congregacionem nostram generalem in Comitatu Tolnensi proxime per nos de regio speciali edicto celebrandam, duxeramus prorogandam, prescriptas literas per easdem partes coram nobis productas apud nos reseruantes. Tandem in ipsa congregacione nostra feria secunda proxima ante festum b. laurencij martiris ex ipso regio speciali et litteratorio edicto prope villam Zakal celebrata, prenominati ladislaus dictus Pychere ab vno et magro Nicolao dictus Berzethe parte ab*

altera personaliter ad nostram venientes presenciam, eis causa in premissa Iudicium et Justiciam per nos postularunt impartiri (igy). Cumque nos prescriptis literis parcium predicatarum in medium productis, pretactas literas priuilegiales a dicto domino Bela rege loquentes per ipsum ladislaum productas per magistros peritos, Notarios Curie domini nostri regis, et nostros aliosque literatorie sciencie viros, ecclesiasticos videlicet et seculares, diligenter reuideri, perlegi et examinari facere cepissemus et de ueritate earundem magis dubi — —, de falsitate ipsius certa experientia innotuisset et propter maioris rei euidentiam clariorem diffinicionem discussionis quiditatis (igy) earundem literarum, ad pluralitatem nobilium in eadem congregacione copiose confluencium, ad diem crastinum distullemus; Tandem ipsa die crastina lucescente, Nos vna cum prenomminatis magistris Notarijs, ac viris literatis et scientificis, necnon vniuersis nobilibus, in examinacione literarum prescriptarum nobis adherentibus, de veritate, vel falsitate earundem plene rolentes experiri, easdem partes ad nos venire vocari fecimus, qui quidem ladislaus ab eadem congregacione nostra se furtim retrahens, occultauit, nec in suo Hospicio requisitus fuit reinuentus, sed a facie Juris et Justicie fugitiue recessit in iudicium sue culpabilitatis manifestum, que quidem litera (igy) priuilegalis, ab ipso domino Bela rege loquens, omnibus ipsam intuentibus, legentibus et audientibus in stilo, vt prescribitur, incongrua et confusa, in scriptura mala et puerili, penitus nequiciosa et in quibusdam verbis cancellata, in anno autem veritate (igy) discrepans, in pargameno nouo, serico nouo, Cera sigilli maliciose denigrata, Sigillum autem cum alio vero sigillo dicti domini Bele regis per nos mensuratum, minus et distortum ac pessimum esse adinueniebatur, et euidentissime apparebat. Et ne huiusmodi nequiciosus processus et delacio ac exhibitio ipsarum falsarum literarum anotati ladislai dicti Pijchere, absque vlcione et pena debita eiusdem, ne aly ab ipso exemplati, similia facta nequiciosa et falsaria perpetrare presumpmant, sed potius pena ipsius alios quoslibet, propter fragilitatem condigenis (igy) humane nature magis ad malum, quam ad bonum abiles (igy) ab huiusmodi nequiciosi et falsarij processus exsecucione terreat, retrahat et obstupescat,

eundem ladislaum dictum Pychere in pena delacionis falsarum literarum, et ex eo in sententia Capitali ac amissione vniuersorum Jurium possessionariorum rerumque bonorumque suorum ubique in regno Hungarie existentium, ipsum solum precise contingencium, contra annotatum magistrum Nicolaum dictum Berzethe decreuimus et commisimus convictum et agrauatum extitisse, auctoritate nostra Judiciaria mediante. In cuius testimonium presentes eidem magistro Nicolao concessimus literas nostras patentes, communi Justicia suadente. datum proximo die congregacionis nostre predictae in loco memorato anno domini MCCC Nonagesimo Nono.

Ime — tehát egykorú — hivatalos levélből láthatjuk az ál okiratok fölfedezésére őseink által követett utat. Csak e kifejezés feltűnő ez okiratban: „in anno autem veritate discrepans.“ Mert IV. Béla 35 évig uralkodván, s 1270. meghalván, ez 1264. év csakugyan 29-ik éve volt uralkodásának, mint a szöveg közé igtatott ál okirat mondja, s mint ezt IV. Bélának több ez évi okiratának hasonló befejezése is mutatja. Tehát az évben nincs hiba. Ezen azonban nem akadhatunk fel talán az ellenfél által felhozott s II. Endrétől kelt, de előttünk ismeretlen, okirattali összehasonlításnak következménye e kifejezés. Még feltűnőbb, hogy ezen itt hamisnak bélyegzett okirat eléjön Fejér Codexében is (Tom. IV. vol. III. 188. l.) és pedig, mint a végén mondja, „ex autographo“ leírva. Ebből tehát vagy az következik, hogy a bírák a hamis oklevelet itélelhezás után nem semmisítették meg, vagy pedig, hogy írója több ily példányt készített. Közlöm pedig ezen egyszer már napfényt látott okiratot részint, mert több hibával, és igazi oklevélként van közölve, részint, hogy az olvasó az utánna jövő sorokkal, melyek hamisságát bebizonyítják, könnyebben összevethesse. — Végül említésre méltó, hogy ezen itt említett Berzethemonostori Berzethey Miklósnak már két évvel előbb, vagy is 1397. is volt ily levélhamisításból eredt pere, valami Mihál és Gyulai Konráddal, mint bizonyítja a következő okirat:

Nos Conuentus Monastery Waradiensis Memorie commendamus, quod valentinus de Nazach, pro magistro Nicolao berzethe de Berzethemonostora cum procur. litteris nostris ad

nostram veniendo presenciam dixit nobis protestando, quod Mychael filius Mychaelis et Conradus filius *Jacobi de Gyula* contra dictum Nicolaum berzethe in facto exhibicionis falsarum literarum conuicti extitissent, quibus tandem, veluti predictus Nicolaus dominus suus veridica ex relatione percepisset, dominus noster rex super eadem gratiam fecisset specialem, talimodo, quod ydem Mychael et Conradus octauo die festi b. Mychaelis archang. proxime preteriti *de redempcione consuorum capitum seu homagio* et estimacione possessionum ipsorum prefato Nicolao berzethe, satisfacere deberent et teneantur coram nobis, *prout regni requirit consuetudo*, ad quam satisfaccionem prenominati Mychael et Conradus faciendam nostram in presenciam quoque venire debuissent, non venissent, nec ipsam satisfaccionem fecissent, ymo, eciam nos id defatamur, vt prenominati Mychael et Conradus termino in predicto nostram in presenciam pro premissa satisfaccione non venerunt neque miserunt. Datum quarto die dictarum octauarum festi b. Mychaelis a. d. MCCC Nonagesimo septimo.

Mindkét okiratnak eredetie papirra van írva; hátsó oldalukon a fejer viaszba nyomott pecsétmaradványok láthatók. Őriztetnek Pozsony városa levéltárában.

UTÓSZÓ RÉGI FÖLDRAJZUNK ÉRDEKÉBEN.

Alkalmat veszünk e nagy becsű közleményhez régi *geographiánk* érdekében egy jegyzést csatolni. Okleveleink gazdagok helynevekben, mégis egy régi magyar földrajz összeállítása tömérdek nehézségekkel jár, mert geographiai munkáink, a légrészletesbek is, nagyobb részét a monographiákat sem véve ki, csak a most fenálló helységek, a hegyek, magaslatok és vizek körül az egyetemibb érdekűek elésorolására szorítkoznak. Mi természetes ugyan, de annál kevesebb segílyt nyújtanak a régi földrajz reconstruálásában. Vegyük fel péld. az itt közlött Béla-féle oklevelet, mely bár al., de régi földrajzi szempontból, gyártása korára nézve legalább (1399), szintoly hű forrás, mint bármely valódi okmány,

mert általa, a követelt kiterjedésben legalább elég jogalap nélkül birtoklott tulajdon törvényesíttetése levén a cél, e tulajdonnak a valósággal a leghívebben kellett találkozni. Állítsuk össze az ezen oklevélben előforduló földrajzi neveket.

Helységeké: *Békatorok* (Pichere de Bekatorok).

Berzete Monostora (Nicol. dictus Berzethe de Berzethemonostora).

Possessio daroch.

Possessio, s másutt terra kopach. (Fejénnél egyszer Kopolch).

Terra Castri de Barana, dranch vocata (Fejénnél Drauch).

Meta, quae separat ipsam terram a terra ecclesiae Saxariensis Lastho vocata (Fejénnél Saxadiensis; mindkét írásmód alatt Szegszárd lappanghat, mely távolabb esik ugyan, de birhatta egykor a szóban levő helységet, mely Fejénnél: Loczcho).

Ad quemdam locum dranchfok (Fejénnél Drauch Fok).

Ad quemdam locum lechfok (Fejénnél Let Fok).

Terra Chama.

Gyula (Nicolaus de Gyula).

Villa Zakal.

Mocsároké: lacus Michotha (Fejénnél Michocha).

Lacus vidra (Fejénnél: Vidria).

Lacus Ethe kud (Fejénnél: Eche kud).

Lacus let.

Lacus abba.

Lacus kengelus (Fejénnél Kengelucz).

A helységek közül néhányra rá ismerünk ugyan Baranyának mai abroszán is; ilyek: *Monostor*, *Daróc*, *Kópács*, *Laskó*, mind a négy, mi itt döntő, a baranyai járásban. A nem e csoporthoz tartozó *Gyula* a pécsi, *Szakály* a hegyháti járásba esnek. De:

Békatoroknak már nincs nyoma. Nem víztől, ha még oly kicsinytől is, vette-e az nevét? S van-e Béka vagy Békás nevű víz e vidékeken?

Hát a Baranyavár körületebe esett *Drancs* földé, melynek valamely emelkedettebb helye hivathatott *Drancsfoknak*, hova lett? Ettől különböző az állítólagos impetrátorok Dienes

és István öröklött földjök, mely, kérdés vajon hely neve volt-e *dyanch*, vagy a Fejér variánsára is tekintve (*terre ipsius Dionysii* hereditarie) Diances, azaz Dencs, Dienes, Dénes, vagy Gyénes örökös földének fordítandó-e? (Eléggé feltűnően találtatik Baranyában, de a leírt környéktől távol, a szentlőrinci járásban, maig egy Dencsháza, és szomszédjában ismét Sz. Dénes).

Lechfok és *Let Fok* alatt hihetőleg a Baranyavár szomszédságában fekvő Lucs vagy Löcsnek, mely *Lécs* is lehetett, határában levő helyiség értendő.

Káma földének nincs a térképeken nyoma (a hegyháti járásban van Kán, de melyet a kérdésben levő vidékre nem vonhatni).

Még kevesbbé határozhatni meg ama hat tónak fekvését, sőt neveit is (Mikócsa v. Micsóta? Ecsekút v. Ekekút, v.-kőd? Lécs? Abba v. Aba? — van ugyan, de a hegyháti járásban, *Abaliget* — Kengyelös?), mert könyvek és térképek nem közlik. Talán ki is száríttattak már némelyek, vagy mind. De úgy is hihető, hogy mint dülők nevei ezek is, a fölebbiek is, fennvannak.

Mindezeket csak az illető megye vagy vidék figyelmes ismerője fejtheti meg.

Itt vagyunk tehát ismét a *helynevek kérdésénél*, melyet Szabó Károly és Révész Imre urak e folyóiratban megpendítették, s részben például elő is mentek; mely iránt az akadémia is bocsátott ki felszólítást, de vajmi csekély eredmény! Pedig fontos ügy ez a magyar *nyelvkincsre* nézve; fontos a *népirodalomra* s *történelemre*, amennyiben némely névhez monda, sőt történeti emlékezetek is csatlakoznak; fontos *régi földrajzunkra* és *statistikánkra* nézve is, amennyiben az okmányainkban előforduló *számtalan* nevek a ma divókkal megegyeztetvén, sikerülhet maholnap hazánk egykori lak- és népességi sűrűségét, a mivelt, miveletlen és mivelhetetlen (erdős, köves, vizekkel borított) részek mennyiségét, azok elhelyezését megközelítőleg legalább meghatározni, s így országunk régi képét újra felidézni.

Mindezekre nézve pedig éppen a külön határok egyes részeinek onomastikonja a fő, tehát nem annyira a geographiai

(ezeket ismerjük) mint inkább a topographiai nevek gyűjteménye. Ritkán vész el a név: volt város, s lett pusztá; volt tó, vagy láp, vagy folyammeder, s lett rét, vagy szántóföld; volt vár, vagy magányos klastrom, vagy temető, s pusztá helyeik még most is viselik a régi, bár reájok többé nem illő, nevet.

Vegye szívére minden értelmes és figyelmes hazafi ezen, az egyesekre nézve csekély fáradságba kerülő, teendőket. Ha minden határban találkozónék egy vagy több egyén — leginkább a lelkesek vannak erre meghívva — ki külön magára vagy mások segédelmével minden a határban előforduló helynevet — puszták, dülők, utak, vizek, magaslatokét stb — összejegyezne az említett mondák és történeti emlékezetekkel együtt, hol ilyenek vannak, de ne csinálva, kiokoskodva azokat a helynevek értelmezésére, ne gyanítgatásokba, véleményezésekbe sülyesztve a valóságot; ellenben annál hívebben, bár röviden, *a helyek természeti mivoltát* fel-
említve, mely az anyag szaporodtával hasonlítás útján számtalan most nem értett helynév eredeti jelentését bizton felvilágosítaná —; s ha mind ezek egy középpontba természetesen a m. akademiához, beküldetnének: mely megbecsülhetetlen kincshalmazára gyűlne a nyelvi, költői, történelmi és régistatikai adatoknak, még pedig rövid idő alatt! Azon kevés, mi eddig gyűlt, szinte kevés kivétellel oly biztalan volt, annyira magán hordta nem az egyszerű és őszinte közlés, hanem az ábrándos értelmezés jellemét, hogy azzal az épen oly fontos mint érdekes célra a nyereség vajmi kevés lehetett.

Toldy Ferenc.

IRODALMI NAPLÓ.

— *Encyclopaediai munkák.* — *Jelenkor.* Politikai és társas élet encyclopaediája. Különös tekintettel a hírlapok olvasóira. (Az „Ujabb Ism. Táranak” folyt.) Első évfolyam. V. és VI. füz. Pest, 1857. kiadja Heckenast G. N8r. 193—288. l.

Ismerettár. Népszerűen előadva s képekkel ellátva. Többek közremunkálásával szerk. Tóth Lőrinc. Első kötet, II. füzet. Pest, 1857. kiadja Heckenast G. 8r. 193—384. hasáb.

Mátyás diák Könyvesháza. Közhasznú házikönyv a m. nép számára. 100-nál több képpel 6 füzetben. Szerk. *Vahot Imre.* 1—4. füz. Pest, 1857. Müller Gyulánál. 8r. 68, 64 és 112 l. Hat füzet előfizet. díja 1 ft, postán 1 ft 20 kr.

— *Szépirodalom.* — *Őszi Virágok.* Írta *Ördögh Dániel.* S. Patak, 1857. főisk. bet. 16r. 152 l. ára 48 kr.

A magyarok kürtje. Írta *Zajzoni.* Bécs, kiadja Hügel Ede, 1857. 16r. IX. és 241 l.

Válogatott magyar népdalok. Szerk. és kiadja *Erdélyi János.* Képes kiadás. Pest, 1857. Heckenast G. sajátja. 8r. 212 l. Ára 1 ft.

— *Erzsébet,* eredeti opera 3 felv. írta *Csanyuga József,* zenéjét Erkel Fer. és Doppler testvérek. Pest, Herz nyomt. 1858. N8r. 20 l.

— *A nővérek.* Regény. Írta *bárá Eötvös József.* Két kötet. Pest, 1857. Heckenastnál. k8r. 350 és 376 ll. Ára 4 ft.

Hunyadi János. Történeti regény. Írta *Remellay Gusztáv.* Két kötet. Pest, 1857. kiadja Müller Gyula. 16r. 148 és 221 l. Ára 2 ft.

Magyarhon fénykora. Történeti regény. Írta *P. Szathmáry Károly.* Három kötet. Pest, 1857. kiadja Müller Gyula. 12r. 170, 177 és 177 ll. Ára 3 ft.

A nemzet napszámosai. Magyar korrajz. Írta *Vas Gereben.* Első kötet. Pest, Emich G. könyvnyomd. 1857. k8r. V és 176 l.

Pályakezdők. Regény az írói életből. Írta *Komáromy Ferenc.* Három kötet. Pest, Gyurián József nyomd. 1857. 12r. 199, 199 és 173 l.

Egy herceg titkos neje. Történeti regény, angolból. Pest, Müller Gyula sajátja, 1857. 12r. 218 l.

Frankenburg Munkái. III. IV. rész. *Sirva vigadók.* (Beszélyek) I. II. Pest, kiadja Heckenast G. 1857. 16r. 267 és 238 l. Ára 2 ft.

Bulyovszky Lilla Novellái. III. IV. kötet. 1857. Müller nyomd. 12r. 229 és 179 l. Ára 2 ft 20 kr.

Nőszív élete. Eredeti beszélyek. Írta *Várady Luíza.* I. kötet. Pest, 1857. Müller nyomd. 8r. 180 l.

Regék a kandalló mellett. Írta *Abonyi Lajos* (Márton Ferenc). I. II. kötet. Pest, 1857. Müller Gyulánál. n18r. 209 és 224 l. Ára 2 ft.

Vasárnapi Könyvtár, szerk. *Hajnik Károly.* Második évfolyam. III. Gr. Benyóvszky Móric élete és viszontagságai. Írta *Gaal* (József) 110 l. — IV. *A világ csudái,* összeállította *Szegfi Mór.* 112. l. — V, VI, VII.: *András a szolgalegény.* Regény a m. nép számára. 3 köt. 104. 108 és 112 l. — A tizenegy kötetes folyam ára 2 ft, postán 2 ft 30 kr.

— *Nyelvészet és Nyelvkönyvek.* — *Magyar Nyelvészet.* Szerkeszti *Hunfalvy Pál.* II. évfolyam, VI. füzet. 1857. 403—480. l. — Egy folyam ára postán is 5 ft.

Magyar-árja nyelvhasonlatok. Írta *Mátyás Flórián.* Pécssett, 1857. a lyceumi nyomd. n8r. XII. és 35 l.

Magyar Abécé hangoztató mód szerint. Készítette *Zákány József.* Debrecen, 1857. Telegdi Lajosnál. 8r. 39 l. Ára 3 kr.

Magyar Abécé a fiu és leányiskolák számára. Debreceni formára. Gyula, 1857. Réthy 8r. 40. l.

Latin Olvasókönyv. Lateinisches Lesebuch. Tanodai használatra szerk. Dr. Szabóky Adolf. Harmadik kiadás. Pest, 1857. Heckenast G. sajátja. 8r. 71 l.

— *Classica literatura.* — *Marcus Tullius Cicero* a kötelességekről, magyarul Szalay László által. Pest, 1857. Hartleben K. A. tulajdona. N8r. VI és 155 l. füzve 1 ft.

Nem hagyhatjuk kitüntetés nélkül a nagy érdemű ősz kiadó valódiságának és tudományszeretetének ez újabb jelét. Az emberi szellemnek egyik legnemesebb s legtekélyesebb műve fekszik előttünk, hozzá méltó magyar dolgozatban: de fogja-e méltatni a divat után induló közönség? A kiadó mégis vissza nem ijedt *Szenczy Imre* legújabb remeklései sorsától — mert ennek Tacitusa és Quintiliánja, dátára annak, hogy a classica literatura iskoláinkban soha ily nyomosan nem üzetett, és tanembereink száma éppen nem csekély, egyáltalában nem kél, mit keserűséggel és pirúlva mondunk el, mert hány írója van a világnak, képzőbb és nevelőbb, mint ezek? — Hartleben úr vissza nem ijedt, s áldozatot hoz a nemzetnek . . . Szégyeljük el magunkat, tudós társaim a háromhegyi hazában, s mutassuk meg, hogy még van érzékünk a nemes, nagy és szép iránt!

Virgil Éneisze. Magyarítá Sebők Árkád, pannonhegyi bencés és tanár. Esztergamban, nyom. Horák Egyed. 1857. kir8r. Első füzet 56 lap.

Nagy, s az időhöz mért, haladás régiebb fordításainkat tekintve, hűség, könnyűség, részben választékosság és költőiség tekintetében, méltó a classica literatura barátjai pártolására. Kiállítása a díszes-bek egyike.

— Bölcsészeti; nevelés. — *A hazai bölcsészeti jelene* (Erdélyi Jánostól). Sárospatak, a főisk. bet. 1857. n8r. 176 l. füzve 1 ft.

A történet szelleme. Történet-bölcselmi értekezés. Irta Danielik János. Pesten, nyom. Herz Jánosnál, 1857. n8r. IV és 138 l.

Néptanítók könyve. Szerk. és kiadja Szeberényi Lajos. Harmadik kötet II. füzet. Gyula, Réthy gyorsajtaján, 1857. 8r. 73—140. l. A hat füzetes folyam ára 2 frt 30 kr.

Crusoe Robinson viszontagságos élettörténete 111 képpel. Irta Tatár Péter. Pest (1857), nyomt. s kiadja Bucsánszky Alajos. 16r. 402. l.

Aranykorszak jó gyermekei számára. Irta Rozgonyi János. S. Patak, főisk. bet. 1857. 16r. 122. l. Ára 20 kr.

— *Történelem és rokon.* — *Hunyadiak Kora Magyarországon.* Irta gr. Teleki József. XII-d. kötet, Szilágyi Erzsébet arcképével és két hasonmással. N. 8r. 499. l. füzve 3 frt. 20 kr.

Hunyadi János utolsó hadjárata Bolgár és Szerbországon 1454-és Nandorfejevári fölmentése a török táboritástól 1456. A nandorfejevári diadal negyedik százados napján jun. 21. 1856. előterjesz-

tette a m. akademiában *Kiss Károly*. Pest, Heckenast bet. 1857. N8r. 115 l. két abroszszal 1 frt.

Magyarország Családai, címerekkel és leszármazási táblákkal. Irta *Nagy Iván*. Szerk. és kiadja Friebeisz István. III. füzet. Bánffy — Batthyány. Pest, 1857. nyom. Kozma. N8r. 161—240. l. Ára 40 kr.

Magyarországi szent Erzsébet Élete. Irta *Danielik János*. Pest, 1857. Herz bet. 16r. 141. l.

Magyar László Délafrikai Levelei és Naplókivonatai. Kiadta *Hunfalvy János*. Egy abroszszal. A m. akad. költs. Pest, Eggenberger-nél, 1857. N. 8r. 92. l. füzve 40 kr.

A népesség mozgalmának kimutatása Budapesten 1854 és 55-ben, hivatalos kútforrásokból merítve. Szerk. Dr. *Tormay Károly*, Pest város igazg. főorvosa. Pest, 1857. Herz nyom. Kir 8r. (68 l.).

Kis Tükör az Austriai birodalmat, különösen Magyarországot mutató. Készíté *Höke Lajos*. Budán, egyet. bet. 1857. 8r. 82 l. Ára 20 kr.

— *Törvény s kamarai tud.* — *Jogtudományi s Törvénykezési Tár*. Szerk. több magyar jogtudományi író hozzájárultával *Tóth Lőrinc*, k. ügy. s m. akad. tag. Második évfolyam, IX. és X. füzet. Pest, 1856. Kiadja Heckenast G. N 8r. 529—640. l.

Telekkönyvi törvények. Magyarázta *Mészáros Károly*. Pest, Pfeifer Ferd. tulajdona, 1857. N. 8r. 157 l.

Földosztó-táblák, mérnökök, gazdatisztek, községek, földbirtokok, urbéri hatóságok, általában az urbéri rendezés és tagosítás által érdeklettek használatára kiszámította *Nassluhác Lajos* mérnök. (M. és ném.). Nagy-Kanizsa, Markbreiter bet. 1857. N. 4r. 183 l. s egy ív tábla, füzve 3 frt.

— *Természettud.* — *Vegytani képek a közéletből*. Johnston nyomán kiadja *Csengery Antal*. Első kötet. Pest, 1857. Pfeifer Ferdinánd tulajd. Kis 8r. VI és 281 l.

Okszerű Gazda. Irta *Szépfy Károly*. Arad, 1857. nyom. Goldscheider Henriknél. Kis 8r. 244 l.

Kertészeti Füzetek. Dr. *Entz Ferenc*től. VIII. füzet. Pest, 1857. nyom. Herz. N. 16r. 142 l.

Dinnyetan. Irta *Holtssy Miksa*, nagyorosi jegyző. Pest, 1857. Pfeifer Ferd. sajátja. 8r. 118 l.

Találmányok könyve a legújabb adatok és források után szerk. *Jánosi Ferenc* és *Salamon Ferenc*. I. füz. A gőzgép. Pest, 1857. nyom. Herz. 22r. 144 l. füzve 40 kr.

— *Egély*. — *Keresztény műveltség s erkölcsi magaviselet alapvonalai*. Irta *Ihász Gilbert*, csornai prem. kanonok. Szombathely, 1857. Bertalanffy Imre nyom. 8r. (10 és) 301 l.

Munkálatok a pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolájától. Huszonegyedik évfolyam. Budán, 1857. Bagó bet. N8r. XII. és 600 l. (Tartalma: *Hiteles vértanui emlékiratok*, összegyűjtve, ítésze-

tileg elrendezve és megvilágítva *Ruinart Theodorik* által. Galura B. ágostai kiadása után magyaráította a pesti növend. stb. III. köt.).

Népszerű Egyházi Archaeologia. Irta *Lonovics József*, kiadta Hopf János. Harmadik kötet : ünnepélyek s hirdetések. Bécs, Sommer bet. 1857. N8r. VI. és 472 l.

A kath. religio tankönyve. *Martin Konrád* . . után . . . ford. *Mester István*. Első v. általános rész. Kiadja a Sz.-István-Társulat. Pest, 1857. Gyurián J. nyomt. N. 8r. XIII és 439 l.

A keresztyén tudománynak rövid foglalata , oktatások és imádságokban előadva *Neumayr Ferenc* Jézus társaságbeli atyától. Magyarította *Szenczy Imre* premontréi rendű áldozár. Szombath. 1857. Bertalanffy bet. 12r. IV és 172 l.

Rövid Útmutatás a keresztyén vallás előadására. A hely. vall. követők értelme szerint. Pest, 1857. Trattner. 8r. 96 l. kötetlenül 4 kr.

Confirmációra s úr asztalához először járulhatásra készítő rövid vallásos oktatás, kérd. és felel. néhai *Szoboszlai Pap István* superint. Közre bocsátja Révész Bálint. III. kiad. Debrecen, 1857. Telegdi tulajd. K. 8r. 27 l.

Bibliai Történet kisebb gyermekek számára, *Roder Alajostól*. 12-d. kiad. Pest, kiadja a Sz.-István-Társ. 1857. 8r. 76 l.

A szent históriának summája . . . a hely. vallású ifjúság számára. Harm. meg bővített kiadás. Pest, 1857. Bucsánszky. N. 16r. 63 l.

Szent Hangsúlyok , imák ker. katolikusok számára. Szerzette *Albach J. Sz.* ford. *Sujánszky Antal*. A 14-d. eredeti kiadás után 3-d. kiad. Pest, 1857. Müller könyvtáros tulajdona. K8r. 427 l. 6 acélmet-szettel.

Uram és én Istenem. Imáds. könyv ker. kath. számára készítette *T. J. M. Óváratt*, Czéh Sándor saj. 1857. 16r. 238 l.

Mennyei harmatozó Rózsa. Pest, Bucsánszky, 1857. 16r. 324 l.

Jó Nap. M. Óváratt, Czéh. 1857. 18r. 213 l.

Jó Nap. Pest, Bucsánszky, 1857. 18r. 212 l.

Alkalmatos Kézikönyv. Pest, Bucsánszky, 1857. 32r. 128 l.

Jézus az én szerelmem. Pest, Bucsánszky, 1857. 32r. 218 l.

Kis Jézus imádása. Pest, Bucsánszky, 1857. 32r. 124 l.

Lelki Zöld Koszorú. Pest, Bucsánszky, 1857. 16r. 190 l.

A két sz. szűz atyafi Gertrudis és Mechtildis imáds. könyve. Pest, Bucsánszky, 1857. 16r. 283 l.

Kis Aranykorona. Pest, Bucsánszky, 1857. 24r. 281 l.

Az Úr Olvasója. Irta *Faigel Pál*. Kiadja a Sz.-István-Társulat. Pest, Herz, 1857. 16r. 16 l.

Az élő sz. olvasóról nevezett Mária-Társulat. Kiadja a Sz.-István-Társ. Pest, Herz, 1857. 16r. 16 l.

Katolikus Halotti Szerkönyv. Szerk. *Haydu Gábor*, pápai karnagy. Pest, Bucsánszky, 1856. K4r. 86 l.

Magyar egyházi halotti Énekeskönyv ker. kath. számára. Irta és szerzette *Bosóky Mih.* Pest, 1857. Trattner 24r. 170 l.

Halotti Énekek. . . a helyv. vall. dunántuli superint. rendelkezésből 8-d. kiadás. Pápa, 1857. a főisk. bet. 24r. 104 l. 4 kr.

— Időszaki sajtónk több új közlönnyel szaporodott:

Magyar Posta. Szerkesztő *Urházy György.* Napilap. Kir. 4r. Félévi ára 3 és postán 4 frt. Kezdődött jul. 1.

Sárospataki Füzetek. Évnegyedes folyóirat egyház és nevelés, tudomány és irodalom körében. Kiadják Hegedűs László, alsózemp. lényi esperes, Szeremley Gábor hittanár, szerkeszti *Erdélyi János*, bölcsész tanára. S. Patak, a ref. főiskola bet. 1857. N8r. Első füzet 240 l. Évi ára 5 és 6 frt.

Törvénykezési Lapok. Szerkesztő *Császár Ferenc.* Hetilap. K4r. Félévi ára 3 frt. Kezdődött jul. 4.

Orvosi Hetilap. Honi és külföldi gyógyászat és kórbuvarlat közlönye. Tulajdonos szerkesztő *Dr. Markusovszki L.* N4r. kezd. jun. Az idei hét hónap ára 4 frt. 40 kr., postán 5 frt. 20 kr.

Forró örömmel üdvözlünk különösen kettőt ez új vállalatok közül. A Pataki Füzetek, melyeknek jelzőbb címe „Protestáns“ lett volna, a protestáns tudomány külön közlönnyé rendeltetett. Azon komoly tudományos szellem, mely az előttünk fekvő első füzet minden dolgozataiban nyilatkozik, mik pedig a címen kifejezett kör minden szeleteit betöltik; s magának e térnek megnyitása, melynek létezése a protestáns tudósokra — és szeretjük hinni nem csak a tiszamelléki kerületre nézve — erkölcsi és becsületi kategorikus imperativus a munkálkodásra — nagy, igen nagy reményekre jogosít. Van ott erő, van teendő, van mindennél nagyobb szükség az egyház és iskola embezeit az értelmiségi mozgalom körébe bevonni: bár sikerüljön a búgó kiadónak az apathia felrázása, s magában a per eminentiam magyar hitűek egyetemében a tartományi féltékenységi szellem elnémítása. Nem szabad egy kerületnek a másik ellen törni másképp mint — munkás vetélkedéssel.

Az orvosi rendnek is szerencsét kívánhatunk Markusovszki Dr. vállalata következtén. Összeköttetésben Pestnek gyógyintézeteivel, előkelőleg gyakorlati irányra van hivatva; de az eddigi számok mutatják, hogy e férfiak gyakorlatisága nem empirikai, hanem tudományos és észszerű, s így a csak magyarul olvasó orvosi rendben táplálni fogja a tudományos irányt, a kimiveltekből felköltöni az irodalmi kihatás ösztönét — melyre nézve a legutóbbi időben minden mivel népektől elmaradtunk — s ez új eszmemozgalom és surlódás folytán egy nagy rend tartalmassága s az emberiség java hazánkban kétség kívül érezhető gyarapodásnak tekinthet elibe.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VII. ÉV.

JULIUS, 1857.

VII. FÜZ.

GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR ÉLETE*).

PODHRADCZKY JÓZSEFTŐL.

I. Származása, születése, neveléskora s házassága.

„Si quis ab ineunte aetate habet causam celebritatis aut a patre acceptam, aut aliquo casu, atque fortuna, in hunc oculi omnium coniciuntur; atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur, et tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum.“
Cic. L. II. de offic.

Az országos férfiak élete annyiból érdekli az utókort, hogy tőlök tanulja ismerni azon módokat, melyeket ők a közjó előmozdítása, vagy megbuktatásában eszközül használtak; azért nevezé *Cicero* a történettudományt „magistra vitae“.

*) Magam is megkísértettem e nagy államférfiú életét pragmatikai fejtegetésben adni (az Esterházy Miklós Munkái Nemzeti-Könyvtári kiadásában); s bár a jelen életrajz szerzőjétől hősünk jellemének felfogása és számos tettei méltatásában egészen más nézetben vagyok: azon becses részletek és kútfői idézeteknél fogva, miket ez hoz, örömmel közlöm azt olvasóimmal: fentartván magamnak mégis némely vég megjegyzést. T. F.

nek. Panegyrisek modorában írott életek csak az illetők vizsgálására mondott beszédek; ilyeknek a régiség „Solatia” nevet adott: a halottas beszédek tehát szorosán véve nem is életírások, hanem dicséretetek. Ez oknál fogva, hogy az ivadék a haza fiai életeit hasznára fordíthassa, szükség tudnia, minő politikát követtek azok; mert az általok végbe vitt tettek megítélésében nem annyira a történt dolgok, mint inkább a választott eszközök, s a jó, vagy rossz következtetések, tekintendők: az eszközök pedig csak akkor dicséretesek, ha közjóra néztek, s ily célból választattak.

Esterházy Miklóst is ezen oldalról kívántuk az egykoru és közekori kútfőkből megismertetni. Ő Pozsony vármegyében ¹⁾ Galántán született 1582-diki április 8-kán (Heroës Hungariae. Tyrn. 1743. 8. p. 71), atyja *Ferenc* azon vármegye alispánja, édesanyja pedig *Illésházy Zsófia*, *Illésházy István* utóbbi nádor testvér huga volt. Ha a nagyszombati volt jezsuiták szentegyházában olvasható sirversek hitelt érdemelnének, az *Esterházyak* az Wrs (Örs) nemzetségből származtak ²⁾. Ugyanezt vitatja a *Trophaeum Domus Esterházyanae* című 1700-ban Bécsben ívrétben nyomtatott kétes hitelű vas-tag könyv is. *Fejér György* Cod. Dipl. VII. 3. p. 24. §. 18. közölte 1238-diki adatok szerint az Esterházy és *Illésházy* nemzetségek egy törzsnek ágai: „Petrus et Elias, filii Salomonis de villa (Zerház) dividunt — Lineam Illésházyanam a nomine Eliae, et per hunc a posita in parte divisionaliter obtenta domo residentionali compellationem accepisse. Lineam, porro, Eszterházyanam ab eo, quod pars illa terrae, in qua Zerház praefuerat, in divisionem cesserit, Zerház compellationem haberi; et nomenclationem hanc usque Franciscum, Palatini Nicolai patrem, Stephani vero Illésházy affinem perduresse, certum et fidei documentorum innixum est.” Ezt a köz eredetet már *Bel Mátyás* is tudta Notit. Hungariae Nov. P. I. p. 67—70, hol a kihalt *Illésházyakat* ő is a *Salomon* nemzetség-

¹⁾ Kiteszem a *vár* szót is, mert van püspök, esperes, és plébánia megye is.

²⁾ Van nyoma e hihetőképén kún nemzetségnek némely 1397-ki oklevélben *Horráth Péternél* De Cumanis p. 164.

től hozza le. P. II. p. 238. pedig a salóközi felső járásról szól-
tában beszéli: „Illésháza natalis Comitum eius nominis vicus,
territorio exili — Esterháza viculus est sessionis, ut loquun-
tur nostri, unius, ultra Illésházam positus; sed dignus tamen
commemoratione, ob inclutam gentem Esterhaziorum, quae
isthinc prodiit.“ E két ág tehát Salomon nemzetségből való;
ez is egy igen régi nemzetség volt, már 1186-ki oklevélben
találtatik *Praynak* íme könyvében: *De Jure coronandarum*
Reginar. Hung. Disquisitio. p. 28.

Noha Miklós szülői az ágostai vallást követék, fiukat
mégis a közelében fekvő Sellyén jezsuiták alatt járatták is-
kolába, hol azok 1586. óta, mikor a turóci prépostságot
megnyerték, tanítottak, kik őt 1602-ben 19 éves korában a
római katolika hitre térítették. (Kazy Hist. L. V. p. 100).
Bizonyos ez eme című könyvből: *Declaratio Jurium Societa-
tis Jesu, quae in Regno Hungariae, atque etiam Transylvania
habet. Vien. Austr. 1646. 4.* hol p. 9—11. többi között ezek
mondatnak: „Libenter ac ultro parentes, non modo catholici,
sed et cuiusvis alterius professionis, Patrum disciplinae suos
subiecere filios, et scholis professionis suae avocatos, ad eo-
rum transtulere Gymnasia; nemo fuit, qui docendi modum,
qui cum iuventute dexteritatem agendi, qui institutionem mo-
rum non anteferebat suorum disciplinae Praeceptorum.“ És
valamivel alább: „Cur ergo damnari debuit Societas? an,
quia plures eorum, qui se aut institutioni Patrum, aut famili-
ariori conversationi tradiderunt, exiguo temporis spatio Cal-
vino, vel Luthero excussis, ad suos rediere catholici?“

A térítgetés mindegyik felekezetenél igen dívott a múlt
századokban. Hasonló vallási buzgóságból vezetett ki *Kemény*
János a szécsényi monostorból egy barátot, s ha lehetett volna,
Pázmány Péter bibornokot is visszatéríti vala a reformáta
vallásra, mint *Autobiographiájában* magyar őszinteséggel igen
kedves hangon beszéli: „Az elhozott Barát is convertála, és
megis házasodván, Vallásunkon lévő Prédikátori hivatalban
hala megis. Kit azután szegény Cardinál Pázmán is vetett
szememre. Miért vittemel a Barátot? melyre feleletet így tet-
tem. Nékem úgy látszott, hogy lelkemben járt megcseleked-
nem, vágyódását értvén meg térésre. És vajha Nagyságodat

is meg nyerhetném, s vihetném Istennek, és az Hazámnak, bizonynyára kész lennék érette életemet kockára vetni. Kire szegény mondá: Azt is vétkessen cselekedted jó öcsém! engemet pedig nem Istennek, hanem Istentől vinnél el. Hazádnak is pedig, ki nékem is Hazám, ott lakva, kevesebbet használhatnék.“ Ily hangon szokott a romlatlan ember beszélni. Be jól esik, ha már az élőkkel nem lehet, legalább a holtakkal ezen a szívemelő hangon nyájaskodni.

Tanulását 1605-kig folytatá Sellyén. A jezsuiták kiűzése után, nem tudván kihez fordulni, mert a fölvelt r. k. hitért édes atyja kedvetlenségébe esett, Lengyelországba *Illésházy István*hoz költözött, hová az *Rudolf* cs. és kir. haraga elől még 1604-ben (Wolfg. Bethlen Hist. L. XIII. p. 98—99. és 362) vagy mint *Istvánffi Miklós* L. XXXIII. írja, már 1603-ban menekült; de ennek sem nyerheté meg kedvét, mint *Káldi*, *Jongelin*, *Kazy*, *Czwittinger*, s a Palatini Hungariae című könyv szerzője Schmitth Miklós beszélük, mert holmi ígéretekkkel, sőt Trencsény várának s urodalomnak megkinálásával sem téríthette vissza az ágostai vallásra; készebb volt tőle megválni, mintsem fölvelt hitében ingadozni. Vég bucsút vevén *Illésházy Istvántól*, a pozsonyi jezsuiták kollegiumának évkönyvei szerint *Pray György* kéziratai között, Kassára *Mágocsi Ferenc* váras parancsnokánál tért be: „Elogium (Nicolai Esterházy) typis vulgavit P. Joannes Nádas Tyrnavien-sis, eiusdem in aula Missionarius cum P. Thoma Jászberéni, Patrem Hajnal prae caeteris magni fecit, a quo in Philosophicis, Mathematicis, ac Theologicis, quae ad fidei controversias attinet, multa accepit. Juvenis, cum Studia, ob nostros exactos ex Hungaria, porro non posset pertendere, insinuavit se in aulam Casparis (Francisci) Magocsi.“ Nála is lelte szerencsáját, mert közbenjárására *Illésházy István*nal is kibékült, miután ez 1605-ben *Bocskai István* pártjára állott, s őt Kassáról többed magával (köztök volt *Miklós* is) 1606-ban háromszor járatta Bécsbe *Mátyás* főhercegnél béke tárgyában. (Bethlen Hist. L. XV. p. 381. 404. 413). Végre a császár *Mátyás* közbenvetésére *Bocskai*val kibékült, megértvén tőle: hogy azokban, mik *Bocskai* személyét illetnék, nehézséget ne tenne, mert orvosok állítása szerint vízkórságban sínlődván s mag-

talán levén, halálával mindenk a magyar szent koronára jutnának. Ez úttal *Mátyás* közbenjárására *Illésházy István* is megnyerte a császár kegyelmét nagy jövedelmű váraival együtt. *Miklós* pedig a cs. udvarnál magának ismeretséget szerzett.

Illésházy István, hogy tetteleg meghálálja *Mátyás* főhercegnek jótételét, 1608-ban *Rudolf* cs. és kir. helyébe őt ajánlva Kassán a felső-magyarországi karoknak és rendeknek; minnek következtében *Rudolf*, öcsce kedvéért, lemondott a magyar koronáról. *Mátyás* viszont azonévi országgyűlésén *Illésházy Istvánt* választotta el nádornak. „Ceterum, primum suffragium Cardinalis (ghimesi Forgách Ferenc) pro Illésházio tulit: quem totus sacer Clericorum ordo sequutus seu auctoritate su metropolitani motus seu quod ex arcano pacto facerent. Fama enim erat, promissis Illyesházium onerasse, quo nemo hac tempestate in patria svadendi, et persvadendi callidior haberetur.“ (Anonymus apud Katona Hist. Crit. Regum Hung. Tomo XXIX. p. 49.).

E viszonyokból magyarázható: miért emelte legyen II. *Mátyás* király *Miklóst*, *Gábor*, *Dániel* és *Pál* öcsceivel együtt 1612-ben bárói rendre, épen azon évben, mikor *Mágocsi Ferenc* ifjúsága virágában örökös nélkül kihalt. (Ant. Szirmay Topogr. Comit. Zemplin. p. 87—88). Azért t. i. hogy a *Miklósba* bele szeretett *Mágocsi Ferenc* özvegye *Dersfi Orsola* néhai *Szerdahelyi Dersfi Ferenc* Sáros vármegyei főispánnak leánya a deli ifjuval, megszólás nélkül egybe keljen: „Hoc (Magocsio) mortuo, cum esset forma eleganti, morumque probitate, ac virtutibus prae cellens, adamatus ab vidua, in matrimonium ea conditione consenserat, si ad catholica sacra transiret. Impleta conditione, nuptiae in Munkács, magno Procerum concursu celebrantur.“ Ezek is a pozsonyi jezsuita kollegiumi évkönyvek jegyzékei. Helyesebb okátadja *Wagner Károly* Collect. Geneal. Histor. Dec. IV. Nro IV. p. 40. „Haec (Dersfi Orsola) primum Francisco Magocsio, viro et genere, et divitiis claro nupsit, quem, cum florente aetate amisisset, neque ullam prolem ex eo suscepisset, maritum alterum elegit Nicolaum Esterházy de Galanta, in cuius Domum Császárianas, Dersfianas et Magocsianas opes intulit. Obiit Ursula, ut habet Trophaeum familiae Esterházyanae, die 15. Martii

Anno domini 1619. Vetro-Zolii, sepultaque est Tyrnaviae in cripta Esterházyana.“ — *Dersfi Orsolónak* megtérítésében mutatott vallásosságát *Káldi György* is magasztalja Innepnapi Prédikációinak 1629-ben írott ajánlólevelében: „Az üdvességnek, és minden lelki jónak fundamentoma az igaz hit, úgy mond. Ezt mióltától fogva Nagyságod megismérte, oly buzgósággal őrizte, hogy kész volt inkább atyai szép örökségétől megválni, hogysem abban hibát ejteni: és inkább akart háza, és hazája kívül bűzdosni, hogy sem azt, atyja előtt féltében eltitkolni. Mely buzgóságot azzal igen nevelt Nagyságod, hogy az istentől vött ajándékot egyebekkel is közleni igyekezett: és nem csak két házas társát vezette azon igaz hitre: hanem udvarában lakozó sok fő embereket ¹⁾, sőt úrfiakat is, kik az igazságnak megismerését, hálaadással, Isten után Nagyságodnak tulajdonítyák. Udvara kívül is sokkal hasznossan bajlódott, és csak nem minden uraságában az igaz hitet oly szorgalmatossan plántálta, hogy a konkoly csak imitt amott tetszik ki, a hol t. i. annak kiszedése, a búzának kigyomlálása nélkül nem lehetett.“

Minden térítő buzgósága mellett is *Miklós*, éltében zajgó indulatai rabja volt, nem tudott rajtuk erőt venni, holott lelki tökéletesség az evangelium veleje; önála a térítés csak „sectae studium“ volt: mint közönségesen szokott lenni.

II. Nádorságra emeltetéséig viselt dolgai.

„Divites suam salutem a Reipublicae salute pendere sciunt; itaque, cuicunque in sua civitate amplior, illustriorque locus, quam aliis est, ei magnam curam esse Reipublicae.“ *Sallust. Orat. 2. ad Caes.* — „Sunt namque res ac pecuniae obsidis et pignoris loco apud Rempublicam, et amoris in Patriam.“ *Aul. Gell. L. XVI. c. 10.*

Úgy vagyon, proletáriust semmi sem köt hazájához: ellenben gazdagok sorsa ezétől függ. „Cui enim privatae res laetae sunt, Patria perdita, ipse nihilominus perit.“ *Thucyd. L. II. in orat. Periclis.* — De minő pályákon vezette *Miklóst*

¹⁾ Ezek közül a *Thurzókat* is.

a mosolygó szerencse? 1614-ben *Napragi Demeter* kalocsai érsekkel, *Lépes Bálint* nyitrai püspökkel és Magyarország kancellariusával nevezetes követségben járt Lincben, hol az ozmanokkal frigyét ütött. Utasítását olvashatni *Katonánál* Hist. Crit. T. XXIX. p. 534—545. *Jongelin* in *Catalogo Palatinorum* II. *Ferdinándnak* 1626-ki augusztus 10-kén kelt leveléből e töredéket közli: „Ubi primum palaestram moderandi, et gubernandi Status publici aggressus, a totius Regni istius nostri Hungariae universis Statibus et Ordinibus, ad publicum et generalem Conventum Principum, aliorumque Regnorum et Provinciarum, per praelibatum Matthiam Imperatorem Lincium in Anno 1614. indictum — pro solemnibus Legatione perfungenda dimissus fuisti.“ — 1617-ben Bereg, következett esztendőben Zólyom vármegyék főispánja, királyi udvarmester, s azon esztendői országgyűlésen aranyarkantyús vitéz (Kovachich Solennia Inauguralia p. 83.); 1618-ki július elsőjén pedig királyi tanácsos, és ország bárója lett. 1619-ben Károlyban béke dolgában fáradozott. — Ezek az egymásra következett előléptetései 1620-ban panaszokra fakaszták a *Bethlen Gábor* részén levőket: *Querela Hungariae* című írásukban: „quod Maiestas sua — Nicolao Esterházy, et Casparo Horvát officia, dignitatesque contulerit.“ Ez okért a *Forgách Zsigmond* által azon évben Pozsonyba hirdetett országgyűlésen nem jelent meg; Art. XXVIII. megidézett, a beszercei gyűlésen pedig Art. XXVII. örökös számkivetésre ítélték (Katona Tomo XXX. p. 204, 290, 532, 533). Nem sokára őt *Bethlen* Lakompak várában meg is szállotta *Káldi György* ajánlólevele szerint: „Megakarván Nagyságod hívségét igaz koronás királyához tartani, úgy annyira vetette reménységét az istenben, hogy, noha az ellenség környül vötte Lákompakot, noha oly erőttlen állapattal volt Nagyságod, hogy kezével csak nem is ehetett: mindazáltal, sem szép szóra, sem fenyegetésre azt fel nem adta; hanem a seregek urához folyamodván, igaz ügyét neki ajánlotta, s meg sem csalatkozott; mert véletlenül a jó isten oly segítséget küldött, ki nem csak Nagyságodat szabadította meg az ellenségtől, hanem azt megis futamtatta, és szégyent vallatott vele.“ — *Dampier* levágván a szállókból nyolc százat, a többiek szaladásnak eredtek.

1621-ben Hamburgban munkálkodott a *Bethlen Gábor*-ral szerzendő békességen, vitézkedett is ellene, bátor nem legnagyobb szerencsével. Megszünnév a hadakozás, Morvában Nikelsburg választatott a frígynek helyreállítására, hol a magyarok közül *Pázmány Péterrel Miklós* is jelen volt. (Katoná Tom. XXX. p. 709—714. Pray Gabrielis Bethlenii Principatus Transsylvaniae Tom. I. p. 241—256). A nikelsburgi békeszerzés után 1622-ben a soproni országgyűlésen *Forgách Zsigmond* országbirája választatván nádornak, helyébe július 8-kán ő neveztetett. 1623-ban mint érsekújvári várnagy azzal dicsőítette nevét, hogy a dúlásból visszatért ozmanokkal és tatárokkal, kik sok keresztyén népet hurcoltak rabságra, Érsek-Újvár és Nyitra között nem csak szerencsésen harcolt, hanem több ezer foglyot ki is szabadított, mint *Káldi György* idézett ajánlólevelében írja: „Megértvén a hatalmas római császár Nagyságodnak mind hívségét, s mind istenben való bizodalját, mely minden fegyvernél erősb; egy fő vég-százának fő kapitányává, és egynéhány várainak generálissává rendelte: mely tisztben örök emlékezetre méltó hirt nevet nyert Nagyságod, midőn azon istenben való bizodalomtól hordoztatván, keresztyén atyjafiait, kiket a pogány, nyakon kötve örök rabságra viszen volt, megszánta, és kevés vitézével a török császár táborára ütvén, és vezérét megfutamtatván, sok keresztyéneket megszabadított, és minden áldomással lévén hozzájuk, hazájokba bocsátott.“ — Szólnak e történetről *Jongelin* in *Catalogo Palatinorum* a toldalékban, és *Révai Péter* de *Monarchia et Corona Hung.* edit. Francf. 1659. fol. p. 162.

1624-ben II. *Ferdinánd*nak nem javalta az ez ok alatt ajánlott békét, hogy *Bethlen Gábor* testvér öcscsének engedvén az erdélyi fejedelemséget, ő pedig Magyarországon tartózkodhasék; hanem háború folytatására voksolt, mert titkon maga törekedett e fejedelemségre; noha ezt *Ketteler István*fi *Miklós* folytatója nem említi: „Esterházyus, ut felicias suae in Turcas expeditionis testes caesari ac regi suo deponeret, initio insequentis anni 1624. undecima kalendas Februarii magnifico comitatu Viennam ingressus, duos purpuratorum filios, et imperatricis consanguineum, ac praeter camelos, mulos, et prae-

stantissimos equos, equestria aliquot signa, hoc notabili unum insignitum Lemmate: „Mahometo et Christo Deo“ Regi Ferdinando obtulit, disvasitque inducias, et pacem quam Bethlenius urgebat.“ — 1625-ben a zsitvatoroki frigykötésen dolgozott.

Meghalálozván 1619-ben első felesége, kitől *István* fia született („Stephanus hic Esterházyus ex Vrsula Dersfia, prima Nicolai coniuge natus sub annum 1616.“ Katona Tom. XXXII. p. 89—90) 1624-ben *bedegi Nyári Krisztinával Thurzó Imrénének* volt nádor fiának özvegyével lépett másod házasságra. E szapora töke sűrű ágakat hajtott tőle, mint naplójában olvashatni, melyet azonban *Wagner Károly* Analect. Scepus. L. IV. p. 141—143. elég gondatlanul deák nyelvre fordítva közöl: „Quia vero autographum Hungarice scriptum est, in gratiam eorum, qui linguam illam non norunt, latine versum dabimus.“ A napló sorai ezek: „Dilectus meus D. Maritus Spectabilis et Magnificus Dominus Nicolaus Esterházy *quadragenarius* accepit me in uxorem, cum essem viginti annorum. Nuptiae celebratae sunt 1624. die 21. Julii in Szucsány (Turóc vármegyében). Profecta sum ad dilectum meum Dominum Maritum Újvarinum 28. Octobris, ubi divinae gratiae dono illustrata, et ad veram fidem conversa, confessionem peregi 30. Decembris anni 1624. prius enim invita me simulabam, sed in corde semper vera catholica fui.“ — *Závodszy György Bel Mátyásnál* in Adparatu p. 378—379. 1624-dik évre a kézfogás és elgyűrözés napját is följegyzette: „Die 16. Aprilis annulorum commutatio inter Dominum Nicolaum Esterházy, et Dominam Christinam Nyáry relictam Illustrissimi Comitis Emerici Thurzo viduam. Dein 21. Julii nuptiae in Sucsan celebrantur.“

Szült magzatait pedig e renden írta naplójába a tős gyökeres anya: „Peperi dilectam meam Comitissam *Magdalenam* Esterházy anno 1625. 19. Julii — mortua anno 1627. 7. Mai, et sepulta Tirnaviae die 21. Augusti. Peperi dilectum meum Comitem *Ladislauum* Esterházy ineuntis anni 1626. die prima vesperi. ¹⁾ Nata est mihi dilecta comitissa *Catharina* Ester-

¹⁾ Ez a pozsonyi collegium évkönyvei szerint 1652-ben Vezekénynél esett el: „Turcae ductu Mustaphae Begi, qui olim captivus

házy anno 1628. 18. Augusti, et mortua die 13. Martii anno 1630. Nata est mihi dilecta Comitissa *Anna Julianna* Esterházy 28. Februarii anno 1630. — Natus est mihi dilectus meus filius Comes *Michael* Esterházy die 19. Februarii anno 1632. qui post sesqui annum mortuus est. Nata est mihi anno 1634. filiola Comitissa *Christina Marianna* Esterházy die 17. Januarii, quae post 11. habdomadas mortua este. Peperi Comitem *Paulum* Esterházy 6. Septembris anno 1635. Kis-Martonii. Peperi Comitissam *Mariam* Esterházy 1638. 2. Februarii ipso Festo Purificationis B. V.“ Utolsó szülése következtében meg is halt. *Esterházy Pálnak* ebbe a naplóba írott jegyzete szerint: „Dilecta mea Domina Mater Comitissa Christina Nyáry mortua est Schentaviae die 17. Februarii anno 1641. aetatis suae 36. sub mediam noctem, cum ex partu Comitissae *Francisci* Esterházy laboraret.“ — E jó anya mostoha fiának *Istvánnak* házasulása idejét is beírta naplójába: „In matrimonium elocavi Spectabilem et Magnificum Dominum *Stephanum* Esterházy anno 1638. die 26. Septembris“ eljegyezvén neki *Thurzó Imrétől* fogant *Erzsébet* leányát, kit 1621-ki februárius 20-kán szült e világra. Mit *Esterházy Pál* is följegyzett *Wagner Károlynál* Analect. Scepus. P. IV. p. 153. „Spect. et Magnificus D. Comes *Stephanus* Esterházy, frater meus natu maior, accepit vitae sociam, comitissam *Elisabetham* *Thurzo*, sororem meam uterinam, per dispensationem, Kis-

Joannis Kéry erat, Strigonio procurrerunt in vallem Nitriensem, ubi arx Gymces iacet, usque in Appon vallem alteram, omniaque late ferro et flamma vastabant. Adamus Forgach praesidio Újváriensi praefectus, accitis in subsidium vicinis, reduces barbaros in campo Vezekén 26. Augusti aggressus est. Sed, cum copiis esset inferior, fusus est, tametsi maior esset caesorum turcarum, quam nostrorum numerus. Occubuere in eo conflictu quatuor Esterházi, Comes nempe *Ladislau* Nicolai Palatini filius; tum *Thomas* et *Casparus* Barones filii *Danielis*; ultimus *Franciscus Pauli*, vices gerentis Újváriensis filius. Omnes Tyrnaviam vecti, apud nos in templo S. Joannis Bapt. tumulati sunt.“ *Kazy* Hist. L. VII. p. 163—164. ezt is emlékezetben hagyta: „Sive ad tristem funestae huius cladis, sive ad iucundam gloriosae occidionis memoriam, quinquennio post, in figuram Crucis exaedificatum est in campo Tyrnaviensi, Modesdorffense templum Sanctissimae Triadi consecratum.“

Martonii die 26. Septembris anno 1638. Agebat is 22. haec vero 17. aetatis annum.“ — Maga *Miklós* pedig *Rákóczy György* erdélyi fejedelemnek Semptéről november 11-kén 1644-ben küldött levelében ezeket írta gyermekeiről: „Ennyi szép javaim isten jóvoltából az országban, s ez kívül semmi sincs: ezek mellett szép kiterjett familiám, s magamnak is élő három fiam, s három leányom, kiket rabokká tenni nem kívánom.“

III. Nádorsága.

„Ambitio multos mortales falsos fieri subegit: aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere: amicitias, inimicitiasque non ex re, sed ex commodo aestimare; magisque vultum, quam ingenium bonum habere.“ *Sallust. de Coniurat. Catilinaria.*

Miklós Thurzó Szaniszlónak 1625-ki május elején történt halálával elérte azt a méltóságot is, melynél hazánkban nagyobbra nem mehetett. II. *Ferdinánd* ugyanis nádorválasztásra, és III. *Ferdinánd* főhercegnek koronázására Sopronba október 24-kére országgyűlést hirdetvén, *Miklós*, kit a császár még augustus 10-kén gróffá, s Fraknó várának örökös urává tett, következett napon százötven vokssal választatott el, mint az azon évi 2. törvénycikk tartja; de nője *Nyáry Krisztina* is megírta: „Dilectum meum D. Maritum Spect. et Magnificum D. Nicolaum Esterházy elegit Diaeta in Regni Hungariae Palatinum anno 1625. 25. Octobris Sopronii.“ E gyűlés alatt levélbe foglalta *Pázmány Péternek* a r. k. hit ügyében mondott tiltakozó beszédét. (Kazy L. III. p. 251).

A következő évben *Kemény János* autobiographiája szerint Nógrádnál *Bethlen Gábor* ellen hadakozott. „Német válogatott jó, és exercitatus hada (Mansfeldnek) több volt harminckét ezernél: azon kívül Magyarság a Palatinussal Esterházy Miklóssal, Horvátság Zrinyi Györggyel. — Midőn — Palánkhoz érkeztünk volna — Palatinustól követ érkezék, Kéri János nevű úri ember békességnek traktájára: ki midőn traktálna, jöve hír a csatáról, hogy hátán hozná az ellenséget — azalatt a török had is elérkezék. — A Palatinus követjét a fejedelem ily szókkal bocsátá: mivel az urad, mint mediator

pacis, tégedet ily színes követséggel traktára bocsátott, másfelől azalatt ellenségemet reám hozta; azt érdemlenéd, elűt-ném fejedet; — de hogy ismérjed mind te keresztyén feje-delmi indulatomat, mind az urad megtudja, hogy reménysége szerint való csalárdságával nem használ és készebben talál, mintsem gondolta; azért ez úttal menj el, s mond meg, elvá-rom az uradat véle lévőekkel: Istenre bízom a szerencsének kimenetelét.“ — De ezen táborjárás *Katona* szerint Tom. XXXI. p. 276—283, békességen végződött, melyen *Miklós* is jelen volt. (Tom. XXXI. p. 247. sequ. Pray Bethlenii Principatus Tom. II. p. 57—82).

1627-ben a császár ismét arra kérte, ha beteges álla-pata engedné, menne *Bethlennel* ütendő frigy szerzésére, de nem ment el (Bethlenii Principatus Tom. II. p. 101—102. és 108—124). 1628-ban a fényes portán alattomban *Bethlen Gábor* ellen fondorkodott a fejedelemségért (Principatus Bethl. Tom. II. p. 174—181). Facillime ad res iniustas impel-litur, ut quisque est altissimo animo, et gloriae cupido“ mond Cicero L. I. offic. E történt méltatlanságot is megírta *Kemény János* Autobiographiájában: „Az 1628-nak kezdetén, két utat tettem Póstán oda fel azon Kardinálhoz (Pázmány Péter-hez) noha ifiacska voltam, de hatalmas dolgokról való trak-tátusban; kiről adott instrukcioim exstálnak. A dolog pedig ilyen vala: hogy immár véget vetvén a fejedelem is (Bethlen Gábor) római császárral való hadakozásának, török ellen való hadakozást forralnak vala, s a fejedelemnek offerálták vala hogy lenne Generalis Exercituum extraneorum contra Turcam; melyre igen inclinatus is vala: mert noha színezett nekik igen, de keresztyén gyomrából gyűlölte a pogányságot, reá is igérte vala magát, ha az imperiumbéli hadakozást akkoriban császár sopiálhatja vala; és több olyan hatalmas dologhoz a fejedelemtől proponáltatott szükséges mediumok suppeditáltatnak vala. Hogy pedig a kardinál által traktáltatott a dolog római császár-al, oka ennek az vala: mert az akkori palatinus Esterházy Mik-lós a fejedelemnek igen nagy aemulusa vala, s vélle nem mert kommunikálni semmit is; sőt a mennyiben lehetett, titkolta in-kább, mert egykorban a fejedelemnek keresztyénség javára né-zendő dolgokban kommunikált, s íratott levelét ezen palatinus a

portára küldötte vala, akarván nem csak hitelét és tekintetét azzal a Török előtt rontani; hanem ugyan egyéb aránt is a fejedelemséget megbolgatni; melyet által kültek vala a fejedelemnek (alig) nyomhatta le nehezen azzal, hogy nem ő keze írása, a mint hogy nem is az, hanem hiteles deákja manussa volt, subskriptióját pedig és pecsétjét, hogy csak imitálták volna, tudván azok is a palatinust lenni nagy ellenségének; úgy hívék, a mint hívék; de mivel a dolog haladékban méne azalatt a fejedelem is másra fordítá elméjét. “

E tétével *Miklós* a császári udvarnál is gyanuba esett; ezután *Ferdinánd* az ország dolgaiban inkább élt *Pázmány Péter* tanácsával, miért köztök megkezdődött ama nevezetes surlódás, melyről alább még szó lesz. De a császár is tartani kezdett tőle; hogy tehát valamikép magának lekötelezze, IV. *Fülöp* spanyol királytól megszerzé neki az aranygyapjas vitézrendet, mit *Káldi György* idézett helyen aranyvértnek, és aranygyapjúnak, *Rákóczy György* pedig *Molnár János* Magyar Könyvházának III-dik szakaszában 317. l. aranygyapjas láncnak nevez. Az adománylevélben többek között ezek mondatnak: „Habentes singularem informationem bonarum qualitatum, virtutum et laudabilium actionum, ac meritorum Personae nostri charissimi, et dilectissimi cognati Domini Nicolai Comitis ab Esterház in Galantha, Palatini Regni Hungariae etc. faventer inclinati sumus ipsum eligere, et denominare, prout in effectu elegimus et nominavimus Equitem et Confratrem nostri dicti Ordinis.“ Miután e rendet elfogadta, statutumai szerint kellett magát viselni. *Ferdinánd* 1628-ki december utólján maga függeszté nyakába; mert: „Beneficiis magis, quam metu imperium agitare, et accepta iniuria ignoscere, quam persequi praestat.“ Mond *Sallustius*. „Qui benignitate et clementia imperium temperavere, his laeta et candida omnia sunt: etiam hostes aequiores, quam aliis cives.“

IV. A nagyszombati jezsuiták szentegyházának építése.

„Pietate adversus Deos sublata, fides etiam, et societas humani generis, et una excellentissima Virtus Justitia tollitur.“ *Cicero* de Nat. Deor.

Jó szerencsájében *Miklóst* is elkapta a nagyravágyás szele, mert: „Inter obsequia Fortunae, non satis cauta Mortalitas est“ mond *Curtius*. Miután titkos levelezésbe ereszkedett a fényes portával, a közjónak is ártalmára kezdett lenni. „Complures se scelere contaminarunt imperii cupiditate.“ *Cicero* L. 3. de Offic. mert ilyen elmék céluk elérésére nemtelen eszközökhöz is nyúlnak. Csakhogy e házában nálánál *Pázmány Péter*-ben ügyesebb politikusra talált. Ez hiuságának egészen ellenkező irányt tudott adni. *Forró György* a nagyszombati jezsuiták főnöke nevében reá vette azon roppant két tornyu szentegyháznak építésére, melynek homlokán, deák koromban szemközt lakván, sokszor olvastam e fölírást: COMES. NICOLAVS. ESTERHÁZY. REGNI. HVNGARIAE. PALATINVS. M.DC.XXXVII. — És ki rosszalhatná *Pázmány* politikáját? ezzel még jókor akarta meggátolni *Miklóst*, hogy 1629-ben *Bethlen Gábor* halálával, föltett régi szándékát Kosztaváratt ki ne vihesse; mire költség kívánta: ez most szentebb célra fordítandó vala. Így tudott *Pázmány Péter* *Forró György* személyében *Miklós* lelkére beszélni, noha vele nem boldogult; mert *Miklós* ezentúl már nem titkon, hanem nyilván törekedett az erdélyi fejedelemségre. — *Forró György* kérelmére tehát 1629-ben hozzá fogott e szentegyház rakatásához; az építés nyolc esztendőig tartott: *Dobronoky György* alatt, ki 1630-dik óta 1637-ig főnökösködött, végeztetett el. *Bombardi Mihál* Topographia edit. secunda p. 330. ekkép írta le: „Porrigitur in longum geometricis pedibus 198. concameratio vario plasticis artificio nobilissime distincta, vitamque Dominici Praecursoris, scitissimo penicillo expressam exhibens, parietes, duos et septuaginta geometricos pedes altos, ab invicem autem quinquaginta iisdem mensuris recedentes coronat, nulla omnino columna, inusitatam hanc latitudinem intercipientem, aut vastissimae molis fornicem succolante. Octuaginta florenorum millia sancte hoc in opus profudit Nicolaus, extra id, quod vel in supellectili sacra, et candelabris magni ponderis argenteis, dum ritu sacerrimo per Georgium Lippaium, Agriensem Episcopum anno 1637. III. Kalendas Septembris consecraretur, aris imposuit.“

Bevégzését *Dobronoky* hírül adta *Mutius Vitellescus* a jezsuiták generálisának; levelére Romából e feleletet vette:

„Reverendo Patri in Christo, P. Georgio Dobronoki Societatis JESV. Tirnaviam. P. H.

Reverende in Christo Pater,
Pax Christ.

Magna laetitia affectus sum Litteris Rae Vrae, ex cognovi aedificium templi fuisse ad finem perductum, neque aliud superesse, quam, ut Illi, Cuius templum est, consecratur. Quae res sicut summum, uti non dubito, gaudium allatura est Excelmo Principi Palatino, cum cogitaverit, videritque, se invenisse Locum Domino; ita ego, pro tanta munificentia immortales ei gratias ago, Deumque precor, ut tam magnum benefactorem olim in templum Divinitatis suae introducat. Et quoniam ipsi Dedicationi corpore praesens esse non possum, conabor tamen, si de tempore certi aliquid intellexero, ut animo non absim, et cum universo populo in Neomenia, tuba cordis mei Laudes Deo decantem. Id unum doleo, eam mihi copiam Reliquiarum non esse, qua templo isti ornatum aliquem possim addere, prout Ra Vra a me petiit, ea enim temporis huius est conditio, ut excusare cogar meam hac in re inopiam, non tam prompte alias, quam liberaliter daturus, memor etiam futurus, si quando cum tempore facultates meae hoc in genere creverint. Interim omne bonum Rae Vrae precor; et me SS. eius Sacrificiis et Orationibus etiam, atque etiam vehementer commendo.

Rae Vrae

Servus in Christo

Mutius Vitellescus. m. p.

P. Georgio Dobronoki Tirnaviam.

Az eredeti találtatik *Pray György* kézirati között Miscell. prof. Tomo IV. Nr. 73.

Fölszenteléséről *Dobronoky* az érintett évkönyvekben ezeket hagyta emlékezetül: „Quinto Rectoratus sui anno, hoc est 1629. circumspicere coactus est R. P. Georgius Forró, secundus huius Collegii Rector, et Patronos quaerere, quorum auxilio templum hoc (az e helyen állott régi szentegyház dominicanus apácáké volt, kik innen 1615-ben Pozsonyba köl-

tözte) usibus nostris accommodaretur. — Anno 1629. die 29. Maii diruendo (veteri templo) et erigendis fundamentis datum est initium, ita tamen, ut planta novi templi esset multo latior priori — — Anno 1637. 30. Augusti, Dominica XIII. post Pentecosten, dies serenissimus et quietissimus, Mane hora media sexta datum est initium Consecrationis Templi nostri, sub Titulo et Patrocinio *S. Joannis Baptistae* ¹⁾, consecravit autem illud e licentia Ordinarii, Illmus et Rmus D. Georgius Lippay Episcopus Agriensis, et Regni Hungariae Cancellarius. Durarunt Caerimoniae usque ad medium decimae. Sacrum solennissime decantavit Illmus et Rmus D. Emericus Losy Archi-Episcopus Strigoniensis, quod duravit ad medium duodecimae circiter. Illo finito, *Te Deum laudamus* fuit cum tubis et tympanis festive decantatum. Omnes Comites, Praelati, Barones etc fuerunt apud D. Palatinum in prandio.“

Miklós, kinek tetemi e szentegyházban porlanak, végrendeletében sem feledkezett meg róla, mint ezen oklevél igazolja:

„Nos Comes Ladislaus Esterházy de Galantha, Perpetuus de Fraknó, Supremus Comes Comitatus Soproniensis, Eques Auratus. etc. Omni studio et conatu satisfacere volentes pientissimae intentioni felicis recordationis Excellentissimi Regni Hungariae Palatini, Domini Comititis Nicolai Esterházy, Genitoris nostri colendissimi, eiusdemque ultimam voluntatem, ac testamentariam dispositionem executioni mandare intendentes in perficiendo Templo *S. Joannis Baptistae* Tyrnaviae pro Patribus Societatis JESV a fundamentis constructo, expensis eiusdem nostri Genitoris: iuxta pientissimam et ultimam, seu testamentariam eius dispositionem, iuxta etiam consensum Spectabilis ac Magnifici Domini Danielis Esterházy etc. tanquam testamentarii paterni, ac tutoris et patruus nostri, omnem illam summam restantariam Salarii Palatinalis ex triginta duobus millibus, et trecentis circiter ad-

¹⁾ A réginek plébánia-szentegyháznak kellett lennie, mert Nagy-Szombat, melyet dicső emlékü IV. Béla király elsőbben 1238-ban, másod ízben pedig a tatárjárás után 1267-ben szabadított föl, pecsétén most is keresztelő Sz. János fejét viseli.

huc restantem apud Sacram Caesaream Regiam Maiestatem, quae se extendit ad septem decim et trecentos, vel ducentos circiter, plene et integre, pro perficienda fabrica illius Templi lubentes et volentes, harum nostrarum Litterarum vigore cedimus Rectori Collegii Tyrnaviensis Societatis JESV. In Arce nostra Sempthe die 23. Junii, Anno Domini 1649.

Comes Ladislaus Esterházy. m. p. L. S.

Daniel Esterházy. m. p. L. S.

Pázmány Péter oly utakon szerette volna vezetgetni *Miklóst*, hogy veszedelmes törekedései mellett se árthasson; s ebben áll az a nagy mesterség, melylyel élniek kell az országok kormányába látó embereknek: ez egészen különböző ama politikától, mely az eféle indulatnak tökéletes elnyomattatásukra igyekszik. Megemlítendő az is, hogy *Pázmány, Miklósnak* gyengeségeit még akkor sem fődözte föl, mikor legnagyobb hévvel ellene támadott s vele vetélkedett, mely szelid és okos bánásnak az volt következése, hogy vetekedvén sem válhattak egymásnak halálos ellenségévé. Valóban, ha *Pázmány* más utat választ vala, soká *Miklós* annyi jót sem cselekszik, amennyit tett; sőt még vallásosságában is megcsökkent volna; mert jóllehet indulatai gyakrabban erőt vettek rajta, a vallást mégis tisztelte, becsülte, mint *Káldi György* sokszor nevezett könyvének előljáró beszédében írja: „Az igaz hitnek fundamentomán építtetik az igaz isteni szolgálat és aiatatosság, melyekben az Isten ajándékából oly gyökeret vert Nagyságod, hogy imilyen amolyan szélvész csak meg sem mozdította. Tudgya egész udvara mindennapi nyilván való isteni szolgálattában aiatatosságát, mind a szent áldozatkor, s mind a Prédikációk halgatásakor; úgy, hogy azokat különben el nem mulattya, hanem ha egyéb nem lehet benne. Szokott imádságait is, melyekre egyéb kötelessége nincsen az isteni szeretetnél, el nem mulattya akár mennyi fáradsága után is. — Ez mint hogy az isteni szolgálatra alkalmas hely kívántatik, Nagyságod minden váraiban, a melyekben lakni szokott, illendő kápolnákat csináltatott, azokat szép oltárokkal, és papi öltözetekkel felékesítvén. Annak fölötté, *Kis-Martonban* a Sz. Ferenc Szerzetének csaknem fundamentomból, oly klastromot és templomot építtetett,

hogy sokaknak könnyebb azért Nagyságodat dicsérni és csodálni, hogy sem követni. *) Nem szóllok többet a Nagy-Szombati Templomról, mint hogy még üszögében vagy; ha Isten megengedi, hogy végbe mennyen, maga lészen elegendő bizonyosság, mint kívánta Nagyságod az Isten tisztességét, kiért temérdek költségét nem szánta. — Ez az isteni szeretet nem csak a jó szerencse idejében tündöklött Nagyságodban, hanem egyébha is. Mert, minthogy az Istennek szent akarattya Nagyságodnak mindenben és mindenkor föltött célya volt, midőn az Isten Nagyságodat atyai látogatásával megostorozta, Nagyságod csak azt mondotta Jóbbal: „A mint az Úrnak tetszett, úgy lött: légyen áldott az Úr neve.“ Ezt nyilván megbizonyította Nagyságod, midőn csak nem egy időben szerelmes házastársa, életének legjobb korában meghalván; egyetlen egy fia, idejének virágában halálra betegedvén, minden marhája, és jószága elpredáltatván; maga is, emberi ítélet szerént, közelebb lévén a halálhoz, hogy sem az élethez: semmi bolondságot Isten ellen nem szóllott, a mint az Írás Szent-Jóbról mondgya: hanem mindeneket nagy békével szenvedett mondván: Uram! itt igess, itt vágj, csak örökké kegyelmezz. Sok egyéb efféle jeles dolgait Nagyságodnak elő nem hozom, hanem csak azt mondom: *a ki Nagyságodat ismérni akarja, ezekből könnyen megismérheti, mint az orosz-lányt a körméről.*“ És egy más helyen ugyan ott: „Nagyságodnak a mi kicsiny szerzetünkhöz sok jó akarattya; mely oly nyilván való, hogy azt minden jóakaróink mindenütt örömmel és dicsérettel emlegetik; gonosz akaróink pedig szüntelen zúgolódva irégylik. Ennek a hozzánk való jó akarattyanak, bizonyos jeleit mutatta Nagyságod, a többi közül azzal, hogy nemes udvarában Lelki Tanítókat gyakrabban tőlünk hívott: az alatta való eltévelyedett Juhoknak megtérítésére, és az üdvezető igaz hitre való vezérlésére, kalaúzókat tőlünk kívánt. Kedves fiát és rokonát, a szép tudományoknak tanu-

*) Áll ez a monostor és szentegyház a sz. kir. városban. 1846-ban mi is megfordultunk benne, a sírboltban nyugvók között láttuk néhai *Esterházy Pál* nádornak fejr márványból törlejtett képét, és egy óriásnak rézkoporsóját, ki egykor eseléd számban szolgálta a hercegi ágat, nevét nem tudták megmondani.

lására, a mi Oskoláinkba küldötte: Istenben elnyúgott szerelmes házastársát, és gyermekit, a mi kápolnánkba temettette, sőt maga temetésére is (melyet Isten sokára halaszszon) azont választotta volt; de igyekezetit megváltoztatta (hogy annál is inkább megmutatná hozzánk való jó akarattját) oly ékes, és drága templomot kezdván építtetni a Nagyszombati Collegiumban, melyhez hasonlót mi időnkben új épületben Magyar Ország nem látott.“

V. Esterházy Miklós nádornak Pázmány Péterrel a királyi személynökség végett volt vetekedése.

„Contendere — de Republica, *) cum id defendas, quod esse optimum sentias, et fortium Virorum, et magnorum Hominum semper putavi: — sed contentio tamdiu sapiens est, quamdiu aut proficit aliquid, aut, si non proficit, non obest civitati.“ *Cicero in Orat. pro L. Corn. Balbo.*

E vetekedés okát már föntebb is érintettem: hogy II. Ferdinánd megértvén Miklósnak a fényes portával megkezdett titkos levelezését, helyette Magyarország dolgaiban Pázmány Péter tanácsával élt. Ezt fölötte neheztelvén Miklós azt vitatta, hogy ő mint nádor a királyi személyes Jelenlét, következőleg vele, s nem Pázmánynyal kellene az ország dolgait elintéztetni. Az 1836-ki Tudom. Gyűjt. IV. kötetében pedig 122—123. lapokon néhai Horvát István a volt országbíráját mondotta királyi személyes Jelenlétnek lenni; különös királyi Jelenlétnek pedig, Specialis Praesentia Regiae Maiestatis, a titok vagy is volt udvari cancellariust, kinek helytartója lett I. Mátyás király rendelkezéből a volt personalis, vagy is a törvényes királyi pecsétnek „Sigilli Judicialis“

*) *Respublica*, quia in hoc verbo tirones imprimis haerent, paullo explicatius de eo agemus. *Respublica* tribus modis dicitur, nempe: primo de universa civitate, aut imperio — Deinde de singulis eius partibus. *Reipublicae* partes autem commemorantur commode ab ipso Cicerone Sext 46. Religiones, Auspicia, Potestates Magistratum, Senatus Auctoritas, Leges, Mos Maiorum etc. Tertio dicitur de quacunque Actione, Negotio, quod publicae utilitatis causa suscipitur; aut quocunque modo ad Rempublicam pertinet.“ *Ernesti in Clavi Ciceroniana.*

gondviselője; de egykori *Széchenyi György* esztergami érseknek eme pöréből, melyet a *titok cancellariusság* végett *Jaklin Balázs* nyitrai püspök és cancellarius ellen indított, ki a horvátországi bánnal elsőségről tusakodván azt tartotta, hogy ő volna a főcancellarius, éppen ellenkezőt tanulunk. *Széchenyi György* főn akarván jogait tartani I. *Leopoldnak* nyújtott egy emlékeztető irást, melybe többi között ezeket foglalta: „Nemo hucusque in dubium vocare praesumpsit, utrum Archiepiscopus Strigoniensis ex vi Officii non sit *Summus Secretarius Cancellarius*: et utrum *Aulae Cancellarius Secretum Sigillum* prae manibus habens, non vices eiusdem gerere dignoscatur ¹⁾. Quin immo omnes antehac existentes *Aulae Cancellarii* ab Archiepiscopis Strigoniensibus dependebant, et si quae occurrerunt ardua, eos consulebant, sineque ipsorum scitu et annuentia nihil expediebant; ubi vero praedictos *Aulae*, seu Vice cancellarios emori contigit, confestim Archiepiscopi Strigonienses Viennam ascendere, et functionem hanc, usque ad noviter factam alicui per eosdem praesentato Officii collationem, per omnia administrare debebant, prouti testabuntur integri Litterarum fasciculi hic inter Acta et Protocola archiepiscopalia reperiendi. — Benignam insuper dignabitur habere reflexionem Maiestas Vestra Sacratissima, clementissimae suae Dispositionis, quam post obitum pie defuncti Domini *Korompay* *Aulae Cancellarii* gratiose instituit, me qua Summum et Secretarium Cancellarium Viennam evocando, et benignam intentionem suam circa reformationem Cancellariae necessario subsequendam, ²⁾ mecum communicando,

¹⁾ Hogy régenten a pecsét azon személyt jelentette, akié volt, elég csak megemlíteni. Olvashatni erről *Wagner Károlynál* in *Diplomat. Comit. Sáros. I. Ferdinándnak* egy 1528-ki oklevélét, melyet azon alkalommal adott, midőn ez országból a római birodalomba ment: „Sigillum nostrum Secretum penes praefatum Cancellarium nostrum reliquimus, Literaeque Nostro Nomine, et sub hoc ipso Sigillo perinde, ac si Praesentes essemus, scribentur.“

²⁾ Ami 1690-ben meg is történt, ezen a volt magyar kir. kamarának szólott oklevél szerint: *Leopoldus Divina favente Clementia El. Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae et Bohemiae etc. Rex — Spectabiles ac Magnifici, et Egregii, Fideles Nobis dilecti. Ex consignatione praesentibus annexa, penitus intelli-*

subiectorum Individuorum denominationem a me expetendo, *Sigillum Secretius* mihi assignando, et totius rei peractae seriem mihi committendo; immo tempore publicatae Reformationis Jura mea Archiepiscopi Strigoniensis, et Summi Secretarii Cancellarii sarta tecta manere, tam augusto ore suo, quam et medio Decreti per Dominum quondam *Strattmann* ex intimo elargiti, prae manibusque meis habiti, clementer declarando.“ — Egy másod levelében pedig ezeket írta: „Recenter gravi cum doloris sensu intellexi, qualiter D. Aulae, seu Vice-Cancellarius eo iam temeritatis delapsus sit, ut ad firmandam in nuper exhibito Scripto comprehensam a me independentiam, cum praeiudicio *Sigilli duplicis* seu *Privilegialis*, benigne mihi a Maiestate Vestra Sacratissima concediti, meque ex vi Officii Archiepiscopatus Strigoniensis, qua Summum Secretarium Cancellarium lege et saeculis imperturbato usu practicata Consuetudine, concernentis, (ad cuius fidelem Conservationem solitum etiam Juramentum praestare debui) aliud Sigillum novum duplex confici curare — praesumat.“

E két fölterjesztésre: „Resolvisse — Suam Maiestatem — ex quo eadem — qua Rex Hungariae, quatuor duntaxat Sigilla: *Bullam* videlicet *auream*, *Sigillum duplex Privilegiale*, *Secretum*, et *Personalis Praesentiae Locumtenentiale*, vi

getis, qualiter ad ordinem, pro publico Regni nostri Hungariae bono, Justitiaque tanto magis et amplius promovenda requisitum, Cancellariam nostram Hungaricam, ex unius Cancellarii, quatuor Consiliariorum, et duorum Secretariorum sive Referendariorum cum voto; nec non aliis istius Cancellariae membris, cum specificatis eorundem Salariis, clementer instituerimus. Et quoniam eatenus haec esset nostra decreta mens, et benigna Resolutio, ut praefata Salaria statui Camerali Hungarico incorporentur, et abinde cuilibet dimensae suae a die 17. proxime praeterito mensis Junii, per singulas angarias, pro rata portiones rite pendantur et exolvantur: Idecirco Fidelitatibus Vestris benigne quoque committimus et mandamus: ut ulteriorem, ad consequendum effectum rei, quamprimum superinde Dispositionem, in locis suis debitis, ordinari facere non intermittant. In reliquo, Gratia nostra Caesareo Regia iisdem clementissime propensi manentes. Dabantur in Civitate nostra Viennae die 13. mensis Augusti, Anno 1690. Regnorum nostrorum, Romani XXX. Hungarici XXXVI. Bohemici vero XXXIV. Leopoldus. m. p.

Legum et Constitutionum habeat, taliterque nova plurium Sigillorum confectio, nova pariter diaetali Statuum et Ordinum Regni Decisione egeat: commissum clementer est per altefatam Suam Maiestatem, quatenus Cancellaria Aulica a confectione novi huiusmodi Sigilli eo facto supersedeat.“

Ezeknél fogva tehát, nem az udvari cancellarius, hanem az esztergami érsek volt a különös királyi Jelenlétel „specialis Praesentia Regiae Maiestatis;“ ez okból voltak neki ítélő birái az elenyészett királyi táblán, kiket közelebb idő-kig ő nevezett ki. A nádorok pedig régenten, mindenha az ország, később saját, nem pedig királyi pecséttel élvén, a régi fölfogás és megrögzött szokás szerint nem is lehettek királyi Személyes Jelenlételek. — De *Pázmány Péter* és *Eszterházy Miklós* állításaikkal boldogulni nem tudván, a fejedelem hallgatást és békét ajánlott nekik. — Az udvari cancellarius *Jaklin Balázs* pedig „ad instantiam, et ob respectum laesi, modo praevio, toties fati Archiepiscopi, ab Officio etiam Cancellariatus Aulici per eandem Maiestatem Sacratissimam suspensus, nec prius restitutus fuerit, donec Posonium veniens, et ad genua ferme procidens, dictum Archiepiscopum deprecatus sit.“

VI. Erdélyi fejedelemségre vágyódása.

„Id molestius ferendum est, quod, ut quidque excellentissimo est ingenio, et animo invictissimo, ita ad dominationem maxime proclivis.“ *Cicero* L. 3. Offic.

Bizonyos, hogy *Miklós* még *Bethlen Gábor* élteben törekedett az erdélyi fejedelemségre, ezt egy meghitt embere *Kéry János* beszéli 1629-ki május 27-kén hozzá írott levelében: „Certe ita sunt huius Principis omnes ordines pertaes, ut ego sermone non facile explicaverim, et ita oderunt illum, ut vellent se ab eo quantocyus liberari. Hominum Transsilvanorum maximorum iuxta, et inferioris ordinum animi in Ill. Dominationem Vestram sunt conversi, ita, ut velint hunc Principatum ab Ill. Dominatione Vestra suscipi; imo ex praecipuis aliquot contulerunt quoque mecum de eo pluribus; quibus respondi ego: Ill. Dominationem Vestram, ne cogitasse quidem unquam de illo Principatu, nec suscepturum

etiam, si citra unius hominis perniciem posset adipisci. Sed illi, si non propter se, requirunt saltem pro communi bono faciat sua Ill. Dominatio.“ (Pray Epistolae Procer. Tom. III. p. 421. et Bethlenii Principatus Tom. II. p. 197.). *Kéry János* levele csak annyit bizonyít hogy *Miklós* szerzett volt magának Erdélyben rom. katolikusokból valami pártot; mert *Kemény János* szerint *Brandenburgi Katának* is többi között azért kell vala fejedelemségéről lemondania, mivel titkon pápistává lett, mi férjének halála után kitudódott s egész Erdélyben nagy hasonlást gerjesztett, úgy, hogy ottan hamar nyilván előbbi vallására visszatérnie, és a nagy templomban Gyula-Fejérváratt áldoznia is kellett.

Rákóczy György elválasztása sem volt kedvére; ez 1631-ben, mint *Ketteler* p. 537. írja, II. *Ferdinánd* ellen indult: „quod Prépostvárium proditionis in se, sub venatione interficiendum, sed a Palatino undique defensum nollet extradare.“ Ez ohajtott alkalom volt megtorolásra. „Ezen 1631-dik esztendőben, mond *Kemény János*, mihelyen *Rákóczy* választáték, mindjárt Eszterházi Miklós Palatinus Haddal indula ellene octaváknak és holmi egyéb praetextusoknak színe alatt, ezen szókat mondván: „Nem hagyom megtollasodni repülésig, hanem miglen pihes, addig előzőm meg. De előjáró haddai — Rakomaznál — felverettetének.“ — E gonosz szerencse után, hogy magát minden gyanuból kiszapulhassa, *Ferdinánd* nevében, kinek épen akkor külföldön vallás dolgában villongásai voltak, *Rákóczyval* bizonyos szerződésre lépett (Katona Tom. XXXI. p. 487.). Akkor is, midőn a feles portán *Bethlen Istvánnak* megígérték a fejedelemséget, *Miklós* igen szorgalmazta vala *Rákóczyt*, mondana le; *Pázmány Péter* pedig *Kemény János* Autobiographiájában épen ellenkezőt tanácsolt: „Szegény *Pázmány Péter* Cardinál, a fejedelemnek nagy jó akarója vala, valóban tanácsollya vala a fejedelemnek, ne cedállyon, oltalmazza méltóságát, és az országnak szabadságát; az jó vala, jó tanács, de melléje segítséget erőt nem adnak vala. *) Ellenben Eszterházi Mik-

*) II. *Ferdinánd* vallási háborúba keveredvén, segítségére nem lehetett.

lós a Palatinus, nem is igen barátja a fejedelemnek, azt intimállyá vala, cedállyon, és ne szerencséltesse magát, s maradjék, és az országot is, s Magyarországi Hazára is ne vinné hátán ellenségit.“ — Ezt maga *Miklós* sem tagadja 1644-ben martius 14-kén *Rákóczynak* Pozsonyból küldött levelében: „Tészen emlékezetet kegyelmed arról is Kérj János uram által tött üzenetében, hogy holmi ijeszttéssel, és fenyegetéssel, fejedelmi állapotjáról is igyekeztek némely ő fölsége hivei kegyelmedet kibeszélleni. Ezt nyilván magamra veszem. S úgy is vagyon, hogy féltvén kegyelmed miatt e szegény Hazát és Nemzetet utolsó veszedelmétől, kinek akkor is igen megvalának jelei: bizonyos, hogy inkább kívántam volna a kegyelmed fejedelemségének cessióját látnom, mint Hazánk és Nemzetünk utolsó romlását. (A Magyarországi Palatinusnak Gróf Eszterházi Miklósnak Rákóczi Erdélyi Fejedeleme- nek irt egynehány intő Leveleinek igaz Pariája. Pozsonyban. M. DC. XLIV. Esztendőben. 4. r., ez a kiadás csak 11 levélét, s III. Ferdinánd manifestumát foglalja magában; az 1645-ki bécsi kiadás tartalmára nézve érdekesebb. Ezek a levelek mind vallási szomorú háborúkra vonatkoznak, és *Rákóczy György* manifestumának következőzésében, melyet Kál-lón február 17-kén 1644-ben kihirdetett, jelenének meg).

Annak pedig, hogy *Pázmány Péter Eszterházy Miklós* kezére nem jatszotta az erdélyi fejedelemséget, sőt ahol csak lehetett, hátráltatta, fölötte nyomos oka lehetett, de ezt én megmondani nem tudom. — Szoros viszonya *Pázmány Péter-nek* a vele egykoru erdélyi fejedelmekkel, figyelmet gerjesztett *Ederben* is, ki Zeitschrift von und für Ungern IV. Bd. I. Heft. 1803. S. 15—16. ekép nyilatkozik: „Cardinal Pazman und die Siebenbürgischen Fürsten Bethlen und *Rákóczi* hatten grossen Einfluss in die Ereignisse der Zeiten unter Ferdinand den II. und III., jener der Ximenes Ungern, diese die Hauptstützen der Protestantischen Parthey in der österreichischen Monarchie während des dreissigjährigen Krieges, weswegen auch im Westphälischen Friedens Vertrage des Fürsten von Siebenbürgen ausdrückliche Erwähnung geschieht. Schon in dieser Rücksicht dürfte es interessant seyn, die Verhältnisse des Cardinals und *Rákóczi* zu erfahren. Noch lebhafter muss das

Interesse seyn, wenn man erfährt, dass in jenen Zeiten, da Religions-Bekenntnisse eine so mächtige Scheidewand zwischen den Menschen machten, eine Art vertrauter Freundschaft zwischen dem eifrigsten katholischen Bischofe, und einem der intollerantesten protestantischen Fürsten bestanden hat. Aber völlig überraschend muss es seyn, wenn man am Ende sieht, dass diese persönliche Freundschaft durch eine politische Combinaison geschürzet war, die man dem Cardinal nicht würde zugemuthet haben.“

Eszterházy Miklósnak megtörésén kívül, vérség, de ennél egy sokkal nemesebb ok is volt, hogy *Pázmány Péter* usque ad Aras, *Bethlen Gáborral* és *Rákóczy Györggyel* ily szoros viszonyokban állott, de ennek fölfödözése nem tartozik ide; míg ő élt *Rákóczy* sem alkalmatlankodott annyira, mint ezután. 1637-ki január 28-kán *Pázmányhoz* írt levelében, melyet *Eder* eredetiből közlött, mondja *Rákóczy*: „Kegld uij esztendői aiandekát becswlettel és szeretettel veöttwk Kegldteöl, Ugy vagyon papista praedicatiok halgatására nem érkezhettwnk, de Kegdnek ilyen sok munkaiat olvassuk, Kegdjó emlekezetére, teöb keönyveink keözeöt megtartattyük.“

← *Engel János* Magyarország Történetében ferdén itél *Pázmány Péter* politikájáról: *Pázmány* stellte sich als besonderer Freund des Rákótzian, und schickte ihm fleissig Geschenke.“ Mondhatom, hogy ezen viszonyok célja sem térítgetés sem vallási tárgy nem volt, ha szinte munkáit megküldötte is *Rákóczynak* és örömet láttat volna is megtérítését. *Péter* szive, noha őt is elragadta volt a vallási buzgóság, de ezenkívül mindenha e szegény haza és fogyatéky magyar nemzetért vert, minek bizonyosságául szolgálhat eme fölírása is a császárhoz:

Augustissime Caesar,

Domine Benignissime!

„Difficultates Romae motas circa Episcopatus titulares Ungariae, non sine admiratione legi. Et, quemadmodum Sacro-Sanctae Sedis Apostolicae Dignitatem ac Autoritatem, vita mea potiozem habeo; ita vicissim cupio, ne per sinistras informationes Suae Sanctitati exhibitas, aliquid vel Juribus Vestrae Maiestatis, vel Privilegiis Incltyti huius Regni dero-

getur. Eapropter demisse Maiestati Vestrae tenuem meum, hac de re Discursum transmittō. Scio, nec Sanctae Sedis Apostolicae intentionem esse, ut Juribus Maiestatis Vestrae derogetur, nec Maiestatem Vestram facturam, ut Promissiones a Maiestate Vestra Regno Hungariae factae circa Jura Ecclesiarum Hungariae imminuantur. Servet Deus Maiestatem Vestram feliciter imperantem. Sellyae die 16. Junii 1635. Közlöm az eredetiből, mely egykor kezemnél volt.

Holtával eltűnván nagy szelleme, világi politikáját, — mert amit vallásterjesztés tárgyában javasolt, melyről alább lesz szó, meggyőződéseim ellenére nem pártolhatom — folytatni nem tudták; nevezetesen e tárgyban *Lippay György* egri püspöknek és udvari kancelláriusnak *Rákóczyhoz* küldött, s *Eder* közlőtte levele, melyben többek között ezek mondatnak: „Nem ketelkedem benne, hogy Nagod az szegheni Istenben elniugodott Cardinal Uram halalat ne erezte volna, meltan is, Nagodnak igaz es io akaro Attiafia leven ő Naga, az ki mind io tanachaval, mind pedigh egiebb segitseghevel, nem keves iavara es könnyebsegheire volt Nagodnak. — — Szegheni Cardinal Uram ő Naga helienn pedig az en vekoni szolgálatomat offeralom Nagodnak; es noha tudom azt, hogy se az az mely okossagh, se pedigh authoritas nem talaltatik ennalam, melliel üdvözült Cardinal Uram ő Naga tudott foganatossan es giümölchössen szolgálni Nagodnak, mind az által az meniben vagiok, aianlom Nagodnak magamat es szolgálatomat; kerven azon hogy Nagod az szegheni Cardinal Urammal tartott confidentiaiat en ream szallicha, es bizvast közölle velem, vagy en altalam ő Felseghevel valamellieket az Istenben elniugot io akarioiaval közlött volna“ stb. — Ha *Pázmány* viszonyai *Rákóczyval* csupa színlés és tettetés volt, írhatott volna-e *Lippai György* ily tartalmu levelet? (Vége követk.).

CLASSICA LITERATURA.

M. T. CICERO QUINTOPAEDIÁJA ¹⁾

FÁBIÁN GÁBORTÓL.

Marcus, öcscsét Quintust üdvözlí!

Noha nem kétklem, e levelemet több tudósítás, végre maga a hír meg fogja gyorsaságával előzni s hamarább hallandod másoktól, hogy epedésünkhez és fáradalmadhoz harmadik év járult: még is, gondolám, illő éntölem is e kedvetlen jelentésnek hozzád eljutni. Mert előbbi nem egy, de több levelemben, mikor már az ügy másoknál kétségbeesett volt, én neked akkor is maholnap kilépésedre reményt nyújtogattam; nem csak hogy e kedves hiedelemmel minél tovább kecssegtesselek, de azért is, mert mind magam, mind a praetorok részéről ²⁾ oly nagy volt a küzdés, hogy a dolog kivihetőségén nem kétségeskedtem. Most, miután úgy esett, hogy sem a praetorok befolyásaikkal, sem én igyekezetemmel semmire menni nem birtunk: ezt minden esetre sajnosan nem venni nehéz: hanem azért ami oly nagy dolgok vitelében s elvise-

¹⁾ Cicerónak e hosszú levélre, melynek, tárgyat és modort tekintve, a Xenophon Cyropaediája után *Quintopaedia* címet adhatnánk, két körülmény nyújtott okot s alkalmat. Egyik: hogy Quintust, aki ázsiai propraetorságából, consulságkeresés végett, minél előbb haza jönni vágyott, helytartóságának harmad évre történt kiterjesztetése fölött megnyugtassa; másik: hogy egynémely hibáira, melyek miatt nem legjobb hírben állt (*Suet. Octav. C. 3.*) gyengéden figyelmeztesse. Quintus árnyékoldalát nem a más helytartók közönséges vétke, a zsarolás és zsarnoklás tette, mert ő e részben egészen tiszta volt; hanem az, hogy amily könnyen haragra lobbanó, ép oly hamar kiengesztelhető lévén, magát e hirtelen változó kedélye által egyfelől tulságos szigorra, másfelől kelleténél is lágyabb engedékenységre (mi egy kormányzóban mindenkor nagy hiba) hagyta ragadtatni.

²⁾ Kik, mert propraetorságokra vágytak, a Quintus fölváltásán buzgóan dolgoztak.

lésében gyakorlatos lelkeinknek megtöretni s a kellemetlenség miatt elsatnyúlni nem kell. És mert az embernek azt illő legnehezebben vennie, mit ön hibájával okozott: van e tárgynál valami nekem nehezebben eshető, mint neked. Mert az én hibámból történt (ellenkezőleg, mintsem velem mind elindultodkor, mind levél által végeztél), hogy tavaly föl ne vált-sanak. Mit én, míglen szövetségeseink jóllétén dolgozám, némely üzérkedők szemtelenségét gátolám s fényemet érdemed által nevelni óhajtam, ¹⁾ nem bölcsen tevék, kivált midőn azt okoztam, hogy a második év harmadikat is húzhasson maga után.

Miután ezt én vétkemnek vallom, bölcseség- és emberségedhez illő, gondoskodnod és kieszközölnöd, hogy ez én kevéssé bölcs intézkedésem a te buzgalmad által jótételessék. És ha a jó hírben állás minden kellékére magad tüzesben serkentet magadat; nem hogy másokkal, hanem hogy már ten-magaddal versenyezz; ha egész elmédet, gondodat, gondolkodásodat minden tárgyban a kitünő érdem óhajtására ébresztgeted, hidd nekem, a fáradalmadhoz adatott egy év ránk számos évi örömet és még utódainkra is dicsőséget hozand. Miért is elsőben arra kérlek téged, hogy kedvedet összébb ne vond és el ne ejtsd; se magadat tisztet nagyságától mint hullámtól elboríttatni ne engedd; desőt ellenébe emeld és szemébe nézz, vagy önkényt is elébe menj a munkának. Mivel a köztársaságnak nem is oly részét kezeled, melyben a sors uralkodnék, hanem hol ész és szorgalom hat legtöbbet. Ha valami nagy s veszélyes háború élén álltoddan látnám meghosszabbítva kormányzásodat: remegnék lelkemben, mert egyszerűsmind a sors hatalmát is fölöttünk meghosszabbítva tudnám. Most ellenben a köztársaságnak azon része van bízva rád, hol a sors vagy semmi, vagy parányi szereppel bír, és hol

¹⁾ Innét kitetszik, miért kívánta Cicero, hogy öcsese helytartósága a második évvel megtoldassék. Azt akará t. i. általa elérni, hogy Quintusnak, kit valami (alább megnevezett) Paconius és Tuscenius tőzsérek velel éreztetett szigorúságáért, mind a tartományban, mind Rómában rossz hírbe keverték s panaszokkal terheltek, idő s mód juttassék magát kitisztítani és jövőre a közvéleményben kedvezőbb állásba tenni.

erényességedtől és lélekmérsékletedtől látszik függeni minden. Úgy hiszem, sem ellenségek leseitől, sem csataküzdéstől, sem frígyesek elpártolásától, sem zsold- s élelembeli szükségétől, vagy hadsereg-lázadástól nem félhetünk, mik fölötté gyakran a legbölcsebb férfiaknál megestek; úgy hogy mint a legjobb kormányosok a vihar erejét, akkép ők a sors rohamát legyőzni nem bírták. Neked a legnagyobb béke, legnagyobb csend jutott; csak hogy az a szunyadó kormányost el is temetheti, az ébert gyönyörködtetheti is. Mert először: e tartomány szövetségeseink azon fajából áll, mely az összes emberfaj közt legmiveltebb;¹⁾ azután olynemű polgárokból,²⁾ kik vagy mert publicánusok, velem szoros viszonyban állanak, vagy mert kereskedésök után gazdagok, azt hiszik, ép vagyonukat az én consulságom jóvoltából bírják. Ámde épen ezek között léteznek súlyos viszályok, születnek számos sérelmek, s fordulnak elő nagy villongások. Mintha biz én azt gondolnám, nem jókora feladatot viselsz. Tudom, hogy e feladat igen nagy, s legnagyobb belátást kíván. De ne feledd, miként én ezt, jóval inkább az ész, mintsem a szerencse feladatának tekintem. Mert hisz ugyan mibe kerül fékezned azokat, kiknek élén állasz, ha tenmagadat fékezed? Ámde legyen az úgy s nehéz másoknak, amint felette nehéz is: nálad mindig nem csak igen könnyű volt ez, de annak is kelle lenni; kinek természeted olyan, hogy úgy látszik, oktatás nélkül is mérsékelt lehetett volna; és pedig oktatás olyan járult hozzá, mely a leghibásabb természetet ki bírná művelni. Midőn te a pénznek, midőn gyönyöröknek, midőn bármi tárgyak megkívánásának ellent fogsz állni, mint teszed: gondolnám, félő lesz, hogy a gonosz tözsért, kissé kapzsibb publicánust zabolázni ne tudd. Már ugyan rád a görögök az ily élet mellett úgy fognak tekinteni, hogy azt vélik, évkönyveik emlékéből, vagy szinte égből szállt alá a tartományba valami isteni férjfiú. És én most ezeket nem avégett írom, hogy tedd, hanem hogy, mert teszed s tetted, örülj. Mert vajmi szép Ázsiában legfőbb

¹⁾ Érti a görög népet Ázsiában.

²⁾ Rómaiakból, kik vagy mint kincstári bérlők, vagy mint kereskedést űzők tartózkodtak Ázsiában.

hatalommal három évig lenned úgy, hogy semmi szobor, vagy festés, semmi díszedény vagy szőnyeg, ¹⁾ semmi rabszolga ²⁾, senki bármily szépsége, semmi pénzbeli ígért a legnagyobb feddhetetlenségtől s tisztakezűségtől félre nem vitt légyen. Aztán mit lehetne oly kivételest, vagy oly kívánatos találni, mint hogy ez a te erényességed, magadon uralkodásod, mérsékleted nem lappang homályban, sem elrejtőzve nincs, hanem Azsia napvilágának, a leghíreseb provincia szemeinek s minden népek és nemzetek füleinek kitéve áll? ³⁾ hogy körültaidtól az emberek el nem ijednek? költségekkel ki nem meríttetnek? érkezteden meg nem döbbennek? hogy akárhova jössz, mind nyilván, mind magánosan legnagyobb az öröm, miután a város örül s nem zsarnokul, a ház vendégül és nem rablóul látszik befogadni? ⁴⁾

Arra pedig ily körülmények közt, bizonyosan már maga a tapasztalás megtanított téged, miszerint korántsem elég magadnak ez erényekkel birnod, hanem gondosan körül kell nézned, hogy e tartomány feletti öröködségnél ne csak egy magadért, de kormányod minden szolgáljéért szövetségeseink, polgárink s a köztársaság előtt jótállni láttassál. Ámbár legatusaid olyanok vannak, kik méltóságukra önkényt tekintettel leendenek; köztök rangra, érdemre s korra nézve előláll Tubero; kiről én fölteszem, kivált miután történelmet ír, hogy fog választhatni évkönyveiből sokakat, kiket utánozni kíván-

¹⁾ Az előszámlált beceses művek közt, az ebédlőtermek díszesítésére használt drága szőnyegek is nagy divatban s kapósságban voltak.

²⁾ Ki vagy szépsége, vagy más ritka tulajdona miatt volt beceses.

³⁾ Minden népek látják és hallják.

⁴⁾ A helytartóknak kötelességökhöz tartozott, provinciáikban a főbb városokat rendre eljárni; panaszokat kihallgatni, eligazítani, a hozzájuk főlebbvitt pörökben végítéletet mondani s a város és kerület javára szükséges intézeteket megtenni; és ha magok nem mehettek, legatusaikat küldötték ki e végre. E körültaiknál a községektől, előfogatokon kívül mást követelniük szabad nem volt; szállásaikról is önmagoknak kellett gondoskodni; azért az állodalomtól úti-sátorokat kaptak, hogy azokat ott, hol szállástadó ismerősök nincs, köz helyeken fölülthessék. De mégis később oly zsarolásokat szoktak elkövetni, hogy a városok a helytartó látogatásától, mint valami ellenség jövetelétől, úgy rettegtek.

jon és tudjon. Allienus ¹⁾ pedig nem csak szellemével és jó érzelménél, de életünk követésénél fogva is a mienk. Mert Gratidiusról ²⁾ minek is szólanom? kiről bizonyosan tudom, elannyira félti becsületét, hogy irántunk való testvéri vonzalma miatt, a mienkre is féltékeny. Quaestorod ³⁾ nem saját belátásod szerint választott van, hanem olyan, kit sors adott. Ennek szükség mind önként magát mérséklőnek lennie; mind a te intézkedésidhez s rendeleteidhez alkalmazkodnia. Ha valamelyikök netalán szennyesebb lenne, elnézhetnéd addig, míg önmagára nézve mulasztaná el azon törvényeket, melyekhez kötve van; de nem, hogy a hatalmat, melyet neki tekintélyül te adtál, nyerekedésre használja. Mert biz az nekem nem tetszik, kivált midőn a mostani szokás már csak a szertelen engedékenységre s kedvkeresésre vetette magát, hogy minden szennyet fölkutass, s őket egyenként kimotozd; hanem mennyi kihez-kihez a bizalom, annyit bízni kire-kire. És ezek közt az olyakért, kiket melléd hivatalos dolgaidban társakúl és segédekúl maga a köztársaság adott, csupán azon határok közt fogsz állni jót, melyeket föntebb elődbe írtam.

A kiket ellenben vagy házi kosztosaidból, ⁴⁾ vagy a szükséges udvarlók közül ⁵⁾ kívántál melléd s kik némileg a praetori kisérethez szoktak számíttatni, ezeknek nem csupán tetteikért, de minden beszédökért is jót kell állanunk. Azonban veled olyanok vannak, kik közt a jóviseletűeket megválasztanod könnyű, a becsületedre kevesebbé ügyelőket zabo-

¹⁾ Allienusról többet annál, ami itt van, nem tudunk. Meglehet ő az, ki Caesar afrikai háborúja alatt Siciliában praetoroskodott. *Hirt. bell. afr. c. 2.*

²⁾ Úgy látszik, unokája annak az arpinumi M. Gratidiusnak, kinek nővére a két Cicerónak nagyanyja volt.

³⁾ Sulla dictátorsága alatt megállapíttatott, hogy évenként húsz quaestor, vagy kincstárnok legyen választva; kik közül kettő a fővárosban, a többi 18 künn a provinciákban kezelje a kincstárt. Ez utóbbiak a proconsulok s propraetorok mellé sorshúzás útján osztattak el s rangban mindjárt útánok következtek s azok hivatalaköltetével, az új helytartó megérkeztéig ők szokták a kormánytátni.

⁴⁾ Értetnek Quintus házi tisztei s azok, kik rendesen asztalánál ettek.

⁵⁾ Milyenek: az írkokok, poroszlók, hivatalszolgák sat. voltak,

láznod még könnyebb. Ezekről, míg avatatlan valál, hiszem, jószívűséged reászedethetett (mert minél jobb ember valaki, annál nehezebb másokat rosszaknak gyanítania): de most ez a harmadik év az előbbiekből feddhetlenségedet ovatosbna és megválasztóbbna is lássa. Legyenek füleid olyanok, melyekről azt tartsák, hogy amit hallanak, hallják: ¹⁾ nem melyekbe tette és színeskedve haszonkeresésből sugdossanak. Legyen pecsétgyűrűd ne mint holmi eszköz, ²⁾ hanem mint tenmagad; ne a mások akaratának szolgálja, hanem a tiednek tanúja. Palotásod ³⁾ oly állásban legyen, minőben őt lenni eleink akarták; akik ezt nem javadalom, hanem munka és szolgálat gyanánt, nem könnyen ruházták másokra, mint a magok szabadosaira, kiknek még ők nem nagy különbséggel akképp parancsoltak, mint rabszolgáiknak. A poroszló ne saját szelidségének, hanem a tiednek előtűntetője legyen ⁴⁾, s ama vesszőcsomagok és bárdok ⁵⁾ inkább a méltóság, mintsem a hatalom címereit hordozzák előtted. Szóval legyen tudva az egész tartományban, hogy tenálad mind azoknak, kiknek fölötte vagy, üdvök, magzataik, hírok, vagyonuk a legdrágábbak. Végre az legyen a közvélemény, hogy nem csak azoknak, kik valamit elvesznek, hanem azoknak is, kik adnak (ha megtudod) ellensége fogsz lenni. De nem is fog adni senki, mihelyt be lesz látva, hogy olyanok által, kik azt színlik, nálad sokat

¹⁾ Azaz: amit magoktól hallanak, csak azután indulnak.

²⁾ Melyet akárkinek használni hagyj.

³⁾ Azon hivatalszolgáknak, kik e nevet viselték (mely latinúl: *accensus*) kötelességök a helytartók mellett abban állt, hogy a perlekedő feleket törvény elébe rendelték és ha egyik vagy másik, kihallgatás alkalmával, magát elfelejtve, lármát, vagy egyéb tisztetlenséget talált elkövetni, az olyant az illedelem korlátai közé szorították.

⁴⁾ Céloz az olyan poroszlókra, mint a Verreséi voltak, kik a fenytő per alatt lévőekkel imígy alkudoztak: „Ut adeas, tantum dabis; ut cibum tibi intro ferre liceat, tantum; Ut uno ictu securis afferam mortem filio tuo, quid dabis? ne diu crucietur, ne cum sensu doloris aliquo, aut cruciatu spiritus auferatur?”

⁵⁾ Melyeket *fascēs* név alatt ismerünk. E vesszőcsomagokat egy a közepökbe dugott bárdal a főbb tisztviselők előtt járdalni szokott poroszlók vállakon vitték, és ha nagyobb méltósággal találkoztak, tisztelgés jeleül lebocsátották. A consulokat 12, tartományok helytartóit 6, és a dictátort 24 vesszőcsomag illette.

hatnak, semmit tőled nyerni nem szokás. E beszédem mind-
azáltal még sem olyanforma, mintha téged a teied irányában
vagy igen keménynek, vagy gyanakodónak látni szeretnélek.
Mert aki csak köztök olyan, hogy előtted két év szaka alatt
haszonlesés gyanújába nem jött (miként Caesius- és Chae-
rippusról s Labeóról mind hallom, mind, mert tapasztaltam,
hiszem is), semmi ok nincs, miért úgy ezekben, mint más ha-
sonlóban ha van, megbízni és hinni leghelyesbnek ne tartá-
nám. De ha olyan találkozik, kiben már megbotránkoztál, a-
kiről valamit észrevettél: annak semmit ne higyj, arra semmi
részben jó híredet ne bíz.

Magában a tartományban pedig, ha olyanra akadtál,
ki bizodalmadba mélyen bejutott, s ki előttünk eddig ismer-
etlen volt, annak, meglásd, mennyit kelljen hinni; nem
mintha sok provinciálisok ¹⁾ derék férfiak nem lehetnének,
hanem ezt csak reményleni szabad, megítélni veszedelmes.
Mert a színlés sok boritékával mint meg annyi kárpitokkal
fedetik el mindenki jelleme; homlok, szemek, arc felette
gyakran hazudnak, a beszéd pedig legtöbbször. Hogy birsz
immár az emberek e fajából olyakat találni, kik bár a pénz
vágyától vezetve, mind azon dolgokat ²⁾ nélkülözik, melyek-
től mi megválni nem tudunk, mégis téged, idegen létedre,
szívből szeressenek és ne önérdékből színeskedjenek? nekem
legalább fölötte nehéznek látszik; főleg midőn ugyan ez em-
berek magánállásút majd senkit, praetort mindig valameny-
nyit kedvellenek. Ha talán e nemből (mi megtörténhetett)
valakit magadba szerelmesbnek ismertél, mintsem állásodba:
már azt a teied számába szívesen bejegyezd. De ha ezt ki-
látni nem fogod: semmi osztálytól a barátkozásban inkább
örizkedni nem kell; azért, mert nem csak a pénznek minden
útait ösmerik, hanem mindent is a pénz kedvéért tesznek, s a-
kivel élni nem fognak, annak jó hírére ügyelni nincs gond-
jok. Sőt magoknál a görögöknél is szorgalmasan kerülni kell

¹⁾ Érti a provinciában tartózkodó római publicánus és keres-
kedő egyéneket, mert a született tartománybeliekről alább fog szó-
lani.

²⁾ Mint: a Rómában lakást, nemes barátkozást, tudományok-
kal foglalkodást sat.

a barátságokat, azon igen kevés egyénekén kívül, kik neta-lán a hajdani Göröghonhoz méltók. Most biz igen sokan csal-fák és csapodárok s a *hosszas szolgáltság által szertelen hízél-gésre képezvék*. Én azt mondom, velek általában nemesen kell bánni; a legjobbal mindenikkel vendégszeretet s barátság által összekötve lenni; túlságos barátságaik nem is igen öszin-ték (mert akaratainkkal ellenkezni nem mernek) ¹⁾ de meg irigyek is nem csak a mieink, hanem az övéik iránt is.

Immár ha az efféle tárgyakban, melyek körül, félek, talán szigorúbb is vagyok, óvakodó s szemes lenni kívánok, minő gondolkodást téssz fel rólam a szolgálkra nézve? kiken minden helyen ugyan, de főképen a tartományokban ural-kodnunk szükség. Lehetne e részben sok szabályt adni: de legrövidebb és legkönnyebben megtartható az, hogy mago-kat ázsiai útazásaidban úgy viseljék, mintha az Appia-úton járnál s ne tartsanak semmi különbséget abban, Trallesbe vagy Formiaebe ²⁾ érkeztek-e. És ha valamelyik a szolgálk közt kitünőleg hű: legyen az házi s magános ügyekben; a-mely tárgyak kormányzói tisztedhez s a közigazgatás vala-mely ágához tartoznak, ezekből semmihez ne nyúljon. Mert sokat, mi hű szolgálkra helyesen bízható, mégis a hír és meg-szólás kikerüléseért, rájok bízni nem kell. De nem tudom, mint vetődött beszédem ez oktató modorra, holott az nálam föltéve eleinte nem volt. Mert mit adjak oktatásul annak, kit én, főleg e szakban, okosságra nem alantabb, gyakorlatra pedig még föntebb állónak ismerek nálamnál? Azonban úgy gondolkodám, ha azokhoz, a miket téssz, az én szavam is járul, benne annál nagyobb örömet fogsz lelni. Méltóságod alapjai tehát ezek legyenek: először a magad feddhetetlen-sége s megtartóztatása; aztán mind azoknak, akik veled vannak, szerénysége; felette óvatos és gondos megválasztása mind a provinciabeli egyéneknek, mind a görögöknek a ba-rátságoknál, s komoly és állandó fegyelem a háznál.

¹⁾ Mi, ha e szándék ártalmas, a jó barátoknak kötelességök-hez tartozik.

²⁾ Szintúgy viseljék magokat, mikor Trallesbe, mint mikor Formiaebe mennek. Amaz lydiai, emez latiumi város volt.

Midőn ezek magán s mindennapi viszonyaink között is becsülttek : oly nagy hatalomnál , oly romlott erkölcsök mellett, oly csábító tartományban istenieknek kell látszaniok. Az ily intézkedés és az ily fegyelem fogja fentarthatni az ügyek megállapításánál s elítélésénél azt a szigort , melyet azon esetekben használtál, amikért, nekem nagy öröömre, némely nehezteleseket vettünk magunkra. Hacsak tán azt nem gondolod , hogy majd én , nem tudom miféle Paconiusnak ¹⁾, ki még nem is görög , hanem mysiai vagy phryx ember, sápitozásain megindulok , vagy meg Tusceniusnak, egy őrzöngő és mocskos személynek lármáján, kinek tisztátlan torkából a legbecstelenebb vágyat nagy igazságosan kiragadtad. Az ilyeket és tartományodban tett más szigorteljes intézkedésidet, a legnagyobb feddhetlenség nélkül nem könnyű lenne fentartanunk. Legyen hát jogszolgáltatásodban a legnagyobb szigor, csak kedvezés által ne váltogatassék, hanem egyenlően megtartassék. De azonban keveset ér csak magadnak szolgáltatnod ki a jogot egyenlőn s pontosan, ha ugyanez nem történik azok részéről is, kiknek e tiszt valamelyik ágát átengeded. És nekem legalább úgy tetszik, nem épen nagy a teendők különbfélesége Ázsia kormányzatánál, hanem hogy az egész a törvényszolgáltatáson fordul meg leginkább.

Hozzá kötendő még : a kihallgatásbeli készség, határozásnálí szelidség, a kielégítés s vitatkozás körüli pontosság. ²⁾ Ezek által nem rég C. Octavius ³⁾ fölötte kedves lön ; kinél legelőször maradt veszteg a poroszló , hallgatott el a hivatalszolga s kiki hányszor s meddig akart, beszélt. Ezek miatt tán ő igenis lágynak tetszenék, ha e lágyság azon szigorát nem mentené, miszerint a Sulla emberei, mit erővel s ijesztéssel szedtek el, visszaadni kénytelenítetttek, s akik hivatalaik-

¹⁾ Egészen ismeretlen egyén, kit társával Tuscenius-sal együtt Quintus mint propraetor valami csínyokért oly keményen büntetett, hogy azért Rómába mentek panaszra és ott Quintus ellen kigyót békát kiáltottak.

²⁾ A bíraskodás alkalmával.

³⁾ Octavianus Caesar atyja, ki akkor Macedoniában propraetor volt. Itt Cic. Rómában folytatott praetori hivataláról beszél.

ban törvénytelenet végeztek, magok annak, magán állásukban, mint törvénynek hódolni tartoztak. Ha e szelidség kedves Rómában, hol oly nagy a fenhéjazás, oly féktelen a szabadság, oly korlátlan az emberek merészsége; azután annyi a tisztviselő, oly sok a támasz, a nép hatalma s tanács tekintélye oly roppant: mily kedves lehet még egy praetornak nyájassága Ázsiában, hol a polgárok és szövetségesek oly nagy sokasága, annyi város, annyi község egy embernek intésére figyel? ahol semmi támasz, semmi bepanaszlás, semmi tanács, semmi népgyűlés nincs?¹⁾ Azért fölötte nagy s mind természettel mérsékelt, mind pedig tudomány s szépművészeti tanulmányok által is kiképzett emberre mutat, magát ily nagy hatalomban úgy viselni, hogy azok, kik fölött egyedül áll, semmi más hatalom hiát ne érezzék. Az a *Cyrus*²⁾ Xenophontól nem történelmi valóság, hanem a helyes országlás mintája gyanánt iratott; hol a legfőbb komolyságot e bölcs ritka nyájassággal köti egybe és e munkát ami jó Africanusunk³⁾ nem ok nélkül nem szokta volt kezéből letenni; mert benne a gondos és mérsékelt országlásnak semmi tiszte mellőzve nincs; s ha ezeket úgy megőrizte ő, ki soha magánállású lenni nem fogott,⁴⁾ mennyire meg szükség tartani azoknak, kiknek a hatalom úgy adatott, hogy azt visszaadják, s oly törvényektől adatott, melyek alá vissza kell térniök?

És nézetem szerint ugyan minden oda irányzandó azoktól, kik mások fölött állanak, hogy akik hatalmuk alatt vannak, minél boldogabbak legyenek; mi hogy előtte a legfőbb és az volt kezdettől fogva, amint Ázsiát elérte, állandó hír és köz beszéd tárgya. Kötelessége is nem csak annak, aki szövetségeseket s polgárokat, de annak is, ki szolgálkat, ki néma barmokat kormányoz, azoknak, akik felett áll, javokra és hasznokra szolgálni. S látom, tudva mindeneknél, hogy erre részedről nagy gond fordítottatik; hogy a községekre

¹⁾ A helytartó ellenében.

²⁾ *Cyropaedia* című könyvét.

³⁾ Scipio Africanus Minor.

⁴⁾ T. i. Cyrus, mint örökös uralkodó.

semmi új adósság nem hozatik; a régi nagy- és terhestől pedig sok általad megszabadított; számos szétdúlt s majd egészen elhagyott városok (köztök egy Ióniában, másik Káriában leghíreseb, Samus és Halikarnassus) töled újjáteremtettek; bent a városokban semmi lázongások, semmi viszálykodások nincsenek; gondod van, hogy a községek a legjobbak tanácsai által igazgattassanak; Mysiában a rablások megszüntetvék; a gyilkosságok sok helyt elnyomvák; a béke az egész tartományban helyre van állítva s nem csak azok az útakon és mezőségeken, de a városokon s szent helyeken üzött még sokkal több s nagyobb lopások és rablások is elhárítvák; a tehetősek jó híre, vagyona, nyugalma, a praetorok zsarlásának ama legsanyarúbb zsoldosától ¹⁾ a vádaskodástól meg van óva; a községek költségei s adói mind azoktól, kik az illető községek határait lakják, egyenlően viseltetnek; a hozzád érkezés igen könnyű; füleid mindenek panaszainak megnyitvák; senki szegénysége s elhagyatottsága nem csak ama széltebeni bejárástól és bírószékedtől, de még házad- s hálósobádtól is ki nincs zárva; szóval, hogy egész kormányzatodban semmi sanyarú, semmi kegyetlen nincs, hanem minden kegyességgel, szelidséggel, emberséggel teljes. Hát még mily nagy jótéted az, hogy Ázsiát az igazságtalan s terhes aedilisi adózástól ²⁾ nagy megorroltatásunkkal — föl-szabadítottad? Mert ha immár egy nemes ember is nyíltan panaszkodik, miszerint te azzal, mert kihirdettetéd, hogy: „játékokra pénz ne határozottassék“ kétszáz ezer sestercet raboltál el tőle: mennyi pénz fogna még fizettetni, ha mind azok nevére, akik csak Rómában játékokat adnak, mint már elkezdett, kiadás történnék? Ámbátor én embereink eme panaszait elnyomtam volt azon eszélyességemmel melyről Ázsiában nem tudom, mi módon, Rómában legalább nem kis bámulattal s dicsérettel szólnak — miszerint bár nekem templomra s emlékre a községek pénzeket rendeltek; és bár ezt

¹⁾ Mert voltak a provinciákban oly elvetemült praetorok is (mint többek közt Verres), kik magok béreltek a gazdagabbak ellen árulkodókat, hogy így őket vagyonukból kifoszthassák.

²⁾ Melyet az aedilisek az általok adandó népjátékok költségeinek fedezésére a provinciákban szedetni szoktak.

mind az én nagy érdemeimért, mind a te legnagyobb jótéményidért, ön különös jószántukból tették, s a törvény is névszerint kiköti, hogy *templomra és emlékre**) *elfogadni szabad*; s bár az, amit szántak, nem volt elveszendő, hanem templomi ékekül szolgálendő, úgy hogy inkább nem is nekem, mint a halhatatlan isteneknek szánva lenni látszott: én mégis azt, minél méltányosság, törvényesség, adakozók akarata megvolt, elfogadandónak nem véltem; mind egyéb okokból, mind azért is, hogy nyugodtabb szívvel tűrjék azok, kiknek ez sem nem jár, sem megengedve nincs. Minél fogva fekügy egész szívvel s minden igyekezetteddel neki azon eljárásnak, melyet eddig használtál, hogy azokat, kiket a római tanács és nép ótalmad- és hatalmadba ajánlott és bízott, szeresd, mindenképen ápolj és minél boldogabbakká tenni óhajtsd. Még ha téged a sors vad és barbár népek, afrikaiak, spanyolok, vagy gallusok fölé helyezett volna is: úgy is műveltséged azt hozná magával, hogy érdekeiknek, hasznaiknak, jóllétöknek szolgálj. Midőn pedig azon emberfajnak élén állunk, melynél épen a műveltség nem csak megvan, de melytől, mint hiszszük, jutott másokhoz is; azt bizonynyal velek illő leginkább közlenünk, akiktől vettük volt. Már én ugyan nem szégyenlem megmondani, főkép olyan élet s oly dolgok végbevitele után, a melyekre ügyetlenség, vagy fölületesség semmi gyanúja nem szállhat, hogy azokhoz, amiket elértem, azon tanulmányok s ismeretek által jutottam, amelyeket nekem Görögország emlékei s oktatásai nyújtottak. Azért azon általános bizodalmon kívül, mely mindenek irányában kötelesség, az emberek e fajának különösen azzal is tartozunk, hogy mivel az ő oktatásai által képződtünk, mit tőlök tanultunk, épen nálok igyekezzünk elővenni. S immár az ész és tudomány ama fejedelme Plato úgy vélekedett, hogy csak akkor lesznek az államok boldogak, ha vagy tanult s bölcs embe-

*) A római uralom alatt volt görög városok, különösen Ázsiában, annyira vitték a szolgálalkúséget, hogy nem csak *Róma istennőnek*, hanem attól nyert helytartóiknak is templomokat, ünnepeket, oltárokat és papokat rendeltek. Így Q. Mucius Scaevola proconsul számára *Mucia*, Luculluséra *Luculleia* nevű ünnepet alapítottak.

rek kezdik vinni a kormányt, vagy azok, kik kormányoznak, minden örömeiket a tudományba és bölcseségbe helyezik. Ő t. i. azt tartá, a hatalom és bölcsesség ezen egybeköttetése hozhat a polgárzatokra üdvet; s ami talán egykor egész köztársaságunkkal, most ugyan tartományoddal valóban megtörtént, hogy benne a főhatalmat olyan bírja, kinek a tudomány, az erény s miveltség megszerzése gyermeksége óta legtöbb igyekezetébe s idejébe került. Rajta légy hát, hogy ez az év, mely fáradalmadhoz járult, egyszersmind Ázsia boldogítására adott toldaléknak lássék. És mivel Ázsia szerencsésb lön megtartásod, mint mi hazahozatalod körül: tedd meg, hogy a tartomány öröme által a mi epedésünk enyhüljön. Mert hiszen ha annak kiérdeklésében, hogy számodra annyi megtiszteltetés történjék, mennyit talán senkinél sem tudok, mindenek, közt a legbuzgóbb valál: ezeknek megőrzésére még nagyobb buzgalmat kell fordítod. Hogy immár én az efféle megtiszteltetések felől mikép gondolkodom, hozzád eleve megírtam. Azokat, ha közönségesek, olcsóknak, ha a körülmények okáért tétetnek, silányaknak néztem mindig; de ha — mint történt — érdemeidért nyújtatnak, az ily megtiszteltetések becsbentartására szerintem nagy gonddal illő lenned. Minthogy tehát azon városokban, hol érdemeidet megszentelve s isteni karba ¹⁾ helyezve látod, a legfőbb kormánynyal s hatalommal foglalkodol: minden dolgaidban, amiket rendelni, határozni, tenni fogsz, meggondold, hogy a világ ily nagy véleményeért, e felőled való nagy ítéletekért, ennyi megtiszteltetésért mivel tartozol. Ez pedig abban fog állani, hogy használj mindennek, orvosold az emberek bajait, eszközöld a köz jóllétet, hogy Ázsia atyjának ne csak mondatni, de tartatni is akarj.

Ámde ezen szándékodnál s buzgalmadnál nagy nehézséget okoznak a publicánusok, ²⁾ kiknek ha ellenszegülünk,

¹⁾ Az ázsiai görögök Quintus Cicero tiszteletére emlékoszlopot s kápolnákat emeltek ilyenmő fölíratokkal: „Pietati, Clementiae Q. Ciceronis.“

²⁾ A kincstár jövedelmei (vámok, révek s egyéb adózások) bérbe szoktak adatni a lovagi rendnek, és a bérlők, mert a kőszjővedelmeket bírták, publicánusoknak hívták.

ezt a tőlünk legtöbbet érdemelt és általunk a köztársasággal összekapcsolt rendet mind magunktól, mind a köz ügytől el fogjuk szakítani. Hogyha viszont mindenben engedünk, fenéig el hagyjuk pusztulni azokat, kiknek nem csak fenmaradásáról, hanem érdekeiről is gondoskodni tartozunk. Ez, ha igazán fölvenni akarjuk, egész kormányzásodnál az egy nehézség. Mert tartózkodónak lenni, minden vágyat elnyomni, emberinket korlátozni, jogszolgáltatásban egyenlő módot tartani, az ügyek megvizsgálása, emberek kihallgatása s előbocsátása körül késznek mutatkozni, szép inkább, mint nehéz; mivel nem valami fáradságba, csak a lélek némi eltökélésébe s akaratba kerül. A publicánusok dolga mily keserűséget okoz szövetségesinknek, ¹⁾ megértettem azon polgároktól, kik minap az itáliai vám-eltörlésnél ²⁾ nem annyira a vám, mintsem a vámosok ³⁾ több törvényteleniségei felett panaszkodtak. Azért nem ismeretlen előttem, mi történik szövetségesinkkel messze földeken, miután Itáliában polgárok panaszait hallottam. Itt magadat úgy viselned, hogy mind publicánusinknak (kivált a közjövedelmek rosszúl történt bérlésénél ⁴⁾ eleget tégy, mind szövetségeseinket elpusztítani ne hagyj, ahoz bizonyos isteni erény láttatik kelleni. Azonban először: a görögnek azt, mi nekik legkeservesebb, hogy adófizetők, nem illik oly keservesnek nézniök, azért, mert a római nép uralma nélkül is, saját intézményeiknél fogva, önkényt azok voltak. A *publicánus* nevet pediglen utálaiok nem lehet, miután ők magok publicánus nélkül meg nem birták fizetni az adót, melyet

¹⁾ Mind azon görög népek, melyek előbb szabad államokkal birtak, Rómának hódoltuk után *szövetséges* névvel lőnek megtisztelve.

²⁾ Arról a beviteli vámról van szó, melyet előbb az itáliai kikötőkben minden portékától fizetni kellett s melyet 693-ban Metellus consul, a róla nevezett *Caecilia törvény* által eltörlötetett, de később Caesar a külföldi cikkekre nézve ismét visszaállított. (*Suet. Caes. 43*).

³⁾ Kik a vámokat szedték.

⁴⁾ *Publicis male redemptis*. A vámok s egyéb köz jövedelmek egy szóval *publica* név alatt mentek; innen, mint láttuk, a *publicánus* név is. E jövedelmeket legújabbban a publicánusok fölötte drágán találták kivenni, ahonnet a tanácshoz annak más kedvezőbb szerződés általi megváltoztatásáért folyamodtak.

reájok Sulla arányosan rovott. ¹⁾ És hogy az adóbehajtásoknál nem kiméletesbek a görög, mintsem arészünkröli publicánusok, abból látható, mert aminap a caunusiak ²⁾ s minden azon szigetekből valók, melyek Sullától a rhodusiaknak juttattak, ³⁾ folyamodtak a tanácshoz, hogy az adót inkább nálunk, mintsem a rhódusiaknál fizessék. Nem kell hát a publicánus névtől sem azoknak irtózni, kik mindig adózók voltak, sem azoknak undorodni, kik magoktól az adót fizetni nem birták, sem azoknak fanyalogni, kik őket kivánták. Egyszersmind gondolja fel azt is Ázsia, hogy tőle sem a kül háború, sem a bel viszályok semmi csapása el nem marad vala, ha birodalmunkba kebelezve nem volna. Minthogy pedig ezt a birodalmat adók nélkül fentartani semmikép sem lehet, váltsa jó szívvvel meg jövedelmeinek egy kis részecskéjén az állandó békét s nyugalmat magának. Hogyha egyszer magát a publicánusfajt s nevet nem rossz kedvvel türendik, a többi elöttök okosságod és eszélyességed által szelidebbnek fog tetszhetni. Lehet a kötések tételénél nem a censor-törvényt, hanem inkább az eljárás könnyebbségét s kelletlenségtől menekvést tartani szem előtt ⁴⁾. Tehetd azt is, mit már derekasan tettél is, téssz is, miszerint fölemlited, mely nagy érdem van a publicánusokban; mennyivel tartozunk e rendnek, hogy így mellőzve a parancsolást, a hatalom s tisztipálca erőszakolását, a görögökkel a publicánusokat kedvességed s tekintélyed által egyesítsd. De egyszersmind amazoktól, kik iránt magadat legjob-

¹⁾ Sulla az ázsiai görögökre azért, mert Mithridatessel tartottak, roppant adót, u. m. 20,000 talentomot, vagy is 48 millió forintot vetett; mit ezek magoktól megfizetni nem bírván, kénytelenek voltak a publicánusoktól képtelen uszorára pénzt költsön venni, honnét aztán köztök s hitelezőik közt számtalan pörök támadtak.

²⁾ *Caunus* tengerparti város lakói Káriában.

³⁾ Miért tette ezt Sulla, nem tudni.

⁴⁾ Minthogy az adó egy része, jelesen a tized, az évi termés különböző volta miatt, majd több, majd kevesebb lehetett: azért erre nézve a publicánusok a földbirtokosokkal egyezkedni szoktak. De a publicánusokkal kötött szerződésnél a censorok mindig szorosan ki-szabták, mily módokat szabad az adók beszédésénél használni, s e censori szabályok rendesen inkább a nép, mint sem a publicánusok érdekének szoktak volt kedvezni.

ban érdemesítéd, és kik mindent teneked köszönnek, mégis kívánd azt: hogy készségök által azon viszonyt, melyben a publicánusokkal állunk, birnunk és fentartanunk engedjék. Azonban mit intelek én téged ezekre, amiket te bárki oktatása nélkül, nem csak önkényt megtenni tudsz, de már nagyrészt teljesítettél is? Mert nem szűnnek meg előttem hálálkodni mindennap a legtisztessé és legnagyobb társulatok; *) mi rám nézve annál fogva örvendetessé, minthogy a görögök ugyanezt teszik. Pedig nehéz olyanokat, kik érdekre, haszonra, s majd természetre is különbözök, akarathoz egyesíteni. De azokat, kik fönt írvák, nem a végből írtam, hogy tégedet tanítsalak (mert hisz ate eszed senki oktatásaira nem szorúl), hanem mivel az írásnál érdemed emlegetése gyönyörködte-tett; noha ezen levelemben hosszabb is levék, mintsem vagy szeretném, vagy gondoltam hogy leszek.

Egy van, miben téged oktatni meg nem szünendek; mert azt (mennyeiben rajtam áll) engedni nem fogom, hogy kivétel mellett dicsértessél. Immár mind azok, akik onnét jönnek, erényed, feddhetlenséged, széplelkűségedről akkép beszélnek, hogy legnagyobb dicséreteidnél az egy haragosságot kivételbe teszik. Miután e hiba a magános s mindennapi életben is silány és gyarló lélekre mutat: akkor valóban semmi nem oly rút, mint a legfőbb hatalomhoz még *fanyar természetet* is kapcsolni. Ahoz hát nem fogok, hogy mik a haragosságról legtudósb emberek által szoktak mondatni, azokat itt neked elődbe rakjam; mind mert igen hosszas lenni nem akarnék, mind mivel ezeket számosak írásaiból könnyen megtanulhatd; mi a levélnek sajátja, hogy azt akihez iratik, oly tárgyakról értesítse amelyeket nem tud, azt mellőzhetőnek nem tartom. Nohát nekünk majd minden azt a hírt hozza, hogy mikor töled a harag távol van, semmi nálad kedvesebb nem lehet; de mikor valaki gonoszsága s fonáksága megindított, lelkedben úgy felingerülsz, hogy miveltségednek mindenki hiát érezi. Azért miután bennünket nem annyira némi

*) A publicánusok több társulatokra voltak felosztva, mint mutatják többek közt *Orat. pro Cn. Plancio* c. 13. e szavak: „Cn. Plancius maximarum Societatum auctor, plurimarum magister.“

dicsvágy, mint maga a körülmény és sorsunk oly életmódra vezetett, hogy rólunk az emberek beszéde örökkétartó lesz: őrizkedjünk, mennyire megtennünk és elérnünk lehet, miszerint azt ne mondhassák: bennünk valami cégyeres hiba létezett. És én ezzel nem azt követelem, mi talán valamint minden természetnél, úgy a mi korunkban immár nehéz, hogy lelkedet elváltoztasd és ami erkölceidbe mélyen beoltva van, azt egyszerre kitépd; hanem arra intlek, miszerint ha épen el nem kerülhetd azt, hogy kebledet a harag előbb elfoglalja, mintsem okosságod gondoskodni bírt volna, hogy el ne foglalja; magadat eleve készítgesd, s eszedben forgasd mindennap, hogy a haragnak ellent kell állani, és hogy mikor az leginkább izgatja kebledet, akkor kell leggondosabban megtartóztatni a nyelvet; mi előttem ugyan olykor nem kisebb erénynek tetszik, mint egyáltalában meg nem haragunni. Mivel emez nem egyedül megfontoltság, de némelykor lassuvérőség jele is; hanem mérsékelni indulatot, s beszédet, mikor haragosak vagyunk, vagy még hallgatni is, és a benső megindulást s fájdalmat hatalmunkban tartani, habár tökéletes bölcseséget nem is, de nem középserű észtehetséget árul el. És e részben téged immár jóval engedékenyebbnek s szelidebbnek mondanak. Nem hoznak hírt semmi hevesb indulatkitöréseid, semmi szitkozódásaid, mocskolódásaid felől; mik nem csak a tudományosságból s miveltségből kirínak, de a kormányzással és méltósággal is ellenkeznek. Mert a harag, ha engesztelhetlen, túlságos keménység; ha pedig megkérlhető, igen nagy gyengeség; mely azonban (két rossz között) mégis a keménység elébe teendő. De miután első éved az ebbeli megóvásra igen sok beszédet nyújtott (hiszem azért, mert rád nézve az emberek jogtalanságai, haszonlesései, orcátlankodása véletlenül jöttek, s kiállhatlanoknak tetszettek), a második pedig immár sokkal szelidebb lett, minthogy mind a megszokás és okosság, mind — úgy vélem — leveleim is egyszersmind türelmesbbé s engedékenyebbé tettek; harmadik évednek úgy megjavultnak kell lenni, hogy senki semmi dolgotat ne kárhoztathassa.

És itt immár nem intéssel, sem oktatásokkal, hanem testvéries kéréssel járulok hozzád, hogy egész lelkedet, gondodat

s gondolatodat mindenek dicséretének mindenünnen összegyűjtésére fordítsd. Ha dolgaink a köz beszéd és emlegettetés csekély fokán állnának: tőled semmi kivételes, semmi a mások szokásán kívül nem követeltetnék. De most azon viszonyoknak, melyek közt forgottunk, fényes és nagyszerű volta miatt, ha csak ezen tartományból a legnagyobb dicséretet nem kapjuk, alig látom a legnagyobb gyaláztatást elkerülhetőnek. Helyzetünk olyan, hogy minden jólérzők midőn bennünket kegyelnek, ugyanakkor tőlünk teljes buzgalmat s erényességet kívánnak s várnak is; minden rosszulérzők pedig (mint-hogy velök örökös háborút kezdtünk), legkisebb alkalmat a szemrehányásra elégnék tartani láttatnak. Miután hát érenyeidek oly színház jutott, mely látogatottságra legtömvébb, nagyságra legtéresb, bírálatban legműértőbb, alkatára nézve pedig oly hangos, hogy a jelek és szavak ¹⁾ Rómáig elhatnak: iparkodjál s eszközözd, kérlek, hogy lássák, miszerint te e dolgokra nem csak méltó valál, de hogy mind ezeket képességeiddel még fölül is múltad. És minthogy a sors énnekem a tisztviselők közt a fővárosi közigazgatást, neked a tartománybelit juttatta; ha az én szerepem senkinek sem enged, mutasd meg, hogy a tied egyebeken túlsz. Gondold meg egyszersmind azt is, hogy mi nem még hátralevő és reménylett dicsőségért fáradunk már, hanem a szerzettért küzdünk; melyet bizonyára nem kelle úgy óhajtunk, mint illő megótalmaznunk. És ha énnekem valamim tőled elkülönzött volna: ²⁾ semmit többé nem kívánnék azon állásomban, melyre már szert tettem. Hanem most a dolog úgy áll, hogy ha onét minden tetted s beszéded az én körülményeimnek meg nem felel, azt kell hinnem: annyi sok munkámmal s kockáztatásommal, melyeknek te mindnyájában társ valál, semmit sem nyertem. Ha, hogy magunknak oly nagy nevet szerezzünk, mások felett különösen te segített elő: bizonyára abban is, hogy azt megtarthassuk, szinte mások fölött munkás leszesz. Nem csupán a most elő emberek jelen véleményét s ítéletét kell nézned, hanem azokat is, akik jönni fog-

¹⁾ A tapsok és füttyök, javaló s rosszalló kiáltások.

²⁾ Ha volna valami sajátom, miben veled nem osztoznám.

nak, bár emezek ítélete igazságosb és a rágalomtól s rosszakarattól ment lészen. Végre illő meggondolnod azt is, hogy a dicsőséget nem csupán magadnak keresed (mit még ez esetben sem fognál elfelejteni, kivált midőn saját neved hírét oly nagyszerű emlékekkel *) kívántad örökíteni), hanem hogy azt velem megosztanod s gyermekeinkre szállítanod szükség. És e részben vigyáznod kell, nehogy ha hanyagabb lenni találsz, úgy tűnj föl, mint ki nem csak tenmagaddal keveset gondoltál, hanem a tieidnek is irigye valál. Azonban mind ez nem azért van mondva, hogy téged beszédem altodból fölkelteni, hanem inkább, hogy futtodban tüzelni láttassék. Mert te követened állandóúl, mit eddig követtél, hogy egyenes-séged, mérsékleted, szigorod s feddhetlenséged mindenektől dicsértessék. Hanem engem különös szeretetemnél fogva, a te érdekedben, némi végtelen dicsvágy fogott el; noha azt hiszem, miután már neked Ázsiát, miként kinek-kinek saját házáat, akkép kell ismerned; és miután igen nagy okosságodhoz annyi tapasztalás járult: semmi dicséretre tartozó nincs, mit magad legjobban be ne láss, s mi neked, akárki emlékeztetése nélkül, mindennap eszedbe ne jusson. De mert nekem, midőn leveleidet olvasom, mintha hallanálak, s midőn hozzád írok, mintha veled beszélnék, úgy tetszik: azért valamint teneked leghosszabb leveleidet kedvellem leginkább, úgy magam is írásomban gyakran hosszab vagyok. Végül arra kérlek és serkentlek, miszerint, mint a jó költők és szorgalmas színészek szokták, úgy te tisztod és szolgálatod víg szakában s befejezésében a legpontosabb légy, hogy igazgatásod e harmadik éve, mint a harmadik felvonás legtökéletesbnek s legdiszesbnek tessenek. Ezt legkönnyebben megtehetd, hahogy engem (kinek egy magamnak mindig inkább kívántál tetszeni, mint egész világnak) szüntelen melletted állani s mind azoknál, miket beszélni s tenni fogsz, jelen lenni képzelsz. Hátra van még, hogy kérjelek, miszerint egészségedre, ha nekem és minden tieidnek jót kívánsz, a leggondosabban ügyelj.

*) Értetnek azok az emlékek, melyeket Quintus tiszteletére az ázsiaiak áldoztak.

HAZAI TUDÓSAINK A XVI. SZÁZAD ELEJÉN.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL.

II*).

Ezen tanulási vágy nem csak a tudományokat hozta át hazánkba, de honfiainknak tudományos hírét is terjesztette oly annyira a külföldön, hogy a külföldiek tudós munkáik ajánlásával siettek műveltebb honfiainkat megtisztelni, amiről tanubizonytságot tehetnek a következő című könyveknek akkori kiadásai:

I. — „Joanantonii Modesti Umbri Oratio de Amicitia.“ — A könyv végén: „Excusa sunt haec Viennae Austriae ab Hieronymo Vietoris Philovalle. Anno M.D.X. quarto Kalendas Octobris.“ Negyedréiben. — Ajánlotta pedig a szerző e munkáját erdélyi prépost, és királyi titoknok *Zeremlényi Ferencnek*, akiről azt írja, hogy tudós hírét még a külföldön is dicsérni hallotta. Ezen ajánlólevélnek ide tartozó szavai így következnek: „*Joanantonius Modestus* Reverendo D. *Francisco Praeposito Transsilvaniensi* ¹⁾ ac Serenissimi Ungariae Regis a Secretis. — Quum dudum te adhuc in facie non no-vissem, tua tamen in omnes humanitate, ac singulari in studiosos amore factum est, ut te absentem absens ego diligere ceperim. Verum quum me in Ungariam animi gratia contul-issem, teque adivissem, tunc demum meo in te amoris non mediocris facta est accessio, nam id quod reipsa de te comperi, minima fuit illius portio, quod aliorum praedicatione prius acceperam, auxit enim praesentia famam, nam tunc mihi cognoscere, atque intueri datum est, quam magno inter maximas occupationes litterarum flagrares amore, quippe qui quum

*) L. a VI. füzetet.

¹⁾ E volt *Zeremlényi Ferenc*. Lásd: „Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Transilv. 1838. az LVIII. lapon

regis negotiorum magnitudine pene undique obruaris, nulla-
que ab his detur tibi hora vacua, tamen tu cujuslibet puncti
temporis observantissimus, ne quid incassum abeat, aliquid
semper inter negotia tibi oculi subripis, quo aut in amenos
poetarum campos spaciaris, aut in florida oratorum prata eva-
geris. Accedit praeterea ad hanc generosam animi tui in bo-
nas artes indolem, humanissima quaedam in doctos omnes
humanitas, atque munificentia, nam quicumque musarum sacris
candidatus huc accesserit, abs te statim comiter accessitur,
convivio humanissime adhibetur, omnibus in rebus promptis-
sime juvatur, nec abs te nisi honorificentissime donatus abit.
. . . . Vale. E Vienna Sex. Kalendas Octobris, M.D.X.“

II. — „Joanantonii Modesti Umbri Oratio de nativitate
Domini. Ejusdem Ulysses.“ — A könyv végén: „Typis e
stagno (így) effigiata est haec Oratio Viennae Austriae Hiero-
nymí Vietoris industria. IX. Kal. Novembris“ — esztendő-
szám (1510) nélkül, negyedrétkben. — Ajánlatott e munka
szerzője által 1510-ben akkori pécsi püspök (későbbre esz-
tergami érsek) *Szalmári Györgynek*, a kit a szerző személye-
sen ugyan nem ösmért, de akinek dicséretét már az-
előtt Olaszországban s Németonban hallotta. — Az ajánló-
levélnek érdekesebb szavai ezek: „Reverendissimo in Christo
patri, et domino *Georgio episcopo quinqueecclesiensi*, Joan-
antonius Modestus S. P. D. — Quum ego adhuc in Italia age-
rem, audiremque subinde a multis, qui Ungariam lustraverant,
tuas egregias virtutes omni laudum praeconio celebrari, miro
quodam cepi flagrare desiderio tanti praesulis videndi, salu-
tandi, alloquendi, hinc enim tua me incredibilis in omnes be-
nignitas, hinc auctoritas, qua plurimum in hoc regno polles,
hinc ingenii dexteritas, hinc omnibus in rebus prudentia, hinc
gravitas maxima quadam condita comitate summa defige-
bant admiratione, quo fiebat, ut in dies exardescerem me, licet
absentem, in tuam amicitiam aliquo modo insinuare. Verum
quam facultatem mihi adhuc in Italia degenti denegaverat
fortuna, nunc demum in Germania agenti Dii ultro obtulerunt.
Nam quo quis ignem propius accedit, eo magis incalescere
consuevit, eodem pacto mihi evenit, quo enim Ungariae pro-
pior factus sum, eo manifestius singulares virtutes tuas licuit

mihi perspicere. Namque alios pecunia honestos, alios sacerdotiis honestatos, alios magistratibus insignitos dimittere consuevisti, ita fit, ut omnibus sis charissimus, et ab omnibus commenderis. Quapropter quum divitiis tua non indigeat conditio, nec mearum rerum fortuna has posse cuiquam elargiri patiatur, munus tibi, quod benigna esses fronte suscepturus, et id donare vires meas non excederet, offerendum duxi. Quum igitur Viennae nonnullas habuerimus orationes, quarum quae de Salvatoris nativitate est, et quam Ulysses inscripsimus, tuo nomine circumferendas esse censui, *doctissimo* enim, ac humanissimo *Praesuli* nihil accidere gratius, nihil jucundius arbitrabamur, quam perspicere se a bonarum artium sectatoribus talem haberi, qualem sese ipse semper praestiterit, atque esse cognoverit, videlicet egregium doctorum patronum, et virtutum omnium fautorem maximum. Vale. Ex Vienna, pridie Kalen. Octobris. M.D.X.“

Ugyanezen *Szokmári György* tudományaért, és a tudósok iránti vonzalmaért dicsértetett 1515-ben is budaífi *Kresling János* által azon beszédében, melylyel *Szokmári György* akkor a bécsi egyetem nevében ünnepélyesen megtiszteltetett, — közrebocsáttatott pedig ezen beszéd a következő című könyvben:

„Orationes Viennae Austriae ad Divum Maximilianum Caes. Aug. aliosque illustrissimos Principes habitae. In celeberrimo trium Regum ad Caes. conventu. Anno M.D.XV.“ — A könyv végén: „Impressum Viennae Pannoniae per Hieronymum Vietorem. Expensis vero Leonardi, et Lucae Alantsee fratrum. Mense Januarii. Anno M.D.XVI.“ Negyedrében. — A csak most említett beszédnek címe ez: „Oratio nomine florentissimi Gymnasii (Viennensis) ad Reverendissimum in Christo Patrem et D.D. *Georgium Quinqueecclesiensium episcopum*, supremumque Ungariae Cancellarium, pro adventus sui gratulatione a *Magistro Joanne Kresling Budense* habita.“ — Tartalmának pedig fő lényege így következik: „Non . . . parentum praecibus, aut quacunque ipsorum ratione habita, non sanguinis haereditaria generositate, sed tuo, ut dicitur, Marte certando, tuis enitendo virtutibus, quae vera est nobilitas, ad hanc episcopalem gloriam, ad illud cancellarii regiae

Majestatis officium, quod aliquandiu gessisti, ad hos tantos fasces, tantaque dignitatum culmina conscendisti . . . Tu perinde ac pithagorici dogmatis observandissimus cultor, adeo religione praecellis, adeo *doctrina praepolles*, ut nulli Antistitum clarissimorum sis secundus, agisque episcopatum ex omni prorsus parte absolutissimum. . . . Tu sobrius, tu prudens, tu moribus defecatis ornatus, tu castitate vitae sanctissimus, frugalissimus, *doctrina vero tanta peculiariter excellis, ut non minus sis eruditione, quam episcopatu memorandus*, quo fit, ut omnibus fere conviviiis tuis doctos adhibeas, litteratosque diligas, ac liberalitate tua foveas. . . . In maxima es, sicuti merito esse debes, existimatione, atque auctoritate apud sacratissimum, et omni cum honore mihi nominandum Regem Uladislauum, . . . qui te ex suis omnibus, utpote summae prudentiae antistitem sibi elegit, cui arcana committeret, regnique Pannoniae negotia permagna concrederet, quem superioribus annis ad invictissimum imperatorem Maximilianum nuncium, legatumque solertissimum est expertus. Tu apud summates omnes, et proceres aulicos pro ea, qua polles, virtute es amabilis, atque venerabilis, mansuetudine nemo, nemo te liberalitate vincit.“ — A ki egyébiránt Kresling Jánosnak e beszédét összeveti Beroáld Fülöpnek azon ajánlólevelével, mely mellett Apulėjusra írt commentáriusait Várdai Péternek ajánlotta (melyet feljebb közlöttünk), az át fogja látni, hogy Kresling János, a ki egyébiránt említett beszédének elején ezt vallja: „Non enim injussus huc veni, sed mandato, praeeptoque majorum meorum parendo, huic tantae dicendi provinciae humeros meos subjeci,“ — e beszédében Beroáld szavait a tulon túl is használta.

III. — „Homeri Batrachomyomachia, hoc est bellum Ranarum et Murum, Joanne Capnione Phorcensi metaphraste. Sequitur aliud carmen Jocis et facetiis refertissimum.“ — A könyv végén: „Impressum Viennae Pannoniae per Hyeronimum Vietorem Mense Junii Anno M.D.XVI.“ 4r. — Az ajánlólevél így kezdődik: *Bartholomaeus Frankfurter Pannonus, R. in Chr. Patri Dno ac D. Michaeli utriusque Juris Doctori, Praeposito Colocensi, ac Canonico Albaeregalis, affini suo humanissimo S.*“

IV. — *Bartholomaei Pannoni* *) Comoedia Gryllus. Et ejusdem inter Vigilantiam et Torporem Dialogus. — Esztendőszám nélkül, negyedrébten, 2¹/₂ ívre nyomtatva. — A szindarabot ajánlotta a szerző „*Georgio Dei gratia Marchioni Brandeburgensi*,” aki akkor Budán II. Lajos király udvarában élt, s a kiről, erkölcsi tulajdonságait magasztalva, ezt írja: „Quo fit, ut optimatum quivis invictissimi regis Ludovici te colat, observet, et hoc non ex alio, nisi amore magistro egregio provenire pro comperto dicitur, ad te veluti statuum Julii confugiunt.” — A szindarab után következik: „Vigilantiae et torporis, virtute arbitra Bartholomaei Pannoni Certamen,” ajánlva: „Reverendissimo . . . *Georgio (Szakmári) Quinqueecclesien. episcopo*, alias Majestatis regiae Cancellario supremo,” a kihez a szerző e szavait intézi: „Praesens vigilantiae, ac torporis certamen castis plane moribus tuae politissimae Minervae dedicandum duxi, in quo censoris limatissimi adhibueris officium, si forte quibusdam in locis mox ad stomachum non faciet. Tua tamen nihilosetius Reverdiss. Dominatio saltem pagellam legat. Plura dum per ocium licebit, de me in tui nominis aeternitatem moraturus. Vale.

V. — „Lucii Flori, Bellorum Romanorum Epitomes Libri Quatuor. *Joannis Camertis* Ordinis minorum sacrarum litterarum doctoris in eosdem libros quatuor, annotationum Libellus.” — Ez alatt:

„Joannes Camers.”

„Materiam libri quaeris si noscere pascis,
Scriptores Grajos continet et Latios.”

Ez a címlapnak egész tartalma, — a könyv végén pedig ez áll: „Impressum Viennae Pannoniae per Joannem Singrenium. Anno 1518.” — Negyedrébten. — Lucius Florus négy könyveinek, és azoknak Camers általi fejtegetése után következik: „Sexti Rufi Consularis de tribus Romanorum imperandi generibus, deque Romani imperii accessione libellus aureus, per Joannem Camertem ordinis Minorum, suo

*) Ezen Bartholomaeus az előbbeni könyvnek címlapján Bartholomaeus Frankfurternek neveztetik.

nitori, quantum fieri potuit, novissime restitutus. Ejusdem Camertis quorundam obscuriorum locorum Scholia adjuncta paucula.“ — Ezt ajánlotta Camers: „Ingenuo Juveni *Benedicto Bekenio* Pannonio, amico, ac *discipulo* quam gratissimo.“ — Ajánlólevelét pedig a következő szavakkal rekeszti be Camers: Hunc qualemcunque laborem nostrum amico tibi, ac romanorum gestorum ab incunabulis studioso dicamus, ut cum Livianos spatiosos campos per occupationes adire non poteris, habeas saltem Rufum hunc ipsum, qui te unius horae studio quicquid unquam memoria dignum a Romanis gestum est, mira quadam svavitate reficiat. Vale. Viennae Pannoniae, pridie Nonas Januarii. 1518.“

VI. — Nenia Sereniss. Dominae Mariae Reginae Pannoniorum de obitu Sereniss. Dominae Elisabethae Reginae Danorum, Sororis dulcissimae. *Casp. Ursino Velio* Auto re Ejusdem ad diversos Epigrammata.“ — A könyv végén: „Johannes Singrenius Viennensis Typographus excudebat. Anno a Christo nato M.D.XXVI.“ Negyedréiben. — Ūrsinus Veliusnak ajánlólevele így kezdődik: „Clarissimo et egregio Viro Domino *Benedicto Bekenio* Pannonio, Protonotario Palatinali *Gasp. Urs. Velius S. D.* — Cum alias propter res multas multum sane debeo Pisoni doctiss. probatissimoque viro, tum praecipue loco singularis beneficii duco, quod illius domi praeterito hieme, svavissimo in convictu *Benedicte Bekeni*, te primum nosse cepi, cujus morum incredibilis svavitas summae mihi voluptati, ingenium, atque animi moderatio non minori fuerunt admirationi. Tantopere porro complacita est mihi virtus tua vel primo gustu, ut repente te ad amandum vehementer, mirabilemque in modum fuerim accensus, ac jam inde ab initio, ex quo jacta sunt fundamenta amicitiae nostrae, mecum in animo cogitavi, quo pacto, et qua via mei erga te amoris, atque observantiae magnitudinem tibi possem ante oculos ponere. Cum itaque perspectum haberem, *te eruditorum scriptis, ac literarum monumentis imprimis oblectari*, statui in praesentia tibi nugas hasce meas in publicum prodituras nuncupatim dedicare Jam vero quidquid est libelli hujus, ut gratius, acceptiusque sit oculis legentium, et ponderis aliquid accedat magis meis, Reverendiss. ac amplis-

simi Domini D. *Ladislai Salcani* *) archiepiscopi strigoniensis versus, tametsi perpaucos, operi tamen minuto, et non ita magni pretii consulto praefixi, quos ille, mirabile dictu, extempore inter funebres pompas, et immediate effudit, *qui vir vel solus documento esse potest exteris nationibus, ut aliarum rerum omnium, quas natura ad usum, cultumque vitae humanae produxit, copiam atque ubertatem affluere, ita animos sublimes, et ingenia excelsa, ac matura Pannoniis minime deesse.* Quis vero est modo sana sit mente, ac iudicio praeditus, qui non admi-

*) *Zalkai László* dicséretét leljük a következő című könyvben is:

„Sancti Cyrilli Archiepiscopi de Animae decessu, deque ejus vita altera Sermo. C. *Ursino Velio* interprete. Ejusdem Ursini Tomos (így!) quidam Evangelii Lucani in versus redactus. Ejusdem Oratio ante sacram corporis dominici communionem dicenda.“ — A könyv végén: „Viennae Pannoniae in aedibus Joannis Singrenii. Men. Martio. M.D.XXI.“ — Negyedréiben. — Ajánlotta e munkát Ursinus Velius az olmuci püspöknek 1521-ben, és ajánlólevelében akkori honfiaink dicséretére ezeket mondja: „Neque vero sui desunt Maecenates Pannoniae, quid enim liberalius, quid doctius, quid sapientius *Ladislao Salcano* archiepiscopo colocensi Reveren., cujus munificentiam nemo non probat, eruditionem admiratur, sapientiam denique incredibilem observat. Apud eos ipsos Pannonos vel hoc nomine clarescit *Stephanus Vernetius (Verbőci)*, vir doctorum amantissimus, et ipse litterarum studiis peculiariter addictus.“

*Zalkai László*t dicséri ugyan Ursinus Velius a következő epigrammájában is:

„Ad reverendissimum D. Ladislaum Zalcanum archiepiscopum:

Ante Jovem longe certamine Pallas, et Augur

Delius, et conjunx disseruere Jovis:

Quod majora dedit tibi numen, ut illius esses.

Divitias Juno, Carmina Phoebus ait.

Pallas: ego huic pectus. — Vos ne contendite, dixit

Jupiter, his majus cum dabo, noster erit.“

Találtatik pedig ezen epigramma a következő című könyvben:

In hoc Libello haec habentur: Oratio dominica in versus adstricta Caspare Ursino Velio auctore. Aurea carmina Pythagorae graece, ac deinde latina eodem Ursino interprete. Ejusdem Epistola ad D. Erasmus Roterodamum. Ejusdem varia Epigrammata.“ — A könyv végén: „Viennae Austriae per Joannem Singrenium. Anno XXIII. (1524). Negyedréiben.

retur *Salcanum* arduissimis negotiis, gravissimisque laboribus jam pridem ab ineunte aetate continenter occupatum, domesticis studiis tantopere, et successivis horis, quae illi paucissimae propter infinitam rerum administrandarum vim, et molem contigerunt, profecisse, ut nulli praeterea rei deditos, quam ingenii culturae, bonarumque artium exercitationi, ipse insigniter antecellat. . . . Magnifico, et amplissimo viro D. *Stephano Verbetio* (*Verbőci*) incliti regni Hungariae Palatino me diligenter commendabis, quem ego virum propter et multas, et egregias virtutes ipsius plurimi facio, coloque, et summo opere observo. Viennae Kal. April. Anno . . . 1526.“

A következendő második lapon következik *Zalkai Lászlónak* versei ily móddal:

„Reverendiss. et Ampliss. Domini D. *Ladislai Salcani* Archiepiscopi Strigoniensis ad Serenissimam D. Mariam Reginam Panno: extemporalis consolatio:“

„Hungara Reginae Danae Regina parentat

Amissa lachrimis plena sorore soror.

Cur ploret non est, vita clementior illi

Mors fuit, haec rapuit, quod dedit illa malum.“

„Ejusdem de feliciss. puerperio Serenissimae Dominae Bonae, Reginae Poloniae:“

„Quae Bona dicta fuit nunc regem enixa Polonis,

Optima felici facta puerperio est.“

Ursinus Veliusnak e könyvben kiadott epigrammáiban találatnak több akkori tudományos honfiaink dícsérve, s megisztelve, ugyanis olvashatni itt Ursinusnak epigrammáit: „ad Rev. D. *Ladislauum Zalcanum* archiepiscopum Strigoniensem.“ — „Ad Magnificum D. *Stephanum Verbecium* regni Hungariae Palatinum.“ — „Ad Magn. D. *Alexium Thurzonem*.“ — „Ad Rev. D. *Stephanum Brodericum* episcopum Sirmiensem, et incliti regni Hungariae Cancellarium “ — „Ad Rev. D. *Andream* Praepositum Strigoniensem, virum undequaque doctissimum.“ — De clarissimo viro *Benedicto Bekenio* ad Pisonem.“ — „Ad optimum virum D. *Emericum Calnai* (Kálnai) Regium Secretarium.“

VII. — „*Casparis Ursini Velii* Oratio habita in Alba Regali die felicissimae Coronationis inclyti ac potentiss. Fer-

dinandi Ungariae, Bohemiaeque Regis. Anno M.D.XXVII.III. Non. Novembris.“ — S alább ugyan a címlapon:

„Carolus Hesperii regnat, Ferdinandus Eois,

Quam bene divisum est fratribus Imperium.“

A könyv végén: „Excusum Viennae Austriae per Joannem Singrenium.“ — Negyedrébten, esztendőszám nélkül. — Az ajánlólevélben, mely nádor *Báthori István*hoz nagyon intézve, Ursinus Velius az akkori magyarokról ezt írja: „Bona cum venia, ac pace dixerim certarum nationum, nulla sub coelo gens diligentior fuit cultus religionis, nulla fidelius, et constantius eandem defensavit.“ — Báthori Istvánnak pedig ezt mondja: „Excellens virtus tua, ac praecipua erga patriam pietas Spectabilis ac Magnifice Domine Inclite regni Hungariae Palatine, cujus anno superiori (1526) in eligendo rege Posonii significationem egregiam dedisti, laudem et nomen meretur sempiternum, etenim extincto rege Ludovico, secundum reginam ad te sub interregni tempus summa rerum administratio devoluta esset, indicto ex lege, et vetusta consuetudine sanis adhuc, et integris regni primoribus, qui inclitam reginam Mariam fuerant secuti, conventu, author fuisti, ut magnanimum, ac potentissimum principem Ferdinandum regem Pannoniorum nominarent.“

VIII. — Tudós hazánkfiak *Zalaházi Tamás* egri püspök, és *Gerendi Miklós* *) erdélyi püspök tiszteletére írott versei

*) Ugyan ezen *Gerendi Miklós*nak későbbi (1541) dicséretét találjuk a következő című könyvben:

„Moldaviae, quae olim Daciae pars, Chorographia, *Georgio a Reicherstorf* Transylvano autore. Excusum Viennae Pannoniae per Joannem Sigrenium M.D.XLI.“ Negyedrébten. — Ajánlotta Reicherstorf e munkáját: „Inclitissimo, et potentissimo Principi, et Domino Domino Ferdinando Romanorum, Pannoniae, Bohemiaeque Regi.“ — És ajánlólevelét így kezdi: „Multas, et eas quidem longinquas legationes, quas . . . Majestas Tua mihi injunxit, prompto, alacrique animo suscepi, et pro mea virili strenue, ac sedulo peregi, quarum proxima fuit, qua S. M. Tuae jussu Moldaviam perlustravi, atque ipsis oculis, quibus major fidei auctoritas esse solet, ejus terrae montes, flumina, silvas, urbes, oppida, pagos quam diligentissime, solertissimeque consideravi, ut veraci, minimeque dubio animo ad omnia S. M. Tuae interrogata respondere paratus, instructusque redirem.“

Ursinus Veliusnak közrebocsáttattak 1528-ban a szerző által ily című munkájában :

„Hoc in libello haec continentur. Monosticha Regum Italiae, Albanorum, Romanorum, et virorum illustrium, tum Caesarum usque ad nostram aetatem. Monosticha summorum Pontificum Rom. a Petro usque ad Clementem septimum. *Caspere Ursino Velio* Authore. Ejusdem Carmen ad Adrianum Sextum Pont. Maximum. Adjuncta sunt praeterea Epigrammata quaedam selectiora.“ — A könyv végén : Excusum Viennae Austriae per Joannem Singrenium. Anno etc. MDXXVIII. Cum gratia et privilegio Regiae Majestatis.“ Negyedréiben. — A fén említett tisztelő versek így hangzanak :

„Ad Reverendiss. D. *Thomam* Agriensem Episcopum, et Regni Hungariae Cancellarium :“

„Ad te missuro mihi carmina Cynthus aurem

Vellit, et increpuit me Deus ore sacro :

Stulte quid attentas ? huic qui sua carmina mittit

Pannoniae vites, Danubio addit aquas.

At qui dicenti, hunc laudare heroa volebam,

Laude vehat alios, hunc venerator, ait.

Indoctos aliena canat Polyhymnia, Thomas

Fortia et hic facere, et scribere facta potest.“

Cum itaque annis superioribus Lincii ad S. M. Tuam de rebus omnibus in regno Moldaviae visis, gestisque retulissem, memoria teneo, Majestatem Tuam mihi negotium dedisse, ut terrae illius Moldaviae situm, descriptionemque, quantum judicio meo assequi possem, litteris mandarem. Quod equidem pro debito officio, quo magis imperio legationis meae satisfacerem, executus (sum) Quod S. M. Tuae denuo offerendum ac dedicandum duxi, ut animadverterem : Moldaviam minime contemnendum, Hungariae quasi ramum non infimum esse vindicandam.“ — Ezen ajánlólevél után következik egy más levele Reicherstorfnak : „Reverendissimo Domino Domino *Niccolao de Gerend* Transilvanen. Episcopo, Sacrae Romanorum, Hungariae et Bohemiae etc. Regiae Majestatis intimo Consiliario,“ akinek dicséretére e levélben ezeket írja : „Quorum (historicorum) in numero quanti fiat Thucydides, Polibiusque, Tua Reverendissima Dominatio, quae tam graecorum, quam latinorum monumenta plurima percurrisse, diversasque regiones et provincias perlustrasse, perspectissimum est, haud ignorat. Datum Posonii Calen. febru. Anno 1541.“

„Ad Amplissimum virum D. Nicolaum Gerendi Episcopum Transsylvanum, Regni Hungariae Questorem:“

„Tam fido nuper gazam tibi credere certus

Custodem Aerarii Rex jubet esse sui.

Mox et Pontifici tibi non sine numine lecta,

Divinae merito est tradita cura rei.

O rarae exemplum fidei, vir maxime, credit

Hinc cui divitias Rex, Deus inde suas.“ *)

IX. — Versekkel tisztelte meg 1529-ben hazánknak akkori tudományos férfait, u. m. *Nádasdi Tamást*, szerémi püspök *Broderich Istvánt*, egri püspök *Zalaházi Tamást*, *Thurzó Jánost*, és *Eleket*, esztergami érsek *Várdai Pált*, erdélyi püspök *Gerendi Miklóst*, és említett egri püspök unokáját *Kecheti Mártont* silesiai tudós *Logus György* ily című munkájában:

„G. Logi Silesii ad inclytum Ferdinandum Pannoniae, et Bohemiae Regem invictissimum Hendecasyllabi, elegiae, et epigrammata.“ — A könyv végén: „Viennae Pannoniae Hieronimus Vietor Silesius excudebat. Mense Maio M.D.XXIX.“ — Negyedréttben. — Nevezetes e könyvben még az is, hogy annak végén VII. Kelemen pápának II. Lajos királyunkhoz: Dat. Romae, die XXIII. Novembris MDXXV“ írt levele bocsáttatik közre, amelyben a pápa a többi között ezt írja: „Is (Georgius Logus) nobis narravit, se triennium jam in Italiae gymnasiis literis operam dedisse, adjutum liberalitate, et munificentia Serenitatis Tuae, quae ei annum subsidium ducentorum aureorum constituisset, gratissimoque animo se se opus Tuum, et abs te factum esse praedicavit. Quod nobis de Tua Serenitate semper optime sentientibus auxit etiam opinionem benignitatis Tuae, cum videremus Te id, quod maxime est regium, de animandis ad optimas artes his, qui in regno Tuo nati sunt, et cura et sumptu elaborare.“

X. — Jacobi Philomusi Locher Oratoris et Poetae praeclari, Judicium Paridis, ludi cujusdam instar carmine luculenter descriptum, ac nuper exactiori cura a superfluis, et er-

*) Innen bizonyos, hogy *Gerendi Miklós* előbb kincstárnok volt és csak későbbre lett erdélyi püspök.

roribus antea commissis prorsus emendatum. Secutus vero est auctor Fulgentii Mythologiam. Huldricus Fabri Lectoribus quasi argumentum libelli complectens loquitur“ – ezután következik öt verspár, s azzal végződik a címlap. — A könyv végén ez áll: „Impressum Viennae Austriae per Joannem Singrenium. Expensis Bartholomei Werlen. Bibliop.“ – esztendőszám nélkül, negyedréiben. Megfordítván a címlapot, következik: „Magnifico viro, et singulari tum litterarum, tum omnigenae virtutis amatori integerrimo domino *Caspari Banffy* Pannoni de Thaluncz *Huldricus Fabri* Rhetus felicitatem exoptat. Quis te, qui nobilium decus, et splendor es humanissime domine Gaspar, non magnopere laudabit? qui triplici bonorum genere, quibus potissimum mortales extolli merentur, egregie praeditus, litterarum tamen, et virtutis cultores tantopere, quasi unus omnium sis, penes quem bonae artes diutius immorentur, et propemodum in vado consistent, amas, venerarisque. Taceo interea inclitam stirpis tuae prosapiam, majorum tuorum facta egregia, qui semper apud reges, et magni nominis viros primas facile obtinuerunt. Quae certe omnia proprium merentur librum.“

ERDÉLYI TÖRTÉNETI OKLEVELEK.

KÖZLI

SZILÁGYI SÁNDOR.

I. Ahmet szultán levele Bátori Gábor fejedelem ellen.

Tudva van, hogy a szép reményekre jogosított Bátori Gábort a fejedelmi hatalom mennyi zabolátlanságra ragadá; különösen Bethlen elleni föllépése volt az, mely utóljára is trónjától s egyszersmind éltétől is megfosztá*). Ez eseményre vo-

*) Legrészletesebb s az igaznak bélyegét minden vonásban magán viselő leírását Bátori Gábor megöletésének a *Sárospataki M. Krónikában* olvasható, a *M. Tört. Tár* legközelebb megjelenendő IV. kötete 78 sk. l. T. F.

natkozó számos nagy fontosságú okmányt tett közzé a halhatatlan emlékezetű gr. Kemény József azon gyűjtemény második kötetében, melyet Nagy-Ajtai Kovács István társaságában bocsátott közre. A következő oklevél ahoz nem kis fontosságú adalék.

Borsos Tamás, önéletírásában *Erdélyország Történetei Tára* II. kötet 42. lap. így szól: „Ugyanazon esztendőben (t. i. 1612) küldé be az Portára Géczi Andrást Bátori Gábor, hogy megköszönje az császárnak vele való jótettét; de Géczi András azt másra fordítá és Bátori Gábort az Portán elárulá és az török császárt úgy haragitá reá, hogy Géczi Andrásnak az fejedelemséget néki ígírő az császár, csak vagy megfogja, vagy megölje Bátorit; de Géczi András tetteté azt, hogy neki nem kell a fejedelemség, hadat se adjanak melléje, hanem csak írjon az császár az országnak, az ország mindjárt melléje mégyen, és úgy bocsáták ki az Portáról Géczi Andrást.” A levél melyet a szultán Erdély rendeihez Géczi által küldött, im itt következik:

Hatalmasságunk Erdély Országának lakosi, Fő Renden lévő Bégjei, Urak, Fő és Nemes rendben levő Státusi, mind közönségesen: köszönetünk után adjuk értéstekre; mivel a mi nagy emlékezetű császári eleink, akik már a dicsőséges Paradicsomban örvendeznek, ez egész világon levő akármilyen névvel nevezendő nép, azon mi boldog emlékezetű eleinknek kezei alá és szárnyai alá hajtották fejeket, nagy császári kegyelmességeket oltalmazták magokon, meg is oltalmazták őket, melyet az egész világ tud. Mi is már Isten kegyelmességéből azoknak nyomdokokat követvén, mindeket akik akarják venni a mi császári kegyelmességünkől, minden ellenségtől megoltalmazzuk, semminemű szabadságokban, törvényekben meg nem háborgatjuk és háborgatjuk. Tudjátok azért jól ti is Erdélyországnak lakosi közönségesen, hogy miolta a mi dicsőséges eleinknek keze, halma és szárnyai alá hajlottatok, se azoktól se mitőlünk bántódástok nem volt, sem törvéntek ellen nem cselekedtünk, sem magatoknak személyetekben, se semminemű rendetekben, szabadságtokban meg nem háborgattattunk, mindenképpen hatalmas szárnyunk alatt csendességben nyugod-

tatok, a mi eleink idejében, és a mi időnkben ellenünk tett vétkeketek megengedvén gratia adatott és csak a mi hatalmunk és birodalmunkban ennekelőtte micsoda gonoszt cselekedtetek, jól tudjátok: már azokról tovább meg nem emlékezünk, és azokáért rajtatok boszút nem állunk, noha boszút állhatnánk azokért. Ennekelőtte a mi megesküdt ellenségünkkel megegyezvén magunkra, országunkra reá jöttetek, sok városinkat, faluinkat, várainkat elvettétek, melynek most is híre vagyon e világon, hogyha a szegénységet és jobbágyinkat nem tekintvén s nem szántuk volna, minden erőnkkel felkelvén, magatokat kicsinytől fogva nagyig levágatván, az országot porrá és hamuvá tettük volna; de a mi fegyverünk kívül is a magatok keresztyén nevet viselő szomszéd felekezetetekről, micsoda fegyverzörgést szenvedtetek, csapást a világ tudja. Isten azok által is megvert titeket. Így levén a dolog, még is a mi magunk természeti kegyelmességünkéből, az ti mihozzánk küldött követeteknek keserves panaszát meghallgatván s méltó tekintetbe vevén, megkeseredett sorsotokat hogy a mi kegyelmességünkéből lett fejetek és fejedelmetek micsoda insolentiákat tett rajtatok, és micsoda könyörületlenséget cselekedvén azt megtapasztaltuk, kiváltképpen nem csak törvényetekben s régi szokásokban rontott meg, hanem mind magatok személyében megbántott, mind pedig javatoktól, kincsetektől törvénytelenül megfosztott s elprédált, mi ezeket nem csak magatoktól, hanem az mi beglerbégjeinktől hallottuk. Azonkívül a mi szomszéd jóakaróinkat s híveinket felzendítvén, kivel nekünk igaz frigyünk lévén, azokat felháborította ellenünk; azzal sem elégedvén meg, hanem a magunk saját országunkat és azoknak népeit havasalföldi és moldvai híveinket, jobbágyinkat elpusztította, elprédáltatta; mi ezeket megértvén sok követeinket küldöttük és levelünkkel intettük, hogy a szomszéd országbeliekkel jól alkudjék, a frigyet ne bontogassa; de látván hogy az mi levelünk és intő parancsolatunk semmit nem használ, sőt inkább napról napra ellenünk való dolgokat követ el, az ország szeginségét pusztítja inkább, mint sem oltalmazza, kihez képest mi mind isten s mind világ előtt protestálván sok ízben, hogy veszedelmeteknek okai ne legyünk. Ime azért hozzánk

küldött magatok atyjokfiát Géczi Andrást követeteket vissza-
bocsátottuk hozzátok és melléje csauzunkat rendeltük, kitől
országatokban botot, zászlót küldöttünk. Parancsoljuk azért
nektek országostól, hogy ezen fényes parancsolatunkkal oda
érkezvén, a magatok törvénye és szokástok szerint, az or-
szágnak nagy rendei közzül magatoknak más előttetek járót,
fejedelmet választván tegyetek, aki a mi császári paran-
csolatunknak engedelmeskedjék, és igazán szolgáljon, és ti-
teket is semminémű törvénytekben szabadságatokban meg
ne háborgasson, javatokban meg ne károsítson, sőt minde-
nekben megoltalmazzon benneteket. Mi is ahoz képest a régi
természeti klsségünk szerént benneteket gráciánkban vészünk
és ellenségtektől benneteket megoltalmazunk, szárnyunk alá
vészünk és eddig való vétketeket, és gonosz cselekedeteket
szemetekre nem hányjuk; de mindazonáltal többször ellenünk
pártot ne üssetek, hűségteket hozzánk megtartsátok, mert ha
többször effélet követtek, nyugodjatok meg abban, hogy az
istent hívom bizonyosságúl, hogy magatokat kicsinytől fogva
nagyig fegyverre hányatlak, országtoakat porrá tétetem, semmi
grácia nem adatik, és minden veszedelmeteknek okai maga-
tok lésztek; akik utánzatok maradnak átkoznak benneteket
ez világ előtt. Azért úgy gondolkozzatok felölle. Konstanti-
nápolyban Mahomet próféta halála után 1021 esztendőben.

Szultán Ahmeth.

II. Második Rákóczy György kiáltványa a lengyel ren- dekhez.

Épen ez évben telt el két százada II. Rákóczy György
lengyel hadjáratának, azon szerencsétlen vállalatnak, mely a
nagyraavagyó fejdelemnek életébe került, s a béke és jóllét-
ben megerősödött Erdély nyugalmit sok időre megzavarta s
hatalmát örökre megtörte*). Érdekesnek tartom alkalmosze-
rűleg közölni azon proclamációt, melyet a fejdelem Lengyel-
országban kibocsátott.

*) E hadjáratot éles körvonalokban rajzolva láthatni *Szalay
Magy. Történetében* V. 14. s köv. ll., hol e kiáltvány tartalma említte-
dik, de nagy általánosságban, és csak egyik oldala szerint. T. F.

Nos Georgius Rakoczi etc. etc. Notum testatumque facimus universis et singulis, ac imprimis omnibus statibus, ordinibus atque incolis Incliti Poloniae Regni praesentes nostras visuris lecturisque: Cum Ordines Regni fatiscentibus, ac in dies in deterius vergentibus Poloniae Reipublicae Rebus, in praesenti suo statu nihil opis ultra, praesidiique videntes, Regni Coronam tum antea tum recens mediante solenni Legatione, certis conditionibus nobis obtulissent, nec non pro veteri, imo haereditaria nostra in Nobilissimam hanc gentem animi propensione et bene merendi studio, Christiana insuper pietate tacti, ipsi in persona cum copiis nostris turbatum hujus Regni Statum componere Deo adjuvante apud nos constituerimus, operae pretium existimavimus benevole monere, et adhortari omnes et singulos, ut lectis praesentibus, qui incolumitatem suam, suorumque pignorum, tum bonorum conservationem sartam, tectamque velint, propinquantibus nobis ad fines Poloniae tempestive occurrant, suamque nobis hac ve alia ratione addictionem, studiumque testentur. Qui vero id facere noluerint, atque nostrae oblationi sese opposuerint, non nobis, optimaecque ac prorsus innoxiae intentioni adscribant necesse est, si quid sors belli et temporum iniquitas malorum invexerit. Nos omnes Patrocinium nostrum non respuentes clementer et placide suscepturum, a praesente belli temporumque malitia vindicatuos, libertatesque afflictas quantum licebit restauratuos, ac imprimis Libertatem Conscientiarum conservatuos bona fide pollicemur. Daturi Deo volente operam, ut Pax alma reflorescat, et tranquillitas publica ac privata inclyto huic Regno postliminio reducatur. Quas Literas nostras propter fidem, et certitudinem majorem subscriptione manus nostrae munitas, sigilloque nostro firmandas jussimus.

Datum in Castris nostris Transilvanicis. Mense Februario. Anno 1657.

Georgius Rakoczi.

ÚJ CLASSICA LITERATURA.

HELLÁSZ ISTENEI

MŰFORDÍTÁSI KISÉRLET SCHILLERBŐL

LONKAY ANTALTÓL.

Amikor még, tí szép tündérlények,
 Űltetek a szép föld trónjain,
 S boldog nemzedéket vezetétek
 Röpke öröm járszalagjain,
 S nyertetek még tisztelő illatszert!
 Ah, mi más, mi más élet vala!
 Mikor imolád még koszorút nyert,
 Vénusz Amathusia!

Mikor a költés titkos varázsa
 Még igazsággal ölekezett,
 Teremtés volt életteli forrása,
 S a mi soh'sem érzend, érezett.
 Szerelemmel hogyha átölelted,
 Nemesbítéd a természetet,
 S mindenben, ha szentelt szemmel nézted,
 Egy-egy isten rejtezett.

Ahol most, mint bölcseink beszélnek,
 Csak lelketlen tűzgolyó kereng,
 Vitték akkor fenségben tüzmének
 Hélioszt az aranyszekeren.
 Amaz ormon a szép Oreádok,
 S minden fán Drüászkok éltenek,
 S fakadoztak a kecses Najádok
 Keblén ezüst csermelyek.

Ama repkény úgy esengett egykor!
 Tantal lyánya itt e kötömeg,
 Syrinx jaját zengi ama nádsor,
 Philoméla bűját e berek.
 Könnyeit Ceresz e patak tükrére
 Sírta Persephone veszteért,
 S e dombról kiáltozá Küthére —
 Ah, s hiába! kedvesét.

A deukálioni nemzedékhez
 Még leszálltanak az égiek,
 S hogy szorítson szép lyánykát szívéhez,
 Lón Apollon szép pásztorgyerek.

Ember, hősök és az istenek közt
 Ámor létre szép frigyét hozott ;
 Ember, isten s hős egymással szemközt
 Amathuszban áldozott.

Bús lemondás, e komor sziv-átok ,
 Vidám szentélytekben nem volt hon ;
 „Légyen boldog minden szív !“ mondátok ,
 Mert, ki boldog, véletek rokon.
 A szép volt Olümpon szentnek vallva ,
 Semmi élvet sem szégyeltek ott ,
 Mit Kamoena szüzien pirúlva ,
 S a Kecsistennő szabott.

Templomaitok dízlakként mosolygtak ,
 A hősjáték Iszthmosz ünnepén
 Titeket dicsőített, s robogtak
 Célhoz hősök verseny szekerén.
 Lélekteljes, szépen font keringő
 Lejtetett a dicsoltár körül,
 Győzelmkoszorú volt a diszító
 Illatos fő- s homlokok körül.

Repkénybotos hírlők évoéja
 Hirdeté a nagy örömhözót ;
 Szép párdücfogat volt hozónéja,
 Elül Faun s Satyr ugrándozott.
 Maenad-csapat öt körülrajongta,
 Táncuk, mint a gazda s bora, víg ;
 És a szíves gazda gyakran mondta :
 „Ürülj, pohár, fenekig !“

Akkoron a haldoklók ágyához
 Semmi rémváz nem közelgetett,
 Oltó Génusz nyúlt a fáklyához ,
 Csók vevé a véglehelletet.
 És az Orkusz szigorú bírása
 Halandó nő unokája volt,
 S megindult az Orkusz Fúriája ,
 Hogyha Orfeusz lantja szólt.

A vidám árny Elüszionba menve
 Föltalálja újra örömet ;
 Ki szerelmét, ki meg versenyezve
 Robogtatja újra szekerét.
 Línosz zeng szokott dalt, és Alkesztát
 Karjaiba zárja hős Admét,
 És Oresztesz fölleli barátját,
 És nyilait Philoklét.

Szebb bért vártak az erény küzdői
 Annak rögs útján, és a nagy

S fényes tettek tündöklő szerzői
 Istenekig felhatoltanak.
 A megholtak visszakívánója
 Meghatá a boldog istenkört,
 S mint irányzót a tenger hajója
 Ikret lát ragyogni fönt.

Szép világ! hol vagy? térj vissza, a szép
 Természetnek viruló kora!

Ah, csak a dalokban, mint tündérkép
 Él még létednek mesés nyoma!
 Már kihalva minden a mezőkről,
 Istent szemnek semmi nem mutat —
 Ah az életdús szép képletekből
 Fen csak üres árny maradt.

Ama virulásnak minden ékét
 Elhullasztá éjszak zord szele,
 S hogy nagyítsa egynek istenségét,
 Eltűnt a bájistenek köre.

Búsan nézlek a nagy csillagíven,
 Szép Seléne! s nem találak fel,
 Erdőn s tengeren kereslek híven,
 S ah! csak a vízhang felel!

Örömeit nem osztja öntudattal,
 Önfensége sem ragadja el;
 Nem boldogabb boldogságom által,
 Önvezérét s azt sem érzi fel:
 Általa minő nagy a művészet,
 S a falóra holt ütésekint
 Súlytörvénynek hódol — a természet;
 Istensége hogy letűnt.

Míg ma sírját ássa önmagának,
 Holnap új szülésre vajudik;
 Váltakozó képe a holdaknak
 Mindig egy tengely körül szökik.
 A sok istent visszavette honjok,
 A költés, mert nem használtak már
 Oly világnak, melynek járszalagjok
 Nem kell többé — s maga jár.

Igen, visszatértek ők, s magokkal
 Vittek minden szép- s magasztosat,
 Minden szép szint minden élethanggal,
 S nekünk csak az üres szó maradt.
 Ám az időárból kiragadva,
 Ott lebegnek Pindusz tetején:
 Ami átmegy halhatatlan dalba,
 Itt a földön nincs helyén.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VII. ÉV.

AUGUSTUS, 1857.

VIII. FÜZ.

IDŐSB PERÉNYI GÁBOR EMLÉKEZETE 1509---1512-BŐL.

GRÓF KEMÉNY JÓZSEFTŐL*).

Említettem másszor, hogy a XV. század vége, és a XVI. század első eleje azon időpont, melyben jelesebb honfiaink a tudományok és külföldi tudós férfiak iránt nagyobb vonzalommal kezdettek viseltetni. — Jeles egy példáját leljük ennek a következő című könyvnek ajánlólevelében is, melyből kitetszik, hogy idősb *Perényi Gábor* krakkai tudós tanárt *Crosnai Pált* (ki a tanulás végett odautazó honfiainkat, s névszerint 1508-ban *Mághi Sebestyént* a széptudományokban oktatta, s a ki Lengyelországból az ott dühöngő dögvész miatt az 1508-dik esztendőnek vége felé kényszerítve vala kivándorolni), maga házánál nem csak szívesen fogadta, s kényelmesen tartotta, de gazdagan gyámolította is. — Az említett könyvnek címe ez:

„*Pauli Crosnensis Rutheni, Artium Liberalium Magistri, Poëtaeque quam svavissimi Panegyrici ad divum Ladislaum*

*) Közli Vass József kolosvári lyceumi tanár és könyvtárnok.

Pannoniae Regem victoriosissimum : et sanctum Stanislaum praesulem ac martyrem Poloniae gloriosissimum : et pleraque alia connexa carmina non sine magna svavitate condita.“ — Ez alatt egy fametszésen: szent László király páncélosan, s lóháton; — felette szűz Mária képe, és egy koronát hozó angyal; — alatt a Perényiek címere. — A könyv végén: „Opusculum hoc mira diligentia Joannis Winterburger civis Vinnensis: et impressoris accuratissimi impressum est: impensis Hieronymi doliarii de Libental: Anno dominicae incarnationis 1509 Die quarto mensis Junii.“ Negyedréthén, 10½ ívre nyomtatva.

A címlap után következnek: „Magnifico Domino *Gabrieli Pereneae* Cubiculariorum Regalium Magistro, et Comiti Vgochensi, domino et Patrono suo gratiosissimo *Paulus Crosnensis Ruthenus*, artium liberalium Magister, et collega florentissimi studii Cracoviensis, Salutem D. P.“ — Az ajánlólevélnek ide tartozó szavai ezek: „Ut e gymnasio nostro Cracoviensi pestilentiali saevitia pulsus in Pannonios querendae salutis gratia fines me contulissem, tandemque sub sidereum Magnificentiae tuae conspectum invitamento quodam invitabili delatus venissem, in viridantia Nimpharum viridaria, et secessus inexplicabili voluptate illico divorti (így!) inibi Panegyricos hoste geminos exhilarandi, et vegetandi ingenii gratia, et quo tuae Magnificentiae gratificarer auspicatus sum, et intra sesquimensem successivis temporibus te duce, et auspice concinnavi, absolvi, quos Magnificentiae tuae Gabriel beneficentissime peculiater adscribo, nominatimque dedico, non ut hisce tibi famam, laudem, aut honestatem comparare coner, qui famigeratissimus, laudatissimusque es, et omni honestatis genere demonstrabilissimus, sed ut illis fulgentissimo nominis tui splendore, faustosque et felici auspicio gratiam concilies, et vitam sempiternam impertiaris, atque clientuli tui, et mancipii jam pridem Magnificentiae tuae addicti animum, fidem, studium, laborem, vigilantiam, observantiamque perspicias, et cognoscas. Esset quidem voti, et desiderii mei Gabriel Pereneae gentis specimen candidissimum, te, tuasque virtutes dignis decantare praeconiis, quae, me Hercle, tales et tantae sunt, ut magis continuam historiae perpetuitatem,

quam tantillum epistolii compendiolum exigant. Quam ob rem silentio hocce tempusculo opprimendae sunt, dabit certe Deus optimus maximus, dabit aliud laudandi tempus, quo et tuam, et avitam gloriam affatim canam, celebrem, ac extra mortalitatem collocem. Verum liberalitatis tuae, et munificentiae, qua nulli duci virtus dulcior esse potest (ut Epigrammatarius cecinit) immemor esse nec volo, nec possum, qua literatos clementer foves, qua coetus religiosos cotidiana fere alimonia pascis, qua extruis, et ornas, qua clientes tuos, et servos locupletas, qua denique me infautissimum, et rudissimum homuntionem nuper ubertim decorasti, et olim, ut spero, decorabis. Quo virtutis munere quantum nostri saeculi mortales tibi obstrinxeris, haud facile dixerim. Quocirca, ut de aliis sileam, qua re tuae Magnificentiae gratificer, prorsus ignoro, tot namque, et tanta tua sunt in me congesta beneficia, ut non pro meritis torrens facundia grates ferre potest, centum non ora sonantia lingvis. Nam ut omittam facilitatem tuam mirandam, qua me ignotum, et peregrinum invitasti, fronthem sideaream, qua me excepisti, vocem nectaream, qua me appellasti, dexteram virtutis, et fidei plenam, quam mihi porrexisti, nonne vel illud maximum est? quum me clericalem vitam initurum cognoras, ut me non solum Magnificentiae tuae, sed etiam patriae locupletissimae arctius adstringeres beneficium beneficum, amplum, tranquillum, viteam porticum (igy!) ingredi, frondea tecta subire, vitamque ducere poterim quietissimam, jucundissimamque Accipio ergo Gabriel, domine et patrone mihi perpetuo colende hosce Panegiricos quos literariis officinatoribus notis chalcetipis in quingenta exemplaria transcribendos tradidi, quo fama tua non modo per Pannoniam, sed et per remotissimas regiones felicissime circumferatur Quod si Magnificentiae tuae neque nauseabundum, neque fastidiendum intellexero, et in reliquos paulo post Pannoniae patronos Panegiricos sub tuo nomine publicandos tradam Data Viennae anno a natali christiano Millesimo sesquingentesimo nono, die quarto Aprilis."

Ez után következik a könyvnek verses tartalma ily renddel:

„Ad libellum, ut in Pannoniam omnigenam se conferat ad Magnificum, et Generosum Gabrielem Perennaeum.“

„Pauli Crosnensis Rutheni Panegiricus in laudem divi Ladislai Regis, et patroni Hungariae obsecundantissimi concinnatus,“ — és ennek a végén: „Lusum anno a natali christiano 1509 apud M. D. Gabrielem de Peren, in oppido viti-fero *Zeules*“ (Szölös).

„Pauli Crosnensis Panegiricus ad divum Stanislaum praesulem ac patronum Poloniae.“

„Magistri Pauli Crosnensis . . . Elegiacon ad S. Barbaram virginem extemporaliter lusum apud M. D. Gabrielem Perennaeum anno — 1508 die quarto Decembris.“

„Imnus extemporaneus ad divam virginem Mariam.“

„Saphicon ad S. Catharinam Lusum apud eundem Dominum anno eodem in festo virginis hujus . . .“

„In virginalem conceptionem Saphicon, modulatum apud eundem Dominum, anno eodem, die octavo Decembris.“

„In natalem Christianum.“

„Ode Pauli Crosnensis ad M. D. Gabrielem Perennaeum pro novo anno, quam in conspectu ejusdem Domini sidereo D. *Sebastianus Maghius**) *discipulus suus* carissimus voce camaenali modulatus est anno 1509 ingrediente.“

„Ad Janum deum bifrontem.“

„Magistri Pauli Crosnensis Rutheni Epigrammata in insignia M. D. Gabrielis de Peren.“

„Ad M. D. Gabrielem Perennaeum Magistri Pauli Crosnensis Rutheni salutatorium, quod modulatus est in lapillosa Ticiae (Tisza) ripa prope *Zeules* (Szölös) dum memorati Domini navicula amnica descendens in conspectum subiret sideralem, et venerandum, adstante nobili et egregio Domino *Paulo Maghio* una cum liberis suis carissimis *Sebastiano*, et *Demetrio* Anno . . . 1508 pridie Idus Novembris.“

*) *Mági Sebestyén* szerzője a következő című munkának: „De vitae humanae Vicissitudinibus faustis perinde ac nefandis Oratio, quam *Sebastianus Magius Pannonius* publico scrutinio expositam voluit.“ — A könyv végén: „Coloniae ex aedibus Servatij Cruphtani. Anno Domini M.D.XXI.“ — Negyedréttben, 2¹/₂ ívre nyomtatva.

„Eucharisticon ejusdem ad M. D. Gabrielem Perenaum in discessu ad Viennam Austriacam, lusum a. c. 1509. 12. die Januarii.“

„Eucharisticon ad eundem. Lusum in Debrecen, Anno eodem, die XXIII. Januarii.“

„Pauli Crosnensis Elegiacon ad M. et G. D. *Stephanum Bathoriensem*, Praefectum, sive, ut vulgo dicitur, *Castellanum Budensem*, et regiae prolis fotorem. Lusum Waradini, Anno . . . 1508, die XII. Octobris, quod D. *Sebastianus Maghius* in ejusdem conspectum magna Baronum catterva adstante modulatus est.“

„Propempticon M. Pauli Crosnensis Rutheni ad ingenium adolescentem D. *Sebastianum Maghium* Pannonium, in genitales terras proficiscentem. Lusum *Cracoviae* anno . . . 1508 die XV. februarii.“ Maghi Sebestyén Krakkóban tanítványa volt Crosnai Pálnak, mert az említett versek így kezdődnek: „Quo properas quaeso, properas quo semper amande *Discipule*.“

„Invitatorium ad eundem. Lusum Waradini.“

„Ad D. *Stanislaum Thurzo Praepositum Waradiniensem* de tempore brumali . . . Lusum apud eundem anno 1508 die 1. Novembris.“

„In caenam ejusdem Domini.“

„In laudem Joannis Winterburger impressoris solertissimi,“ ez nyomtatta t. i. Crosnai Pálnak ezen munkáját. — Végre:

„In invidum.“ —

Crosnai Pált 1512-ben újra Krakkóban leljük, hol jöltevőjéről Perényi Gáborról el nem felejtkezvén, ugyan neki a következő című könyv kiadását ajánlotta:

„*Joannis Pannonii* Episcopi Quinque Ecclesiarum, Poëtae, et Oratoris clarissimi Panegyricus: in laudem Baptistae Guarini Veronensis Praeceptoris sui conditus.“ — Ez alatt a Perényiek címere, u m. egy hárpiát magába foglaló koronás címer ily felirással: „Harpya loquitur:“

„Nobilis Ideo Jovis ales fulsit in Orbe,

Est mihi Pannonico gloria magna solo.“

A könyv végén: „*Viennae Austriae in aedibus Hiero-*

nymi Vietoris, et Joannis Singrenii. Anno M.D.XII.“ — Negyedréttben, 5 $\frac{1}{2}$ ívre nyomtatva.

Crosnai Pál ajánlólevelének érdekesebb tartalma ez:

„Inclyto et Magnifico Domino *Gabrieli Perenaeo* Cubicularium Regalium Magistro, et Comiti Vgochensi ac Maromusiensi Domino, et Patrono suo gratiosissimo Quum tuam incredibilem in me humanitatem, vel potius pietatem, ac munificentiam considero, qua re tuis in me meritis gratas aliquando referam gratias, certe nescio. Tamen non me tibi debere fateor, quantum nunquam persolvere poterō. Nullae namque mihi sunt possessiones, nulli divitiarum cumuli, nullaue opum ac preciosarum rerum gazophilatia, nec tua Magnificentia re ulla indiget, sola benefaciendi contenta, laetaque conscientia, quod templa tuis sumptibus erecta, caenobia tuis impensis extructa, muneraque in religiosos assidue collata liquido testantur, ut merito dicendus sis perfluum calamitosorum, subsidium inopum, bonorum sustentaculum, splendor Pannoniae, omniumque virtutum sanctissimum exemplar. Quid non referam tuam in omni re modestiam, continentiam, normamque vivendi exactissimam? Quid mansuetudinem, facilitatem, et clementiam? qui nemini, neque diviti, neque pauperi accessum ad te prohibes, aut aures benignas claudis. Quid in rebus humanis solertiam et prudentiam? qui arces munitissimas, et prope inexpugnabiles construxeris, sed inprimis in vitifero colle *Zeules* (*Szölös*), quae subtiliter, et magnificentissime extructa praetereuntibus viatoribus magnum praebet forinsecus (igy!) oblectamentum tum ob moenium, aedificiorumque altitudinem, tum pinnarum, turricularumque elegantiam, ut quivis non humanis manibus, sed divinis artibus illam perfectam existimet. Quid memorem pulcherrimum divae et intemeratae Virginis cum caenobio amplissimo templum? quod Deo optimo maximoque, et suae beatissimae genitrici in pignus tuae salutis, et perpetuum tuae famae monumentum condidisti, consecrastique.“

Ezen dicséret után Crosnai Pál Pannonius Jánosnak említett munkájára átmegyén, arról a következőket jegyezték meg: „Venit diebus paulo ante transactis in manus meas opusculum *Joannis Pannonii* quinque ecclesiarum olim Anti-

stitis, quem omnibus velut polyhistora (igy!) seculi nostri prudentissimis, integerrimis, scientissimisque facile praepo-
 nendum contenderim, qui inter praeclara ingenii sui moni-
 menta, quae in Cartophilatio situ et pulvere obducta, veluti
 carcere quodam tenebroso clauduntur, coercenturque, Pane-
 gyricum quemdam de laudibus Baptistae Guarini Veronensis
 praeceptoris sui condidit, quo summam demonstrat animi sui
 erga praeceptorem copiam, benevolentiaeque magnitudinem,
 quantum denique sinuoso pectore, penitissimisque animi par-
 tibus illum fixerit, ac clauserit, carmine terso, luculento, et
 camaenali svaviloquio composito enarrat, quem non modo
 latinae, graiaeque linguae cultorem nuncupat, sed incultae
 barbaraeque corruptelae indefessum exterminatorem, ac latii
 eloquii industrium recuperatorem. Quod (érti itt a kéziratot,
 mely szerint Pannonius Jánosnak fen említett verseit ez uttal kö-
 rebocsátotta) quum incuria, iustitiaque transcribentium blae-
 sum, barbarum, mancum, mutilum, ac longo situ lacerum,
 sordidulumque, et a nativa penitus venustate deformatum
 (ut plerisque in locis conjectore Oedipo foret opus) offendis-
 sem, multijugo tandem studiosorum svasu, ac impulsu, tuis
 denique innumerabilibus in me meritis poscentibus, in pristi-
 num nitorem, genuinumque candorem restaurare curavi, quod
 eo feci libentius, quum rem patriae tuae nobilissimae non
 minus utilem, quam jucundam me facturum perspicerem, ex-
 teris quoque, et remotissimis declararem gentibus, ad Panno-
 nios etiam ipsos humaniores et svaviores migrasse musas.
 Quo munere te praecipue dignum esse existimavi, quod cre-
 bro hujusce viri, quem noras tibi familiarissimum, ingenium,
 vigilantiam, doctrinam, sapientiam mihi commendaveris, quod
 literas quam studiosissime foves, literatosque, et literarum
 cultores magno et honore, et praemio prosequeris, amplecte-
 risque, quapropter Joannem Pannonium tibi Pannonio merito
 dedico, nuncupatumque consecro O utinam reliqua
 tanti vatis opera tuo studio, tuaque diligentia in lucem veluti
 e tetro carcere consurgerent, et in communem studiosorum
 utilitatem emergerent, optime profecto literis, literatisque
 ipsis consuleres Vale faustiter cum conjugue tua ma-
 gnifica, forma eleganti, probitate insigni, nobilitate generosa,

et non tam pecunia, quam prudentia bene dotata Dat.
Cracoviae, mense Junio M.D.XII.“

Ez után következik :

„Libellus e cartophilacio promptus, et pristino nitori
restitutus loquitur“ latin versekben.

Adriani Wolfhardi Transylvani Protrecticon ad libel-
lum“ latin versekben.

„*Adrianus Wolfhardus Transylvanus* sub auctoris per-
sona, ad Lectorem“ latin versekben.

Ezek után Pannonius Jánosnak fen említett munkája,
melynek vége után: „Carmen ejusdem (Joannis Pannonii)
de arbore foecunda. Ab *Adriano Wolfhardo*, et Hieronimo
Vietore repostum.“ — Végre:

„*Adriani Wolfhardi Transylvani* Exosticon in Zoilum,
et Ardelionem“ latin versekben.

GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR ÉLETE.

PODHRADCZKY JÓZSEFTŐL.

II.

VII. Esterházy Miklósnak, és Pázmány Péternek tiltakozó leveleik.

„Nemo mihi, Scipio, persvadebit, aut patrem tuum Pau-
lum, aut duos avos Paulum et Africanum, aut Africani patrem,
aut patruum, aut multos praestantes viros, quos enumerare
non necesse est, tanta esse conatos, quae ad Posteritatis Me-
moriam pertinent, nisi animo cernerent, Posteritatem ad se
pertinere posse.“ *Cato, Cicerónál* de Senectute.

E két nevezetes levélben a nemesség fölkelése végett
foglalt tiltakozás adott alkalmat az 1622-ki 21-dik törvény-
cikknek az 1635-ki 88-dik cikkben történt megfejtésére :
„Ne absque expresso Suae Sacratissimae Maiestatis mandato,
ad ullius requisitionem (Comitatus) insurgere teneantur.“ —
Reá vonatkozólag mondja *Engel János* : „Um dem Palatin doch
eine kleine Schlappe zu versetzen, leitete Pázmány die Sache
so ein, dass der Artikell acht und achtzig klar besagte: der

Adel könne ohne besonderen Befehl des Königs durch Niemanden zu einer allgemeiner Insurrection berufen werden.“

— Holott már a fölidézett 1622-ki cikkben nyilván parancsoltatik: „Ut — Dominus Palatinus superinde (a haza vezedelme felől) Maiestatem Suam certificare; ac, si Sua Maiestas annuerit et ita mandaverit, singulos Comitatus, tempestive requirere, et assumpto penes se Banderio Suae Maiestatis, et proprio, in campum prodire debeat.“ — E vetekedés az 1837-ki Tudom. Gyűjt. V. k. 56. l. is *Pázmány Péter* részéről kedvetlen meghasonlásnak mondatik, anélkül, hogy e levelek közöltettek volna; ezért mindakét tiltakozást egészen leirtuk, ítélje meg a világ: melyik félnek volt légyen igaza?

Esterházy Miklós levelének tartalma.

„Nos Capitulum Ecclesiae Nitriensis, memoriae commendamus per praesentes: Quod Egregius *Daniel Dubniczay* Illustrissimi et Excellentissimi Comititis, Domini Domini *Nicolai Esterházy* de Galantha, Palatini Regni Hungariae etc. Domini et Patroni nobis observandissimi familiaris, nostram personaliter veniens in praesentiam, nomine et in persona eiusdem Domini Comititis Palatini, ex speciali eiusdem commissione et mandato eiusdem Domini Domini sui, per modum solennis Protestationis, nobis proposuit, significavitque in hunc modum: Quomodo idem Dominus Comes Palatinus, habita certa notitia modernae expeditionis bellicae immanissimi et naturalis christiani nominis, Regnorumque et Provinciarum ac Gentium, salutari isto nomine gaudentium Hostis, Imperatoris nempe Turcarum, congestorumque militum suorum, in vicinis Regni partibus dispositionis, et in certas stationes, castraque collocationis; ac proinde idem Dominus Comes Palatinus suspectum habens, ne hostis hic, sanguinis christiani, Orbisque totius subiugandi solita, admirandaque cupiditatis siti exortus, hac occasione (quam negligere ipse nefas arbitratur) et his praeparationibus suis virus suum, inter cetera, potissimum in hoc Regnum Hungariae nobilissimum, olimque florentissimum effunderet, ultimamque ruinam et perniciem eidem machinaretur, potiorique eiusdem parte, iam praeteritorum temporum procellis, et iniuria suae subiecta potestati, reliquias quoque dulcissimae Patriae, Incolas item

eiusdem pessundare, tollere et subiugare niteretur; quia ex fidedignorum etiam hominum vicinorum, ac ipsam etiam Turciam incolentium, bene tamen saluti huius Regni faventium et consulentium denunciationibus, multis fatigiis, laboribus et expensis certo percipiens, intendere hostem, et velle omnino adoriri Regnum hoc Hungariae, eo loco positis castris, unde perfacile haec sua hostilia proposita, et intentiones exequi etiam poterit. Actum ideo, cum, quod alioquin etiam iustum est, ut inter tantas calamitatum procellas, hasque versutissimi hostis Turcae bellicas apparationes et machinationes adversus Christianitatem, huic quoque Regno, Arisque et Focis bene prospectum sit, cum iuxta illud tritum, Sapientis non sit dicere, „non putaram.“ Et in rebus dubiis securiora semper consilia sequenda essent. Ne igitur ex torpore fortassis et negligentia quadam eorum, quibus prospicere indemnitati Patriae maxime incumberet, aliquid illa detrimenti, aut penitus ultimum patiatur exitium. Licet idem Dominus Comes Palatinus volens salutarem, ad avertenda mala, Regno huic ingruentia, adhibere medelam, utpote, cuius id post dictam Sacram Caesaream Regiamque Maiestatem, Dominum nostrum clementissimum, Officii esset; ex eiusdem Officii exigentia, innixus etiam Constitutionibus et Legibus Regni, exaggeratis publicis Regni necessitatibus exinde forte subsequentibus, explanatis et ostensis, Dominis Regnicolis, serio ac tempestive rationes intimasset, mediaque ostendisset, qualiter saluti communis Reipublicae, ac Patriae dulcissimae succurri debeat, maloque in eiusdem Patriae perniciem praeparato et vergenti occurrendum sit (sicuti et Suae Maiestati Sacratissimae, tanquam Domino et Regi nostro clementissimo, hoc ipsum demisse, et iteratis vicibus insinuare non neglexisset) nihilominus ob consilia nonnullorum, qui et facultate et auctoritate praediti sunt, et quibus protectio et defensio Patriae merito incumberet, tantum abest, ut salutari huic admonitioni, requisitionique eiusdem Domini Comitum Palatini, pro bono publico, obtemperassent, quin potius iidem, in derogamen Officii et Auctoritatis eiusdem, ea penitus neglexissent, floccique pendissent, surdisque, ut aiunt, praeteriissent auribus, et plerique tam exemplis, quam disvasionibus suis, se se ipsi

opposuissent. Eam ob rem antelatus Dominus *Daniel Dubniczay* nomine et in persona supra dicti Domini Comitis Palatini, coram Maestate divina, praefato Domino Imperatore et Rege nostro, Iudicibus Ordinariis, Capitulis, Conventibus, ac quibusvis Locis Credibilibus, coram Nobis etiam, et universo Regno, totoque Orbe Terrarum, super eo solenniter protestatur: Quod, si adverso fato, per repentinas Turcarum machinationes, insultus, proposita, intentionesque effectum sortirentur, annotatumque Regnum, quoquo modo periclitaretur, et extrenue perniciosae subesse, sive ex aliqua parte labefactari (quod praepotens Deus clementer avertere dignetur) contingeret, id non Suae Excellentissimae Dominationi, vel deficientiae, ac non satisfactioni Muneris et Officii sui; verum legitimae ipsius requisitionis contemptui, eorumque consiliis, qui in diversum ab eiusdem Domini Comitis Palatini provisione sensum inclinarunt, seque omnino contrarios opposuerunt, promittentes sibi secure et quiete omnia, attribuire, imputare, inurereque debeant. Prouti protestatus est coram Nobis publice et manifeste. Unde Nos in praemissorum fidem et testimonium praesentes Literas nostras Testimoniales, saepe-fato Domino Comiti Palatino, Jurium suorum futuram, uberioresque ad cautelam necessarias, sub Sigillo nostro Capitulari et authentico, dandas duximus et concedendas, communi svadente Justitia. Datum Nitriae FERIA Quarta proxima post festum gloriosissimae Assumptionis Deiparae Virginis, ANNI Domini Millesimo, Sexcentesimo Tricesimo Quarto.“ —

Pázmány Péter pedig ilyen:

„Nos Capitulum Ecclesiae Nitriensis, Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedire Universis: Quod nos ad Instantiam legitimam, amicabilemque Requisitionem Eminentissimi, ac Reverendissimi Domini Domini in Christo Patris Petri Sanctae Romanae Ecclesiae Praesbyteri Cardinalis *Pázmány* Archiepiscopi, Locique eiusdem Comitis Supremi et Perpetui, Primatis Ungariae, Legati Nati, Sacrae Caesareae et Regiae Maestatis Summi et Secretarii Cancellarii, ac Intimi Consilarii, Domini et Praelati nostri Metropolitani observandissimi, duos e medio nostri, Reverendos videlicet: *Michaelem Gyöngyössy* Custodem, ac *Nicolaum*

Salka Archidiaconum cathedralem, Concanonicos, Fratres et Socios nostros, ad infrascripta, suo modo, peragenda, nobisque rite et fideliter referenda, nostro pro Testimonio fidei-gnos duximus esse transmittendos. Qui tandem ambo ad nos reversi, sub iuramento, in generali Decreto superinde expresso, uniformiter et consona voce retulerunt eo modo: Quomodo, videlicet iidem Fratres, et Testimonium fidedignum, Sabbatho proximo post Exaltationis S. Crucis, labenti hoc anno, in opidum Selliam, omnino in hoc Comitatu Nitriensi existens habitum, consequenterque, in Curiam Domus seu solitam attunc Residentiam praefati Eminentissimi Domini Cardinalis accessissent, ibidemque idem Dominus Cardinalis personaliter constitutus, exhibuit quoddam Scriptum, vim et formam cuiusdam solennis Protestationis in se complectens, ut nos idem Scriptum de verbo ad verbum Protocolo nostro inseri faciendo, eidem Domino Cardinali, sub Sigillo nostro Capitulari authentico, Jurium eiusdem, et quorum intererit, vel interesse videbitur, futuram ad cautelam necessarium, extradare dignaremur. Cuius quidem Scripti exhibiti, nobisque legitime reportati Tenor talis est: Quod cum Illustrissimus Dominus *Nicolaus Esterházy* Regni Hungariae Palatinus, proxime praeterito mense Augusto, solennem quandam Protestationem in Locis compluribus fieri curasset, *Ne futuris temporibus ex huiusmodi Protestatione in Protocolis existente et transumpta, Notam graviolem apud Posteritatem subeant, qui accusantur, et Juribus ac Libertatibus Patriae praeiudicium generetur*, ipsi Domino praetitulato Cardinali et Archiepiscopo, tamquam Primati Ungariae, incumbere, ut praecaveat. Nam, si Dominus Palatinus absque sugillatione aliorum, de sua tantum innocentia protestatus esset, tolerari id poterat; sed in primis coniunctim Regiam Maiestatem, et omnes omnino Regnicolas, ut lenissime dicam, indigne et immerenter traducit, dum ait: torpore et negligentia eorum, quibus prospicere indemnitati Patriae maxime incumberet, ultimum exitium parari. Quibus verbis eos designat, quibus maxime incumbit Patriae Defensio. Cum igitur nemini magis incumbat, quam Regiae Maiestati; in Protocolis exstare voluit Dominus Palatinus, Regem nostrum, immo Patrem vigilantissimum Patriae, torpore ac

negligentia pressum, salutem Patriae, hoc est, Officii, Obligationisque suae rationes negligere. Id ipsum scelus universis applicat, qui ad Requisitionem Domini Palatini in Arma non concurrerunt. Deinde, seorsim Regiae Maiestatis Consiliarios, et per latus illorum, Regiam Maiestatem gravissime taxat, dum ait: Se quidem repraesentasse Regiae Maiestati Pericula Patriae: nihilominus ob Consilia nonnullorum, qui et facultate et autoritate praediti sunt, et quibus Defensio Patriae merito incumberet, non factum, quod factum oportebat; quasi vel Regia Maiestas tot annorum Gubernatione exercitata, perperniciosis Consiliariis incaute aures daret; vel Consilarii, et Amoris Patriae, et Officii sui immemores, ea consilia suppeditarént, quibus Patria pessum iret. Tam falsa accusatione gravari, et Protocolorum Perpetuitate traduci, tot, ac tales, non solum Justitiae, sed et civili ac urbanae Humanitati adversatur. Cur Status Regni ad Requisitionem Domini Palatini non consurrexerint, vera ac iusta Causa triplex est: *Prima*. Quia Dominus Palatinus binas hoc Anno Insurrectiones publicavit; primam quidem ea de Causa, quod Caesarea et Regia Maiestas Pragam profecta, longius a Regno absit: ne igitur aliquid inopinatum in absentia Suae Majestatis accideret, eousque saltem, donec iterum Sua Maiestas revertatur, in Armis simus. Ceterum, quia tempore, quo Literae huiusmodi Comitatus praesentatae sunt, universo Regno negotium erat, Suam Maiestatem Vienna non abiisse, neque tunc hostilitatem imminuere apparebat; prudenter iudicarunt Comitatus, non subsistente Causa, Insurrectionis, abstinendum ab Insurrectione. Secundam Insurrectionem idcirco publicavit Dominus Palatinus, quod in Campo Pestano Turcae in castris essent, alios Bassas expectarent, ideo dignum videri, ut Arma capiant. Verum enimvero dum hae Literae Comitatus reddebantur, palam omnibus constabat, nulla castra Turcarum in Agro Pestano esse, nec ullum in his Ungariae Partibus Apparatum Turcicum. Unde et hic, cum res aliter se haberet, quam scribebatur, non tantum non insurrexerunt Comitatus, sed Honori Domini Palatini consulentes, nonnulli effecerunt, ut alicubi ne legerentur quidem Literae, ne sensim in Contemptum veniret, qui ob leves rumores, nulla veritate nixos,

Insurrectionem fieri iubebat. *Secunda Causa*, cur Comitatus non insurrexerunt, et quidem aequae, ac prior, legitima ea fuit: Quod, cum vires Comitatum non eae sint, ut Turcis opponi possint, sapienter a Maioribus Lege sancitum et usu roboratum fuit, ne unquam Nobilitas insurgere teneretur, nisi Regis Banderium primum in Campo esset. Non de Labaro seu Vexillo est sermo, sed de valida Militum manu a Regia Maiestate conducta, penes quam, veluti accessorii, Comitatus quoque, iuxta facultates, consurgant. Cum igitur nullus Miles a Regia Maiestate conductus, nec in Campum deductus sit; nec tenebantur, nec poterant, salvis Legibus, consurgere Regnicolae. *Tertia ac postrema Causa*, cur ad Requisitionem Domini Palatini nec potuerunt, nec debuerunt insurgere, qui Patriae Libertatem salvam volunt, ea fuit: Quia nulli unquam Palatino fas fuit ad Arma convocare Regnicolas; nam solius Regiae Maiestatis est, ut Suae Militiae aggregandam Nobilitatem ad Arma vocet. Jus Gentium, etiam Barbararum Nationum more ac vita observatum ubique, et semper fuit, ob gravissimas et iustissimas politicas rationes; ut soli Principi Supremo liceat Militem armare et in Campum deducere. Unde Leges omnes clamant; id, quod Lege IV. Digest. ad Legem Juliam Maiestatis, his ipsis verbis habetur: „Lege Maiestatis tenetur, qui iniussu Principis bellum gesserit, delectum habuerit, exercitum comparaverit.“ Quae, cum ita sint, nec concessa est, nec concedi potest ulli Subdito autoritas, ut liceat ei, quando velit, iniussu Regis, Arma expedire, Castra colligere; quia pupilla et anima Imperii est, ut nemo, nisi Regis iussu exercitum comparet: adeoque, sine Maiestatis offensu, nec tractari quidem ab eo potest, ut ulli Subdito autoritas concedatur, iniussu Principis, Militem colligere. Quae omnia, cum ita sint, praedictus Dominus Cardinalis et Archiepiscopus, coram Nobis protestatus est, Protestationem Domini Palatini, tanquam Regiae Maiestati, Dominis Consiliariis, ac Statibus omnibus iniuriosam, nec legitima ac iusta Praetensione subnixam, esse prorsus vanam et nullam. Quod si Dominus Palatinus ad altiora Aspirantium Informationibus locum non daret, si in Periculis Patriae, a Regia Maiestate obtineret, ut ritu ac more consveto, Insurrecti-

ones per Suam Maiestatem publicarentur, Status et Ordines, quod sui Muneris est, non negligerent. Nam, quae pluribus oculis vigilat Regia Maiestas, certius ac melius iudicare potest, an sint Causae necessariae et utiles, ob quas arma expediri debeant, quam alii, qui forte suas habere possent Praetensiones, Boni Publici velo obtectas. Selliae 17. Septembris. Anno 1634. Unde nos ad praenominatorum Fratrum, et Testimonii nostri fidedignam Relationem, legitime factam, praenominatum Scriptum protestatorium, de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento aliquali, Protocolo nostro currentis Anni, inseri facientes, in Transumpto quoque authentico Literarum nostrarum transcriptum, saepefato Eminentissimo Domino Cardinali, Jurium eorum futura pro Cautela, necessarium, sub Sigillo nostro Capitulari et authentico, dolo et fraude quibusvis, sepositis, extradandum duximus et concedendum, communi svadente Justitia. Datum Dominica proxima post Festum Exaltationis Sanctae Crucis, Anno Domini Millesimo, Sexcentesimo Trigesimo Quarto.“

E két tiltakozó levelet közlőtte néhai *Kopácsy József* veszprémi puspök emez észrevétellel: „Concertationem, quae ratione Insurrectionis anno 1634. per Palatinum indictae, inter hunc et Primatem Petrum Pázmán intercessit, quaeve maioris certe indaginis fuerat, quam aliae Controversiae circa polaedriam sessionis ad mensam prandialem, vel circa nomenclationem Personalis Praesentiae, inter eosdem vivos enatae, e certis fontibus descriptam — in advoluto submitto.“

VIII. Miklósnak vallásos buzgósága.

„Esse Deos, rerumque omnium maximarum, simul et minimarum curam habere, nec precibus ullis, muneribusque praeter Justum, placari.“ *Platonis Epinomis*.

Miután II. *Ferdinánd Pázmány Péternek* nagyszombati akademiáját megerősítette, beiktatására gyontató atyját *Lamormaini Vilmost* is oda rendelé, hogy a fölsereglett ország nagyaival tanakodjék, mi módon lehetne Magyarországon a protestantismus ellen a rom. kath. hitet oltalmazni, föntartani és gyarapítani? A tanakodók között *Miklós* másod helyet foglalt, s e következendőkben állapodtak meg:

„Ad maiorem Dei gloriam. Die 13. Novembris 1635. in Collegio Societatis Jesu Tyrnaviae, coram Eminentissimo Domino Cardinale *Pazman* Archiepiscopo Strigoniensi, Excellentissimo Domino *Nicolao Eszterházi* Hungariae Palatino, Reverendissimo Domino *Georgio Lippai* Episcopo Vesprimiensi, eodemque Cancellario, et coram Illustrissimo Domino Comite *Paulo Pálffy* Poseniensis Camerae Praeside, a Patre *Gulielmo Lamormaini* Societatis Jesu, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Confessario, exposita est Sacrae Caes. Regiaeque Maiestatis pia cogitatio et cura, de erigendis Cassoviae, et Novizolii, ac etiam, si fieri poterit, ex altera Danubii parte, Societatis Jesu Collegiis et Gymnasiis, ad reparandam in Regno Hungariae catholicam Religionem, ut dispicerent, suggererentque, ubi, et quibus mediis, eiusmodi Collegia et Scholae institui posse videantur.

Imprimis tam Eminentissimus, quam praefati caeteri Domini, Sacrae Caes. Regiaeque Maiestati maximas agi gratias voluerunt, quod ad restituendam catholicam in Hungaria Religionem adeo pia, et Rege Apostolico digna consilia suggessisset, quae dubio procul iam pridem et suscepturus, et executioni mandaturus fuisset, ut fecit in Regno Boemiae, caeterisque Provinciis haereditariis, diversisque Imperii Romani Partibus et Regionibus, si id bellici tumultus, et continua tot annorum turbae permisissent.

Deinde, multis et gravibus rationibus, quas Domini omnes probarunt, deduxit Eminentissimus, magnum catholicae Religionis in Hungaria praesidium accessurum, si in Archiepiscopus Strigoniensis remotioribus partibus ad quas hyeme nonnisi 24, aestate 15 dierum itinere perveniri potest, duo episcopatus erigantur, *Scepusiensis* alter, alter *Gömöriensis*, quibus istae Dioeceses, et redditus annui competentes, iuxta specialem Suae Eminentiae informationem, absque notabili reddituum Archiepiscopatus diminutione, possent assignari. Quos Episcopatus Hungariae Rex, sicut et caeteros omnes, conferendi Jus habeat, sed iis, quos Archiepiscopus nominaverit.

Tertio omnes praefati Domini existimant, omnino *Cassoviae*, *Neosolii*, *Sopronii* hoc tempore, ac etiam *Ginsii*, cum

res ferret, instituenda esse Collegia et Gymnasia, eo, quod summa sit iis in Locis, quae Haeretici potissimum insederunt, spiritualis necessitas, cui subveniendi tota, atque unica videtur esse ratio et medium, si Juventuti Hungaricae, quae sua sponte ac indole ad Literas addiscendas inprimis propendet et fertur, Gymnasia aperiuntur Societatis, et Seminariorum aliqualis fiat commoditas.

Quarto, omnes existimant et svadent, rem totam ita esse instituendam, ut Cives dictorum Oppidorum queri iure non possint, se ex hac Patrum Societatis Jesu introductione, contra Regni Leges gravari; proinde his initiis Patribus, in praefatis Oppidis, assignanda loca esse, quae iuris sunt specialissime Regis. *Cassoviae* Ecclesiam, in qua est Armamentarium, et habitationes adiunctas, *Novisoli* Domum Regis et Hospitale, *Sopronii* et *Ginsii*, quae ad parochiam et beneficia spectant.

Quinto: ad hoc rogant praefati Domini omnes, ut Sua Maiestas, de suo facere dignetur initium, ut nemo quidquam valeat opponere ad retardandum hoc summe necessarium opus; non dubitant, quin dominus Praeses, et Camera Hungarica, pro zelo, quem habent, Religionis in Hungaria promovendae, si Sua Maiestas id clementissime praeceperit, modos et media facile sint suggesturi; quibus non solum possit opus adeo necessarium inchoari, sed etiam absolvi, absque notabili incommodo, vel Suae Maiestatis, vel Camerae. Aliqua omnino pro singulis Locis assignanda est summa pecuniae pro accomodandis Patribus, et Scholis, comparandaque suppellectili sacra, libraria, et domestica. Deinde in sustentationem Collegialium quotannis, pro quolibet Loco (maxime *Cassoviae* et *Neosoli*) verbi gratia mille floreni, et aliquid vini et tritici.

Sexto: recuperandam opera Excellentissimi Domini Palatini, ac Domini Comitissae *Pauli Pálffy* (quod sine magna difficultate, cum Dei adiutorio, sperant se praestituros) Ecclesiam parochialem *Ginsii* et *Sopronii*, eiectis *Ginsio* acatholicis Praedicantibus, quod pridem fieri potuisse cupiunt *).

*) Midőn valamely váras, vagy földesúr ezt vagy amazt a választ bevette, nyomban következék a papnak kiűzése, és a patronátusi jussnál fogva a templom elvagy visszafoglalása, ha a földesúr jobbjágyai

Septimo. Factis hac ratione principiis, quae solent esse difficiliora, facillimae erunt rationes, absque notabili Suae Maiestatis gravamine, in omnibus dictis Locis sufficienter

a régi valláson maradtak is. Meg kell utóljára azt is vallani, mond *Tóth Ferenc* a Protestáns Ekklezsiák Hist. I. Darab. 193—194. l. hogy a protestánsok közül is sokat a vallásbéli fanatizmus vagy esztelen vakbuzgóság elragadott, annyira pedig, hogy mikor p. o. Kassa városa a reformációhoz közel való időben egészen protestáns volt, a pápista embernek meg nem engedtetett, hogy ott házat vehessen és lakhasson.“ Ez az erőhatalom ugyan az 1647. országgyűlésen megtiltattott; mert *Rákóczy György* a francia és svékus udvarokkal szövetségre lépett; emléjére pénz is vertek, melyből 1837-ben Baranyában Karácson egy kút ásásakor egy darab ime fölírással találtatott: „CONCORD. PROVIN. FOEDER. GALL. ET GERM. 1646.“ E pénzt nem láttam, hanem hiteles följelentésben olvastam. Bécsbe a cs. kir. ritkaságok közé jutott. De még ezután is a katolikussá lett protestáns úr a pap fizetését és élését tőle megtagadta, mi természetesen elkésedéseket okozott, s megzavarta a békét. *Wesselényi Ferenc* nádor eleget kérte, intette a felekezeteket, férnének meg, egymást ne bolygassák, a religióval a régiót ne szerencséltelessék; de így tartott ez 1605-től kezdve, sőt még előbb is, csaknem 1715-ig, mikor a rendes katonaság a mostani lábra állott. Az első vallási háborút, több okon kívül 1605. a kassai nagy templom visszavétele okozta, mint *Illésházy István* életében elmondtuk (Új M. Muzeum 1856). Ugyan ott 1619-ben három katolikus pap a fölzaklatott kedélyek áldozata lett; mert, mint *Pázmány Péter* írja: „plurimis cruciatibus ad calvinismum amplexendum flecti non potuissent.“ Mit *Esterházy Miklós* Bécsből több magyar urakkal ily levelében tudatott VII. Orbán pápával:

„Beatissime Pater, Domine benignissime. Pedibus Sanctitatis Vestrae animo provoluti, Apostolicam benedictionem humillime petimus. Nihil eorum latebit Sanctitatem Vestram in illa sublimi specula collocatam, unde custodiae gregis a Christo sibi commissi vigilantissime intendit, quae toto orbe christiano geruntur; nec dubium, quin saepius inter alia, statum Patriae quoque nostrae Hungariae, non solum a circumfusus undique hostibus, sed etiam internis dissidiis attritae, pio miserationis affectu intueatur. Ideo nolumus, sed nec possumus omnia eius mala benignis oculis Sanctitatis Vestrae sermone prolixo subicere. Verum hoc in praesens memorari sufficiat, nempe, superioribus annis, eo furore exarsisse apud nos rebellionem, ut ne Deo dicorum Virorum sanguini voluerit parcendum. Primi ergo furentis eius impetum, et animo et corpore exceperere *Cassoviae*, quae metropolis est superioris Hungariae, duo Sacerdotes e Societate Jesu: *Stephanus Pongrácz* gente Hungarus, et *Melchior Grodeczius* natione Silesius ex Ducatu Tesiniensi,

dotandi Collegia, imo et Seminaria erigendi. Imprimis svadent, ut Reverendissimo Domino Episcopo Jaurinensi relinquatur Abbatia *Pornó* cum ea expressa conditione, ut eius fructus cedant Collegio *Soproniensi*; cui etiam applicari deberent aliqua simplicia eiusdem loci beneficia. Pro Collegio *Novosoliensi* eliberari poterit *Bozók*, quae sunt Bona sufficientia fundando Collegio, et forte etiam Seminario erigendo.

ac tertius *Marcus Crisinus*, Almae Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Canonicus, genere Croata; viri et doctrina, et pietate cultissimi: de quorum vitae integritate, et unius ob orthodoxae Religionis Professionem perpeSSae mortis documento, uberiori et fide digno testimonio Illustrissimorum ac Reverendissimorum Dominorum Archiepiscoporum Strigoniensis, et Colocensis, caeterorumque Reverendissimorum Dominorum Praesulum, et Consiliariorum Ecclesiasticorum huius Regni Hungariae, Nos quoque eiusdem Regni, et Regiae Maiestatis ex ordine Saeculari Liberi Barones et Consilarii nunc Viennae praesentes pariter testificando subscribimus: nullam aliam ob causam, sed solum pro Religione Catholica eos esse trucidatos; demisse orantes Sanctitatem Vestram, dignetur Cleri totius, et nostram hac in re, velut aequa, ac justa, testimonium benigne admittere, et solita pietate ei annuere. Ad haec, paternam erga gentem quoque hanc nostram, quae nullis sibi laboribus et periculis pro Ecclesia Catholica, tum impendio sanguinis, ac vitae, decemque inclitorum Regnorum, quorum jam vix laciniam trahit, amissione, parcere novit; affectionem, et animum suum nequaquam imminuere; quin imo, ut parti maximae laboranti pio, bonoque successu semper assistere velit. Quod Nos, totaque gens nostra devinctissimis ad obsequia Sanctitatis Vestrae animis promereri enitemur. Datum Viennae 25. Septembris, 1628.

Sanctitatis Vestrae

N. S. C. R. Majestat. e saeculari ordine Consilarii nunc Viennae praesentes, humillimi et addictissimi Servitores et Filii

Comes Nicolaus Esterházy,
Palatinus Regni Hungariae.
Comes Sigismundus Erdödi,
Regni Sclavoniae Banus.
Comes Christophorus Bánfi.
Comes Nicolaus de Frangepanibus.
Nicolaus Forgach de Ghêmes.
Joannes Pálffi ab Erdöd.
Daniel Esterházy de Galantha
Stephanus Patatics.

Bona haec oppignorata sunt Saecularibus pro Quindecim Millibus florenorum. Pro collegio *Cassoviensi* similiter eliberari poterit Praepositura *Misle* prope Cassoviam, oppignorata Saecularibus circiter Viginti Millibus florenorum.

Octavo. Summa tota ad hanc Recuperationem necessaria non est, nisi circiter Triginta Quinque Millium florenorum, quae haberi poterit, si nunc ex defectu seminis aliqua ad Suam Maiestatem Bona redibunt; illa dentur Catholicis cum onere pendendi ad hunc ipsum finem certam pecuniae summam. Deinde putatur *Punguraz* jure bona, ob nuperum delictum amissurus; vendi illa poterunt alicui Catholico, et pretium ad dicta Bona ecclesiastica redimenda applicari. Sed nec alii deerunt Suae Maiestati modi acquirendi, sine gravamine diuturno Camerae, dictam Summam, quos Camera suggeret. Denique, haec adeo Sancta, et Fidei, Pietatique avitae reparandae in Hungaria, necessaria opera promovebunt etiam Reverendissimi Episcopi, in quorum Dioecesi instituentur Collegia; imo et Domini Catholici vicini, dummodo per Suam Maiestatem felix detur initium, quod, ut quamprimum fiat, humillime supplicant.

Cardlis Pázmány. m. p.

Comes Nicolaus Eszterházy. m. p.

Georgius Lippay Eppus Wesprimien. m. p.

Paulus Pálffy. m. p.

Hevenesi Gábor kézirataiból.

Buzgón ajánlotta *Miklós* 1638-ban is a nagyszombati zsinatnak a kath. hit ügyét; levelét olvashatni *Péterffy Károlynál* Concil. P. II. p. 347.; gyümölcséről mondja *Katona* Tom. XXXII. p. 154. „Tanta, porro, ratio habita fuit eorum, quae Palatinus Synodo demisse commendaverat, ut in Leges pleraque sint reducta.“

Térítő buzgóságának több jelét adta *Miklós*; ő volt, ki *Nádasdi Ferenc* megtérítését is *Lamormaini Gulielmnek* megírta, s tőle kért udvarába és Keresztúrra jezsuitákat:

„Admodum Reverendo Patri Gulielmo Lamormaini, Societatis Jesu per Austriam Provinciali, etc. Patri in Christo observandissimo.

Graecii.

Fekete ostyára nyomott P. H.

Admodum Rnde Pater in Christo observandissime !

Dei benignitate Spectabilis ac Magnificus Dominus Comes *Franciscus Nádasdi*, ab innata haeresi ad Fidem Catholicam conversus, proximo elapso Festo S. Catharinae in oppido suo Chepregh nuncupato, in Templo parochiali, coram universo populo, qui illuc tam ex nobilitate, cum etiam Plebe, frequenti numero confluxerat, astantibus quibusdam Lutheranis Praedicantibus (cum caeteri alioquin ad generalem Congregationem ipsorum, recte tunc futuram, congregati, turpi metu, vel potius mala Conscientia perculsi, clandestine se se surripuissent) se verum et genuinum filium esse Catholicae Ecclesiae, cum summa laude, prudenter ac dextre, ad multorum admirationem declaravit, exprobrata, coram eodem frequenti populo, Praedicantium fraude, dolis, et iniquitatibus; suae vero Conversionis prudenter ratione reddita. Quantum igitur optanda erat tanti Comitis Conversio, tantum certe, vel longe amplius fovenda, sustentanda, ac promovenda est; cum ex unius istius Conversione, mox plurimarum Animarum Conversionem futuram, non est, ut dubitetur. Ad quod consequendum, fidelibus etiam et peritis opus est Pastoribus. Et nunc ad initium bono uno Hungarico in aula sua penes se, altero vero Germanico in primario Oppido Kereszthúr nuncupato (ubi modo quidam Praedicans Lutheranus a fide Apostata monachus est, et unde initium eiectionis Praedicantium, ex suis Bonis, facere contendit) indigeret.

Idcirco A. R. P. Vestram valde rogatam volui, ut pro sua, in Regnum hoc, et Nationem nostram affectione, maxime autem honori Dei promovendo, velit duos Patres idoneos, unum Hungarum, alterum vero Germanum, ad praefatum Dominum *Comitem Nádasdi* ordinare et mittere; quorum alter Ungarus penes ipsummet Dominum Comitem in aula, alter vero Germanus, in dicto Oppido Kereszthúr divinum Officium peragere possint ad interim, donec de aliquo bono viro Germanico Concinatore, pro eodem loco provideri poterit. Patrem Hungarum vellet et rogat Dominus Comes, ipsum R. Patrem *Tuni*, qui licet *Cassoviam* sit missus, cum tamen non minorem fructum hic quoque, quam *Cassoviae* in Conversionibus Animarum sperare possumus; et alioquin etiam dictus Pater

inter haereticos educatus, novit eorum mores et ingenia, ac proinde cum magno fructu et utilitate sciet cum haereticis agere, habens ad hoc affabilitatem ac dexteritatem, et Ego summopere rogo A. R. P. Vestram, quatenus dictum Patrem *Tani Cassoria* rovocando, destinet et mittat penes dictum Dominum Comitem. Faciet id A. R. P. Vestra ad contentationem dicti Domini Comititis, pro Salute plurimarum Animarum, et conabitur idem Dominus Comes charitatem hanc Societatis, omni occasione, demereri. In reliquo, Eandem Paternitatem Vestram diu, ac feliciter valere desidero. Datum in Arce Aisenstat 30. Novembris 1643.

Adm. Rndae Paternitatis Vestrae

Filius in Christo devotus

Comes N. Esterházy. m p.

S mit nyertünk a papok kiűzésével, s a templomok el és visszafoglalásával? — Meghasonlást: az ozmán hatalma mélyebb gyökeret vert hazánkban, mely 165-évig tartott!

IX. Miklós egyéb viselt dolgai, és halála.

„Nullum — vitium tetrius — quam avaritia, praesertim in Principibus Rempubicam gubernantibus. Habere enim quaestui Rempubicam, non modo turpe est, sed sceleratum etiam et nefarium — Res autem familiaris quaeri debet iis rebus, a quibus abest turpitudine: conservari autem diligentia, et parsimonia: iisdem etiam rebus augeri.“ Cic. L. 2. Offic.

Ezeknek utána viselt s emlére méltóbb dolgai csaknem ezekre terjednek. Meghalálozván 1637-ben titkos igyekezteinek hátrálója, s mint láttuk, az ország dolgainak igazgatója *Pázmány Péter*, ki őt mindenre föl tudta használni; hogy nádori méltóságának régi tekintetét visszaszerezze, az 1638-ki országgyűlésen holmi örvök alatt hivataláról készült lemondani, elbocsáttatásának *tíz okát* terjesztvén a Fölség elébe; melyeket ha *Kazynál* Hist. L. V. p. 65. fontolóra veszünk, kevés nézett a közjóra. Az *első*, *második* és *harmadik* a nádori méltóság helyre állítását érdekli; ez dicséretes igyekezet, de méltóságát maga csonkította meg, több csorbát ejtvén rajta; ezért, hogy őt az udvarnál elmellőzték, magán kívül

senkire sem vethetett. A *negyedik* és *ötödik* elkövetett hibáinak kivételével igazak; de azokra is csak egy hiúságra törekedő hazafi fakadhatott; nincs oly nagy áldozat, melyre a közjóért kötelesek nem volnánk. A *hatodik* és *hetedik*, a megjegyzett kivétellel helyes ugyan, de magányos haszonra és önzésre néző; holott a hazában nem azért viselünk hivatalokat, hogy dúsakká legyünk: hanem azért, hogy velek a közjóra és hasznára éljünk. Ezekre nézve nem illett szolgálatait dicsekedőkép mintegy szemre hányni; annál inkább nem, mert igen zsíros urodalmak, mint: *Fraknó*, *Regéc*, *Ricsor*, *Bicsé*, *Sempte*, később pedig *Ugod*, *Devecser*, és *Zólyom* stb kerültek fáradságai jutalmául birtokába; s így a közjót ingyen nem szolgálta. A *nyolcadik* vagy a pozsonyi magyar királyi kamara ellen azért tett panasza, hogy híre és tudta nélkül huszonkét ezer forintból állott nádori fizetését utalványozás nélkül fölvenni nem engedte, szinte alaptalan, ide járulván még a pénz szüke is, mely azon korban oly nagy volt, hogy az ennél még szükségesebb kiadásokat sem lehetett minden órán utalványozni. *Kilencedik* panaszára is, mint választott jelszavából: „In vita Invidia“ kivehető, maga adott alkalmat. Az *utolsó* ok szinte feneketlen, hogy őt a kamara a *Thurzó* nemzetség jószágai végett fönforgott pernek bírójává lenni nem engedte; mert *Nyáry Krisztinát* néhai *Thurzó Imre* hitvesét bírván feleségül, *Miklós* e peres tárgyban valóban részes fél volt.

Azonban észre vevén III. *Ferdinánd* már ezelőtt is több rendbeli panaszos írásainak és hátra levő fizetése sürgetésének igazi okát, s mi viszketteti kedvét, ezt *Thurzó* jószágainak, és a *regéci* urodalomnak adományozásával kielégítette*);

*) A Palatini Regni Hungariae című könyvnek szerzője, *Kazy* után L. VI. p. 101. és *Histor. Univers. Tyrnav. P. II. L. I. p. 107.* „Sanctitas Justitiae, quo loco apud eum esset, úgy mond, luculente ostendit ante, quam publicis Regni muneribus admoveretur. Forte excussis municipiorum instrumentis, reperit *Regecianam* arcem, ut sus deque *Bocskai*anis turbis miscebantur fortunae, potiori iure ad unum e famulis suis, ac ad se, pertinere. Adolescentem nihil simile cogitantem, cultiori indutum vestimento, in frequenti Magnatum conrona, in convivium adhibet, Haeredem arcis pronunciat.“ Igen szép!

ezt hozván magával a közjó, hogy tisztét folytassa, mert az ország dolgaiban senki sem volt jártasabb és szemesebb, noha már gyakran betegeskedett, de épen ezen nehezült állapata miatt, nagyobb bizalommal is lehetett hozzá lenni, hogy megvénülven ifjúságának régi vágyairól már egészen lemondott.

Bátor *Miklós* szentegyházakat rakatott, imádkozó és igen buzgó térítő ember volt; még sem tudta magát a közjóért megtagadni, fölhevült indulatainak ura lenni; a *Rákóczy* háznak halálos ellensége, az öreg fejedelmet gyakran boszúra ingerlél. Történt, hogy *Lórántfi Zsuzsánna* fejedelemasszony, néhai *serkei Lórántfi Mihálynak*, Sáros-Patak urának, egyetlen egy leánya, ki az ottani kollegiumot oly állapotra emelte, amelynél fölebb azután nem hágott, ime című könyvet írt s bocsátott közre: „*Móses és a Proféták, azaz: az igaz keresztyéni Vallásnak XLV. Ágazatainak Sz. Írásbéli győzhetetlen bizony-ság tétele. Fejérv. 1641. 4. r.* — Kikeltek ez ellen a könyv ellen valami mocskos versekkel Magyarországbán: „Pasquill, das vorzüglich auf — Susanna Lórándfi verfasst wurde, und das damit anhub, mond *Engel János* Magyarország történetében, de ő nem tudta a pasquill okát; — diese Frau aus Anlass ihres Namens, dessen erste Sylbe ein Pferd bedeutet, mit einer Stutte zu vergleichen. *Rákóczy* wusste schon lange her nicht, wer denn alle skandalöse Anekdoten ihn, und sein Haus betreffend, an den Palatin, und andere in Ungern so fleiszig meldete; jetzt glaubte er sicher erfahren zu haben, diess thue der Jesuit *Kaspar Raiki*, den er mit andern Jesuiten bisher aus Politik in Siebenbürgen geduldet hatte, und dem er auch dies Pasquill zuschrieb. *Raiki* wusste durch

de annyi bizonyos, hogy Miklós nem csak esengett *Regéc* váráért, hanem birta is, mint 1644-ki martius 30-kán *Rákóczy György* fejedelemnek írott saját leveléből világos: „Szűnnyék meg Kegyelmed is a tűzbe való olaj öntéstől; mert egyéb aránt kövekké kellene lennünk, ha azt nem érzenők. S ám nékem is minden jószágomat, s még gyermekeim jószágát is elfoglalta Kegyelmed, s Várainak falait is állgyúkkal való megrontással fenyegeti kegyelmed. Tudom ányt tészek mind Isten, s mind Kegyelmed előtt, hogy ha azt cselekeszi *Regéc*vel, a mint fenyegetődik; minden extremumot meg kell nékem is cselekednem.“ —

Stephan Kassai den Verdacht von sich ab, und auf andere zu werfen.“

Írója e mocskos verseknek név szerint előttem ismeretlen, de hogy *Miklós* akaratával és tudtával készültek, kétséget nem szenved. Ezért a cégérező könyvért *Rákóczy György* 1644-ben III. *Ferdinándra* támadott, szerzőjét kérdőre vettetni és példás büntetésre ítélni kívánván; aminthogy a császár eziránt iratott is a vármegyékre, s eféle bántó s mocskoló könyvek kiadását keményen tiltotta; olvastam eredeti leírását, miről *Miklós* is teszen említést 1644-ki martius 14-kén *Rákóczy György*höz intézett válaszában: „Izent Kegyelmed valami kis könyvecskének kibocsátásáról is. Csodáltam annak is szorgalmazását — Ím én itt köztök vagyok ezeknek az embereknek; de jó igazsággal mondom, ma sem tudom annak a mocskos könyvecskének kicsoda Authora? s nem tudom, kit tudott hát ő Fölsége is büntetni, ha büntetni kellett volna is valakit érette. Nem ok ez is a fegyverfogásra.“

— De *Rákóczy György* magára a nádorra gyanakodott; mert *Kemény János* 1644-dik évre beszéli: „A Palatinus *Esterházi Miklós* ada valami színes tractára való alkalmatosságot, melyre a fejedelemnek is, mivel szüksége és kedve lön ahoz, engemet *Lónyai Zsigmonddal* expediala a Palatinushoz, és *Géczit Puchaim* Generalishoz Szendrőre, az hová közelítvén — vívének fel mindjárt audentiára, mely audentián és tractán a Palatinus embertelen szókkal kezdé illetni a fejedelmet. *Lónyai Zsigmond*, ki nálamnál elsőbb vala, de csak könnyen mulatja vala, mert ő néki nagy fávara vala ott, szive is oda vonszon vala; én nem állhatván, felkelék székemből mondván a Palatinusnak: Tehetségem többre nincsen, de hogy hivalkodva hallgattam az Úr felől való mocskos szokat, azt kötelességem nem engedheti; kimegyek azoknak hallása előtt; s megindulván az ajtó felé, Palatinus utánam, a szép szerént fogván, kezde csendesíteni, és a szokat simogatva magyarázni; melyet annyira megbánt vala, hogy másod nap elindulásunkkor is, sok szóval intett, mondván többi között: „Uram! a neved *Kemény*, s azért úgy keménykedjél, s Uradnak is szívét hogy megkeményítvén, mind reá, és magatokra veszedelmet ne hozz.“ Melyre felelék én is: Úgy van Nagyságos Úr, nevem

az; de hidjen Nagyságod, a mint az Úrnak, úgy szolgájának, úgy igaz Magyarnek is lenni és ki meg tudom azt is gondolni, hogy Békességnek Tractájában fáradozó emberhez nem illik gerjeszteni Principálissát. En azért, mint nem Tractához való dolgot, soha az Uramnak is nem jelentettem Nagyságod föllöle való alkalmatlan szavait; *de Nagyságod is jól meggon-dolja* (aminthogy soha nem is mondtam) *hogy ketten vagy-tok az Urammal, kikre a magyar nemzetnek szemei néznek: ha a ti egyenellenkedéstek miá, a ti időtökben veszély éri a Ma-gyar nemzetet, mind e világban micsoda emlékezetetek marad? mind pedig Isten előtt micsoda számadással fogtok tartozni? a minthogy, Isten után Ti tarthatjátok meg: úgy Ti is veszthe-tetek el.*"

Csaknem megfoghatatlan titok, miért gyűlölé Miklós egész gyomrából a Rákóczy házat, ha még vénségében is nem ohajtotta volna félre horgadt szándékát kivinni. E trágár irigység nőttön nőtt benne, kivált, miután György fejedelmi székét fiára szállítá, ami a fényes portának jóváhagyásával 1642-ki február 16. végbe is ment; a következett esztendő-ben február 3-kán az ifju fejedelem Báthory Zsófiával tartotta menyegzőjét. Midőn Rákóczy György, nemzetségének ily szé-pen kinyílt szerencséjén gyönyörködnék, egyszerre megjelent ama boszantó mocskos könyvecske; Rákóczy tehát személyes megbántásait torolandó, egyéb okoktól is indittatván, III. Ferdinándra kardot fogott, mint Kemény János szokása sze-rint őszintén beszéli: „Nyugovék azért az ország ab Anno 1638. usque ad Annum 1644. annyiban, hogy külső hadako-zások nem lőnnek ellenséggel — Sok ideig pedig mind fur-dalá alattomban a *Svecusok* izgatása Romai Császár ellen; Magyarországból is az Evangelicus Status ottan ottan ingerli vala a Fejedelmet; mert vala is nagy oppressiója és perse-cutiója az Evangelika Religiónak.“ A boszúra ingerlett s föl-hevült fejedelmet kérlelgette ugyan leveleivel Miklós, de késő igyekezeteinek nem volt sikere. Ide célozott Pető Gergely 1643-dik évre írott eme soraiban: „Öregbik Rákóczy György fegyverhez fog III. Ferdinand, és Magyarország ellen; ki is hadakozásra is indul; de ettől a szándékoktól hogy ötet el-távoztassa Gróff Esterházi Miklós mindenképpen mesterke-

dik, írván a többi között néki sok hatható leveleket, melyek most is sok kezekben forognak.“ — És 1644-dik évre: Rákóczi ellen rendeltetésként Esterházi Miklós, és Puchaim Generalis, kik is táborokkal Kassára érkezvén, azt ostromolják; de az élésben és nagyobb álgukban fogyatkozások lévén, azt elhadgyák. — A békességet ezek után *Törös János* pozsonyi kamarai tanács szerzé meg *Rákóczyval* 1645-ki augusztus 8-kán (Katona Tom. XXXII. p. 333—347), mely után *Miklós*, életének, ha 1624-ben, mint felesége *bedegi Nyáry Krisztina* naplójában olvasható, negyven éves volt, 62-dik mások szerint 63-dik esztendőjében, szeptember 11-kén éjféltől Nagy-Höfleinban, Sopron vármegyében (hol a fürdőket használá), csakhamar meghalálozott. „Eodem hoc anno (1645) 11. Septembris obiit Nicolaus Esterházy Palatinus, annorum 63. Ferunt: ob iniquissimas pacis cum Rákóczió initae conditiones, parum Sibi, et Patriae, ac Religioni faventes, animo aegrum vivere desiisse. (A pozsonyi kollegium évkönyvei) és december 11. Nagyszombatban az általa épített templomba temettetett.

X. Miklós természetének jellemzése.

„Qui magno imperio praediti, in excelso aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales noverunt.“ *Sallustius de Coniurat. Catilin.*

A magas állasu férfi jobban látszik, és okot ad szóra; mert nem szokta az értelmes világ a cselekedeteket személy szerint mérsékelni, hanem inkább a személyt tetteiről ismerni. Így járt *Miklós* még élteben; kik vele forgatták az ország dolgait, híven följegyezték utódaik tudomására, kivel volt legyen dolguk. Karakteristikája írójának ki *Pázmány Pétert* tartja, ki pedig *Lippay Györgyöt* volt udvari kancelláriust; akárki volt, de *Miklóst* egészen eltalálta, igen tudós ecsettellel, eleven színekkel festette, melyből az akkori politika is kialszik; azon korból egy fölötte becses, nyomos és érdekes emléke, melyet velem néhai *ocskai Ocskay Antal* bácsi, később kassai püspök közlött még mint volt helytartósági tanács.

„Palatinus, in summa regni dignitate constitutus, magni ingenii, iudicii, inventiosus, diligens, zelusus catholicus, con-

scientiosus, duri inflexibilis iudicii, proprii tenacissimus, primo occupantis; maximi se facit quoad ingenium, cognitionem rerum in regno, et officii praerogativam: alios contemnit penitusque spernit, vult se facere omnipotentem in regno, a quo omnes sperent, et quid quid velit, possit. In hunc finem adhibet media; sibi adhaerentes nimium studet promovere, eorum causas, etiam ultra aequitatem, defendit, manibus et pedibus pro iis laborat. Connivet Haereticis, ut videatur non esse adversus ipsos. Si quem videt erigi et sibi refragari, omnibus modis deprimere studet. Consanguineos erigere, augere, quovis modo se sanguine contingentes iuvare satagit. Servitores promovere, ad Capitaneatus iam plerosque suos promovit. Inquietum ingenium, semper molitur aliquid. Ecclesiasticis non amicus, invidet ipsorum facultatibus, dignitatibus, honoribus, splendori exteriori, obloquitur illis libenter in mensa, et coram aliis, etiam Haereticis; desiderat illos ad Beneficia promotos, quos ipse commendaverit, ut reliquos etiam ad se trahat. Implacabilis odii, conatur Sacerdotibus et Ecclesiis imponere Pensiones Militum in regno intertentione ultra alios. In conversatione familiaris, humanus, praesertim cum incaluit, libenter et salse iocosus; colericus, motus vehementes, repentinos, sed non diu. Ambit sibi praestari honores, titulos, ipse aliis non praestat; sibi omnia et maxima deberi credit, se omnes in plurimis rebus superare persvasum habet; quod alias non habet, ingenio supplet Logicam, Philosophiam, Militiam, Leges, se maximum esse politicum. In Oeconomia remissus, propter nimias occupationes; defectum rerum et pecuniae frequenter indigentiam; externi splendoris appetens, et honoris: elatus etiam, licet minime velit videri. Omnia ipse facere vult; libenter habet, quando ad ipsum recurritur; quod per alium fieri videt, impedit, ut sibi gloria detur. Vult, ut Germani credant, ipsum posse in Regno, quicquid vult: et quicquid per ipsum non fit, vel male fieri, vel in exitum non deduci, ut timeant, quod solus possit incitare et placare. Ciborum et mensae luxum non valde affectat, nisi coram aliis. Amicos habet fratres duos: *Danielem* et *Paulum*, qui possunt multum apud ipsum, praesertim iuncti; coniux aliquid, sed non multum. *Chiakium*, cuius ingenio delectatur, seque in illo

exercet. Inimicos Dominos: *Pálffy, Jakusith, Szuniogh, Alexandrum Senniey, Personalem, Franciscum Réwai, Balassi Ferenc.* Amicos: *Vesseleni, Forgách Péter, Niari Lajos.* Laudari plurimum amat, et se ipsum libenter laudat. Erga hunc ita te geres: ut erga te sit affectus, non tamen te contemnat; facias multa, quae vult, non tamen omnia; nec te prorsus illi subiciias, sicut (vult) sed interdum aliter sentias, prout occasio tulerit, non studio, sed cum secus tibi videtur. Communices cum illo maxime graviora, non tamen omnia, ne absque se nihil posse, nec debere fieri existimet. Litteras ipsius omnes, et Opiniones conserva, pro futura cautela. Cognatis, quantum fieri potest, fave. In Consilio, si quando contrarium sentis, libere, sine felle, cum debito respectu dicas, non nimium urgeas, sed suo loco conserva. Laudare Acta illius praeterita, ipso praesente. Videre, ne cum Comitatibus multum sit coniunctus; ad hoc proderit, si ea imperentur illi exequenda, quae sunt odiosa ipsis: Conductio Militum, Quarteria, Templorum negotia, Exactiones Contributionis, Novae Arcis *) Germani, Octavae Superioris Ungariae, res contra Principem. Non expedit etiam, ut sit ipse cum Principe coniunctus; imo hoc minuet multum ipsius cum Comitatibus coniunctionem, et disiunctionem causabit.

„*Prudentia est Rerum bonarum et malarum, et utrarumque Scientia.*“ Cic. L. I. Divin.

U T Ó I R A T.

Vonatkozva e becses közlemény kezdetéhez vetett előleges jegyzetemre (VII. füz. 289. l.), nem ugyan a módra nézve teszek itt megjegyzést, mely szerint az én tisztelt barátom, a szerző, hősét felfogta, hanem némely fontosb vádjaira, mikkel Esterházy Miklóst sujtja: melyek, ha nem állanak, a felfogás is helytelennek fog mutatkozni.

A legfeltűnőbb állítás *Esterházy állítólagos törekvése az erdélyi*

*) Érsek-Újvár.

fejedelemségre : mely, ha állana is, legkisebb megrovás alá nem esnék ; de miután a nádornak Bethlen és Rákóci, sőt részben Pázmány iránti viszonya, s némely a legtisztább szándékból folyt cselekedete is ily törekvéssel hozatik összefüggésbe, ki kell mondanom, hogy bár az életíró a VII. füz. 228. l. minden hímezés nélkül azt állítja : „titkon maga törekedett a fejedelemségre“; a 234. lapon pedig, hogy Bethlen halála után „már nem titkon, hanem nyilván törekedett az erdélyi fejedelemségre“, sőt a 242. s köv. ll. egy külön fejezetet szán ez állításnak : annak még is sehol és semmiben legkisebb alapja nincsen. Szerző ugyan maga vallja az először idézett helyen : „ezt Ketteler nem említi“: de hát ki említi, ha csak gyanúképen is? Szerző szerint (VI. fejezet) „ezt egy meghitt embere, Kéry János, beszéli hozzá írott levelében“; de vajon mit beszél? Lássuk a 242. lapon : Kéry írja, hogy „minden rendek bele úntak már Bethlenbe, hogy meggyüldölték őt, s hogy fő és alrendű erdélyiek szemei a nádor felé vannak fordúlva.“ Ez tehát az eldöntő, és, mit jól illik megjegyeznünk, az EGYETLEN létező hely Esterháznak — tán fejedelemségre törekvéséről? nem, hanem arról, hogy sokak szemei Esterházyra voltak fordúlva. Kéry idézett helyének első részét nem kívánom bővebben vizsgálni. Bethlen nagy fejedelem volt, s Erdélyt a hatalom és jólétnek előtte s utána ismeretlen polcára emelte, mint Mátyás király Magyarországot : de a nagyok ezt is azt is „megúnták, meggyüldölték“, mert a hatalom áldozatokba kerül, s néha csak hatalmaskodással fentartható. Minio Pál, egy mindenkép részrehajlatlans élesszemű vizsgáló, ki évekig forgott Erdély s Moldva nagyjai közt, írja a velencei signoriához — még pedig Bethlen virágzása korában, 1620. — adott tudósításában : „*Non e molto amato nella Transilvania, governando con termini tiranici.*“ (Notizenbl. zum Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen. 1854. 244. l.). S ha voltak Bethlennek titkos gyűlöllői s változás kívánói, főleg a katolikus urak között : csoda-e ha szemök Esterházyra fordult? miután az Esterházy mellett bizony el nem fogult tanu, Kemény János, Pázmányt, Bethlent és Esterházyt tünteti ki koramindenmagyarai felett (I. Est. Életében, Munkái előtt, LXXXIX. l. 1. jegyz.). S képzelhető-e hogy e titkos, majd nyílt törekvés — ha létezett — Kemény János előtt rejtve maradjon, vagy hogy ő, ki Esterházyról annyiszor szól, azt hallgatva mellőzze ; s mellőzzék minden írók? De Kéry a felhozott helyen mondja : *respondi Ill. Dom. Vestrarum ne cogitasse quidem de principatu* ; Esterházy maga pedig a portán Kornis Zsigmondot vagy Szilvásit ajánlotta fejedelmül (V. ö. Esterházymnak XXV. fejezetét a jegyzésekkel együtt).

De szerzőnk azt is mondja a 228. lapon, hogy Est. azért nem javalta a Bethlenneli békét mert maga törekedett a fejedelemségre : holt igaz oka ennek nem egyéb volt, mint, hogy kedvezvén a körülmények, mielőtt Bethlen újabb szövetséget köthetne Ferdinánd ellen, egész erővel megtámadtatva szakadatlan háborúval fogyasztassék

(v. ö. az én Esterházy-életrajzom X. fejezetét). De épen messi me-
gyen az én barátom a vesék vizsgálatában, midőn a 234. lapon azt
írja, hogy Pázmány azért biratta Forró György által Esterházyt a
nagyyszombati nagy egyház építésére, hogy ez Bethlen halálával szán-
dékát ki ne vihesse, mire költség kívántatott volna! holott különben
is Podhr. úr saját adata szerint ez építés 1629. május 29. kezdetett
meg, s így még Bethlen életében († nov. 15.). Esterházy 1631-kí had-
járata is Rákóczi ellen úgy említettik mintha azt a nádor saját jószán-
tából vállalta volna fel: holott, mint másutt bebizonyítottam, a ki-
rály rendeletére s kelletlenül ment (Est. Élete nálam XXVII. fejj.),
s maga a részrehajló Szalárdy (III. könyv, I. r.) e háborút a clerus
tanácsának tulajdonítja, s bevallja, hogy a nádor kész volt békés uton
intézni el a dolgot. De nem nyújtván az özsves historiai kútfők tá-
maszt e nézetnek, mutatok fel én egy egykoru gúnyének töredékét
gyűjteményemből, mely inkább látszik Podh. úr gyanúja mellett
szólni minden okoskodásnál:

1. Nem régen
Kevélyen
Gróf úr, Esterház,
Erdélyre
Vesztére
Mint lator darázs
Vigan megyen sok néppel;
Az undok sok lovász
Fejedelemséget titkon horgász.

15. Hirt mondok,
Tanítok
Mindent éltemben:
Hogy senki
Ne menjen
Tisztheresésre,
Ne siessen Erdélybe,
Fejedelemségre:
Mert be nem ülhet székibe.

csakhogy a kritikai szellemű történész a *gúnyt* annak veszi a
mi; s nem fog csodálkozni a gyanún, mely a cabinet intézkedéseit
nem, de a kétségkívül nemesen nagyravágyó Esterházy tetteit látva,
minden lélektani motívumok mellőztével érzésével ítél, nem értelmével.

Hogy Pázmány és Esterházy politikájok az erdélyi fejedelmek
irányában különböző volt, bizonyos; amaza nemzetiség és szabadság
támogatását látta Erdély különállásában: ez a török iga lerázását tartva
főleg szem előtt, mely után a régi egységét visszanyerendett nemze-
tet elég erősnek reménylette, hogy minden jogsérelmet elháríthasson
magától, a külön és protestáns fejedelmektől kormányzott Erdély-
ben nem csak a vallási szakadás által feltételezett nemzeti szakadás
egyik forrását, hanem a török zsarnokság egyik erős várát is látta.
Bármelyiknek nézete lett legyen a helyesb, de mindkettő becsületes
meggyőződés kifolyása volt, s nekünk nem szabad ma, midőn a két
nagy ember élete nyitott könyv gyanánt fekszik előttünk, elfogultak-
nak lenni, holott a történetek közepett s az ellenfél táborában álló
Kemény János mindkettőnek teljes igazságot szolgáltat.

Ezek után nem szükséges a minden nyomon felülről többi éles-
ségre észrevételeket tennem. Miért emeltetett Mátyás kir. által bá-
róságra, miért nem jelent meg a Bethlen által hirdtetett pozsonyi

országgyűlésen, miért készült a nádorságról lemondani, ezeknek igaz okai, úgy hiszem eléggé kitűnnek Esterháznak általam rajzolt képéből; de kitűnik az is, hogy Bethlen leveleit *nem* közölte a portával, hogy ottani eljárása a diplomatiái morállal kevesebbé ellenkezett sok régiebb s jelenkori eljárásoknál; másfelül, hogy a nagyszombati nagy templom építésében őt Pázmány eszközének rajzolni ép oly alaptalan, mint a Rákóczi által annyira sínlett paskvil részesevé tenni őt. Miért nem insinuáljuk őt a „Quaerela Hungariae“ alapján Mágocsi orgyilkosának is? Nem tagadom, hogy, ha Esterházy oly mértékben kapcsolta volna össze a színlés mesterségét ama kifogyhatatlan éberséggel, munkássággal és erélylyel, melyért kortársai vallási színezet különbsége nélkül az ország és nemzeti szabadság erős oltalmának tekintették, a mely mértékben azzal korának némely más politikusai birtak, szerencsésebb leendett több hazafiúi vállalataiban: de tisztábban nem állana a történet törvényszéke előtt. Jóformán utolsója volt ő azon magyar államférfiaknak, kik, ha önzéstől szabadok nem voltak is, de ez önzést nem a közérdekek kárával elégitették ki; s kik a fejdelem és haza szeretetét elebből, s azért őszintén és állandóan tudták egyesíteni; sőt szenvedéssel is megpecsételni.

TOLDY FERENC.

IRODALMI NAPLÓ.

— **Időszaki munkák.** — *Magyar Élapok.* Közlöny a hazai közérdekek, tudomány, művészet s a koresemények köréből. Kiadják és szerkesztik Mészáros Károly és Sárosy Gyula. Első évi folyam 1. füzet. Pest, 1857, Ráth Mór bizománya. N8r. 2 hasábra, 112. l. Egy tíz füzetű évfolyam ára 5 ft, postán 6 ft. Minden öt hétben egy füz. jelenik meg.

Budapesti Szemle. Szerkeszti és kiadja Csengeri Antal. I. II. füzet. Pest 1857. Herz bet. n. 8-r. 1—322. l. Tíz füzet ára 10 fr.

Hétköznapi Könyvtár, 3. sz.: *Ismerttár.* Népszerűen előadva s képekkel ellátva. Többek közremunkálásával szerkeszti Tóth Lőrinc, m. akad. tag. Első kötet. III. füzet. Pest, 1857. kiadja Heckenast Gusztáv. 8r. 385—576 szelet.

Magyar írók arcképei s életrajzai. II-d. füzet: (Zrínyi Miklós, b. Mednyánszky Alajos, Horvát István, Csokonai, Bajza, Czuczor, Szalay László). Pest, kiadja Heckenast. 1857. 4r. 37—67. l.

— **Szépirodalom.** — *Hervatag Füzér.* Írta s kézirat helyett nyomtatá báró id. Rudics József. Pest, Herz, 1857. N8r. 272. l.

Kemény Zsigmond Regényei és Beszélyei. VI, VII, VIII. kötet: *Özvegy és leánya.* 3 köt. Pest, 1855—7. Pfeifer tulajd. 16r. 228, 188, 289. l. Ára 3 ft.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VII. ÉV.

SEPTEMBER, 1857.

IX. FÜZ.

MIT EREDMÉNYEZETT NÁLUNK

AESTHETIKAILAG A MÚLT?

HORVÁTH CYRILLTŐL.

Nálunk is találkoztak immár többen, kik aesthetikai tárgyak elemezése, fölvilágosítása és rendezésével akarták azon irány keletét előmozdítani, melyet ők napjaikban a magyar nyelv és nemzet művelésére vonatkozó törekedéseknél szem előtt tartandónak ítélték. Ha folyóiratainkat figyelemmel átvizsgáljuk, meg fogunk arról győződni: hogy mi, a költészet folytonos ápolása és gyakorlása mellett, a szép országának értelmi álláspontról intézett fölfogása iránt is mutattunk már némi vonzalmat. Folyóiratainkban számosak az ezt bizonyító dolgozatok. Vajha itt e számosság megemlítéséhez a tartalmi és alaki tulajdonok ajánlhatóságát is hozzá csatolhatnók. Ezt azonban a legjobb szándék mellett sem tehetjük. Vagy talán amaz aesthetikai tárgy dolgozatok írásakor nem is lehetett még a magyar irodalom híveitől valami magasabbat és bevégtettebbet követelni? Annyi bizonyos, hogy az itt szóba hozott dolgozatok vagy alkalmilag írt töredékek vagy valamely külön munkát illető bírálatba szőtt iránycikk: és így sem tartalom sem alakra nézve nem valának úgy szerkesztve; hogy

a mélyebb és elvszerűleg fejlesztett nyomozásokhoz értőt is kielégíthessék. De hamindjárt ezt nem eszközölhetik is, viszonylagos becs nélkül még sem szűkölködnek.

A folyóiratokat érdekesítő szakaszok mellett mutathatunk még föl munkákat is, melyeknek írói rendszeresebben láttak a dologhoz. Tapasztalván ugyan is, hogy az alkalmilag írt töredékek és a bírálatokba szőtt íránycikkek a magyar elméművekhez szítás helyett naponként inkább nyilvánuló idegenkedést okoznak; tapasztalván továbbá, hogy a külföldről behozott munkák olvasása valódi szükségletté válik: okszerűbben vizsgálgatták ama körülményeket, melyek a nemzeti ügy állása iránt oly igen lesújtó hangulatot fakasztottak.

Többféle ki lön e vizsgálás által tüntetve, melyek közül azonban itt csak a gondolataink menetébe vágókat fogjuk érinteni. Kitünt a többi közt a) hogy nálunk is kezdetét vette immár azon időszak, mely az életre-való s az idegen műveltség termékeivel több oldalról megismerkedett nemzetről soha sem szokott belső megindulás nélkül előfordulni. Kitünt b) hogy az ilyen időszak fölötté válságos, mert a múlt és jövő dolgában mélyen érdekelt erők küzdésével jár, s ezen küzdésnek ilyen vagy olyan irányaihoz képest azután a nemzet hanyatlását vagy annak új alakbani fölvirágzását eszközölheti. Kitünt c) a már is fölmerült, de még kíváncsan át nem nyomozott jelenségekből, hogy azon öszszerű megszokottságok, melyek egykor a nemzet esetleges viszonyai miatt kapattak föl, előbb utóbb helyet tartoznak engedni a több irányu haladás megragadó erejének. Kitünt végre d) hogy a közélet határain belül mindenik nemzet, mint kiegészítő tag az emberiség nagy egészében, részt köteles a maga módja szerint venni a belszükségű haladás iparkodásában.

Látható volt ezek átértése után, hogy az európai művelt nemzetek életmozgásai által meghatott magyar sem maradhatott többé a sorvasztó tespedésben. Sőt a külső viszonyok ingerlő hatalmán fölül tulajdon ügyállása is folyvást ösztönözte, hogy haladásnak induljon. Indult is több tekintetben. Ez iránt nincs kétség. Van azonban a dolognak egy, fölötté kényes és épen e miatt mindeddig nem is örömet fe-

szegetett oldala. Mi sem fogjuk azt feszegetni. Talán úgy is célt érünk, ha a fölé borított fátyolt egykissé föllebbentjük. Ha ezúttal azt kérdezné valaki tőlünk: vajon az a haladás érdekében történt nemzeti megindulás olynemű volt-e, minőt a természeti fejlődés örök törvényei szükségelnek? alig találunk szavakat, melyek által az e pontra vonatkozó ítéletet ki tudnók fejezni. Annyi csakugyan bizonyos, hogy a nemzet haladásnak indúlt.

De ha az egész haladásnak indúlt, az írók világa sem maradhatott a régi állapotban. Haladnia kellett annak is. Haladott is, még pedig, a mint némelyek állítani szeretik, korszerűleg. A haladás némelyek előtt nem nagy dolog; de a korszerű haladás, ez az, a mit ők az írók világában nem győznek eléggé magasztalni. És ugyan ki vehetné e magasztalást rossz néven.

Ha rossz néven nem is, de fejcsoválva csakugyan vehetné, sőt veszi is az, ki a természetszerű és a korszerű haladás között nagy különbséget lát. Haladás és korszerűség! varázserejű szavak a divat mostani világában. Hogy is ne, hiszen a mi halad, az a kor szelleme szerint van, a mi pedig a kor szelleme szerint van, az korszerű is egyszersmind. Annyit nem vonhatni kétségbe, hogy a haladás mindig oly tény, melynek jelenségei fölbuzdíják az önméltóságát érző ember kedélyét. Minő legyen aztán a buzdultság eredménye, az egyfelül a haladás jelenségeitől, másfelül a meghatott egyén fejlettségének mivoltától függ. Az alszerű haladás is mutat-hat föl a valódi haladáséihoz hasonló jelenségeket: megtörténhetik tehát, hogy a tárgyak minőségének fölfogása és megítélésében fogyatkozott egyént épen oly buzdultságba hozzák az alszerű haladás jelenségei, minőt csak a valódi haladás érdemel. Irányaira nézve minél többfélebb, művelkedésére nézve pedig minél szilárdabb aztán az alszerű haladáshoz szítók buzdultsága: annál több akadályt gördíthet a valódi haladásnak útjába. Nem fogják ugyan ezen akadályok a valódi haladást soha végképen elfojtani, hátráltathatják mind a mellett ügyének virágzását hosszabb időre is. Ámde ha egyszer a kedvező viszonyok beálltával rá kerülend a sor, annál hatályosabban vivandja ki saját tartalmának az érvényültséget,

minél hosszabb ideig tartott az akadályokkali küszködés. Tanú erre a történelem. De mi az a valódi és mi az álszerű haladás?

Egyes nemzetnek szintűgy megvan a maga sajátzerű rendeltetése, mint egyes embernek. Hogy ama rendeltetés ilyen vagy olyan sajátzágu legyen, az sem a nemzettől sem az egyéntől nem függ; de hogy az a rendeltetés ilyen vagy olyan irányban, ilyen vagy olyan eszközök alkalmazásával legyen megvalósítva, az már oly művelkedéstől függ, melyben az önkénynek is nagy része van. Fogatlanul esnék azonban bármily törekedés a megvalósítás ügyében, ha az ahhoz szükségelt föltétek hiányoznak. Sőt még akkor is, ha a szükségelt föltétek megvannak, magát a kérdés alatti megvalósítást csak bizonyos fokokon keresztül, következőleg csak időben haladva lehet igazán fogatanosítani.

A föltétek iránt, melyek vagy belsők vagy külsők, minden más előtt tisztába kell jönnünk. A belsők alatt azon eredetileg meghatározott tehetségek és azon eredeti törvények értetnek, melyek a saját rendeltetésének dolgában csak így és nem másképen haladható nemzetbe természetileg belé vannak oltva. Azoknak eredeti bírását illetőleg a nemzet életfolyása meg nem másítható szükségképiség alatt áll. Csak az adott tehetségek által és csak az adott törvények szerint haladva lehet azzá, mivé az emberiségnek őt is átható nagy egészében lennie kell. A külső föltétek a sajátzerűleg fejlődő nemzetek egymáshozí viszonyainak előhozományai levén, nincsenek mindenkép az egyes nemzet hatalmában. Innen a haladás sajátzerűségének fejlődését majd akadályozó, majd előmozdító körülmények bonyodalmai, melyek olykor nagyon is csalékony anyagúl szolgálnak a nemzeti önkény változkozásaira. Mindaz, a mi a haladó nemzet életében az ő eredeti tehetségeinek és törvényeinek megfelel, rá nézve természetes; mindaz ellenben, a mi azoknak meg nem felel, rá nézve természetlen. A természetes igazán előmozdítja, a természetlen akadályozza; ha pedig az eshetőségekhez képest túlnyomólag erőszakos, vizáltakká teszi a nemzeti haladás irányait.

Akármi legyen tehát az, a mi a nemzet életébe vág, vagy pozitív vagy negatív működésre fogja a honfiakat ösztönözni. Positív a működés, ha az, a mi természetes, tartal-

mánál fogva valódi mozzanata gyanánt sajátíttatik el a rendeltetésszerű haladásnak; negatív ellenben a működés, ha az, a mi természetlen, vagy mindenkép eltávolíttatik, vagy ha ez, az idegenszerű viszonyok erőszakoskodása miatt, ki nem vihető, legalább csapástalanabbá tétetik. Olykor azonban a a körülmények bonyolultsága sürgeti, hogy a működés iménti módjai egyesítetten alkalmaztassanak. De sikeríthetők-e az előbbieket mindenkor? Tanúsítják a történelmi adatok, hogy némelykor, az idegenszerű viszonyok elhatalmasodása miatt, bizonyos önfeledés ragadja meg a nemzetet, és hogy annak szédelgései között azután még ama kóranyagtóli megszabadulásra sem képes, melynek sorvasztó dulakodását szünet nélkül tapasztalja. Szó sem lehet ilyenkor a rendeltetésszerű haladásnak öntudattal intézett folytatásáról. Az összetartó önérvényítést elfajulás és lassankénti szétmállás fogja követni.

A valódi haladás mindig természetes, az álszerű ellenben csak színli a természetességet. És még is számtalanszor fölcseréltetnek egymással. Miért van ez így? Ama tulajdonság miatt, mely mind a kettővel közös. E tulajdonság a korszerűség. Korszerű a valódi haladás, mert ahhoz, hogy a fejlődő nemzetnek sajátosságai határozólag léphessenek föl, a belé oltott tehetségek törvényszerű hatolásán fölül a kor által előidézett viszonyok kedvezősége is szükségeltetik. Korszerű a nemvalódi haladás, mert tartalmának épen amaz esetleges viszonyok összesége kölcsönöz némi keletet, melyeket a fölületesen gondolkodók azonegynek tartanak a korral. Pedig a kettő között még is csak van egy kis különbség. Akár a nemzeti életen belül akár azon kívül a más nemzetekkel közösködésben találjuk aztán föl amaz esetleges viszonyok forrását; továbbá akár valamely nézet, gondolat vagy elv, akár valamely gyakorlati célirány legyen az, a mit az iménti viszonyok hatalma némi becsessel fölruház: előbb vagy utóbb, de bizonyosan megviselendi őket az elenyésztés rozsdája. A vásári becsnek eredménye is csak vásári.

Nyilván van ezek után 1) hogy a valódi haladásnak bélyege a szükségképesség, az álszerűé ellenben az esetiség; 2) hogy a valódi haladás mozzanatai való, az álszerű haladás tüneményei ellenben csak színlett értékűek; 3) hogy a va-

lódi haladás végsőleg a nemzet sajátyszerű fejlődésében gyökerelvén nincs eredmény nélkül, mely a nemzet közjává előmozdítottak mutatja; az alszerű haladás tüneményeinek ideiglenes hatását ellenben a tetszés ingatagsága határozza meg.

Ha közelebbről átvizsgáljuk ama véleményeket, melyek a haladási ügy megítélésekor hallhatók: úgy fogjuk találni, hogy azok értelmi zavartságból erednek. Valahányszor ugyan is a kor szelleme a kor érdekével összezavartatik, kész az ok, mely miatt az ítéletek badarsága sem maradhat el. Némelykor a korszellem tulajdonai a kor érdekének tulajdonaival igen összehangzanak: azért fészkel be aztán magát a dolgok lényegéig hatni nem tudó vagy nem akaró elmébe azon vélemény, mintha a korszellem és a korérdek mindenkép azonosak volnának. Pedig éppen nincs úgy. Tévedne, a ki a közöttük létező viszonyt kétségbe hozná; de téved az is, a ki azt állítja, hogy ama viszony szükségképi, nem esetleges.

Ezek után ítélve alig mond valami állandóan dicsőt az írók világának haladásáról az, ki annak irányait egyedül azért ítéli magasztalhatóknak, mert korszerűek. Mets isten a magasztalás ilyenmü alapjának uralmától! Mit nem lehetne majd ennek palástja alatt a nemzeti élet mozzanatai közé becsempészni! Nem tapasztalható-e több ízben, hogy bizonyos idő lefolyta után éppen arra mondatik a legingerültebb átok, a mi előbb, mint korszerűleg fölkarolt ügy, legbuzgóbban ajánlatott? És ez nem csak az irodalom határain kívül van így, hanem így van azokon belül is. A mi nagyon természetes; mert ha valami a nemzet életfájának elsatnyítását már magában véve is eszközli, még inkább fogja azt eszközölni, ha a téviránynak indult irodalom által is elősegittetik. Sőt olykor éppen az irodalom tévirányai által készítettetik ama vészanyag, mely későbbben a nemzeti életet megmirigyesíti. És ez is nagyon természetes; mert az irodalom határain belül mozgó élet is a nemzet élete: hogyan lehetne tehát az egészre nézve üdvös az, a mi a résznek ép folyamlását lehetetleníti! Igaz, hogy annál kecsgetőbb és vonzóbb az irodalom fejlődése, minél több és korszerűleg is meghatóbb irányban mozog; de következik-e már azért innen, hogy a helytelenül fölfogott korszerűségnek a nemzeti egyéniséget szabadon föl lehessen

áldoznunk? Ha engednők, fölöttünk is méltán elmondhatnák Balde Jakabnak e szavait:

Insana plureis culpa tangit.

Sero Phryges sapuere quondam.

Röviden tehát: a korszerűség, ha helytelenül tekintetik, a haladás ügyének megítélésekorsóhasam szolgálhat észszerű alapul.

De hol is szakasztottuk meg a gondolatok menetét? Állítva lön, hogy a nemzettel együtt az írók világa is haladt. Valljuk meg mind a mellett őszintén, miszerint ezen világ határain belül sem hozatott még úgy, a hogyan szükségelték, azon eszmenapfényre, melynek sugárai az itt-ott felkapott aesthetikai nézetek, szempontok és elvek gyanánt hiesztelt egyoldalúságok utáni kapkodás homályait széttoszlatták s a szép, igaz és jó eszméihez vezető utakat kellőleg fölvilágosították volna. Láthatóvá lön még is a gondosabban szerkesztett munkákból: hogy az előbb valódi középpont nélkül tárgyakról tárgyakra s irányokról irányokra terjeszkedő gondolkodás néhány pont körül megmeg kezdett immár állapodni.

Minő sajátságú volt legyen a pont, melyet a haladásnak indult író majd itt majd meg amott kiválóbban méltányolt, a méltányolás következményei mutatják. Némelyek előtt a kezdetpont, mások előtt a végpont birt elhatározó nyomatékkal, amint vagy az oksági vagy a célossági elv szerint gondolkodtak. „Viel leicht aber fragt Einer oder Eine, mondja Fechner G. „Profess. Schleiden und der Mond. Leipz. 1856. 96. 1.“ — was ist denn eigentlich das teleologische Princip, und um was handelt sich's dabei? Ich will es in Kürze sagen. Das teleologische Princip lässt nach vorausgesetzten Zwecken die Mittel zur Erreichung der Zwecke voraussehen oder aufsuchen und verfolgen, indess ein gegenheiliges Princip, das Causalprincip, ohne Rücksicht auf einen voraussetzlichen Zweck aus den gegebenen Gründen auf die Folgen schliessen und also die Leistungen und Wirkungen der Mittel direct ins Auge fassen und verfolgen lässt. Im Sinne des teleologischen Principis ist der Zweck das Vorgegebene und alle Mittel richten sich darauf; im Sinne des Causalprincip sind die Mittel das Vorgegebene, und der Zweck, wenn man ihn noch so nennen will, ist nur die Folge.“

Azokat, kik előtt a kezdetpont birt elhatározó nyoma-

tékkal, két ágra szakaszthatni: az egyik főleg a következtetésben a másik az azonnali alkalmazásban találta örömét. Az egyik azt vélte, hogy a közügyön csak úgy segíthet igazán, ha az elfogadott elvnek valamennyi oldalát bonckés alá vesi, az ily módon nyert elemeket pedig szünet nélküli folyamatban szövögeti. Nem lehetett ugyan mindig az így nyerteket az életre-való birományok közé iktatni, hatott még is az úttörés, mert a tárgyak tudományos fölfogásánál szükségelt következetesség iránt legalább egy kis figyelmet gerjesztett. Azok, kik az elfogadott elvnek azonnali alkalmazásától várták a kívánt eredményt, annál kevesebbé láthatták azt, minél fölületesebb ismeretök volt magának az elvnek forrása és mivoltáról. Előttük a

Dimidium facti, qui bene cepit, habet,
épen nem látszott követésre méltó iránymondatnak.

Ha pedig azok során nézünk keresztül, kik eleinte mindjárt bizonyos célt tűztek ki maguknak: észreveendjük hogy némelyek a cél fölfogása, mások az eszközök választása körül tévedeztek. Voltak ugyan is, kik a kitűzött célt nem tudták a maga özszerűségében fölfogni; mások, kik tudták, de a sok eszköz közül épen azt nem választották ki, mely az előfordult viszonyok között leginkább megfelelhetett volna a kitűzött cél határozottságának. Bővebb fejtegetés nélkül is látható, miszerint az egyik félnek hatáskörében szintűgy akadékoskodott valamely hiány mint a másikéban. A jó szándékot egyiktől sem lehet megtagadni; mit használ azonban a jó szándék, ha őt épen ama kellékekben látjuk megfogyatkozottnak, melyek nélkül az élet fölmerült viszonyaihoz nem tudott sikeresen alkalmazkodni. És miféle hiány okozhatta ezt?

Birunk most egy szót, mely hajdan közönségesen használtatott; ámde, mintha terhünkre vált volna a hozzá csatolt gondolat uralma a játszadozó képzelődés fölött, előbb a szón, azután a gondolaton is kiadtunk. Átláttuk későbben a botlást, akartunk is a min-okozta bajon segíteni; de hiába, mélyebb gyökeret szokott a zabolátlan képzelődés uralma verni, hogyszem azt az olykori fölbuzdultság ki tudná irtani. Közössé vált az ezen uralomból eredt egyoldalúságnak fanyar érzése, valamint ama tépelődés is, melyet a jövő bizonytalansága

szünet nélkül táplálgatott. A közös baj gyógyszer után kiáltozott és miután azt a belátóbbak a jelenben föl nem találhatták, az ösatyák hírneves életének birományai közt vélték feltekinthetőnek. Találtak is azok között egy szót, melyen egykor kiadtunk; és hogy az atyák által hozzá csatolt gondolatot az ivadékok agyában is föléleszthessék, minden más előtt magát a szót akarták föléleszteni. Sőt, mivel a csapongó elbizakodottságban valami nagyszerűt látó ivadék az ösatyáktól tanulást soha sem tartotta nálunk érdemes dolognak, a fölélesztendő gondolat biztosabb meghonosíthatása végett, a régi szó mellé még egy újat is csatoltak. A régi szó az „ildomos-ság”; az új szó az „eszélyesség.” Volt miattok elég kapkodás. Hát siker? Ha a nagy szavakbani bugyborékolást vesszük, az is volt elég; de ha a valóság után kérdezősködünk, akkor — De hát az irodalom határain belül, hol az öntudatosság honol? Biz ott is találunk még néhány zugra, hol az ildomos-ság és az eszélyesség a theoria köréből nem igen akar-nak a praxiséba átköltözni.

De menjünk tovább. Találkozhatunk végre oly írókkal is, kiknek munkáin a fentebb érintett fogyatkozások jelei nem tűnnek annyira föl; és még sem állítható, hogy iparkodásukat az ohajtott eredmény követte volna. Hol puhatolandó e tüneménynek valódi oka? Az írókban aligha, mert hiszen ők tiszták voltak már az érintett fogyatkozások jeleitől. De az olvasókban sem, mert hiszen ők is kielégíttethettek a fogyatkozásoktól ment munkák által. Hol tehát? Sokkal érdekesebb a tárgy, hogysem itt az ezen kérdésre adandó választ fölvilágosítás nélkül hagyhatnók.

Herbartnál — Werke XII. Bd. 104. — ezt olvassuk: „Es hat jedes Ding seine Geschichte.” Sem nem új, sem nem oly mondat, melynek igazsága nagy fejtörésbe kerülne; vannak még is, kik azt, legalább saját írói pályájok határain belül, legkevesebbé sem itélik elfogadásra méltónak. De nem is azokról van itt szó, kiknek a Musa nem mosolygott, hanem valami másról. Azt akarjuk t. i. állítani: hogy Herbart mondata alól senki, a hivatásos író pedig legkevesebbé sincs kivéve. Ámde valamint nem mindenki hivatásos zenész, a ki valamely hangszeren játszik: úgy az sem mind hivatásos író,

a ki tollat forgat. Ideje bizony már, hogy e pontra nézve se tartozzunk mindig a tájékozatlanok közé. Vagy talán erre nézve sincs más ismervünk, mint a divat szélkakasa? Igaz, hogy a divat e dolog irányában is nagy mester. De csúrjuk csavarjuk bár miképen a dolgot, mindig igaz marad: hogy az a fölkapottsági jelesség csak az elfogultságtól megvakították előtt lehet valódi bélyege az író valódi hivatásának. A valódi jelesség valódi hivatáson nyugszik; a valódi hivatásról pedig nem mások, hanem önállólag szerkesztett munkáiban minden más előtt maga tartozik bizonyosságot tenni a hivatásos író. Ama szellemi közösségnél fogva, mely az író és mások között fennáll, mások is fölfoghatják, meg is ítélik az eredeti bizonyágtételt; ilyenkor azonban soha sem feledendő, miszerint a megítélés, a megítélők egyéni különösségeihez képest, nagyon is változhatnak.

Azt sem kell szem előtt tévesztetni, hogy az írás, mint írás, épen nem jele mindig a hivatásnak. Hány van, kik fiatal korukban csak úgy szórják a sok beszélyt és a sok verscsomagot; ha pedig valahogy a férfikort is eléri, szinte irtóznak az íróasztaltól. A valódi hivatás is függ fejlődési tulajdonaira nézve az akadályozó vagy kedvező viszonyoktól; de gyökerét illetőleg fölötte van az idő és hely változásainak. Jegyezzük meg tehát egyszer minden időre, hogy az a sok vásári munka koránsem szüleménye mindig a valódi hivatásnak.

Ha szemesebben átvizsgáljuk azon egyének pályájának fejlődését, kik valamely tudomány vagy művészetág tökélesbítése végett valának valódi hivatással fölkészítve: ki fog világlani, hogy ama bizonyosság, melyet önállólag szerkesztett munkáikban saját hivatásukról tettek, három külön álláspont eredménye gyanánt tekinthető. Mit még is nem úgy akarunk értetni, mintha mindenik hivatásos író teljesen megvalósította volna magában az érintett álláspontokat, mert ezen kiváló szerencse csak igen kevésnek jutott. Hányadik az, kinek szellemi képzettségét olynemű önállóság magasztosítja, mely a lények örök természetén, az örök eszméken kívül másféle, csupán külsőleg elhatározó indoknak nem hódol. Hogy az ilyenemű író a szép, igaz és jó eszméinek nyomozá-

sakor a csalékony útféliség által soha sem fog lebilincseltetni, magától értetik. Annyi azonban bizonyos, hogy a hivatásos írók munkáiból, hamindjárt az első vagy a második állásponton szerkesztettek is, mindig látható: miszerint szellemük, sajátzerű ugyan, de azért még is önálló szervezkedésnek örvendett. Innen amaz eredetiség, mely a hivatásos írónak valamennyi munkáján előmlik.

De mi sajátképen az a többször említett hivatás? Krug Lexikon I. Bd. 279. l. — e tárgy érdekében így szól: „Beruf ist dasjenige Lebensgeschäft, zu welchem der Mensch bestimmt ist. Wieferne diese Bestimmung von der Natur d. h. von den natürlichen Anlagen des Geistes und des Körpers abhängt, heisst der Beruf ein innerer; wieferne sie aber von der Gesellschaft, in der man lebt, oder überhaupt von gewissen Lebensverhältnissen abhängt, heisst der Beruf ein äusserer.“ Staudenmaier meg — Joh. Scotus Erigena I. Th. 18. l. így ír: „Der Beruf ist die lebendig hervorgetretene Gabe, und die Kraft ist der Beruf und die Gabe in ihrer ewigen Wirksamkeit im göttlichen Reiche. Als ein ganz eigenthümliches Wesen tritt jeder Mensch in die Welt ein, jede Geburt ist gleichsam eine neu an das Licht getretene Schöpfung. Denn wie im einzelnen bestimmten Menschen hat sich die menschliche Natur in keinem andern seines Geschlechtes gestaltet. Alles in ihm nimmt eine bestimmte Richtung, einen eigenthümlichen, bleibenden Character an, und daraus entwickelt sich nothwendig eine bestimmte Lust und Liebe, welche die herrschende Richtung und die eigenthümlich hervortretenden Bestrebungen zur prädominirenden Kraft erheben, die die andern Kräfte und Vermögen sich dienend macht und in ihrem Zuge führt. Diess Eigenthümliche bildet zum gesammten geistigen Systeme, wie im Reiche der Töne den gemeinsamen Grundton.“ A 19. lapon meg ezeket olvashatni: „So sehr nun aber auch das Individuelle im menschlichen Geiste hervortreten muss, so sehr ist andererseits doch wieder das Allgemeine desselben hervorzuheben als etwas, was nicht weniger wesentlich ist, und was den Geist zum Menschengestalt macht, wodurch er Eins mit der Menschheit ist. In jedem Geiste wohnt der Geist der Menschheit, in jedem sind, neben

dem eigenthümlichen, individuellen Gepräge, noch die Urbilder des Menschengenies; ohne diess könnte er vom grossen Ganzen weder ein Verständniss gewinnen, noch könnte er einwirken auf sein Geschlecht.“

Meg nem állhattuk, hogy ezen idézeteket ide ne iktassuk. Két oly pontot emelnek ki a hivatásos egyén természetéből, melyeket a hivatásos írók működéseinek megítélésekor sem szabad figyelem nélkül hagyni. Mit használ a tüneményekre vonatkozó ítélgetés, ha a kérdésbe vont tüneményeket éppen azon alapokig nem tudjuk visszavinni, melyek által előhozattak?

A fölemlítettek után csak azt emeljük még itt ki: hogy a hivatásos író nem csak nemzetének, hanem közvetve az emberiségnek is jótevője. Krug Lexikona III. Bd. 603 l. — ez ügyben így nyilatkozik: „Wenn man nun die Schriftsteller Wohlthäter oder Bildner der Menschheit nennt, so hat man freilich nur diejenigen Autoren im Sinne, welche dem Schriftstellerberufe, der an sich allerdings heilig ist, genügen. An die schlechten und bösen, die Geschmacks- und Sittenverderber, also Verbildner der Menschheit, denkt man nicht weiter, weil die meisten derselben nur ein ephemeres Dasein haben, oder doch von der Nachwelt weniger geschätzt und gelesen werden — mit einem Worte, man denkt nur an die classischen Schriftsteller.“ Az I. Bd. 403. l. meg ezeket mondja: „Darum heissen Schriften und Kunstwerke aller Art classisch oder es wird ihnen Classicität beigelegt, wenn sie den Forderungen des Geschmacks möglichst entsprechen und daher in ihrer Art musterhaft sind.“

És ezeket Krug mondja, ki nálunk a német philosophusok világában majdnem leghallgatottabb tekintély. Mi még csak azt tesszük hozzá, miszerint a hivatást nyert írónak sin cs jogában azt vélni: hogy ő irányszerű képzettség nélkül is vállalkozhatik oly munkának írására, melyet classicitás jel esít. És ha ez így van, mit mondjunk azokról, kik erőnek erejével írók akarnak lenni, de a nélkül, hogy a rendszeres önképzést szükségesnek tartanak? Mit mondjunk? Azt minden esetre, hogy a hivatáshiányról éppen ez a rendszeres önképzést öli vonakodás tesz legesalhatatlanabb bizonyosságot. Hi-

szen a hivatásos író szelleme is csak azt tükrözendi vissza az általa szerkesztett munkákban, a mi már benne irányszerű fejlődés útján kellőleg elővillantva, megszilárdítva és megérlelve lön. És minél tökélyesebben ment benne véghez a bizonyos fokig ért fejlődés: annál tökélyesebb mind tartalmára mind alakjára nézve azon munka is, mely által önmagának minőségéről bizonytságot tesz. Jól jegyzi meg Ritter Henrik — Syst. d. Log. u. Metaph. II. Bd. 63. l. —: Eine Entwicklung ist nur ein Auseinanderlegen der im Vermögen verworren angelegten Momente.“ Nehogy e szavak az általunk nyilvánítandók irányában némi félreértésre nyújtsanak alkalmat, ki kell itt jelentenünk: miszerint a fejlődő lény eredeti tartalmát tevő mozzanatok között nincs oly kuszáltság, minőről némelyek álmadoznak. Ha mint időbeni fejlemények némi kuszáltsággal tűnnek föl, az nem az eredeti tartalomnak, hanem azon esetleges viszonyoknak tulajdonítandó, melyek között a fejlődő lény, a rá majd kedvezőleg, majd akadályozólag munkáló lények miatt, nem képes mindig a maga természetét tulnyomólag érvényesíteni. A mely lény bizonyos cél megvalósítása végett nyert hivatást, fejlődésének kezdete előtt is bírja a célt, mely megvalósítandó, a tehetséget, mely a megvalósításhoz szükséges, a törvényeket, melyek szerint a megvalósítás végrehajtandó. A hivatásos lény tehát öncél vagy is eszme, melynek fejlődésekor csak az valósul meg igazán, a mi már benne fejletlenül benvolt. Ilyen lény a hivatásos író is.

Három álláspont lön megemlítve. Minthogy azok illő szemmel-tartása nélkül lehetetlen az önmagáról bizonytságot tevő hivatás becsének meghatározása: vessünk rájuk is néhány nyomozó pillantást. Az első álláspontot a közvetlenség, a másodikat a közvetettség, a harmadikat az özszerűség jellemzi. Mindenikről az író szelleme nyilatkozik meg; ámde mivel a szellem csak idő jártával jut annak tudatos bírásához, a mit már előbb is, de tudat nélkül, birt: nem látszhatik valami különösnek, ha az író az álláspontok mindenikén másféle sajátossággal fog föllépni.

Az első állásponton az író szelleme közvetlen egységben van az őt átható tárgygyal: következőleg itt ama moz-

zanat, mely a figyelmet kiválólag leköti, a léti közösségben keresendő. A tárgy léte áthatja a szellem léti oldalát. A tárgy van, a szellem is van; de más a tárgynak és más a szellemnek határozottsága. Ebben különböznek, amabban megegyeznek. A megegyezés ugyanazon, a különbözés ellenben más törvények szerinti működésre mutat. Midőn a működő tárgy a szellemet áthatja, ebben oly határozottságot idéz elő, mely a magáéval rokon; a szellem e határozottságot elfogadja és annál örömebb átfogja magát neki engedni, minél megegyezőbb e határozottság a szellem azon állapotával, melyben magát hivatása teljesítésekor oly igen jól érzi. Innen a tárgy működésének túlnyomósága a szellemé fölött; innen a szellem működésének ösztönszerű folyamása; innen végre az íróban a mély érzésnek meg a visszatükröző szemlélésnek túlterjedése a boncolgató és mindent világosan tudni szerető értelem aggatódzásai fölött. Akármilyen legyen az, mit az író ezen álláspont határai közt felfog, tanúsítandó egységet, de nem egymáson kívül tartott különbségeket.

A második állásponton a szellem nem csak érezni, hanem tudni is akarja, hogy mi az, a mi őt áthatotta; mi őmaga, a ki át lön hatva; minők végre ama viszony tulajdonai, mely közte és a tárgy között van. Miből azonnal kivehető, hogy ezen álláspont közege a tudatosság; mert a mi ennek határain belül föl nem fogatik, az itt érvénytelen. Itt öszpontosítja magát a szellem, mint ént; itt fogja önmagával szembe állítani a tárgyat, mint nem-ént. Itt ütendi föl tehát sátorát az abstractio és reflexio uralma. S amint aztán vagy az író szelleme önmagát közvetíti a tárgygyal, vagy a tárgyat közvetíti önmagával, vagy a köztük létező viszonyon nyugtatja a tudáseszközölő közvetítést: a szerint hozatnak elő a tárgyi, alanyi és viszonzyszerű alapnézetek, meg az ezekre épített elméletek. Lesz itt aztán különbség elég, de valódi egység nélkül.

A valódi, az önmagában megkülönbéztetett, vagy is azon egység, mely a második álláspont különbségeit önmagába felöleli, azokat egymásra viszonyítja, e viszonyítás által bensőleg kiegészíti, az így kiegészítetteket pedig egyenként önma-

gában és önmagát azokban túlterjedőleg érvényíti, ezen özszerű egység a harmadik álláspontnak birománya. A ki hozzá a második álláspont köréből föl nem emelkedik, soha sem ment a tévelyítő egyoldalúságoktól. Az özszerű egység azon-egy az eszmével. Az eszmében mozgó szellem nem csak szemléli hanem gondolja is, nem csak gondolja, hanem szemléli is az őt átható s az általa is áthatott tartalmat. Mint szemléltet megkülönbözteti őt az illető eszmének más fejleményeitől; mint gondolatat bensőleg egyesíti őt azokkal, végre mint meg-eszméltet oly tagnak ismeri a többi tagok között, melynek az eszme fejlődése kölcsönöz valódi életet. Hogy az itt fölem-lítették öntudatos bírása nélkül az író az általa feldolgozandó tartalomnak különleges, viszonylagos és özszerű becsét sem fölfogni, sem átérteni, sem megítélni nem képes, a dolog maga mutatja. Senki sem érzi és tudja ezt inkább, mint a hivatá-sos író.

Innen benne ama sovárgás a magasabb tökélyesség felé, mely őt mindaddig nyugodni nem hagyja, valamíg a műsza-kát éltető eszmével minden oldalról meg nem barátkozott. Legyen azon eszme, mely őt áthatotta és melynek segedel-mével önmagát öntudatosan szervezi, a szép, igaz, jó vagy az általány eszméje, tudni kívánja mindazt, ami azon eszmét illetőleg az emberiségtől általában, saját nemzetétől pedig különösen előhozva lön. Az általa gyűjtött és gondosan rend-szerezett ismeretek ezen oldalán nyugszik azután amaz életre-valóság, mely nélkül a hivatásos író soha sem fog szüköl-ködni.

De hová mindezekkel? Mert mondtuk, hogy a haladó nemzettel az írók világának is haladnia kellett. Senkit sem szállhatott azonban meg inkább a haladás szelleme, mint a hivatásos írókat. Innen az oly munkák utáni kapkodás, melyek határozott elven nyugvó egészek gyanánt híreszteltet-tek. A minden oldalról tájékozottság közös ohajtnánynya, a magyar nyelven szerkesztett aesthetikai munkák olvasása kö-zös szükségletté vált. A megindúlt forrongás a sok ferdeség mellett sok jót is idézett elő.

Az írók ugyan is az aesthetikai tárgyakkal irányadólag foglalkodókhoz nem szítottak mindig egyaránt. Most az egyik

majd a másik kapott föl, amint a méltánylók, az imént vázolt második álláspontnak ezen vagy azon irányában fejlesztkedvén, a nyilvánított ítéletekkel most ennek majd amannak irányát és ügyét pártolták. Megeredt azonfölül a korszerűség, másokban meg a korszellemnek előítéletes bálványozása, melyet aztán annál kevesebbé tudtak mérsékelni, minél viszszahökkenőbb színben tűnt föl előttük mind az, ami ószerű volt.

Voltak mind a mellett oly férfiak is, kik előítélettől tisztán, következőleg csupán magának a szép ügyének virágoztathatása végett karolták föl ama fejleményeket, melyekkel őket az aesthetikai tárgyakról értekezők megkinálták. Volt is eleinte öröm az eredetieknek tartott fejlemények bírása és helyenkénti alkalmazása miatt; de csak eleinte. Nem is lehetett másképp oly nemzetnél, mely egy, már virágzásnak indúlt irodalommal bíró nagy nemzet szomszédságában ébredt föl százados álmaiból. Adjuk még e körülményhez a képzelődés elevenségét, meg a kebel gyűlékonyságát, és azonnal természetesnek fog látszani: ha a magyar, lelkesedésének első kilobbanásakor mind azt túlbecsülte, a mi tőle származott.

Azt mondják, hogy a tapasztalás legnagyobb mester. Úgy van-e vagy nincs, azt mások feszegezzék. Minket legalább a tapasztalás győzött meg arról, hogy bizony még sem mind arany, a mi fénylik. Miután t. i. az előítéletektől ment és az aesthetikai tárgyak lényegébe mélyebben behatni akaró írók észrevették, hogy őket az irodalmáraink által szerkesztett munkák igen sok oldalra nézve ki nem elégíthetik; és miután őszintén ohajtott haladásuk biztosítása tekintetéből a külföld irodalmi termékeitől kértek tanácsot; megütközve tapasztalák, hogy az, a mi nálunk eredeti gyanánt híreszteltett, minden más, csak eredeti nem. Miért is a patak vize, ha azt tisztán meríthetjük magából a forrásból? Innen a külföld irodalmáhozi ragaszkodás!

De mit eredményezett tehát a múlt? Tudtunkra legalább oly aesthetikai egész nem, melyet a harmadik állásponttól igazán mondhatnánk édes magunkénak.

A SZÉKELY DULLÓK.

BALÁSSY FERENC TÓL.

A régi tisztségek, s hivatalok elnevezéseinek, s ezen régi nevezetek, és szavak jelentéseinek értelmezései, s fejtegetései valamint nyelvészeti tekintetben figyelmet érdemelnek: úgy azon kor történetére, s intézvényeire is némi világot derítenek, melyben azon tisztségek, s hivatalok keletkeztek, vagy elnevezettek; mert ama nevezetek, és szavak nyomozásai, és magyarázatai a dolgot felvilágosítják, s illusztrálják, melyet az egyszerű elnevezések, s egyes szavak néha nagyon is homályosan jelentenek, vagy csak sejtetnek; azért a történelmi dolgok, s igazságok kinyomozására és felvilágosítására sokszor igen fontosak az ily etymologiai nyomozatok és vizsgálatok: különösen régi polgári szervezetünk, s erre vonatkozó történetünk ismeretének egyik föltétele, és kiegészítő része az abban működött régi organumok s hivatalok bővebb isméréte, s ezen organumok s hivatalok elnevezésének, és ezen nevezetek jelentésének alapos megfejtése.

Egy ilyen figyelmet érdemlő régi hivatalnak, s hivatali elnevezésnek találom a székely *dúlóságot*, vagy amint közönségesen mondatni s íratni szokott, *dullóságot*, miről tudomra eddigelő még senki sem értekezett. Ugyanazért megkísértem ezen hivatalt, vagyis ennek nevezetét, s jelentését rövideden értelmezni, s ebből folyó eredeti rendeltetését s működését megfejtteni.

A *dúló*, vagy *dulló* régi magyar, vagy székely szó s nevezet, mint maga a hivatal, melyet jelent. S ezen szó, s hivatal is azon eredeti szavaink, régi hivatalaink közé tartozik, a melyeket más idegen nyelven nem igen lehet tökéletesen s egészen kifejezni. Deákul, vagy, jobban mondva, magyárosított deáksággal szinte dullónak íratott, s mondatott ekképpen: *dullo*, *dullonis*, a többes számban *dullones*. A németek a *Stuhlrichter*, és *Unterrichter* szavakkal próbálgatták kifejezni.

De mielőtt ezen szó s hivatal jelentését s nevezetét értelmezni, s ennek folytán a székely dullók eredetét, eredeti

rendeltetését, s működését fejtegetni kezdeném ; jónak látom a magyarországi olvasók kedvéért, kik közül többen talán a székelyek újabb belszerkezetét sem igen ismérik, ezen régi hivatalnak a későbbi megyei rendszerhez idomított, s az újabb időkig fenmaradt mivoltát, s hatóságát megérteni, s röviden megismértetni.

A dullók, az újabb megyei szerkezet szerint, a székely székeken olyanforma tisztviselők voltak, mint a magyar vármegyékben a szolgabírák, s a szék tehetősebb birtokos nemesei közül, a primorok és lófők rendéből, az arra rendelt gyűléseken a szék nemes közönsége, vagyis a három kiváltságos rend egyeteme (universitas trium ordinum) által szabadon, azaz minden felsőbb kijelelés, vagy úgy nevezett *candidatio* nélkül választottak, és semmi felsőbb megerősítés alá nem tartoztak *). Hivatalaikban a fő- és közvetlenül az alkirálybírák (*vice judices regii*) alatt állottak, rendeleteket, s útasításokat azoktól kaptak, és azoknak a közigazgatásban, s igazságszolgáltatásban alárendelt organumai, s a szék tiszt hazának kiegészítő tagjai voltak. T. i. minden fő- vagy anyaszék (*Hauptstuhl*, deákul *mater sedes*) egy főkirálybíró (*supremus judex regius*) hatósága alatt állott, a ki közönségesen *főtisztnak* hivatott ; minden főszék területéhez képest több fiúszékekre (*Filialstühle*) és kerületekre oszlott, s minden fiúszéknek, vagy kerületnek az élén egy alkirálybíró állott ; és minden ily fiúszék, vagy kerület területe- és népességéhez képest ismét több vagy kevesebb járásokra, vagy mint a székelyek deákosan nevezték, *processusokra* oszlott, s minden ily járásnak vagy *processusnak* volt egy dullója, a kinek aztán közvetlen hatósága alatt állott a járásban lévő helységek előljárósága. A dulló hirdettette ki, és hajtatta végre járásában a felsőbbség rendeleteit, s a szék végzéseit ; ő vigyázott a belcsend és rend fentartására, s a törvények, és felsőbbbségi rendeletek megtartására ; ő igazította el a ki-

*) A magyar vármegyékben a tisztviselők főispáni kijelelés mellett választottak, s azonkívül az erdélyi vármegyékben több tisztviselők, valamint a székely földön is a királybírák, királyi megerősítés alá tartozták.

sebb panaszokat, és fenytette a kihágásokat, s bíraskodott kisebb ügyekben, és rendőri vétségekben. De 48—49-ben valamint a székely székek autonómiája s helyhatósági joga megszüntetett: úgy ezen hivatal hatósága is eltöröltetett.

Már hogy a dulló nevezet és hivatal ősrégi, azt onnét következtethetni, hogy a székelyek ősi szokásaikhoz erősen ragaszkodván, ősi intézvényeiket, s azoknak elnevezéseiket nem igen változtatták, és századokon által híven megtartották, és csak későbbben idomították, s módosították némileg az újabb kor institúciói- és találmányaihoz. De azonban ezen idomítás s módosítás dacára is, az ő újabb polgári rendtartásaik- és eljárásaikban, s azoknak mind végig fenmaradt ősi elnevezéseiben, és ezen nevezetek jelentéseiben is észrevehető és felismerhető az ősi institúciók és formák némi alakja s maradványa, mint néha az edényen is megérezhető a legelső főzelék ize, és szaga.

A dulló nevezetét s jelentését, és ezen hivatal eredetét, s eredeti rendeltetését a philologia és történetírás útján könnyen és szépen megfejtethni, s abból a székely nemzet régi történetére, és ősi szerkezetére nem kis világot lehet deríteni. Nyomozzuk először a *dúl* igének értelmét s jelentését. Ezen igének, és az ebből származó *dülő* szónak többféle értelme s jelentése van; ugyanis annyit tesz a) mint valakit megzalogolni, valakinek valami jószágát kártétel, tilalomtörés, vagy más vétség miatt elfoglalni, elvenni; b) mint valakit pusztítani, elpusztítani; c) mint valakit nyomorgatni, kinozni; d) mint valakit megbüntetni, s a hozott ítéletet végrehajtani. Így értelmezi ezen igét Királyföldi Endre is, midőn ennek jelentéseit szótárában ekképen fejtegeti: „Dullni, *valakinek marháját büntetésben elfoglalni*, das Vieh in Beschlag nehmen. Dullatni, *az ítéletet végrehajtani*, exequiren. Dülő, *pusztító*, verheerend; *szolgabíró* Erdélyben, Stuhlrichter in Siebenbürgen; ¹⁾ *kinzó, nyomorgató*, der Folterer.“²⁾

Már most ezen értelmezés folytán, s a Székely Krónika

¹⁾ Itt az író a *dülő* szó ezen jelentése alatt kétség kívül a székelyföldi dullót érti.

²⁾ Ujdonúj Magyar Szavak Tára. Pest 1846. 107. l.

adatai, s több írónk előadásai nyomán, a székely nemzet régi szigorú rendtartásaiból s büntető szokásaiból, a nemzet elleni vétségek körüli eljárásnak, és a halálos ítéletek végrehajtásának formáiból könnyű leszen a székely dulkók eredetét, eredeti rendeltetését, és régi működését nyomozni, s meghatározni. Ugyanis a Székely Krónikában feljegyzett alaptörvény azt mondja: hogy a ki a főrabonbánnak tett esküjét vagy hitét megszegi, az fejével és vagyonával lakoljon a főrabonbán áldozata előtt: a ki pedig a főrabonbán áldozatára meg nem jelenik, szurassék által, vagyis béle felhasználásával végeztessék ki. „*Qui autem Praeficienti (helyesebben praeficiendo) fidem infregerit, capite, et fortunis minuatur ante sacrificium supremi Rabonbani. Si quis vero ad sacrificium supremi Rabonbani non comparuerit, per media viscera transfigatur*“¹⁾. Ezek szerint tehát a kik a székelyek közül a rabonbának korában a főrabonbánnak tett eskü ellen, vagy a nemzet ellen vétettek, s a vérbe mártott pallossal körüljáró hírnökök felhívására s jeladására a főrabonbán áldozatára vagyis a nemzeti gyűlésre s hadi felkelésre a táborban meg nem jelentek, azok a főrabonbán áldozatai lettek, vagyis nemzeti gyűlések alkalmával a főrabonbán áldozata előtt nagy kínzással kivégeztettek, t. i. pallossal átszurattak, s ingó javaik feldulattak, a mint ezt bővebben tárgyaltam „*a rabonbának áldozatai, és a székelyek nemzeti gyűlései*“—ről írt értekezésemben²⁾. Ezen szigorú rendtartás, s kemény büntető eljárás — mely a székelyek felhozott alaptörvényei, s a Székely Krónika több helyei s töredékei szerint a rabonbának alatt szokásban volt, s divatozott — több írónk előadásai, s írott emlékeink adatai szerint némi módosítással azután későbbben is sokáig fogamatban maradt, s gyakoroltatott azok ellen, kik a nemzet ellen vétettek, vagy hadi felkelés idején a táborban meg nem jelentek. Oláh Miklós azt írja róluk: hogy a kik közölök a haza és a közjó ellen vétenek, vagy a szabadság ellen törnek, vagy pedig a nemzet parancsára az ellenség ellen föl nem kelnek, s a hadban még nem jelennek,

¹⁾ A nemes székely nemzet constitutiói. Pest. 1818. 277. 1.

²⁾ Új Magyar Muz. 1856. I. 86. és 87. 1.

azoknak minden javait felprédálják, házait talpig lerombolják, vagyis *feldűlják*, őket magokat pedig, ha megtalálhatják, megölik. „Poena hac (siculi) in suos delinquentes utuntur. Quum quempiam eorum contra Rempublicam, bonumque commune aliquid perpetrasse, aut contra libertatem, quam ultra res omnes mortalium merito aestimant, clam moliri senserint, aut ad edictum eorum publicum contra hostes non assurgere, comparereque viderint: *direptis ipsius facultatibus ac rebus, domum funditus demoliuntur*; et, si ejus copiam habere possunt, *occidunt*.“¹⁾ Verancsics Antal is azt írja rólok: hogy a ki rossz tanácsot adott, vagy a gyűlésben olyas valamit ajánlott, s indítványozott, a mi nekik nem tetszett, s a nemzet szabadságával ellenkezett, azt megtámadták, házát földig lerombolták, vagyis *feldűlték*, s ötet magát megölték. „Ad comitia armati conveniunt, potiores in coronam assident, reliqui magno clamore obstrepentes circumstant, seduloque pernegantes, ea apud se rata fore, si, quae statuerent, non placerent; ubi, quod praeter omnium voluntatem decernitur, feriunt interdum, sed in authorem duntaxat, cujus opera, seu pertinacia quidpiam oneris insoliti subiere, hac injuriam ultione retorquent, *agminatim domum ejus omnes invadunt, ac solotenus disturbant*, et si forte libertati eorum quid novi, quod derogaret, aliquis commentaretur, ferro etiam hunc prosequuntur, et captum *in comitiis palam necant*“²⁾. Az 1506-ki agyagfalvi gyűlés végzése azt mondja: „hogy a pártütő örök számkivetésre üzessék, és minden ingó bingó marhája (vagyon) *prédára, kapsira hányassék*“³⁾. S így tehát valamint a Székely Krónika szerint, a rabonbánok korában, a gonosztévő, nemzet ellen törő, s a táborban meg nem jelenő székelyek a főrabonbán ítélete alá estek, s életök és vagyonok vesztésével bűnhődtek, vagyis javaik *feldűlätván*, és béleik a főrabonbán áldozata előtt *felhasíttatván*, nagy kínzással kivégeztettek (capite, et fortunis sunt minuti, per media

¹⁾ Hungaria, et Atila Vindobonae 1763. II. könyv. 197. l.

²⁾ Scriptor. Rer. Hung. Minor. editi per M. Georg. Kovachich. Budae, 1798. II. köt. 109. l.

³⁾ Eml. székely gyűjtemény 36. l.

viscera sunt transfixi): úgy újabb adatok szerint ezen régi szigorú rendtartás, s kemény büntető eljárás azután is sokáig szokásban volt, s némi módosítással gyakoroltattott, és az ily vétkesek élete s vagyona *feldúlattott*.

Nem kell pedig azt gondolni, mintha a vétkesek ezen kivégeztetései, s javaik feldúlásai későbbben egyedül csak a felbőszült, s a törvényes rend, és eljárás korlátain tulragadt tömeg dühének lettek volna munkái, és kifolyásai; és mintha ezen kivégeztetések s dúlások a szabadság hevétől, vagy a bosszu dühétől elragadtatott nép tömeges csoportja s erőszakos megtámadása által, minden törvényes eljárás és forma nélkül — tumultuarie — követtetek volna el, s hajtattak volna végre: habár Verancsics Antal idézett helyének ezen kitételei „*agminatim domum ejus omnes invadunt*,” és „*captum in comitiis palam necant*” ily tömeges és törvényes forma nélküli eljárásra látszanak is mutatni. Mert valamint a krónika előadása szerint a rabonbánok korában a gonosztévők, és a nemzet ellen vétők felett a főrabonbán mondott a nemzeti gyűlésen ítéletet, és ezen ítélet az áldozatok alkalmával, némi ünnepélyes formával hajtattott végre: úgy az ily vétkesek megbüntetése, és ezen büntetés módja s végrehajtása későbbben is némi törvényes eljárást és formát feltételezett, annál is inkább; mert ezen büntető eljárásra, mint *törvényes szokásra*, — *consuetudora* — Mátyás király is hivatkozik, s azt megerősíti a főbbek és tisztek zsarolásai ellen panaszolkodó székelyek kérelmére Mérai Magyar Balázs érdeleyi vajda és székely ispánhoz küldött rendeletében, melyben keményen megparancsolja a vajdának, hogy minden huzavonásokat az egész nép között leendő kihirdetés által, kemény büntetés alatt, tiltson el, úgy annyira, hogy ha mégis találkozónának olyanok, a kik ellenkezőt cselekednének, azok azonnal *az ő szokásuk szerint minden javaikból kifosztassanak*. „*Illi eo facto, juxta consuetudinem ipsorum omnibus bonis everterentur*.” ¹⁾ Oláh Miklós is a főlebb idézett helyen az ily vétkesek kivégeztetését, s javaik feldúlását közönséges büntetésnek — poená-

¹⁾ Benkő J. *Imago Inclitae Nationis Sicul. Cibinii* 1837. II. fej. 42. lap.

nak — nevezi, mely az ő korában még szokásban volt, s a vétségek előforduló eseteiben gyakoroltatott: az ily büntetés végrehajtására pedig mindig valami bíraskodás és némi formszerű eljárással feltételeztetett s kívántatott.

Már a felhozottak nyomán valamint alaposan állíthatni hogy ily fontos, s a nemzet szabadságát s fenállását közelről érdeklő cselekvényekre, vagyis a halálos büntetések formszerű végrehajtására és a javak *feldúlására* elejétől fogva bizonyos executórok, végrehajtó emberek, vagy tisztek voltak választva, s felhatalmazva: úgy más felől nem lehet kétségbe vonni, hogy éppen az úgy nevezett *dülók*, vagy *dullók* voltak ezek az executórok, s végrehajtók: ők hajtották, vagy hajtatták végre a főrabonbánok ítéleteit, és hasították, vagy hasították fel áldozatok alkalmával az elítélt gonosztévők beleit; — ők végezték, vagy végeztették ki későbbben is Oláh Miklós előadása szerint a nemzet szabadsága ellen törőket, és a hadban meg nem jelenőket, s verték, vagy verették fel az ily vétkeseknek javait, és házait: szóval ők hajtották, vagy hajtatták végre a főrabonbán és a nemzet ítéletét, és parancsát, és *dúlták*, vagy *dulatták fel* az elítélt vétkesek életét és vagyonát; és aztán az ő eljárások ezen *kegyetlen* működéseitől, vagyis a *dúlás* tényeitől neveztettek *dülőknak*, vagy *dullóknak*.

Annál alaposabb ezen vélemény, vagy föltevénny; mert e szerint, valamint egyfelől a dullói hivatal eredete s kezdete a felhozott adatok nyomán az ősidőkre felvitethetik, s nemzetünk őstörténetével, és szigorú intézkvényeivel, különösen a krónikában említett rabonbánok áldozatával, s az elítélt gonosztévők kivégeztetésének módjával igen szépen összeegyeztethetik, sőt ezekből annak már az ősidőkbeni létezése feltételeztetik, s igen alaposan következtethetni: úgy másfelől e részben a történelem a nyelvészettel, s a dullói hivatalnak e föltevénny szerinti természete s eredeti rendeltetése a *dúl* ige minden jelentéseivel szépen megegyezik, sőt ezen hivatal természetében s eredeti rendeltetésében, és a dullók működési- és cselekvényeiben a *dúlás* minden jelentése, s a *dúl* ige mindenféle értelme benne foglaltatik, s központosíttatik. Ugyanis a már előbb felhozott értelmezés szerint:

a) Dúlni, megdúlni annyit jelent, mint *megzalogolni*, vagy *valakinek jóságát valami vétség miatt elfoglalni, elvenni*. Már a dúlás, vagy megdúlás ezen jelentése világosan benne foglaltatik a dullók eljárása- és functiójában; mert ha a dullók prédálták, vagy prédáltatták, s dúlták, vagy dulatták fel az elítélt vétkeseknek javait, s házait: ezen cselekvényre első lépés, első actus volt, az ily vétkesek javait és házait elfoglalni, vagy legalább azokat a nemzet nevében felpredálandóknak feldúlándóknak nyilvánítani.

b) Dúlni, feldúlni annyit jelent, mint *pusztítani, elpusztítani*. Már a dúlás, vagy feldúlás ezen jelentése is világosan benne foglaltatik a dullók működései és cselekvényeiben; mert valamint Oláh Miklós és Verancsics Antal ezen kitételeiben: „*direptis ipsius facultatibus ac rebus, domum funditus demoluntur*, és *domum ejus . . . solotenus disturbant*“ és Mátyás király rendelete, s az agyagfalvi gyűlés végzése ezen szavaiban: „*omnibus bonis everterentur*“ és „minden ingó marhája *prédára*, *kapsira hányassék*“ benne foglaltatik a *pusztítás*, *elpusztítás* értelme, s jelentése: úgy a dullók, kik a föltevény szerint ezt végrehajtották, vagy végrehajtották, s a vétkesek javait s házait felpredálták, lerombalták, vagy leromboltatták, azokat igazán *elpusztították*.

c) Dúlni annyit jelent, mint *nyomorgatni, kinozni*. A dúlás ezen jelentését is a legnagyobb mértékben, és a legszorosabb értelemben magában foglalja a dullói hivatal természet s eredeti rendeltetése; mert ha sokáig *kínlódtak*, s nagy *kínok* között haltak el azon vétkesek, kik a krónika ezen szavai szerint „*per media viscera transfigatur*“ átszurattak:¹⁾ úgy a dullók, kik a föltevény szerint ezt végrehajtották, s az elítélt vétkeseket átszurták, vagy beleiket felhasították, vagy hasították, azokat igazán *kínozták*, vagy *kínoztatták*.

¹⁾ E *kínos* kivégeztetés, vagy *kínzás* emlékét tartja fen *Kénos*, vagy *Kínos* nevű helység Udvarhelyszékben, Budvára szomszédságában, hol a krónika előadása szerint a főrabonbánok áldozatai tartattak, s ezek alkalmával a gonosztévők *kínoztattak*. Kétség kívül e helyre vonatkozik a krónikának ezen töredéke: „*Gyula omnium senior (sedem habuit) penes fluvium Kükül (Küküllő), ubi ezequebantur transgressores mandati.*“

d) Dúlni annyit teszen, mint *büntetni*, a *hozott ítéletet végrehajtani*. A dúlás ezen értelmét is világosan kifejezi a dullók eredeti működése; mert ők *hajtották*, vagy *hajtatták végre* a főrabonbán, vagy későbbben a nemzet által hozott ítéleteket, s ők *büntették*, vagy *büntettették* a törvényszegőket.

De továbbá valamint a dullói hivatal eredeti rendeltetése s természete a *dúl* igének, és ebből származó *dúló* szónak minden jelentését kimeríti: úgy viszont a *dúl* ige, s ebből származó *dúló* nevezet igen jól megegyezik a székelyek ama kemény törvényei és szokásainak szellemével, s igen helyesen használtathatik ama kemény törvények és szokások folytán kifejtett dullói hivatal kifejezésére s jelentésére. Ugyanis a *dúl* ige, és a *dúló* szó egyszersmind a harag nagy indulatát, és a boszú szomját is magában foglalja: innét mondjuk, hogy *dúl fúl haragjában, mérgében*; s így valamint a *dúló*, azaz a ki *dúl*, *boszút* szomjuhozik, s a cselekvésre *boszú* által indítatik: úgy maga a dúlás nem egyéb, mint *boszúállás*, mint a nagy *harag* és *boszú* munkája s kifolyása. Mivel pedig a székely törvények és szokások oly kemények és szigorúak valának, a *dúl* igének és ebből származó *dúló* szónak *haragot* s *boszút* jelentő fogalma igen helyesen vitetik által ama kemény törvényekre és cselekvényekre, vagyis a dullók kegyetlen működéseire, mik szerint a gonosztévők, s törvényszegők oly kegyetlenül kínoztattak, beleik felhasítottak, és javaik feldulattak; mert ezáltal a vétségek mintegy *megboszúltattak*, a nemzet maga magát *megboszúlta*, s a gonosztévőkön *boszút* állott. S így midőn a dullók a gonosztévők és törvényszegők életét és vagyonát feldúlták, akkor a nemzet nevében a vétségeket és törvényszegéseket *megboszúlták*.

Későbbben eltöröltetvén ama régi kemény törvények és szokások, s megszűnvén ama szigorú büntetések és dúlások, a dullók ezen kemény eljárása s functiója is megszűnt, és az ő működésök s hatáskörük az újabb intézvényekhez és megyei szerkezethez módosított; de azért e hivatal megtartotta régi eredeti elnevezését, mint p. o. a *szolgabíró* is megtartotta az ő régi eredeti nevét. Lám ez is eredetileg csak a nemesek bírāja volt, s az ő bíraskodása alá kizárólag csak a nemesség tartozott. A nemesek t. i. hajdan a *király szolgáinak*

— servientes regales — neveztettek, s innét kapta aztán az ő bírájok a *szolgák bírája*, vagy *szolgabíró* — judex servientium regalium, vagy későbbben judex nobilium — nevezetet. Ámbár pedig későbbben nem csak a nemesek, hanem a nemtelenek s parasztoknak is bírája lett, sőt hatósága nemcsak a bíráskodásra, hanem a közigazgatás ágaira is kiterjedt; régi nevét, t. i. a *királyi szolgák bírája*, vagy röviden *szolgabíró* nevezetet mégis mind végig megtartotta. Így a dullók eredeti elnevezése is megmaradt; ámbár az ő eredeti rendeltetésök s működésök, a mitől nevöket kapták volt, megszűnt.

Ámbár pedig a dullók eredeti rendeltetése s működése megszűnt, s az ő hivatalok és hatóságok az újabb intézményekhez, s megyei szerkezethez módosítottak; mindamellett az ő újabb eljárások- és hatóságokban is az ő régi rendeltetésök- és működésöknek némi nyomai fenmaradtak. Így p. o. valamint hajdan ők hajtották vagy hajtatták végre a főrabonbán és a nemzet ítéleteit: úgy későbbben is ők hirdették ki s hajtatták végre járásaikban a felsőbbség rendeleteit, s a szék végzéseit. Valamint hajdan ők dúlták, vagy dultatták fel az elítélt vétkesek javait s házait: úgy későbbben is ők foglaltatták el a kártevők, tilalomtörők, s más vétkesek vagyonát, s köttették el marháját. Valamint hajdan ők kínozták, vagy kínoztatták a törvényszegőket, s ők hajtották vagy hajtatták végre rajtok a halálos ítéletet: úgy későbbben is az ő kötelességök volt a gonosztévőket járásaikban nyomoztatni, elfogatni, s a törvényszék elejébe állíttatni, s azokat a kisebb vétségekben s kihágásokban önhatalmilag büntetni, s fenyíteni. S valamint igen természetes, hogy hajdan félelmes tekintély környezte az ő hivatalokat és személyöket az ő functiójuk működései, s a dúlás tényei miatt: úgy ezen hivatal s annak személyzete a nép előtt későbbben némi félelemteljes tiszteletben állott.

Ezeknek nyomán tehát ismétlem, hogy a székely dullók eredetileg nem voltak egyebek, mint a főrabonbán s a nemzet ítéleteinek végrehajtói, az elítélt gonosztévők, s törvényszegők kinzói, s execútorai, s azok javainak *feldúlói*. — Az ily egyes szavakban s nevezetekben gyakran egész tör-

téneti jelenetek rejlenek, s azoknak nyomozásaiból sok történelmi dolgok megfejtethetnek. — S így valamint a dullói hivatal eredete s nevezete a krónika előadásából, s más íróink adataiból szépen megfejtethetik, s az ősidőkre visszavitethetik: úgy ennek — a mi időkig fenmaradt — hivatalnak nevezete, s jelentése egyszersmind a krónikának ama szigorú törvényekre és kivégeztetésekre vonatkozó előadását is támogatja, s igazolja.

A *dúl* igének, és *dülő* szónak *zálogoló*, *lefoglaló*, vagy *elkobozó*, s *büntető*, és *végrehajtó* jelentése ugyan ma már elavult, s nincs divatban, s csak *pusztító* értelemben használtatik; de, hogy eredetileg *bírói eljárást*, *végrehajtást*, *zálogolást*, s *jószáglefoglalást* is jelentett, és hajdan nem csak a székekelyek között, hanem Magyarországon is ily jelentésekben használtatott, annak régi magyar irott emlékeinkben több nyomaira találhatni. Különösen ily jelentéseire találunk a *dúl* igének Pozsony vármegye régi határozatában, vagy statutumában, melyet Szegedi János az ő „*Tyrocinium*”-ban közlött, s melyet én itten szórul szóra — a régi írásmódot megtartva — kiírok: „A hol borárolást akarnának eladni, a kik öszvegyülhetnek a falubéliek közül, azok végezzenek, és adgyák el, non obstante eo, hogy az egész falu, vagy megye együtt nem lehetett. Ha pedig az eladás ellen csapot kezdene valaki, titkon, vagy nyilván; két nemes ember által intesék meg, hogy légyen el a borárolás nélkül. Ki ha nem cselekedte; post tertiam admonitionem, penes simplicem Commissionem D. V. Comitum, egy Szolga-Bíró Eskütyével együtt *meg-dúlván*, toties quoties tizenkét forintot vehessen rajta: Ki ha a *megdúltn* hol-valót ki nem váltaná, eladván post bis quindenam, ugy is megvehesse a mondott birságot rajta.”

„A hol Templom építése volna, a megyebéliek kinek-kinek érdemére nézve vessék-föl, ki megnyit adgyon. Válaszszanak bizonyos embert, a ki azt exigállyá. Ki ha post tertiam petitionem, observálván mindenkor a Quindenát, nem exigálhatná (Az Egyházi is, hasonlatosképpen a Pap fizetését) annak-utánna penes simplicem Commissionem D. V. Comitum, a Szolga-Bíró, és Eskütt *megdúlván* a Templom építésire-való pénzért, a választott személy kezében adgyák a

meg-dúltt hol-valót*). Kit ha két tizenötöd napigh ki nem váltóna; az után szabad légyen eladni, és abbul kivenni a Templom építésire-való pénzt Az Egyházfi is mel-
leje vévén a Kis-Birót, avagy Falu-Biráját, *megdúlhattya* a falut a pap fizetéséért. És ha két tizenötöd nap alatt ki nem váltýák; szabad légyen eladni *a meg-dúltt* hol-valót, és a Tanétót abbul megelégetteni. A Kis-Birónak, és Egyházfinak fároságért légyen husz pénz *a megdúlt* embertől.“

„A mely falunak határában hid volna, a falubéliek annak építésére ha mit vetnek föl, vagy fahozásra végezés szerint a mit hárdennek, akár pedig gyalog munkára, és valaki el nem járna a megparancsolt dologban; mindgyárást másod, vagy harmad napjára szabad légyen a falubélieknek *megdúlni*: *a megdúltt* marhát bizonyos helyben a faluban letévén“ stb. 1).

Ime tehát a nevezett ige hajdan nem csak a székely földön, hanem Magyarországbán is — és pedig Pozsony vármegyében, mely a székely földtől igen távol esik — a felhozott értelemben használtatott. Ma ugyan ezen értelme s jelentése kiment a divatból, s elavult, legfőlebb valahol még tájszó gyanánt használtathatik; de fenmaradt a székelyeknél a *dulló* szóban; a honnét önkényt következik, hogy valamint alapos a dullói hivatal eredetének és nevezetének ezen megfejtése s értelmezése: úgy a székelyeknek több ily régi szavai s elnevezései is mind történelmi, mind nyelvészeti tekintetben figyelmet érdemelnek.

*) Holvaló annyit jelent, mint holmi, vagyon.

1) Tripart. Jur. Ung. Tyrocinium. Editio secunda. Tyrnaviae. 1734. III. r. 2. cím. 30. §. 22. és 23. l.

ERDÉLYI KÖLTŐK A XVI. SZÁZAD

MÁSOD TIZEDÉBEN.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

A XV. század vége, s a XVI. díknak eleje, I. Mátyás király erélyes időköra következten, honfiainkban nem csak a tudományok iránti vonzalmat nagyobb mértékben ébresztette, hanem azoknak gyakorlatát is nem csak Magyarországra, a hol Pannonius János, mint költő már az előtt is fénylett, de Erdélybe is áthozta, a hol többen a XVI. dík századnak első éveiben főleg a latin ajkú költészetet nem minden siker nélkül gyakorolták, de a kiknek hírók s nevök a nem sokára azután dúló esaták következtében csaknem örökös feledékenységbe merültek volna, ha egy pár azon időbeli, de már igenis ritka, könyvecske azoknak emlékét imitt amott mintegy dugva fen nem tartotta volna. — Ezek között tűnnek elé a poros bibliographiai kutatások nyomán névszerint *Wolffhard Adorján*, *Hagymás Máté*, szebeni *Wall Tamás*, kolosvári *Roth (Veres) Tamás*, *Szilágyi Ambrus*, *Hatz Márton*, *Székely Ferenc* és *Ladó Ferenc*.

*Wolffhard Adorján*nak, Pannonius János verseinek 1512-beli kiadása körüli fáradozásait láttuk a múltkori cikknek végén; de egy hosszú gyászkölteményét latin versekben leljük: „Arbogasti Stsub (Strub) Glaronesii orationes duae, quas dum in humanis fuit, habuit, dein nonnulla mortuo ab doctis viris eulogia, Epitaphiaque pie posita. Carmen item de morte per Joach. Vadianum.“ — Az utolsó lapon ez áll: „Viennae Pannoniae apud Hieronimum Philovallensem, et Joannem Singrenium, quorum expensa haec excusa sunt Anno M.D.XI Decimo sexto Kalen. Maias.“ — Negyedréiben. — Ezen könyvnek mellék tartalmát teszik Cressus Antal norimbergai pré-

*) Közli Vass József, kolosvári lyceumi tanár és könyvtárnok.

postnak, és „Arbogastus Strub Glaronensis, septem artium Professor“nak halálára írt latin versek, s ezek között legszebb Wolfhard Adorjának a következő cím alatt oda ígatott hosszabb gyászköltménye: „Elegia *Adriani Wolfhardi* ad *Joachimum Vadianum* de vitae humanae erumnis.“ — Megjegyzendő, hogy Wolfhard Adorján itt „*Jazik*“nak is nevezi magát. — De találhatik az említett versek között egy más akkori honfinknak is latin költeménye, melyet, mivel rövid, ide átírtunk:

„*Matheus Hagymas Hungarus* Arbogastum loquitur.“

„Viximus: atque comes virtus fuit ardua nobis:

Qua duce Coelicolum nunc habitamus opes.

Tu quoque, qui vivis sociam tibi Pallada junge:

Corpore ut extincto mens super astra volet.“

Fen említett Wolfhard Adorjának tudós *Camers János* tiszteletére írt latin verseit fentartotta a következő című könyv:

„*Dionisii Afri de situ Orbis, sive Geographia*, Prisciano, aut *Fannio Rhenio interprete lib. unicus. Joannis Camertis in eundem Commentariolum.*“ — A könyv végén: „*Viennae Pannoniae in aedibus Hieronimi Vietoris, et Joannis Singrenii, sociorum. Expensis vero Leonardi, et Lucae Alantsee, fratrum. Undecimo Kalendas Novembris. Anno M.D.XII.*“ Negyedrébten. — Ezen „*Commentariolus*“ bérekesztése után, az Index előtt találhatnák Wolfhardnak *Camers János* dicséretére, és csak most említett versei ily felülírás alatt: „*Excellentissimo S. Theologiae, et optimarum artium professori Joanni Camerti ordinis divi Francisci, Adrianus Wolfhardus Transylvanus.*“ — *Camers János*, ezen munkájának ajánlólevelében, Wolfhárd Adorján tudományát így említi: „*Magister Adrianus Wolfhard Transsylvanus mihi ob — ingenuos mores ac non vulgarem eruditionem claritate arcissimus.*“ —

Adorján tudományát így említi: „*Magister Adrianus Wolfhard Transsylvanus mihi ob — ingenuos mores, ac non vulgarom eruditionem charitate arcissimus.*“

Wolfhardnak tudományosságát dicsérte akkori tudós *Logus György* is latin verseiben, melyek ily című könyvben olvashatók: „*G. Logi Silesii ad inclytum Ferdinandum Pan-*

noniae et Bohemiae Regem invictissimum Hendecasyllabi, et epigrammata. . . . Viennae Pannoniae Hieronymus Vietor Silesius excudebat Mense Maio. M. D. XXIX.“ Negyedréiben.

De nem is volt alaptalan Wolfhardnak dicsérete, mert nem csak latin költészete által, hanem mint mások munkáinak kiadója is érdemesítette magát az akkori tudós világ előtt, így p. o. a következő munkának 1512-ben való ő kiadója: „Dialogus Mythologicus Bartholomei Coloniensis, dulcibus jocis, et salibus, concinisque sententiis refertus, atque diligenter nuper elaboratus. . . . Viennae Pannoniae in aedibus Hieronymi Victoris, et Joannis Singrenii. Pridie Nonas octob. Anno Do. MCCCCCXII.“ Negyedréiben. — Ajánlotta Wolfhard, a ki magát „Artium, et Philosophiae Professor“-nak nevezi, ezen kiadását ifjabb testvérének Wolfhard Hiláriusnak, a kinek azt is ajánlja, hogy atyját idősb Wolfhard Adorjánt tisztelje. — Mivel pedig az ajánlólevél „Viennae 9. Cal. oct. 1512“ íratott, innen gyanítom, hogy sokszor említett Wolfhárd Adorján azon időben bécsi egyetemi tanár volt.

Ugyan ő adá ki Horátiusnak következő című munkáját is: „Quinti Horatii Flacci de divina Poetarum arte non minus elegans, quam omni eruditione refertum opus ad Pisones, cunctis adprime necessarium. Ejusdem Carmen seculare perquam jucundum. . . . Viennae Austriae per Joannem Singrenium. Anno Domini. 1522.“ — Negyedréiben. — Ezen címlap után következik Wolfhardnak, mint kiadónak ajánlólevele, melynek kezdetén magát egyszerűleg így nevezi: „Adrianus Wolfhard Transsylvanus,“ — és azután következik ugyan annak, ezen könyv ajánlását célzó hét distichona.

Wolfhardnak egyéb latin jambusai jelentek meg a következő könyvnek címlapja után: „Grammaticae opus novum, mira quadam arte, et compendiosa excussum, quo Regum Nominis, et Verbi ingens bellum ex contentione principatus in oratione describitur. . . . Viennae Pannoniae per Hieronimum Philoallem, et Joannem Singrenium de Oeting Calcographos solertes. Tertio Nonas Aug. Anno. M. D. XII.“ — Negyedréiben. — Szerzője ezen könyvnek Guarna András, — kiadója pedig nem Wolfhard Adorján (a mint ezt

Seivert János „Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten“ 494. lapon hibásan érösíti), hanem bécsi könyvnyomtató Victor Jeromos, és Singrenius János.

Más latin verseit Wolfhard Adorjánnak leljük a következő könyvnek címlapján:

„*Fratris Baptistae Mantuani Carmelitae Theologi poetaeque clarissimi contra poetas impudice loquentes carmen elegantissimum.*“ — Ez után valamivel alább, de még mind a címlapon:

„*Adriani Vuolfhardi Transilvani Hendecasillabi ad Juvenes:*

„Qui musas colitis severiores,
Et cordi quibus est notare versus,
Vatum quae vesient (így!) tenere partes,
Baptistae legite hoc poema sacrum,
Non est hic sybariticus libellus,
Non ignes Veneris, Cupidinisque
Arcus, Basia, sunt leves jocique,
Nam castum esse decet pium Poetam,
Et versus, licet hos negat Catullus.
Ussit Lesbia quem face et Diones,
Est parvus liber, unioque parvus,
Immensum valet hic tamen, quum parvis
Usus major inest, solet gravari
Injusto sonipes subinde fasce.“ —

Ez után következnek a második lapon említett Mantuai Jánosnak versei, azoknak vége után pedig „*Carmen Thomae Wall ad Zoilum.*“ — Végre: „*Viennae in aedibus Hieronimi Vietoris, et Joannis Singrenii. Septimo Idus Septembres. Anno M.D.XII.*“ Negyedrében, egy ívre nyomtatva.

Most említett *Wall Tamás* azon időben a bécsi egyetemen folytatván tanulását, 1521. április 14-dikén az ottan tanuló magyar ifjaknak gondnokává (*Procurator Nationis hungaricae*) választatott (Lásd „*Locher. Speculum Acad. Vienn. 1773.*“ 251. lapját). — Születésére nézve erdélyi szebeni fi vala, mert Locher említett munkájának végső Indexében ez olvasható: „*Wall Thomas Transylvanus Cibiniensis.*“ — Hazájába visszatérván, 1523-tól 1527-dig schellenbergi (Szeben

széki) plébánus vala, a szebeni capitulumnak egykorú anyakönyve szerint.

De visszatérve *Wolfhard Adorjánra*, annak tudományos emlékét fentartotta a következő című nyomtatott munkája is:

„*Adriani Wolfhardi*“ Transsylvani Panegyris ad Invictissimum Caesarem Maximilianum semper Augustum.“ — Ez alatt, de csakugyan a címlapon:

„Joachimi Vadiani Octostichon:“

„Caesareas laudes, doctaeque verenda Viennae

Gymnasia, et cultus Austria bella tuos,
Emuncto cecinit non vilis carmine vates

Wolfhardus: vati pulchra Vienna fave.

Nam decoris, famaeque tibi multiplicis autor

Extulit in varias tot monumenta plagas,

Quae nec tempus edax, precibus nec surda vetustas

Destituet. Rerum carmine durat honos.“

Ez a címlapon, a könyv végén pedig ez áll: „Viennae Pannoniae per Hieronymum Vietorem Philoallem, et Joannem Singrenium de Oeting Calcographos diligentissimos“ (értsd „impressum“) Tertio Idus Augusti. Anno Dni M.D.XII.“ Negyedrébén, három ívre nyomtatva. — A címlap tulsó felén következnek: „Eminentissimo D. Martino Capinio Transsylvano utriusque Juris, et Philosophiae Professori, ac Reip. Viennensis supremo censori, *Adrianus Wolfhardus* S. D.“ — Ezen ajánlólevélnek érdekesebb része ez: „Ne silentio, ut inquit Crispus, veluti pecora vitam transigerem, Panegyrim juvenili animo, *vix enim primum et vicesimum annum, ut nosti, attigi*, de Divo Caesare Maximiliano audaculus scribere institui Quapropter D. Eminentissime, qui et iudicio acri, ea et doctrina insignitus videris, ut quem primum habeas, haud facile inventum sit, tibi uni libellum dicatum fronte leta suscipe, nostrique Imperatoris Augustissimi (cujus in civitate copiosissima, et studiorum omnium patrona, propter eruditionem multijugam, et amplissimum virtutum cumulum, caeteris, omnium assensu, eivibus electus, Judicis partibus fungeris) vel maximam virtutum partem prius re comploratam, nunc tamquam archetypo descriptam perlege. Quod si feceris, brevi

futurum crede, ut plurima alia in adolescentia concinnata Ydillia tuo nomine sumus publicaturi. Vale, bonique consule, et tiro-nem poetam *ab Ardelionum vipereis lingvis* tuae auctoritatis patrocinio defensato.“ — „Panegyris“ után következik: „Car-men Christophori Crassi ad Adrianum Wolfhardum.“ — Az-után pedig: „Tetrasticon *Thomae Roth Colosvarini* (kolosvári Roth, vagy Veres Tamás) in laudem Calcographorum.“ — S ezzel végződik is a könyv.

Ugyan ezen Roth, vagy Veres Tamás neveztetett „Tho-mas Rufus Colosvarinus“nak is, és 1513-beli emlékét talál-juk a következő című könyvben:

„Joachimi Vadiani Minusculae poeticae.“ — A könyv végén: „Tubingae apud Thomam Anselmum Badensem. Anno M.D.XIII.“ — Negyedréttben. — Itt olvashatni a kö-vetkezendő felirású verset:

„Ad Ampliss. virum D. *Thomam Rufum Colosvarinum* Consolatoria:

„Mitte curas, non jam nunc est tibi causa doloris,

Hungara quae denegat, laeta Vienna dedit.“

Mi adott e versre alkalmat? — annak nyomára nem akadhattunk.

Ezen kolosvári Roth Tamással egykorú latin költő vala 1514-ben *Szilágyi Ambrus* („Ambrosius Zilagius“) kinek tudós Vadianus Joachim dicséretére írott versei kinyomattak a kö-vetkezendő című könyvben: „Joachimi Vadiani Helvetii My-thicum Syntagma, cui Titulus Gallus Pugnans.“ — A könyv végén „Hieronymus Vietor, et Joannes Singrenius impresse-runt Viennae Austriae . . . Anno M.D.XIII.“ Negyedréttben. 4 lap. — Ezen könyvben „Ambrosius Zilagius“ neve után e-tézetett: „Card. Strig. Nepos.“ — Volt tehát Szilágyi Ambrus Bakacs Tamás esztergomi érseknek (a ki 1501-ben bíbor-nokká lett) unokája.

Ezekkel szinte egy időben jelenik meg az akkori latin költők sorában erdélyi *Hatz Márton* is, kinek verseit láthatni a következő című könyvben:

„Pomponii Melae Hispani, Libri de situ orbis tres, ad-jectis *Joachimi Vadiani Helvetii* in eosdem Scholiis: Addita quoque in Geographiam Catechesi, et Epistola Vadiani ad Agri-

colam digna lectu. Cum Indice summatim omnia complectente. Cautum est Caesareo privilegio, ne alibi hoc opus proximo sexennio imprimatur.“ — A könyv végén: „Impressus est Pomponius Viennae Pannoniae expensis Lucae Alantsee Civis, et Bibliopolae Viennensis per Joannem Singrenium ex Oeting Bajoariae. Mense Maio. Añi M.D.XVIII.“ Egészrétben.

E könyvnek első lapjain találtnak több akkori költőknek az olvasóhoz intézett verseik, s ezek között a következők is:

„*Martinus Hatzius Transylvanus* ad Lectorem.“
 „Stagna, lacus, fluvios, et apertas aequoris undas
 Noscere si tractus, rura, nemusque paras,
 Quos dedit Oceanus campos, rapuitque profundus,
 Cynthia dum rapido vertitur axe madens,
 Denique qua trifidi pateat tibi machina mundi,
 Circuat et gemino Delius orbe solum,
 Sumis ab exiguo, quem cernis, cuncta libello,
 Perlege, parva legis, commoda multa feres.
 Saepius in modico magnus cinere ignis habetur,
 Et brevis ingenti vena redundat aqua.
 Nemo superficies (vulgus nam pascitur illis)
 Sanus amat, fruges interiora dabunt.“

Érdekes egyébiránt e könyvben még az is, hogy a végén Vadianusnak ifjabb Agricola Rudolphhoz írt levele található, a melynek utolsó soraiban *Taurinus* (*Stieröxel*) *Istvánról*, a ki gyulafejérvári kanonok volt, és az 1514-diki magyarországi pörzendülést leírta (lásd: Engel „*Monumenta Ungrica*.“ 111 — 184. lap.) ezeket olvassuk: „*Stephanum Taurinum* jurisconsultum, virum optimum, et doctissimum, si adhuc Istrograni apud Cardinalem vestrum degit, meo nomine impense saluta, utque aliquid ad me literarum det, hortare, ex eo enim tempore, quo ex urbe Roma reversus Viennae apud me, colimitiumque, et tum convivii nostri symposiarcham Jacobum Spiegel jureconsultum, et Secretarium Caesareum, una, se amica jucunditate oblectavit, quid agat, aut qua fortuna sua stet conditio, nec fama, nec literis intelligere potui, id quod mihi non parum in hominis praesertim tam amici desiderio molestiae adfert. Si isthic non est, mihi significa.“ —

Fen említett Hatz Mártonnal egykorú latin költő volt erdélyi *Székely Ferenc* („*Franciscus Siculus Transilvanus*“) a ki feljebb említett *Taurinus* (Stieröxel) *István* dicséretére a következő epigrammát készítette :

„Dirruta Meonii quantum vel Pergama Vati
 Debent, vel rapidis vectus Ulysses aquis ;
 Quantum Roma suo debet victura Maroni
 Et pius Aeneas, durus et Agricola ;
 Taurino debent tantundem regna Poetae,
 Quae gaudent titulis Rex Lodovice Tuis.“

Találtatik az ily című könyvben : Stephani Taurini Olomucen : Stauromachia, id est Cruciator : Servile Bellum. qd' anno ab orbe redēpto post ses, qmillesimo quartodecimo et Pannoniā, et Collimitaneas pvincias valde miserabiliter depopulaverat. In quinq libros summatim digestū. Ejusdem Index eorum quae in hoc opere visa sunt annotatu digniora.“ — A könyv végén : „Impressum Viennae Pannoniae per Joannem Singrenium.“ — Esztendő-szám nélkül (1519) negyedrébten. — Kiadta újra e könyvet Engel Keresztély „Monumenta Ungrica. Viennae 1809.“ 111—184, és 447—471 lapig, de nem csekély hibákkal. — De ezeket elmellőzve, csak azt említem, hogy a fennebbi „*Franciscus Siculus Transilvanus*“ ugyan azon személy, a kit I. Ferdinánd, Monora, Sorostély, Holdvilág, és Csanád nevű erdélyi faluk iránt 1554-ben április 18-dikán Cherepovich Miklós számára költ adománylevelében (találtatik a szebeni levéltárban) e szavakkal említ: „*Venerabilis quondam Franciscus Doctor, Abbas Kolosmonostoriensis*,“ és tovább : „*praefatus quondam Franciscus Zekel*,“ — és a ki 1553-ban Kolosmonostort meggyilkoltatt. (Lásd : „*Miles, Würngengel*.“ 53. lapon). — Megöletésének oka gyanítható Schesaeusnak „*Ruinae Pannonicae*“ I. 56. lap. következő verseiből:

„*Doctor Franciscus, tum forte Vicarius Albae,
 Saevitia major reliquis tamen, atque nocendi
 Conatu potior, cunctos delere laborat,
 Sancta quibus placuit divi doctrina Lutheri.*“

Ugyan ez volt elébb musnai pap (Haner. *Histor. eccles.* 202, 203. lap.), azután gyulafejevári kanonok, és az odavaló

püspöknek helytartója (Vicarius), s végre 1553-ban csanádi püspök, és kolosvári abbás) „Batthyany. Episcop. Csanád.“ 143. lap.). — Neveztetett „Franciscus Zekel de Medgyes“-nek, — „Franciscus de Medgyes“-nek, — vagy egyszerűleg „Doctor Franciscus“-nak is. — Egy eredetű egyébiránt a máii „Czekelius de Rosenfeld“ erdélyi családdal. —

Fen említett Hatz Mártonnal és Székely Ferenczel egyidőkoru költő volt *Ladó Ferenc*, kinek nyolc pár verse közrebocsáttatott a következő című 1520-beli könyvben:

„*Joannis Camertis Minoritani, artium et sacrae Theologiae Doctoris, in C. Julii Solini IOANNIS ISTORIA enarrationes. Additus ejusdem Camertis Index tum literarum ordine, tum rerum notabilium copia, percommodus Studiosis. Cum Gratia, et Privilegio Imperiali.*“ — A könyv végén: „Excusum est hoc opus Solinianum cum Enarrationibus egregii sacrae Theologiae Doctoris Joannis Camertis Minoritani. Anno nativitatís domini M.D.XX. Viennae Austriae, per Joannem Singrenium, impensis honesti Lucae Alantse civis, et Bibliopolae Viennensis.“ — Egészrétben. — Az ajánlólevél után, a mely *Verböci István*hoz intéztetett, következnek különböző költőknek a könyvre hivatkozó verseik, ezek között pedig az utolsó:

„*Franciscus Lado Siculus Transsylvanus ad Lectorem.*“

„Perlege narrantem vasti miracula mundi,

Solinum Lector, perlege sed redeuntem.

Reddit Hippolitum vitae Titanius heros,

Quem dedit indigne dira noverca neci.

Dicitur et gelidos animasse Caducifer artus,

Et recidiva bonus vulnera Phyllixides.

Tempus edax pariter lento Polyhistora morsu

Ad prope tartareas presserat usque domos,

Hunc sed enim vindex tandem miserata Camertis

Cura vel ad superos extulit usque Deos.

Quin etiam docti spaciosa volumina Plinii

Facta Camertino pollice clara nitent.

Hinc varias rerum, Lector studiose, latentum

Naturas facili scire labore potes.

Eia age nunc, illi, meritorum parva suorum

Praemia, sed grates dicito perpetuas.“

Ugy látszik egyébiránt, hogy honfiaink magokat a XVI. század elején főleg a költészetben gyakorolták. Szembetűnő ugyan, hogy akkori honfiainknak csak latin ajku verseikre akadunk, de merjük mindazát hinni, hogy ha azon időben a magyar nyelv számára is a sajtó már sürűbben használtatott volna, bizonynyal több akkori magyar ajku versszerzőknek nem csak emlékezete, de egyes költeménye is fennmaradhatott volna a jelen időkig.

HOLDMEZŐ-VÁSÁRHELYT ILLETŐ PÓTLÉK.

GR. ZAY KÁROLYTÓL.

Gelsei Bíró Lajos cikke az Új Magyar Muzeum 1855-dik évi novemberi füzetében *Holdmező-Vásárhelyt* illető több érdekes történeti adatokat közöl, melyeknek némi pótlékaul szolgálhat alulírottak családí levéltárában eredetiben talál-tató azon királyi adománylevele, mely szerint családja az ab-ban érintett tetemes javak feles mennyiségű valóságos birtokában hosszabb ideig volt. Ez oklevél híven másolva ekép hangzik:

Nos Ferdinandus Divina Favente Clementia Romanorum elec-tus Imperator Semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Rex etc. Memoriae commendamus tenore psentium significantes quibus expedit Universis; Quod nos attentis et consideratis fidelitate, et fidelium Servitiorum Meritis, fidelium Nostrorum Egregiorum *Fran-cisci Zay de Chemer*, Capitanei Nazadistarum Nostrorum et Consiliarii Nostri, *Joannis Listhy*, Secretarii Nostri, et *Mathiae Viczmandy* admini-stratoris Honoris Cottus Zempliniensis, ac Magistri Nicolai Drugeth de Homonna Tutoris etc. quae ipsi Sacrae primum Regni Nostri Hun-gariae Coronae et deinde Matti Nostrae: Ipse quidem Zay, cum a Ju-ventute Sua, in diversis Nostris expeditionibus, tum vero legatione Nostra ad Turcarum Principem Suscepta; *Joannes vero Listhius*, in Secretariatus Sui Officio, rebusque Sibi commissis, fideliter Sedulo et diligenter, ad latus Nostrum continue: *Mathias vero Viczmandy* in omni rerum et Fortunae eventu, exhibuerunt, et impenderunt, exhibere-que et impendere imposterumque intendunt. Totale Castrum *Simon-thornya* vocatum in Comitatu *Tholnensi* existens Habitum, nec non tota-les Possessiones *Simonythornya*, *Pinczehely*, *Gyanth*, *Gerbő*, *Hidejkuth*,

Felegres, Alegres et Hülgyecz aliaque universa et quaelibet Bona ac Jura Possessionaria, ad idem Castrum *Symonthornya* de Jure et ab antiquo pertinentia, tam in eodem *Tholnensi*, quam aliis quibuscunque Regni Nostri Hungariae Comitatibus existent. et Habita, Item totales Possessiones *Hegyes Bor*, *Szt. István* et *Szászbereg*, ac Portiones Possessionarias in Possessionibus *Zurdok-Püspöky* et *Nagy-Réde* in *Hevesiensi*, et *Csecse* in *Neogradiensi*, Item *Martonyos* cum Curia Nobilitari in eadem Habita, *Gyikinhü* et *Pülch* ac totale oppidum *Csongrád* in *Csongradiensi*: Nec non totales Scimiliter Portiones Possessionarias in Oppido *Vásárhely* ac Poonibus *Raros* et *Kopant* in *Csanadiensi*. Praeterea totalia Oppida *Themerkeén* et *Zent György* ac totalem Possessionem *Zer*, item Portiones Possessionarias in Possessionibus *Felgyü*, *Zenthes*, *Deregegy-Ház*, alias *Dügegyház*, *Bükeem*, utraque *Hlü*, *Mama-Zelenthü*, alias *Zeleven* in dicto *Csongrad*. Totalem denique medietatem Castellum *Balla Sz. Miklós* ac Oppidi Scimiliter *Balla Sz. Miklós*, nec non Portiones Possessionarias in Possessionibus *Sz. Thamas*, *Nagy Póó* et *Kis Póó* Habitas, ac totales Possessiones *Thenyü* et *Alchi* cum Vado: Universas insuper Pertinentias ad eandem medietatem Castellum *Balla Sz. Miklós* de Jure et ab antiquo Spectantes et pertinere debentes, in *Zolnok exteriori*, Comitatibus existentes Habitas. Alia etiam Universa et quaelibet Bona ac Jura Possessionaria, videlicet Castra, Castella, Curias, Possessiones Portiones et Praedia, tam in Praedictis *Tholnensi*, *Hevesiensi*, *Neogradiensi*, *Csongradiensi*, et *Zolnok exteriori*, quam aliis quibuscunque Regni nostri Hungariae et Partium ei Subiectarum Comitatibus existentia et Habita, quae alias quondam *Andreas* et *Joannes Pesthiny de Marthonos* praefuisse, Sed per mortem et defectum Seminis eorundem, ad Sacram imprimis Regni Nostri Hungariae Coronam, consequenterque Collationem Nostram Regiam juxta antiquam et approbatam ejusdem Regni nostri Hungariae consuetudinem, atque Legem, rite atque legitime devoluta esse perhibentur et redacta. Totum item et omne Jus Nstrum Regium Si quod in pftis, totali Castro *Symontornya* vocato in *Cottu Tholnensi* exist. Habito, nec non totalibus Possessionibus *Symontornya*, *Pince Hely*, *Gyáanth*, *Gerbő*, *Hidegkuth*, *Felegres*, *Alegres* et *Hülgyecz*, aliisque niversis et quibuslibet Bonis et Juribus Possessionariis ad idem Castrum *Symontornya* de Jure et ab antiquo pertinentibus, tam in eodem *Tholnensi*, quam aliis quibuscunque Regni Nostri Hungariae Comitatibus: Item totalibus Possessionibus *Hegyes Bor*, *Szent István*, *Szászbereg*, ac Portionibus Possessionariis in Possessionibus *Zurdok Püspöky* et *Nagy Réde* in *Hevesiensi*, ac *Csecse* in *Neogradiensi*; Item *Martonyos* cum Curia nobilitari in eadem Habita. *Gyikinhü* et *Pülch* ac totali Oppido *Csongrád* in *Csongradiensi*, nec non totalibus Scimiliter Portionibus Possessionariis in Oppido *Vásárhely*, ac Poonibus *Raros* et *Kopancs* in *Csanadiensi*; praeterea totalibus Oppidis *Themerkeén* et *Zent György* ac totli Possessione *Zer*, item Portionibus Possessionariis in Possessionibus *Felgyü*, *Zenthes*, *Deregegyház* alias *Dügegyház*, *Bükeem*,

utraque *Hlú*, *Mama Zelenhü* alias *Zeleven* in dicto *Csongradiensi*, Totali denique medietate Castelli *Balla Sz. Miklós* ac Oppidi Scimiliter *Balla Szent Miklós*, nec non portionibus Possessionariis in Possessionibus *Sz. Thamas*, *Nagy Póó* et *Kis Póó* Habitis, ac totalibus Possessionibus *Thenyü* et *Alchy* cum Vado: Universis insuper Pertinentiis ad eandem medietatem Castelli *Balla Sz. Miklós*, de Jure et ab antiquo Spect. et pertinere debent. in *Zolnok exteriori* Comitatibus praedietis existent. Habitas, aliis etiam universis et quibilibet Bonis ac Juribus Possessionariis, videlicet Castris, Castellis, Curiis, Possessionibus, Portionibus et Praediis, tam in praedictis *Tholnensi*, *Hevesiensi*, *Neogradiensi*, *Csongradiensi*, et *Zolnok exteriori*, quam aliis quibuscumque Regni Nostri Hungariae et Partium ei Subiectarum Comitatibus existen. et habit., etiam aliter qualitercunque haberemus aut eadem et eadem Nostram ex quibuscunque Causis, Viis, Modis et Rationibus concernerent Majestatem, Simul cum cunctis suis Utilitatibus et Pertinentiis quibilibet, Terris Scilicet Arabilibus cultis et in cultis, Agris, Pratis, Pascuis, Campis, Fenetis, Sylvis, Nemoribus, Montibus, Vallibus, Vineis, Vinearque Promontoriis, Aquis, Fluviis, Piscinis, Piscaturis, Teloniis, Vadis, Aquarumque decursibus, Molendinis, et eorundem Locis.

Generaliter vero quarumlibet utilitatum et Pertinentiarum Suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, Sub suis veris metis et antiquis exist. ad easdem et eandem de Jure et ab antiquo Spectan. et pertinere debent. praemissis Sic, ut praefertur Stantibus et Se habentibus, memoratis *Francisco Zay* pro directa et aequali medietate ac *Joanni Listhio* et *Mathiae Viczmandy* pro altera similiter directa et aequali medietate, *Ipsorumque Haeredibus et Posteritatibus Universis*, dedimus, donavimus, et contulimus. Immo damus, donamus, et conferimus Jure perpetuo et irrevocabiliter, tenen., possiden. pariter et haben. Salvo Jure alieno: Harum Nostrarum vigore et Testimonio Litterarum, quas in forma Nostri Privilegii redigi faciemus dum Nobis in Specie fuerint reportatae. Datum Viennae Austriae Die Sexa Mensis Decembris Anno Domini *Millesimo Quingentesimo quinquagesimo Nono*. Regnorum Nostrorum Romani *Vigesimo Nono* aliorum *trigesimo tertio*, Electionis autem Nostrae Imperatoriae *Secundo*. *Ferdinodus* m. p. (L. S.) *Nicolaus Olahus*, *Strigoniensis*. m. p.

A NYELVBELI ÚJÍTÁSOK HATÁRAIRÓL.

AKADEMIAI ELŐADÁS

TOLDY FERENC TŐL *).

Tisztelt Osztály! Utolsó szakülésünkben az akademiának egy igen érdemes tagja s nekem régi barátom**), kinek szerencsés, bátran mondhatom alkotó és megalapító fáradozásait a természettudományi és orvosi műnyelv körül hálállanság vétke nélkül nem tagadhatjuk; s legkevesebb én, ki vele két jelentékeny vállalatnál, az Orvosi Tár s az akadémiai Zsebszótárnál évek során át társasan munkálódván, azoknak közelebbi tanuja voltam, mint bárki más: e társunk „Szócsintan“ című munkája tárgyát vázolta, melyben a magyar nyelv további bővítése és szépitésére új forrásokat jelez ki, s ezek közül némelyikét részletesen terjesztette elő. Oly tanokat hallván ezúttal teremünkben hirdettetni, melyek nem csak a mi nyelvünk törvényeivel ellenkeznek, de oly elvet is, mely az összes nyelvtudomány által megcáfoltatik, t. i. hogy a mi egy nyelvnek szabad, szabad a másiknak is: én, mint legidősb tagja ez osztálynak, s meg lévén győződve, hogy osztálytársaim nézetét fejezem ki, bátor voltam társunk e tanai ellen tiltakozni, nehogy valaha mondathassék hogy volt idő, midőn az akadémia, hallgatagságával, e tanokban megnyugodott. Ezt akkor elégségesnek tartottam ad salvandam animam nostram; minthogy azonban a jegyzőkönyv olvasásakor az előadó által közvetve kijelentésem indokolására szólítottam

*) Megjelent ugyan már ez előadás a M. Sajtó ez idei 98. számában: minthogy azonban az Új M. Muz. több érd. olvasója, ki ama hírlapot nem járhatja, e cikk közlésére felszólított, adom azt itt is annál inkább, minthogy arról a Muzeummal járó Ak. Értesítőben említés lévén, s most olvasóink Ballagi úrnak e tárgyban tartott becses előadását is vevén, az az acták némi tekintetbeni kiegészítésére tartozik.

T. F.

**) Bugát Pál úr.

fel, kötelességet teljesítek, midőn ez alkalommal, bár röviden, a nyelvújítás határai kijelölését kísértem meg.

Ezt teendő, legyen szabad alapvetőleg egy általános nézetet előre bocsátanom a nyelvek időszakonkénti fejlődéséről. Minden nyelv, mint szellemi léteges egész, szinte úgy mint bármely physikai létegzet, az időben fogamszik meg, fejlődik, nő, s el is agg; azaz van magzati kora, gyermekkora, ifjúkora, férfikora, s midőn a nép, mely azt beszélte, kihal, *halála* is: s ekkor, vagy írott emlékekben marad csak fen, de mint bevégezett, minden további belső fejlődéstől elzárt historiai tény; vagy más tényzőkkel összevegyülve új szellemi létegzeteknek, azaz új nyelveknek ad eredetet — mikép a physikai halálból is új élet, új létegzetek támadnak —; vagy végre, ha az ily nyelv a maga életében miveltségi közeggé lett, mind a két alakban éli túl magát: emlékeiben, és leánynevelveiben.

Ha már a nyelvek említett külön életkorait egyenként kívánjuk jellemezni, természetesen már csak férfikorukból lehet az ezt megelőzőt életkoraikra, okoskodás utján visszakövetkeztetnünk, mert a *nyelvtudomány* csak kész nyelveket talál. A ki bebizonyíthatlan föltevénynék mondaná e nézetet a nyelvek gyermek- és ifjúkoráról, annak a bábéli torony körüli nyelv eredetét, azaz a nyelvek rögtöni támadását, mint Minervának Jupiter fejéből sisakos-kardosan kiválását, kellene hinnie: a mi mythosnak jó, sőt megengedem, értelmezhető is úgy, mikép a geológiai tények is öszhangzásba kísérlettek hozatni a zsidó geogoniával; de a nyelvvizsgálat, mely szinte természettudomány, azt mint határvizsgáló visszafelé való nyomozásainak el nem fogadhatja. — S a szenvedőleges emberiségnek, vagy is az értelmileg fejletlen népek nyelveinek, a mennyiben ismerjük, összehasonlító tanulmányozása bebizonyította, mennyi számtalan fokozatai vannak a nyelvfejltségnek úgy, hogy valamint az állatok lajtörjáján végre a mónáshoz érünk le, ily nyelvbeli mónások létezését is fel kell tennünk, habár azokat eddig fel nem ismertük. Hisz Aristotelesnek sem volt az állatország tág határai közt csak sejtelve is a mónásról.

A nyelvek *fogamzási és magzati koruk* alatt azon kort

értem, melyben valamely nyelvnek, mint külön szellemi létegetnek, első feltételei támadoztak. Ezt közelebből, miután a tapasztalás körén kívül esik, épen úgy nem lehet jellemeznünk, mint a természetnek más, ránk nézve titkos, működéseit nem, melyeket ha tagadni akarnánk, tagadni kellene azok eredményeit is, melyekkel mégis mindennap találkozunk. Ép így vagyunk a népek eredetével is, melyről annyit beszélünk, de melyet ugyan eddig még senki sem fejthetett meg, s még is meg vagyunk győződve, hogy volt idő, melyben egy vagy más nép, mint olyan még nem létezett. Hogy innen azon vegynépek kiveendők, melyek a *történelem szemei előtt* támadtak, azaz másokból át- és kiváltak; valamint azon vegynyelvek is, mik szinte így lettek, magától értetik. Ámbár tehát a nyelvek eredése a titok leplébe van takarva, annyit sejtethetünk e nyelvkorról, a természet eljárásától vett analogiából, hogy abban szülemlik a nyelvanyag, részint hangutánzás útján, részint, és bizonyosan más forrásokból is, de mely utóbbiak a tapasztaláson kívül fekvén, meg nem határozhatók. S valamint minden physikai létanyag legott kezdetben bizonyos, bármely egyszerű, törvények szerint munkálkodik, mely törvények immár nagyon különbözök a *létegetlen* anyagok törvényeitől; e működés pedig bizonyos formában nyilatkozik: úgy a nyelvanyag is öskezdetétől fogva már nem gondolható, forma nélkül: azaz a nyelvanyag és nyelvformának egykorulag kell támadnia, bármely egyszerű és kevés amaz, s bármely egyszerű és határozatlan imez.

Tisztább fogalmat construálhatunk magunknak a *nyelvek gyermekkoráról*. Valamint az állatok, midőn magzati állapotjokból kikelnek, magokkal hozzák a formás anyagnak egy bizonyos, bár még kevés mennyiségét, s kevesbbé-többbé fejlett létegeket vagy ilyeknek egyedül csiráit, mint péld. a nemi életét: úgy a nyelv is fel van készülve már gyermekkorában némi anyaggal és létegekkel, s részben később fejlődő létegecsirákkal. Ez életkorban fejlődik, szaporodik az anyag, amint az értelem több s több fogalmakat tudatol fel; s lesznek ennek formái, azaz schémái határozottabbá. Míg a magzati korban a névszó az igeszóval jóformán még egy lehetett, itt mindkettő határozottabban elválik egymástól; amaz

mellé lép a személyes névmás, a számnév, a viszony formái, tán épen a viszonyragok (melyek régiebbeknek látszanak a flexiónál), még pedig a név- és igezők mellett, önálló szócskának a szóhoz ragadásával; később jöhetnek az időragok, mert az idő kategóriája általában később lép az ember tudatába. Így lassanként teljesb lesz az igezők schematismusa, mely most már nem csak a személy-, de időviszony kifejezését is felvette.

Az *ifjúkor* a fogalmak folytonos szaporodásával, a megkülönböztető értelem élesbedésével, sőt az eszmére irányzott ész fejlődésével, szaporítja, egy részt bizonyosan még primitív úton is, a nyelvanyagot, a szokat; de épen e primitív szóteremtő erő már kétségkívül korlátozottabb, miután a figyelem a nép ifjúkorában mind inkább a tulajdonságok, még pedig már az egyezők és különbözők, fölismerésére, sőt már az elvonásra, s ez úton támadó eszmékre is van intézve. Míg tehát a melléknév ekkor válik el formailag is teljesen a főnévtől, hozzájárul annak fokozása is, mely néhol — mint a magyar nyelvben is — csak később fejlődik egész önállóságra — s a nyelv nagyobbrészt a már meglevő anyagból állítja ki minden szükségait; ezen végre a képzőket szaporítja, hihetőleg önálló szócskák arra való használásával; a melléknévből igehatározókat képez; az igehajlítást a módokkal egészíti ki, mik már annyira függök a nép értelmi képessége és fejlettsége fokától, hogy nem is minden nyelvben találtnak fel egyforma számban; az eszmékre többnyire átvitel útján képeztetnek kifejezések; a szókötés a kötszők szaporodása mellett teljesen kifejlik. Eddig van minden nyelv *történetelőtti kora*, melynek t. i. emlékei nem maradtak.

Irodalom fejlődésével végre eléri minden nyelv, *férfikorát*. Evvel állapodik meg a nyelv belfejlődése; s most már a külső fejlődés kezdődik. A nyelv már csak meglevő anyagával gazdálkodik, meglevő törvények szerint. Nem teremt új gyökereket, hanem szokat alkot a meglevő képzőkkel, azaz nagyobb mérvben folytatja a *származtatást*; *átvisz*, azaz szaporítja a képes kifejezéseket; más népek és irodalmakkali mind bővebb érintkezései folytán *idegenszókkal* gazdagszik, miket kezdetben még átemészt, azaz saját phonologiai hajlamaihoz idomít, később ezekkel is kevesebb önállósággal bánva,

kevésbé vagy alig változtatja; összetett fogalmak és eszmékre *összetételeket* alkot, eleinte ragok közbenjöttével, majd azok nélkül is; sőt a mindinkább, de szinte már meglevő törvények szerint, fejlődő syntaxist is új fogalmak és eszmék kifejezésére használja fel; végre az ékes szókötéssel kúpozza be a nyelv épületét, melynek belsejét mindinkább csinosítja, szebb arányokra veszi, gazdagítja, de azonagy anyagból és azonagy ősi törvényesség szerint, azaz az épület eredeti architektúráját megtartva. S hogy e képpel fejezzem be a fejlődési folyam e vázolását: addig tartja meg az épület eredeti és saját stílusát, míg az építő nép és irodalom amaz ősi törvényességet megtartja: ha vegyíti, valamint a görög vagy római épület az egyiptomi, az ind, a mór stb stílusok belekeverésével, megszűnik lenni, mi volt: görög vagy római: úgy bármely adott nyelv, péld. a magyar, meg fog szűnni az lenni, mi volt, t. i. magyar, ha amaz ősi törvényességet a szóalkotásban és a szófűzésben tekintet nélkül hagyja.

Akár egyet értsen valaki velem a nyelvek életkorai elkülönözése és jellemzésére nézve, akár nem; de a nyelvek történeti azaz irodalmi időszakát tekintve, melyet talán nem hibás hasonlattal férfikornak neveztem, úgy hiszem áll a rajz: s ezt össze lehet vetni több kevesebb írott nyelv történetével. Az ily nyelvek minden korbeli emlékei bizonyítják, t. i. hogy mióta e kort elérték, s a mi ezzel egy: mióta történetök van — mert a nem irodalmi nyelvnek ránk nézve épen úgy nincs története, mint nincs a primitív, azaz a nem állodalmi állapotban élő népnek — hogy mondom e korban a nyelvek nem képeztek már új nyelvtani formákat, sőt vesztek; nem új szókötési formákat, mik ellenkeztek volna az adott nyelv szófűzési eredeti törvényességével; nem képeztek új gyökereket, de képeztek és nyertek új szokat és kifejezéseket származtatás, átvitel, összetétel, kölcsönvétel, beszédmódolás — és, a mit eddig még nem említettem, de mi nem vehető be új forrásnak — elavult formák és szók, vagy épen gyökerek felélesztése és tájszók felvétele által. Az utóbbiak, mondom, a nyelvre nézve nem újak, mert léteznek abban, habár elfeledve, vagy származataikba berejtve, vagy szűkebb helyre szorítva: s így vagy időben, vagy csak térben nyernek új vagy elterjedtebb érvényt.

E forrásokkal pedig — s itt a legműveltebb nyelvek történetére hivatkozom — beérheti és beéri minden nyelv, s beéri bőven különösen a magyar, mely, ha anyag dolgában nem is, de léteges erő, azaz képzőkenység dolgában, legalább az én korlátolt ismereteim szerint, nem enged a világ egy nyelvének sem, s formagazdagságra is a legszerencésbéek közé tartozik. Ezért, de a minden nyelvek lényegéhez tartozó saját törvényesség érdekében is bátor vagyok újra kimondani, hogy oly szóalkotási források, melyeket valamely nyelv nem ismer, nem csak azért *tilalmasak*, mert a nyelv törvényessége körén kívül fekszenek, hatán más nyelvre nézve törvényesek és így használhatók volnának is; hanem *lehetetlenek* is, mert megsemmisítik a nyelvet, melynek rendeltetése, hogy általa gondolatainkat megértessük, nem pedig hogy elfedezzük.

Ezekből, úgy hiszem, megérthető, mik legyenek a nyelvbeli újítás határai. Mi nyelvünk férfikorát éljük, melyben sem új anyagot, sem új formákat nem teremthetünk. Minden, a mi a nyelv saját meglevő anyagából, a nyelv természete, azaz benne nyilatkozó törvényessége szerint készül, az szabad; minden a mi azon túl fekszik, tilos. A részletes alkalmazást nem tartom szükségesnek; annál kevesebbé, mert mind azok kik azon előadást, melyre vonatkozom, hallották, az alkalmazást, meg vagyok győződve, ez indokoló szavak nélkül is megtették. Más úton fűzött az új Szócsintan szerzője marandó érdem koszorúját homlokára; s ha e legújabb indítvány ellen, mely nyelvünk gazdagítása körüli nagy buzgóságának kifolyása, felszólalnom kellett, s most is osztálytársaim meggyőzésére hivatkozom, ne sértő szándéknak, hanem nyelvünk iránti féltékeny szeretetemnek kérem tulajdonítani. Amicus Socrates, amicus Plato, sed magis amica veritas.

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Hercatag Füzér*. Irta s kézirat helyett nyomatá báró *idősb Rudics József*. Pesten, nyomatott Herz Jánosnál, 1857. N8r. 273 l.

A nemzet napszámossai. Magyar korrajz. Irta *Vas Gereben*. II. és III. kötet. Pest, 1857. Emich G. nyomd. N16r. 176 és 188 l.

A marquisső arcképe. Regény a művészi életből. Irta *Bernard A.*, a francia eredetiből fordította *Értéji*. Pest, 1857. Pfeifer Ferd. tulajd. 12r. 240 l. Ára 1 ft.

Margit. Regény. Irta *Vachott Sándorné*. Négy könyvben. Pest, Emich sajátja, 1857. 8r. 104, 89, 93 és 84 l. Füszve két kötetbe 1 ft. 30 kr.

Legújabb külföldi Regénycsarnok. Szerk. *Fríbeisz István*. XXIII. XXIV. füzet : *A párisi Mohikánok*. Regény, irta *Dumas Sándor*. Ford. Párisban Országh Antal és többen. 23, 24. köt. Pest, nyomt. Kozma. 16r. 91 és 119 l. füszve.

Dalok „Kántor és molnár leánya“ című eredeti népszínműből 3 felv. Irta *Némethi György*, zenéjét *Doppler Károly*. Pest, Herz nyomt. 1857. N8r. 8 l.

— Nyelv könyvek. — *Görög nyelvtan gyakorlatokkal*. Két folyamán, az algymnasium számára. Dr. *Capellmann Alajos* után irta, s nézetei szerint átdolgozta *Dr. Liebhart Lukács*, székesfehérvári nagy-gymnasiumi tanár. Második folyam. Pest, 1857. kiadja *Heckenast G.* N8r. 266 l. füszve.

Elemi latin nyelvtan gyakorlatilag előadva *Szepesi Imre* kegyesrendi tanár által *Kühner* után. A tanuló ifjuság használatára. Második rész. Harmadik kiadás. Pest, 1857. *Lampel* bizománya. N8r. VIII és 283 l.

Latin nyelvtan. Második kötet : Mondattan, gyakorlókönyvvel és szótárral együtt. A III. és IV. gymn. osztály számára Dr. *Schultz* Ferd. nyomán készítette *Warga János*. Pest. *Kilián* tulajd. 1856. N8r. 216 l.

Egészen új szerkezetű *Abc*, vagyis *Vezérkönyv* az olvasni tanításban és tanulásban. Irta *Erdélyi Indali Péter* tanár. Ötödik jav. és bőv. kiadás. Pest, 1857. *Heckenast*. 8r. 96 l. kötetlen 10 kr.

Magyar Abc készítettett a hely. vallástételt követő dunántuli fötiszt. superintendentia rendelkezéséből a fiu és leányiskolák szám. 15-d. kiad. *Pápa*, a főisk. bet. 1857. 8r. 47 l. kötetlen 12 vkr.

H. G. Ollendorff's neue Methode in sechs Monaten eine Sprache lesen, schreiben und sprechen zu lernen. Anleitung zur Erlernung der

ungrischen Sprache für den Schul- u. Privatunterricht, verfasst von Franz Ney. Pest, Lampel, 1857. 8r. XIV. és 466 l. 1 ft. 40 kr. Hozzá járul:

Schlüssel zu der nach Ollendorff's neuer Methode bearbeiteten ungrischen Sprachlehre von Franz Ney. . . Pest, 1857. Lampel. 8r. 64 l. 30 kr.

Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der ungrischen Sprache, nach Dr. Ahns Lehrmethode bearbeitet von J. L. Dallos. Erster Theil. Pest, 1857. Lampel. 8r. 128 l. Füzve 24 kr.

Praktische Anleitung zur schnellen und leichten Erlernung der ungrischen Sprache nach Dr. P. Ahns bekannter Lehrmethode von Karl Samarjay. Dreizehnte Aufl. I. Cursus-, és: Zweiter Cursus, vierte Aufl. Pest, Lauffer und Stolp. 1857. 8. 16r. 116 és 79 l. Mindenik 20 kr.

Német grammatika. A tanuló ífjúság számára készítette Toepler Theophil Ed. Hatodik jav. és bőv. kiadás. Pest, Heckenast, 1858. N8r. 200 l.

Gyakorlati módszer a német nyelvenk gyors, könnyű s alapos megtanulására, Ahn (Seidenstücker) tanmódja szerint, nyelvtani jegyzetekkel. Oskolák, magántanítók s öntanulók számára szerzé Hartmán Lipót. Első folyam: I. és II. rész. A harmadikkal megegyező negyedik kiadás. Pest, Hartleben bizománya. Ev nélkül. N8r. 163 l. füzve 50 kr.

— *Classica literatura.* — *Oidipusz király.* Szofoklessz színműve. Fordította Szabó Károly. Kecskeméten, nyomt. Szilády K. 1857. 12r. 83 l. füzve 24 kr.

Ókori Classicusok. — Hellen remekírók magyar fordításban. I. köt. *Xenophon Anabasisa* (Cyrus hadjárata), ford. Téli János. II. III. füzet. Pest, Lampel Robert sajátja 1856. 16r. 113—323 l. füzve 48 kr.

— Oktatás, ifjus. iratok. — *Néptanítók könyve.* Szerk. és kiadja Szeberényi Lajos. Harmadik kötet III. IV. fülete. Gyulán, Réthy gyorssajtóján, 1857. 8r. 141—270. l.

Népiskolai Jutalomkönyv jó gyermekek számára. Irta Bonyhay Benjamin. Második átdolg. kiadás. Gyula, 1857. 16r. Réthy. 32 l. Ára 4 kr.

Kis Utazó. Az elemi iskolák számára szerkeztette Flóris Benő. Komárom, 1857. Szigler testvérek költs. és bet. K16r. 35 l. füzve 6 kr.

Mesék. Francia után *Lovásztól.* 60 keppel. Ujra szerkeszté Czuczor Gergely. Pest, 1857. Kiadja Heckénast G. 16r. Két rész. 128 és 111 l.

Ifjabbik Robinson. Mulatságos olvasókönyv gyermekek és ifjak számára. Campe I. H. után. Harmadik jobbitott kiadás. Pest, kiadja Heckenast G. 1858. 16r. 247 l.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VII. ÉV.

OCTOBER, 1857.

X. FÜZ.

MÉG EGYSZER

MAGYARHONI HUMANISMUS ÉS REALISMUS

TOLDY FERENC TŐL.

I.

Ismét humanismus és realismus! fog talán némely olvasó felkiáltani, ki e kérdés körüli vitáinkat az Új M. M. első folyamaiban tán meg is sokalta, a Boleman István szözetával pedig ez idei IV. füzetünkben azt új oldalokról bár, de már csakugyan teljesen kifejtettnek tekinteni hajlandó. Azonban én azt, annyi derék hozzá-szóló után is, nemzeti műveltségünkre, sőt anyagi jólétünkre vonatkozásában is sokkal fontosabbnak tartom, mint hogy most, miután a kérdés gyakorlatilag immár más téren áll mint ezelőtt négy-öt évvel, még egyszer, s épen gyakorlati tekintetből szót kérni tartózkodjam. Nem is a tudományok ilyenmű helyes vagy nem helyes felosztásáról, nem e két osztály illetén elnevezése megengedhetőségéről kívánok értekezni: elfogadom azokat mint létezőket azon értelemben, melyben *nálunk közönségesen veszik*. Tehát a humanismust nem szorítva a philologiai v. classicai nyelvtanulmányokra; a realismust nem azok ellentétéleül

tekintve, mint *dologismeretek* összességét: hanem amazt mint *az általános emberi kiképzésre* célzó tanulmányok összegét, ezt mint a közéletbeli szükségekre alkalmazott mér- és természettudományokét, mik aztán *a technikai kiképzésnek* szolgáltatnak tudományos alapot.

Igy véve a két fogalmat, ha visszatekintünk a jelen évtizedet megelőzőt időre, nem lehet nem tapasztalnunk, hogy akkor a humanismus, még pedig az egyoldalú hiányos humanismus mellett közoktatásunk a realismusnak egyáltalában nem szolgáltatott igazságot, hogy ez úgyszólván nem is volt képviselve hazánkban, hacsak normális iskoláink úgynevezett reálosztályát nem akarjuk ide vonni. Amaz egyoldalú, s azért hiányos humanistikai kiképzésnek tehát az volt hibája, hogy az általános emberi kiképzést sem készítette elő elégségesen — készakarva mondom: nem készítette elő, mert az iskola az előkészítésnél tovább úgy sem mehet: a kiképzés a folytatott olvasás és ezzel járó gondolkodás gyümölcse lehetvén csak —; a technikai kiképzés előfeltételei pedig úgy szólván egyáltalában hiányoztak. S ekép sem egy, sem más tekintetben nem feleltek meg iskoláink a célnak: sem valódi tudósokat nem készítvén elő a tudománynak, sem technikusokat nem adva az életnek. Voltak ugyan ezek is, azok is: de ők más iskolákban képezték ki magokat, mint a melyek e nevet viselték.

E hiányok mind általánosb megismerése, különösen a világipar inváziója, a külföldi technikai kiképzettség aggasztó nyakunkra-növése, az élet anyagias irányának nálunk is terjedése mellett, szülte azon *realistikai visszahatást*, mely 1840. óta magát érvényessé tette, s egyfelül az iparegyleteket, népszerű természettudományi előadásokat, reálistmereti folyóiratokat, iparkiallitásokat, védegyletet, a reáltanodák és műegyetem eszméit idézte elő; másfelül az általános emberi kiképzés öntudatos barátaival, nehogy a gyermek a fürdővel együtt kiöntessék, a tudós-iskolák reformjának szükségét mind sürgetőbben érezte. S megindultak mindkét irányban az új szervezési munkálatok, melyek az országos változások közbejövetele által meghiusítva, az új kormány teendőiül maradtak.

A realisticai visszahatás az irodalmi organumokban is éreztette magát. Divattá kezdett válni realisticai ismék közlése, melyeket a szükséges előismeretek hiányában kevés ember értett; divattá a humanisticai tudományok fél vállról nézése, sőt nevetségessé tétele — emlékezzünk csak a pesti József-ipartanoda megnyitása ünnepén mondott beszédre s a közönség vidámságára — a classicismus felett a nemzeti visszahatás úgy is eltörte volt már, épen itt célt tévesztő, túlbuzgósága a pálcát; támadás intéztetett a humanismus *ellen* a realismus *mellett* még az *egyezményes* bölcsészet főbajnoka által is — mintha az emberi kultúrának nem volna fenségesb feladása mint dinnyét, dohányt és selymet termesztetni. A mérsekeltebb elmék azonban azt hitték, hogy a nemesb emberiségnek jó konyha, finom szivar és választékos öltözkéknél még egyéb, és pedig felsőbb szükségei is vannak, s hogy az igazi egyezmény a gyomor és velő, a test és lélek, az anyag és szellem minél barátságosabb frigyében van.

Nem tudom mennyiben találtak a szellemi érdekek ki-egyenlítő, engesztelő védői figyelmet az anyag barátai előtt; de annyi igaz, hogy minden egyoldalúság, magára hagyatva, kizárólagosságánál fogva, a képtelenségig halad. Nálunk sem szűnt még meg a realismus *divata*; sőt a kór terjed. Kórnak mondom, mert a jó dolog is helyén kívül kór; s nem jó, ha más jót elnyom. Az általános emberi kiképzésre szolgáló tanulmányok épen oly ifjak vagy inkább olyak szüléi által, kik azok elsajátítására vagyoni és társas állásuk által utasítva vannak, elhanyagoltatnak; s terjesztői s vivői lesznek a kor anyagi irányának, mellőzésével a szellemi érdekeknek, melyeknek, kellene, hogy az anyag szolgáljon, nem hogy azokat előlje.

De én ez úttal nem megtámadni a realismust, nem oltalmazni a humanismust kívánom. Az államnak kétség kívül hasonló melegséggel kell felkarolnia azt, s határai közé szorítani emezt: nehogy anyagi érdekeit, emennek is kárával, függökké tegye a külföldtől, midőn kereskedelmi mérlegét annyira felreppenti, hogy végre is elszegényedés következ-
 nék be, mi viszont a szellemi, tehát a felsőbb emberi jóllétet is veszélyeztetné. S az állam fel is karolta az anyagi érde-

keket; s oda mutat minden, hogy fel fogja a szellemieket is tudós-iskolái által oly módon, miszerint azok ne csak tisztviselőket, de felsőbb műveltségű embereket is adjanak a hazának. Csak a két irány *egyeztetését* sürgetem: nem *egyesítés*, hanem épen helyes és célszerű *elkülönítés* által, az iskolában úgy, mint a tárgyalás módszerében. S itt már sok a szüléktől függ, a mennyiben ők irányozzák, vagy nekik kell irányozni, fiaikat az általok még helyesen át nem tekinthető életpálya előterein; de nem kevesebb függ az oktatás intézői és annak vivőitől is.

A tény, melyre vonatkozom, s mely a jelenkort a múlt irányában jellemzi, a reáltanulmányoknak, a humaniorák mellőzésével, sürgetése azok részéről, kiknek fiai sem technikusok, sem közvetlen gazdák, sem kereskedők nem lesznek soha. Ezek oly dolgokat tanulnak, melyeket már azért is csak úrfiasan üznek, mert meg vannak magokban győződve, hogy oly kiterjedésben és részletességben a tanult dolgokat nem fogják alkalmazni soha mint azok, kik velők maholnap kenyerőket keresendők. S midőn amazok reáltanodákba, s még sűrűbben a divatba jött magán reáltanintézetekbe küldetnek, az életben, nem alkalmazván ez ismereteket, aligha fogják folytatni e szakokat, s így elfeledik a mit tudnak, s olvasnak majd, ha olvasnak, regényeket; mert a felsőbb embert kifejtő bölcsészet, classica literatura, állam- és műveltségtörténelem s mik ezekkel összefüggenek, s végre a költészet felsőbb nemei által szellemök meg nem nemesítettén, örökké szűk látkörűek, az anyaghoz és érzékekhez kelletinél inkább tapadók maradnak. A bölcsészet nem csak szabályosan gondolkodni, hanem minden ismeretnek alapjait és elveit keresni és érteni, s az embert egyéni és társas érdekei körül tájékozódni tanítja. A classica literatura, az azt előállított népeknek physikai, történelmi és társadalmi tényzői szerencsés egyesülésénél fogva, örök nevelője és formálója marad érzületnek és jellemnek, örök mestere a formának: mert bár sokban felülhaladta az új világ a classica népeket, az új irodalom mégis az emberiség fejlődési stádiumai s az újvilág társadalmi mivoltánál fogva ama tekintetekben a classica literaturától a pálmát e napig sem ragadta még el, s elő-

reláthatólag nagysoká fogja . . . *ha fogja?* A történelmet nem szükség ajánlanom: de mi az a történelem, melyet férfiak alkotnak, kik a keresztyén népek philosophiája s a classica világot irodalma által nem képeztettek? E kérdésre legbiztosban a kritikai irodalomtörténet felel. Hiszen ismerjük a kelet meséléseit, a középkor krónikáit, a deáktalan írók történetírását! S a jellemnevelő, lélekszépítő történelmi művészet értésére, vérré-emésztésére, szeretetére benneteket a realiskolák történelme fog vezetni? S képesítenek ezek a műveltség- és irodalomtörténet megértésére, melyhez philosophiai, felsőbb történelmi és aesthetikai képzettség nélkül hiában járultok? S a költészet felsőbb nemei iránt hoz-e a szinte kirekesztőleg vagy főleg reál érdekekre irányzott elme oly minősített érzéket, mint kinek neveltetése az ember szellemibb köreiből azt kellőleg kifejtette? Ne említse senki a nőket, kik finomabb, idegesb, szellemibb szervezetűek, s azért a képzelem és érzés később fogékonyságánál fogva már sokkal finomabb érzéket s mondhatni értelmet hoznak magokkal a szépművek iránt, mint a férfi velős izmos természete, kinek annál szükségesebb a széptani nevelés, mennél inkább távozik az emberiség amaz átszellemített érzékiségtől, mely a hajdankorban nemesítette is, szépítette is azt. Pedig a költészetnek azért, hogy tárgyát és formáját oly nehezen találja fel az új korban, melyben minden csinálva van nem teremve, nem kisebb, sőt éppen nagyobb fontossága, felsőbb hivatása van: az emberiségnek a természet anyaemlőjét pótolni, melytől elszakadt, a mesterséges érzékiségből kiemelni azt, s valamint egykor egy volt a religióval, most is, az eszmény felé mutatva, a szív religió csiráit, hajlamait kiveszni nem engedni, sőt táplálni, s így a kebelvilág s a társas világ mind inkább táguló szakadását kiengesztelni.

Ezekben határozódik a valódi humanismus köre úgy, mint rendeltetése; s ez által teszi az felsőbb emberré az emberi állatot. S ha a természeti tudományokat e kör részletezésében nem neveztük is meg, beleértettük a bölcsészetbe: mely biztosan egy lépést sem tehet bizonyos tapasztalati előzmények nélkül: mik pedig ezek, ha nem az átvizsgált világ-egyetem, tehát minden az égbolt uránjaitól kezdve a föld ter-

mészetén és emberén keresztül a mónásig s a fővényszemig, miktől a bölcsészet vonja el a concret létnek örök törvényeit. S itt válik el egymástól két különböző formája a természeti tudományoknak: amint t. i. azok vagy a tudásnak, tehát az emberi szellem felsőbb követeléseinek igyekszének szolgálni, vagy az ember köznapi szükségeinek: emezekre nézve az egyedek (Einzelnheiten) ismerete a fő, amazokra az egyedek egymásra vonatkoztató vizsgálata, mely úton nyomoztatnak ki azon törvények, mik a kisebb rendszerektől kezdve fokenként fel a világtestekig kormányozzák s fentartják a mindenséget. Ezen általános törvények ismerete az, mit minden művelt értelem követel, s miben a legmagasb gyönyört és elégtételt találja; míg a mesterségek és művészetekre szükséges anyagok előállítása, elváltoztatása és alkalmazása inkább az egyedek (Einzelnheiten) specialis törvényei ismeretére szorúl; a tudományt alulról felfelé szerkesztő és felépítő tudós pedig a természet valamennyi megszámlíthatatlan egyedeinek milliónyi formái, alkatrészei, s ezek külön arányban és mód szerinti egyesülése s egymásra hatása vizsgálatát, összevetését, s az innen kivonandó igazságokat ismeri feladásául, tárgyaúl.

A természeti tudományok tehát egyáltalában nem rekednek ki a humanismus köréből, sőt annak igen lényeges részét teszik. Hiszen maga az ember, anyagi és szellemi élete nyilatkozataival, sőt az utóbbinak minden előhozásaival együtt is végre ezek körét egészíti ki. Csakhogy a humanismus részére azok más irányban és formában tárgyalandók. E formát Humboldt Sándor mutatta ki gyakorlatilag Kosmosában, mely nem tartalma, de formája szerint igenis, valódi új tudomány: *a humanismus természettudományának* nevezném. „A világrajz vagy a kosmos tana — így ír ő — nem az egyes természetrajzi, physikai és égtani munkák legáltalánosb és jelentékenyebb eredményeinek encyklopaediai foglalatlja. Ily eredmények a világrajzban csak mint anyagok, és részenként annyiban használatnak fel, a mennyiben az erőknak a mindenségben összeműködését, a természetképleteknek kölcsönös előidézését és korlátozását világosítják fel. A szerves típusok térbeli és égövi elterjedése (a növények és állatok

földrajza) annyira különbözik a növény- és állattantól, mint a földtest geognostikai ismerete az ásványrajztól... A kosmos tanába az egymáshoz való viszonyában, a világtünemények részeként, jó tekintetbe". Jól tudom, hogy e tudomány megértése természetrajzi, vegytani, physikai, sőt mértani előismereteket tételez fel, s azért ezek nem maradhatnak ki a humanismus köréből sem, de azon takarékos-sággal előadva, mely ne engedje, hogy a szellem, a részletes anyag sokaságától elnyomva, azokat világosan át ne tekinthesse, a felsőbb eredményekig fel ne emelkedhessék: mi együtt csak annak adatott, ki e tudományoknak egy egész életet szentelhet. Másképp fogja tehát a gymnásium adni ezeket, másképp a reáliskola; a tudós pedig utasítva marad az irodalomhoz s a vizsgálathoz.

Körül kell tehát, kinek-kinek rendeltetéséhez és élet-céljához képest, írni tanulási körét, s azt épen a célhoz alkalmazva alakítani is. A gyakorlati gazda, technikus, mesterember, kereskedő, más-más választással, kiterjedésben és formában szükségel mér- és természettudományokat, s mindig fő tekintettel az alkalmazásra; mással az, ki mint államtiszt, jogtudós, orvos, katona, pap, művész, szaktudományán kívül, sőt épen szakjának is érdekében, nehogy azt lélektelen s pusztán mesteremberes módon üzze, általános emberi kiképzésre van utasítva; s végre így, de még nagyobb kiterjedésben, mind azok, kiket belső hivatás nemzetök nevelőivé avat akár élő szó, akár toll útján, s mind azon szerencsések, kik a kenyérkereset szükségsein túlemelve, idejüket minél teljesebb emberi kiképzésükre fordíthatják, s így a csakhamar eltompító s életuntsággal meglátogató érzéki gyönyörök helyett, minden változások közt vigasztaló és boldogító szellemi életet biztosíthatnak magoknak, arra képesítve egyszersmind, hogy hazájok s az emberiség jótevői lehessenek. Ezekre nézve, ha vagyonuk földbirtokban áll, kétség kívül szak gyanánt mutatkozik a gazdászati; s kíváncsok, hogy abba tudományosan legyenek beavatva, nehogy anyagi viszonyaikra nézve teljesen függökké legyenek vagy kevesbbé értelmes, vagy kevesbbé lelkismeretes tisztectől: de e mellett is maradni fog idő és kedv a jól intézett előképzés után folytatott tanulás-

ban munkát találni, mely nélkül nincs élet, s szellemi élvezet, melyek magok megúnhatatlanok örökké.

De míg e részben a divat, mint mondtam, más irányt tolt az előtérbe, kétségkívül leendő kárával a felsőbb műveltségnek; másfelül érezhető hiányt látunk a kenyérkereső sokaságra nézve reálismereteket terjesztő iskolákban. Számos község tart fen gymnasiumot, mert már *megvan*, vagy azt előkelőbbnek tekintve a deáktalan iskolánál, reá büszke. Ily jelenség kétségkívül szomorító: nem csak, mert a tökéletlen gymnasium, melyek többnyire a vidékiek, kivált községiek, káros, miután saját célját nem létesíti, de mert egyszersmind közhasznú községi reáltanodákat teszen lehetetlenné. Akkor fogunk mi a külfölddel s más népekkel szerencsésen versenyezhetni, ha a legkisebb községnek jó alreáliskolája, a nagyoknak jó felreáliskolájuk, lesz. Alkalomnak kell nyílani *minden* honpolgárnak, szűrben v. kabátban járjon az, annyi közéletre való ismereteket szerezhetni, a mennyi kell, hogy kenyérkereseti üzletét, álljon az földművelésből vagy kézi mesterségből, értelmesen folytathassa. Különben földünk végre nem fogja megbírni adóját, s a külföld nem csak kicszerzeni bőreinket, de megvarrni csizmáinkat is.

Tehát reáliskolákat mindenfelé s mindenk előtt! mert ezeket nem képes pótlani semmi! Csakhogy ezekben is azok az ismeretek, melyek az *embert* művelik az emberben, bizonyos pontig taníttassanak: a gondolkodástan az iránytannal, az embertan az erkölcestannal, a történelem a földrajzzal, nagyobb kisebb kiterjedésben; a főreáliskolákban pedig a nemzeti irodalom ismerete se hiányozzék, mikép az a külföld *minden* reáliskoláiban, még pedig nem röviden, nem felszínesen, adatik elő. Ez utóbbi oly köz birtoka a nemzet minden tagjainak, hogy abból juttatni mindennek kell, kinek egy-egy szabad órája lesz belső műveltsége bár csak némi folytatására is.

Így kívánjuk az egyik osztálynál a humanismust, a másiknál a realismust az előtérbe állítva látni; de úgy, hogy se amabból a természeti tudományok ki ne rekedjenek, sőt mint a felsőbb kiképzés lényeges részei érvényesítenek, célszerű alakításban; se innen a belső

kiképzés elemei el ne maradjanak. S ez volna a két, állítólag ellenkező, iránynak barátságos egyeztetése.

S ez az egyik, mit kimondani szívesen feküdt.

A RÉVAY CSALÁD NAPLÓJA 1555 — 1661.

IPOLYI ARNOLDTÓL.

Meae gentis familia — — praecipuum
ornamentum literas et literarum literato-
rumque favorem et amorem palmarium fa-
cinus semper duxerat.

Révay Petrus. Comment.
de S. Corona. In praefat.

A Magyar Akademia által kiadott M. Történelmi Tár III. kötete 245. s köv. II. közöltetik *Révay László* 1600—1655-diki naplójának általánosabb történeti érdekű része. Elmaradt azonban ezen kézirat azon első fele, mely a *Révay* család egyik ágának 1555-től folytatott családi naplóját tartalmazza.

A napló ezen része azonban már magában véve is nem csekély érdekű: úgy is mint egyik történeti nevezetességű családjunk, a *Révayak* nemzetségi naplója, — kikről egyikök: *Révay Péter* a „*Commentarius de S. Corona R. Hungariae*“ és a „*Centuriák*“ lelkes írója, úgy látszik, hogy csakugyan és joggal mondhatta, legalább korában, a családját annyira megtisztelő azon szép szavakat, melyeket ezen közlemény elébe jelszóul írtam. ¹⁾

De a mindeddig szinte parlagon hevert családtani irodalmunk fejlődése tekintetéből sem lesz, úgy tartom, érdektelen az irat közzététele; annál inkább, mert nem csekély beccsel bir családtani hiányaink kiegészítésére nézve; mi-

¹⁾ Schwandtner *Scriptores. Rer. Hung.* II. 431, és a „*Praefatio in Quadripartitum*“ is mondja különösen *I. Ferencről*: vir summae prudentiae, excelsi et acris animi, Juris civilis simul et patrii peritissimus, quem merito *parentem iuris Hungarici* quis appellaverit. — *II. Ferencről* is mondja Budai (Polgári Lexikon III. 174); hogy szinte „a szelid Musákkal és Themissel tartott.“ — *Lászlóról* iratunk szól.

után, mint e közleményből látható, a Révay család eddig ismeretes, — *Bél, Lehotzky* és mások által tárgyalt — hibás és hiányos nemzedékrendit és családfáját több helyt lényegesen megigazítja.

Sőt a mennyire ezen följegyzések már 1555-ben magyar nyelven keletkeztek, némileg nyelvemléki becsessel is bírnak.

Az emlékiratnak a Történelmi Tárban szinte nem említett külső körülményeire nézve megjegyzendőnek vélem még, hogy annak eredetie a Révay- Csáky-féle, jelenleg az egyik leányági örökös, *Reviczky Alfréd* úr *gondja alatt levő* beckói családi levéltárban létezik, hol azt *Dualszky János* beckói plebános úr, e hely történetének szorgalmas buvára, földözte föl, és Beckó várának és plebániájának eddig kéziratban levő jeles és kimerítő kutfői történetében felhasználta. Ennek az akademiával általa közlött egyik leiratából adatott ki a M. Történelmi Tár III. kötetében az említett általánosb érdekű részlet. Itt tehát közzé teszem a vélem már előbb közlött emlékirat családtörténeti részét, a megkívántató felvilágosító jegyzetekkel kísérve.

A kézirat, alakjára nézve, kis negyedrétt könyvet képez; lapjai nem számozvák. Több üres lap után áll a könyv címe: „*Memorabilia quae in gratae posteritatis suae gratiam industrie notavit Ladislaus de Réva m. p.*“; mire a szöveg előtt alább közlendő jelszavak következnek. Több üres lap után ismét mint újabb cím áll: „*Genealogia Familiae de Réva ab A-o 1296*“; ezután ismét néhány üres lap következik, melyre kétségtelenül a címben említett nemzedékrend volt irandó; de mit a könyv szerzője vagy nem ismert teljesen, vagy nem ért rá leírni. ¹⁾

¹⁾ Lásd a Révayak ezen nemzedékrendét nem 1296-tól, de már 1163-tól kezdve *Bél Mátyás*nál „*Notitia Hung.*“ II. 311. — egészen koráig lehozva. A család nevezetesebb férfiairol bővebben olvashatni *Schwandtner*nél: *Scriptores Rer. Hung.* II. 417. *Bél Károly* András előszavában Révay Péter *Commentáriusa* újabb kiadásához. Hol azonban leginkább csak a *Ferenctől* származó ifjabb ág, melynek ivadéka volt Péter is, az író és koronaőr, jön tekintetbe; míg jelen Naplónk

Az emlékirat szerzője, mint az előbb leírt cím tudósít, *Révay László*, ki ezen családi adatokat részint elődei feljegyzéseiből — mint maga a szövegben megjegyzi — átirta, részint pedig a saját tudomására levőket összeszerkeszté, s az egészet saját kezével leírta. *Révay László* e néven III-dik, *Révay Márton* és *Eszterházy Zsófia* 1600. született első szülött fia volt; később báróságra emelkedett. Élete egyéb körülményeiről bővebben szól ezen emlékiratnak említett, a Magy. Történelmi Társban kiadott része ¹⁾.

ellenkezőleg az *Istvántól* származó idősebb ág ismeretlenebb történetét tárgyalja. — Zavarban van, úgy látszik, *Haner* (De Scriptorib. Rer. Ungaricar. II. 64, a jegyzetben), midőn azt mondja, hogy *Révay Péter* commentáriusának már nagyszombati kiadásában, valaki az előszóban a Révay nemzetség történetét tárgyalja. Az én példányomban nem talállok mást, mint a szerző előszavát; s a mit *Haner* említ, az csak *Bél* Károly András előbb felhozott előszava lehet *Schwandtner* kiadásában, melyre másképp ő is e helyt hivatkozik. — *Lehotzky* (Hung. Stemmographia II. 339), ámbár a főnebbieket már használta, még is a nemzedékrendet szokása szerint összezavarja. Bővebben tárgyalta a családnak a XVI-ik századig virágzott kitünőbb néhány egyénét *Budai* Magy. polg. hist. Lexikonában (III. 163). — Ezen adatok szerint a család legrégibb ismeretes őse bizonyos Jakab volt, ki 1163. élt; tőle származtattatik le mintegy 1500-ig, kilenc nemzedéken át a család (*Bél Mátyásnál*. Ellenben *Bél Kár. Andrásnál* 12 nemzedék számíttatik a mohácsi csatáig) — egész a már történelmileg is ösmeretes *I. Lászlóig*, ki *Eszteleky Annával*, 1500 körül élve, nemzé *I. Istvánt* és *I. Ferencet*, kiktől az egész mai család, az említett idősb s fiatalabb ágon, mint testvérektől leszármazott. A *Révay* nevet a család Szerémségben *Réva* helytől vette, mely már *I. István* előtt néhány száz évvel a család birtokában lett volna. *I. István* és *I. Ferenc* épen a mohácsi vész korában, előtte s utána, szerepelnek. Régi nemesi címerüket 1521-ben megerősítették. (Lásd *Palma Heraldica* R. Hung. 109); majd *I. Ferdinánd* alatt magasabb méltóságokra emelkedve, házok hatalmát az ország felső részeiben is, különösen Turóc megyében megalapíták, mely utóbbinak később örökös főispánjaivá lettek. Utóbb szinte bárói, részint pedig grófi méltóságra is emelkedtek.

¹⁾ A szöveget híven közlöm egész terjedelmében, csupán a könnyebb olvasás miatt a mai helyesíráshoz alkalmazva. A helyneveknél egyébiránt ezt is érintetlenül hagytam, habár azok néhol hibásan írvák is. A figyelmes olvasó könnyen fölismerheti azonban ez alatt a hely mai nevét, mely azon korban a maitól gyakran eltérőleg, úgy a mint irva találjuk, divatozhatott.

„*Memorabilia quae in gratiae posteritatis suae gratiam industriose notavit Ladislaus de Réva. m. p.*“ Ecclesiastes 11 :
In filiis suis agnoscitur vir.

Horatius, oda 6. lib. 3.

Aetas parentum pejor avis,
tulit

Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiore.

Item : oda 4. lib. 4.

Fortes creantur fortibus et
bonis,

Est in iuvenis, est in equis
patrum

Virtus : nec imbellem ferous
Progenerant aquilae colum-
bam.

Genealogia Familiae de Réva ab a-o. 1296.

— — — — —
Révay István uram jegyzőkönyvéből irtam ki ezeket.

„A-o. 1555. Sz. Gál nap előtt való vasárnapon esküdt meg uram atyám *Révay László* uram asszonyom anyámmal *Pálffy Erzsébet* asszonynyal. ¹⁾ A-o. 1556. Sz. Gergely előtt való vasárnap hozta haza Trebosztóra. A-o. 1557. Én *Révay István* löttem ez világra, Sz. Péter, Sz. Mátyás között kedden. ²⁾

1558. Hugom *Zsófia* asszony lött Sz. Mátyás után való szombaton.

1559. Hugom *Anna* lött ez világra sz. köröszt napján virradóra.

1561. Hugom *Magdolna* lött Sz. Imre napján virradóra.

1562. Öcsém *Kristóf* lött ez világra Apró-szentek napján 28. x-bris.

1564. Öcsém *Miklós* lött ez világra Sz.-Margit asszony napján.

1565. Öcsém *Márton* lött ez világra Mind-Szent napján.

1567. Öcsém *Boldizsár* lött ez világra Sz.-Erzsébet asszony napján.

¹⁾ Az itt említett *II. László, II. István* atyja, azon főlebb a jegyzetben említett *I. István* és *Sövényházy Dorottya* fia volt, kitől, mint említettem, az idősb Révay családág leszármazott.

²⁾ Hibásan teszi tehát *Bél Mátyás* (Notitia i. h.) ezen *II. Istvánt, II. László* elsőszülött fiát harmadik szülöttéül.

1568. Öcsém *Pál* lött sz. Simon nap előtt való vásárnap.

1570. Egy hugom hat holnap halva lött.

1572. Öcsém *János* lött ez világra die 13-a Augusti.

1573. Hugom *Krisztina* lött ez világra 13. octob.

1574. Öcsém *Boldizsár*, második, lött ez világra die 13 martii.

Ezeket a fiakat és leányokat szülte *Pálffy Erzsébet* asszony ¹⁾; a ki A-o. 1576 meghalván, 25 9bris *Révay László* vette feleségül magának *Terzsaczky Orsolyát* ²⁾, melytől lött *Gáspár* fia és *Zsuzsanna* leánya. *Révay László* meghalt 1592. 3. Mart. Trebosztón.

Révay István 1598. die 18. 7bris *Szakmárt* volt szakmári magyar kapitány; feleségétől *Derzsi Margit* asszonytól maradt leánya *Erzsébet*, melyet szegény atyám *Révay Márton* feltartván, adta elsőben *Petróczy Mártonnak*; az maradék nélkül kimúlván, ment ujabban *Zsámbokréty Györgyhöz*. Attól sem maradt gyermeke. Holt meg *Zsámbokréten* 24. mai 1641, temettük ott való templomban 20. 8bris. ³⁾

Ezeket szegény atyám *Révay Márton* uram jegyzőkönyvéből irtam le.

A-o. 1598. 12. Jan. nékem *Révay Mártonnak* volt kézfogásom *Eszterházy Zsófia* asszonynyal *Trencsin* várában.

A-o. 1599. 14. Febr. volt lakodalmunk *Galanthán*.

A-o. 1600. 7. Febr. *László* fiam lött ez világra *Liptóban* *Madocsánt* 1—2 óra közt délután. ⁴⁾

Anno 1601. 17. Mart. *Kata* leányom lött ez világra *Trebosztón* 6—7 óra közt éjjel.

¹⁾ Bélnél (Notitia i. h.) *László* ezen számos gyermekei közül a nemzedékrendben valamennyi leány hiányzik, a fimagzatok közül pedig csak négy: *Miklós*, *Márton*, *István* és *Gáspár* jön elő.

²⁾ Hibásan írja tehát *Bél* és utána *Budai*, hogy *László* második neje *Dersffy Margit* volt. *Derzsi* (és nem *Dersffy*) *Margit*, mint mindjárt alább látandjuk, fia *István* neje.

³⁾ Ezen pontot már *Révay László*, ezen irat szerkesztője adta nagybátyja *II. István* jegyzeteihez.

⁴⁾ A jelen családi napló szerkesztője tehát elsőszülött fia *Mártonnak*, míg *Bél* harmadikul teszi.

Anno 1602. 12. Aug. *Istók* fiam lött ez világra Trebosztón 4—5 óra közt reggel.

Anno 1603. 2. Decemb. *András* fiam lött ez világra Madocsánt 5—6 óra közt éjjel.

Anno 1606. 17. die *Maii Ilona* leányom lött ez világra Znio alatt való lakásomban.

Anno 1608. 22. Febr. *János* fiam lött ez világra Trebosztón reggel.

Anno 1609. 2. Maii *Mária Salome* lött ez világra Trebosztón 2 óraker délután.

Anno 1610. 20. 9-bris *Erzsébet* leányom lött ez világra Trebosztón 4—5 óra közt reggel.

Anno 1612. 13. Junii *Miklós* fiam lött ez világra Trebosztón.

Anno 1616. 20. 7bris *Anna* leányom lött ez világra Trebosztón ¹⁾.

Szegény anyám *Eszterházy Zsófia* asszony meghalt Trebosztón Anno 1620. die 7. Maii; temettük el szentpéteri templomban ²⁾.

Szegény atyám *Révay Márton* uram halt meg kezemben Anno 1630. 20. 7bris Trebosztón. Temettem el 27. oct. Sz. Péteren.

Fratrum et Sororum meorum vitae.

Anna kis hugom halt meg Podhorán nényjénél *Petróczy Mártonné* asszonynál himlőben, karácson estén Anno 1620. Temettük el szentpéteri templomban.

Miklós; atyánk halála óráján szorgalmatosan komendálta nekem; azért, levén magának is kedve tanuláshoz, elsőben Bécsben taníttattam, azután Grécben. Emberkort érvén papságra adta magát; egynéhány esztendeig volt szombati kanonikus. Káptalan missiójában járván, elragadják az lovak, kiugorván kocsijából lába törik, melyet az borbélyok nem gyógyíthattak. Sok szenvedés után halt meg 27. febr. Szombatban. Temettetett ugyanott 4. Martii.

¹⁾ Bél i. h. *Márton* ezen számos gyermekei közül ismét csak négy fiút említ: *Miklóst*, *Lászlót*, *Jánost* és *Andrást*.

²⁾ Ez, és innét kezdve a többi már *László* saját feljegyzése.

Erzsébet. Atyám halála után vettem magamhoz *Zsám-bokrét Györgyné* asszonyomtól nénemtől. A-o 1630. 2. Xbris ígertem *Pongrácz Dániel* uramnak; az nap gyűrűt is váltottak. A-o 1631. 9. 9bris lakodalmat szolgáltattam neki *Bec-kóban*.

Mária Salomena. Az úr nagysága Palatinus uram akaratjából az én kézfogásomkor *Lakompakon* adtuk *Örsy Zsigmond* uramnak, szegény atyám hire nélkül, mivel egyáltalában katolikusként adni nem akarta. A-o 1630. 4. Februarii.

János. Elhagyván *Forgács Miklós* kassai generális szolgálatját, az úr Palatinus uram ő nagysága maga udvarába vette. Anno 1635. 25. Junii Bittse iránt Vág vizében fürdővén belé halt. 27. temettük el bittsei templomba, noha még meg nem gyónt volt.

Ilona. Szegény anyánk halála után vette magához *Illésházy Gáspár* asszonyom. Eltökélt szándéka volt, hogy soha férjhez ne menjen, noha egynehány szerencsési voltak; azután valami későre reá beszéltük, és Anno 1536. 28. 7bris adtuk *neboyszai Balogh Ferenc* uramnak; lakodalmat szolgáltatott Bánban *Illésházy Gáspár* uram. Halt meg *Galgócon* 5. febr. 1653. kívánsága szerint ott való magyar templomba temettem el: 5. Martii A-o 1653.

András. Iskolát elhagyván inas esztendőket töltött *Illésházy Gáspár* úramnál. Azután vette *Eszterházy Miklós* Palatinus úr ő nagysága maga udvarába; holott egynehány esztendeig komornyik lévén, Anno 1635, 25. 9bris veszi el *Koháry Péter* uram leányát: *Koháry Kata* asszonyt ¹⁾. Lakodalmat szolgáltatott nekik az úr ő nagysága Pozsonyban octava alatt.

Révai István. Elhagyván az iskolát inasul szolgálta Palatinust *Forgács Zsigmondot*. Azután 6 lóval szolgálta *Turzó Sztaniszlót* Palatinust. Azután ment Portára; onnét megtérvén, az úr *Esterházy Miklós* uram ő nagysága udvara népének volt kapitánya. Mikor ő nagysága Kassára ment, *Rákóczi Györgyöt* akarván prohibeálni az erdélyi fejedelemségtől, az ő folségétől császártól adatott plenipotencia mellett tette to-

¹⁾ Hibásan nevezi tehát Bél *Koháry Krisztínának*.

kaji főkapitánynya. Halt meg nőtelenül A-o 1653. 25. Jan. thallyai házánál. A testért magam mentem, szentpéteri templomba szegény szüléink mellé temettettem becsületesen. A-o 1653. 7-a 7bris.

Révay Kata. A-o 1623. adta szegény atyám *Bossányi Imrének*, attól fia *László*.

*Fiaimnak és leányaimnak születésük napja.*¹⁾ A-o 1631. Die 3-a April. születik *Ágnes* leányom két óra tájban délután Trebosztón; ugyan az nap estve felé, körösztés után meghal. Die 11. Maii temettem el szentgyörgyi templomban Turóc vármegyében.

A-o 1632. 14. Julii sz. Bonaventura napján születik *Mária Magdolna* leányom Trebosztón; hal meg himlőben 1640. 23. apr. Beckóban, temettettem Újhelyben 7. Octobris.

Anno 1634. 25. Januarii sz. Pál napján születik *Franciska* leányom Beckóban.

Anno 1635. 25. Maii születik *Krisztina* leányom Trebosztón.

Anno 1636. sz. Lukács napján 18. oct. születik fiam *Elek* Beckóban, 6 órakor estve, kettős jel alatt.

Anno 1638. 15. Aug. születik leányom *Veronika* Trebosztón. Halt meg Csasztkócon Anno 1640. 23. Aug. temetem újhelyi templomba 7. Octob.

Anno 1641. 8. apr. születik fiam *Tamaskó* Trebosztón.

Anno 1642. 18. oct. születik *Klára* leányom Beckóban.

Anno 1648. 16. 7bris, mely esett Kántorszzerdán, született fiam *László* Beckóban, sub signo virginis.

Anno 1649. 1. Xbris, születik *Zsigmond* fiam Beckóban, két óra tájkor ejfél után, skorpio alatt.

Anno 1651. 6. Julii születik leányom *Julianna* Beckóban, 2 órakor délután, halak jele alatt.

Anno 1657. 28. Maii születik másik fiam *Tamaskó* Beckóban.

Anno 1661. 7. Jan. hal meg *Franciska* leányom Udvardon, a ki három esztendeig élt uránál. Kis fia *László* ki A-o

¹⁾ *László* feledti itt neje nevét előre bocsátani; mint a M. Törtenelmi Tárbán közlött további életiratában és Bélnél is olvashatni, az: *Homonnai Drugeth Erzsébet* volt.

1660. 27. Oct. lött volt világra, Beckóban halt meg utánna 19. Jan. Temették el őket soproni barátoknál 30. Maii¹⁾.”

Itt következik már a M. Történelmi Tárban kiadott további részlet, melyet ezennel kiegészítettünk²⁾. Az ezután következő lapok még néhány érdektelenebb magán jegyzetet foglalnak magokban. Itt elég legyen ez által is figyelemztetni: mily becsesek hasonló családi jegyzetek családunk kiegészítésére s ez által általánosb történelmünkre nézve is.

A DÓZSA-PÓRHAD EGYKORU EMLÉKE.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

A Magyarországon 1514-ben *Székely Dózsa György* fővezérlete alatt dühösködő parasztlázadásnak történetét írta le *Taurinus (Stieröxel) István* gyulafejevári kanonok ily cím alatt :

„*Stephani Taurini* Olomucen. Stauromachia, id est Cruciatorum Servile Bellum. Quod anno ab orbe redempto post sesquimillesimum quartodecimo et Pannoniam, et Collimitaneas provincias valde miserabiliter depopulaverat. In quinque libros summatim digestum. Ejusdem Index eorum, quae in hoc opere visa sunt annotatu digniora.“ — A könyv végén: Impressum Viennae Pannoniae per Joannem Singrenium.“ — Negyedréten, esztendőszám nélkül. — Ezen munkát, nagy

¹⁾ László ezen számos gyermekei közül a Bél által közzé tett családfa csak hármat ismer: *Eleket, Lászlót, Zsigmondot*.

²⁾ *Révay László* e napló íróját illetőleg, azokon kívül melyek a Történelmi Tárban a báró *Mednyánszky*-féle levéltár okmányai regestáiból egyéb életkörülményeiről szólnak, megjegyzendő még, hogy *Dualszkynál* Beckó várának kéziratban lévő története adatai szerint: 1667. halt meg, és végrendelete szerint a beckói plebániái egyházban, más előbb elhunyt neje mellé temettetett el.

*) Közli *Vass József* kolosvári lyceumi tanár és könyvtárnok.

ritkasága miatt, újra közrebocsátotta 1809-ben Engel Keresztély: „Monumenta Ungrica“ című nyomtatott gyűjteményének 111-dik lapjától kezdve a 184-dik lapig. — De szint oly ritka a következő című könyv is:

„Odeporicon, id est Itinerarium Reverendissimi in Christo Patris, et Dni D. Mathei Sancti Angeli Cardinalis Gurensis coadjutoris Saltzburgen: Generalisque Imperii locumtenentis, quaeque in conventu Maximiliani Caes. Aug. Sereniss.que regum Uladislai, Sigismundi ac Ludovici memoratu digna gesta sunt, per *Riccardum Bartholinum* perusinum aedita. (így!) Cum gratia, et privilegio.“ — A könyv végén: „Hieronymus Vietor opus impressit Viennae. Impensis Joannis Wideman Augusten: quod impressioni XIII. Kalen. Sept. datum est, absolutum vero Idibus Septemb. Anno Domini M.D.XV.“ Negyedrében, 16 ívre nyomtatva. — Ezen könyvnek D.II. alatti lapján az említett pörzendülésnek története egykoruan, s röviden így íratik le:

„Pannonos ¹⁾ cum diuturna, gravi que servitute preme-
rentur, quemadmodum jugum excutere possent, meditaban-
tur. Cardinalis Strigoniensis (*Bakacs Tamás*) cum populis cru-
ciatem (így!) promulgaret, ad facinus iter praebuit, trecenti
enim fere ab initio nomina dederant, sed paulatim multitudo
crevit, Ducemque *Georgium Zechelium* (*Székely Dózsa Györ-
gyet*) elegerunt. Hic cum quater duello Turcas profligasset,
propter res fortiter gestas summo in honore apud regem ha-
beatur, sed cum nihil mercedis ob exantlatos honores, par-
tasque victorias a quaestore, cui rex mandaverat, percepisset,
indignátus ultionem meditabatur, paulo post regium exacto-
rem, tribus millibus ducatorum arreptis, interfecit, minatus
etiam se Turcarum partes sequuturum. Id cum Pannoniae rex
intellexisset, (nam is *Belgradi* arcis praesidium tenebat, ubi
militum manus ad arcendos hostes semper excubabat) veritus
ne Turcis regni obices aperirentur, illum ducentis ducatis,
equisque duobus auro, argentoque phaleratis donavit. Dum
haec aguntur, Selimus Turcarum imperator cum oratore regis
Pannoniae foedus iniit. Id cum rex, regnique duces rescisse-

¹⁾ Értetik a magyarországi parasztság.

rent, rem occultare, atque in aliud tempus bellum in Turcas suscipiendum consulere, animosque, quantum poterant, ab incepto retrahere. Verum qui nomina pro cruce Christi dederant, rem damnare, impiumque esse, nec dignum pannonico nomini, nisi Christum sequerentur, asserere, atque deinceps de iis, qui incepto obstarent, se supplicium sumpturos palam dicere. Cum itaque nihil proficerent, cumque maximo odio, invidiaque praelatos, principesque, a quibus saevissime expilabantur, prosequerentur, *Georgium* duces primo, deinde regem creant, crescenteque in dies servitiorum multitudine, *Joannem* quoque *Georgii Frutrem* (*Székelly Dózsa János*), *Laurentium presbiterum* (*Pap Lőrincet*) hominem deperditum, audacissimumque, ac *fratrem Michaellem* duces creaverunt; hic mitis ingenii fuit, astu doloque insignis. Li ergo validissimis copiis (octo enim exercitus fuisse memorantur) cum in pannonia crudelissime grassarentur, praedae aviditate, quam quotidie exercebant, corrupti, arma, quae contra Turcas principio sumpserant, in viscera patriae converterunt, atque tam impie malitiam exercebant, ut nobilissimis quibusque jugulatis, uxoribus, liberisque necatis, bona diriperent, alii stupro virgines corrumpebant, maritisque palo affixis, uxores in conspectu obscene demolibant. *Episcopum Schinadiensem* (csanádi püspök *Csáki Miklóst*) ¹⁾ cum interceptissint, virum et prudentia et integritate memorabilem, palo per viscera transacto, necaverunt. Idem se et Strigoniensi, Quinqueecclesiensi, Palatinoque, viris honestissimis facturos minitantes, in regem minime saevituros affirmabant. Itaque quamplurimis devastatis castris, regionibus depopulatis, innumerisque nobilium interfectis, animosiores facti, *Budam* versus copias moverunt, usque Danubium ad *Pestum* oppidum castra metati sunt. *Budae* adeo tumultuatum est, ut cives urbem deserere aliquando cogitaverint. Sed cum consultando tempus terunt, *Bornemissa*, cum omnes ad propiorum ripam naves traxisset, Danubium cum parte copiarum transfrenatus, eos quasi oscitantes aggressus est, quos prope pagum *Subad* fudit, fugavitque. Budenses victoria elati, al-

¹⁾ Lásd : „Batthyány Episc. Csanad.” 127. lapon.

terum exercitum ad oppidum *Pazcho* deleverunt, tertium ad *Seyves*, quarta autem pugna, quae circa *Debre*, *Themsivarque* (Temesvár), quod contra Turcarum incursiones praesidium est, a *Joanne* (*Zapolya*) Jazygum, i. e. Transylvaniae principe, cum diu, ancepsque certatum fuisset, profligato tandem exercitu, *Georgius* (*Székelly Dózsa György*) rex captus est, quem inter duas scalas religatum, a latronibus suis, quos more patrio bestias vocare solitus est, devorari jussit, *Joannes* vero frater, post candentem galeam capiti impositam, in quatuor discreptus partes est, militum autem alii ad palum fixi, alii exenterati cum longo vitae cruciatu feruntur. Circa autem *Waradinum* cum *Laurentio presbitero* ita pertinaciter pugnatum est, ut tria hominum millia desiderata fuerint. Ducem et assatum, et a suis exesum ferunt. Ultimus *Michael*, quamquam et circa *Bachyam* et *Bayam* pagos reliquiae copiarum profligatae, prope *Syrminum*, cum fortiter pugnaret, victus est, reliqui autem, qui vel vinci, vel capi non poterant, ad inhospita montium fuga salutem sibi comparaverunt. Talis itaque exitus servili conspirationi datus.“ — *Cuspinianus János* ily című munkájában: „Congressus et Celeberrimi Conventus Caesaris Max. et trium Regum Hungariae, Bohemiae, et Poloniae In Vienna Pannoniae mense Julio. Anno M.D.XVI. facti brevis ac verissima descriptio,“ — ezen pörzendülésnek iszonyúsága, s annak Bartholinus Riccárd általi leírása fölől (melyet most közlöttem), ily itéletet hozott 1515-ben: „quod seculum mihi narrabit simile facinus? quis unquam talia aut legit aut audivit? sed longe majora sunt, quam quae scribuntur, multa enim ob pudorem nemo scribere audet.“ —

Ugyan ezen könyvnek H. 2. jegy alatti lapján olvasható következő szavakkal emlittetik Zapolyai Jánosnak I. Ferdinánd házassága elleni 1515-beli törekedése: „Dum itaque musarum svavitare delectamur, rumor increbruit (hic Posonii), Joannem Vayvodam cum quinque millibus Pannonum a Turcis fusum, fugatumque esse. Is enim cum cis Danubium esset, ut aliquod egregium navaret opus, pontem in fluvium jecit, oppidumque Sarnoviec ad alteram ripam obsedit. Turcae collectis undique militibus, Pannonum castra aggressi sunt, tantaque ab iis strages illata, ut aegre Vayvoda saucius

cum paucis evaserit. Alii factum Ducis culpa dicere, alii exploratorum incuriam accusantes, defendere, atque ut cujusq. odium, ac benevolentia erat, rem culpa dignam, aut indignam facere. Sequenti die, ut cladem tegerent, laevius factum vulgari. Velites scilicet trecentos a Turcis, qui in insidiis erant, intercaeptos, caesosque. Verum, ut prior fama fuit, praesidium, quod illic tenebatur aviditate gloriae, a Vayvoda amisum est, *qui cum Regis Uladislai filiam sibi in uxorem dari urgentissime efflagitavisset, et quo minus cum Caesare affinitas contraheretur, pro viribus obstitisset*, aliquid praeclarum, gloriosumq. moliri tentabat, ut inde sibi Regis benevolentia, regnique favore comparato, quod optabat, facilius consequi posset. Sed longe aliter, quam sperabat, accidit.“ Ezen adat annyival is inkább érdemli historiai figyelmünket, mivel oly egyén által iratott, a ki ugyan azon időben II. Ulászló udvarában vala, s következőleg a dolgot hitelesen tudhatta.

VITÉZ JÁNOS ÉS EPERJESI JÁNOS 1514-beli EMLÉKEZETÖK.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

Előbb váradi püspök, azután-esztergami érsek Zrednai Vitéz János († 1472. aug. 9.), nem csak polgári érdemeiről, de tudományos műveltségéről is első Mátyás király idejében oly annyira ismeretes volt, még hazáján kívül is, hogy az akkori külföldi tudósok barátságát, társalgását, és tudományos tanácsát örömezt keresték. — Így p. o. kereste meg ötödik váradi lakában amaz azon időben oly annyira híres csillagász Regiomontanus János is, a ki *Peurbach Györgynek*, általa rendezett csillagászati abroszait Vitéz Jánosnak nem csak ajánlotta, hanem Vitézzeli társalgásának emlékéül *váradi égabroszoknak* is nevezte, valamint ez a következő című könyvnek tartalmából kitetszik:

„Tabulae Eclipsium Magistri Georgij Peurbachij. Ta-

*) Közli Vass József, kolosvári lyceumi tanár és könyvtárnok.

bula primi mobilis *Joannis de Monte regie*." — A könyv végén : „Absolutum est hoc illustre Tabularum Eclipsium, et Primi mobilis opus Arte, et industria solertis viri Joannis Winterburger. Impensis vero Leonardi et Lucae alantse fratrum Civium Viennensium. Anno Christi 1514. Idibus Aprilibus. Elimatum denuo et recognitum summa cum diligentia a Georgio Tannstetter Collimitio Artium, et Medicinae doctore, Nec non Astronomicae rei Professore ordinario Viennae Austriae. Imperante invictiss. Romanorum Imperatore Maximiliano Caes. Aug. P. F. P. P." — Egész rétben.

E könyvnek második lapján találtató ajánlólevélben, melyet Tannstetter György Resch Tamáshoz írt, a többi között ez mondatik : „Suscepi igitur praestantissime Thomam jam primum praelo excusas tanti Mathematici (Peurbachii) tabulas, quas Joannes de monte regio authoris discipulus *Waradinensi Episcopo* dedicaverat ¹⁾ et *Waradienses tabulas* appellavit."

De érdekes e könyvben még az is, hogy, következvén az említett ajánlólevél után a „Praefatio Magistri *Andreae Stiborii Boij*," abban egy más tudós hazánkfiának emléket is leljük : „Potissimum hoc aureo saeculo, quo et versis literis scribere usus inolevit (értetik a könyvnyomtatás) caepit et Mathematicorum multitudo per universam pene germaniam increbrescere. Claruerunt Viennae praenominato cum doctore Theologiae Joanne Phortzn, Magistro Kupfersperger, *Joanne Epperies*, Joanne Dorn : monacho predicator," sat. — Be kár, hogy Eperjesi Jánosról ennél többet nem mondhatunk. — Lám, ha a most említett könyvnek vagy egy példánya a jelenig meg nem maradott volna, bizonynyal e ritka könyvvel együtt hajdani tudós honfink Eperjesi Jánosnak is emlékezete örökre elnémult volna.

¹⁾ Vesd össze itt azokat, a melyek a Tud. Gyűjt. 1829. XII. 88, és 89 lapon mondatnak.

EGY ÉRDEKES ADALÉK A MAGYAR IPARTÖRTÉNETHEZ.

LUGOSSY JÓZSEFTŐL.

MŰVEK ÉS MUNKÁK ÁRSZABÁSI 1629.

ANNO DNI MILLESIMO SEXCENTESIMO VIGESIMO
NONO, DIE VIGESIMA MENSIS AVGUSTI.

Statuta Dominorum juratorum Nobilium oppidi Szigeth et totius Universitatis ejusdem oppidi, cum caeteris annexis puta Hoszszu mezö, Teczü, Visk, Huzth primarijs judicibus et vice judicib. praesentibus et consentientibus, in congregatione Tecziana.

MI MARAMAROS VARMEGIEBEN LAKO NEMES ES PARAZT TIZTVISELÖK, SZIGETRÖL AZ EGÉSZ NEMESSÉGH KÉPÉBEN VALAZTOT KÖVET SZIGETHI SZÁSZ MIHALY, AZ SZIGETHI FÜ BIRO KÉPEBEN TANACZIVAL EGGYÜT, SZIGETHI NYERGES IMREH HOZZU MEZÖRÜL VARGA THAMAS, TÖRÖ DEMETER. ROSZ JANOS TECZI FÜ BIRO TANACZIVAL EGGYÜT, VISKRÜL FAZAKAS IMREH, BAKOCZ JANOS, HUZTROL LOVÁSZ GIÖRGY ES KOTOR MIHALY. Adgiuk ertesere es tuttara mindeneknek az kiknek illik jelen valoknak es jövendö belieknek hogi mi communi consensu, voto, et suffragio, az felül megh nevezet Maramaros Vár megyeben az öt varasokban lako Nemes es köz rendek megh eggiezven, mikoron lattuk es eszwnkben vöttük volna azt nylvan hogy az Mester es mives emberek söt minden rendek az ü sorsokkal es allapattyokkal, illendeö nyeresekkel megh nem elegendninek, az közönséges tarsasagnak nagi fogiatkozásara es nylvan valo karara ujjab ujjab modot es regulat hozvan be, ki ki az ü mesterseget csak merö kereskedesre forditana, az ü mivet azon igiekeznek mentül fellyeb nyeresegnek örülvén el adhatna : teczczek az mi ne-

künk hogi ez modnelkül valo szertelen nagy abusust tollal-
nok, az reghi keresztieni usust pedigh helyre allatnok. erre
nezve öt varasul mind az Nemességh s. mind pedigh az köz
egieb rend reszeröl követeket valasztvan, az közöönseges
giulesnek helyre ugi mint Teczü Várasaban jo Lelki isme-
rettel az menire Isten ajandekát nyuytotta, így végeztünk es
limitaltunk.

Az Mészáros Mesterek miképpen adgiak az ökor, tehen, Ba-
rany husokat, faggiaval, s' bürével.

Az jo tehen hus, es jo Berbecz hus, es az tört Czapp
fel garason, majat tüdejét, es tökit rea ne hannia, az kezke
hus egi pinzen ligien. az mely hus Vékony akar Tehen hus
akar Berbecz hus ligien egi penzen fonttya, az feiös Juh hus-
is egi pinzen.

Az mely marhat szán avagy Szekei ronczott, avagi
valami vad marta, azt az Biro hire nélkül az Mészáros ki ne
nyuzza, ha ki nyuzza biro hirivel egi pinzen ligien fonttya.
Az Turonak fontyat adgiak pedigh pro denar 4.

Az Tehen bürnek az Java egi forint (az ki legh jobb)
es negiven pinz. Azon kívül az kj alab valo egy forint. Az ki
mit ér az Bür megh mutattya, Egi io öregh ökeör bür flo-
ren. 2.

Az io öregh kész bört harom forinton. Az Berbecz
büreök, harmadfelevel, de Barany bört rea ne vessen. Az io
czapp bör az ki legh jobb denar hatvan. az többit az Berbecz
büreök közze hannia. Az font pedigh midenik Varasban egy
ligien, ha pedigh az kicziny font liszen, az Beezi fontot ve-
giek elő. Az faggiunak az ara az ki io denar. ött. fonttyanak.
Gyerttya mas fel arász ligien es kettejvel jaro.

Az Varga Mesterekről.

Az Ferfinak valo jo öregh saru szekernye egi forint,
fejeles denar. 40. Ferfinak valo köteös czipellyüs den. 33.
Szarasz czipellyüs denar. 40. Terdigh valo szekernye den.
80. Kötetlen czipellyüs den. 32. Aszszoni allatnak valo io
egi talpu saru. den. 60. Az ket talpu öregh azzoni ember
saru den. 60. Feielestöl ki piros denar. 32. Fekete feieles
sarutol den. 28. Tizen ket esztendeös Leanzonak valo piros
sarutol den. 40. Tiz esztendeös ferfi es Leanzonak valo sa-

rutol den. 28. Kis Gyermekeknek valo saruczkat den. 12. Egi aszszoni ember saru talpalastol den. 15. Az Szekeresek az Varga Mestereknek egi io szeker czer fat hozzanak pro den. 50. Az kit maga keszet az Varga Mester den. 25. Egi ökör bür ki keszetesere az gazda adgion den. 50. Egi Lo bör den. 55. Egi tehen bör 40. kisseb 32. tino bör 25.

Az Czizmadiakról.

Egi öreg h Karmasin czizmatt floren. 2. Kordovan Sarga czizmat floren. 1. den. 50. Sattiant p. floren. 1. Jo czapp bürböl czinalt fekete czizmatt pro floren. 1. Kecze börből czinalt fekete czizmat den. 80. Anal alab valo. den. 70. Juh börből czinaltat p. den. 60. Egi io feielestöl, czap es keczke börbül den. 40. Az sarga papucz egi forint. Az fekete ötven pénz. Hogi ha pedigh az czizmadja, avagy akar mellik mester ember nem akarna Varasunkbeli embernek mivelni mi vét elő nem adna az conclusio szerint büntettség azon péna alat ligien.

Az Szigiarto Mesterekről.

Egi io veres hamot pro denar. 32. Az Feir hamot az ki ket szeres denar. 25. Az veres fekete io féket czerest szekeres lonak valot den. 33. Az kantar az ki io ketszeres den. 25. Egi szal io fekemleő szi pro denar. 5. Boczkor szjj den. 3. ökeör hayto ostor az ki io den. 5.

Egi Lo hayto io öreg h ostor denar. 16. Az Gazdanak az maga giartottatot börből czinallyon egi hamot ket szeresen p. den. 6. szekeres féket czeres börből az gazda böreből den. 10.

Az Kovacz Mesterekről.

Az Kovacz egi öreg h erős uy patkot magonk vasabol szegestöl négi pénzért üssen fel. Oczka patkot üssön fel maga szegivel denar. 3. Ha az kovacz maga vasabol czinallya, szegestöl, üsse fel p. denar 8. Az kerek talpaba valo singh szeget az kovacz negivel verie magunk vasabol, egi penzert. Ökör szeker türe valo marok vasat eggiet pro denar. 5. Az tengely hegire valot pedigh den. 4. Egi lo szeker tengely türe valo marok vasat p. denar. 4. Az tengeli hegire valot p. denar 3. Kerek talpara valo vas liukastasert p. denar. 3. Egi öreg h fey szet maga vasabol aczellyabol pro den. 25.

Jo farago szekerczet az ki io p. den. 35. az aczelasaiert den. 20. feysze aczelastol den. 20. maga aczeliabol. Az Szenet az kovaczoknak hozzanak az szekeresek az also varasok. . . . egi szekerral p. den. 20. az Szigethiek pro denar. 25. Egi lapos vas Nadlastol adgianak d. 20. Egy czoroslyatol den. 15. Lemes es czoroslya elesestöl ket ket penz. Négi ökör uthan valo jo szeker vagi szan fajert den. 25. 6 ökör uthan denar. 32. 8 ökör uthan valo io szeker vagy szán fajert denar. 35.

Az Fazakas Mesterekröl.

Az Fazakasok mas fel szaz fazakat adgianak pro floren. egy. azok közzül ligien files fazek 54. azok közzül ket teivel jaro Negiven négi, azokis io főzeő fazakak legienek. Öregh fazek azok közt ligien Niolcz. Az ki agiagot hoz nekik, egi negi avagi öt lovu szeker agiagtól vegien den. 25. Egi szeker aszszu bik fat hozzanak p. den. 40. az haraszt aszszu fat egi szekerral den. 33. Az tölgi erdőt az ki vagia, avagi hanttya toties quoties raita tapasztaltatik fl. 12 büntetessék.

Az Kerek gyarto mesterekröl.

Egi io ökeör szekerbe valo kereket eoreget p, denar. 75. Egi Lu szekerbe valo öregh kereket pro denar. 60. maga faiabol. ökeör szekerbe valo kerek falazastol den. 18. Lu szekerbe valo kerek falazas den. 15. Egi rud czinalas tengelyestöl eökeör szekerhez valotol den. 60. Lo szekerhez valotol den. 40. egi tengely czinalastol den. 10. fel vagasaval.

Az Szantas felöl.

Az nyari egi hold föld ugarlastol denar. 60. Az öszi be vetes ért, pro floreno. Vessenek be egi holdot tavasszal egi hold föld vetésért adgianak szaz negiven pinzt. Egi szeker széna be hozastol az ki tavul den. 25. Az ki közelb den. 16. Itt Szigethen, pedigh ökreös szeker széna hozastol den. 32. Gabona Kalongia be hordastol, mindenik kalongiától az ki közel egi egi penz. az ki meszszeb den: masfel pénz, az ki igen mesze den. 2.

Az Halaszokrol.

Az halasok az Galoczanak, pistrangnak, lepeni hálnak, czukanak fonttyat den. 3. Az Marnanak, paducznak Telínek, fonttyat

ket pincen. Az apro feir Varsabeli halakat az menyhallal fontal merjek es egy egi pinzen adgiak fonttyat az piaczon, Hadnagi es biro hire nélkül az maga Varasabol ki ne vigie, berbenczebe sozvan.

Az Lakatos Mesterekről.

Egi öreghez zabolatol ha megh onozza az lakatos az maga onnyabol den. 20. ha egi kengiel vasat egi ötöt szepen megh onoz den. 25. az valczaga.

Jo aytora valo zart szepet minden hozza tartozokkall az mi hozza kell, adgion egi forintert maga fel szegezze. Alab valot p. den. 60. Ladara valo zart jot hozza valoiaval p. den. 50. alab valot p. den. 40. Igen szep zabolat adgion ötven penz. alab valot negiven penz. Egi sarkanttyut szegezzen fel pro den. 5. Egi czizmat Patkollyon p. den. 10. Egi Karmazin czizmat igen szepet patkollyon p. den. 12. Egi par ujj Sarkantiutol fel szegezesevel adgianak den. 25.

Az Szücz Mesterekről.

Egi eöreghez barani bört czavallyon negi pinzert, hasi barani bört ket pinzert, annal appbat. p. den. 1. Egi Roka bör czavalastol den. 6. Egi nestöl den. 5. Egi Farkas börtöl den. 25. Egi io mente bellestöl az gazda maga bellest advan ha fel toldozza. den. 50. Kész bellest az kit össze nem kel toldozni den. 25. Egi azzoni ember ködmentöl az gazda büreből den. 75. Tizen hat esztendeos leannak valo ködmentöl den. 60. Az Igyartok. Egy kez jjat pro denar. 75. adgyanak.

Az Szabo Mesterekről.

Egi eöreghez karasia dolmant, kit mind allyaigh merön megh bellenek hoszsztat minden szerszamát ember megh advan, adgianak tülle. den. 70. Fel szer dolmantol karasiatol hosszutol ki alat vazson vagion den. 60. Egi karasia dolmantol övigh bellettöl kurtatol den. 50. Egi hoszszu granat avagi skarlat dolmantol flor. 1. den. 25. Egi aba köpeniegh czinalastol den. 40. Egi karasia es Saja Nadragh czinalastol den. 32. Kapczos sinor nélkül valotol den. 20. Granat es Skarlat nadragtol sinores kapczostol den. 50. Köz poztobol valotol den. 20. Köz poztobol valo mentetül den. 40. Aszszeni ember szokniatol ki s czer Fodor Brassai es karasia p bol valotol den. 60. Egi kapczos Gom-

bos dol maniert ha merön megh 75. Egi bellet süveget, bellés ala valot den. 12. czinallyon, adgia az gy faylondis szokniatol peremestől p. flor. 1 |. 25.

Egi Valba vagot től den. 50. ha hoszszu ujjú es Galleros. flor. unum. Tizen ket esztendeős leani giermeknek valo szokniatol den. 32.

Az Cziszar Mesterekről.

Egy dömöczki szablya tiztitastol, Fringiatol, pallostol, hegies törtöl den. 25. Czetneki szablya tiztitastol den. 12. Egi igen rozdas sisak tiztitastol, den. 40. ki nem igen rozdas den. 28. Egi szablya hively czinalastol vert bürrel boritottat, czinallyon az cziszar den. 50. Vasari mivet alab valot den. 40.

Az Kalmarokrol.

Mikor az borsnak fonttyat egi forinton veszik, fertomat p. den. 16. adgiak. Az Pappirosnak arkosat p. denar. $\frac{1}{2}$ az ki io.

Az Soo szallitasrol.

Száz Sootol ket forint ha le szallittyta. az ki io szaly ket forint. Elseö Kormaniosnak Tisza beczik R. 1 |. 25 utolsónak R. 1. Teke hazaigh az elseőnek egi forint, az farkon allonak den. 75. Kosttyara harom font szek hus, hus, ha szalonnat ad egi egi font Tisza beczieh. ha pedig hust es kenieret nem ad, az gazda adgion mindeniknek Beczieh husz husz pénzt. Minden szal be furdalastol, egi egi szaltol, egi pinz

— — — — —
 Bani . . . r 14 denar Mih ser denar 12 szam egi penzel fellyeb kezdgiek hogi ha Szöleösi avagi Berexaszi leszzen, az Gyulaj es Ardaj bornal ket pénzel fellyel leszzen pro valore, et qualitate hogi ha megh érdemli. Az nemes Hadnagi pedig es az Varas biraja ugi kezdgiek hogi se attyafisagért se baratsagért se egieb respectusért avagi ajandekért szajak izit el ne hadgiak, hanem az mit ér azon kezdgie, ha valaki az ki kezdet io bort miscualna, es megh bizoniosodnek, tizen ket forintra büntessek.

Az Berbeczekről.

Ha valaki az Berbeczeket itt az mi hatarunkon megh hizlallya, hir nélkül, (se mészaros se köz ember) innét ki ne haycza sub poena floren. 12. az berbeczis pedig oda liszen.

Conclusio.

Hogi ha pediglen, ez közönséges, egienleő akaratból concludalt es definialtatot Vegezesünkett eőt Varasul mind az Nemes es köz rendreöl valot, valamely Mester avagy mives ember maga negedsegeből in toto vel in parte violalna avagi fel bontana, megh nem allana elseöben tizen ket Magyar forintra büntettessek az Tiszt viseleöktöl, eggiet ertvin, ha azzal nem gondol, vakmerösegre vetemedven, maszodzor rayta eretik, tiztitül privaltassek es foztassék megh. ha Szigethen vagi Huzton avagi akar hul magat valaki opponalna az tisztek ellen, Huzthi Capitan Uram juxta poenam supra pscriptam büntesse erdeme szerint. Hogi ha pedig az tisztek ugi mint az Nemes Hadnagi es az Birak megh nem büntetnek az engedetleneket az végezes szerint 24 forintra büntetessenek az Varasoktol. Az mint egienlőb. concludaltuk. In cuius rei testimonium roburque perpetuum communi suadente justitia sigillum nrum authen. apponi curavimus. Datum in pdicto oppido Sziget dje et anno in ttis. Scripta p. manus Georgjj Szalaj de Szigeth.

Mily gazdag tára hajdani bútoroknak, viseleteknek, szokásoknak! Sok érdekű többek közt hajdani ipar s kereskedésünk, magyar házi élet és szokások buvárinak, korfestőknek s regényíróknak. Az ijgyártó már meggy kifele a divatból, s külön rovatot nem érdemel, csak a szűcs-höz függesztetik; paizs és vért eltüntek, csak sisak, és az is igen rozsdás, szerepel. Puskák, pisztolyok még nem általános divatúak. S mily bélyegző, hogy a kalmárboltban borson s papiroson kívül minek sem szabatik meg ára, mintha e két cikken kívül nem is volna egyéb benne. Annyi bizonyos, hogy fő cikkek valának. — Nyelv tekintetében is gazdag műszóhalmaz, s mily jeles kifejezések: *öt városul, százok izét el ne hagyják, megbizonyosodnék, maga negédségéből* stb. Egyes szók közül csupán a *fékemlőhöz*, mint igen szokatlanhoz írok ki egy párhuzamos helyet Haller János Hármaskönyvéből 315. lap: „kin megörülvén kapja a lónak fék-memlőjét, hogy el-mennyen véle.“ Ismét egy 1723-diki magyar halotti beszédben: „mikor valamelly közönséges Társaság-

ban az Igazgatásnak fékemplőjét buja ember tartja kezében“ stb. Még ritkább szó ennél az *eremlő* = kantár, mely már csak mint népszerű csillagismeai név él némely tájakon, könyvben csupán egyetlen helyen láttam.

Eredetie a m.-szigeti nemesség levéltárában őriztetik, egyetlen (összeraggatott) darab négy lábnyi hosszú papíron. E külön alakért azonban hajtásainál néhány szavak és sorok kienyészttével lakolt, mik itt pontozással jelelvék*).

IRODALMI NAPLÓ.

— *Irodalomtörténet.* — *A magyar nyelv és irodalom Kézikönyve* a mohácsi vésztől a legújabb időig, vagyis az utóbbi három század kitünőbb írói és költői, életrajzokban és jellemző mutatónyokban feltüntetve. Kiadta *Toldy Ferenc*. Második kötet: a XIX. század költői, Kazinczy Ferentől Arany Jánosig. Pest, Heckenast G. tulajdona. 1857. Kir. 8r. XII. l. és 848 szelet. Füzve az első kötettel együtt 4 ft.

— *Szép irodalom.* — *Őszi Lombok.* Császár Ferentől. Két kötet. Pest, 1857. nyom. Kozma Vazulnál. 16r. 142 és 159 l.

A második kötetben többi közt *Dante Isteni Színjátékából* a „Pokol“ első négy éneke közöltetik.

Flóra 50 költeménye. Pest, Emich G. nyomd. 1858. 16r. 105 l.

Losonczy László Költeményei. Második kötet. Pest, 1857. Wodianer könyvnyomdájá 12r. 192 l. füzve 1 ft. 30 kr.

Tárkányi B. J. Költeményei. A költő életrajzával *Toldy Ferenc* által. Kiadja a Szent-István-Társulat. Pest, 1857. nyom. Herz Jánosnál. 16r. VIII. és 472 l. a szerző arcképével.

Tisza Domokos hátrahagyott Versei. Kiadta édesanyja (*Arany János* előszavával). Pest, nyomt. Heckenast. 1857. 16r. XVI. és 157 l. (a haszon a Garay-árváké).

Dalok és Beszélyek. Irta *Veress József*. Kiadta Kemény Zsigmond. Pest, Pfeifer bizománya. 1858. 16r. 182 l.

Honi Lant, kiadja *Lovassy Sándor*. Pest, 1857. nyom. Bucsánszky. Ívrétb. 36 l. (Zongora- és énekdarabok).

— *Két királynő.* Regény. Irta „Eszther“ stb. szerzője. Pest, kiadja Heckenast G. 1857. 16r. Három kötet, 174, 191, 173 l. füzve 3 ft.

Jókai Mór Munkái. IV. Népszerű kiadás. Sonkolyi Gergely. A drágakövek. Márce Záre. Második kiad. Pest, 1857. kiadja Heckenast G. 16r. 111 l. 20 kr.

*) Betűhíven adtuk az eredeti szerint, csakhogy az o és u helyett, mely felett az eredetiben egy kis e áll, ö és ü-t szedettünk; a kihagyásjellel pótoltt m és n betűket visszaállítottuk, s holmi rövidítő jelt ponttal eseréltünk fel. Szerk.

Venus szerelmei. Regény *Montépin Xavértól.* „Lucifer kisasszony“ folytatása. Pest, kiadja Pfeifer Ferd. 1858. 12r. 258 l. 1 ft.

Egy évi házasság. Regény *Carlén Emiliától.* Ford. Horányi János. Pest, 1858. kiadja Ráth Mór, 12r. 266 l. 1 ft.

Mennyegző és Áldozat. Két történeti beszély. Irta *Nagyszapi Károly.* Magyar-Óvár, nyomt. Czéh S. 1857. 16r. 128 l. 1 ft.

Megtörténtek és megtörténhetők. Irta *Lauka Gusztáv.* 2 köt. Nagyvárad 1858. Tichy nyomt. 16r. 208 és 200 l.

— *Dalok „Kántor és Molnár leánya“* című eredeti népszínműből. Irta Némethi György, zenéjét Doppler Károly. Pest, Herz, 1857. 8r. 8 l.

Tévedtő (La traviata). Opera 3 fely. Irta *Pave,* olaszból ford. Pataki. Zenéjét Verdi. Pest, 1857. Herz. 8r. 26 l.

— *Nyelvtudomány; nyelvkönyvek.* — *Magyar Nyelvé-
szet,* szerkeszti *Hunfalvy Pál.* III. évfolyam. I. füz. Pest, Eggenberger Ferd. bizom. 1857. N8r. 1—86 l. (Tartalma: A magyar igealakok egybevetve a görög és latin igealakokkal, *Imre Sándortól*; A román nyelv ismertetése, *Fekete Sándortól*; Mátyás Flórián hasonló nyelvtudománybeli működései, *Hunfalvy Páltól* stb.).

Latin-Magyar Szótár. Dolgozta néhány kolosvári tanár, szerkesztik *Régeni István és Fındly Henrik.* Kolosv. 1857. kiadja Stein János az ev. ref. főtanoda bet. N8r. II. és III. füzet: *cistellatrix — molestia*; 161—576. l. Az egésznck, mely hatvan ív lesz, bolti ára 5 ft.

Latin Nyelvtan. Első kötet, második fele: *Alaktan.* . . Schultz nyomán. . . *Varga János.* Pest, kiadja Pfeifer Ferd. 1857. N8r. 145 — 248. l.

Segédkönyv a magas közokt. minist. által isk. használatra rendelt *Abc és Olvasókönyv* szellemében. Iskolamesterek és tanítói pályára készüők számára készítette *Mészáros Imre* alesperest. Második kiadás. Pest, Heckenast G. tulajd. 1858. 8r. XII. és 176 l.

Gyakorlati magyar Nyelvtan a németek számára, a magyar nyelv szelleme szerint párhuzamban a német nyelv sajátjaival. Irta *Kovács Samu.* I. Az alaktan. Kolosv. a szerző tulajd. 1857. N8r. 134 l. füzve 1 ft.

Abc a helynevek magyarázójából. . . ifju *E. S.* Pest, Emich G. könyvnyomd. 1857. 12r. 20 l.

— *Nevelés; ifjusági iratok.* — *Néptanítók könyve.* Szerk. és kiadja *Szeberényi Lajos.* Harmadik kötet IV. füzeté. Gyulán, Réthy Lipót gyorsajtóján, 1857. 8r. 207—270. l.

Nőnevelési Közlemények a kath. egyház szellemében. Szerk. és kiadja *Mészáros Imre* alesperes és plébános. Harmadik füzet. Balassagyarmat, Kék László gyorsajtóján, 1857. 8r. 161—248. l. Hat füzet ára 2 ft. 30 kr.

— *Magyar képes Abc és Olvasókönyv* kis gyermekek számára. Kiadja *Telegi Lajos.* Debrecen, 1857. K8r. 16 l.

Julesa, a század leánya. Történelmi elbeszélés a mindkét nem-beli ifjúság számára írta *Remellay Gusztáv.* Pest, 1857. Müller nyomd. 16r. 143 l. füzve 24 kr.

Józsa, a kis jancsár. Történelmi elbeszélés a mindkét nembeli ifjúság számára. Írta *Remellay Gusztáv.* Pest, 1857. a szerző tulajd. Müller nyomd. 16r. 157 l.

Robinson-Crusoe története. Foe és Geiger szerint kivonatban adja *Vajda Péter.* 2-d. kiad. 4 színezett képpel. Pest, Lauffer és Stolp tulajd. 1858. 16r. 160 l.

Új Dalkoszorú. Száz új magyar és német dal 5–10 éves gyermekek számára népiskolákban, óvodákban és családi körökben. Zenejét szerző *Kohn Sámuel.* Pest, Lauffer és Stolp tulajdona, 1858. 8r. 44 l.

Tanodai Emlényfüzér 1857. Szerkeszti a pécsi főtanodai nyolcadik osztály. Pécs, 1857. lyceum. nyomd. 8r. 73 l.

— Történelem és rokon. — *Világtörténet* Bumüller *János*tól. Magyarítva a harmadik bővített és javított kiadás után *Danielik József* által. II. kötet I. füzet. Kiadja a Sz.-István-Társulat. Pest, Herz nyomd. 1857. N8r. 467 l. füzve 1 ft. 30 kr.

Az ó, középső és új korbéli Földírat és Történelem alaprajza. . . *Pütz Vilmos* után . . . *Vinceze Paulin.* Újra átdolgozta *Baranyai Zsigmond.* II. III. köt. Negyedik bővített és jav. kiad. Pest, Emich G. sajátja. 1858. N8r. mindenik 159 l., s ára egyenként 40 kr.

Magyarok Életrajzai. I. Szakasz: Hajdankor — 1600. betűrendben szerkeszti *Kerékgyártó Árpád.* I—III füzet. Pest, 1856–7. Magyar Mihály vállalata. N8r. 1—288. l. Az egésznek 18 füzetben vagyis száz íven, 12 könyomatú arcképpel előfizetési ára 10 ft; füzetenként 40 kr.

Magyarország családai címerekkel és leszármazási táblákkal. Írta *Nagy Iván,* kiadja *Friebeisz Istv.* IV. füzet. Pest, 1857. Kozma bet. N8r. 241—311. l. Ára minden füzetnek 40 kr. (Ezzel teljes az I. kötet, mely *Aaron* — gr. *Benyovszky*-ig 500-nál több családot tartalmaz).

Történelmi Viszhangok élet-, jellem- és korrajzokban. Írta *Sárváry Béla.* Pest, Pfeifer Ferd. bizománya, 1857. N8r. 350. l.

Néhai Werancsics Antal esztergami érseknek példás élete. Írta *Podhradcsky József.* Pest, 1857. nyom. Gyurián Józsefnél. N8r. 69 lap. Werancsics arcképével.

Lavotta élete. Írta *Bernát Gáspár.* Pest, 1857. nyom. Boldini Robertnél. 4r. VIII. 59. l. Lavotta arcképével. Hozzá járul 1) *Nobilium Hungariae insurrectionum nota insurrectionalis hungarica Anni 1797.* Op. sub nro 66. in memoriam perpetuam composita, et reducta in nros 18 per D. Joannem Lavotta de J. F. et ad clavicordium deducta per B. S. Pest, Emich. 2) *Palotás magyar nóták,* szerzette Lavotta János. Fáy

András, Lavotta-tanítvány hegedúje után zongorára alkalmazta *Sékely Imre*. 15 l. Ára 1 ft. 20 kr.

Columbus, vagy Amerika fölfedezése. Írta *Danielik Nep. János*. Második kiadás. Pest, Herz nyomd. 1857. N8r. VI. és 399 l.

Sárospataki magyar Krónika MDXXIII—MDCXV. Közli *Toldy Ferenc*. Különnyomat a m. akad. Tört. Tár IV. kötetéből. Pest, 1857 nyomat. Heckenastnál. N8r. 47. l.

Kritikai fejtegetések *Máramaros megye történetéhez*. Előterjesztette *Wenzel Gusztáv*. Különnyomat a M. akad. Értesítőből. Pest, 1857. Emich nyomd. N8r. 89 l.

Az 1790/1-ki 26. vallásügyi törvény keletkezésének történelme. Közjogi észrevételekkel a bécsi és linci békekötés alapján. Írta *Iríngy József*. Pest, 1857. Kilián bizománya. N8r. 230 l. (Ugyanez németül is).

A testvérhaza történetkincse. Közli *Vereby Soma*. Harmadik füzet. Pest, 1857. N4r. 24. l.

Somogy vármegye ismertetése Csorba József által. Pest, Emich nyomd. 1857. N8r. 221 l. abroszszal, füzve 3 ft.

Földrajz az alreáltanoda első osztálya számára. Írta *Felsmann József*. Pest, 1857. Lauffer és Stolp bizom. N8r. VIII és 113. l. 30 kr.

A helvét hitv. tiszántúli egyházkerület statistikai állapotának kimutatása 1857. évről. Debrecen városa nyomd. N4r. 28 levél.

— Törvény- és kamaraitud. — Az új erdőtörvény, a polgári magánjog és nemzetgazdasági érdekek szempontjából. Magyarázza *Mészáros Károly*. Pest, 1857. Kiadja Ráth Mór. N8r. 119. l.

Utasítás a telekkönyvi helyszínelési hivatalnokok számára . . . A cs. kir. igazságügyi ministerium meghagyásából kiadatott a Budapest-kerületi cs. k. telekkönyvi igazgatóság által. Pest, 1857. Kozma bet. N8r. 96 l.

Községi törvények, községi egyetemek s előljárók hatásköre és teendői körül . . . Községelőljárók s törvénykezési tisztviselők használatára írta *Mészáros Károly*. Pest, Pfeifer Ferd. kiad. 1857. N8r.

Községi Tanácsadó a városi és falusi községeket illető ügyekben. Szerkeszti és kiadja *Szokolay István*. Első évi folyam. Pest, 1857. Kozma bet. kir. 8r. 76 l. (Folyóírat).

Biztosítás az ember életére a trieszti assicurazioni generali című cs. kir. szabad. általános biztosításnál . . . Pest, 1857. Herz nyomt. 8r. 52 l.

A tagosztályban való zavarok tisztába hozataláról . . . Írta *Bálszáry János*. nyom. Trattnernél. 1857. 12r. 240 (helyesben 140) l. füzve 40 kr.

— M a t h. t u d. — Számítástan (arithmetic). Alsó gymnasiumok számára írta *Dr. Mocnik Ferenc*. A hetedik kiadás után ford. *Szász Károly*, ref. lelkész. I. rész, az I. és II. oszt. számára. II. rész, a

Új M. Muz. 1857. X. Füz.

III. és IV. oszt. számára. Pest, 1857. kiadja Heckenast Gusztáv. 8r. 175. és 127. l. Amaz 36, ez 30 kr.

Számtan, reál, kereskedelmi és gazdasági iskolák részére, valamint magántanulásra. Írta *Weninger Vince*, előszóval Conlegner Károlytól. I. rész. Pest, 1858. Lampel sajátja. N8r. 181 l. füzve 40 kr.

Mocnik Mértana. A felsőgymnásium és reáliskolák számára ford. *Dr. Arenstein József*. 2d. teljesen átdolgozott és a német tantételekkel bővített kiadás. Pest, 1858. Lampel. N8r. VIII és 347 l. sok rajzokkal. 1 f. 40 kr.

Asz alaktán és mértan elemei. Tanulói használatára írta *Durringer János*, a pesti ágost. vall. elemi főtanoda tanítója. Pest, 1858. Pfeifer bizom. (magy. és ném.). 16r. 97 l.

— *Természeti tud.* — *A Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei*. Szerkeszti *Szabó József*. . . annak első titkára. Harmadik kötet 1851—56. Megjelent főrészt b. Sina Simon ő mélt. költségén. Pest, nyom. Herz. 1857. Kir. 8r. 294 l. Hozzá járul: A M. Term. Társulat évi Jelentése tagjairól és működéséről 1851—6. U. ott 41 l. Négy kömetszetű táblával.

Koszmosz, a világ egyetemes természeti leírása. Írta *Humboldt Sándor*. Magyarúl *Miksits Imre*. Első füzet. Pest, 1857. Ráth Mór bizománya. N8r. 1—64 l. Ára 40 kr. (Az egész körülbelül 30 füzet enne; előfizetési ára 16 ft.).

Nyomorúlt dolgozat, melytől óvjuk a magyar közönséget.

A természetrajz elemei. Elemi tanodák s leányneveldek számára. Írta *Környei János*. I. rész. Állattan. Pest, 1857. Müller Gyula sajátja. 8r. 108 l.

Vegytani képek a közéletből. *Johnston* nyomán kiadja *Csengery Antal*. Második kötet. Pest, 1857. Pfeifer tulajd. 12r. VII. és 324 l.

A szervényi vegytan rövid kézikönyve. *Dr. Strecker Adolf* krisztianiai vegytanár munkája után magyarította *Dr. Oroszhegyi Józsa*. Pest, 1857. Müller Emil nyomd. 16r. 404 l. füzve 3 ft. 20 kr.

Házi Gyógytestgyakorlat . . . *Dr. Schreber* elvei nyomán fejtegetve *Dr. Batizfalvi Samu* . . . által. 45 ábrával. Pest, 1857. Lampel Robert bizományában. N8r. 40 l.

Törvénytészéki Orvostan, különös tekintettel a büntető törvénykönyvre. Jogtudósok, orvosok és sebészek számára írta *Dr. Gross Lajos*. N.-Várad, 1858. Hollós János sajátja. N8r. 319 l.

Kertészeti füzetek *Dr. Entz Ferenc*től. IX. és X. füzet. Pest, 1858. Herz nyomd. K8r. 180 l.

Selyem és eperfa-tenyésztés. Írta *Hutirai Lukács Sándor*. Pest, Lauffer és Stolp, 1857. 8r. 64 l. rajzokkal.

— *Egély*. — *Munkálatok* a pesti növendékpapság magyar egyháziroldalmi iskolájától. Huszonegyedik évfolyam: Hiteles vértanui emlékiratok összegyűjtve, ítézetileg elrendezve és megvilágítva *Ruinart Theodorik* által. Galura B. ágostai kiadása után magya-

ritotta a pesti növendékpapság m. egyh. isk. III-d. kötet. Buda 1857. Bagó bet. 8r. XII. és 595 l. 1 ft.

Pázmány-füzetek. Egyházi beszédek, homiliák, templomi és iskolai katekeztések gyűjteménye. Kiadja a Sz. István-Társulat. Szerk. Roder Alajos. VIII. IX. X. füzet. Pest, Kozma, 1857. II-d. kötet 261—648. l.

Egyházi beszédek. Prot. keresztyének számára írta Kiss József. Komárom, 1857. Szigler sajátja. 8r. 159 l.

Édes Albert egyházi Beszédei. Két kötet. Pest, 1856—7. Kozma bet. N8r. 95 és 106 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

— *Egy kis növényrajzi magyar szójegyzék a XV. század végéről.* — Knauz Ferdinánd Pozsony városi káplán úr, ki a Történelmi Tár s Muzeumunk olvasói előtt több becses történetforrási közleményről ismeretes, s kitől e szak, mit örömmel hirdetek, sokat, igen sokat várhat, Pozsonyban augusztus 23-dikán, nála levén, egy érdekes apróságra tett figyelmessé, mely az ottani főtiszteltetű káptalan könyvtára egy régi könyvébe beírva találtatik. A könyv kolophonja így szól: „*Finis vocabularius Breuiloquus triplici alphabeto diuersis ex auctoribus nec non corpore utriusque iuris collectus ad latinum sermonem capessendum vtilissimus. Impressus Nurmberge Anno Dni M.cccc.xciiiij. die xij. mensis february.*“ A könyv tábláján álló jegyzés annak régi, tán első, birtokosával ismertet meg ekkép: „*Liber hic emptus est per me Emericum de papocz Canonicum de eadem papocz Strigony vigesima octaua die mensis Marcij in die videlicet Cene domini, anno a natiuitate eiusdem Millesimo Quadringentesimo Nonagesimo Nono Quoquidem anno et proxime preterito tunc anno Scriba consistorij Strigony extiti. d. j^c x.*“ (denariis centum decem?). A könyv ezen 1499-ki birtokosa abba a következő kis terminológiát jegyezte be:

Nomina lignorum.

<i>Saltus</i> lijgeth	<i>Tilia</i> haasfa
<i>Surculus</i> fijathal	<i>erulus</i> Egerffa
<i>Insicio</i> olthowaan	<i>Alnus</i> idem nuspiam reperitur
<i>Arbusta</i> olthowaan	<i>Sambucus</i> Bozzaffa
<i>Vimen</i> Rekethyeffa	<i>Ilex</i> Thewlffa
<i>Vlmis</i> Zijlffa	<i>Cornus</i> Gelijegenijeffa
<i>Fragus</i> Bijkffa	<i>Corillus</i> Gyvreffa
<i>Platanus</i> Jegenyewffa	<i>Caprificus</i> Kechkeraagoffa fallit
<i>Tremulus</i> Nijaarffa	quia est herba inuescans (?)
<i>Populus</i> idem	parietibus

Quercus cherffa

Salix fíjwzffa

Arbos dicitur fructifera

Arbor dicitur non fructifera

Arbus tum dicitur quandoque arbor nouella et tenera in qua insercio quandoque fieri potest

Sureus ci m. g. truncus qui manet post abscissionem arboris, Vel sureus. ramus qui ab arbore abscinditur et generaliter pro ramo accipitur. Inde sureulus sureuli diminutivum id est parvus sureus.

És így Pápóci Imre, mint szójegyző, Nyírkállai Tamás (1484) és Szalkai László (1490) mellé lesz sorozandó.

Toldy Ferenc.

— I g a z í t á s. — Alig jelent meg ezidei Muzeumunk III. füzetében „egy görög székely krónika“ című jelentésünk, midőn egyik tudós, és különösen a magyar őstörténettel sokat foglalkodó olvasónk, Dobócsky Ignác úr, a közlés alapját tevő kérdéses krónikára nézve csatlakozásunkból kiragadott. Miután pedig szíves ígérte a figyelmeztető mind eddig, hihetőleg gyöngédségből, be nem váltotta, s maga nem írta meg az igazítást, mielőtt e folyamat befejeznék, magunk teszszük azt az igazság érdekében.

Ugyanis emlékeztetett bennünket Dobócsky úr, miszerint a „Chronicon Paschale“, mely a byzanti történetírók során mind a párizsi és velencei régibb, mind a bonnai újabb, kiadásokban, mint tudva van, feltalálható, „Fasti Siculici“ néven is említettik, mely név az előttünk fekvő velencei kiadás (Corpus Byzantinae Historiae, To. IV.) illető külön címén is előfordul ekkép: „ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ seu Chronicon Paschale a mundo condito ad Heraclii Imp. annum vicesimum. Opus hactenus Fastorum Siculicorum nomine laudatum, deinde Chronicae temporum Epitomes, ac denique Chronici Alexandrini lemmate vulgatum; nunc tandem auctius et emendatius prodit, cum nova latina versione et notis chronicis ac historicis, cura et studio Caroli Dufresne, D. Ducange.“ Venet. 1729. Hogy pedig Horn a maga „Chronicon Siculum“-a alatt éppen ezt s nem mást értett, az általa idézett hely mutatja, mely az említett kiad. 253. lapján ekép fordul elő: *Ατtilας, ο εκ τοῦ γένους τῶν Γηπαίδων Οὐρρων*: Attilas ex Gepidis Hunnis ortus; s ugyanez a Chr. Pasch. írja Budát a 251. lapon *Βλίδας*-nak. Horn tehát nem székely, hanem ezt a sicíliai krónikát érti, s mert ez nem Chron. Siculumnak, hanem fasti Siculicinak nevezetett, a tévedés könnyű volt, annál könnyebb, mert mint cikkemben a 144. lapon látható, az 1533-ki székely krónika csakugyan hivatkozik is görög irományokra, melyek a székely nemzet bírái neveit elősorolják.

A Horn által látott görög székely krónika tehát álom, éppen úgy mint a *sicíliai* Ranzani egykori *székelysége*! De azzal, hogy ez a pozitív védők az erdélyi székely krónikát nem támogatja, valódisága nem veszt egyéb támaszt, mint éppen csak azt, melyet Hornban feltalálni véltünk. Egyébiránt így vagy úgy, de — éljen az igazság.

Toldy Ferenc.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

VII. ÉV.

NOVEMBER, 1857.

XI. FÜZ.

DÖME KÁROLY, ÉS LEVELEI.
EDÉNYI MÁRTONTÓL.

A SZERKESZTŐ ELŐSZAVÁVAL ÉS JEGYZETEIVEL.

Kevesen lesznek már ma olvasóink között, kik előtt a Döme Károly név ismeretes! a miért nem leszzen felesleges e közleményt néhány életrajzi adattal bevezetnem.

Polgári szüléktől Komáromban 1768. január 26. születve, ott végezte alsó iskoláit, a bölcsészeti tanfolyamot Pozsonyban, hol 1786. a papi főnöveldébe vétetett fel. Áldorrrá avattatván, ugyanezen intézet jószággondnoka mellé adatott segédül; majd 1794. abban tanulmány-ügyelő, 1800-tól 1816-ig izsai plébános, 1815-től alesperes is; 1816-ban károlyfejérvári tisztt. s a püspöknél segéd-kanonok, s utóbb a sz. Imre pozsonyi növeldéjének igazgatója. A m. akad. 1831. febr. 15. tiszteleti tagjává választotta. Ennek pénztárát 1832-ben háromszáz ftal nevelte, könyvtárát pedig a pozsonyi papnöveldének hagyta. Meghalt május 22. 1845.

Döme lelke is a pozsonyi főseminárium buzgó növeldékei közt kapott lángot. A II. József ezen intézetében a nemzeti visszahatás szelleme nem kisebb erélylyel csattogtatta szárnyait, mint bárhol a hazában. Minden része a tág országnak képviselve volt e kispapok közt; ők magokat az irodalmi eszme országos letéteményeseinek tekinték úgy, mint egykor

Bécsben a testőr ifjak; Pozsony magyar elemei és magyar vendégei e fiatal apostolok tantermeikben gyűltek össze, adva s véve új buzgóságot; ők pedig társasan olvastak, dolgoztak, egymás munkáit bírálták, javították, leveleztek az irodalom mozgatóival, akkor még vallás különbsége nélkül: *egy* religiót vallva ezekkel: a nemzetiség religióját —, folyóiratokba írtak, színdarabokat készítettek, s leküzdvé minden eleikké gördített akadályokat nyilvánosan eljátszották stb.; s ekép e ház, a pozsonyi királyi vár, lett a tűzhely, honnan az ügy számtalan új hirdetője hordta szét a haza minden részeibe a szent lángot. Ezek egyike Döme. Természetes, hogy a classica iskola első virágzásakor ő is, ki anyanyelvén kívül akkor még csak a deákot értette, a római irodalomban kereste mintáit. Ovidból Tibullból fordított, könnyűséggel és csinnal, már 1787. óta, a Magyar Múzában s az Orpheusban; követte Virgilt és Horácot, de verselt rímes formákban is. Ha a classicai formákhoz ragaszkodik, s ízlését nemesíti, helyt nyert volna a kor szerencsésb műfordítói közt. De olaszul tanulván és Metastásiót szeretvén meg, ehhez tért át, s adott belőle tizenkét színművet (1802. 1815.) prózai fordításban, letörölve rólok azon gyöngédséget és zenei bájít, mely az eredeti becsének főbb részét teszi. Hasznosb volt mint prózai (többnyire vallás-tudományi) munkák fordítója; s nem kevesebb azon halálaig tartó nemzeties buzgóságával, melylyel a maga körében terjesztette a jót.

Levelei, melyek itt az eredetiekből híven közöltetnek, mind az ő jellemzésére, mind a kor álláspontjai s az azt mozgató némely eszmék ismertetésére szolgálnak. Bár többszöri, s jelen becses közléseink is figyelmet gerjesztenének különösen azok előtt, kik *hazai írók leveleihez* férnek, s azokat eredetiben, ha lehet, ha nem, legalább másolatban beküldnék a nemzeti muzeum vagy a magyar akademiához, hogy maholnap egy minél gazdagabb tartalmu *codex epistolarisát* lehessen adni irodalmunknak: mely nélkül, emlékiratok hiányában, egyedül leszen lehetséges az eszmék történetét megírni nálunk. Vessünk csak tekintetet a külföldre, mely most oly előszeretettel tárgyalja a szellemi mozgatók és mozgalmak történetrajzát! Bámulattal látjuk ezekből, mily roppant

készlet áll rendelkezésére különösen írók és tudósok levelezéseiből! De ott figyelem, ügyelet, gond jut minden darab papirosnak; gyűjtetnek, könyvtárakban tétetnek le: jó az avatott történetész, s gyakran a legsoványabbnak látszó skar-tétából is, másokkali összevetés mellett, mely érdekes és biz-tos vonásokat merít a korok ismeretéhez! A gyűjtő azért ne is bírálja meg előleg a tartalmat: azt sokszor *csak* használá-skor méltathatni; egy kelet, egy érintés vagy vonatkozás hoz-hat tisztába holmit, különösen a hatások s ellenhatások egy-másutánját: szóval, *minden* megőrzendő, a mi írótól van. Ily gondnak, ha mi nem, a jövőendő fogja látni gyümölcsét.

I.

DÖME KÁROLY LEVELE KRESZNERICSHEZ ¹⁾.

Izsáról Szombathelyre jan. 7-én 1808.

Jól fenn kezdem, hogy annál kevesebb ürest vigyen a felemelt drága posta; aprózom is, hogy tovább feleslegessek véled. — Vettem leveledet: de erre alábbra maradjon a vá-lasz. Előbb *Juliánusodról* ²⁾ beszélgessünk. Ismérvén szép tehetségedet, mohón vártam Pestről a *Császárokat*. Örömmel fogadtam, mikor elérkeztek. Mindjárt *le is telepedtem vélek a telepzsékre*: de boszorkodva szomorodtam el, minekutánna rajtok nagy ügygyel bajjal általestem. Én úgy itélek (nem veszed, reménylem, rossz néven a barátság bátor szavát), hogy az egy *szerencsétlenül tudós* munka, akár a választást, akár az elrendelést, akár a nyelvet nézzem benne, melylyel magyarázod. Annyi sok görög szép között ugyan miképp

¹⁾ Kresznerics Ferenc, sági pléb., kemenesali esperes, m. akad. tiszt. tag, szül. 1766. † 1832. Maradandó érdemet szerzett magának „Magyar Szótár gyökérrenddel és deákozottal“ című nagy munkájá-
val (kiadva Zádor György által, Buda, 1832. 4r. 2 köt.), mely első biztos alapja egy józan magyar etymológiának. (Élete Szilasy János-tól a II. kötet előtt áll; ugyan Szilasy emlékbeszéde Kresznerics fe-
lett a M. Tud. Társ. Évkönyvei I. kötetében).

²⁾ „A császárok, görög nyelvből magyarázta Kr. F.“ Pozsony 1806. Bár csak ekkor jelent az meg, de valamint nyelvész dolgoza-
tait szinte a pozsonyi főnöveldeben kezdte Kresznerics még 1788-
ban, úgy e fordítása is még ott létesült.

tudtál bele szeretni éppen ebbe a sovány mesézésbe? Vagy mi elmés? mi szép, mi felséges vagyon benne? — Látom, hogy az egymás után *hegyibe érkező, bélépő, közbe-érkező, bé-toppanó, tőlankozva-jövő, bé-ballagó, bé-menő, nyomba-érkező, bé-jövő, hegyekbe-érkező* császárok közül, kit aláz, gyaláz, kit magasztal és dicsér, s meglehet engedni, nagyobb részent, hogy nem helytelenül; de ha császárokkal akartad te megajándékozni a nemzetet, miért választottál te ezekről, egy olyan munkát, melyet hogy érthetővé tennél, a textusnak csaknem minden soraira végtelen nótákkal kellett elrendetlenítened, s egész a megfáradásig unalmassá tenned annak olvasását. Nem lett volna-e jobb folyton folyva leírni azon császárok életét philosophico-moralis reflexiókkal, olyanformán p. o. mint Universalis Historiáját Millot írja: de nem mindenképpen úgy, mert ő sokszor felettébb-való az ítéletben, s mindenütt, egy nem tudom mi titkos systemára tartó. Egy ilyformán intézett leírása a Császároknak gyönyörködtetőbb is lett volna, hasznosabb is, mint ezek a szaggatott, darabolt, és sok helyen nem is interessáns töredékek.

De te egy császárokról meséző Juliánust akartál adni görögből, nem biographiát írni a császárokról; a hol pedig homályos volt, a textust jegyzésekkel kellett világosítanod, a mi más tudós munkákban is szokás; nem is okosság (mondod talán) azért nevezni a munkát rendetlennek, hogy sok világosító jegyzések vannak benne. — Legyen úgy, sőt azt is megengedem, hogy mikor azt a darabot választottad a fordításra, jól választottál, és én hibázok az ítéletben, a ki a nyelvnek nem tudása miatt nem érezhetem a görögben azt a felségést, azt a szépet, azt az édest a mit te éreztél. De, édes barátom, legalább a magyar nyelvvel ne bántál volna oly mostoha-gondatlanul; legalább ez ellen ne ejtettél volna annyi megbocsáthatatlan szarvas hibát. — Kár, igen kár, hogy valamelyik hizelkedni nem tudó igaz jó magyar barátoddal nem közlötted, minekelőtte közre bocsátanád! Úgy tudom, nem követtél volna ennek a nyelvnek minden szerezetre méltó, édes felsége, méltósága ellen annyi halálos bünt.

Olvasni kezdvén munkádat, s látván, hogy a propriumok elejbe is articulust raggatsz, azt hittem, hogy erre az

undok különösségre némely előtttem isméletlen okok bírtak téged; vártam is, hogy majd talán, a sok jegyzéseknek valamelyikében azokat fel is hordod. Azután vettem észre, hogy némely helyeken articulus nélkül is hagyod a tulajdon nevet; hogy tehát nem systematicus vagy te ebben az írás vagy szóllás-módban, hanem csak úgy ömlítette el ezeket nálad a sokképpen változó gondatlan toll, hogy te eszedben sem vennéd, mely csúfos, mely szenvedhetetlen szeplők legyenek a magyar írásban az efélék: *A Contoclarus, a Spanheim Ezechiel adta ki. Helyesen ítélte a Ciceró. Hegyibe érkezett az Octavianus. Ezt meglátván a Szilenus: Huj! (igazán huj). Érkezett a Claudius. Bé-toppant a Néro. Ide ért a Probus. Ott termett a Carus sat.*

Melyik magyar, jó magyar fül hallhatja boszonkodás nélkül p. o. ezt az amúgy is épen nem historicus stílussal folyó, és annyi türhetetlen *a-kkal* rakott historiát: „*A Pansa halála oly gyanús volt, hogy a Glycus orvost őrizet alá is vennék. . . . Hirtiusról pedig az Aquilius Niger bizonyítja, hogy azt az ütközet hevében az Octaviánus maga ütötte volna áltál; megszabad az Antonius, a Lepidus pártját fogja, két nagy sereg összevgyülekezik, látja az Octaviánus, farba rúgja (ide igen triviale) a nagy urak részét, az Antonius, és Lepidus részeikre szegődik, Cicerót a fa képnél hagyja (comicum, humile, nem ide való) az Octaviánus. Elveszett ekkor a Cicero sat. Tele ilyenekkel az egész munka.*

Más esetekben is gyakran oda rakod az articulust, a hol az rútúl szükségtelen, elhagyod pedig ott, a hol kimaradhatatlan. Ilyen: *mint tudná (a) birtokos a jussainak, (a) király a hatalmának, (az) ország a szabadságának hitelességét védelmezni. Ilyen: (a) katonáknak megtagadta az ajándékot. (a) Zsidókat Romából kiűzte. (a) Trojabélieknek az adót elengedte. Ilyen: Kitiindöklöttek az ő jó szívének sokat ígérő bimbói: az ékes képe, az erős termete, a különös emlékezetű, a könnyű elméje. (a) Néppel az ő kegyességét megismértette. (az) Ipm az Agrippa sat. Ilyenekkel is tömve van a munka. Ahol ezen kevés példákban el van vonva az articulus *a*, az, ott annak nem kellene lenni, kívátnatnék pedig oda a hol ez a jel áll: (a).*

Micsoda — graecismus-e, vagy latinismus az a nem egy-

szer előforduló *feljül reá*? — *Feljül reá jó gondoskodó veje volt. A vetekedő társaimat pedig, kik feljül reá ellenem gyűlöletet is forraltak. Ezen haddal való indulásomat, feljül reá Sextussal a Pompéjus fiával mintegy ráadás gyanánt megtézttem. Hát a nyelvész, hát a Hírdész micsoda monstrumok? Hát a te betűs αὐτοκρατωρ-odnak önnönható uralkodását ki fogja elfogadni? A Praedium Laurentinumot nem laurentinumi hanem laurentomi majornak nevezném; tagolla pedig tagolja helyett; hervaszsa hervasztja helyett; válaszszaak, választják helyett soha mondani sem merném, nem hogy írni. De még a telep-széket sem támogathatja a telep gyökér. Letelepelni a telep-székre, csak annyi nékem mint: leülni az ülpádra, vagy leheveredni a hever-ágyra. Minek ott a gyökérigét kitenni, ahol éppen nem szükséges, sőt igen felesleg való? Már fáradni kezdek a mázolásban; pedig még leveledre is kell válaszolnom, holmi újságot is írnom. Te ezt a kis futó krisist vedd jó néven, s ha mi boszkonodáska akarna miatta gyúlni benned; juttasd eszedbe, hogy barátod írta, s ne véld mintha ő magát hiba nélkül valónak állítaná. Tulajdon aprólékjaiban is lát ő elég sepregetni valót; mások talán még többet. — Már a leveledre.*

A mit Himfyről írtál, hogy ő tud felőlem, s kérdezősködött is, ez engem rendkívül meghatott. Félbe is szakasztottam ott leveled olvasását. Szünve pihenve kellett feszítenem magamat az öröm árja ellen, hogy ha nem vigyáznék, oda ne ragadjon, ahol a kevélység várapozott reám, hogy tovább kapjon, melynek határhoz a nélkül is már felette közel sodrott. — Azt kérdezed, ha olvastam-e már Regéit, Szerelmeit: Nem egyszer, hanem négyszer, és mondhatom, hogy mindenkor új szépségekkel gyönyörködtetett engem az ő igen fen, és még is igen természetesen járó szűzen szerelmes ének-lése. — Egykor olvasása közben (már nem emlékezem reá, melyik Dalljára, mert mind olyan az) ülőhelyemből felpattanván, énekre kezdettem utánna s felőlle fakadozni, és a gyönyörködő álmélkodás elfogódott lelkemből eképpen kezdett kizúdulni:

Édes, piciny dalljaidban,
Kisfaludynk, be nagy vagy!
Szived elméd lángjaiban
Meggyúlna a sarokfagy.

De nem mehettem tovább : mert ő engem ezen hevült elragadtatásomból a maga édességeire csakhamar ismét visszarántott. — Kérlek, édes barátom, ha hozzád megy még Himfy, vagy valahol találkozol vele, s gondold te, hogy ő ezt nékem megengedi, szorítsd őtet igen igen erőssen a mellyedhez én helyettem, s mondd akkor néki mennél indulatosabban : Most Döme ölel! Ezt a szempillantást messze-létemben is meg fogja érezni az én lelkem.

Az a gondolat, hogy sok rossz helyett új és jobb énekeket adjunk a nép kezébe, szent : de hogy ezek mértékre legyenek véve, cadentia nélkül, nem hagyhatom helyben. A nép nincs még az ilyen versek neméhez hozzá szokva, és hogy hozzá szokjon, ahhoz több idő, több cultura kívántatik. Mi lenne tehát belőle, ha mi most ámbátor a legjobb mértékes, de cadentiátlan verseket akarnók reá tolni? az hogy az így készült éneket éneknek sem tartaná, megvetné, s még csak egyetlenegy akármely nyomorúlt, de cadentiás énekre találna valahol, ahhoz ragaszkodnék. De én ezen kívül is épen nem tartok azokkal a felettébb valókkal, a kik úgy bele bolydultak a mértékes versbe, hogy minden cadentiát ki akarnának sepreni a magyar poesisból, s még Gyöngyösinket is rá mázni kívánnák : mintha nem volna az ő poesisse, ha örökre cadentiákban marad is, örökre mennyei, és halhatatlan. A mi nyelvünknek szépségét, bőségét, méltóságát épen az ajánlja, hogy erre is arra is könnyen hajló, s mindenre alkalmazható.

A mi már a készen lévő deák, vagy akármely más nyelven közre kelt istenes énekek fordítását illeti, azt itélném, ne tartanók szentségtörésnek azoktól sokszor eltávozni, s csak úgy venni előnkbe, mint formákat, melyek után mindennütt szabadon járhasson a festő ecset. Közlött énekeidben visszás előttem a *rut* és *bün* röviden véve. *Jön-t* sem tennék *jő* helyett, s még pedig *jövendőben* után. *Prudens-t* nem fordítanám *elméssel*. Nem *kevély* : sokkal kevesebb, és szűkebb mint *humilis*. A *helyes* érdem helyett is jobban tehetsz *jeles-t*, mely inkább kinyomja a *praestanst*, helyes pedig épen alkalmazható ide.

A „Kereszten Függőnek“-et hogy az enyimnek tartod,

abban nem csalatkozol, de tévedsz, ha fordításnak lenni gondolod. A kezdetét lehet úgy nevezni, mert ez is úgy kezdődik, mint a deák : *E cruce dependentis* : a többit, mivel deákoromtól fogva soha nem hallottam, s az első stróphán kívül mind elfelejtettem, nem is fordíthattam. Ide zárok belőle egyet a nótájával együtt. Az én népem sok gyakoroltatás után már meglehetősen felkapta, kévévén a 7. és 8-dik sort, ahol a hangnak egyik octávájától a másikig bukó hirtelen süllyedését még eddig semmiképpen meg nem tanultathattam véle : pedig talán az egész énekben ez a legszebb, ha az éneklő jól kiüti. Rekesztek egy mást is ide a B. Szűzről nóta nélkül. Küldök egy „Szenvedőt“ is : de ez nem úgy készült, hogy templomba való volna. Erre egy őszi estvén a kukoricafosztóim adtak alkalmatosságot. A többek között egy igen kevésből álló együgyű, de felette keserves és szívre ható nótát kezdettek zengedezni. Engem érdeklett az. Közelebb mentem, hogy a textust is kivehessem. Szokás szerint szerelmes volt, de együgyű-ártatlanul. A szerető szeretőjétől búsuzott benne. Feltettem mindazáltal már akkor magamban, hogy a megtetszett, és igen magyarosan fájdalmas nótára egy más énekét szerzek, mely a mezei foglalatosságok között dallóknak néműnémű lelki épületükre is szolgálhasson. Így született „A szenvedő.“ Igen keserves és szomorú, mert olyan a nóta is, melyre készítettem, s természeti melancholiám is segített rá. ³⁾. — — — — —

Szabó Dávidom Pyber Benedekkel⁴⁾ együtt tisztel téged. Halljad, mint csaltam meg az idén is, és most már harmadszor az öreg Virgilt. Ezelőtt három esztendőkkkel az öszvehányt jambus, tavál egy Szombathelyről költött levél ját-

³⁾ Dömének ez énekeit a közlő nem adja ; ha megvannak a levél eredetie mellett, utólag is szívesen adnám : hadd látnók Ányos után a kath. hymnus körül mily szerencsével forgolódott.

⁴⁾ Baróti Szabó Dávid, a Virgil derék fordítója ; Gyerkenyi Pyber Benedek Komárom megyei földesúr, Baróti és Virág nemeslelkű áldozatos Maecenása. Itt is, utóbb is, a II. sz. alatti levelekben, találkozzunk Döme meleg ragaszkodásával Barótihoz, ki főleg annak buzditására fogott agg korában az Aeneis fordításához.

szodtatta meg ötöt, amint tudod, mert itt létedkor közlöttem veled, s elbeszéllettem mind a kettőt. Az idén már egészen más csalásmódhoz kellett folyamodnom, s mit cselekedtem? Neve napjára egy magyar elegyet készítettem (ti görögök úgy tetszik dithyrambusnak, vagy minek nevezitek). Ezt a magyar darabot, amint tudtam, németre fordítottam, német betűkkel levélbe írva, s Bécsből Bacsányinétól, ama híres poetriától ⁵⁾ utasítva Komáromba küldöttem oda, ahonnan a postán érkező leveleket venni szokták a virtiek ⁶⁾. Innen Dávid napja előtt jóval előbb kézhez ment a levél. Az öreg annál könnyebben csalódhatott véle, mennél nehezebben hitte volna, hogy engem, a ki németül csak szűken beszélek, s azt is hibákkal és akadozva, az ő magyar érdemeinek mély érzése, és hozzá viseltető barátságomnak forrósága még német poétává is tudna szülni, ha még is poéta voltam akkor, midőn magyar darabomat fordítottam imígy amúgy.

A névünnepe előtt három nappal hozzám terem az öreg, Benedekkel. Mindjárt gyanítottam, hogy már kéznél lesz a bécsi levél. Ők sokáig hallgattak véle: én annál inkább. Egyszer a barátságos ebéd vége felé csak előkerekedik Benedek: „hogy bezzeg vett ám levelet Dávid, pedig németet; bezzeg már a német poéták is magasztalják ötöt, ámbár maga nem keresi a magasztalást.”—Előmutatják a levelet. Felnyitattik. Nézzük: igen asszonyinak állítom én az írást: mert gyakorlatlanságom miatt valóban olyan is volt. Olvastam tetetett botlogással, ámbár betéve is tudtam szóról szóra. Dávid kívánságára magyarázom is feléből, harmadából, mintha nem mindjárt akadhatnék mindenütt igaz értelmére. Pyber újra olvassa utánam, s magyarázza. Tetszett Dávidnak a gondolat. Amaz is dicséri a poetriát, hozzá veti Dávid: pedig, úgy mond, tudom, hogy a németben a szóejtések is fellegösök. Erősítette a társ, hogy olyanok. Én alig tudtam magamat a nevetéstől tartóztatni. Csakugyan megtartóztatam még is szerencsésen, s ezen csalatkozásban hagyva bocsátottam el magamtól a vendégeket.

⁵⁾ Bamberg Gabriéla, kinek német verseit férje Bécs 1806. adta ki.

⁶⁾ Vírten lakott Pyber, s nála öreg barátja Baróti,

Felvirradt Dávid napja, s az ezen napon Pyber úrnál adatni szokott fényes ebéd több másokkal együtt engem is várt Virtre. Megjelentem : de már készen volt nálam egy más levél, melyben az egyik oldalon a magyar darabot, másikon a német fordítást irtam le deák betűkkel. Az ebéd felett kezébe adják Dávidnak a levelet. Ő mindjárt reám mosolyodott azt állítván, hogy ez bizonynyal Izsáról jött. Én nem tagadtam, sőt erősítettem, hogy tölem vagyok. Még is oly mély volt az előbbi csalatkozás, hogy alig, s csak sokára lehetett felvilágosítanom, s eloszlatnom.

Ihol közlöm itt veled mind a kettőt, a magyart is, a németet is. Ezt nem azért, mintha érne valamit, vagy igaz vers volna, mert én kivált a cadentiátlan német verseknek törvényeit sem ismerem még; ezen felül még talán a szavak öszverakása sincs hiba nélkül, de közlöm még is, hogy minek-utánna leírtam a csalást, lásd a csalásnak eszközét is. Élj boldogúl, és szeresd szerető barátodat Dömét.

Ne sírj hazám, ne sírj :

A te pihenni

Nem tudó munkás

Ősz fiad él még,

Él Szabó Dávid !

A minap ugyan már a veszély közel vala *),
A könnyörületlen vad halál már csapkoda téltúl

Környülötte fagyos kezivel :

A gyengén pislogó

Mécsecskét oltani

Készült már, mikor im,

Őt keresve,

A magyar Aeneisbe talált ütközni. — Legottan

Érzé az érzékenytelen,

Hogy valami halhatatlan az

A mi felett hadaráz.

S a minden élők komor ijesztője megijedt ;

Visszarettent

A mord rettenetes : —

Eltűnt, s ködje után életöröm derült.

Megszabadult a nagy poeta,

Nagy magyar : él, s éljen sokáig! —

*) Célozás van a tavali veszedelmes nyavalyára, mely csaknem eloltotta. (Döme).

Örülj, hazám, örülj:

Aenéissal igen dús kincs fog jutni kezébe ;
Néki pedig maradó díszoszlop emelkedik abból.

II.

DÖME KÉT LEVELE BARÓTIHOZ.

1. Szabó Dávidnak Döme Károly hosszú boldog életet.

Izsáról Virtre, april 9. 1809.

Az ajándék születésed napjára egy nem rég született Achilles legyen tőlem. Én ezt csak most az aprilisi fagyos hólében, a dermedező gyenge-bárány-nyájnak keserves sívásai között, feresztgettem ki születésének első szennyeiből. Nézd által: de arra kérlek, hogy egészen megszűnj barátom lenni még általnéd. Minden kémélés nélkül jegyezd ki a mi ros van benne, vagy a mi könnyű szerrel jobb lehetne. Közöld azután Benedekünkkel is. Több szem többet lát. Nekem magamnak sem tetszik mindenütt. Eleget gyalultam, dörgöltem, csiszáltam, simíttgattam, hogy az eredeti olasznak még szaga se maradjon rajta: de imitt-amott még is eredetibbnek ohajtanám a fordítást. Ha élek, és lesz még árvíz, te pedig azt ítéled, hogy ilyen szőrű munka nem illetlen hozzám, úgy fog még több is utánna magyarosodni Metastásióból. Legtöbb bajt okoznak az énekek. Himfynek kelleneennem, hogy ne okoznának. Hogy a kézírást a szennyegek kijegyzésével el ne szennyezd, külön papirosra tedd fel észrevételidet. A vakarást, ahol kelleni fog, magam teszem ⁷⁾.

2. Döme Szabó Dávidhoz.

Kolosvárról Virtre, december 27. 1816.

Kedves bácsim! Ámbár ritkán váltogatunk levelet, itt a hivatalbéli foglalatosságoknak sűrűségétől, amott a boldog örökkévalóságra készülő öregségnek erőtlenségétől gátoltat-

⁷⁾ Tehát újabb *metastásiói* fordítások mentek (az első kötet még 1802. látott világot). Bár Döme igyekezett volna az eredetinek szagát rajta hagyni, ha nyelvileg nem is!

ván; mindazáltal hiszem egyfelől, másfelől tudom is, hogy gyakran forgunk egymás emlékezetében, kivált az úrnak színe előtt ájtatosan ajánló imádságok által; mely emlékezet ha felölem különös volt ott Károly napján, a mit különösen is köszönök; itt Dávid napján nem kevesebbé buzgó leszen, minden kíváncsi testi lelki áldásoknak szíves kívánása mellett. A mi az én állapotomat illeti, ez (legyen istennek hála) meglehetősen jó volna, sőt kivált itt Kolosváron a legfőbb házakkal való könnyű s mindenütt igen szíves készséget s barátságos leereszkedést találó esmerkedések közt vidám és kellemes, ha mind ez elegendő volna elvesztett függetlenségemnek ⁸⁾ s boldog magánkodhatásomnak szüntelen visszaújuló emlékezetét elfojtani!

Nincs szebb kincs, mint a szabadság!
 Vérrel víják ki ezt a nemzetek.
 Én pedig, óh balgatagság!
 Ezt adtam el, s most: . . . láncot pengetek.
 De talán még valahára
 Reám fog az Édes pillantani,
 S biztató mosolygására
 Le merem majd békóm pattantani.

III.

DÖME ÉS KAZINCZY FERENC LEVELEZÉSÖK.

1. Kazinczy Dömének.

Regmec, 29. xbr. 1791.

Az én kedves Medém ⁹⁾ elfelejtkezett szerető Széphalmyjáról ¹⁰⁾; levelére sem válaszol, s nem repül kedves pásztori dalával ¹¹⁾ annak karjai közé, akinek az ő éneke édebb szokott lenni, mint

⁸⁾ Canonicus a latere levén Rudnay püspök mellett, s így soképen le és megkötve.

⁹⁾ Dömének betűcserés álneve, mely alatt különösen az Orpheusba is írt.

¹⁰⁾ Ez viszont Kazinczy irodalmi neve, mely alatt szerkeszté az Orpheust 1790-ben.

¹¹⁾ Azaz: nem küldi meg neki „Pásztori Dall“-ját, mely ekkor jelent meg, Pozsony 1791.

venientis sibilus austri

Aut percussa — fluctu — littora etc.

Epedve kesergek megvetésesen : de bízom még is, hogy tőlem igen becses barátságát meg nem vonja, mert érzi mennyire szeretem ! ¹²⁾. *Széphalmy.*

2. Kazinczy Döméhez.

A 3-d. hónap ¹³⁾ 18. 1794.

Bossueted ¹⁴⁾, tisztelt Dömém, végre eljuta kezemhez. Olvastam a szép ajánlást, olvastam a szép előszót; sőt olvastam egykét részt Bossuetedből is. Lehetetlen volt sokáig olvasnom. Nem, mintha igen kálvinista volnék; hanem, mert tanításai egy oly ember füleiben, aki nem a más karján lép, hanem tulajdon szemeivel választja az ösvényt, elviselhetetlen, sőt lelket öklendező riasztás. Csaknem sírva tettem le kezemből könyvedet. Sajnálottam, hogy tégedet a papság elrablott a világtól; sajnálottam, hogy az a ki Cicerót, Tacitust fordíthatná, Bossuetre vesztegeti fáradságát, idejét. Döme, te püspök leszel. Emlékezz meg örvendő jövődelésemről. Ó légy akkor ismét ember; s tedd emberekké polgárokká alattad-valóidat is. Tanítsd tanításoddal, példáddal, hogy az igazságot szeressék, és róla tegyenek bátran vallást. Sírva kérlek erre ¹⁵⁾.

¹²⁾ Kazinczy is a pozsonyi várban ismerkedett meg Dömével s a többi lelkes sereggel. E hang azon ábrándos ragaszkodásra emlékeztet, mely akkor az egy közös ügy lelkes ápolóit forrasztotta össze. Az irodalom embere az irodalom emberében barátját, hasonfelét, testvérét látta. Emlékezzünk csak mily hangon szólt a generális és főispán báró Orczy Lőrinc a közkatona Kónyi Jánossal!

¹³⁾ Egyik formája a hónapok tiszta-magyar elnevezéseinek, mely-lyel a szerfeletti purismus ki akarta rekeszteni az idegen hóneveket.

¹⁴⁾ Kevéssel ezelőtt jelent meg Dömétől: A katolikus tudomány pörben forgó cikkelyeinek előadása Bossuet után. Nagyszomb. 1793. Jóval utóbb ezt egy második ily munka követte: A keresztyén kath. tudomány igazsága azon cikkelyekben előadva, melyekért attól a protestánsok és reformátusok elszakadtak, Freindaller után. Nagyszomb. 1814.

¹⁵⁾ Jellemzetes apostrophe azon idő álláspontjából. Az egy valósi felekezetestől féltette Kazinczy az írói respublicát; ismerte e válaszfal hatalmát, mely utóbb csakugyan két táborra osztotta az

Olvastam egy más munkádat is; sőt bírom azt. „VILÁG NAGYJAI, VESZEDELEM!”¹⁶⁾ Zendítő munka; kivált midőn classicus magyarsággal írja Dömém! Csudálatos, de bosszonkodtam rád. Ha jó szívedet nem ismérném, azt, mit ott mondasz, zofizmának mondtam volna; így legalább a legnyilvánvalóbb paralogizmusznak kiáltom. A religiót félted. Nem azt félted, barátom! A papi rend tekénte hanyatlása rettentett el, nem a religio esete; ez most tisztább, minekutánna Pozsony és Pest szemináriumokat állított kebelében¹⁷⁾, mint annakelőtte volt, míg a religiót a tudatlanság őrzötte. Ah Dömém, ha látnád mint vérzik szívem, midőn azt kell szemlélnem, hogy TE is azok közzé állasz fegyverrel, akiktől én iszonyodom!

Még egyszer jövendőlöm Dömém, hogy püspök leszel. Ó ha azt láthatnám, hogy püspöki megyédben asylumot nyitsz azoknak, akik az igazságot buzgón szeretik! De lehetne-e egyebet reményleni Dömétől? Teljesítse az ég reménységet, kívánságomat.

Aszalay barátom egy Sztellát, és egy Vaklantost fog néked küldeni¹⁸⁾. Vedd örök szeretetem s forró tiszteletem jeléül, s szeresd
*Kazinczydat*¹⁹⁾.

írók nagy számát —nem a választottakat, mert Kazinczy, Baróti, Péczeli, Kis, Csokonai, Himfy stb nem e sorba tartoztak; féltette különösen a maga hitfelei ízlését; tartott oly munkáktól melyek a másik részt a polemica theologia mezejére csábíthatnák. Dömétől, a classica literatura ismerőjétől, mást várt, s azért szomorította őt annak e térre átmenetele. Az idő igazolta Kazinczy aggodalmát ama felekezetességre nézve. Csokonai bámulta és szerette, az ő tisztelői ellenben ignorálták Himfyt; és kölcsönben aHimfy tisztelőire nézve Csokonai nem létezett. A különvált sereg az aesthetikai fejlődésre nézve két ízlést eredményezett; s Kazinczy teljes életén át e szakadás kiengesztelésében fáradozott; kinek nem kevés keserősége éppen saját hitfeleitől származott, kik az engesztelőben, kiegyenlítőben hűtelent láttak.

¹⁶⁾ „Világ nagyjai! féljetek! fordította németből egy hazáját féltő igaz magyar.“ Nagyszombat 1792. — A francia változások által sugallott szózat.

¹⁷⁾ Az azokban uralkodott józsefi szellemre vonatkozik.

¹⁸⁾ Akkor legújabb munkája Kazinczynak, egy kötetkében (Pozsonyban 1793).

¹⁹⁾ Azon időben Kazinczy a sajátnevekben is pusztá c-vel élt.

3. Kazinczyhoz Döme.

Nagyszombatból 30-dik april, 1794.

Kazincym! Bossuetemet vetted végre. Nem tetszett. Mit tehetek róla, hogy nem oly könyv az, mely vonna téged? Lám megíriam, hogy, ha Júliám, Gesznerem, vagy Bácsmegeim volna ²⁰⁾, azt küldenék. Lehetetlen volt elolvasnod. Miért? mert elviselhetetlen előtted tanítása; előtted, a ki nem a más karján lépsz, hanem tulajdon szemeiddel választod az ösvényt. Barátom, én is azt cselekszem ott, ahol láthatok, de ahol nem láthatok vagy homályosan látok, örömet támaszkodom arra az előmbe nyúló kegyes karra, mely nem csak gyámolít, hogy el ne tántorodjam, hanem oszlatja is a setéséget, hogy kiljebb lássak. Tudom én, hogy az ész, ez az istenségről pattant nemes szikra, épen egészségesen jött ki a teremő kezeiből. Ama boldogabb korban, az ártatlanságnak első korában, akkor, mikor még nem ködösítették azt a pártos indulatok, tisztán látott, úgy látott, hogy magára hagyatva is feltalálhatta az igazságot, kiválaszthatta az ösvényt, elléphetett. De most, midőn érzem, mennyire kihajlott annak eredeti éle, midőn érzem, mely igen erőtlenné azt az ellene tusakodó nyavalyás vágyódások, azt is kell éreznem egyetemben, hogy nem tehető nékem eleget mindenekben, s nem indulhatok utánna mindenütt egész bátorsággal. Hogyan is? holott tapasztalom, hogy azok, kik egyedül csak őt istenlik, nem *egy* úton futnak, pedig csak *egy* az igazság. Szemlélődnek ők p. o. a léleknek természete, jövődjé körül, s nem egyképen látnak. Az egyik bizonyos halhatatlanságot ígér annak: s ez a síron túl sohajtja velem az igaz boldogságot. A másik visszabuktatja azt a semmiségbe: s ez megvetteti velem a virtusnak nehéz útját, midőn az életnek keskeny határai között végezi minden lételemet. A harmadik kételkedve csügg a kettő között, azt állítván, hogy a philosophia magán véve, hacsak az úgy nevezett reveláta religiónak álmaiból nem szed segítő principiumokat kölcsön,

²⁰⁾ „Julia leveleit“ érti Arankától, melyekre Kazinczy adott költséget. Geszner Idylliumi (Kassa 1788) és Bácsmegei Levelei (Kassa 1789) magától vannak.

soha sem ütheti le e részben a pyrrhonismust: s ez még csak egy fogyatkozott földi boldogságnak csendes érezhetésétől is gátol engem, midőn az elmének szüntelen habozási között kínosan bizonytalankodtat. Mindnyájan az ész után mennek ezek, s nem akarván más karján lépni, tulajdon szemeikkel választják az ösvényt: de különböző úton mennek (szinte úgy, mint azok is, akik nem átalják ugyan a kinyilatkoztatott religio kútfejében keresni az igazságot, s ebből segíteni az észnek erőtlenségét: mindazáltal csak azt veszik bé abból, csak úgy értik azt, amit, és amikép kinekkinek magános lelke s értelme sugall abban) különböző úton mennek, mondom; pedig ha egy az igazság, itt is csak egy meg igaz úton. De melyik az? Honnan tudhatom meg? Hogyan mehetek rá? ha nem akarván megismérni gyengeségemet, utálom azt a vezető kart, azt a nagy oktatót, aki onnan feljülről, az örök csalhatatlanságnak trónusából költözött le? Nem, barátom; én azt a kart nem csak nem utálom, hanem tiszteltem is. Mikor erre dőlök, nem bukdosom; mikor ez vezet, bátran lépek: s öreá dőlni, őáltala vezettetni, oh micsoda édes megnyugvás! A philosophia majmaitól hiába várnám én ezt. Kazincsym, a te szemeid igen élesek; tudom, hogy vakaságnak nevezed ezt bennem: legyen az nekéd; nekem boldogító vakság.

Bossuet tanítása nem magáé Bossueté; az egész katólika anyaszentegyháze, ő csak előadta ezt ott, még pedig minden iskolai, s a hitnek sommájához épen nem tartozó vélekedésektől megtisztítva. Azt mondom, hogy a religio tisztább most, minekutánna Pozsony és Pest szemináriumokat nevelt kebelében, mint annakelőtte volt, még a tudatlanság őrzötte azt. Pedig azokban a szemináriumokban épen annak a tanításnak cikkelyeit tanulta a nevendék fundamentomosan, mely Bossuetban van előadva, mégis ennek tanítása elviselhetetlen, sőt lelket öklendező riasztás előtte. Barátom, mi ez benned? Sophisma-e? vagy csak paralógismus? Sem sophisma, sem paralógismus. Nevezd annak, a minek érzed lenni — —

Jövendőld felőlem, hogy püspök leszek, és sirva kérsz hogy legyek akkor *ismét* ember. Értelek. De vérzik a szí-

vem, hogy az én Kazincym ennyire alacson lelket gondol lappangani Döméjében, s oly vélekedéssel van felölle, mintha ő most mindent csak színből tenne, csak hogy magához szédítse azoknak kedveket, a kiken áll, hogy felemeljék; mintha ő most készakarva mintegy megszűnne ember, igazságszerető ember lenni, csakhogy eképpen hováhamarább felkaphasson. Mert mit értesz ott szavaiddal? ha ezt nem érted, úgy hasztalanul ömlött ki tolladból az a szócska: *ismét, ő légy akkor ismét ember*. Nagyon sajnállak, barátom, hogy te, a ki egyébképpen oly jól látó szemekkel bírsz, itt ennyire rosszul látál. A meggyőződés viselt engem mindenütt ezen írás alatt, nem a tettetésnek kajla lelke. Ha ezt megengedi nálatok a philosophia; nálam a religio tiltja, sőt utáztatja velem még a természet is. Úgy vagyon, a meggyőződés örvendeztetett engem annak a hit cikkelyeinek előadásában, amelytől én még a *szabadság vasa* előtt sem állanék el. Ihol édes Kazincym; ilyen vak — ha nem isméred még ekkoráig — ilyen vak a te Döméd; de ne szánd ötet: boldognak érzi ő magát ezen vakságában. Azt se sajnáld, hogy a papság elrablotta ötet a világtól; nem rablotta el, inkább erősebb kapocszal szorította ahhoz: mert embertársaihoz tartozó kötelességeit kiljebb vitte, szentebbekké tette. Ne sajnáld, hogy Bossuetre vesztegette idejét fáradságát: nem volt az vesztegetés: lelkeismérete mondja azt, s igen jutalmazó az a megnyűgóság, mely kel utánna.

„Világ Nagyjai, Veszedelem!“ Ez a munka zendítő a te szemeidben. Meglehet, hogy talán zendíti suttomban azokat, kik örömet akarnának pusztító zendülést támasztani, s nehéz szívvel veszik, hogy éppen ettől félti, éppen ettől őrizkedtetni embertársait a szelíd író. — De csak zendítő munka az még is. Legyen, nekem ugyan soha sem volt célom zendíteni véle; de legyen: Kazincym, a te Vaklantosodban is van zendítés. Csak kettecskén beszélünk; senki sem hall; engedd meg a barátságnak, hogy nyiltan szóljon. — „*Akkor (mondod itt Ulfáról s Utherről) akkor azt érzették, amit a királyok soha sem érezhetnek, ha láboknak porait ezer rabok nyalják is.* — Ha láboknak porait ezer rabok nyalják is! Gyulasztó mondás! zendítő kifejezés! A ki nem tud gondolkodni,

aki csak futva veszi az olvasást, talán semmit sem lát benne : de én vaklétemre is sokat látok ; azt látom, a mit Kazinczy takart bele, s annál hevítőbbnek érzem tűzét, mennél elmé-
sebben készült borétékja. De én azért rád nem boszonko-
dom; te pedig boszonkodikod reám. Miért? Azért, hogy nem
arra zendítek (ha zendítek csakugyan) amerre te akarnád.
Ilyenek vagytok ti. Azt akarnátok, hogy mindenik erővel is
úgy nézzen, úgy gondolkodjék mint ti, s ha nem akar úgy
nézni, úgy gondolkozni, vagy nem nézhet, nem gondolkod-
hatik úgy, már akkor szenvedhetetlen ember ő előttetek, már
akkor iszonyodtok tőle, néha üldözik is. Valóban nagy
igazságtalanság ez azoktól, akik előtt különben legszen-
tebb, legsérthetetlenebb jus emberben a gondolkodásnak
minden határ nélkül való és senkinek szolgálatjára, követ-
kezésképpen másnak gondolkodása módjára is magát le nem
kötő szabadsága.

Már sokat is mázolok. Engedj meg; régen nem fecseg-
tünk együtt. Ezen kívül is pedig kötelességemnek ismértem,
hogy csalatkozásodtól megmentselek. Látod, hogy azon gon-
dolkodásom módja a tieddel meg nem egyez. Mit tegyünk
hát ?

Mein Seyn kann seyn dein Seyn ;
Wenn aber dein Seyn mein Seyn nicht kann seyn ,
So können wir doch gute Freunde seyn.

Talán a német más tekintetben s értelemben mondotta
ezt : de alkalmazható itt reánk is némünémüképpen. Meg-
tehetjük azt, hogy ne gyűlöljük egymást : sőt ide nem értvén
a gondolkodás módját, jó barátok is lehetünk. Levelezhetünk
is a magyar literatura dolgában, ha egész szívvel nem vagy
még eliszonyodva tőlem.

Sztelládat és Vaklantosodat, valamint ezek előtt Her-
dert, és Lessinget ²¹⁾ (szíves köszönet az ajándékért) vet-
tem. Nagyon gyönyörködtetett ezekben, valamint csaknem
minden egyéb munkáidban is, különös szépségű s kelleme-
tes különösségű magyarságod. Szín nélkül mondom ezt, és

²¹⁾ Herder Paramythionjai Kazinczytól s a hozzájuk vetett Les-
sing-féle mesék Aszalaytól értetnek (Széphalom 1793).

hidd el, hogy senki sem is lehet a te magyar érdemeidnek forróbb tisztelője mint én. Utolsó munkádban a többi szépség között kiváltképpen tetszett a reménység festése : *A remény, ez a szirtokat ontó csákány*. Micsoda rövid, de teljes festés ! Csak három szó : de ha lapokat szórtál volna is bé, nem lehete jobban és szebben ismértedned a remény természetét.

Miért nem jegyezted fel leveledben, mely helyről adta d azt vagy hová kívánod utasíttatni a választ? Úgy nem lettem volna kéntelen Aszalay Urat terhelni azzal, hogy ő küldje el hozzád válaszat. De különben is, hacsak mindenkor friss levéllel nem adod tudokra barátidnak hollétet, nehéz ezeknek rád akadni : mert te minduntalan jársz kelsz mint az Orbán lelke.

Kazinczy, ha érek még előtted valamit, tégy ezután is szerencsés részessé munkáidból. A te kezedből kedvesebb a könyv, mint az árszéből, nem azért hogy így pénz nélkül jutok hozzá, hanem mivel így jelét veszem tőled annak, hogy te, ambár különböz bennünk a gondolkodás módja, még sem gyűlölöd ezért *Dömét*.

4. Kazinczy Döméhez Kolosvárra.

Széphalom, Tokaj, és Kassa között, oct. 22. 1816.

Főtisztelendő kanonok Úr ! Haza érvén sept. 10. ²²⁾, házamnál leltem Takács és Horváth András téti földes és plebánus uraknak válaszat azon levelemre, melyet főtiszt. kanonok úr, amint nekem Kolosvártt mondá, látott. Mint-hogy az úr azt látta, és minthogy az úr nyelvünknek és literaturánknek nem csak barátja, hanem tisztelt műese is, legyen szabad elbeszéllesem, a mik főtiszt. kanonok úr által már ismert dolgainkra tartoznak. Nem hiszem, hogy Takács és Horváth ezért neheztellessenek ; s ha e levelek nem arra valók is, hogy kinyomtattassanak, barátinkkal, s nyelvünk és literatúránk barátjaival miért ne láttathatnánk ? ²³⁾.

²²⁾ Erdélyi utjából, mely alkalommal Kolosvárt Dömével sok idő múlva ismét találkozott volt.

²³⁾ A nyelvújítás harcá akkor, irodalmi rendes folyóiratok nem léte vagy a szerkesztők tartózkodása miatt a felvétel v. fel nem vétel

Horváth úr negyvenhárom vagy hibát, vagy csak botlást szede ki legközelebb kiadott dolgozásaim közül, melyeket én azoknak nem ismerhetek. Egyike ezeknek az orozgyilkos volt, mely nem a nyomtatott kötetekben, hanem Takács úrhoz írt levélben állott. Ez nem az én botlásom, hanem vagy *tollamé*, mely elfelejtette a *z* mellé vetni az *ó* betűt, hogy az participiummá váljon, a mi most 3-a pers. praes. Indicat.; vagy *szememé*, mely esztendő olta él üveggel, és így annak szolgálatjához még nem szokott egészen. Tudtam, hogy a radix az *or* adject., s innen ormadár, és hogy ezt tudtam, mutatja Gessnerem Idyll. 63.; s ha nem tudtam volna is, ha magamé volna is a hiba, s nem tollamé, lehetne-e, kellene-e szégyellenem, hogy én is botolható vagyok?

Horváth úr talán semmit sem lele oly rossznak az általam csinált rosszak sorában, mint hogy az *árkust papirost* el mertem nevezni *ív papirosnak*; s kimondá, hogy azt tenni tudatlanságot árul el, és járatlanságot a kritikában. Tudnilik ez az általam szívesen szeretett és tisztelt ember azt hiszi, hogy az *arcus* deákban *boltot*, *tegezt* és *szivárványt* jelentvén, melyhez az árkus papirosnak semmi hasonlósága, én, aki e nevet adtam, oly képtelenséget követék el, mintha *boltpapirost*, *tegezpapirost*, *szivárványpapirost* mondtam volna. Én viszont azt mondom, hogy Horváth úr azt is tudatlansággal vádolhatja így, aki a németek Buch Papírkéket *konc papirosnak* mondá, s ezt azért, mert a *konc csont*, s benne velő van, a papirosban pedig velő *nincs*, és az *nem csont*. De valamint a *Buch Papier* lehete *konc papiros*, mert öszvetekerve jól hasonlít a *konchoz*: úgy az árkus papiros lehet *ív papiros*, mert úgy hajlik mint az *ív*. Nem kell arra nagy jártasság a kritikában, hogy azt tudjuk, hogy az Arcus, az arceótól jő; a dolog szinte tolja magát szembe. De megtekéntém Calepinust s a Faber Thesaurus Eruditionis Scholasticae-t, s ezt lelém: a forma instrumenti militaris trans-

által az egyik vagy másik részt megsérteni, részben levelezési és társas téren folyt. E levelezéshez tartozik a jelen darab is. — Takács = Péteri Takács József, gr. Festetics László egykori nevelője, az ethikus író és költő s a Minerva és Himfy kiadója; Horváth András = Horvát Endre, az Árpád költője, maga is nagy ujtó.

fertur ad structuram et aedificii fornicem. Oztán a dolog is szól: előbb volt *nyíllövő eszköz*, mint *boltozott szoba*. S maga az igazolja tettemet, hogy mind a deák, mind a német az árkus papirost *arcus Bogen* név által jegyzi (bizonyosan nem a magyar nevezte azt árkusnak), s ez segíli az új nevezés kitalálását.

Horváth úr ezeket is hibáknak veszi: *enyéim*; *dédös*; *gyúlongás*; *várni hagysz*; *magamba hagyja*, mely legalább nem németismus; *bakó tépje ki*; *gyermek fityog* familiáris levél stíljében, s többeket ilyeket. De ha mind ilyen, amit a nyelvben rontok, úgy gondok nélkül fogok lenni. Van factitívumunk, de azért a *várni hagysz* nem rosszabb mint az *írni hagysz* s több. Éles ott is ahol az *us* terminációkat elhagyom. De a *mód*, és *pont*, s *kar* (chorus) mutatja, hogy ezek jobbak *us* nélkül, mint *ussal*, kivált ha az *us* ragasztékot *uschnak* ejtem erdélyiesen, vagy inkább székeliesen, kik a mennyire tudom azt deákban is úgy ejtik.

Azolta, hogy haza értem, vevém Helmecezinék azon értekezését, melyet Berzsenyink Versei elébe függeszte. Ítéletem szerint ügyem jobban nem védelmeztethetik. Méltóztatásék főtiszt. kanonok úr azt megolvasni. Én is elmondom majd amit szükségesnek tartok, de most elfoglalt erdélyi utam írása. Azt az egyet legyen itt szabad mondanom, hogy *Pontzius Pilátus* nekem se lesz *Pontziusz Pilátusz*. Tudnunk kell hol szabad újítani, hol nem. Nincs regula kifogások nélkül.

Talán mutatám, főtiszt. kanonok úr, az úrnak azt a levelemet, melyben Ruszek apát urat ²⁴⁾ megszólítám, hogy legyünk jól egymással, s kértem mint jó embert és papot, hogy engesztelné meg Kisfaludyt, hogy felejténé a mi történt. Szerencsémre én Ruszek úr ellen semmit nem tettem, semmit! Ruszek úr a Mondolatnak ²⁵⁾ néhány íveit korrigálta a typographiában, s kiosztogatta mind ide oda utazván, mind a keszthelyi nagy asztal vendégei között, s gróf Festetics György

²⁴⁾ A dunántuli, vagy helyesben *keszthelyi kör* munkás tagja, ki a Kazinczy és Kisfaludy Sándor közti viszony felbontásábau szintoly buzgón mint kétszinűen járt el.

²⁵⁾ Az e körből Kazinczy és a nyelvújítás ellen kiindult paskvil (Dicsshalom = Veszprém 1813) címe.

azt mondogatja, hogy apát úr a Mondolatban is nagy érdemeket szerze magának a nyelv védelme körül. Apát úr azt felelte, hogy békélni tudó nagylelkűségben magát senki által meggyőzetni nem hagyja; elfogadta jobbjomat, s azt hagyá hinne, hogy barátom. Kisfaludy felől azt írta, hogy levelemet közlé vele, de ez *nevetett*. Azonban ápril 14-d. Kisfaludy hozzá egy 11 lapnyi levelet írta, eltelve szidalmakkal, s iszonytelen vádakkal ellenem. Ezt a levelet apát úr velem nem közlé, de megengedte, hogy sokan mássát vegyék, s egy valaki így küldé meg azt nekem. *Barátomtól, megengesztelttől* ezt nem vártam. Én magam kürtölök magamnak, kivált a német Tudom. Újságlevelekben. (Hát még hol, ha ott *kivált*?) Hogy én magamnak, és (csak) barátimnak, kik imádóim, magasztalom kicsínsegeinket; hogy ő bizonyos benne, hogy ha nekem tömjénzett volna, én az ő hibáit is magasztaltam volna, (én a superint. Kis által fordított horáti epistolák hibáit kimutattam; a verseket Miban olvastam, a mit ott leltem hibának, s Kis megigazította, nem nevezhettem hibának, s Szemerémnek Vidához írt epistolája felől mindjárt akkor, mikor az megjelent, azt hittem, amit Szemere most hiszen, hogy rossz; de sok esztendeje, mióta semmit nem recenseáltam). Azzal vádol, hogy reá fogtam, hogy ő lajstromozta a Himfy Szerelmeit, holott Takács; hogy reá fogtam, hogy ő Kámon született, holott Téten; mintha Kámon születni gyalázat volna, mintha én nem tartoznám hinni, amit nekem ily hírekben barátim írnak; reá fogtam végre, hogy ő Báróczytól *tanulhatott*, holott az egy nevetséges, fősvény, embereket kerülő, ifjaktól kacagott, ifjakat leszólló bohó ember volt, kívül ő szolgálaton kívül talán hármát sem szólla. — S ezt az a (Báróczy), aki nem vala fősvény, mert *minden ősi javait* még életében rokoninak hagyta, s még jövedelméből sem osztozott, s fizetéséből élt; azt a Bt. a kinek a Vég helyi halála után igen nagy oka volt az *ötet kacagó* ifjakat kerülni, és aki az ifjú Döbrenteit, Kiss Sámuel, Balkayt, Thurzó György ifjú gárdistát nem kerülte. B. tehát, úgy látszik, csak azért bánatják, hogy én lakoljak.

Horváth úr is *Kölcey Ferencet*, ki Szemere Pállal írta az Anti-Mondolatot, *költött* Kölceynek írja említett levelé-

ben. Kölcey pedig nem költött név, s én az Anti-Mondolatot nem is láttam kézírásban soha. — Hagyjuk ezeket ²⁶⁾. — Engedje meg az úr, főtiszt. kanonok úr, hogy ezek helyett egy epigrammot tegyem ide; s méltóztassék mutatni kanonok Bibliothecarius Cseresznyés úrnak.

BRANYICKA.

Báró Jósika Jánoshoz.

Martinúzinak itt áll kápolnája, s az útas

Átnéz a Maroson, s áldja, sohajtja nevét.

A kápolna ledől; de az útas nézi hol állott;

S a bibort viselő nagy papot emlegeti. —

Tűnnek az esztendők, szeretett Nagy, s tűnsz te is egyszer,

A maradék keresi, s nem leli nyomdokodat.

Oh mikor itt megyen el, bár ezt is mondja: Kazinczy

Itt lele *férjfit* az hely jó ura karjai közt.

Az úr érdeme az, hogy felette folyóan írja distichonjait, az enyém talán, hogy igen is szövedékesen. Imhol értelme: Az az útas, aki tudja, hogy ama kápolna a Martinúzié volt, tisztelet által lelkesedve néz által a Maroson, s áldja nevét, kesergi halálát. Ah a kápolna oly régi, hogy már nem állhat soká. De aki később jő ide, tisztelet által lelkesedve kérdi: hol állott az a kápolna, s emlegeti a hőst. Tűnnek az esztendők, szeretett nagy ember, s mint Martinúzi nincs többé, úgy nem léssz egyszer te is, s a maradék nem fog lelteni. Oh mikor itt elmegyen, s nézi a házat, ahol laktál, bár ezt is mondja: Ez a hely, ahol egyszer Kazinczy ezt a nagy embert látta! — Maradok szíves tisztelettel alázatos szolgálja *Kazinczy Ferenc*.

Feledém mondani, hogy én magamat soha nem recenséaltam, magamat soha nem kürtöltem ki, s biographiám megjelenésekor a bécsi Annálokban elrémültem. Azt hírem nélkül tette oda egy barátom.

²⁶⁾ Szándékom van az erre a Kisfaludy-Ruszek-Kazinczy ügyre vonatkozó leveleket, melyek egykor számos másolatokban kerengtek az irodalom baráti közt, jegyzésekkel kísérve a jövő évi folyamban közre bocsátani. Megérkezett ideje, hogy azok a neologia története felvilágosítására közzé tétessenek.

5. Döme Kazinczyhoz.

Kolosvárról Széphalomra, dec. 16. 1816.

Tekintetes úr! sok érdemű tudós hazafi! Hogy becses levelére későcskén válaszolok, tessék kérem mostani hivatalom sokféle tömött foglalatosságainak tulajdonítani, ne készségem fogyatkozásának, aki, ha nem hagyhatom is helyben minden újításait a t. úrnak melyekkel majdnem egészen ki kellene mintegy idegenülni szép nyelvünknek a maga természeti mivoltából; mindazáltal forró becsülője vagyok literátori sok érdemeinek; és a hanyatló napokkal nem csak nem hanyatló, hanem mind tüzesebben nevedő fáradhatatlan igyekezetinek. De hogy én magamat a tudós csatázók közé elegyítsem, isten őrizz! — Jobb nékem a harc mezején kívül s távol állva tanulni a birkozóktól, mint közikbe vegyülve netalán oda ragadtatni a küszködés hevében, ahová ragadtatva lenni őket látom, úgymint, a személyes sértegetésre, mocskolódásra, gyűlölségre. Az én együgyű szegény philosophiám, mint valamely pokoltól, úgy irtózik az ilyenektől. Azonban talán nem fog a t. úr megbántódni, ha megvallom, hogy a közlött epigrammára tett jegyzésnek elején eme szavakon: „Az úr érdeme az, hogy felette folyóan írja distichonjait, az enyém talán, hogy igen is szövedékesen:“ nem tud eligazodni gyarlóságom. Mert ha igen is szövedékesen írni érdem; felette folyóan írni talán nem lehet az. Látom ugyan, hogy ilyen különböző tulajdonság különbözteti egymástól a deák classicusokat is, de mivel ők ezen különbözős mellett is jelesek, együtt azt is látom, hogy magában akár a folyóságban, akár a szövedékeségben nem áll a versnek jelessége, a poetának érdeme; hanem más valamiben s ennek a más valaminek akár a folyóság, akár a szövedékeség csak némünémű olyan karaktere, melynek, egyike sem szüli magán a poeta érdemét, jelességét. A felette-valóság pedig valamint mindenben, úgy itt is hiba inkább, mint tökéletesség és érdem. E szerint hát csak az lenne már a kérdés, hogy hol, s mikor, s miben tűrhetőbb a felette-valóság hibája, a folyóságban-e, vagy a szövedékeségben? — Ha felteszszük példában, hogy azonegy magos és szép gondolatot ketten ejtenek és fejtenek

ki egy vagy több versekben, de az egyik felette *folyóan* és érthetőleg, a másik *igen szövedékesen* és úgy beburkolva, hogy fejtegető jegyzés, világosító magyarázás nélkül éppen nem vagy csak felette nehezen, tapogatva, találgatva lehetne jutni a *szövedékesen* mélységes poeta értelmére: én részemről azt vallom, hogy mindenkor inkább akarnék az elsőnek esni hibájába, mint a másodikénak, ha mind a kettőjét el nem kerülhetném. Egyébképpen is homályosan *szövedékesen* írni verseket, epigrammáskákat, nem kerül sokba. A történetek nagy tengerének végtelen sokaságú cseppeiből úgy hullathatok én oda egyet kettőt valamely setét rá-célzással, hogy még a mindent felkuttatott s általölelt tudós sem veszi mindenkor mindjárt észre, vagy éppen nem is tudhatja mit akarok, hová célok, hacsak meg nem fejtem neki. Röviden kimondva: az én együgyűségem inkább szereti (salvo meliori) a *világos szépet*, mint az *érthetetlen mélyet*.

A *Töviseket és Virágokat*²⁷⁾ nem láttam ekkorig. A napokban közölte velem Döbrentei. Itt olvastam, amit csak hallomásból tudtam ekkorig: a *Tűzbe felét* — — — — — Ha feltehetnők az igaznak sérelme nélkül, hogy azon meghagyott igen kevés részecskén kívül, melyért *vár az olympuszi kar*, a többi mind tűzbe való, a hová igazíttatik és vetetik, úgy valóban igen szép volna ez a rövid kis dialogus. Egészen érzem én annak *mint versnek és poetai gondolatnak* becsét, tűzét; csak az a kár benne *először*, hogy Daykának szájába van adva a kárhozható vagy üdvözítő, a mennyet, vagy poklot osztó nagy ítélet:

Dayka Himfy.

D. Tűzbe felét. H. Vetem. D. Újra felét. H. Ím. D. Harmadikát még.
H. Lángol az is. D. Jer most, vár az olympuszi kar.

Daykának mondom, aki, minden ő érdeme mellett is Kisfaludy mellé állítva igen kicsiny. *Másodszor*, hogy felette nagyon ritka, s talán rozsdarágástól imitt-amott szakadozott is volt a rosta, mely oly könnyeden s oly sokat eregetett,

²⁷⁾ Egyikét azon polemiai munkáskáknak (Széphalom 1911), mik a neologiai harcban oly jelentékenyen szerepeltek.

vagy inkább omlasztott által mint tűzbevalót: — jó hogy mind keresztül nem hullott rajta, s fogott fel még is valamit. Ha nem tévedek, úgy látszik nékem, hogy ebben a különben szép dialoguskában megelőzte a költő heve az igazlátást, s nem az igaznak és valónak érzésében fogantatott ez a fencsapongó poetai lánggondolat, hanem minekutánna egy bizonyos neki melegedett, játszi képzeletben s tüzes elragadtatásban született ez, úgy, és akkor leve épen égő áldozatjává ennek, amaz.

De hová vetemedtem? — — — Irtózom a harctól, s itt már csaknem hareba keveredtem Kisfaludy mellett. Nem: csak különböző ítéletemet bátorkodtam nyilatkoztatni az ő felséges munkájáról; ennyi pedig talán szabad vala; és én ha karddal, puskával fenyegetne is valaki, még akkor is ki merném mondani az egész tudós világ előtt, hogy Kisfaludynak Himfye minden hibái mellett is (annyira kuruzsló ő ²⁸⁾), hogy néhol még a hiba is szépnek látszik benne) előttem átlájában véve remek munka, és a maga nemében egyetlenegy, mert ámbár látok én is benne némely gyengébb szabásu darabokat a többihez képest, de egyet sem látok éppen tűzbevalót a poesisre nézve: igen igen sok van pedig, ami elég fenkölt, és erős egész az *olympuszi karig* emelni a halhatatlanság karjain alkotóját.

Kérem ne vegye rossz néven a t. úr szabadon kimondott ítéletemet a különbözésért; mert ha helytelen az, és gyenge, úgy én inkább szánakodásra, mint neheztelésre vagyok méltó, aki különös tisztelettel maradok...

6. Kazinczy Döméhez.

Széphalomról Kolosvárra dec. 22. 1816.

Főtisztelendő kanonok úr, különös tiszteletű, s bizodal mú uram! Épen érkezik főtiszt. úr, az úrnak válasza. Nekem úgy tetszik mintha nem értettetném, s alig tudom érteni, mint esik és mint eshetik, hogy nem értettetem, mert a dolog igen világos. Tűrje el, főtiszt. kanonok úr, az úr, hogy magamat

²⁸⁾ A szó itt világosan *búbájos* értelemben vétetik.

a magam egész valóságomban láttathassam. Amidőn e magyarázatokra ereszkedem, a legcsalhatatlanabb jelét adom tiszteletemnek az úr iránt, mert csak azoknak gondolunk ítéletekkel, akiknek személyek előttünk tiszteletes.

Felette kevésnek kellene nekem lennem, ha én azt kívánnám, hogy amikben én új utat török, azok mindennek tessenek, s nagyon tapasztalatlan volnék, ha azt reményleném. Sem nem vártam azt soha, sem soha nem kívántam, s akik ezt a kevésiséget keresik bennem, megelégedhetnének azzal, hogy én magam vallo magamat más részben kevésnek: abban hogy én, mint *Arbuscula*, nem mindennek, hanem csak némelyeknek javallását keresem s ohajtom. Ha én az urat, főtiszt. kanonok úr, e kevesek közé számláltam-e, mutatja az a szíves tisztelet, amelyet én első ismeretségem oltá mostanig minden alkalmakban bizonyítottam, s az a meleg közelítés, amelylyel én Erdélyben, mind Kolosvárott, mind oztán a püspöki lakban is az úrhoz tolakodtam; mutatja az a figyelem, amelylyel az úrnak versei felől legszorosb barátim előtt is, hol ítéletünket szabadon hallathatjuk, javallva s álmélkodva szoktam szöllani; az a *tiszta* javallás, (mely) nem azért tétetik, hogy az úr kedvező ítéletét nyerjem meg — mert hiszen azt az úr nem is tudta, s most hallja először. Amit írtam minap, hogy az úr versei ömlenek, holott az enyimek nehéz munkával vannak pörölyözve, nem teszi azt, hogy én az úr dolgozásait nem becsülöm. Mind így, mind úgy jó lehet a munka:

De nem talál helyt minden mindenütt:

Az boldog akit nyájas istene

Kegygyel vezérel a saját nyomon.

(Az én Epistolám Berzsenyihez, Erd. Muz. V.)

Amiket írtam a Duna jobb felén történt dolgok felől, nem azért írtam, hogy főtiszt. kanonok, az úr részt vegyen perünkben, hanem azért, mert illő, hogy amik történnek, literaturánknak ily buzgó barátja is tudja. Tudományos pert folytatni nem gyalázatos, ha gyalázatosan nem folytatjuk. A ki ott szöll, nekem ahoz látszik hasonlítani, aki tagja valamely tribunálnak, hol *hallgatni* mindenkinek megengedték, s ő szabadon és bátran szól. A mi magyarjaink azt tart-

ják, hogy ott szállani harag, gyűlölség, irigýkedések nélkül nem lehet, s ebben ugyan rettenetesen csalatkoznak. Midőn Prof. Fejér György úr 1815. ápril 19. Kultsárnak házánál vádat tett ellenem, hogy én Kisfaludynak s másoknak munkáikat recenseáltam; Vitkovics és Szemere egyszerre patánának fel, s azt kérdék tőle, hogy miként vádolhat ezért valakit épen az, aki nagy javallással vette, hogy Képlaki Vilhelm Czinke Ferenc urat oly irtóztatóban recenseálá? Én pedig még azt kérdezhettem volna tőle, hogy miképpen vádolhat ezzel engem az, aki maga szállíta meg, hogy pályairását recenseáljam? Valljuk meg, főtiszt. kanonok, nem az okozza neheztelésünket, hogy munkáink recenseáltatnak; érezzük mi a recensiók hasznos voltát: hanem az, hogy nem tömjéneztetünk mindég.

Az úr, főtiszt. kanonok, epigrammomat: *Tűzbe felét* betű szerint veszi, ahogy ezt ítéletem szerint semmi hermeneutika nem véteti. De e részben mások is épen így tévedtek meg, s az nem az én hibám. Mit ítélek én Himfy Szerelmi felől, azt megmondám recenzióban, s minthogy azt hiszem most is, amit akkor hittem, felelek ítéletemért. Daykának is vannak hibás versei, sed ea sunt quasi de domini funere rapta sui. Ellenben van olyan hat hét darabja, mely századok múlva is csudáltatni fog. Maradok szíves tisztelettel.

A VELENCEIEK ÁLTAL ELFOGLALT RÉSZEI

MAGYARORSZÁGNAK.

GR. KEMÉNYI JÓZSEFTŐL *).

Azon fegyveres elfoglalások, melyeket a velenceiek nagyravágyó indulatból más nemzetek s fejedelmek kárára tettek, általánosan előszámláltatnak 1510-ben a következő cím alatt közrebocsátott szónoklatban:

*) Közli Vass József, kolosvári lyceumi tanár és könyvtárnok.

„*Ludovici Heliani Vercellensis, Christianissimi Franco-
rum Regis Senatoris, ac Oratoris de bello suscipiendo adversus
venetianos et Turcas oratio Maximiliano Augusto, in Con-
ventu Praesulum, Principum, Electorum, et civitatum Romani
imperii dicta in Augusta vindelica. IIII Idus Aprilis. Anno a
partu virginis Millesimo quingentesimo decimo.*“ — A könyv
végén: „*Impressum Augustae Vindelicorum per M. Joannem
Othmar, apud Cenobium sanctae Ursulae cis Licum. Anno
salutis humanae. M. D. X. die XII. Maii.*“ Negyedrétben.

Magyarországra nézve ezen beszédben ezeket olvas-
hatni: „*Testis est Serenissimus Rex ungarorum (Uladislaus
II), cujus prope tercentas insulas, decem civitates episcopa-
les, duas provincias Dalmatiam ac Liburniam, tot portus,
quingenta circiter millia passuum maritimi littoris occupa-
verunt.*“

Magyarországnak ezen tengerparti részei a velenceiek
által nem II. Ulászló, hanem még Zsigmond király idejében
foglaltattak el. Fentartotta azonban Magyarország azokhoz
való jogát a legújabb időkig.

Ugyanezen tengerparti részekért véres csatákat vívtak
őseink II. és III. István, III. Béla s IV. László királyaink alatt,
míg végre I. Lajos 1357-b. Velencét minden, Dalmáciához és
annak szigeteihez való jogáról lemondani kényszeríté. Az erről
1358-ban írott okmányban ugyanezen részek, melyek fenem-
lített Helianus Lajos által csak általánosan említettek, név
szerint így soroztatnak elé: „*a medietate scilicet Guarnarii
(azaz a medietate Carnici sinus) usque ad confines Duracii,
omnibus civitatibus, terris, castris, insulis, portubus, et juri-
bus, quae (nos Veneti) habuissimus, et tenuissimus, habeba-
mus, et tenebamus in eisdem quoquo modo, et specialiter ci-
vitatibus Nonae, Jadrae, Scardonae, Sibenici, Tragurii, Spa-
lati, et Ragusii,* ¹⁾ *in terra firma existentibus; item civitatibus*

¹⁾ Ragúza Magyarországnak birtoka alá (mely azonban las-
sanként csak is oltalomná vált) jött ugyan ezen 1358-beli okmány
következésében, s hazánknak oltalma alatt, habár gyakran adózott
is a töröknek, maradt a mohácsi vértápig (1526), mely Ragúzá-
t is azután a török iga alá vetette. — 1684. aug. 20-dikán Ragúza magát

et terris adjacentibus, videlicet Cherzo, Veglia, Arbo, Pago, Brachiae, Lesinae, Cursulae, cum insulis earundem, cum omnibus pertinentiis, et utilitatibus earundem; ac titulis Dalmatiae, Croatiae, quibus uti consueveramus, et totum ipsorum jus et dominium, et proprietatem, si quas habuissemus, in ipsum D. regem (Ludovicum I), et successores suos sponte, deliberate, et cum maturitate transferentes, renunciantes insuper omni actioni, et omni juris et legis beneficio“ stb. (Lásd: Fejér. Cod. Diplom. Tom. IX. Vol. II. 656. lapon).

De hazánk mindemellett is ezen tengerparti részeinek állandó birtokában nem maradhatott, mert a magyarok és királyuk Zsigmond közt 1397-től 1403-ig létező villongások alkalmával Dalmáciának lakosai nápolyi Lászlónak, kit a megelégedetlen magyarok már 1397-ben királyuknak meghívtak, pártját követvén, Zsigmondot nem akarák továbbá királyuknak ismerni. Azonban lecsendesedvén Magyarorszában a viszálykodások, s nápolyi László is látván, hogy Dalmáciát meg nem tarthatná, ami még keze között volt, azt Velencének százezer aranyért eladta 1409-ben. Ezért 1413-ban hadat indított Zsigmond Velence ellen, de serege megveretvén, Zsigmond, mivel a konstanci nagy zsinatra sietett, pénze pedig nem vala, Velencével, kétszáz ezer aranyok fizetéséért, öt esztendőre fegyvernyugvást kötött; s mivel Velence azután is több versen a bő költséget szerető Zsigmondnak pénzt nyújtott, Dalmáciában mind beljebb beljebb terjeszkedett.

Ezen terjeszkedéseket a magyarországi rendek 1433-ban nehezen vévén, sürgették ugyan Zsigmondot, hogy ezen tengerparti részeit hazánknak foglalná vissza Velencétől, de Zsigmond ugyanazon évben Rómába menvén, hogy ott magát romai császárrá koronáztassa IV. Eugén romai pápa által, a ki maga is velencei fi vala, arra biratott, hogy Velencét meg ne támadná, s így Velence ezen részeknek birtokában maradt²⁾.

ismét I. Leopoldnak mint magyar királynak oltalma alá adta, (az erről kelt alkulevél találtatik a császári levéltárban), de ezen oltalom sem lehetett állandó a töröknek még akkori hatalma miatt. Erről, és Ragúzának további sorsáról lásd: Engel: Geschichte des Freystaates Ragusa. Wien. 1807.

²⁾ Böven s alaposan kimerítette e tárgyat Pray György ily cí.

Hallgatásba merülni láttatott ezen részeknek visszafoglalása még I. Mátyás alatt is, akiről egy névtelen, s még kiadatlan egykoru osztrák kronista (a bécsi császári könyvtárban) a következőket panaszoja: „Quis non ingemiscat, quod Mathias rex ungarorum vires suas numero, et pondere sat amplas ad subjugandam Viennam, Austriamque, ad quam nec regnum ejus, multo minus persona ejus quidquam juris habebat, nostra aetate converterit, siquidem sane sacius fuisset, tantas vires ad adterendos Turcos, aut saltem ad recuperandas maritimas Ungariae antiquas provincias pleno jure convertere. Sed placuit regis hujus animo gloriae quidem semper, sed recti non item semper cupido, horum oblivisci³⁾).

II. Ulászló királyunk 1508-ban únszoltatván I. Maximilián császár által a Velence elleni háborúra (lásd: „Katona Hist. Critic.“ XVIII. 529. l.), ugyanezen részeket akkor anynyival könnyebben visszafoglalhatta volna, mivel Velence ugyanazon időben mindenfelől megtámadtatván, erejében nagyon el vala gyengülve, de Ulászló, szokott lomhasága

mű kézirati értekezésében: „De Jure S. Regni Hungariae Coronae in Partes Dalmaticas, fide Diplomatica stabilita.“ Megvolt 1805-ben magyarországi nádor József főhg könyvtárában, — de tudomásom szerint megvagyón a császári levéltárban is. — Praynak ezen munkáját nem említi Paintner Mihály Pray élete s munkái leírásában.

³⁾ Mennyire érdemlette Mátyás királyunk ígézeitől ezen vádat, vagy pedig annak általunk mentességét? annak bírálása bővebb kritikai értekezést kíván, azért azt elmellőzve, meg kell mindazonáltal vallanom, hogy alig magyarázhatom meg magamnak az 1485-beli országos végzésnek ezen, Mátyás király megegyezésével kelt szavait: „Tota Dalmatia subiacere debet judicio Palatini, et pro proventibus habet (Palatinus) in illa certas insulas.“ (Corp. Juris Hungar. I. 233. l.). Habár tagadhatatlan, hogy Magyarország azon időben némely egyes csekély számú tengerparti szigetekre tetteles jogot gyakorolni láttatott is („Engel: Geschichte des ungr. Reichs, und seiner Nebenländer.“ II. 559. l.), de hogyan rendelkezhetett 1485-ben akár Mátyás király, akár pedig Magyarország egész Dalmáciáról („Tota Dalmatia subiacere debet judicio Palatini.“), midőn az akkor birtoka s hatalma alatt nem volt? Ha a fentemlített törvénycikknek szavait csupán jogfentartásnak, vagy valami, de nem tudom minő eszes politikai ráfogásnak nem akarjuk tartani, úgy kénytelenek vagyunk feltenni, hogy itt valami olyas rejlik, a miről krónikásink említést tenni elmulasztottak.

miatt, pusztá szavaknál nem mozdított egyebet. (Lásd: Kationa. e. h. 570. l.).

Így múltanak századok. — Végre királyunknak I. Ferencnek sikerült az 1797. oct. 17-kén végre hajtott campoformiói békekötés útján, az ádriai tenger, és az Ecs vize között fekvő tartományt, Velence városával, Istria s Dalmáciával együtt, az osztrák birodalomhoz csatolhatni, s így Magyarországnak fenemlített tengerparti részei is, három század lefolyása után, visszakerültek azon fejedelemnek birtoka alá, aki egyszersmind Magyarországnak is királya volt. Ennek pedig következése az lett, hogy hazánknak országos rendei 1802-ben a pozsonyi gyűlés alkalmával Magyarországnak sokszor említett tengeri részeit Dalmáciával együtt a magyar koronához visszacsatoltatni kérték, mely kérésre 1802-ben october 17-kén a következő királyi válasz keletkezett: *Quoad Dalmatiam agnoscit Sua Majestas SS., hanc ad jura Sacrae Coronae pertinuisse; cum tamen proposita circa suscipiendam illius cum Regno Hungariae conjunctionem quaestio gravior sit, quam ut in moderno rerum exterarum nexu, et ratione etiam status publici nunc superari possit, Sua Majestas SS. meritum isthoc uberius expendet, altissimamque Resolutionem suo tempore elargietur.*“

Sűrgették honfiaink ezen visszacsatoltatást az 1805-beli országgyűlésen is, de, az ugyanazon évben I. Ferenc királyunk és Franciaország közt kiűtött szerencsétlen háboru félbeszakasztá ezen tengerparti részeknek további birtogatását, mert a dec. 26-kán (1805) kelt pozsonyi békekötés nyomán I. Ferencnek le kellett mondani a velencei hajdani köztársaságnak azon részeiről, melyek a campoformiói békekötés nyomán tulajdonaivá lettek, s mostan I. Napoleonnak olasz királyságához csatoltattak.

Kilenc harcias év lefolyása után újra sikerült I. Ferenc királyunknak ezen tengerparti részeket 1813-nak vége felé a franciáktól győztesen visszafoglalni, melyeknek birtokában 1814-ben mind a bécsi congressus, mind pedig a párizsi békekötés által állandóul megerősített. S így valósultak I. Ferenc királyunkra nézve a hajdani költőnek e szavai:

„Et redit ad dominum, quod fuit ante suum.“

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

VII. ÉV.

DECEMBER, 1857.

XII. FÜZ.

A LEGRÉGIBB MAGYAR NYOMTATVÁNY.

TOLDY FERENC TŐL.

Burián Pál úr, azelőtt budai, most kolosvári, könyvárus, szemes keresője a magyar irodalmi régiségeknek, és soknak szerencsés megmentője, kinek ez alkalommal is tartozott hálámat rovom le azon szivességeért, melylyel velem egykor (még 1826—28-ban) Budán, s azóta is Kolosvárt (1839) és Kolosvárról közölte érdekesb ritkaságait; a kolosvári „Magyar Futár“ 172. számában (nov. 19. 1857) követésre méltó buzgósággal, hat arany jutalom kitűzése mellett, felszólítja a hazafiakat, miszerint vele a Bartalis Antal által „Notitia Parochiae Jegenyensis“, Kolosv. 1794. című munkája 122. lapja b) jegyzésében említett — eddig tudvalevőleg legrégibb — magyar nyomtatványt közölnék. Az ismeretes, és Burián által is részben idézett hely így szól: „*Possidemus orationem et cantilenam de inventionem dextrae S. Regis Stephani idiomate ungarico Norimbergae apud Antonium Koburger A. MCCCCLXXXIV. editam. Oratio ea est, quae latine hac die (30. Maii) dicitur. Cantilena sic incipit:*

*O deucheoseges zenth iob keez,
mel'et magiar ohaitua neez
draagha genche neepeunknec,
nag' coreome ziueunknec etc.*

Perperam itaque tributur cantilena haec cl. Viro Soc. Jesu Sacerdoti Francisco Faludi an. MDCCIV. nato (Horá-nyi pag. 661. Tom. I.).^u

Tudtomra ez érdekes helyet elöször *Schedius Lajos* vette észre, s arra 1802-ben (Zeitschrift von und für Ungern. I. köt. 220, 1. l.) figyelmestetett is, hozzá tévén : „Die Existenz dieses Werkchens lässt sich aber um desto weniger in Zweifel ziehen, da Bartalis seine Anzeige ohne allen Rückblick auf die Frage wegen der ältesten ungrischen Drucke, also ohne Partheylichkeit gemacht hat; da er sie auch durch Anführung eines Verses daraus bekräftiget; und da endlich von dieser oratio und cantilena eine Menge Abdrücke und neuere Ausgaben vorhanden sind, in denen zwar eine veränderte Orthographie beobachtet worden ist, die sich aber alle auf jene Original-Ausgabe berufen, deren Jahrzahl sie jedoch meist 1448, vermuthlich durch einen Druckfehler statt 1484 angeben. Die neueste Ausgabe dieses Gebetes und Liedes hat den Titel : „Rövid Tudósítás, ájtatos imádsággal és énekek együtt Sz. Istvánnak, Magyarország első apostoli királyának dicsőséges jobb kezéről, melyet fels. és apostoli királyné Mária Terézia asszonyunknak különös buzgósága Ragúzából hazánkba visszahozott, és Budán az udvari templomban közönséges tiszteletre kitett. Budán, nyomt. Landerer Katalin, 1797. 1/2 Bogen 8. Die Ueberschrift des Gebetes lautet so : Sz. István király dicsőséges jobb kezének megtalálásáról való régi, és még 1448-dik esztendőben Norimbergában nyomtatott imádság.“

Schedius után *Révai* emlegette irodalmi leckéin ez éneket mint legrégibb m. nyomtatványt (I. „A magyar deáki történet“ Horvát István által kiadva a Tud. Gyűjt. 1833-kj II. köt. 87. l.), továbbá *Pápay Sámuel* a M. Literatura Esmeretében, Veszpr. 1808. a 364. l.; és *Horvát István* Schwartner ellen intézett vád- és védiratában („Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres m. királyoknak védelmeztetések a nem-

zeti nyelv ügyében“ Pest, 1815. a 45. lapon), bővebben pedig egyetemi előadásában, melyeknek a néh. Kecskeméthy Csapó Dánielnek birtokomban levő (1830. évi) iskolai füzetéből, illető helyöket itt egészen kiírom: „Ezen tudós férfiú (Bartalis) leírván a jegenyei plébánia történetét, munkájában világosan jelenti hogy ő bírja azon nyomtatott éneket; de mivel Erdélyország épen olyan állapotban van Magyarországgal, hogy az anglus, francia sat. újságokat előbb meg lehet tudni mint az erdélyieket, mivel t. i. Erdélyből Magyarországból semmi tudományos közösülés sincsen: ezen plébános munkája, következésképen azon ének sem esmertetett itt. Több esztendő után eljutván már Magyarországra is annak esmérete, de ezen idő alatt meghalván Bartalis, boldogult Révai sürgette Martonffy erdélyi püspököt, hogy azt (a nürnbergi nyomtatványt) megkeresné, öneki leiratná és megküldené. Kereste is Martonffy a jegenyei plébániában, de azt meg nem találván, azt válaszolta vissza, hogy a jegenyei plébános kevéssel holtá előtt eszébe megháborodván, a katonaispotályba vitetett, hova is minden régiségeit magával elvitte; ahol is meghalván, holtá után azon régiségekből a katonának talán fujtást csináltak. Hogy azonban a dolog nem úgy van, azt az is bizonyítja, hogy Bartalis azon az éneken kívül birt még egy régi missálét és Telegdi predikációit; hogy pedig ezeket nem vitte magával az ispotába, bizonyos onnét, hogy két esztendővel ezelőtt a károlyfejérvári könyvtárból kimustráltatott azon missále, melybe Bartalis tulajdon kezeivel beírta, hogy ő bír egy magyar éneket sz. István kezéről. Nem vitte el tehát magával Bartalis az ispotályba, hanem, ami hihetőbb, Batthyányi erdélyi püspök Bartalis idejében, aki a régiségeknek különös vadásza volt, s melyeket jó módjával meg nem vehetett, erőszakkal is elvitt, akinek figyelmét azon ének el nem mellőzte, azt is azon károlyfejérvári püspöki könyvtárba bevétette. Innen végképen nem mondhatni, hogy örökre elveszett, hanem meglehet, hogy valamelyik könyvtárban lappang.“ — Ezekhez még azt adhatom, miszerint ment Bartalishoz egykor Magyarországból is kérdés az iránt: mit jelentsen a „possidemus“ szó: a plébánia könyvtára, vagy ömaga bírja e a régiséget? s fel-

szólíttatott : közölné az egész szöveget ; mire azonban válasz nem érkezvén , Bartalis némelyek által mystificatio gyanujába vétetett. Mindazáltal , ha meggondoljuk mennyire nem volt még a múlt század végén pontos és biztos a postai közlekedés Magyarország s egy erdélyi falu közt , nincs okunk e hallgatást szándékosnak tekinteni ; ellenben a Schedius által felhozott igen helyes ok mellé más , ennél nem kevesebbé fontosak , adhatók , mik a bonyolodott ügyre némi világosságot vethetnek.

Kérdeztem ugyanis magamtól gyakrabban : Vajon hihető-e , hogy egy kis ima és ének nyomtatása végett valamely magyar pap vagy egyház oly messze földi nyomtatóhoz folyamodjék ? mert mennyi nehézséggel járt akkor a kiküldés , a példányok behozatala , egy kis összegnek is oly távol helyen kifizetése ! E kérdésre azonban kielégítő megoldást nyújtott azon körülmény , mely szerint épen 1484-ben , és Nürnbergben , és épen Coburgernél nyomtatott a milkói püspök (Mihály , ki akkor sede vacante az esztergami érsekség vicariusus volt¹⁾ , mint ilyen , nem csak egy missálét az esztergami érsekmegye számára ²⁾ , melyben , mit jól meg kell jegyeznünk , *a szent jog miséje is először találtatik* ³⁾ , hanem egy breviáriumot is ⁴⁾ : mely könnyű volt tehát neki a sz. István-féle imát és éneket is ugyanakkor , és ott , egy füst alatt , kinyomatni ? mire is a szent jog (sz. jobb kéz) egyházi ünnepének (máj. 30.) épen az esztergami megyében ünnepeltetése adhatott alkalmat , mint azt valamennyi esztergami missálék és breviáriumok , még pedig különösen 1424-en innen egész 1560-ig tanúsítják ⁵⁾. De fontosabb ennél is az írásmódban fekvő védok. Mert ha Bartalis mystificálni akarja olvasóit , s amaz éneket mesterségesen régi írásmódra visszavinni , meglepő , hogy ezt következetesen *nem* viszi keresztül , írva magiart és nag'ot , deucheosegest és keezt ; s meglepő különösen a *gench* (kincs) szó ; amazok , mert a régi írásmód szeszélyeinek , ez , mert e szó

¹⁾ *Pray Spec. Hierarch. Hung.* I. 176. lapját a 435-kel.

²⁾ A M. Nemz. Irod. Tört. II. 34. l.

³⁾ *Pray de S. Dexteræ* , p. 42. stb.

⁴⁾ *Pray* u. ott p. 40.

⁵⁾ *Pray* u. ott a 40. 41. ll.

régi alakjának ismeretét mutatná : oly ismeret, mely ma sem épen közönséges, Bartalis idejében pedig még kevesebbé volt az, midőn egyetlenegy emlék vala még kiadva, t. i. a sz. Margit élete Pray által, s emlékeink nyelvtudományi fürkészésével az egy Révain kívül még-*senki* sem foglalkodott, s ez sem lépett volt még akkor fel tanulmányai eredményeivel. S ha Bartalis felfogja nem csak bibliographiai nevezetességét, de irodalomtörténeti fontosságát egy ily kis darabnak is oly időből, melyből oly kevés ének maradt reánk — ily felfogás nélkül pedig aligha vetemedik ily mystificációra — nem volt-e tanácsosabb *egészet* adnia, nehogy a felköltött érdek őt az egésznek közlésére kényszerítse erkölcsileg, s végre is sarokba szorítsa, sarokba különösen saját püspöke, kinek az ilyek körüli szenvedélye maga elégséges lett volna őt a fillentéstől visszajeszteni? Aminthogy csakugyan bizonyos Horvát István elbeszéléséből, hogy Batthyányi megtette a lépést, elszerezvén tőle ama régi missálét, melybe Bartalis ez ének birását bejegyezte, s *melybe az maga hihetőleg bele volt téve*, s mely sokkal utóbb (1828) a könyvtárból, tán mint csonka vagy elrongyolott könyv, kiselejteztetett. Én ugyan azt hittem mindenkor, hogy a nürnbergi ének Károlyfejérvárrá vándorolt; s ha Batthyányi elmulasztotta ez apróságot külön kötés által megóni az elveszéstől, vajon nem szórattott-e ki épen ezen missáléból egy utóbbi figyelmetlen kéz által, péld. porozás közben? ⁶⁾ Vagy nincs-e az még most is, más könyv

⁶⁾ Nem mellőzhetem itt azon ohajtást, bár mind a könyvtárak őrei, mind magán könyvtárak vagy egyes becses darabok birtokosai méltó gondot fordítanak ritka nyomtatványok, s a kéziratok *bekötésére*, nem sajnálva azon pár huszast, vagy forintot, melybe az ilyek *tartós és díszes bekötése* kerül! Magam is hozhatnék fel egy unicumot s több kéziratokat, melyeket számos évek előtt még teljes épségükben ismertem, s mik jelenleg nagy kárunkra csonkák, még pedig helyrehozhatatlanul! S mondám tartós (bőr) és *díszes* legyen a kötés, hogy a nem-ismerőnek is, már külsőségénél fogva, magára vonja figyelmét, azt becsének sejtésére vezesse, s megőrző gondját felhívja. A csak néhány levélnyi, de önálló, becses apróság se köttessék össze egyebekkel, hanem mellé kötendő több kevesebb fejr ív által neveljük annak testességét, hogy ez által is még inkább elkerülje a veszedelmet. Mennyi kárt vallott már irodalomtörténetünk a gondatlanság és fukarság e neme által!

mellé, vagy holmi miscelláneák közé kötve meg a püspöki könyvtárban? s bár Burián úr azt; mint felszólításából kivehetni, ott kereste s meg nem találta: nem lappanghat-e az ott, ha megvan is, Batthyányi halála (1798) óta úgy, mint gyakran századokig észrevétlenül lappangnak, néha nagyobb kiterjedésű kincsek is, a könyvtárakban?

Hitelt adva tehát Bartalisknak, tettem róla, minden gyanu költése nélkül, említést A. M. Nemz. Irod. Története II. kötetében (85. 105. §.), remélve, hogy maholnap valamely szerencsés véletlen ismét világosságra hozandja a becses maradványt. De ime ez idén veszem debreceni prof. *Lugossy József* tisztelt barátom levelét, mart. 6-káról, mely mellett küldve a sz. István jobbjáráról éneknek, mikép az mai nap forog kézen, *bécsi első eredeti kiadását*, ezeket írja: „Egyébiránt nehéz eligazodni anélkül, hogy Bartalist *némi kis lidérckedési váddal ne illethetők.*“ A nyomtatvány szóról szóra azon címet viseli, melyet a Schedius által ismert pesti 1797-ki; alul olvasható: „Bécsben, nyomtatott nemés Tamás János Trattner betőivel 1771.“ A könyvecske kis 8-rétben 14 lap. A sz. jog visszahozatalát előadó tudósítás után következik:

„Sz. István király dicsősséges Jobb Kezének megtalálásáról való régi, és még 1448-dik esztendő. Norimbergában nyomtatott **IMÁDSÁG.**“

Közlöm ezt mint régiséget, mely mai nap alig ismeretes már, minthogy az ének jelen századi kiadásaiiban hiányzik; s közlöm az 1484-ki esztergami missále megfelelő deák imádságával együtt, melyről Bartalis is mondja: *Oratio ea est, quae latine hac die dicitur.*

Urísten, a te szenteidnek csudálatos fényessége, ki sz. István király és confessor dicsősséges Jobb-Kezét kijelentetted: adjad minékünk, hogy az örök boldogságban az ő oltalmárul örvendezzünk. A mi urunk Jézus Krisztus által, ki teveled és a szentlélekkel egyetemben él és uralkodik örökön örökre Ámen.

Deus, qui es sanctorum tuorum splendor mirabilis, quique hodierna die beati Stephani Regis et Confessoris tui gloriosam dextram revelasti, da nobis in aeterna laetitia de eius protectione gaudere. Per Dominum nostrum Jesum Christum, qui vivit et regnat in unitate Spiritus Dei per secula seculorum Amen *).

*) Pray, id. h. 42. l.

Erre következik már most a 6. lapon az ismeretes ének (melynek Bartalis csak első versszakát adja) ily felirattal : ÚJ ÉNEK! Ez költötte fel Lugossy gyanuját, s alig lesz már ki fel ne kiáltson : Bartalis amitó volt!

És csakugyan EZ AZ ének a kar-szakban „királynénkat“ élteti : Mária-Teréziát, a 16. versszaktól kezdve folytatja a szent jog történetét, megemlíti miszerint a mohácsi csata után a tenger mellé került, onnan Mária-Terézia által visszaszerezettetvén Budára küldetett, hogy szülőföldjén nyughassék, amiért (20. vsz.) hála is adatik, (21. vsz.) a királyné éltetetik, s végre az utolsó (22.) versszakban az ország megtalmoztatása kéretik. Ez az ének tehát, *e formában, új*; különösen a 16—21. versszakok, de hihetőleg a karszak is, mely refrain gyanánt minden versszakhoz csatoltatott; azon kívül a kifejezés is kétségkívül sokfélekép megújítatott, valamint ez a bécsi új ének is viszont azóta ismét tetemes változásokon ment keresztül, mint azt azon kiadásból is látni, mely Budán Bagónál 1846. nyomtatott, s előttem fekszik. De másfelül ez „új ének“et csakugyan nem tartom egyébnek, mint egy régi ének érintett módóni átdolgozásának. Egyébiránt ez a Trattner-féle kiadásbeli ének azon hivatalosan készült hymnus-e, melyről Pray, többször idézett munkájában ott, hol a Schönbrunnban megkezdett István-tiszteletről szólván, a 94. lapon így emlékezik : „His accessit hymnus de laudibus S. Stephani Regis, ex pervetusto missali depromptus, qui in hungaricam et germanicam linguam traductus et typis excusus, musicis modulis quotidie concinebatur; latinus mane, a prandio hungaricus hora quarta, sexta germanicus, magna ex urbe hominum utriusque sexus concursatione“: azt akkor lehetne bizton meghatározni, ha ezen három szöveg említett nyomtatványát láthatnók. Én hajlandó vagyok hinni, hogy a Schönbrunnban énekelt hymnus amaz ősrégi szöveg, mely még legújabb deák imakönyveinkben is előfordúl (Corde, voce, mente pura), s melynek XIV. századbéli példányáról más alkalommal szóltam („Egri Szünnapok,“ Új M. Muz. 1853. az 527. l.). Ellenben ez, mely egyenesen a sz. joghoz van intézve, hihetőleg az esztergami érseki hatóság által készítettett a réGINEK alapján s nyomtatott ki hivatalosan, hogy,

midőn a sz. jog Magyarországra hozatván, Budán bizonyos időkben keresztjárással tiszteltetik, a nép által énekeltessék, a mi csakugyan mind maig így gyakoroltatik is.

Az ének *átdolgozója* nem ismertetik. A hagyomány Faludi Ferencet nevezi, s ezt már Bartalis idejében is hitték, mint ennek idézett helyéből látható. De hibásan. A tévedés onnan eredt, mert csakugyan Faludi is készített a nevezett alkalommal (1771) egy éneket, mint Pray fel is jegyezte az id. munka 112. lapján: „Aliquot e nostris (jezsuiták értetnek) de S. Dexterā patrio idiomate poetica edidere: P. Franc. Faludi, et Viennae P. Jos. Szerdahelyi odas; Budae autem P. Joannes Bapt. Molnár poemation.“ De Faludiét ismerjük: az versei valamennyi kiadásában látható, s a mienktől merőben különbözik. Hátha Szerdahelyi Józsefé a megújított „Sz. jobb kéz“? Más *bécsi* István-éneket eddig legalább nem láttam.

Hogyan áll tehát már ma a kérdés?

Először *bizonyos*, hogy Nürnbergben 1484-ben egy sz. István-féle „Imádság“ nyomtatott; vagyis az eddig tudva levőleg *első magyar nyomtatvány* csakugyan Nürnbergben 1484-ben készült. Mert ha Bartalis tekintélyét elvetnők is, a bécsi 1771-ki könyvecske hitelét nem vonhatjuk kétségbe, miután annak kiadóját semminemű bibliomaniai ötlet s mystificáló szándék nem vezette.

Másodszor *hihető* marad a bécsi ÚJ ének dacára is, az előadott okoknál fogva, hogy az „Imádság“ mellett volt egy ének is, melyből *legalább az első versszak* — még pedig ez változatlanul — átment az új, vagy helyesben, megújított énekbe.

Harmadszor *hihető*, hogy a bécsi könyvecske szerkesztője kezén megfordult még egy példánya a nürnbergi nyomtatványnak, különben honnan vette volna annak szövegét? s ha, a mi szinte hihető, az esztergami ordinariatus rendeltére készült a bécsi könyvecske, miután ennek énekét zengedeztetik a hívek mind maig a budai szentjogi keresztjárásnál, nem több-e mint csak valószínű, hogy a nürnbergi nyomtatvány akkor még megvolt az érseki vagy káptalani könyvtárban, s az ezeknek kezelői által ismertetett? — És hátha éppen ez a példány jutott később Bartalis birtokába?

Nem lehetetlen. De azért okuk van mind az esztergami, mind a károlyfejevári könyvtárak buzgó őrzőinek, figyelmesen átlapozni minden collectaneáikat, hogy valahogy e becses maradványt ismét feltalálván, bennünket iránta felvilágosíthassanak.

De Burián Pál úr felszólalását is köszönettel vehetjük. Ha a Bartalis példányát a károlyfejevári könyvtár elnézésből csakugyan el találta volna idegeníteni; vagy abba soha bele sem kerülve, tán egyenesen Bartalis holmiével jutott volna az magán kézre: tán megérjük, hogy ama felszólalás e lappangó kincs felmerülését eredményezi. De bármely úton jutnánk annak nyomába, Burián úr nem ismert s nem méltatott busás érdemei számos irodalmi régiségink és ritkaságink megmentetése és fényre jutása körül, egy újjal, s valóban nem a legkisebbel, fognának szaporodni.

EGY KÖZÉPKORI LATIN EMLÉK

DARUVÁRATT.

ISMERTETI

BARLA-SZABÓ JÁNOS

SOMOGY-VISONTAI REFORM. LELKÉSZ.

Egy rejtélyes tartalmu versezetet, minők a volaterráni költőé Persiusé, írtam le Daruváratt (Pozsega vármegyéb. mely fürdőjéről eléggé ismeretes) egy kőtábláról a földesuri magtárban. Ezen versezetet több oknál fogva kívántam a tudós világgal, rá vonatkozó ismertetésemmel közölni.

A kőtábla egyenszögű hosznégyszög (quadrangulum) volt hihetőleg. Mostani hossza három láb és két hüvelyk; szélessége = harmadfél láb öt ujj, vastagsága három ujj. A rajta levő betűk szépek, könnyen olvashatók, a most divatozó latin nagy, vagy öreg betűkhöz hasonlók, kivéven az F, L, G, Q, és U betűket, melyek alakja a táblán ez:

FLGQV

A betűk és szavak minden elkülönítés és pontozat nélkül tömötten egymás mellett állnak.

Találatott ezen kőtábla, mint mondák, azon templom alatti sírboltban, melynek sötét tornya a Bastazia nevű helységhez közel eső rengeteg erdők sötétségéből most is kilátszik. A versezet egyes szavakra szedve így van:

Tartareis ruptus fornacibus implicat omnem
 Perpetuum quondam vitae datum nunc rapit acris
 Aeternum poenis factum pro crimine flamma
 Hic simili natos meritis pro talibus igni
 Ante obitum genuit perituros tabe parentum
 Donec cura Deum miserandi cepit et atro
 Nunc tulit exitio simulacrum pendere semper
 Poenas indigne suum et premi nocte maligna
 Nam Dominum puro velamine semper amictum
 Atque immortalem caelique regionibus usum
 Et culpa vacuum portantem insignia natum
 Induit et nulliorso sic fas promere verbum
 Hunc umquam peccasse Deum tamen omnia magnus
 Alterius delicta tulit sic corpore sumpto
 Demissus caelo terras petit haut secus artus
 Induit humanos qua ut tellus ferre veler
 Membrorum meditante Deum deiscere
 Rapt — — — — —

A kőtábla el levén törve, a versezet kiegészítő része hiányzik.

Fordítási kísérletem ez:

Pokolbeli kínoktól gyötretve (t. i. az első pár ember) örökre veszélybe kever mindent (embert) ki hajdan életre volt teremtvé. Most kemény tűz emészt (mindent), örök büntetésül, mi a bűn miatt történt. Ez (első pár ember) ily érdemekért (vagyis bűnökért), melyekért ilyet (büntetést) érdemelt, hasonló tűzre (veszélyre) szülte halála előtt gyermekeit, mint kik szüléik vétke miatt elveszendnek. Mignem a szánivalón (emberi nemzeten) könyörült az isten, s most fekete veszélynek tette ki a maga képét (fiát), hogy az mindig méltatlanul lakoljon, s a veszélyes éj (koporsó) fedezze őt. Mert felöltözte magára (az isten képe = isten) a mindig tiszta öl-

tönyű (erkölesi tisztaságot ért) halhatatlan, mennyei, vételnélküli, s az atyának minden jelességeit hordozó fiát, az urat (Jézus emberi testet öltözött magára) az emberek vétkéi nyomván tagjait, s mondhatni, hogy ezen isten sehol és soha nem vétkezett; mégis nagylelkűleg a más vétkét (vagyis vétkéi következtét a büntetést) szenvedte. E szerint testet vevén fel magára, s lebecsátkozván az égből, a földre jött, nem különben emberi tagokat is vett fel magára — — — (Néhány szavakat, melyek a tábla eltörése miatt jelentést nem adnak, nem fordítottam le).

Megkísértvén ekép e versezet fordítását; s kívánván tudni mások véleményét is, e versezet fordítására a dologhoz értéket tisztelettel felkérem.

A DARUVÁRI FELIRAT.

VÉLEMÉNY

PÁUR IVÁNTÓL.

E füzetek t. szerkesztősége szíveségéből a jelen költői felirástörődék velem a végre közöltetvén, hogy értelmezését és szövege fordítását megkísértsem, s egyszersmind az egésznek megítélésére vonatkozó nézeteimet előadjam; e felszólításnak, mint amúgy is hazai ritkább emlékeink érdekében történtnek, megfelelni mitsem vonakodtam azon ohajtással, bár e kívánság teljesítése a szerkesztő várákozásával némi arányban állana, s másfelül ne volnék én az utolsó, ki e több tekintetből érdekes sorok körül felszólaltam.

Hamar meggyőződtem, hogy e latin versezetnek költői szeszélylyel széthányt szavai mindenek előtt szabatos mondatba visszaállítandók; csak erre épülhetvén mint szilárdabb alapra maga a minden ingadozástól ment fordítás. És ha e részben sok volt, mi ovatosságra intett, a lexikális eltérésekre is szinte tekintettel kellett lennem, s ekép a szónak, csak szókönyvileg kijelelt első, de azért még nem legjobb értelmével beelégednem épen nem lehetett. Hogy egyebet ne említsek, egyedül a „ruptus“ szót hozom fel, melynél, ha azt pusztán szókönyvileg értelmezem, a törött, szegett, bontott,

szaka dt kitételekkel be nem érem, de még átvitt értelemben sem használhatom, bármily szabályos is a „dolore ruptus: fájdalomban megszakadt“; de célt érek vele azonnal, ha arra figyelek, hogy a költő, miszerint könnyebben körülhajózhassa a verslábak hajótöréssel fenyegető szirtjeit, a szónak irgalom nélkül fejét vette. Ne is mondjuk őt már csak azért is dühöncnek, a dolog önkény ugyan, de minden inkább mint kegyetlenség, mert ez megtörténik minden valamire való, tehát bátor, nyelvtengerészszel. A költő tehát itt a „con“ vagy „cor“ szótaggal, mint (szerinte) nélkülözhetővel, licentiája érzetében, csak amúgy mint pusztá hajóteherrel bánt el, azt a fődözettről le a hullámok áldozatául vetette oda, és egyedül a deréktestet tartotta meg, és lett az éptestű corruptusból a csonka ruptus. És kértem már most: csoda lesz-e ha bevalom, hogy midőn ezen acephalust útfélen találtam, benne az igazi egyéniséget, bár pontos személyleírása kezemben volt, első pillanatra fel nem ismertem? Így vagyok az „ante obitum genuit perituros“-szal is; ezt is a t. közlőtől, de nem minden nyomos ok nélkül, eltérőleg, és mit sem hajtva a mondat szétszórtságára, hittem értelmezhetőnek. Itt ugyanis az „ante obitum perituros“-t nem lehetett úgy értelmezni, hogy az apa halála előtt nemzette szülöttjeit, mert hisz halála után nem nemzhet, s a posthumus, apja elhunytakor már nemzve van, csak megszületve nincs; hanem dogmatikailag értelmeztem, amennyire a már megszületett (testi) halála előtt (lelkileg) elveszett volt, mint az örök kárhozat marta-lékja az eredeti bünfekély következtében.

Ily és hasonló nézetek kalaúzoltak egyéb fordulatoknál is, és ha épen keresztútra értem, s tudásom egén a felhők nem engedtek tájékozást, az öregektől kértem útbaigazító tanácsot, kik megettem a polcon sorban állanak, egyiránt hallgatva a pogányokra, mint a könyvek könyvét magyarázó hetven írástudóra is. S habár mind jobban és jobban meggyőződtem, hogy a hermeneutika nem épen erős oldalom, ki a „Diis Manibus“ tanában, mint gúnynyal nevezik újabb korban a római classicai epigraphikát, tán több szerencsével találkoz-nám; érdemesnek tartottam mégis az igazság országát keresve, a valódi értelmet kipuhatolni abban, mit egy ismeretlen

újabb Prudentius szóval kifejezve hagyott, ki szent ihletésétől elragadtatva, ama hírneves francia diplomatával látszik tartani, ki azt állítá, hogy isten a nyelvet azért adta az embernek, hogy avval gondolatjait rejtegesse.

Nagyobb világosság okáért azonban a felirat szavait jó lesz *dőlt* betűkkel adni, hogy az értelmet kiegészítő általam indítványozottakat más által tetszés szerint illőbbekkel felcserélhető közönséges betűkkel nyomtatott szavaktól azonnal meg lehessen különböztetni; mi némileg a zárjellel is elérhető ugyan, és egyenesen a t. olvasó ellenőrködési joga fenntartása érdekében történik, hogy a nem akart értelemferdítés fejére is azonnal ki lehessen mondani a sajtó ítéletét. — És már most a dologra. A versezet prózában így állana:

„Adamus primus homo, et pater generis humani (corruptus) (seu lapsus per seductionem satanae serpentem induentis) tartareis fornacibus (gehennae ignibus) implicat (secum) omnem (hominem). Vitae datum (donum) quondam perpetuum, (morte nunquam interrompendum), nunc rapit acris flamma, (sed quod semel datum), factum (est) aeternum (iterum) poenis pro (commisso) crimine (inobedientiae). Hic (Adamus) pro talibus (de) meritis, simili igni (condemnationi aeternae) natus, tabe (contagionis) parentum (jam) ante obitum perituros genuit (filios). Donec miserandi (hominis) cura Deum capit (permovit), et atro exitio nunc tulit (fieri permisit) simulacrum suum (filium suum) pendere (in ligno vivificae crucis) semper poenas indigne (intellige simulacrum suum) et premi (tulit, permisit) nocte maligna. (Non alioquin morte! sed caligine lymbi, seu inferni, quo descendit Christus ad elibertandos patres in iustitia sua ambulantes a Noe patre inchoando, donec tertia die gloriose resurgeret). Nam (Deus pater) Dominum (filium unigenitum), puro velamine semper amictum (tanquam spiritum omnem carnem et eius concupiscentias excludentem), atque immortalem coelique regionibus usum, et (omni) culpa (propria) vacuum, portantem insignia (potestatis regni coelorum et terrarum) induit natum (esto ab aeterno fuerit). Et nulli (ex) orso (qui ergo initium habuit, et non est ab aeterno ut Deus, sed est creatura) sic (taliter) fas (est) promere verbum: Hunc Deum (Deum hominem) unquam peccasse. Tamen omnia delicta

alterius magnus (ille, seu misericordia immensus) *tulit* (semet ipsum immolavit pro holocausto), *sic corpore sumto*. (Et) *coelo demissus terras petit, haud secus artus induit humanos.*“ stb mi nem ad már kielégítő értelmet.

Magyarul szerintem:

„Ádám az első ember, és az emberi nem ősatyja az ördög incselkedése által elcsábítva, minden tőle származó embert magával együtt a poklok tűzkemencéjébe kever. Most az életet, ezen, kezdetben örökkétartó, adományát istennek elragadja a sajgatólag gyötrő láng; mely így ismét örökkétartó lett az elkövetett bűnért szenvedésül kimért büntetésben. Ez (első ember) ily vétkeért hasonló tűzre nemzette gyermekeit, a szülőiktől öröklött bűnragály következtén már haláluk előtt elveszendőket. Mígnem a könyörületet igénylő (ember) felé istennek gondja fordult. És most türte (isten), hogy hasonmása (egyetlen fia) gyászos véget érve függjön (az üdvözítő a keresztfán) habár (ez) örökké méltatlan a büntetésre, (és türte), hogy méltatlan éj nehezkedjék rája. (Azonban nem a halál éje! hanem a lymbus sötétsége, hová Krisztus leszállt kiszabadítani az atyákat (kik az ő utain jártak) Noétól fogva ott veszteglőket, s honnan harmad napra feltámadt). Mert az urat (Krisztust), ki mindenha az ártatlanság köntösében járt, a halhatatlant, az egek tájaiban létezőt, ki ment minden vétektől s ki a hatalom jelvényeivel ékeskedett, felöltöztette szülöttét (bár örök időktől volt). És imígy senki olyannak, ki kezdődött (ki nincs öröktől fogva mint isten, tehát véges lény) nem szabad ama szóra fakadnia, mintha ez isten (isten-ember) valaha vétkezett volna. És mégis eme (könyörületességében) nagy a más bűnéért lakolt (magát hozván engesztelő áldozatúl) így testet véve. Az égből küldetve a földre szállt és szinte emberi tagokat vesz fel“ stb.

Ha költőnk nyelvezetét tekintjük, könnyű lesz felismernünk, hogy az evangéliumi nyelvkincset lelkisméretesen felhasználta, de szorgosan kerülte az úgy nevezett barátlatinságot, dicséretesen mellette szólván főleg a választott versnem, mely méltóságos, mint a magasztos tárgy kívánja, s melyet maga Klopstock, bár nyelve nehézségei ellenére, de a szépek fejesóválása ellenére is, kénytelen volt választani; köl-

tönk épen e választása által győzi be, hogy a jobb ízlés birtokában, távul állott a leoninusi rímkovácsoktól, és hogy a középkorban annyira elterjedt eme ízetlen fonákságnak méltóságos tárgyát fel nem áldozta. A szentírás irányára emlékeztetnek: a „tartarei fornaces“ a pokol jellemzésére, mely nem mindig *infernus damnatorum*, *abyssus*, *gehenna*, hanem *Math. 13. 42.* (nálam 1479-ki kiadás): „*Et mittet eos in caminum ignis*“; ilyen továbbá a *simulacrum* szó, és a *puro velamine amictum* mondat. De másfelül költőnk nyelve a pogány remekek befolyását is egynél több helyen élőnyösen elárúlja, milyenek: *cura Deum cepit*, *terras petit*, *tellus*, *tabe parentum*, s több más, mit úgy hiszem a t. olvasó már maga is kiszemelt. Mind ez azonban még nem ad biztos támpontot, hogy a versezet keletkezési korára következtethessünk; valamivel többet, de nem mindent határoz el a betűk, különösen az F, L és G. alakja, melyek a beküldőnek eléggé meg nem hálálható gondoskodásából kéziratában hasonmásolvák. Ezen betűalakok összehasonlítva más, betűvonásaik szerint ismert feliratokkal csak Muratorinál is, a tizenegyedik századnál nem lehetnek újabbak; a V, U helyett itt mitsem határozván. Ha e hely: *premi nocte maligna*, a pokolra való le szállást jelenti, min alig kételkedhetni, úgy tudnók, hogy ez emlék nem lehet régiebb az V. századnál (de hiszem ily réginek úgy sem vagyunk hajlandók azt tartani); mert mindaddig (nagy Gergelyig) ez ágazat a *symbolum apostolorum*ban hiányzott, mit igen jól tudunk, valamint azt is, hogy a hitújítás azt ismét kitöröltetni javasolta. Legsikeresebb volna minden esetre a lelhelylyel összetartva tenni a további következtetéseket: ama templomot értem, melyből a felirat mostani állhelyére állítólag került; úgyde ennek építészeti stíljéről nincs említés a közlésben; lehet az román, byzanti, góth, mi századok szerint szintannyi elválasztó határvonalt tüntet fel a falazat és diszítményben. Annait a keresztyén és egyházi archaeologiában (a kettő közt jókora a különbség) csak valamennyire is jártas tud, hogy nagy Konstantintól kezdve az ismeretes sarkophágokon a szentírástörténeti előadások közt igen gyéren merülnek fel az ótestamentomiak; különösen nem emlékezem a paradicsomi jelenetre, mely a mezítlennek annyira kedvelt,

mert legháladatosabb, tárgyalására annyi ingerrel szolgálhattott a romait és görögöt utánzó keresztyén művészetnek; és így következtethetni, hogy a költészet testvérileg karöltve járhatott a plastikával; megénekelte mit ez dicsőített, és megfordítva. Másképp áll ez már az újtestamentomi történeti tárgyakkal: az öt árpakenyér és két hal, az ina-szakadt, ki ágát elviszi, a kezét mosó Pilatus, az üdvözítő a tizenkét apostol által környezve, Lázár halottaiból feltámasztva, gyakoriak; bár tudom, hogy a tűzkemencébe vetett ifjakat, Dánielt a fenevadak barlangjában stb szinte nem nélkülözzük. De Ádám és Éva, úgy látszik, utóbb is csak korlátozott körben forgott, az úgy nevezett baptisteriumokon lévén egyedül illő hely őket, és velök szem közt többnyire Sz. Jánost, ahogy Krisztust kereszteni a Jordánban, tehát az eredendő bűnt és az azt lemosó kegytitkot feltüntetni. Lehet tehát, hogy az említett templom ily baptisterium volt, milyeneket közölnek az ausztriai középponti műbizottmány füzetei (Mittheilungen), még pedig épen a Slavóniával határos koronaországból. Önálló kisebb, kerek vagy nyolcszegű építmények voltak ezek, a főtemplomtól elválasztva, és csak anyatemplomok (parochiák) helyén, melyekben a fons baptismalis, lavacrum aquae, azaz alakszerinti valóságos kút volt, hol a keresztség az apostoli kor hagyománya szerint bemártás által (per immersionem) történt úgy, mint a görög egyházban ma is divik, és mire maga a szó is utal (βαπτειν, a. m. elmélyeszteni, alnémetben dieben deifen, innend täufing). Ott, és csak is ott lett volna helyén egy dombormű a paradicsomi jelenettel, vagy pusztán maga e versezet befalazva *). Az, hogy a nép e feliratot a templom kriptájában leltnek mondja, épen nem ingathatna meg hiedelmemben, hogy e templom baptisterium lehetett, sőt e körülmény még megerősítene benne; csak azt határozhatnám el íróasztalom mellett, vajon nem román ala-

*) Velencében a S. Márk baptistériumában Sz. János szobra ily mondat-zeletet (Spruchzettel) tart kezében: Ego vox clamantis in deserto. A Romában lévőt, mely szinte Sz. Jánostól címeztetik és hol nagy Konstantin császár vette fel hagyomány szerint a keresztséget nem ismerem, de igen a katechumeneket Sz. Ágnes mellett ugyan Rómában.

kú-e az építmény? A keresztelő kút a templom közepén létezett a baptistériumokban, melyhez lépcsőkön kellett lemenni, hogy a víz tükkrét elérjék. Úgyde a kriptákba szinte ott volt a lejárát, vagy legalább egy széles kútforma nyílás, hol a koporsót leeresztették, mely lejárási nyílást, többnyire kőlappal fődve, ma is több helyen láthatni; csak igen új korban, József császár alatt, rendeltetvén el az ajtók áttörése a külfalon keresztül. Egy ily bedőlt és betemetett kút rommaradványai vajmi hasznúak lehetnek egy kriptalejárathoz, melyek hajdan szokásban voltak, és így a kő is igen nagyon helyén lehetett. A korra nézve, úgy látszik Magyarországon igen korán szűntek meg a keresztelő kutak, holott a kölni zsinat még 1280. határozta el: „baptismus per immersionem conferatur.“ Hogy az egyház ez apostoli szokástól elállt, nyomosabb indokai is lehettek annál, hogy több gyászos eset intelmül szolgált, midőn a gyermekek a kútba ejtve éltoket vesztették; de e veszedelem mellett még más veszedelem is foroghatott szőnyegen, a női szemérem megsértésével járó botrány, különösen a felnőttek (neophyták) keresztelésénél, kivált miután a diákon nők, kik segédleti szolgálatot tettek a keresztelő kútnál, oly igen korán kiavúltak.

VERBŐCI ISTVÁN EMLÉKEZETE.

GRÓF KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

Verbőci Istvánnak törvényeskönyve legelőbb is Bécsben Singrenius János betűivel nyomtatott ki 1517-ben ily cím alatt:

„Tripartitum opus juris consvetudinarij inelyti regni Hungariae: per magistrum *Stephanum de Werbewcz* personalis presentie regie majestatis locumtenentem accuratissime editum.“ — A könyv végén: „Impressum Viennae Austriae per

*) Közli Vass József kolosvári lyceumi tanár és könyvtáruok.

Joann. Singrenium. Anno dom. M.D.XVII.⁴ — egészrétben. ¹⁾

— Ezen törvényeskönyvnek bérekesztése után következik:

„Carmen *Hieronimi Balbi* Doctoris, Praepositi posoniensis, et Socrerarii Regiae Majestatis.“

„Inclita, quae Sciticis gens prodiit Hungara terris,

Nil nisi sangvinei Martis amabat opus,

Clara quidem bello, partisque decora triumphis,

Sed non pacificae conscia legis erat.

Non fora legitimis resonabant sparsa tabellis

Nullaque conscripti regula juris erat.

Jus dubie pendens, incertaeque alea litis,

Sparsaque clamoso jurgia vana foro.

Inde (nefas) patriis ejectus sedibus haeres

Haesit, et alterius substulit alter opes,

Inque pari causa, lata est sententia dispar,

Et modo qui victor, mox fuit ille reus.

At Stephanus veterum laudes egressus avorum

Adtulit optatam providus author opem.

Qui nunc Pannoniae perscribit jura feroci,

Armaque fulta sacris legibus esse jubet,

Ille aperit regni triplici decreta libello,

Et notat ambiguo jura tuenda foro.

Atque docet mores, longo servabit ab aevo

Quos Scitha, Caesareis legibus esse pares,

Et quae vix poterant numeroso codice claudi,

Sedulus in paucas diggerit ipse notas,

Actio certa patet, certa est praescriptio rerum,

Et contestatae formula litis adest.

Quisque suum noscens, alieno limite cedit

Sponte, nec infirmus praeda potentis erit.

Jusque, piumque colent placida sub lege quieti,

Sorte pari causas Croesus, et Irus agent.

Macte animi qui tanta tuis dare commoda nosti

Gentibus, insignis fama futura tua est.

¹⁾ Ezen törvényeskönyv Bécsben háromszor jött sajtó alá, ú. m. 1517. 1545. és 1561-ben. — Német nyelvre fordítva jelent meg ugyan Bécsben 1555-ben.

Ut Cretae Minoa colunt, Argique Phoroneum (így!)
 Legifer, et Spartae templa Licurgus habet,
 Utque Solone suo dociles laetantur Athenae,
 Sic laudes referet Pannonis ora tuas.
 Major erit sacris, qui moenia legibus armat,
 Quam qui belligerae congerit artis opes.
 Nam licet arma vacent, solidi stat gloria iuris,
 At sine jure parum Martia bella juvant.“
 „*Benedicti Bekenii* ²⁾ ad Dominum suum Epigramma.“
 „Hos proprius delectat amor, sed gloria famae
 Hos juvat, et mentis non colit ille bona.
 Tu rarus o nimium, nimiumque iterumque beatum (így)
 Cum patriis studeas moribus, atque fide.
 Lycurgus sanxit leges, et commoda gentis
 Inachiae, et Siculos perdocet alma Ceres,
 At tu probatas multo discrimine leges
 Congeris, et nostros patria jura doces.“

Ezután következik bérekesztőleg: „Ejusdem (*Benedicti Bekenii*) in Ardelionem, et Zoilum Epigramma.“

„Si tibi livor iners urit praecordia tantum,
 Ut patriis nobis consuluisse bonis,
 Vel te dura silex genuit, seu torva Megaera,
 Vel si quid magnus saevius orbis habet.
 Si potis est, jubeo liventem Zoile lingvam
 Comprime, vel si non, pestis acerba voret,
 Post cineresque tuos, frondes quot in arbore cernis,
 Plutonis poenas tot tibi regna parent.“

Ezen verseket azért írtuk itt terjedelmesen által, hogy az akkoron honunkban is divatozó latin ajku költészeti ízléssel és szellemmel megismérkedhessünk.

A mi pedig Verbőci István törvényeskönyvének fen említett első kiadását illeti, annak némi apróbb körülállásairól szól maga Singrenius János azon levelében, melylyel csakugyan 1517-ben következendő című nyomtatási munkáját Verbőcinek ajánlotta.

²⁾ *Bekényi Benedek* emléket lásd feljebb a 339. lapon.

„Petronii Arbitri Poetae Insignis, atque praeclari Satyra non minus festiva, et elegans, quam studiosae juventuti frugifera, ac utilis, nuper exactissime in lucem edita.“ — A könyv végén: „Habes lector ingeniosissime si vetera placent, Satyrae Petronii Arbitri festivae atque elegantis finem, quae a nobis accuratissime impressa ad communem studiosorum usum, nam admodum rara est. Sunt et alia ejusdem Petronii opera, quae prope diem, tempus oportunius nacti, in lucem dabimus. Vale lector studiose. Nonis Augusti. 1517.“ — Negyedréiben. — A második lapon ez olvasható:

„Praestantissimo Viro, ac Domino Magistro *Stephano de Verbeucz* inclyti Hungariae regni regiae majestatis locumtenenti. Joannes Singrenius Calcographus se se humiliter commendat. Cum superiori mense abhinc plus minus quarto opus tuae dominationis revera luculentissimum de inclyto scilicet Hungariae regno, ac privilegiis ejusdem, in officina nostra libraria non sine magno labore penitus ad umbilicum deductum esset, insuper etiam munere, quod excellentia miserat tua, satis superque ornato, et decenti forem donatus, subinde in animo agitavi, quidnam tali viro dignum munusculi loco remitterem“ stb.

Hogy Verböci Istvánt II. Lajos király 1520-ban Romába X. Leo pápához követségbe küldötte, azt Istváni után igen is tudjuk, de hogy II. Lajos ötét 1521-ben a római császárhoz, és a német birodalmi nagy gyűlésre is Wormsba követnek küldötte, azt hitelesen csak a következendő című könyvnek ajánlóleveléből tanuljuk:

„Ad Carolum Max. Imperatorem. Et Hispaniarum Regem, *Fratris Ambrosii* Cath. Ord. Praed. Apologia pro veritate Catholicae, et Apostolicae fidei: ac Doctrinae Adversus impia ac valde pestifera Martini Lutheri Dogmata.“ — Ez után következik csakugyen a címlapon: „Index operis.“ — A könyv végén: „Anno domini M.D.XXI. Die vero XXVII. Aprilis. Ex secunda recognitione.“ — Negyedréiben, 315. lap. — E munkának második kiadását ajánlotta II. Lajos magyar királynak maga: „*Stephanus de Werbeucz* ejusdem vestrae Serenissimae Majestatis praesentiae personalis locumtenens, et erga Caesaream, Catholicamque Majestatem ad conventum

totius Imperii generalem Wormatiae celebrandum Orator destinatus.“ — Ezen második kiadásnak alkalmát, és II. Lajos királyhoz intézett ajánlásának okát így adja elé Verbőci említett ajánlólevelében:

„Abeunti nuper mihi ex Pannonia Serenissimae Majestatis Vestrae ad Carolum Caesarem invictissimum, ac Hispanicam Regem Catholicum, totiusque romani imperii illustrium principum conventum Oratori, insvetus, ac fide carens de Luthero rumor perlatus est, quo is laudem a crimine sumit Auxit admirationem, quod plures non omnino vulgares homines Lutheranis erroribus praeter modum conspexerim irretitos. Quaerebam subinde studiose, essetne peritus quispiam catholicae veritatis amator, qui huic homini pro rei indignitate se se acriter opponeret? Haec percunctanti mihi librum mox mox quispiam obtulit laetabundus Allectus ego, ac plurimum delectatus, cepi pro temporis angustia librum hunc ipsum cursim, ac citis, ut ajunt, oculis lectitare. Reperi scriptorem felicissime, quod promiserat, executum Percunctabar an esset sufficiens exemplariorum horum copia? Percepi, vix praeter hoc iis in locis alterum reperiri. Displicuit rei tam necessariae tanta haec penuria. Nec ad communem hominum utilitatem tunc aliud occurrebat, nisi ut quamprimum *librum iterato excudendum meis etiam sumptibus demandarem*, ratus aptissime reservari, quicquid in Christi, et fidei nostrae commodum fuerit collocatum Hunc igitur libellum aureum nostra opera tuo nomine excusum denuo, Majestati Vestrae Serenissimae mittendum curavi eam praesertim ob causam, quod fidei nostrae zelus in te adolescenti quamvis adhuc, ferveat ferventissime, curaeque sit Majestati Vestrae maximae, ut optimum regem decet, ne regnum tuum longo jam seculo christianissimum Lutheriano tandem, quod absit procul, contagio corrumpatur Majestati Vestrae pro viribus enitendum, ut pestis haec saevissima tuo auspicio a regno ipso toto ultro Sauromatas penitus relegetur Quod faxit Deus optimus, atque summus. Cursim haec Viennae sexto Nonas Martii, anno ab incarnatione Christi 1521.“

Hogy egyébiránt Verbőcink, a ki magyarul, latinul, görögül, és németül folyvást, és ékesen tudott beszélni,³⁾ a maga idejében sok külföldi tudóssal barátságos viszonyban élt, sőt azok által gyakran meg is tiszteltetett, annak bizonyága az, hogy neki a következők által az itt előszámlálandó munkák ajánlottak.

I. — „Prima pars Plyniani Indicis editi per *Joannem Camertem* ordinis minorum sacrae Theologiae D. In qua tabellae pictae instar, mira litterarum connexione dicuntur ea omnia, Geographiam praeter, quae toto Plyniano volumine continentur.“

„Pars secunda Plyniani Indicis ejusdem *Joannis Camertis*, Geographiam, id est: Terrae, et in ea regionum, montium, Promontiorum, specuum, sylvarum, fontium, lacuum, fluminum, marium, insularum, oppidorum, populorumque descriptiones continens copiose secundum inter se seriem litterarum.“ — A könyv végén: „Impressa Viennae Pannoniae per Hieronymum Vietorem, Joannemque Singrenium artis socios. Sumptibus Leonardi, et Lucae Alantseae fratrum, ac civium Viennensium optimorum, quibus idem Joannes Camers, apud quem tantum opus publicandi fuerat autoritas, hunc Plynianum Indicem, facultatem tribuit imprimendi. Anno videlicet a Christo natali M.CCCCC.XIII. Calendis Septembris.“ — Negyedréiben. — Mind a két rész külön külön Verbőcinek vagyon ajánlva Camers által. — Az első résznek ajánlólevele így kezdődik:

„*Joannes Camers* Ordinis minorum Sacrae Theologiae Doctor *Stephano Verbeucio* Pannonio, bonarum artium cultori optimo S. P. D. Has studiosis non inutiles, ut credimus, vigilias pro incepta nos inter amicitia tibi dicavimus, majora deinceps, nam plura sunt in manibus, Deo comite dicaturi. Viennae Pannoniae Anno M.D.XIII. Pridie Kalen. Septembris.“ — A másodiknak ide tartozó szavai ezek:

„*Joannes Camers* Ordinis minorum Sacrae Theologiae D. *Stephano Verbeucio* Pannonio, virtutum, ac virtutes colen-

³⁾ Ennek tanubizonyosságát lásd az itt következő cikkben.

tium insigni cultori S. D. P. Quum teste Platone, non nobis solum nati simus, vigilias hasce nostras, sperendas fortassis multis, sub tuo nomine aliis communicare statuimus Viennae Pannoniae Anno M.D.XIII. Sexto Calendas Augusti.“

II. — *Jani Pannonii* quinque ecclesiarum Praesulis, Poetae candidissimi, Elegiarum aureum Opusculum. Extant Autoris ejusdem poemata plurima, quae in manus studiosorum propediem ventura sperantur.“ — Ez alatt: „Joannis Camertis Ordinis Minorum, sacrae Theologiae professoris, ad egregium virum dominum *Stephanum* (értsd: *Verbőci*) Maecenatem alterum Hexastichon:“

„Virtus magna fuit versus scripsisse disertos,
Turpe sed hos longo delituisse situ.
At tua cura diu non est id passa nefandum,
En relegunt vates carmina Jane tua.
Multum igitur Janus: multum Pannonia tellus

Debebit *Stephano* docta Minerva simul.“ — Ez után pedig: „*Francisci Zelei* wacien. et Posonien. ecclesiarum Canonici Carmina ad Lectorem:“

„Pegasei quantum Latices: quid vivida laurus
Vatibus attribuat plectra sonora simul.
Praesulis hic Jani modo Pannonis indicat orsus
Terse qui latio carmina more dedit.
Hic Patriam illustrat, generi et laus maxima cedit,
Et sua perpetuo nomina clara manent.
Quippe tibi favum pulcherrima praemia lector
Spondet, et armigerae se duce castra deae.“

Mind ezek teszik a címlapot, — a könyv végén pedig ez áll: „Hieronimus Viotor, et Jo. Singrenius Viennae imprimebant.“ — Negyedrében, esztendőszám nélkül (1514), négy ivre nyomtatva.

A második lapon foglaltatik a következő nagyon érdekes levél:

„Egregio Domino *Stephano de Werbeucz* Patrono suo in-

clytissimo *Benedictus de Beken* S. D. -- Diutius mecum deliberans, quam sit ingenio dignum, si quando nos, nostramque patriam laudum insigniori virtute accumulatiorem, splendidioremque aspiceremus, verum ut fatear, cum martiale bellum laudis deliberatae desiderat praeconium, erit patria nulla, praeter ánimosos Ausonios, quorum facta stelligeri coeli petunt asensum, qua sudanti virtute nostratibus certet. Quid autem pulchrius fieri potuisset, quam egregiè gesta patrum monumento litterario aere obduro perenniori quispiam efficacior, perspectabilioremque reddidisset. Penuria siquidem ingenio elucubratorum ex nostra gente taciturnitatem delitescentem genuit, exterorum vero vecors invidia pulcherrime factorum nostrorum non attendebat excellentiam, sic sub tam rigescenti silentio multa per tempora vitam sine celebri memoria duximus. Non quia defuit nobis ingenii valor, non liberalitatis strenua majestas, quae sola vita est ad undantis scientiae apicem, decentisque corporis decorata proceritas, quae omnia quam studiosis conveniat, et decens sit, dubitat nemo. Obfuit sed quoniam sangvinolenti belli continua exercitatio. Illa enim majorum oblectabat animos, devastantis omnia belli defendam miseriam quantam fecerint, noverunt hi, qui vesana contumacia superbiae ducti quippiam adversi eis moliti sunt. Cum vero pacis clementior ubertas gloriam tum patriae, tum genti splendorem indidit, paulatim pallescentis Minervae dulciloqua speciositas nostros fulcivit homines; quod brevi in eo studio, quo vita honestatur, gloria dilatatur, omnis denique floridæ virtutis honos amplificatur, profecerimus, dat apertissimum argumentum Joannes Pannonius poeta gracili facultate sublimis, et citra Sulmonensis vatis deliciosam lyram resonabilis. Cujus nuperrime paucula carmina ad me misisti, quae cum Cecropide choturnata sint, erunt testes qui perlegendi favorem nostro indulserint poetae. Quae inquam carmina ob incuriae calamitatem cicatricibus duriusculis scatebant, praestantissimi attamen viri, praeceptorisque jucundissimi Joannis Camertis sacerrimae theologiae professoris inelitissimi cura usque adeo pristinae excellentiae redacta sunt, ut non secus resonare videantur, quam si emunctae naris autor mundissimo ore, delicataque camaena cir-

cumserpentis rivuli marginem reboaret. Scripseras siquidem brevi in curriculo longe majuscula ex operibus suis mittere, quod ut facias petimus nos omnes, quibus amoenissimi poetae evigilatum opus cordi est. Ne vero (ut dicunt) in sinu gaudeamus, efficias vel ob tui sanctissimi moris, et consuetudinis indelebilem pietatem, habes enim pro arbitrio maximam ubicunque ad ea aquirenda libertatem; si enim armorum fragoso strepitu alias terremus nationes, obstupescere faciamus, decens est, animi eminentia, qua quantum in utraque arte fulgeamus virtutis est videre illos, qui praesentis saeculi fruntur amicabili dulcedine, et non minus illos, qui post nostram peregrinationem subsequuntur. Ista vero praesentia nominis tui titulo insignire curavimus. Camertisque tui, ut mei curam velim suscipias. Vale felix. Kalen. Martiis. 1514.“

Ez után következnek *Pannonius Jánosnak* ily című elegiái :

„Ad divam Feroniam, Najadum italicarum principem.“

„Laus Andreae Montegnae pictoris patavini.“

„Blasio militanti.“

„De stella aestivo meridie visa.“

„De apro et cervo.“

„Threnos de morte *Barbarae matris suae*.“

„In lunam, quod interlunio matrem amiserit.“

„Mathias Hungariae Rex Antonium Constantinum poetam italicum alloquitur.“

„De se aegrotante in castris.“

„Conquestio de aegrotationibus suis in mense Martio.“

Ezen elegiákat követi Camersnek ily tartalmu levele :

„Joannes Camers Ordinis Minorum, sacrae theologiae professor, Egregio viro domino *Stephano Verbeucio* S. P. D. — Relegi diligenter, *Stephane* humanissime, decem Jani Pannonii quinque ecclesiarum praesulis elegias, quae (absit adulari suspitio) splendore carminis cum antiquitate, non longo intervallo, certare videntur. Condolui, Deum testor, poetae facundissimo, quod ejus digna posteritate carmina merita laude privarentur, ac nescio quorum vitio tam inversa e turpi situ prodirent in lucem. Has siquidem elegias jam nomine tuo excusas tipis optimis ita depravatas, mutilasque accepimus, ut

in locis plurimis vix earum sensus integer posset percipi. Dedimus tamen amore tui operam, ut eo nitore, quo a vate Jano conscriptae sunt, ab his, qui docta cupiunt, legerentur. Tuum deinceps erit, (quum impense doctis faves) ut si qua Jani opera delitescunt, ob Pannonum gloriam, Jani meritum, et tuam tandem in hisce rebus vigilantiam ostentandam conquirere, et conquisita huc transmittere, transmissa operà nostrà castigentur, et suo denique nativo restituta candori, studio demum tuo in manus exeant peritorum. Vale. Viennae Pannoniae, Pridie Idus Martias. 1514.“

Végre e ritka könyvet rekeszti :

„*Benedicti Bekenii* Distichon ad Lectorem :“

„Quem totiens Janum contendas improbe livor

Nonne pudet talem dilacerare virum?

Porge manus igitur poscenti mente benigna

Jano, si Jani carmina culta placent.“

III. — „Joannis Camertis Minoritani artium, et sacrae Theologiae Doctoris, in C. Julii Solini *ΠΟΛΥΣΤΩΠΑ* enarrationes. Additus ejusdem Camertis Index, tum literarum ordine, tum rerum notabilium copia, percommodus Studiosis. Cum Gratia et Privilegio Imperiali.“ — A könyv végén: „Excusum est hoc opus Solinianum cum Enarrationibus egregii sacrae Theologiae Doctoris Joannis Camertis Minoritani, Anno nativitatis domini MD.XX. Viennae Austriae, per Joannem Singrenium, impensis honesti Lucae Alantse, civis, et Bibliopolae Viennensis.“ — Egészrétbén. 336 lap, az „Index“ nélkül.

Az ajánlólevélnek ide tartozó szavai ezek :

„Joannes Camers praestantissimo, ac doctissimo viro domino magistro *Stephano Verbeucio* Pannonio, inclyti Hungariae regni Majestatis locum tenenti, perpetuam felicitatem deprecatur, et optat. Similibus te quoque lectionibus oblectatum, fidem faciunt inter caetera tot ad me variis temporibus scriptae literae, quibus animi tui integritas, ingenii solertia, sermonis comitas, rerum multifariarum experientia, dicendi concinna facilitas, a quovis politioribus studiis bene instituto vel primo aspectu deprehenditur. Pannonicae insuper institutiones a te nuper docte, et eleganter aeditae

legisse te diligenter nobiles authores, id est, Jurisperitos primarios, ac optimos historiarum scriptores, efficax perhibent testimonium. Quam bene studiosis consultum foret, si id tempus, quod curis ad regnum maxime pertinentibus, assidue a te impenduntur, in revolvendis bonis authoribus, ac scribendis libris contribuere licuisset. At non omnia possumus omnes. Has ergo paucarum noctium vigilias libuit sub tuo tantum nomine publicare, quibus affectum erga te meum, tui ipse in primis, tum lecturi eas alii agnoscerent passim omnes. . . . Vale felix semper ad vota. Viennae Pannoniae. VI. Calendas Februarii, anno . . . M.D.XX.“

A magyarokról, és Verbőcéről Camers, e munkájának 163-dik lapján is így emlékszik: „Qui hac tempestate Pannoniam incolunt, a Scythis se traxisse originem praedicant, et Hungaros ab Hungaro eorum Rege nomen habere. Qui plura cupiunt, legant epistolam XXI. 34 epistolarum libri *Francisci Philelfi* viri undecunque doctissimi. Quantum nostra quoque tempestate Pannonii bello valeant, inter plurima argumenta maximum illud est, quod atrocem Turcarum impetum frequenter reprimunt. *Essent utinam inter se ejus regionis primates unanimis*, ea enim ratione nedum illatam ab iis injuriam repellerent, sed ultro non minorem vim hostibus inferre possent. Inter Pannonios non paucos reperies, qui bonis disciplinis omnem operam collocant. Mitto alios huius professionis complures, est inter Pannonicam nobilitatem *Stephanus Verbeutius*, vir, si humanitatem queras, humanissimus, si ingenium expostules, ingeniosissimus, si studiorum amatorem exquiras, is hujus genus hominum amantissimus, si in rebus agendis consultorem expetas, Stephanus se offert consultissimus. Id fatebuntur profecto omnes, qui ejus Pannonicas institutiones nuper ab eo editas introspexerint. Praetereo ejus in Deum, ac sanctos alios cultum solertissimum, pietatem in Deo dicatos homines, in cunctos reliquos charitatem, eos praesertim, quos praeditos bonis moribus animadverterit. Ejus munificentia tanta est, ut non aliam ob causam divitias expendas existimet, nisi ut eas ad beneficentiam, liberalitatemque conferamus. Taceo praesentia quantis, qualibusque is me muneribus honestaverit Non mirum igitur, si ob tantas, ta-

lesque virtutes Pannoniorum Regibus, optimisque regni principibus semper fuerit acceptissimus. Sed condignas amici laudes locis oportunioribus reservamus.“

Az említett ajánlólevél után következnek különböző költőknek e könyvre hivatkozó verseik, és ezek között az utolsók: „*Franciscus Lado Siculus Transsylvanus ad Lectorem*“ cím alatti versek, amelyeket már közöltem.

BUDAI SIMON MAGYAR VERSELŐ 1518-BAN

ÉS ERDÉLYI MIKSA INDAI UTAZÓNK 1519.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

Bibliographiai kutatásim alkalmával gyakran tapasztaltam, hogy néha a legcsekélyebb, és első tekintetre csak eldobást érdemlő régi könyv a legbecsesebb adatokat foglalhatja magában. Példája ezen tapasztalásomnak többi közt a következő című, és csak is nyolc lapból álló könyvecske:

„Fr. Chrysologi de valle marie tractatus specialis de lingvarum scientie utilitate, jucunditateque, exemplis sat plurimis illustratus.“ — A könyv végén: „Imprimebat Vienne Austrie Joannis (így!) Singrenius propriis impensis. Anno Dñi M.D.X.VIII.“ — negyedrében. (Találtatott a nagyenyedi könyvtárban, az idősb Páriz Pápai Ferenc († 1716) könyvei között a 39. szám alatt). — Ezen munkácská 5-dik lapján ezeket leltem:

„Quid de *Simone de buda* dicam, qui aliquando regi suo Pannonie denunciatus, ex patria sua exul ad Sevilam, non ultimam Hispaniarum regis urbem perveniens pauper et inops, ibidem invictissimam ejusdem regni majestatem septem lingvarum, uti: *latie, grece, germane, polonice, gallice, ungarice, ac thurcice versibus elegantissime per eundem com-*

*) Közli Vass József, kolosvári lyceumi tanár és könyvtárnok.

positis, cum adstantium maximorum quorumque virorum applausu salutatus est, moxque munificentissime auro donatus, ad presens usque feliciter in eadem regione moratur, prout mihi illustrissimus vir Stephanus de Werbeucz, qui ipse non solum summe eruditus est, sed et lingvas plures uti: latiam, grecam, germanam, ungricamque fluenter perinde ac eleganter loquitur, quemve nuper in edibus compatriis, et fautoris mei honorandissimi dñi joannis Singrenij sepius videndi, et colloqui fortuna mihi contigit, retulit, postquam videlicet intenti hujus scripti mei mox secutura elaboratio, in antecessum ab amicis eidem innotuisset.“

Ugyanezen időben élt, szinte Spanyolországban, egy más hazánkfia is, u. m. Károly spanyol királynak (ki 1519-ben német császárrá választatott) titoknoka *Maximilianus Transilvanus*, ki is a következő című munkájában: „Legatio ad Sacratissimum, ac invictum Caesarem Dñum Carolum semper Augustum, et Regem Hispaniarum Catholicum, ab Reverendissimis et illustrissimis Principibus sacri Romani Imperii electoribus, qua functus est Illustrissimus princeps Federicus comes palatinus etc. in Molendino regio, (Mühlhausen) die ultima Novembris Anno M.D.XIX.“ (Negyedréthben) az első lapon, ajánlólevelét így kezdi: „*Maximilianus Transilvanus Joanni Alemanno Burgundioni, a Secretis Caesaris, collegae suo salutem.*“ — Tehát spanyol király Károlynak titoknoka volt Maximilianus Transilvanus is, aki nem csak tudományos műveltségéről, de tengeri utazásai által is a maga idejében híres vala. — Emlékezetét leljük pozsonyi fi Moller Dániel Vilmos ily című munkájában is: „Disputationem de Transilvania, sub Praesidio Dan. Guil. Molleri Sacr. Caesar. Majest. Comit. Palatini Professoris Publici Altorfini. . . publico Eruditorum examini subjeciet Joannes Graffius Cibi-
nio-Transilvanus. Altorfii 1708 die 26. Junii. H. L. Q. C. Cat-
titero Köhlesiano,“ (negyedréthben), hol a 7-dik lapon ez áll: „Adjectiva ex Substantivo, *Transilvania*“ formata reperire licet triplicia, nempe: Transilvanus, Transilvaniensis, et Transilvanicus, quorum illud *in viri etiam cujusdam literati cognomen videas abuisse*, ceu ex Tomo IV. Delitiarum Belgarum pagina 499 innotescit, ubi *carmina occurrunt, quae*

Maximilianus Transilvanus Bruxelii Flandriae elaboraverat.“

Moller ezen szavai után jénai tudós tanár és hazánkfia Schmeizel Márton († 1747) saját kezével a következő jegyzését függesztette a birtokomban levő példányba : „Mentionem hujus Maximiliani Transilvani fecit Mercator in Atlante pag. 681, his verbis“ : „Loevini Apolonii, Petri Martyris, *Maximiliani Transilvani*, und Maffaei Beschreibung der Indianischen Geschichte.“ — Ennyit Schmeizel. Tehát Maximilianus Transilvanus nem csak latin költő volt, hanem Indiának történetét is írta.

Megjegyzendő azonban, hogy Bod Péter : Magyar Athetése 76. lapján, az említett Maximilianus Transilvanust „*Erdélyi Miksának* nevezi, s őt az akkoron Erdélyben virágzott nagy birtokú *Somkerekí Erdélyi* magyar családnak tagjává teszi. — Én részemről ezen Maximilianus Transilvanust nem erdélyi magyarnak, hanem erdélyi Beszterce vidéki szásznak tartom, még pedig azon családból, mely Bécsbe áttelepédvén, a XVI. század első éveiben *Siebenbürger* családi név alatt hatalmas bécsi család volt. (Lásd : ugyanezen bécsi nevezetes hajdani családról : „Hormayr. Geschichte Wiens“ X. füzet. 47. és 156. lapon ; s nem különben : „Denkwürdigkeiten Wiens,“ I. Band. 2. Heft. 44. 45 lapon, — és „Urkundenbuch“ Nro. 179).

Ugyanazon családbeli volt a Maximilianus Transilvanussal egykorú *Siebenbürger Márton*, ki magát *Capiniusnak* is nevezve, a bécsi egyetemnek tanára, s Bécsnek hatalmas polgármestere volt, és kinek feje vétetett 1522-ben I. Ferdinánd parancsára. — *Siebenbürger Mártonnak* ezen szomorú esetét egykorúlag leírva olvashatni a következő című, s honi történeteinkre nézve is becses könyvben : „*Conspectus Historiae Universitatis Viennensis, ex actis, veteribusque Documentis ab anno 1463. usque ad annum 1563. continuae*“, hol a 112. és 113. lapon ez említettik : „In aestate (1522) Dominus Princeps noster Ferdinandus venit altera vice in Austriam, celebratis nuptiis Lincii (Annával, II. Ulászló király leányával), et ad novam Civitatem (Neustadt), Viennam praetervectus, divertit, ad quam civitatem novam vocavit, et

citavit per Edictum publicum valvis ecclesiae S. Stephani die 1. Junii anni praesentis (1522) affixum, per Joannem Siess, quatenus Provinciales omnes Austriae, ac antiqui Regentes Caesaris Maximiliani (ezeknek nem akartak engedelmeskedni a bécsiek, polgármesterök Siebenbürger Márton ingerléséből) die 8. Julii coram D. Principe in Nova Civit ad praestandam audientiam ambabus partibus, videlicet antiquis Regentibus, et eorum adhaerentibus ex una, et Provincialibus Austriae infra Onasum ex parte altera adessent. Ubi vocati sunt etiam Doctores Legum tum ex nostra (Viennensi), tum etiam ex aliis Universitatibus. Itaque partibus his auditis, ea sententia pro Dominis antiquis Regentibus contra Dominos Provinciales lata est: quod Provinciales male egissent, reservaret tamen Princeps sibi poenam contra eos, qui hujus negotii inceptores fuerunt principales. Et ea die 13. Julii lecta sententia dicta publice, Princeps misit capere Dominum Joannem de Puechaim et Michaellem de Eyczing Barones Austriae, qui demum vigilia Laurentii publice decolati sunt. *Ac deinde capere misit cives Viennenses impertinentiores, videlicet Doctorem Juris Magistrum Siebenburger Judicem civium, Joannem Ründ, Joannem Schwarz Monetarium, Stephanum Stachindweit, Fridericum Inersch, Martinum Schlosdiner, Sigefridum Steiner, Wolfgangum Schmidinger, Casparum Reitter, et Michaellem Lungl. Ex his civibus Viennensibus crastino S. Laurentii (10. aug.) sex primi sunt decolati publice in Nova civitate; ultimi vero quatuor cives ex his sunt reservati in captivitate diutius.* — Egy más, ugyan egykorú író ezen *Siebenbürger Mártonról* ezt írta: „Ostentabat quamdam literati hominis gravitatem, et domus ejus veluti oraculum a plerisque adiri solebat.“ (Lásd: „Pez. Script. Rer. Austriae.“ II. 990. lapon.

Írt ugyanezen Siebenbürger Márton egy naplót, melynek eredeti kézírata egészrétben a bécsi császári könyvtárban 8134. szám alatt találtatik.

MÉG EGYSZER

MAGYARHONI HUMANISMUS ÉS REALISMUS

TOLDY FERENC TŐL.

II.

Eddig Boleman István úrral haladtam szép egyességben. De nem foghatok vele kezét, midőn a classicaí nyelveket a gymnásiumból kiszorítván, az egyetemekbe utasítja, mint *egyedül a régiség buvárainak* hagyandó tárgyakat: miután ú. m. „a görög és római classicitást jelenleg már a görög és latin nyelv tudása nélkül is lehet felfogni.“

Itt is mindenek előtt a műszók használatára nézve kell tisztába jönnünk. Midőn *classicaí nyelvekről* beszélünk, igen is azon két nyelvet értjük, melyeken az alexandriai kánonba s az ennek módjára készült római classificációba bele ment írók, tehát a görög és latin „classicusok“, írtak, de e tekintetben a kifejezés historiai, s nem foglalja be szélségkép a classicumnak aesthetikai fogalmát. Midőn továbbá *classica literaturát* emlegetünk, nem csak azon görög és római írók öszveségét értjük, kik az egyezményes tartalom és forma magas becsével mintaadókká lettek az új világra nézve, hanem e két classicaí nép mind azon íróit, kik az ókorból fenmaradtak. Így vagyunk a *classicitás* fogalmával is: jelenti egyfelül a tartalom és forma tökélyét, ha Thierschschel beszélünk; a tartalom teljét, tehát tömött gazdagságát, a gondolat derékségét és mélységét, a kifejezés elevenségét, a teljesen szép formát, melyet a hozzáállás, egyenmérték, folatlanság és öszhangzás eredményez, ha Jacobssal szólunk; vagy, ha úgy tetszik, a kornak korlátoltságától szabad, tehát egyetemes érvényű tartalmat művészi alkotással: mely értelemben senki sem teszi a classicitást a régiek *kiváltságává*, noha már a név is mutatja, hogy az irodalmi művek e tulajdonát az új világ legfőbb mértékben először is a régi classicusok jobbajnál ismerte fel; és jelenti végre a classicaí

népek irodalmának saját jellemét, az *antikkot*, mely egyszerű méltóságával, a részek egybehangzása s a hang egységével a regényesnek van ellenibe téve.

Így értve a classicitást, és forrásaul vagy előképeül a classica literatura elsőbb rendű mesterműveit ismervén el: annak nem ugyan bálványozását — mert e kifejezés jónak rosznak öntudatlan, tehát vak s helyén kívüli utánzását jelenti — hanem tanulmányozását s az egyes nemzetiségekkel kiengesztelését *átoknak a jelenre nézve* csakugyan nem ismerhetem el; nem azt, hogy a classica literatura tisztelete által egyéb nyelveket örök barbárságra kárhoztatunk. Ugyan is egyebet, sőt *ellenkezőt*, bizonyít a francia irodalom, mely nem a XVII. század költészetének korlátolt nézeteit, hanem a formai tökélyt, a formai művésziességet tekintve, csakugyan minden más új irodalmak felett classicai, sőt talán az *egy* classicai közöttök: amit az idő is bebizonyított, mert a classica literatura emlőin nagygyá nőtt harmadfél század művei hervadatlan ifjúságban, avulatlan érvényben élnek: míg minden más új nyelv művei amennyiben becsültetnek, részben bámultatnak is — mint a keresztyén világ legnagyobb költői lángelméi, Dante és Shakespeare — nyelvök, formáik, s részben gondolkodás- és érzésmódjok szerint némileg elavultak, úgy hogy az élvezetnek néha igen is engedékenyen kell megalkunnia a foltokkal, miket majd a kor, majd az eléggé ki nem képezett művészi értelem ejtett az alkotáson úgy, mint a nyelven és formán. Amiért mondhatni, hogy ezeket úgyszólván a kritikának kellett újra fölfedeznie, míg a régi classicusok, soha, de soha, még a középkor legbarbárabb éveiben sem, amennyire t. i. ismertethettek, nem szűntek meg stúdium, élvezet, sőt az egészen eltérő világfolyása behatásai mellett is bár korlátolt, követés tárgyai lenni. S a francia irodalom egyenesen a classicai szellem tisztelete által lett classicaivá, anélkül hogy nemzetiségét feláldozná, mit legkézzelfoghatóbban épen a *régiek francia* fordításai mutatnak. És átok-e e nemes egyszerűség s az ez által feltételezett méltóság, e szabályosság, határozottság és csín, mely a francia prózát az új nyelvek minden prózái fölibe emelte; s átok-e

e classicai szellem, mely a francia irodalmat az irodalmak közt par excellence művészetté bélyegzi?

Mindenek előtt tehát a *formatököly* az, mi a classica literatura jelesb műveit nélkülözhetlenné teszi az új világnak, mely — mióta a nyomdászat oly hihetetlenül könnyítette a közönséghez, sőt a világhoz szólást, ezzel az irodalomnak addig nem képzelt, roppant és közvetlen jelentékenységet biztosított a szellemekre, sőt a történetekre, s oly csábítólag hat a legkiválóbb elmékre is, hogy az irodalmi tengeren hírök és befolyások folytonos fentartására szinte kénytelenek versenyt sietni a rohanó árral; — mely, mondom, a formának azon nyugodt tiszta öntését, mire a classicai literatura örök előképül szolgál, ama példányok szem előtt tartása nélkül, magától, alig bírja már megteremteni. E tekintetben tehát kívánatos, hogy mindaz, ki nemzetére az irodalmi téren kíván hatni, az irodalmi művészet ez örök iskolájába járjon, nem hogy a classicusokat utánozza, nem hogy idegen világnézetet oltson be az új élet fájába; hanem hogy *magát* nevelje íróművészsze, miszerint nemzete ízlését s a tiszta szép iránti érzését költeni, nemesíteni képessé legyen. Jó korán, a gymnásiumban, kell pedig a classicai művelődés előfeltételén, a classicai nyelvek tanulmányozásán átesni, hogy mire az egyetembe lépünk át, már magával a classica literatúrával foglalkodhassunk, az amott ültetett fának itt gyümölcseit szedni tanuljunk; sőt nem felednünk azt is, hogy maga e két nyelv, nem csak mint irodalmuk vehiculuma, hanem épen fegyelm-zettségenél fogva a magunk nyelvét is ép ily szigorral kezelni szoktat, magas kimiveltetésénél fogva pedig széptanilag épen oly tanulságos és idomító, mint a másoknál miveltebb ember társasága már formáinál fogva nemesítőleg s művelőleg hat.

Ez úton a classicai studiumok befolyása valamely irodalomra, nyelvre, s általok a nemzetre, *ennek írói által*, tehát közvetve mutatkozik, s leginkább a formában, amennyiben itt most ezt állítottuk az előtérbe. De ez még nem is a főbb. Lényegesen *nevelőleg* a classica literatura az *érzületre* hat. Voltak s vannak az új világnak is jellemerős emberei: de ezek mikép magas tornyok viskók között. A régi világ tömegestül jellemesb, erődúsabb volt, s főleg annak nagy írói,

kik azonfelül gyakran a társaság élén állottak, csúcsain álltak a jellemvilágnak is. Ha mélyebben nem bocsátkozom is azon korok érületi forrásainak vizsgálatába, csak intézvényeikre kell mutatnom, melyek az emberi és polgári erények fejlődésének, az egyéniség előtt nyílt nagyobb és szabadabb tér által, sokkal inkább kedveztek; s annak, mit mi érdeme felett túlmíveltségnek hivatunk, de inkább a műveltség mázával s követelésével álarcozott erkölcsi barbárságnak illenék neveznünk, nem-létére emlékeztetnem azon korban, mely a tulajdonképi classicizmusnak anyja volt. E részben fekszik ez irodalom nagy méltósága, felül nem múlt emberiségi becsé, embert és polgárokat nevelő ereje, ebben azon fentartó és vigasztaló hatás, mely annyi századon át változatlanul győzte be általános emberiségi érvényét. Egy egészen átváltozandó világ, mely a réginek, de a keresztyénség befolyása alatt társadalmi szellemére nézve nemesebb, mása volna, állíthatna elő egy második classica irodalmat is; de van-e, lehet-e ilyenhez kilátás? visszatérhet-e az emberiség e szép ifjúsága, anélkül hogy elfelejtse végkép a boldogító realizmus által elkorhasztott öregsége minden emlékezeteit, melyre, hogy azt örökké folytassa, elítéltnek látszik: ki tudna erre felelni?

Es e szempontból, melynek helyességét tagadni könnyebb mint cáfolni, s melynek ellenébe az emberiség folytonos, és bár lassu s hullámozó vonalú, de biztos, haladása tételét vitatnunk oly jól esik; e szempontból, különösen az anyagiasság ostromának lehető elgátlására is, ragaszkodnunk kell az ifju emberiségtől ránk maradt e nemes örökséghez, melyben a tökéletesen egyesült szépség s erkölcsi erőnek kiapadhatatlan forrása van.

De talán messzebb mentem a védelemben, mint ahová a támadás célozott. Ime a cikk, melyre vonatkozom, a classica literatura nevelő becsét nem tagadja; de nekem úgy látszik, hogy midőn a classica szellemet a mostani világ *életébe átmentnek* tartja, és pedig „az igazságokat a philosophia, a nagy tetteket és remekműveket a historia, a formát az aesthetikai szabályok által, s ami ezeken túl marad, a nyelvet merő külső hangnak (phonetikai gépszerű oldalknak)“, frakknak tekinti, melyet bátran felcserélhet az ember zubbony-

nyal vagy atilával, anélkül, hogy legkisebbé megváltozzék : akkor a *lényeknek egy részét* fosztja le a szellemről, melyet pedig úgy nem képzelhetni *saját* külső létege nélkül, mint az erőt nem anyag nélkül ; s azért azon nézet helyett, hogy a classicismus megtartja egész nevelő erejét ha extrahálad, epitomizálad, feldolgozod stb : bátran állítom, hogy valami, sőt sok életre való marad ily elbánás mellett s ily hosszú közvetítés útján is a classicai irodalomban ; de hogy az ne csak pusztá tudás tárgya legyen, hanem mint észre, kedélyre és szépérzésre egyaránt ható concret művek öszvesége ama nagy s közvetlen hatást el ne veszéjtse, mely által nem csak, újra ismétlem, szellemünk minden erőit élénk s szépen egyező mozgásba hozza, hanem neveljen is : nem szabad azt a bonctermen s a vegytani műhelyen keresztül valamely feldolgozónak gyárába küldenünk, hanem vele ösmaga mivoltában — hol ez nem *lehet*, a classicai szellem e márvány alakjai gipsz-nyomataival — kell megismerkednünk, barátkoznunk. Vagyis kép nélkül szólva : magokat a classicai műveket kell, hol lehet, eredetiben, hol nem, műfordításokban tanulmányozni, műfordításokban, melyek nyelve és formái azon imposans és megnyerő méltóságot és bájt is másolják s az új nyelvbe beoltásák, mik a classicusok saját jellemű hatását közvetítik.

A classicai nyelvek és irodalmak tanulmányozása — mondám : és, mert e *nyelvek* képező és fegyelmező hatását is érintém az új nyelvek magasb kimívelése körül — ; e tanulmányozás, kétség kívül, nem meríti ki a humanismus fogalmát a realismus irányában. Érintettem első cikkemben, hogy az, az általános kimíveltetést előkészítő tanulmányok öszveségének felel meg, s ennyiben az *ember eszményi oldala fejlesztését* eszközli, mely, mennyire fontos az ember és társadalomnak az erkölcsöket és érzületet megvesztegő, annyira elhatalmazott, anyagiságból kiemelése, bebizonyítást nem kíván. Hogy azonban e körnek a classica literatura nem csak egyik kiegészítő része, hanem alapja, azt éreztetni volt e sorok célja. Bekúpozza a bizonyítékok épületét egy pillantás a keleti s a nyugati culturára. Vedd el emettől a classicismust, még pedig a maga eredetisége s egészletében, s a fát gyökereitől fosztottad meg.

IRODALMI NAPLÓ.

— Irodalom és könyvészet. — *Magyar Könyvészet*. A honi új irodalom és művészet terjesztésére. Szerkeszti *Magyar Mihály*. Pest, 1857. nyomt. Gyurián József. 8r. 12 szám. Minden szám 3 kr. Egész évre postán 48 kr.

Magyar Könyvészeti Közlöny. Évnegyedenként kiadja Pfeifer Ferdinánd nemzeti könyvkereskedése Pesten. 1857. 8r. Eddig három szám. Ingyen osztogatnak az irod. barátjainak, kik bíni kívánják.

Magyar Irók arcképei s életrajzai. III. d. füzet. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv. 1857. 4r. 68—90 l.

— *Encyclopaediai munkák*. — Hétköznapi Könyvtár : 4. szám : *Ismerettár*, népszerűen előadva s képekkel ellátva. . . . Szerk. *Tóth Lőrinc*. Első kötet, IV. V. füzet, Badajoz—Bebek. 577—596 szelet. Pest, 1857. Kiadja Heckenast G. K8r.

Vasárnapi Könyvtár, szerk. *Hajnik Károly*. Második évfolyam, 1857. VIII. köt. Rontó Pál élete és viszontagságai, írta *Gaal (József)*. — IX. k.: *Regék a magyar előidőből*, írta *Kisfaludy Sándor* (Dobozi, A somlyai vérszüret, Esegvár). Pest, kiadja Heckenast 16r. Minden köt. 112 l. (Tíz köt. ára 2 ft.).

Mátyás deák Könyvesháza (kiadja Vahot Imre). V, VI. füzet. (Pest, (1857). 8r. 96 l.).

Budapesti Szemle. Szerkeszti és kiadja *Csengery Antal*. Harmadik füzet. Pest, 1857. Herz János nyomd. N8r. 323—474, két abroszszal, (az évi folyam ára 10 ft.).

Sárospataki Füzetek. Protestáns és tudományos folyóirat, egyház és nevelés, tudomány és irodalom körében. Kiadják Hegedűs László, Szeremley Gábor, szerkeszti *Erdélyi János*. Sárospatak, a ref. főiskola bet. N8r. Első félév, 3füzet : 1—488 l. A második (öt füzetes) félévből eddig 2 füzet : 489—688 l. A félévi folyam ára postán 3 ft.

— *Szépirodalom*. — *As én Albumom*. 1857. *Sárosy Gyula*. Pest, nyom. Herz Jánosnál, 1857. N4rét. 170 l. (Csernovics György, Tomory Anasztáz, gr. Nádasdi Tamás, b. Sina Simon arcképeikkel). Füzve 5 frt.

Sz. István, vagy a keresztyénség győzedelme, (költői) korrajz a magyar ősidőkből. Kiadja a Sz. István-társulat. Pest, 1857. 16r. Kozma 29 l.

Hazai Bessély és Regénytár. Szerk. és kiadja *Friebeisz István*. I. Novellák *Jókai Mór*tól 129 l. 30 kr. II. Com(o)edia és Tragoedia, novella *Beöthy László*tól 189 l. 40 kr. III. Novellák *Degré Alajos*tól 137 l. 40 kr. IV. V. Erdély vézcsillaga, regény *P. Szathmáry Károly*tól, 2 k

110 és 111 l. 1 ft. 20 kr. VII. VIII. Novellák *Beöthy Lászlótól*. 175. 156 l. mindenik 40 kr. Pest, 1857. Kozma. 16r.

Legujabb külföldi Regénycsarnok. Szerk. és kiadja *Friebeisz István*. 27 és 28. füz. Egy orvos naplója, regény, írta *Dumás Sándor*. Ford. többben. 1. 2. k. Pest, 1857. Kozma bet. 12r. 156 és 96 l. füzve 1 ft. 20 kr.

— *Módszertan*. — *Egyetemes és Elemi Oktatástán*. Tanmódszer, methodica. Írta *Warga János*. (egyszersmind „Warga János Bölcsészeti Munkái” második kötete). Pest, Pfeifer Ferd. sajátja 1857. N8r. 96 l.

— *Történelem s rokon*. — *Világtörténelem*. Írta *Cantu Caesar*. A hetedik turini olasz kiadás után. Harmadik könyv, 3-d. korszak. Kiadja a Sz.-István-Társulat. Pest, ny. Kozma. 1857. N8r. 520 l. füzve 2 ft.

Magyar Történelmi Tár. Kiadja a Magyar Tudom. Akademia történelmi bizottmánya. Negyedik kötet. Pest, Eggenberger, Geibel, Hartleben, Kilián, Lampel, Lauffer és Stolp, Pfeifer pesti, Haas bécsi könyvtárosoknál. 1857. N8r. 260 l. füzve 1 ft. 20 kr. (Tartalma : 1. Liptói regestrum 1391-ből, *Érdy Jánostól*; 2. Sárospataki magyar krónika 1523—1615. *Toldy F.*; 3. Budai regesták az Anjouk korában, *Wenzel Gusztávtól*; 4. Oklevelek Bethlen Gábor 1619—20-ki hadjáratai történetéhez, *Szilágyi Sándortól*; 5. Római magyar regesták, *Nagy Ivántól*).

Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a Magyar Tudom. Akademia történelmi bizottmánya. Második osztály : *Irók*. I—III. kötet, 1857. Eggenberger stb. könyvtárosoknál. N8r. I. köt. XXXIV. és 410 l. II. köt. XX. és 370 l. III. köt. XV. és 321 l. — Az első osztálynak, mely okmánytárakat ad, sajtó alatt levő első kötetével együtt ára 10 ft. (Tartalma : *Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja Emlékirata Magyarország romlásáról 1484—1543*. Közli *Wenzel Gusztáv*. — *Verancsics Antal* m. kir. helytartó, esztergami érsek Összes Munkái Közli *Szalay László*. I. kötet : Történelmi dolgozatok deák nyelven. II. kötet : Történelmi dolgozatok magyar nyelven, és vegyesek).

Magyarország és Erdély eredeti képekben. (A) Nevezett országok legérdekeseb tájait, városait, földőit, egyházait, várait, palotáit, s egyéb régi és új építményeit hely színén rajzolta *Rohbock Lajos*. Acélba metszték korunk legjelesebb művészei. A történelmi és helyirati szöveget írta *Hunfalvy János*. Első szakasz : Magyarország. Első kötet, 1—12 füzet. Darmstadt, 1856, 57. kiadja és nyomatja Lange Gusztáv György. Lauffer és Stolp bizománya Pesten. N8r. szöveg 96 l. 36 acélmetszet. Minden füzet 30 kr.

— *Eg é l y*. — *Szellemi Világ* (írta *Farkas Ferenc*, sz. fejevári nagyprepost). Első füzet. Pest, 1857. Kozma bet. N8r., 31 l.

Szent olvasmányok, leckék és evangeliomok, melyeket a kath.

anyaszentegyház ünnep és vasárn. olvastat. stb. Második kiadás. Pest, Bucsánszky, 1857. 8r. 196 l.

A Hitoktatás gyakorlati kézikönyve sz. Ágoston szellemében kath. középosztályok számára Gruber Ágoston néhai salzburgi herceg-érsek után. A t. m. clerus használatára ajánlja Ranolder János, veszprémi püsp. stb. Második rész. Pest, 1857. kiadja Heckenast G. N8r. IV. és 344 l. füzve 1 ft. 40 kr. (az I. részszzel együtt 2 ft.).

A Keresztény Tudománynak rövid foglalatja, oktatások és imádságokban előadva Neumayr Ferenc Jézus társaságbeli atyától. Magyarította Szenczy Imre. Szombathelyen, Bertalanffy Imre nyomd. 1857. 12r. 172 l.

A szentek tudománya, vagy útmutatás a tökéletes életre, előadva Neumayer Ferenc Jézustárs. atyától. Magyarította Szenczy Imre, premontréi rendű áldozár, Szombathely, Bertalanffy Imre nyomd. 1857. K12r. 140 l.

Szeretet adománya. A kath. legényegylet tagjainak olvasmányul. Kiadja Dr. Haas Mihály prépost. II. füzet. Pest, 1857. Lampel bizománya. 16r. 57 l.

Legendák és ünnepek. A kath. naptár sorozata szerint Szerk. Nyáry Ferenc, bakonyi sárkányi pléb. Pest, 1857. Kozma nyomt. N8r. I. k. 178 l. II. köt. 2 1 l. (megy augusztus 31-ig).

Egyházi szokások és szertartások a nép- s vasárnapi iskolák számára írta Dr. Zimmermann Jakab. Harmadik s javított kiadás. Pest, 1857. Müller E. tulajd. 16r. 52 l. 10 kr.

Válogatott egyházi beszédek füzére, melyet a haza anyjának Erzsébet cs. és kir. ő főltségének. . körútja megörökítésére debreceni emlékül jobbágyi hódolattal nyújt gr. Pongrácz János nagyváradi. . megyebeli áld. pap, Debrecen, 1857. város nyomd. N4r. 82 l.

Ahítat Gyakorlatai imák- s énekekben a romai kath. ifjuság épületire. Kiadta Szepesi Imre kegyesrendi tanár. Pest, 1857. 16r. 255 l. Díszkiadás finom acélmetsz. és kótákkal.

Útmutatás a rózsafüzér vagyis szent olvasó ajtatos használatára. Kiadta Erdéli Klára, sz. Ferenc 3-dik rendű hajadona. Negyedik kiadás. Kalocsa, 1857. nyom. Malatin Antal. 16r. 72 l.

Máriaceli Utitárs a nagymáriaceli hétszázados ünnepre 1857. sept. 8-dikára. Kiadja a Sz.-István-Társulat. Pest, Kozma nyomt. 1857. 16r. 104 l. füzve 3 kr.

László Miklós vallásos Költeményei. Pest, nyomt. Kozma. 1857. 16r. 124 l.

Az élő hitnek hangjai, vagy az erélyes szeretet. Tóth Istvánról — Szombath. Bertalanffy Imre nyomd. 1857. 12r. 200 l.

Öt legújabb Énekek. Pest, nyomt. Herz. 1857. 8r. 8 l.

Mária Zsoltára, avagy Rozáliom királyné tisztelete (5 ének) Pest, 1857 Herz. 8r. 8 l.

— Protestáns szerzőktől, — *Előmunkálat a m. prot.*

egyházszervezet tárgyában. Közre bocsátja a belső-somogyi ev. ref. egyházmegye. N.-Kanizsa, 1857. N8r. 20 l.

Halotti Egyházi Beszédek. Készítette néh. Szoboszlai Pap István, debreceni ref. egyházkerület superintendense. Közre bocsátja Révész Bálint. Debr. Telegdi tulajd. 1857. 164, 342, 152 l.

Papi Dolgozatok gyászselekre. . . szerk. Fördös Lajos VII. füz. Kecskemét, 1857. kiadó tulajd. Szilády Károlynál. N8r. 221.

Különféle viszonyokra vonatkozó Papi Dolgozatok. Szerkesztő Fördös Lajos, kecskeméti ref. lelkész. Kilencedik füzet: Fördös Lajos Egyházi Beszédei. Második füzet. Szerző arcképével, 139 l. és:

Konkordancia. . . 321—424. l. (ezen szállítvánnyal a Konkordancia első kötete (A—E) be van fejezve. Kecskemét, Szilády Kár. kiadása, 1857. 8r. 1 ft. 36 kr. — Tizedik füzet: egyh. beszédek többektől Révész Imre debreceni pred. arcképével, 208 l. és: *Templomi imák ádvent köznapjaiban.* Irta Halka Sámuel, kisdombói ref. lelkész. 95 l. Ugyanott, 1 ft. 36 kr.

Köznapi Imádságok, templomi használatra. Készítette Baksai Dániel. Debrecen, kiadja Telegdi K. Lajos. 1857. N8r. VIII. és 328 l.

Halotti énekek, melyek némely előbbienek kihagyásával és újabbnak hozzájuk adásával bocsáttattak ki a helv. vall. tiszántuli egyházkerület rendelkezéséből. Debrecen, Telegdinél (1857). 12r. 120 l. kóttákkal.

— *Népirodalom.* — Különféle népszerű elbeszélések. Összeállította *Rezgey Laci.* Gyula, 1857. nyomt. Réthy. 8r. 24 l.

A rozanti csárda, vagy egy rablóvezér bukása. Igaz történet után írta *Rezgey Laci.* Gyula, 1857. nyom. Réthy. 8r. 8 l.

Egy török bíró ítélete, vagy a sors viszontagságai. Népszerű s igen mulattató néprege. Gyula, 1857. nyomt. Réthy, 8r (8 l.).

Legujabb bor- és népdalok. (nyolc). Gyula, 1857. Réthy. 8r. (8 l.).

Legujabb népdalok. (tizenhárom). Gyula, 1857. Réthy. 8r. (8 l.)

Peleskei Notárius. Népkönyvtár. Szerk. Vas Gereben. I. füzet Pest, nyom. Kozma. 90 l.

A Peleskei Notárius budai utazása, élete, további tettei és halála. Újra átdolgozva 12 szakaszban 13 képpel. Előadja *Tatár Péter.* Pest, 1857. nyom. és kiadja Bucsánszky. 16r. 96 l. füzve 12 kr.

— *V e g y e s e k.* — *A Magyar Nemzeti Múzeum.* Útmutató ennek kincsgyűjteményeiben. Irta *Dux Adolf.* Eredeti kiadás. A jövődelem egy része a kiadó által a muzeumi kertre szenteltetik. Pest, kiadja Lampel Rób. 1857. K8r. 84 és XIX. 1 Ára 30 kr.

Virágnyelv. Székesfehérvárott Rader Ant. tulajd. Pest, nyom. Heckenast G. 1857.

Eredeti Tréfák, Adomák, Mondák a cigány életből. Irta öreg *Hegedűs Lajos.* Pest, 1857. Heckenast G. sajátja. 8r. 140 l.

A magyar nép adomái. Összegyűjté *Jókai Mór.* Második, 150 új adomával bővített, kiadás. Pest, kiadja Heckenast G. 1857. 8r. VIII. és 320 l.

Hány hét a világ? vagy mily körülmények okozhatnák földünk vég posztulását? Toldalékul: Mikép ütközhetik az üstökös össze földünkkel? Emsmann tanárértekezése és Maedler csillagásznak az üstökösökrül szóló munkája után. Pest, 1857. kiadja Heckenast G. 8r. 31 l.

Knauer Móroc apát száz esztendő s naptára 1856-tól 1956-ig, örökös időjóslatokkal. Pozsony, nyom. Schreiber Alajos. 1856. 8r. 72 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

— XLV. — II. *Ulászló király udvari zenekarjának emlékezete (1506)*

— Commissio propria domini Regis. Nos Wladislaus Dei gratia Rex Hungarie et Bohemie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit vniuersis, Quod nos considerantes diuturnam sedulamque et laboriosam in arte Musices seruitutem fidelis nostri Venerabilis Martini Prepositi ecclesie beate Marie virginis ante Castrum nostrum nrum Budensem fundate, Cantoris scilicet et Musici nostri, quam idem *adhilita* necessario ad id penes se, eam artem bene callente cohorte, diligenter et ingenue animoque promptissimo pro honore nostro ac decore tocius Curie nostre vsque modo exhibuit, exhibereque vel deinceps tenebitur: Cum igitur ex eo, tum vero nonnullorum fidelium nostrorum singulari ac humili propterea apud nos intercedente supplicatione, duas illas domos sew Sessiones in oppido nostro huzth partium Maromarusiensium habitas, vnā videlicet *Natiuam eiusdem Martini* p(repositi) inter domos ab orientali, prouidorum Michaelis Kolos occidentali autem partibus Pauli Peter, Alteram vero per eundem M(artinum) puta Emerico Thamas et alijs qui eandem domum inhabitare dicuntur precio emptam, inter domos li, Meridionali vero partibus Pauli Fodor adiacentem ab omni solucione censuum, *Taparum* sew contribucionum (nostrarum).. tam ordinariorum quam extraordinariorum siue eciam subsidij nostri, necnon eciam Munerum ac seruiciorum et quorumlibet aliorum onerum nobis vel successoribus nostris de eisdem duabus domibus soluendis et faciendis, imperpetuum libertandas eximendas et exonerandas duximus, Immo libertamus eximimus et exoneramus presencium per vigorem, Quocirca vobis fideli nostro Magnifico Benedicto Bathyan Thezaurario nostro ac Comiti Camerarum nostrarum Maromarusiensium moderno, futuris eciam comitibus earundem camerarum nostrarum, ipsorumque officialibus et vicesgerentibus, Preterea Comitibus ac Vicecomitibus comitatus Maromarusiensis necnon Dicatoribus et exactoribus *Taparum* sew contribucionum nostrarum, Judicibusque et Juratis Ciuibus in ipso oppido nostro huzth nunc constitutis, et in futurum constituendis, harum serie firmiter mandamus, quatinus a modo deinceps nullo vt prefertur vnquam tempore dictos Affines et consan-

guineos prefati Martini Prepositi in eisdem duabus domibus pro tempore residentes, ad solutionem huiusmodi collectarum Taxarum censuum sew quarumcunque contribucionum nostrarum, siue eciam subsidij nostri, ab eisdem ratione ipsarum domorum et fundorum curie nobis vel successoribus nostris qualitercunque proueniendorum, contra formam premissae nostre gratiose exemptionis et libertationis *artare* sew astringere, aut ipsos propterea impedire molestare *agruare* vel dampnificare nequaquam presumatis, nec sitis ausi modo aliquali, eiusdem gratie nostre sub obtentu. Presentes autem quas **secreti Sigilli nostri quo ut Rex hungarie utimur appensione** communiri fecimus, post earum lectionem semper reddi volumus presentanti. Datum Bude in festo beati Mathei Apostoli Anno domini Millesimo Quingentesimo sexto. Regnorum nostrorum hungarie etc. Anno decimo septimo Bohemie vero tricesimo septimo.

Hártya eredetiről. A pontozott helyek kiszakadozván. A *pecsét* nincs meg; csupán, a *felhajtott aljjal kettős rítet* formáló alsó részén látszik az oklevélnek azon *két metszék*, honnan annak alá kellett függenie.—*Orthographiája* meghagyatott, csupán a *rövidítések* egészítettetek ki amaz *elsőnek* szellemében. A *kezdő szél oldala* egészen össze van szakadva, de csak annyi veszve el darabjaiból, amennyit a pontozott helyek mutatnak. Az eredeti a közlő gyűjteményében található.

Irodalomtörténétirőnk említik, hogy egyes házbeli királyaink közül többen voltak kegyelők a szépművészeteknek s azok közt a zenészetnek is. *Belnaynál* (*Historia Literarum Bonarumque Artium in Hungaria. Viennae sat. s.a. 8*) olvasom a 28. lapon: *Musicos quoque praestantes in Regno nostro seculo hoc (XIV. XV.) non defuisse, patet vel ex Epistola Legati Pontificii, in qua is ad R. P. ita scribit: Habet Mathias Cantorum Capellam, qua nullam praestantiorē vidi. Apparet hoc etiam ex aliis Monumentis, in quibus Musici, praesertim Wladislai II. enumerantur, et insuper de iis dicitur, quod cecinerint in mensuris coram Regia Maiestate.* Ime *Ulászló* idejéből egyik főbb énekes és zenész neve, hazája, megjutalmaztatása. S e tekintetből, érdekes, hogy irodalmunk és művelődésünk barátjai ismerjék ez okiratot, melyhez hasonlók bár minél nagyobb számmal láthatnának világot, hasznunkra nekünk, diszére sok tekintetben jeles és ismertetnie méltó multunknak.

Szilágyi István.

AZ ÚJ MAGYAR MUZEUM

VII. ÉVFOLYAMÁNAK ELŐFIZETŐI.

*) A csillagokkal jegyzett előfizetők csak 1857-re léptek be.

Aczél Péter Sikulán.

Gr. Andrassy György, es. k. kamarás, és val. b. titk. tanácsos, Szent-István-rendi vitéz, m. akad. igazg. Bécsben.

- * Bak József ügyvéd Kis Jenőben.
- B. Balassa Antal Pesten.
- Balla József püspöki titkár Vácon.
- Balogh Pál Zilahon.
- Balogh Sándor ügyvédsegéd Pesten.
- Barna Ferenc ügyvéd Pesten.
- Bartakovics Béla, Kis-Apponyi, egri érsek.
- Begovchevich Róbert szentszéki jegyző Egerben.
- * Béhlázy Sándor mérnök Pécsen.
- Bene Ferenc kir. tanácsos, Szent-István-rendi vitéz.
- Sz.-Benedekiek háza Pápán.
- Benkő György kaposvári cs. k. postakiadónál 1 péld.
- Benőfy Sámuel alespercs, dédesi plébános.
- Bettelheim testvéreknél Aradon 1 péld.
- Bezegh András egri kanonok.
- Bezerédy Miklós makari püspök Veszprémben.
- Buday Endre dőzsai plébános.
- Burger Zsigmond szegedi könyvárusnál 3 péld.
- Cisterci szerzet társasháza Egerben.
- Csathó Alajos, Csathószegi, kath. káplán Szentesen.
- Csíky Mihály Nagy-Szombatban.
- Danielik János egri kanonok Pesten.
- Debreceni főiskolai könyvtár.
- Debreceni collegiumi olvasó társaság.
- Demjén István Vásáros-Náménb.
- Gr. Dessewffy Emil, a m. akadémia elnöke.
- * Dessewffy Sándor füzes-abonyi káplán.
- * Dézsi társalkodó egyesület.
- Dobóczky Ignác Hevesen.
- Domanovszky Endre tanár Sopronban.
- * Dolánszky Alajos kápolnai káplán.
- * B. Döry Lajos Zombán.
- Eperjesy Ferenc alespercs, polgári plébános.
- Eperjesy János felső-tárkányi plébános.
- * Erdélyi Lajos Pusztasülyön.
- Fábry Károly címz. kanonok, papnőveldei lelki atya Egerben.
- Farkas Antal magán nevelő Pesten.
- Farkas János orvos doctor Rác-Almásán.
- Fekete Mátyás rokomazi plébános.
- Ferenczy Jákó esztergami főgymnásiumi igazgató.
- Gr. Festetics Taszló Keszthelyen.
- Fränkel könyvárusnál Miskolcon 1 péld.
- * Fülep . . . Székesfejérvárat.
- Glatz Béla földbirtokos Aradon.
- * Georgievich Pál Zombán.

* Graven.

Gruber György címz. kanonok és magyarszéki plébános.

* Gulyás Elek esztergami főgymnásiumi tanár.

Gr. Gyulay Lajos Pesten.

Hamary János kistályai káplán.

Haas könyvtárnál Bécsben 15 péld.

Hajnal Lipót es. k. val. titk. tanácsos, erdélyi püspök.

Heckenast Gusztáv kiadó könyvtárnál Pesten 40 péld.

Hegyesy Kálmán Turbékön.

* Hegyi Manó Pesten.

Hidegh Sándor gyógyszerész Aradon.

Hollók Imre rozsnyai örkanonok.

Horvát Árpád egyetemi tanár.

* Horváth Boldizsár ügyvéd Kőrmenden.

Horváth Cyrill pesti nagy-gymn. igazgató s m. akad. rendestag.

* Horváth Károly Vas vármegyei főorvos Szombathelyt.

* Horváth Stephania kisassz. (Zalabéri) Baltavárat.

Ihász Gábor hit- és m. nyelv-tanár az egri angolházban.

* Inkey Ádám, Pálínyi, foldbirtokos Belicán.

Irgalmas barátok perjele Ozorán.

* Jancsik tanár Pesten.

Jankowich kir. tanácsos Pesten.

Kacs Kovács Lajos Sőjön.

Káli-Nagy Elek Kolosvárt.

Kanizsay Károly tisz-őrsi plébános.

Kaszap Mihály foldbirtokos Hold-Mező-Vásárhelyen.

Kelemen József pécsi nagyprépost, apát és kanonok.

Kinczel Antal alesperes, új-vencsellői plébános.

Kiss János egri lyceumi tanár.

Kiss Károly m. akad. rendestag Pesten.

* Kis-Új-Szállási ref. gymnásium tanári kara.

Klumpaczky Alajos fuldebrői segédlelkész.

Kovács István es. kir. törvényszéki tanácsos Besztercén.

Kovácsik József egri papnőveldei kormányzó.

* Körmendy István Egerben.

Kőváry János tari plébános.

Krupinszky János Pest városi számvevői tisztviselő

Kudelka István bölcész tudor Pesten.

Kutny Alajos ügyvéd Aradon.

*Laluhay Pál szurdok püspöki plébános.

Lampel Róbert pesti könyvtárnál 4 péld.

Lauffer és Stolp pesti könyvtáraknál 22 péld.

Gr. Lázár Miklós Kolosvárt.

Lengyel Miklós egri kanonok.

Lepóris Károly aldebrői plébános.

- Lévay Sándor egri nagyprépost.
 * Lónyay Gábor.
 * Ludányi Antal Egerben.
 Lupcsánszky Elek kegyesrendi nevelő Tarna-Örsön.
 Magyar Mihály pesti könyvtárusnál 5 péld.
 Maros-Vásárhelyi ev.-ref. főtanoda könyvtára.
 B. Mednyánszky Dénes Bécsben.
 Gr. Mikó Imre cs. k. belső titk. tanácsos Kolosvárt.
 Gr. Nádasdi-Forray Júlia cs. k. belső titk. tanácsos neje Pesten*^o).
 Nagy Endre Győrött.
 Nagy Márton szegedi nagy-gymnásiumi igazg. és m. akad. t.
 Nagy Mihály ev. lelkész és esperes Tátyán.
 Nagy Sándor Aradon.
 * Nagy-Károlyi nemzeti casino.
 * Nagy-Károlyi kath. gymnásium könyvtára.
 Nagy-Kőrösi ref. gymnásium könyvtára.
 Németh Vilmos brassai könyvtárusnál 1 péld.
 * Némethy József földbirtokos N.-Kállóban.
 Nikodém János ev. lelkész Aradon.
 * Niezky Károly Pesten.
 Ötvös Ágoston orvos doctor Károlyfejérvárat.
 Pájer Antal alesperes, tiszta-füredi plébános.
 * Pécsi nemzeti casino.
 Peregriny Elek bölcész. tudor, egy finővelde igazg. Pesten.
 Pesti középponti papnövelde m. irodalmi iskolája.
 Pesti nemzeti casino.
 Pesti postahivatalnál 1 péld.
 Pfeifer Ferdinánd nemzeti könyvkereskedésben Pesten 40 péld.
 Poláczek Ignác temesvári könyvtárusnál 1 péld.
 Premontréi kanonokok tanártestülete Keszthelyt.
 Premontréi kanonokok tanártestülete Nagy-Váradon.
 Reseta János nyugalm. kir. egyetemi tanár Pesten.
 Révész Imre ref. pred. Debrecenb.
 Reviczky Sándor Nagy-Váradon.
 Rochel János földbirtokos Aradon.
 Sáros-Pataki ref. collegium könyvtára.
 Sávoly József tardi plébános.
 Schöpflin Károly orvos doctor Kis Szállásán.
 Schwaiger pozsonyi könyvtár. 1 péld.
 * Somogyi . . . Pesten.
 Stein kolosvári könyvtárusnál 2 péld.
 Stokinger Móric ügyvéd Temesvárat.
 Stoy Jakab cs. k. ezredorvos a 15. gyalogezrednél Kassán.
 Szabó Béla Pesten.

* A múlt évi sorozatból hibából kimaradt.

- Szabó János orvos doctor Pesten.
 Szabó Mihály ref. lelkész Körös-Tarcsán.
 Szabó Miklós ügyvéd Szombathelyt.
 Szabó Zsigmond alesperes, tiszabői plébános.
 Gr. Széchenyi Béla.
 Szele Gábor egri-érseki titkár.
 Széles Endre ref. pred. Színnyér-Váralján.
 Szentiványi . . . Szakálon.
 Szigeti (Marmaros-) ref. gymnásium könyvtára.
 Szöghy István alesperes és kápolnai plébános.
 Szvorényi József cisterci rendü tanár és m. akad. t. Egerben.
 Tariczky Endre zsérei plébános.
 Tavaszy József ügyvéd Aradon.
 Thán Sándor nevelő Pesten.
 Telbisz József ügyvéd Aradon.
 Telegdi Lajos debreceni könyvtárúsnál 3 péld.
 Tóth Sándor bánhorváti plébános.
 Török Gábor Pesten.
 Trauschenfels Jenő brassai ügyvéd.
 * Vajdovszky János Szepes megyei áldozár, sz.-Ágoston fel-
 söbb képző-intézetének tagja Bécsben.
 B. Vay Miklós Golopon.
 * Végh Pál Egerben.
 * Vetter. . . Eperjesen.
 Vezerle Gáspár egri kanonok.
 Weidinger János pécsi könyvtárúsnál 3 péld.
 * Windisch Alajos magyar-óvári gymn. igazgató.
 Zatykó József prépost, alesperes, gyönyösi plébános.
 Gr. Zay Károly Bucsánban.
 Gr. Zichy György cs. k. kamarás Lángon.
 * Zsendovics József egri-érseki titkár.
 * Zsidegh Endre Egerben.
 Zsivora György m. akad. tag Pesten.
 * Zsoldos Ign. cs. kir. legf. törvényszéki udv. tanácsos Bécsben.
 Összesen 297, kik közül Egerben Zsendovics József érseki tit-
 kárnál 40, Pesten Eggenberger akad. könyvtárúsnál 7, Geibel köny-
 vtárúsnál 12, Hartleben könyvtárúsnál 20, Kilián egyetemi könyvtá-
 rúsnál 1.

TARTALOM.

Irodalom és Nyelv.

	Lap.
Gróf Mikó Imre s az erdélyi muzeum. <i>Toldy Ferenc.</i>	1
Szászsebes XV. századbéli tanodája és történetírója. <i>Gr. Kemény József.</i>	45

Lap.

Mátyás király idejébeli egy magyar költőnek emlékezete. <i>Gr. Kemény József.</i>	83
Magyar és erdélyi nyomdászok külföldön 1472—94. <i>Gr. Kemény József.</i>	116
Budai könyvtárak 1484—1525. <i>Gr. Kemény József.</i>	120, 206
Hazai tudósaink a XV. század végén s a XVI.-nak elején. <i>Gr. Kemény József.</i>	241, 334
Erdélyi költők a XVI. század második tizedében. <i>Gr. Kemény József.</i>	413
A nyelvújítás hatáiról. <i>Toldy Ferenc.</i>	424
Vitéz János és Eperjesi János 1514-beli emlékeztetők. <i>Gr. Kemény József.</i>	453
Döme Károly, és levelei. <i>Edényi Márton</i> , bevezetve a szerk. által	469
A legrégebb magyar nyomtatvány. <i>Toldy Ferenc.</i>	501
Budai Simon magyar verselő 1518-ban, és Erdélyi Miksa és Márton. <i>Gr. Kemény József.</i>	528
„Láb” a prosodiában. <i>Lugossy József.</i>	150
Egy kis növényrajzi magyar szójegyzék a XV. század végéről. <i>Toldy Ferenc.</i>	467
Török akadémia. <i>Vamberger Armin.</i>	150

Ó és új remek irodalom.

A görög anthologia, mutatványokkal. <i>Székács József.</i>	153
Ovid Heroidjai közül: Penelope Ulysseshez, és viszont. <i>Egyed Antal.</i>	84
Cicero Quintopaediája. <i>Fábián Gábor.</i>	315
Hellász istenei, Schillertől. <i>Lonkay Antal.</i>	350

Bölcsészeti. Nevelés és tanügy.

Egy korszerű szó az önművelés körül. <i>Szontagh Gusztáv.</i>	10
Nevelésügyi szakaszok. I. Nemzeti szükségletek. <i>Horváth Cyrill.</i>	65
A természettanok nevelési becse. <i>Jancsó Lajos.</i>	92
Magyarhoni humanismus és realismus. <i>Boleman István.</i>	172
Még egyszer: magyarhoni humanismus és realismus. <i>Toldy Ferenc.</i>	433, 532
Magyar philosophia, Erdélyi János ellen. <i>Szontagh Gusztáv.</i>	215
Mit eredményezett nálunk aesthetikailag a múlt? <i>Horváth Cyrill.</i>	385

Történelem.

Széchenyi György esztergami érsek élete. <i>Podhradczky József.</i>	22
1480-beli jóslat Magyarország jövődjéről. <i>Gr. Kemény József.</i>	76
Laki Thúz János velencei emlékezete 1486-ról. <i>Gr. Kemény József.</i>	80
Egy görög „Székely krónika.” <i>Toldy Ferenc.</i>	113, 468
Sajnovics János két ismeretlen levele. <i>Vass József.</i>	136
Köszeg krónikája. <i>Garády.</i>	181

	Lap.
Mihelyes János naplója. <i>Szilágyi Sándor.</i>	260
Mikép ismerték fel őseink az ál okiratokat? <i>Knauz Nándor.</i>	273
Régi földrajzunk érdekében. <i>Toldy Ferenc.</i>	280
Gr. Esterházy Miklós nádor élete. <i>Podhradzky József.</i>	289, 360
Utószó Esterházy Miklós nádor védelmére. <i>Toldy Ferenc.</i>	381
Erdélyi történeti oklevelek. <i>Szilágyi Sándor.</i>	345
Id. Perényi Gábor emlékezete 1509—1512-ből. <i>Gr. Kemény József.</i>	353
A székely dullók. <i>Balássy Ferenc.</i>	401
Holdmező-Vásárhelyt illető pótlék. <i>Gr. Zay Károly.</i>	422
A Révay család naplója 1555—1661. <i>Ipolyi Arnold.</i>	441
A Dózsa-pórhad egykoru emléke. <i>Gr. Kemény József.</i>	449
Egy érdekes adalék a m. ipartörténethez. <i>Lugossy József.</i>	455
A velenceiek által elfoglalt részei Magyarországnak. <i>Gr. Kemény József.</i>	496
Egy középkori latin emlék Daruváratt. <i>Barla-Szabó János.</i>	509
A daruvári felirat. <i>Páur Iván.</i>	511
Verbőci István emlékezete. <i>Gr. Kemény József.</i>	517
Historiai Forgácsok. XLII. XLIII. Győri káptalan levelei 1435, 52-ből. <i>Ráth Károly.</i>	108
— — XLIV. Sopron-városi vámjövedelem 1593. <i>Garády.</i>	111
— — XLV. Második Ulászló király udvari zenekarjának emlékezete (1506). <i>Szilágyi István.</i>	541

Természettudományok.

Csurgói természeti nevezetességek. <i>Pados János.</i>	54
--	----

Irodalmi napló.

Időszaki munkák.	59, 384
Encyclopaediai munkák.	147, 240, 283, 537
Irodalomtörténet, irodalmi s nyelvemlékek.	147, 462, 500
Classica literatura.	285, 432
Szépirodalom, szépműtan.	62, 147, 240, 284, 384, 431, 462, 537
Nyelvtudomány, nyelvkönyvek.	63, 184, 240, 284, 431, 463
Bölcsészet, nevelés, ifjusági iratok.	148, 285, 432, 465, 538
Történelem s rokon.	63, 148, 285, 464, 538
Törvény, jogtudomány, politika.	63, 148, 286, 465
Mathematikai tudományok.	465
Természeti tudományok.	64, 149, 286, 466
Egély.	64, 149, 286, 466, 538
Népkönyvek.	540
Vegyesek.	150, 540

Lényeges sajtó hibák: A 363. l. 10. sorban olv. *extremae*. A 363. l. alulról a 15. sorb. *negotium* helyett olv. *notorium*, s két sorral utóbb: *imminere*.